NOVÝ

VELKÝ ILUSTROVANÝ

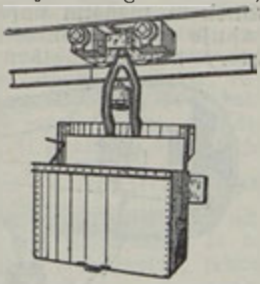
SLOVNÍK NAUČNÝ

SVAZEK VII.

Elektrické visuté dráhy—Fuscamin.

V PRAZE 1930.

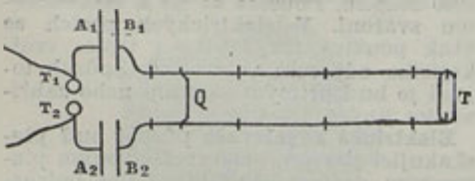
Elektr. visuté dráhy; vozíky pohánějí se elektromotory na běžícím ústrojí a jsou automaticky řiditelny. Běží na kolejnicích zavěšených na stropech, střechách neb na nosných stěnách budov, pod širým nebem na železných neb dřevěných podstavcích. Vozík sestává z pohonné skříně, závesu a nádoby dopravní. S motorem spojena jest magnet. brzda, závislá na proudu kotvy motoru, která se uvolní, zapne-li se motor, a zabírá při vypnutí. Proud přivádí se s kolejnicemi souběžným vedením, obyčejně jednodrátovým, pak slouží i kolejnice pro druhé póly vedení. E. v. d. hodí

Vozík elektr. visuté dráhy.

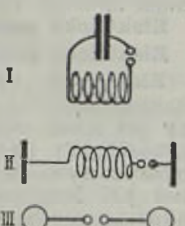
pro stoupání do 5%, do 15% ve spojení s ozubenou tyčí a při ještě větších stoupáních až 45% jako elektr. visuté dráhy lanové. Rychlost dopravní jest 1—2·5 m za vteř.

Elektrické vlny (elektromagnetické vlny), způsob přenosu elektr. kmitů. A. Podél vodiče. Přerušíme-li proud na jednom místě drátu, objeví se toto přerušení o něco později na všech dalších místech. Je-li toto přerušování pravidelné, nastane vlnění. Pro obrovské rychlosti vln jej ovšem nelze pozorovati. Při každém vlnění platí mezi rychlostí vlny v, frekvencí n a délkou vlny L tyto vztahy: $v = nL$, nebo $n = \frac{1}{T}$, $vT = L$. (T počet kmitů za sekundu.) Rychlost $v = 300.000$ km/sec. Pro měření se dobře hodí zařízení v obr. 1. Dva kondensátory A_1, B_1

Obr. 1.

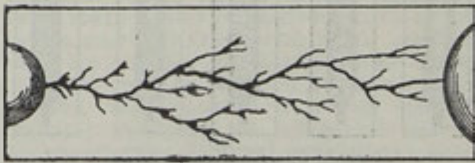
a A_2, B_2 jsou připojeny jednak na sekundérní vinutí induktoru, jednak na jiskřiště T_1, T_2. Oscilačním výbojům T_1—T_2 odpovídají výboje na A_1, A_2, resp. B_1, B_2. V trubici T jsou výboje nejsvětlejší, když

Obr. 2.

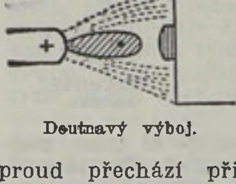
příčný drát Q je v uzlu vlnění. Vzdálenost dvou uzlů (dvou míst nejsvětlejších výbojů) nám udává délku vlny. B. Ve volném prostoru. V obr. 2—I. je proudokruh s kapacitou, samoindukcí a s jiskřištěm. Při výboji se zařízení zahřívá, na venek však nelze nic pozorovati, jelikož nevycházejí žádné silokřivky. Rozevřeme-li kondensátor dle 2—II., tu se vysílají a přijímají z nekonečna silokřivky. Těchto zjevů se užívalo k měření rychlostí vlnění a ke stanovování vlastností vln. (Herty, Righi atd.)

Elektrické výboje vznikají vyrovnáním napětí. I. S a m o s t a t n ý v ý b o j. A. Atmosferickým tlakem. Přibližujeme-li nabitý vodič k uzeměnému drátu, tak dlouho, až odpor vzduchové vrstvy se zmenší a přeskočí jiskra, nastane „výboj"; vodič předává svůj náboj zemi.

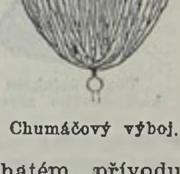

Jiskrový výboj.

Elektrická jiskra proráží plyn, kapalinu nebo pevné těleso. Napětí, potřebné k proražení určité isolace, se měří t. zv. jiskrovým mikrometrem a nazývá se výbojovým potenciálem. Hodnoty jeho činí pro 1 mm vrstvu: u vzduchu 4.700, u skla 26—60.000, terpentinového oleje 48.000 a bezinu 50.000 voltů. Též tvar elektrod má vliv na výboj. Krátké jiskry jsou přímočaré, dlouhé jsou hadovité. Praskání jisker nastává rozbitím částic isolátoru. Elektr. jiskra neuvolňuje pouze latentní energie, ale též část energie v náboji nahromaděné, jako teplo a světlo. Část se pak sděluje okolí jako elektromagnetické záření. Toto nastává při oscilátorových výbojích, které potřebují malého odporu. Při velikém odporu a za dostatečného přívodu elektřiny nastává t. zv doutnavý výboj. Tento doutnavý

Doutnavý výboj.

Chumáčový výboj.

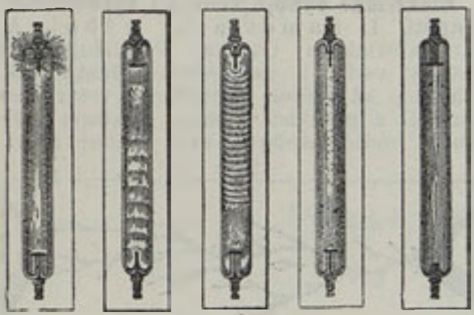
proud přechází při bohatém přívodu v elektrický oblouk, což se vysvětluje ionisací plynu. — B. Ve zředěném pro-

storu. Ve zředěném prostoru se světelné zjevy pohybují ve větší míře. Znatelné to je v tak zv. elektrickém vejci.

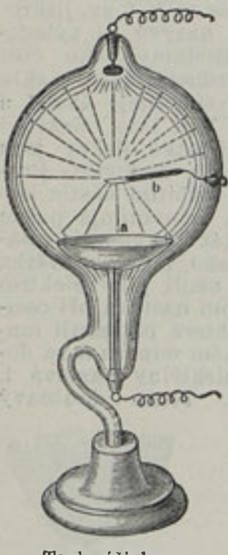
Elektrické vejce.

Podle použitého plynu a materiálu elektrod dostáváme různé druhy tohoto záření. Místo jisker nastupují souvislé čáry,

Výboj ve zředěných plynech.

směřující od anody ke katodě. S postupujícím zřeďováním plynu se čáry rozšiřují a vyplňují úplně trubice (použití

Teplo účinkem kathodového záření.

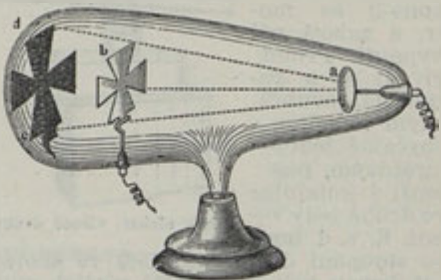
Elektrické kolečko.

u světelných reklam). Je to t. zv. positivní světlo. Při dalším zředění se positivní světlo stahuje stále více a více k anodě až na konec úplně zmizí. II. N e s a m o s t a t n ý v ý b o j. Dosud líčené zjevy patří k samostatným výbojům. Za určitých okolností nastává výboj i při

Trubice pro neodvislost kathodových paprsků.

mnohem menším napětí (roentgen). Dosahuje se toho ionisací vzduchu (plynu), který se takto stává vodivějším. Síla

Crooksova trubice pro elektrický stín.

proudu je zprvu závislá na napětí, později však je konstantní (když už všechny iony proud vedou). Plamenem se plyn ionisuje.

Braunova trubice.

Na těchto zjevech se zakládají ohromné vynálezy radiové a elektroléčebné techniky.

Elektrické zahřívání. Všude, kde elektřina překonává odpor, vyskytuje se přiměřená tepelná energie. Největší teploty se dosahuje při elektr. oblouku: 3000 až 4000 stupňů. Používá se ho k elektrickému sváření. V elektrických pecích se však používá též Jouleova tepla, vznikajícího odporem ve vedení. Způsob topení je buď přímým sáláním nebo zahříváním jiných těles.

Elektrické zapalovače působí buď přeskakující jiskrou, nebo rozžhaveným platinovým drátem. Vyrábí se pro nejrůznější způsoby upotřebení.

Elektrický generátor ⚲ generátor.

Elektrický kalorimetr ⚲ kalorimetr.

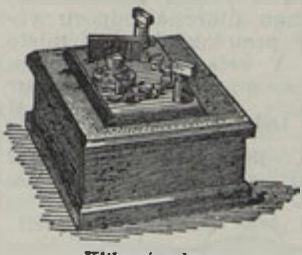
Elektrický odpor, vlastnost proud. kruhu, na které je závislý pohyb elektřiny při dané elektromotorické síle. Spojíme-li póly galvanického článku dlouhým drátem, obdržíme vždy slabší proud než při bezprostředním spojení. Tento úkaz znamená, že drát jako vodič proudu klade odpor tomuto průchodu. Podob-

ně jako průtokové množství vody v rourovodu je závislé přímo na tlaku na koncích vedení a nepřímo na odporu rourovodu, je též elektrické množství přímo závislé na potenciálním rozdílu obou konců vodiče a nepřímo úměrné odporu vodiče (Ohmův zákon). Jednotkou odporu je jeden ohm. Tento odpor má vodič, který při potenciálním rozdílu 1 V propouští proud 1 A. K určení odporu se měří voltmetrem napětí na koncích vodiče a ampérmetrem intensita proudu. Reciproční hodnota odporu je elektr. vodivost. Pro stanovení odporu a vodivosti platí různé zákony podle druhu vodiče. I. P e v n é l á t k y. U drátů se vyjadřuje odpor vzorcem $r = \frac{s.l}{q}$, kde l je délka drátu, q jeho průřez a s je součinitel odporu, závislý ryze na materiálu. Je to t. zv. specifický odpor (resistivita), jehož reciproční hodnota $k = \frac{1}{s}$, je t. zv. specif. vodivost (konduktance). Měříme-li l v mm, q v mm², je s v ohmech následující: hliník 0·0317, olovo 0·207, železo 0·12, ocel 0·20, měď 0·0175, nikl 0·15, platina 0·108, rtuť 0·941, stříbro 0·0163, zinek 0·0625, cín 0·113, uhel ca. 50, kruppin 0·8483, konstantan 0·50, manganin 0·43, mosaz 0·0707, nové stříbro 0·34, nikelin 0·41. Nejlepším vodičem je tudíž stříbro, mezi technickými kovy měď. Čísla se vztahují na teplotu 15° C. Teplotou odpor stoupá. Slitiny mají obyčejně vyšší odpor než jejich kovy. U slitin odpor teplotou někdy klesá. U konstantanu (40% niklu a 60% mědi) se odpor teplotou nemění. Takových slitin se používá pro zhotovování normálních odporů. Odporové skříňky se regulují kovov. kolíčky nebo klikami (reostaty). Regulační odpory v technice sestávají z drátěných cívek, připojených

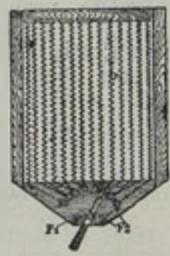

Kolíčkový odpor.

na kontakty v kruhu uspořádané. Po těchto kontaktech se pohybuje klika, kterou se jednotlivé odporové cívky do proud. kruhu zapínají. V odporech se energie proudu mění v teplo. U topných těles se to vyžaduje, u regulačních odporů se teplo odvádí. Pojistky slouží k samočinné regulaci proudu tím, že při určité velikosti se v nich vodicí drát roztaví. Známe-li zákon, podle kterého se odpor drátu mění s teplotou, můžeme vzrůst odporu použíti k měření teploty. Odpor úhlu klesá s přibývající teplotou.

Klikový odpor.

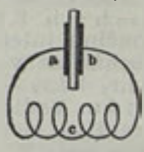

Regulační odpor.

Odpor selenu se mění osvětlením. II. K a p a l i n y. Odpor vodních roztoků solí je mnohem vyšší než u kovů. (Výjimku tvoří rtuť.) Zatím co vodivost kovů si vysvětlujeme pohybem elektronů, spočívá vodivost kapalin na elektrolytické dissociaci. V roztoku se část molekul mění v iony, které přenášejí proud. Stupeň ionisace znamená též schopnost vedení. Za specifickou vodivost označujeme reciproční hodnotu odporu sloupu kapaliny o délce 1 cm a průřezu 1 cm², za molekulární vodivost označujeme součin specifické vodivosti a počtu grammolekul, rozpuštěných v 1 cm³. První stoupá koncentrací roztoku, druhá zředěním. — III. P l y n y. O elektrickém odporu plynů ↷ elektrické výboje.

Elektrický potenciál ↷ potenciál.

Elektrický proud, stálý pohyb elektřiny ve vodiči. Spojíme-li opačně nabité polepy kondensátoru a, b (obr. 1.) vodivým drátem, nastane pohyb elektřiny.

Obr. 1.

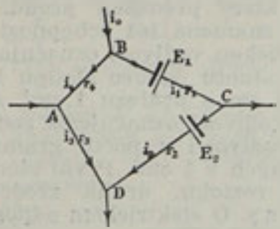
Příčinou pohybu je rozdíl potenciálů obou míst. Zdrojem proudu jsou elektrické stroje a galvanické články. Za „směr proudu" označujeme směr, ve kterém se pohybuje kladná elektřina. Galvanický článek tvoří vnitřní část proud. kruhu, drát spojující oba póly článku tvoří vnější část proud. kruhu. Pól, při kterém elektrický proud z článku vychází, je kladný, druhý je záporný. Proud. kruh může býti jednoduchý nebo rozvětvený. Silou proudu (intensitou) nazýváme množství proudu proniklé

průřezem vodiče za vteřinu. Je-li toto číslo stálé, je proud kontinuitní. Střídavý proud mění v pravidelných intervalech svůj směr, jeho intensita se mění podle stálého zákona. Při stálém proudu je intensita proudu I přímo úměrná napětí V a nepřímo úměrná odporu vodiče r. Pro celý proudokruh platí místo potenc. rozdílu V celková elektromotorická síla E, a místo r platí odpor okruhu R. Je tedy $I = \frac{V}{r}$ resp. $I = \frac{E}{R}$ (Ohmův zákon 1826). Při rozvětvení (obr. 2.) se proud rozděluje tím způsobem,

Obr. 2.

že celková intensita se rovná součtu rozvětvených intensit ($I = i_1 + i_2 + i_3$) a rozvětvené proudy se mají k sobě v obráceném poměru svých odporů ($i_1 : i_3 = r_3 : r_1$). Pro libovolnou síť (obr. 3.) s elektromoto-

Obr. 3.

rickými silami E_1, E_2 galvanických článků platí Kirchhoffovy zákony: 1. Součet proudících intensit se rovná součtu odtékajících: $i_0 = i_1 + i_4$. 2. Součet el. mot. sil = součtu součinů intensit a odporů. (Proudokruh obcházíme v jednom směru.) $E_1 - E_2 = i_1r_1 + i_2r_2 - i_3r_3 - i_4r_4$. — Účinky proudu. Vodič, kterým protéká proud, se zahřívá. Mechanický ekvivalent vyvinutého tepla $W = i^2r$ (Jouleův zákon, 1841). Tohoto zjevu se využívá v elektrickém topení a osvětlování, v elektrometalurgii a galvanokaustice atd. Proudem se rozkládají chemické sloučeniny, v okolním prostoru budí proud magnetické pole, jehož síla je nepřímo úměrná vzdálenosti od vodiče (Biot-Savartův zákon). Rovnoběžné vodiče se přitahují a odpuzují, je-li proud souhlasný nebo opačný (Ampèrův zákon).

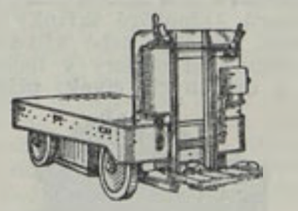
Elektrický přenos síly (energie), nejjednodušší zařízení pro přenos energie s jednoho místa na druhé tvoří dva elektrické stroje, spojené s vedením. Jeden stroj (generátor) je poháněn hnacím strojem, druhý stroj (motor) elektrickou energii z vedení dostává a přeměňuje ji v energii mechanickou. Dnes má přenos síly obrovský význam, jelikož veškeré druhy energie (vodní síla, koksárenské plyny, špatné druhy uhlí) se využívá na místě a v podobě elektrické energie se rozvádí na místa spotřeby. Organisace zásobování elektrickou energií tvoří t. zv. elektrisaci. Různé druhy elektráren (hydroelektrárny, uhelné elektrárny atd.) pracují do společné sítě s hlavním dálkovým vedením s nejvyšším napětím (110.000 volt), které se pak podle rozsahu okresů spotřebních míst transformuje na napětí nižší, hospodářsky nejvýhodnější.

Elektrický spotřební měřič, ↘ elektrické měřicí přístroje.

Elektrický tlak, síla, kterou části náboje vzájemně na sebe působí, aby opustily vodič. Na různých částech vodiče je závislá na čtverci elektr. hustoty toho místa. Na hrotech a špičkách nastávají výboje.

Elektrický ventil, zařízení, které propouští elektrický proud pouze v jednom směru. Používá se zde chování elektrod o nestejné ploše, vlastností tmavého prostoru při výboji, též galvanickou polarisací vzniklý průchodní odpor mezi kapalinou a elektrodou. E. v. slouží k přeměně střídavého proudu na stejnosměrný; na nich se zakládají krystalové detektory a bezdrátová telegrafie ↘.

Elektr. vozík, s elektromotor. pohonem, jehož zdrojem jest akumulátorová baterie ve vozíku umístěná. Osvědčily se

Bleichertův elektr. vozík.

pro svoji snadnou obsluhu, značný a vysoký výkon v dopravě zavazadel na nádražních nástupištích, v dopravě tovární, ale i na ulicích.

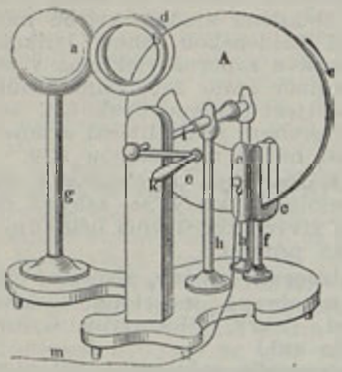
Elektrický zbytek, ↘ dielektrická polarisace a elektr. kapacita.

Elektrický zvonek, ↘ signál.

Elektridy, pohádkovité ostrovy jantarové, které se nalézaly podle Plinia v Sev. moři, ↘ jantar.

Elektrikář, elektrotechnikou se zabývající člověk.

Elektrisační stroj, zařízení k výrobě elektřiny třením. Skleněný kotouč A má isolovanou osu a jest postaven na skleněných sloupcích h-h. Osa se otáčí

Elektrisační stroj.

klikou k ve směru šipky. Kotouč probíhá mezi amalgamovanými koženými polštáři c-c. Tím se kotouč stává kladně nabitým a v třecích sloupcích vzniklá záporná elektřina se odvádí drátem m do země. Prstencem d se elektřina sbírá do koule a. Všechny stroje tohoto druhu mají spíše význam historický. Pro léčebné účely se užívá strojů influenčních.

Elektrit jest tavený kysličník hlinitý. Vyrábí se z bauxitu, přirozeného hydroxydu hlinitého tavením v el. peci. Podle čistoty obdržíme výrobek různé tvrdosti. Výrobek s 1% nečistot je bílý, velmi tvrdý (Alundum), obyčejně však bývá mnohem více přimísenin a výrobek má barvu hnědožlutou. Některé druhy obsahují až 40% kysličníku železitého a křemičitého. Do obchodu přichází zrněný o různé velikosti zrna nebo v podobě brousků a brusů. Slouží pro svoji tvrdost hlavně jako brusidlo za náhražku smirku, někdy se jej užívá také na výrobu ohnivzdorného zboží, ježto má bod tání při 1800—2000° C. Přichází též pod různými jinými názvy jako: Abrasit, Dynamidon, Elektrorubin, Aloxit. U nás vyrábí se v továrně na karborundum ve St. Benátkách.

Elektroafinita, ↝ Elektronová teorie.

Elektroanalysa, chem. rozbor elektrolytickým způsobem, ↝ Elektrochemie, Elektrolysa.

Elektrobiologie, nauka o elektric. jevech u zvířat a rostlin, ↝ elektřina živočišná.

Elektrobusy, autobusy, poháněné el. proudem. ↝ Dráhy elektrické.

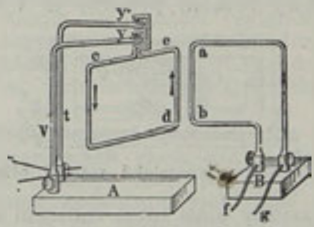
Elektrocuprol, injekční prostředek při nakažl. chorobách; koloid mědi.

Elektrodiagnostika (řec.), vyšetřování elektrickým proudem za účelem diagnosy organických nemocí nervových.

Elektrodon, elektr. akumulační ohřivač vody, který dodává po celý den horkou vodu a je opatřen samočinným zapinačem proudu.

Elektrody, vodiče první třídy, které zprostředkují přechod elektřiny k elektrolytu nebo plynu. Mívají nejrůznější tvary podle způsobu upotřebení. Pro světelné zařízení jsou e. z uhlu, pro elektrolysi z kovu, pro články z uhlu a kovu.

Elektrodynamická síla, snaží se pohybovati vodičem elektřiny nebo magnetismu. Je to síla ponderomotorická (pohybuje hmotou) na rozdíl od síly elektromotorické. A. P ř i t a h o v á n í a o d p u z o v á n í. Ampèrův stojan (obr. 1).

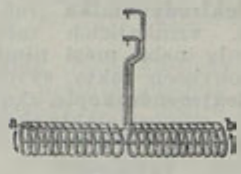

Obr. 1. Ampèrův stojan.

Dva mosazné sloupky v a t nesou dvě přesně nad sebou stojící nádobky y, y', naplněné rtutí. Do y y' se vnoří ohnutý měděný drát c d e. Dotyk tvoří ocelový hrot drátu, který je takto otočný kol svislé osy. Zavedeme-li do svorek v a t proud, postaví se měděná smyčka kolmo k meridiánu magn. pole. Stejně působí

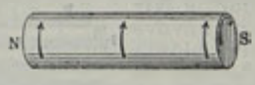

Obr. 2. Měděná smyčka.

Obr. 3. Solenoid.

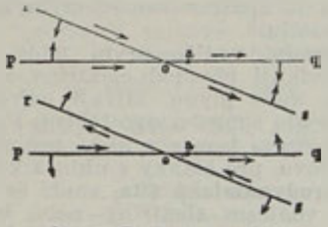
vodič v obr. 2 a solenoid v obr. 3. B. E l e k t r o m a g n e t i c k á a e l e k t r o d y n a m i c k á r o t a c e. Elektrodynami-

Obr. 4. Proudy magnetu.

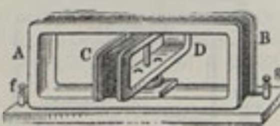
cké síly se vyskytují i mezi částmi proudokruhu. Dva rovnoběžné vodiče se odpuzují, nebo přitahují, je-li v nich proud

stejnosměrný nebo různosměrný. (Důkaz: druhý stojan v obr. 1). (Ampèrův zákon.) Při zkřížených vodičích působí síly tak, že se přitahují vodiče, ve kterých proud do průsečíku o směřuje, nebo z něhož vychází. Jsou-li směry proudu nesouhlasné, vodiče se odpuzují. (Obr. 5.)

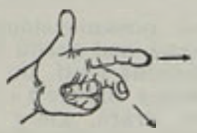
Obr. 5. Zkřížené proudy.

Síly mezi zkříženými vodiči mohou vyvolati stálé otáčení. Podobný elektrodynamický rotační přístroj je v obr. 6.

Obr. 6. Elektrodynamický rotační přístroj.

Stejné vztahy platí mezi vodičem a magnetickým polem. Směr pohybu vodiče určuje Flemingovo pravidlo levé ruky. (Obr. 7.) Střední prst ukazuje směr kladného proudu, ukazovák směr magnet. pole, pak palec ukazuje směr pohybu proudovodiče.

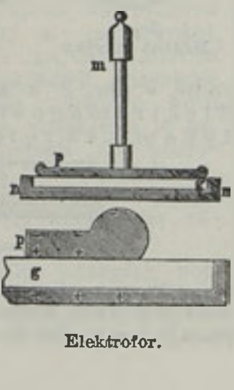

Obr. 7. Pravidlo levé ruky.

Elektrodynamika (řec.), nauka o silách, vznikajících mezi elektrickými proudy nebo mezi nimi a magnety, a o pohybech takto vyvolaných.

Elektroendoskopie, zkoumání tělesných dutin pomocí elektrického světla.

Elektrofor (řecky), Voltou vynalezený přístroj k výrobě elektřiny spojeným účinkem tření a influencí. Do kovové formy n litá deska smoly, „koláč" g (viz obr.) nebo na kovové desce ležící plotna tvrdé pryže tře se kočičí kožišinou neb ohonem liščím — povstane elektřina záporná. Nabití její zadrženo je kladnou,

Elektrofor.

jí vzbuzenou elektr. v kovové podložce, která spojena je se zemí. Přiložíme-li poklop m a odvedeme-li dotykem prstu nahoře na něm nashromážděnou elektřinu zápornou, zůstává na celém poklopu pouze elektřina kladná, kterou můžeme nabíjeti Leidenskou láhev. Jelikož isolací zůstává záporná elektřina v smolovém koláči stále zachována, může se toto nabíjení poklopu opakovati se stejným úspěchem podle libosti a láhev leidenskou nabíti na značnou sílu.

Elektrofysiologie (bioelektrické úkazy), díl fysiologie, který se zabývá chováním se živých tvorů vůči účinkům elektrického proudu.

Elektrogenní orgány, živočišné ústrojí, které k obraně individua vydává ze sebe el. jiskry. (Mormyrus, Gymnotus, Torpedo atd.)

Elektrografie, galvanické leptání zinkových desek: kresba se provede tuží, nebo litografickou křídou, naleptá se jako litografie, pak se spojí s měděnou deskou a v galvanické lázni se doleptá. E. je též fotografie pomocí roentgenových paprsků.

Elektrogravura, výrobní pochod ocelových razítek. Do roztoku chloridu ammonného zasahuje sádrový podstavec, jehož horní, kapalinou nepokrytý konec, nese relief, který se má v oceli vyleptati. Pod sádrou tvoří drátěná cívka katodu; anodu tvoří ocelová deska položená na sádru. Sádra nassává roztok, vylučuje se chlor, který rozrušuje ocel, až celý sádrový obrazec vnikne do ocelové desky.

Elektrochemická theorie valence (mocenství). Při elektrolysi se vylučuje průchodem množství elektřiny jednoho faradaye (1 F = 96.500 coulombů) jeden gramekvivalent prvků nebo sloučenin. K tomu, aby se tedy při elektrolysi vyloučil jeden gramatom nějakého prvku n-mocného (čili n jeho gramekvivalentů), je třeba nF = 96.500 n coulombů elektřiny. Z toho lze usuzovati, že každý gramekvivalent kteréhokoli prvku nese (ve stavu iontů) náboj jednoho faradaye elektřiny čili, že každý n-mocný atom prvku nese n jednotkových nábojů (n elementárních množství) elektřiny (kladné nebo záporné). Počet těchto jednotkových nábojů lpících na jednotlivém atomu prvku se nazývá jeho elektrovalencí. Podle toho, tvoří-li onen prvek ionty kladné (kationty) či záporné (anionty), lišíme jeho elektrovalenci v kladnou (positivní) a v zápornou (negativní). Tyto názory, které vyslovili již dříve Faraday, Hittorf a Arrhenius, shrnul v jednotnou nauku o elektrovalenci Abegg (1898).

Podle něho má každý prvek vedle své normální (t. j. hlavní) valence, která se projevuje silněji, ještě slabší kontravalenci. Obě jsou povahy elektrické a souvisí s náboji elektřiny kladné a záporné. Kontravalenci, která má opačné znaménko než valence normální, obdržíme, odečteme-li normální valenci od 8. Nejvyšší kladná valence (mocenství) udává skupinu periodické soustavy, do které náleží uvažovaný prvek. U prvků kovových zůstává záporná kontravalence latentní (utajenou). Podle moderních názorů o atomové struktuře souvisí valence s počtem elektronů, které se pohybují v obalové vrstvě atomu, t. j. ve vrstvě, která je ze všech nejvíce na jeho zevnějšku („valenční elektrony"). Jejich počet se shoduje s číslem skupiny periodické soustavy, do níž prvek náleží. Při slučování uvolňují se tyto valenční elektrony ze svých drah. Slučování atomů se může díti na př. tak, že se jeden atom ztrátou jednoho nebo více elektronů přemění v kladný ion jednomocný nebo vícemocný a druhý, přibrav uvolněný elektron (resp. tyto uvolněné elektrony) v ion záporný. Oba ionty se elektrostatickými silami vážou navzájem. Tak vznikají sloučeniny (a vazby) heteropolární (Na+ F—, Na+ Cl—, H+ Cl— atd.). Největší část anorganických sloučenin náleží k nim. Uvolní-li se však na obou atomech, jež se slučují, dva elektrony (na každém z nich jeden) tak, že se od nich úplně neoddělují, nýbrž že se oba elektrony stávají společnými oběma atomům, vzniká vazba homeopolární, jež dává znik homeopolárním sloučeninám, jako jsou H_2, O_2, N_2, —C—C—. G. N. Lewis a J. Langmuir se domnívají, že valenční elektrony jeví snahu seskupiti se po osmi v sestavy („oktety") podoby krychle, v jejichž osmi rozích tkví elektrony (kubický atom). Vedle kladné a záporné valence (elektrovalence), která je určována počtem elektronů, jež určitý atom ztrácí nebo jež přibírá, rozeznává Langmuir tak zv. kovalenci, která je dána počtem dvojic elektronů, jimiž dva atomy spolu souvisí. V molekule fluoru F_2 je na př. kovalence = 1; uhlík má ve všech svých sloučeninách kovalenci = 4. Podle oktetové teorie mají některé látky jako na př. kysličník dusný N_2O a uhličitý CO_2 stejnou strukturu: N = O = N, O = C = O (čárky znamenají zde kovalence). Látky podobné struktury nazývá Langmuir isostéry (mají stejné objemy i některé jiné fysikální vlastnosti). Touto teorií, kterou v poslední době buduje dále Sidgwick, lze vyložiti řadu fysikálních i chemických zjevů již dříve známých. S jiného hlediska, lépe teoreticky opřeného se dívá na valenci London (1928). Představujeme-li si atom složený z kladně elektr. jádra, kolim něhož se pohybují záporné elektrony, lze jejich pohyb charakterisovati čtyřmi kvantovými čísly (⚲ Elektronová theorie atomu). Souhlasí-li tři z těchto kvantových čísel (hlavní, vedlejší a magnetické), mluvíme o souhlasných elektronech, které se tedy liší pouze čtvrtým kvantovým číslem (vnitřním). Podle Pauliho (1924) neexistuje v atomech nikdy více elektronů než dva, jež souhlasí v uvedených třech kvantových číslech. Jinými slovy elektrony, pohybující se kolem jádra, jeví snahu kupiti se ve dvojice souhlasných elektronů, vedle nichž mohou v atomech existovati ovšem také ještě jednotlivé, liché elektrony, které dosud nenáležejí do žádné dvojice. Tyto mohou sobě nalézti chybějící partnery v lichých elektronech druhého atomu, s nímž se prvý proto sloučí. Mocenství (valenci) nějakého atomu je tedy podle Londona možno pokládati za rovné počtu jeho lichých (t. j. ve dvojice neseskupených) elektronů.

Elektrochemie pojednává o vzájemných přeměnách chemické a elektrické energie. Studuje tedy jednak chemické děje, které způsobuje elektrická energie (jako je na př. chemický rozklad, působený elektrickým proudem neboli „elektrolysa" a pod. úkazy), jednak elektrické zjevy působené chemickými procesy (na př. vznik elektr. proudu a tedy elektrické energie chemickými reakcemi, jež probíhají v galvanických článcích). E. teoretická studuje obecně platné zákony, kterými se řídí tyto přeměny, naproti tomu upotřebuje e. technická objevených zákonitostí a zkušeností k účelům průmyslovým (ku přípravě rozmanitých látek atd.).

Elektrochemitypie (řec.), grafický pochod, při kterém nastává leptání tisk. desek v galvanické skalici modré.

Elektroindukční odpuzování, pohyb zavřeného kruhu proudu elektrodynamickými silami, které nastanou indukcí. Pověsí-li se pohyblivě měděný kruh před pól elektromagnetu, oddálí se kruh od pólu, budíme-li magnet, protože indukované proudy jsou v kruhu opačné jako u magnetu a nesouhlasné póly se odpuzují. Samoindukce z kruhu zpomaluje indukované proudy proti indukujícím a prodlužuje tím doby, ve kterých jsou stejného směru a se přitahují; odpuzování nabývá tím převahy. Používá se e. o. u elektrických strojů měřicích.

Elektrokardiagram, grafické vyšetření ztahování se srdce vlastním v něm vy-

vinutým, do všech dílů těla rozeslaným elektr. proudem, t. zv. akt. proud. E. přijímá se strunovým galvanometrem, který spojí se s 2 místy těla (na př. ruce). Úderům srdce odpovídají výkyvy přístroje, jež zaznamenává fotografický registrační přístroj.

Elektrokardiografie, postup, jímž docílí se elektrokardiogramu (→).

Elektrokaustika, → elektrolysa.

Elektrokatalysa, změny v organismu lidském, povstávající el. proudem, který tělem prochází.

Elektrokoagulace, lékařský pochod, kterým se pomocí vysokofrekvenčních proudů odstraňují různé otekliny. Elektroda se kanálem cystoskopu zasune do měchýře, přiloží na nemocný útvar, který se teplem rozruší.

Elektrokollargol, koloidní roztok stříbra.

Elektrokoloidální kovy, el. rozprašováním vyrobené koloidní roztoky kovů.

Elektrokovy, kovy získávané pomocí elektřiny, nejčastěji elektrolyticky. → Elektrokoloidní kovy.

Elektrokultura, pěstování rostlin pod vlivem působení el. produ vys. napětí, čímž se výnos podstatně zvyšuje. Hlavně se ho používá v zahradnictví a chmelařství.

Elektroléčba, přímé použití elektřiny k léčbě, známé od konce 18. stol., stala se znenáhla mnoho používanou léčebnou metodou, i když její léčivý účinek není teoreticky odůvodněn. Je cenným doplňkem psychotherapie n. sugesce (→). K elektrisaci používá se proudu galvanického z baterie nebo z vedení o silném proudu pomocí různě silných elektrod. Pro vnitřní orgány (žaludek, měchýř močový) používá se elektrod hůlkovitých nebo rourovitých. Jednoduché místní galvanisace používá se s úspěchem u neuralgií, obrn a také do určité míry u nemoci Basedowovy. K elektrisaci celého těla slouží lázeň ve čtyřech komorách: nemocný sedí na stolici, proud přivádí se mu stejnoměrně vodou, obklopující tělo ve dvou komorách na horních končetinách a ve dvou na dolních. Větší účinek má lázeň celková (při celkové neurose, chorobách srdce a cév). Proud faradický, jehož účinek spočívá v gymnastice ochromených skupin svalových, vyvolané motorickým podrážděním a v dráždění kožním, přivádí se z indukčního přístroje. Používá se ho při poruchách citlivosti a celkov. neurosách (hysterie, neurasthenie). Faradisační přístroje podle Bergonié a Nagelschmidta vyvolávají stahy svalů podobné normálním. Používá se jich k odtučňování a při chorobách srdce. Proud sinusový (sinusoidální) sestává ze střídavých popudů stejné intensity. Uklidňuje bolest, příznivě působí na vstřebání se zánětlivých výměšků; užívá se ho při hlubokých bolestech dělohy, vaječníků, neuralgiích a výměšcích v pánvi. Statické elektřiny (franklinisace) se nyní zase více používá. Nemocný nabije se influenční elektřinou a vybije elektrodou, spojenou s opačným pólem. Účinkuje prý příznivě na kožní a nervovou soustavu, při vyrážkách, zvl. svědivých, u ohraničeného vypadávání vlasů, také při nespavosti nervového původu, chorobných úzkostlivých stavech a jiných příznacích neurasthenie. D'Arsonval a Tesla zavedli, na sobě nezávisle, střídavé proudy o vysokém napětí a frekvenci. Napětí činí 100.000 volt i více. Arsonvalisace má prý uklidňující a bolest tišící účinek. Její vliv u nemocí výměny látek a nemocí kožních, srdce a kornatění tepen, jejž někteří chválí, není všeobecně uznán. Sníží-li se napětí proudu o vysoké frekvenci, může vzniknouti v těle značné teplo, aniž by se objevil účinek elektrolytický nebo vznikla bolest. Tato metoda jmenuje se diathermie a thermopenetrace a používá se jí s úspěchem u chronických chorob kloubů a neuralgií. Pro účely chirurgické používá se e. k popálení nebo poleptání, na př. při nádorech, zánětech a pod. (→ galvanokaustika, elektrokoagulace, Forestova jehla) a rovněž i k elektrolytickému zničení tkání. Zde používá se malé, jehlovité elektrody z platiny n. ocele, jež vyvolává jako negativní pól rozklad a zkapalnění tkáně, jako positivní rozrušení tkáně, při čemž se krev srazí a krvácení zastaví (→ elektrolysa). K odstranění cizích těles (úlomky ocele, střel s kovovým pláštěm, zvláště z oka a mozku, slouží silné elektromagnety. — V širším smyslu patří k e. také ozáření Roentgenovými paprsky a jiné druhy světla, vyrobenými účinkem elektřiny (→ světloléčba). E. používá se i u zvířat, zvláště u koní a psů při místních obrnách, také ke zkoušení dráždivosti.

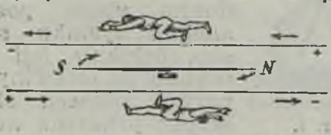
Elektrolysa, chemický rozklad vodičů elektřiny, hlavně kapalných, který způsobuje elektrický proud, prochází-li jimi. Vodiče, jež podléhají elektrolyse, se nazývají „elektrolyty‘ (Faraday). Jsou to hlavně roztoky solí, kyselin a zásad ve vodě a některých jiných rozpouštědlech, roztavené soli a také některé pevné sloučeniny. Elektr. proud, zaváděný do nich kovovými elektrodami, prochází jimi (při dostatečně velikém napětí zapjatém na elektrodách), protože elektrolyty obsahují, dříve ještě, než do nich

zavedeme proud, „ionty", t. j. hmotné částice opatřené náboji kladné nebo záporné elektřiny (Faraday, Arrhenius). Elektr. proudem se tyto částice uvádějí do pohybu, a to kladné ionty (kationty) směrem k záporné elektrodě (kathodě) a záporné ionty (anionty) směrem k elektrodě kladné (anodě). V povrchu elektrod jsou ionty zbavovány svých nábojů a vybíjejí se proto na nich, přeměňujíce se buď v elektroneutrální zplodiny anebo reagujíce s materiálem elektrod, po příp. s jinými látkami přítomnými v okolí elektrod. Tím se elektrolyt chemicky rozkládá a tomuto celému zjevu, t. j. i pohybu iontů směrem k elektrodám i jejich vybíjení a tedy rozkladu elektrolytu na elektrodách, říkáme elektrolysa. Elektrolyty nepřevádějí elektřiny jinak než pohybem iontů a tento pohyb iontů je nerozlučně spojen s jejich vybíjením a tedy s chemickým rozkladem elektrolytů na elektrodách. Je tedy průchod elektřiny elektrolyty vždycky nerozlučně spojen s jejich chemickým rozkladem. Při tom se různé ionty pohybují různou rychlostí (Hittorf), která způsobuje, že se koncentrace elektrolytu mění na obou elektrodách v nestejné míře. Produkty elektrolysy uvolňované na elektrodách závisí na jakosti a složení elektrolytu, na intensitě proudu (resp. na jeho napětí) a na jakosti elektrodového materiálu.

Elektrolysa chloridů alkalií, elektrochemický rozklad chloridu draselného a sodného, při čemž vzniká hydroxyd draselný, resp. sodný a chlor; vhodnou úpravou pracovních podmínek lze takto připraviti též chlornany a chlorečnany. ↘ elektrochemie.

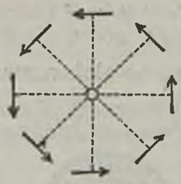
Elektromagnetické rozdělování provádí se silnými elektromagnety a má za účel roztřídění předmětů a nerostů silně magnetických od jiných, nemagnetických.

Elektromagnetismus, elektr. proudy vyvolaný magnetismus. A. M a g n e t i c k é p o l e p r o u d u. Klidná magnetka se proudem vychýlí ze své polohy. Po přerušení proudu se magnetka navrátí do své původní polohy. Myslíme-li si plavce (obr. 1.) plovoucího ve směru proudu

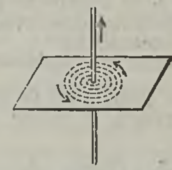

Obr. 1. Ampèrovo pravidlo.

(+), obráceného tváří k magnetce, pak se severní pól vychýlí ve směru levé ruky (Ampèrovo pravidlo). Silokřivky magnetického pole proudovodiče tvoří soustředné kruhy. (Obr. 2.—3.) — B.

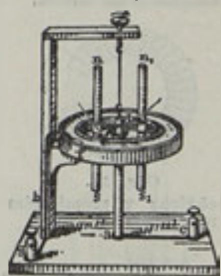

Obr. 2. Magnetické pole kolem drátu.

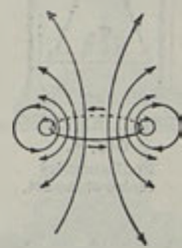

Obr. 3. Magnetické silokřivky kolem drátu.

S o l e n o i d a e l e k t r o m a g n e t. Kolem kruhového vodiče se tvoří silokřivky v podobě kolmých kružnic mimo kruh se rozcházející a ve vodiči těsně na sobě

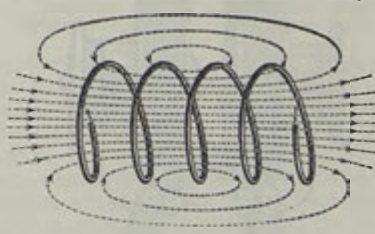

Obr. 4. Otáčení magnetů kolem drátu.

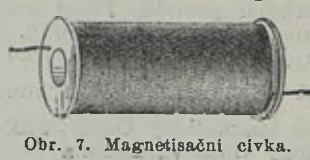
Obr. 5. Silokřivky kolem kruhového vodiče.

ležící. (Obr. 5.) V solenoidu (obr. 6.) se silokřivky chovají podobně. S ubývající

Obr. 6. Silokřivky proudem protáhané cívky.

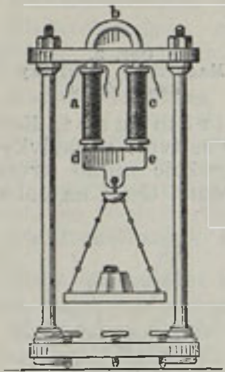
vzdáleností od solenoidu klesá značně intensita magnetického pole. Uvnitř solenoidu je pole nejsilnější. Jeho intensita $H = \frac{0{\cdot}4\,\pi\, ni}{l}$, kde l délka solenoidu, n je počet vinutí, i je intensita proudu. Tyč

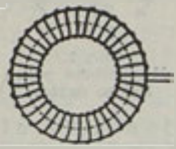
Obr. 7. Magnetisační cívka.

z měkkého železa uvnitř cívky (obr. 7.) se magnetisuje: na místě intensity H

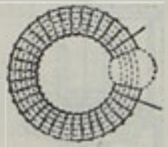
pole bude silnější indukce $B = \frac{0.4 \pi \mu ni}{l}$, kde μ je permeabilita. Je-li A cm^2 plocha solenoidu, dostáváme celk. počet siločar $N = \frac{0 \cdot 4 \pi \mu Ani}{l}$. Místo rovného elektromagnetu používají se častěji magnety ohnuté do tvaru U. (Obr. 8.) Nosnost magnetu

Obr. 8.
Podkamenitý elektromagnet.

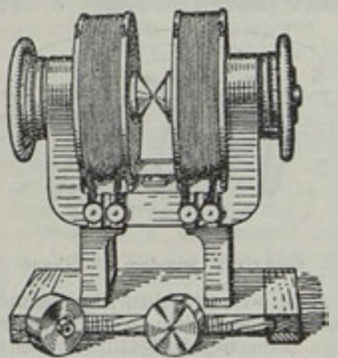

Obr. 9.
Silokřivky v uzavřeném magnetickém kruhu.

Obr. 10.
Silokřivky v přeměnném magnetickém kruhu.

se vypočte ze vzorce $\frac{4 \pi m^2}{981.000 A}$ kg, kde m je síla pólu. — C. m a g n e t i c k ý k r u h. Uvedené vzorce platí jen když je solenoid nebo elektromagnet uzavřen do prstence. Takovýto dokonalý

Obr. 11. Faradayův elektromagnet.

magnet. kruh si můžeme mysliti za zdroj magnetických proudů. Počet silokřivek N znamená intensitu proudu, součin $0 \cdot 4 \pi$ ni je obdoba el. motorické síly a znamená sílu magnetomotorickou, $\frac{1}{\mu A}$ znamená magnetický odpor. Pak je podle obdoby Ohmova zákona

$$N = 0 \cdot 4 \pi ni : \frac{1}{\mu A}.$$

Elektromagnetofon, přístroj s elektromagneticky v pohyb uváděnou membránou, sloužící ke značnému zesilování tónů.

Elektromerkurol, elektropalladiol, elektroplatinol jsou jemně rozprášené koloidní kovy (rtuť, paladium nebo platina). Přicházejí v podobě sterilních roztoků v arabské klovatině a užívá se jich v lékařství.

Elektroměr jest přístroj k měření spotřeby elektr. proudu. ↷ měřicí elektr. přístroje.

Elektrometalurgie, dobývání kovů z rud pomocí elektr. proudu. Provádí se buď tavením nebo elektrolysí, nebo oběma způsoby. Tavením se vyrábějí různé slitiny, kombinovaným postupem se vyrábějí alkalické kovy. Elektrolysí se kovy čistí; vylučují se z roztoku nikl, zinek a cín. Největšího rozšíření v technice dosáhla výroba t. zv. elektrolytické mědi.

Elektrometr (řec.)), elektrostatický přístroj k měření elektr. napětí, který se liší od elektroskopu toliko tím, že má měřicí zařízení. Základem obou je vzájemné odpuzování dvou stejnojmennou elektřinou nabitých částí přístroje, z nichž jedna má polohu fixní, druhá pak je pohyblivá a může se od pevné části působením odpuzujících sil nábojů oddáliti. Při tom síly ty musí přemáhati jistou direkční sílu, jež se snaží pohyblivou část přístroje opět sblížiti s částí pevnou.

I. E l e k t r o s k o p y. a) Nejjednodušší je elektr. kývadlo z kuličky bezinkové na hedvábné šňůře, jež jest přitahována elektr. nabitým tělesem a, dotykem nabita stejnojmennou elektřinou, od něho jest odpuzována. — b) Pozlátkový elektroskop (obr. 1.) jest citlivější, sestává z dvou lístků zlatých nebo hliníkových, jež visí u sebe na kovové tyčince uvnitř skleněné láhve a při dotyku nabitého předmětu se samy nabijí a odpuzují výkyvem, jehož rozsah odpovídá velikosti nabití. Plátky lze ovlivňovati též influencí. Přibližujeme-li třením vlnou positivně nabitou tyčinku skleněnou, účinkuje její nabití rozdílně na elektřiny v kovových tělesech elektroskopu: přitažená negativní soustřeďuje se blíže skleněné tyčinky, odpuzená positivní jde do lístků.

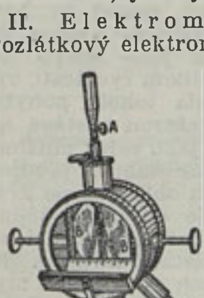

Obr. 1.
Elektrometr pozlátkový s kondensátorem.

Dotkneme-li se ale prstem, mezitím co jest třená skleněná tyč ještě na svém

místě, tyče elektroskopu, odvedeme positivní elektřinu do země, negativní zůstane poblíže influencujícího předmětu a lístky spadnou k sobě. Oddálíme-li pak prst, potom skleněnou tyčinku, rozšíří se negativní nabití po celém elektroskopu a lístky jdou od sebe. Takto obdržel elektroskop od positivně nabitého předmětu trvalé negativní nabití. Přiblížení předmětu způsobuje, že lístky jdou ještě dále od sebe, je-li negativně, a že se sbližují, je-li positivně nabit; tím zjistíme stávající nabití, jakož i jeho příznak. (Účinek nenabitého předmětu liší se od protijmenně s elektroskopem nabitého tím, že je lhostejno, jakého příznaku je nabití elektroskopu.) — c) Kondensační elektroskop. Volta zesílil citlivost elektroskopu tím, že přidal nahoře k tyčince nesoucí lístky kovovou desku fermežovanou, na niž klade se druhá deska s isolovaným držadlem. Isolující vrstva mezi deskami tvoří silný kondensátor značné kapacity. Spojí-li se, je-li dolejší deska uzeměna, hořejší se zdrojem elektřiny, nabije se tato přiměřeně kapacitě kondensátoru značným množstvím elektřiny, mezitím co vyvinula se influencí na spodní desce protijmenná stejné síly. Odpojí-li se uzemění, pak hořejší deska, klesne kapacita spodní a v opačném poměru stoupá potenciál jejího nabití, jež nyní rozhání lístky.

II. Elektrometry vlastní. a) Pozlátkový elektrometr (obr. 2.). Exnerův

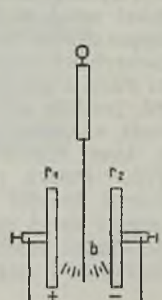
Obr. 2.
Pozlátkový elektrometr.

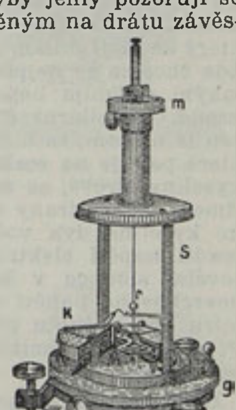
Obr. 3.
Braunův elektrometr.

elektrometr podobá se obyčejnému pozlátkovému elektroskopu, pod jehož lístky připevní se těsně škála. Přístroj lze obdržeti již cejchovaný, opatřený tabulkou, převádějící údaje stupnice jeho na volty.

Elektrometr Braunův pozůstává z hliníkové jehly (viz obr. 3.), otáčivé kolem vodorovné osy a kovového proužku, od něhož se jehla odpuzuje oběma polovinami. Přístroj lze obdržeti dle potřeby až do 10.000 voltů. — b) Elektrometr s pomocným napětím. Kovový list zapojený na měřená napětí visí mezi deskami nabitými protijmenně zvláštní baterií. (Obr. 4.) U e. Bohnenbergrova nabíjely se desky sloupem Zamboniovým. — c) Kvadrant. elektroměry: Thomsonův. Nad čtyřmi navzájem isolovanými kovovými čtvrtkruhovými výsečemi (kvadranty), ležícími ve vodorovné rovině, visí hliníková jehla v podobě osmy vystřižené z plechu hliníkového, zavěšená na kokonovém vlákně. Pohyby jehly pozorují se zrcátkem r, připevněným na drátu závěs-

Obr. 4.
Elektrometr s pomocným napětím (schematicky).

Obr. 5.
Doležálkův quadrátní elektrometr.

ném. Protější kvadranty jsou křížem spojeny, takže máme vlastně 2 dvojice kvadrantů. Podle toho, používáme-li při měření ještě pomocného napětí či obejdeme-li se bez něho, rozeznáváme při kvadrantovém e. spojení heterostatické (s pomocným zdrojem) a idiostatické (bez pomocného zdroje). Konstrukcí je mnoho. V obr. 5. kvadrantový e. Doležálkův; v obr. 6. elektrostatický voltmetr. — d) Absolutní elektrometry. Veškeré předem uvedené přístroje musí býti cejchovány. Absolutní měření napětí docílí se absolutní měření napětí docílí se absolutním elektrometrem Thomsonovým. Tento spočívá na měření síly, s jakou se přitahují desky

Obr. 6.
Elektrostatický voltmetr.

nabitého kondensátoru. Na jedno rameno vah je isolovaně zavěšena kruhová deska kovová, vyvážená na druhé straně vah příslušnou tárou. Deska visí v poloze vodorovné nad větší deskou kovovou, odvedenou do země, takže obě desky tvoří kondensátor, při němž je vrchní deska kolektorová, spodní kondensátorová. Aby na okraji nenastal rozptyl silokřivek, je deska vrchní obklopena ochranným prstencem, který spojíme s ní vodivě. Ze síly, s jakou se obě desky přitahují, zjištěnou vážením a vzdáleností desek, lze vypočítati potenciál vodiče měřeného. Zvláštním druhem e. jest e. kapilární, který se hodí toliko k takovým měřením, kde chceme co nejpřesněji zjistiti, že nějakým vedením neprochází zcela žádný proud. Kapilární e. Lippmannův založen je na tom, že t. zv. povrchové napětí, které panuje na rozhraní rtuti a zředěné kyseliny sírové, se změní, jestliže připojíme s jedné strany k rtuti, s druhé pak ke kyselině dva vodiče, mezi nimiž je rozdíl napětí elektrických. Pohyb rtuťového sloupce v kapilární trubici od povrchového napětí neseného dává nám míru pro hodnotu potenciálního rozdílu. Přístroj dá se použíti toliko pro napětí pod 1 volt.

Elektromobil, silostrojové vozidlo, hnané elektromotory (obyč. dva), které pomocí ozubených kol ženou zadní nebo přední kola a odebírají proud akumulátorům, které vezou s sebou. Tyto musí se často nabíjeti, a proto hodí se elektromobil toliko jako drožka, neb malý dodávací vůz na dobrých vozovkách městských ulic.

Elektromotorická řada, elektr. řada napětí.

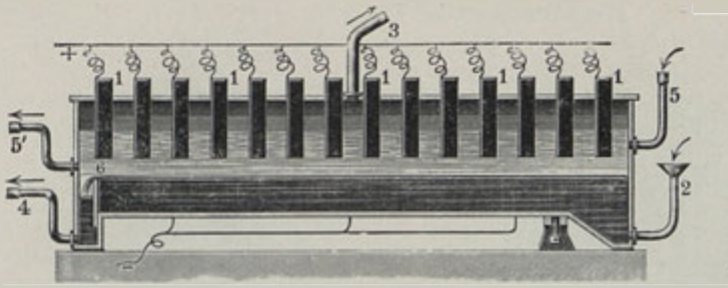
Elektromotorická síla, příčina odloučení se obou elektřin, při dotyku nestejných látek; měří se (ve voltech) hodnotou jí utvořeného rozdílu (potenciálního) napětí; ↷ elektr. napětí.

Elektromotory, elektr. stroje, jež přívodem elektr. proudu se točí a mohou tím dávati mechanický výkon. Pevná část elektromotoru je stator, rotační: kotva, rotor — induktor. Podle druhu proudu známe: stejnosměrné elektromotory, třífázové čili vícefázové (asynchronové a kolektorové), synchronové a jednofázové motory.

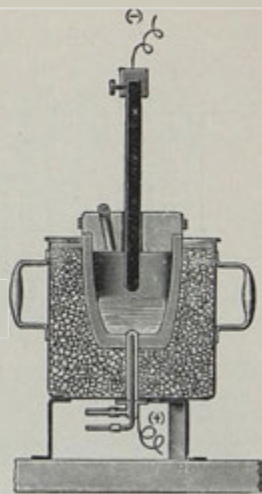
Elektron (řec.), 1. jméno jantaru, na němž byla po prvé zjištěna elektřina třením; 2. atom záporné elektřiny (↷ elektronika); 3. žlutá slitina zlata a stříbra s více než 20% stříbra, která se vyskytuje v přírodě; 4. slitina z osmi dílů Cu, 3.5 d. Zn a 4 d. Ni, namodralá, jako silně leštěné stříbro.

Elektronová theorie atomu (moderní atomistika), vychází z názoru, že se atomy skládají z kladně elektrického jádra, v němž je soustředěna téměř celá hmota atomu, a z elektronů, jež obíhají kolem jádra v uzavřených drahách (Rutherford 1911). Elektrony jsou nejmenší té doby známé hmotné částice, jež nesou náboj jednoho elementárního množství záporné elektřiny ($4{\cdot}744.10^{-10}$ elektrostatických jednotek $= 1{\cdot}592.10^{-19}$ coulombů); jsou to tedy jakési atomy elektřiny. Jejich hmota (snad původu elektromagnetického) je asi 9.10^{-28} g a jejich průměr menší než 10^{-13} cm. Kladný náboj jádra tvoří tolik jednotkových nábojů (elementárních množství) kladné elektřiny, kolik záporných elektronů se pohybuje kolem něho, takže na venek působí celý atom jako útvar elektroneutrální. Tento náboj jádra nebo-li t. zv. „atomové číslo" prvku se rovná jeho pořadovému číslu, jak se prvky za sebou uvádějí v periodické soustavě Mendělejevově. Opíraje se o tento Rutherfordův názor, popsal Niels Bohr (1913) svůj model vodíkového atomu: Kolem jádra, které nese náboj jednoho elementárního množství kladné elektřiny a je ve středu kružnice, obíhá v jisté vzdálenosti po kruhové dráze jeden elektron. Kdyby se tento elektron nepohyboval po kružnici, musel by býti elektrostatickou přítažlivostí vtažen do jádra. Děje-li se však jeho pohyb (po kružnici) přiměřeně velikou rychlostí, vyrovnává odstředivá síla tohoto pohybu přítažlivost jádra a elektron zůstává na kružnici. Ježto si atom jako celek musíme představovati jako útvar stabilní, předpokládá Bohr, že elektron obíhající po kruhové dráze nevyzařuje do okolí žádné energie, že je tedy na této kružnici ve stavu časově stálém (stacionárním). To však se neděje na všech možných a myslitelných kruhových drahách, nýbrž jenom na některých, kvantově vymezených. Podle Planckovy kvantové teorie mění se totiž energie (hlavně pohybů kmitavých a otáčivých) rozpojitě, t. j. po skocích (kvantech). Obsah energie elektronu jest na jednotlivých, kvantově vymezených kružnicích různý; nejmenší je na kružnici nejbližší jádru a roste se vzdáleností od jádra. Je-li $+e$ náboj jádra vodíkového atomu, $-e$ elektronu, m hmota elektronu, v_n jeho (lineární) rychlost na př. na n-té kružnici, jejíž poloměr je a_n, je elektrostatická přítažlivost podle Coulombova zákona $-\frac{e^2}{a_n^2}$ a musí býti podle Bohra rovna odstředivé síle na

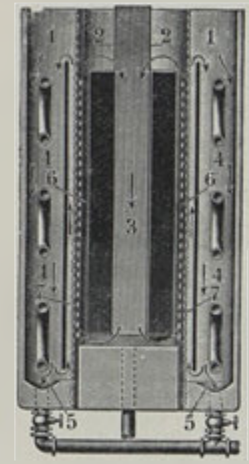
Elektrochemie I.

Solvayův přístroj (podélný řez).

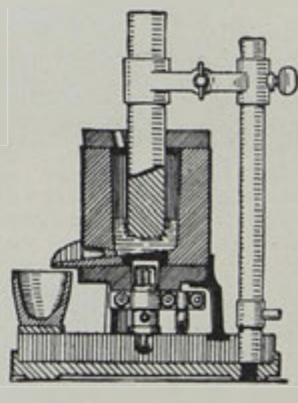
Elektr. pec Siemensova (průřez).

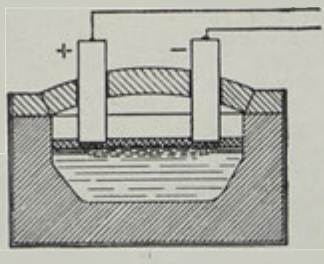
Townsendův přístroj (1. vodík, 2. chlor, 4. olej, 5. hydroxyd, 3., 6. sůl, 7. olej, + vodík).

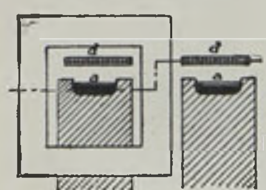
Elektr. pec podle Rossiho (průřez).

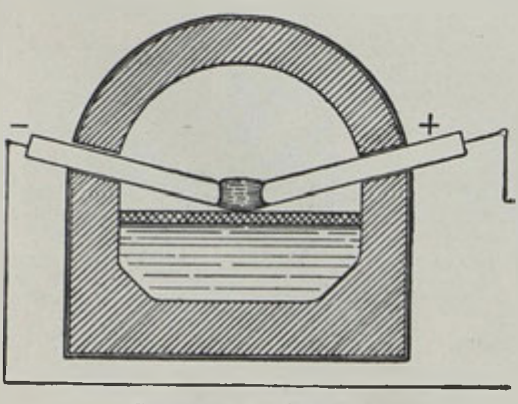
Borchersova pec elektr.

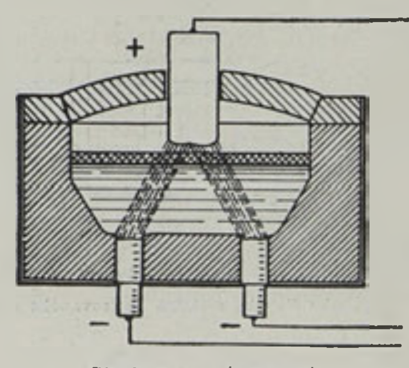
Heroultova pec (schemat.).

Frickova pec (schemat.).

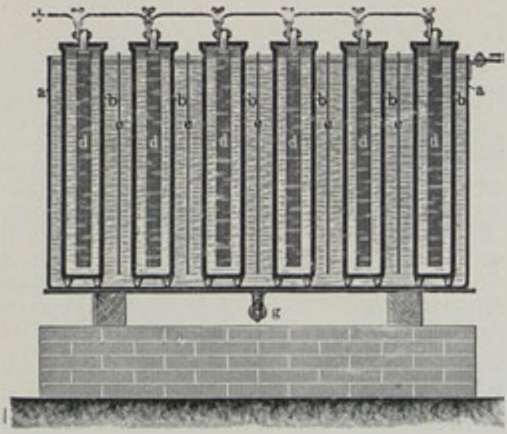

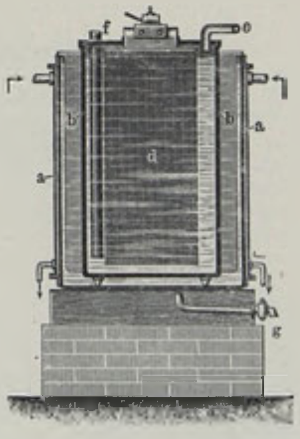
Stassanova pec (schemat.).

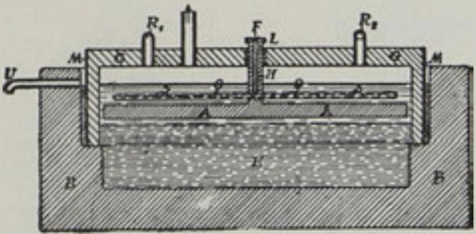
Girodova pec (schemat.).

Elektrochemie II.

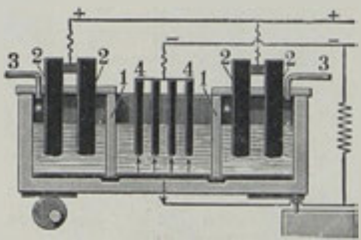

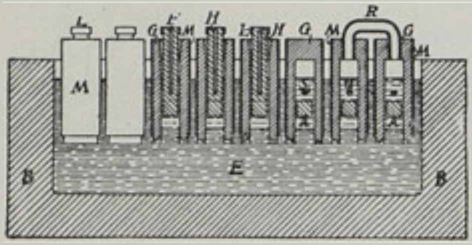
(podélný řez) Elektrolyt. přístroj podle pochodu diafragmačního (průřez)

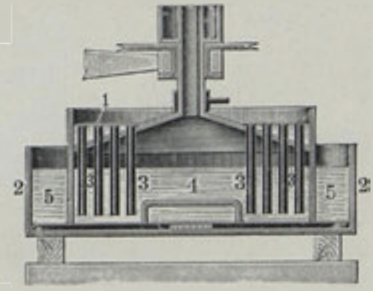
Ústecké zvonkové zařízení. (Průřez.)

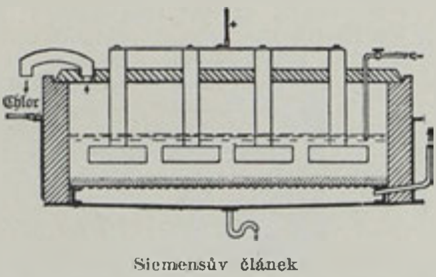
Castnerův článek (podélný řez).

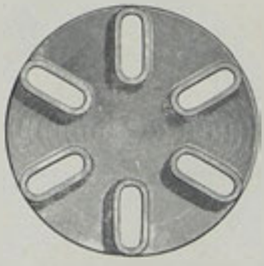
Ústecké zvonkové zařízení. (Podélný řez.)

Rhodinův článek (podélný řez).

Siemensův článek

Rhodinův článek (zvon se spodu).

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

této kružnici $\frac{mv_n^2}{a_n}$. Je tedy

$$-\frac{e^2}{a_n^2} = \frac{mv_n^2}{a_n} \text{ čili } ma_n v_n^2 = e^2 \ (1).$$

Veličinu $p = mv_n a_n$ nazýváme momentem hybnosti elektronu na n-té kružnici naproti jádru (umístěnému v jejím středu), neboli také jeho rotačním impulsem; Bohr předpokládá, že rotační impuls elektronu na n-té kružnici je celistvým (n-tým) násobkem veličiny $\frac{h}{2\pi}$ kde h je t. zv. Planckovo účinkové kvantum

$$h = 6{\cdot}55 . 10^{-27} \text{ erg. sec},$$

π Ludolfovo číslo a n celistvé, t. zv. (hlavní) kvantové číslo, které charakterisuje uvažovanou dráhu:

$$p = ma_n v_n = \frac{nh}{2\pi} \ (2).$$

Z těchto rovnic (1) a (2) lze vypočísti, že poloměr n-kvantové dráhy je

$$a_n = \frac{n^2h^2}{4\pi^2e^2m}$$ a rychlost elektronu na ní

$$v_n = \frac{2\pi e^2}{nh} (3).$$

Úhrnná energie elektronu na n-kvantové dráze E_n se rovná součtu pohybové energie $\frac{1}{2}mv_n^2$ a energie potenciální

$$-\frac{e^2}{a_n} = -mv_n^2:$$

$$E_n = \frac{1}{2}mv_n^2 - mv_n^2 = -\frac{1}{2}mv_n^2 = -\frac{2\pi^2m^2e^4}{n^2h^2} (4).$$

Přechází-li elektron s jedné kruhové dráhy, vzdálenější jádra, do jiné, jádru bližší (kvantové číslo $n > m$), vysílá se podle Bohra rozdíl energie $E_m - E_n = h\nu$ jako kvantum $h\nu$ zářivé energie do okolního prostoru. — Kmitočet vysílaného záření ν je dán rovnicí

$$\nu = \frac{c}{\lambda} = \frac{2\pi^2me^4}{h^3}\left(\frac{1}{m^2} - \frac{1}{n^2}\right) = Rc.\left(\frac{1}{m^2} - \frac{1}{n^2}\right),$$

kde c znamená rychlost, kterou se šíří světlo ($c = 2{\cdot}9982.10^{10}$ cm/sec), λ vlnovou délku tohoto záření (této čáry vodíkového spektra) a $R = \frac{2\pi^2me^4}{h^3c}$ t. zv. Rydbergovu konstantu ($R = 109678 \text{ cm}^{-1}$). Bylo tedy podle Bohra možno touto cestou (počtem) odvoditi polohu jednotlivých čar vodíkového spektra v dobré shodě se skutečností, což se předtím nikomu nepodařilo. Jednotlivé výrazy jako $\frac{Rc}{m^2}$, $\frac{Rc}{n^2}$ nazýváme termy.

U jiných prvků, jejichž náboj jádra je $+ Ze$, je poloměr kruh. dráhy $a_n = \frac{n^2h^2}{4\pi^2mZe^2}$ rychlost pohybu elektronu po kružnici $v_n = \frac{2\pi Ze^2}{nh}$, obsah energie elektronu na n-kvantové dráze

$$E_n = -\frac{Ze^2}{2a_n} = -\frac{2\pi^2mZ^2e^4}{n^2h^2} \text{ a } \nu = RcZ^2.\left(\frac{1}{m^2} - \frac{1}{n^2}\right) (6).$$

Podrobným zkoumáním a srovnáváním spekter vodíku a jiných prvků (hlavně helia a alkalických kovů) se shledalo, že atomové jádro není docela pevné, nepohyblivé, nýbrž že se také pohybuje, a to že na př. ve vodíkovém atomu obíhají i elektron i jádro kolem společného těžiště. Nazveme-li hmotu jádra M a zavedeme-li veličinu $\mu = \frac{Mm}{M + m}$, podrží posléze uvedené rovnice (6) pro a_n i E_n platnost i v případě pohybu jádra, nahradíme-li v nich hmotu m veličinou μ. Pak také

$$R = \frac{2\pi^2Z^2e^4\mu}{h^3c} = \frac{2\pi^2mZ^2e^4}{h^3c\left(1 + \frac{m}{M}\right)} = \frac{R\infty}{1 + \frac{m}{M}} (7),$$

kde R_∞ (t. j. Rydbergova konstanta v případě nepohyblivého jádra, kdy si lze představovati, že $M = \infty$) má hodnotu $109.737{\cdot}3 \text{ cm}^{-1}$. Jinými slovy Rydbergova konstanta R má u různých prvků různé hodnoty. Tím se vysvětluje, že na př. některé spektrální čáry ionisovaného helia jsou poněkud pošinuty naproti analogickým čarám vodíkovým. — Jak ukázal Sommerfeld (1915), je však i Bohrova představa kruhových drah příliš primitivní, než aby dovedla vysvětliti bohatost spektrálních čar druhých prvků. Sommerfeld si představuje, že elektron, obíhající kolem jádra neopisuje dráhu kruhovou, nýbrž obecně dráhu eliptickou, v jejímž jednom ohnisku je atomové jádro. Pohyb elektronu na této dráze se řídí právě tak Keplerovými zákony jako pohyby planet kolem slunce. Tvar těchto eliptických drah je podle Sommerfelda určen dvěma kvantovými čísly, z nichž t. zv. hlavní (též radiální) kvantové číslo n, které splývá s kvantovým číslem Bohrových drah, určuje délku velké poloosy (jež se rovná poloměru Bohrovy kruhové dráhy a_n) a vedlejší neboli azimutální kvantové číslo k rozhoduje o velikosti malé poloosy b_n a tedy o výstřednosti elipsy $\left(b_n = a_n . \frac{k}{n}\right)$. Čím menší hodnotu má k, tím protáhlejší je eliptická dráha, a stane-li se $k = n$, přejde elipsa v kružnici. Nad hodnotu n hlavního kvantového čísla vedlejší kvantové číslo

k růsti nemůže. — Hmota pohybujícího se elektronu závisí však podle teorie relativity i na rychlosti, kterou se tento pohyb děje, blíží-li se tato rychlost rychlosti světla. Přihlížíme-li k této skutečnosti, lze dokázati počtem, který zde nemůže býti reprodukován, že dráha elektronu není jednoduchou elipsou, nýbrž že se na eliptický pohyb superponuje (vkládá) pomalá a rovnoměrná rotace perihélu elipsy v její rovině, takže výsledná dráha elektronu je značně složitá. Perihélem elipsy se nazývá bod nejbližší ohnisku, v němž je atomové jádro, ve kterém velká osa protíná elipsu. Energie vodíkového atomu (nebo atomu vodíku podobného) je závislá na takových drahách nejen na hlavním, nýbrž i na vedlejším kvantovém čísle. — Avšak ani Sommerfeldovy eliptické dráhy a je určující dvě kvantová čísla nestačí k výkladu ohromného bohatství známých spektrálních čar a pozorovaných spektrálních zjevů. Důkladné studium jejich, opírající se mimo jiné také o důsledky t. zv. vlnové mechaniky, přivedlo k názoru, že se pohyby elektronů v atomech prvků dají formálně vystihnouti pěti (resp. čtyřmi) kvantovými čísly. Při tom není vůbec třeba uvažovati eliptické dráhy elektronů, které novějším vývojem kvantové teorie a vlnové mechaniky pozbyly úplně svého původního významu, nýbrž mysliti pouze na formální charakteristiku těchto periodických pohybů: 1. Hlavní kvantové číslo n (Bohr 1913) vyjadřuje, do které vrstvy soustavy vnějších elektronů náleží určitý elektron, který je příčinou jisté spektrální čáry. U prvků, kolem jejichž jádra obíhá větší počet elektronů, kupí se totiž jednotlivé elektrony ve skupiny nebo vrstvy. U atomu vodíkového a podobných atomů, na něž nepůsobí žádné vnější síly (ani elektrické, ani magnetické, ani jiné), rozhoduje toto kvantové číslo o obsahu energie elektronu, opisujícího n-kvantovou dráhu. 2. Vedlejší kvantové číslo l souvisí s azimutálním kvantovým číslem, které (na rozdíl od radiálního) zavedli nezávisle na sobě Sommerfeld a Wilson (1915), vztahem $l = k - 1$. Udává rotační impuls dráhy elektronu a podle vlnové mechaniky může nabývati všech celistvých hodnot od nuly až do $(n-1)$, nikoli však vyšších. Při přechodu elektronu z jedné dráhy do druhé mění se vždy o jednotku, $\Delta l = \pm 1$ (viz dále). 3. Elektron, pohybující se v uzavřené dráze kolem jádra, otáčí se mimo to ještě kolem osy, která prochází jeho středem. Tato rotace elektronu se obyčejně nazývá anglickým názvem „Spin" a způsobuje, že elektron nabývá vlastností nepatrného magnetu. Z této příčiny má elektron kromě uvedeného impulsu dráhy ještě také vlastní rotační impuls $\frac{1}{2} \cdot \frac{h}{2\pi}$. Kvantové číslo „spinu", které je úměrné složce rotačního impulsu spinu ve směru rotačního impulsu dráhy, $s = \pm \frac{1}{2}$. 4. Rotační impulsy dráhy a elektronového spinu se sčítají (jako vektory), takže úhrnný (rotační) impuls (jednoho) elektronu, který se vyjadřuje novým kvantovým číslem j, t. zv. vnitřním (Sommerfeld 1920), $j = l \pm s = l \pm \frac{1}{2}$. Je-li stavby atomu účastno několik vnějších elektronů, z nichž každému přísluší otáčivý impuls i dráhy i vlastního spinu, sčítají se tyto jejich impulsy (jako vektory), a to tak, že resultující impuls je zase celistvým násobkem veličiny $\frac{h}{2\pi}$ resp. u spinu $\frac{1}{2} \cdot \frac{h}{2\pi}$. Tak dospíváme k celkovému impulsu drah $l = \Sigma\, l_k$ a k celkovému impulsu elektronového spinu $s = \Sigma\,(\pm \frac{1}{2})$. Tyto celkové impulsy elektronových drah a elektronového spinu se sčítají podle zákona celistvých čísel v úhrnný (rotační) impuls celé soustavy vějších elektronů atomu, takže jeho vnitřní kvantové číslo $j = l \pm s$ může nabývati celistvých hodnot od $l - s$ do $l + s$. Je-li tedy $s = \Sigma\,(\pm \frac{1}{2}) = \frac{1}{2}$, může úhrnný impuls celého atomu nabývati toliko hodnot $j = l - \frac{1}{2}$ a $j = l + \frac{1}{2}$, jež se od sebe liší o jednotku. Je-li $s = \Sigma\,(\pm \frac{1}{2}) = 1$, nabývá j hodnot: $l-1$, l, $l+1$, celkem tedy $(2s+1)$. Při přechodu elektronu z jedné dráhy do druhé, mění se j o jednotku, $\Delta j = +1$, $\varnothing$, -1. Jednotlivé hodnoty j mají ovšem vliv na obsah energie vnějších elektronů, čímž vznikají hladiny energie málo od sebe odlišné, což se projevuje ve spektrech vícenásobností (multiplicitou) spektrálních termů (jež vyjadřují tyto hladiny energie) a tedy také multiplicitou čar. Výraz $(2s+1)$ udává tedy také multiplicitu spektrálních termů, takže platí tu vztahy tyto:

$s = \Sigma\,(\pm \frac{1}{2})$:	0	$\frac{1}{2}$	1	$\frac{3}{2}$	2	$\frac{5}{2}$
$2s+1$:	1	2	3	4	5	6
Multiplicita:	Singulet,	dublet,	triplet,	quartet,	quintet,	sextet,
Valence:	0	1	2	3	4	5

Atomy (a molekuly) se sudým počtem vnějších elektronů ($s = 0, 1, 2 \dots$) mají tedy podle hořejší tabulky lichou multiplicitu a atomy (resp. molekuly) s lichým počtem elektronů ($s = 1/2, 3/2, 5/2, \dots$) sudou multiplicitu. 5. Působí-li na elektrony, obíhající kolem atomového jádra, vnější síly (magnetické pole, rotace jader, na př. v molekulách), orientuje se úhrnný (rotační) impuls j ke směru vnější síly paralelně nebo antiparalelně, a to tak, že se jeho průmět na směr této síly mění podle zákona celistvých čísel od $+j$ do $-j$. Kvantové číslo m, které se proto nazývá magnetické (Landé 1921), může tedy nabývati celistvých hodnot od $-j$ do $+j$: $m = -j, -j+1 \dots j-1, j$, celkem tedy $(2j+1)$ hodnot. Odhlížíme-li od spinu, je $2j+1 = 2l+1$; ježto rotační impuls spinu je u každého elektronu roven buď $+1/2$ nebo $-1/2$, může m nabývati maximálně $2(2l+1)$ hodnot. — Těmito pěti kvantovými čísly (hlavním a 4 impulsovými) je celá soustava vnějších elektronů v určitém atomu charakterisována přesně. Kvantová čísla n, l, a j mají vždycky kladné hodnoty, naproti tomu mohou míti s a m hodnoty kladné i záporné. Ježto vnitřní kvantové číslo j je dáno jako součet kvantových čísel l a s, stačí znáti k charakterisaci pohybu elektronů čtyři kvantová čísla (n, l, j nebo s, a m). Podle Pauliho (1924) nemohou míti žádné dva elektrony jednoho a téhož atomu všecka čtyři kvantová čísla stejná. Elektronům, jejichž kvantová čísla n a l jsou stejná, říkáme (podle Pauliho) ekvivalentní. — Maximální počet ekvivalentních elektronů P je tedy celkem $2(2l+1)$. Elektrony příslušné k učitému hlavnímu kvantovému číslu se rozdělují ve skupiny (a podskupiny) takto:

Vrstva K:	$n = 1$,	$l = 0$	$P = 2$
Vrstva L:	$n = 2$,	$l = 0$	$P_0 = 2$
		$l = 1$	$P_1 = 6$
		dohromady	8
Vrstva M:	$n = 3$	$l = 0$	$P_0 = 2$
		$l = 1$	$P_1 = 6$
		$l = 2$	$P_2 = 10$
		dohromady	18
Vrstva N:	$n = 4$,	$l = 0$	$P_0 = 2$
		$l = 1$	$P_1 = 6$
		$l = 2$	$P_2 = 10$
		$l = 3$	$P_3 = 14$
		dohromady	32

atd.

Tím dospíváme k hodnotám 2, 8, 16, 32, $\dots = 2m^2$ pro počet prvků v jednotlivých periodách Mendělejevovy soustavy. Všecky myslitelné přechody z jedné dráhy (skupiny) elektronů do druhé nejsou možné. Platí tu t. zv. princip výběru (selekční princip, Rubinowic 1918): Přechody elektronů mezi jednotlivými podskupinami s týmž hlavním kvantovým číslem n jsou nemožné. Přípustné jsou toliko přechody mezi podskupinami s různými hlavními kvantovými čísly, mění-li se vedlejší kvantové číslo l o jednotku ($\Delta l = \pm 1$), rovná-li se změna vnitřního kvantového čísla $\Delta j = \pm 1$ nebo 0 a magnetického $\Delta m = \pm 1$. — Chemické vlastnosti atomů (a molekul), zvláště jejich valence (mocenství), a také jejich vlastnosti spektroskopické záležejí v elektrodynamických účincích jejich elektronů. Elektrony rozdělené v atomech na jednotlivé skupiny a podskupiny, jejichž počet a složení rozluštiti se pokusili u jednotlivých prvků Stoner (1924) a Swinne (1925), jeví snahu kupiti se tak, aby se jejich impulsy navzájem rušily, t. j., aby i $\Sigma l = 0$ i $\Sigma s = 0$. Jakmile se toho dosáhne, stávají se takové elektrony elektrodynamicky, a tedy také chemicky neúčinnými, působí pak jen elektrostaticky, zastírajíce část náboje atomového jádra. Elektrony tvoří tedy skupiny (vrstvy) po $2(2l+1)$ elektronech (a v nich podskupiny), jejichž účinek je navzájem vykompensován. Toliko elektrony nevykompensované, liché, jež atom obsahuje nad to, mohou tedy rozhodovati o chemických a spektroskopických vlastnostech atomů. Rotace (spin) uplatňuje se na př. u takového lichého, nevykompensovaného elektronu snahou spojiti se s druhým elektronem souhlasného stavu pohybového (ale s opačným spinem), aby se jejich impulsy navzájem rušily. Nenalezne-li ho mezi lichými elektrony vlastního atomu, vyhledá jej mezi lichými elektrony jiného atomu, t. j. první atom se slučuje s druhým, resp. s druhými. Rozhoduje tedy takto počet lichých, nevykompensovaných elektronů o valenci (mocenství) prvku se slučujícího (London 1928). Ježto však tento počet rozhoduje také o multiplicitě spektrálních termů (a čar), souvisí valence ν s multiplicitou M vztahem $\nu = M - 1$ (viz hořejší tabulku). Protože dále i molekuly mohou obsahovati liché, t. j. nevykompensované, elektrony, lze také u nich mluviti o mocenství. Podle Londona souvisí valence molekuly ν_m s mocenstvím prvků ν_1, ν_2 a s počtem (homeopolárních, Q Elektronová teorie) vazeb z rovnicí $\nu_m = \nu_1 + \nu_2 - 2z$.

Vnější elektrony, obíhající kolem atomového jádra, musíme dobře lišiti od elektronů, které jsou obsaženy v jádře samotném. Také jádro není totiž útvar jednoduchý, skládajíc se z protonů (vodíkových jader) a elektronů, jež drží protony pohromadě. Protonů*) je více než elektronů, t. j. atomové číslo prvku (rovné náboji jeho jádra) je dáno rozdílem počtu protonů a elektronů obsažených v jádře. Tyto protony a elektrony nejsou v jádře uspořádány nahodile, nýbrž tvoří aspoň z části menší celky, z nichž je vybudováno celé jádro. Tak se na př. seskupují čtyři protony a dva elektrony v heliová jádra, tato heliová jádra a dva další elektrony v heliové atomy atd. (Rutherford a Chadwick, L. Meitnerová). Samovolným rozpadem atomových jader veliké hmoty vysvětlujeme radioaktivitu (α- a β-částice jsou obsaženy v jádrech radioaktivních prvků již před jejich rozpadem). Tím se uvolňují velmi značná množství energie, která jsou nehromaděna v jádrech atomů.

Elektronová theorie. Faradayova-Maxwellova theorie elektromagnetického pole nevykládá některých fysikálních zjevů, především disperse (neboli rozptylu) optických i elektromagnetických vln a jejich absorpce. Proto bylo nutno ji doplniti, což učinil Holanďan H. A. Lorentz (1895) svou t. zv. elektronovou theorií. O vybudování této theorie se vedle něho zasloužili ještě Larmor, Fitzgerald, Abraham a j. Své jméno má tato theorie od velice nepatrných, záporně elektrických částic, elektronů (Stoney 1880), jejichž přítomnost předpokládá ve hmotách a jimiž vykládá elektromagnetické zjevy. Elektrony jsou jakési atomy elektřiny, jejichž záporný náboj se rovná jednomu t. zv. „elementárnímu množství" $e = 4{\cdot}77 \,.\, 10^{-10}$ elektrostatických jednotek množství elektřiny, čili $1{\cdot}59 \,.\, 10^{-19}$ coulombů. Jejich hmota je nepatrná; je asi 1833krát menší, než je hmota vodíkového atomu, a je jistě z největší části původu elektromagnetického, projevujíc se nejen odporem proti změně pohybu, nýbrž i závislostí na rychlosti, kterou se elektron pohybuje. Elektrony jsou totožné s částicemi, z nichž se skládají kathodové paprsky, vysílané kovovými kathodami při elektrických výbojích ve velice zředěných plynech. Elektrony jsou součástky chemických atomů a uvolňují se na př. z kovových atomů již působením ultrafialového záření dopadajícího na kovy. Dlouhou dobu bylo pátráno také po kladných elektronech, jejich existence nebyla však dokázána. Kladnými součástkami atomů a molekul jsou vedle záporných elektronů vždycky ionty. E. t. vychází z názoru, že ve vakuu (vzduchoprázdnotě) platí Maxwellovy rovnice elektromagnetického pole. Hmoty o sobě by neměly vlivu na elektromagnetické zjevy, kdyby neobsahovaly elektrických nábojů na elektronech a iontech, vlivem těchto nábojů se však elektromagnetické děje pozměňují. Ježto elektricky nabité částice obsažené ve hmotách, hlavně ovšem elektrony, jsou zpravidla v pohybu, doplnil Lorentz Maxwellovy rovnice se zřetelem na proud vznikající tímto pohybem, takže doplněné rovnice platí nejen ve vakuu, nýbrž s jistým omezením i uvnitř hmot (těles). Světelný éter je podle e. t. sám nepohyblivý, nebrání však nikterak pohybu hmotných částic (elektronů). V kovech jsou elektrony volně pohyblivé, čímž lze vyložiti jejich elektrickou vodivost, naproti tomu jsou v nevodičích i elektrony i kladné ionty připoutány k jistým rovnovážným polohám, z nichž se vychylují působením elektrických sil, čímž se tělesa polarisují. Jsou-li elektrony poutány ke svým polohám „kvasielastickými" silami, mohou na př. působením elektrického pole kmitati a kmitající elektrony jsou podle e. t. zdrojem světla vyzařovaného atomy. Jsou-li vzdálenosti mezi kladnými a zápornými součástkami atomů nebo molekul pevné, neproměnné, tvoří tyto atomy (nebo molekuly) alektrické „dipóly", jejichž osy se působením vnějšího elektrického pole toliko více nebo méně stáčejí. Elektrony, obíhající v atomech v uzavřených drahách (obdoba molekulárních proudů Ampérových) jsou příčinou magnetických vlastností. E. t. vykládá takto nenuceně řadu zjevů, některé její důsledky nesouhlasily však přece se skutečností a nesouhlas ten byl vysvětlen teprve principem relativity, kvantovou theorií a jinými moderními theoriemi. Zejména sluší moderní atomistiku pokládati za další budování e. t., takže se v přítomné době názvem e. t. rozumí zhusta nejen vylíčená theorie Lorentzova, nýbrž nauka o elektronech vůbec.

Elektronové paprsky, katodové a β-paprsky, které sestávají z volných (záporných) elektr. atomů; ☞ elektronika.

Elektrony žhavené, vysílané, odpuzové záporné dílce elektřiny z negativně nabitých žhavených elektrodů (žhavené katody).

Elektroocel jest druh oceli, jež se rafinuje přetavováním v elektrické oblou-

*) Počet protonů v jádře se rovná atomové hmotě prvku (vztahované na vodík jako jednotku).

kové peci. Její výroba stále stoupá na úkor oceli kelímkové a užívá se jí hlavně na nástroje a jako ocele konstrukční.

Elektrooptické úkazy, zjevy vztahů elektřiny a světla. Zvláště: dvojlomnost nevodičů pevných a kapalných (sklo, sírouhlík) mezi elektr. protikladnými póly.

Elektropatologie, nauka o škodách na zdraví, způsobených atmosférickou neb techn. elektřinou. Nebezpečí silného proudu je v intensitě a napětí. Blesk odpovídá střídavému proudu o mnoha tisících voltů a neúčinkuje často smrtelně, kdežto pozorovány již smrtelné úrazy techn. elektř. o 110 a 65 voltech; Teslovy-d'Arsonvalovy vysokofrekventní proudy nejsou člověkem ani pociťovány. Záleží mnoho na individuelních poměrech postiženého, na jeho spoji se zemí, připravenosti neb náhlosti úrazu. Účinky silného proudu: zranění kůže, „spáleniny", nikoliv obyč. rázu, nýbrž stoupnutím vnitřních kalorií. I při nezraněné kůži bývají zjevny zabarvení, otoky a ponenáhlé odumírání kůže. Vyvíjí se i sklerodermie. Smrt nastává „psychogenně" velkým nerv. otřesem neb dynamogenně" otřesem mozku, těžkým zničením vaziva v mozku neb rušením pro žití důležitých orgánů. Člověk, který ji přežije, trpí ještě dlouho neurosou úrazovou, nespavostí, bolením hlavy, potížemi trávení a močením bílkovin. Bleskem způsobené účinky bývají tytéž, jen častěji v silnějším měřítku. První pomoc vyžaduje, aby postižený okamžitě byl vybaven z účinku proudu a systematické oživovací pokusy. (Umělé dýchání, tření kůže, masáž srdce, teplá lázeň.) Pak teprve ošetření vnějších ran.

Elektropie, elektrostatickou energií způsobené chem. přeměny neb hmotové změny.

Elektroradiofon, ⚲ radiofonie.

Elektrorubin jest kysličník hlinitý, vyrobený tavením v elektrické peci nebo pomocí způsobu thermitového. Slouží hlavně jako brusidlo; viz též elektrit.

Elektrosklo, z kousků skla galvanicky vyloučeným kovem stmelené skleněné tabule (okenní tabule, vzláště k uměleckému zasklívání).

Elektroskop, ⚲ elektrometr.

Elektrostatika (řec.) nauka o klidné t. j. v rovnováze jsoucí elektřině, na rozdíl od pohyblivé elektřiny elektrických proudů.

Elektrostatická kapacita ⚲ kapacita.

Elektrostatické pole, prostor, ve kterém působí elektr. síly a který je označen různými silokřivkami, vedoucími od jednoho pólu ke druhému.

Elektrostrikce, nepatrná změna obsahu, které podléhají v elektr. poli pevné, kapalné a plynné předměty.

Elektrotechnik, inž. neb technik, který se zabývá praktickým využitím elektřiny.

Elektrotechnika, techn. výroba a zužitkování elektr. energie, dosáhla teprve všeobecné důležitosti, když podařilo se ji zhodnotiti stroji. Teprve dynamoelektrickým principem (Siemens 1867) počíná se vzestup e. tovární výrobou strojů elektrických, jejichž provedení se zdokonalilo tak, že dnes 90% veškeré mech. energie převádí se na zužitkovatelnou elektr. energii. Rozeznáváme: e. slaboproudou, t. j. hlavně telegrafy, telefony a signálová zařízení včetně služby zabezpečovací, a e. silnoproudou, jež pracuje stroji, generátory a motory, podle směru přeměny energie (⚲ elektr. stroje). Snadné uspořádání pohonu elektromotory proti jiným motorům rozšířilo značně elektrotechniku. El. dráhy zatlačily všeobecně koňské a přechází se k tomu, aby se též železnice upravily pro pohon elektr. (elektrisace). E. vydobyla si ve všech odvětvích strojnictví dominující postavení, v hutích, rolnictví, na váleč. a obchodních lodích, v přístavních zařízeních atd. Elektr. osvětlení překonalo osvětlení plynem. Taktéž stoupla důležitost e. v galvanoplastice, galvanostegii a hlavně v metalurgii. V chem. průmyslu přichází v úvahu elektr. výroba karbidů kovů, zvláště kalciumkardidu, fosforu, vodíku, kyslíku a ozonu, sodíku, žíravého drasla, chloru atd. Mimořádného významu docílila výroba dusíkatých látek ze vzduchu světel. obloukem střídavého proudu (⚲ elektrochemie). Mezinárodní kongresy elektrotechniků sestavují normálie elektr. provozu a sjednocují elektr. míry. Bezpečnostní opatření jsou v některých zemích uzákoněny. V jiných řídí se instalace elektr. zařízení vlastními normami a předpisy svazu zemských elektrotechniků. Tyto předpisy vztahují se na rozvádění, vedení, jeho vkládání do zdiva. isolaci a tělesa osvětlovací. Pro elektrisaci velkých oblastí zřizují se v ČSR. elektrisační společnosti veřejnoprávné podle zákona elektrisačního. Hygienické ⚲ elektropatologie.

Elektrotechnický průmysl. ⚲ ČSR.: Čsl. průmysl.

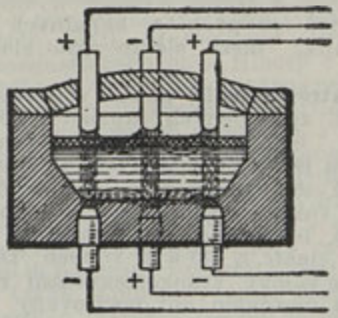
Elektrotechnický svaz Československý (ESČ), založen byl r. 1919 a byl utvořen vlastně z dosud stávajícího Spolku českých elektrotechniků. Úkolem jeho všímati si všeho, co souvisí s otázkami elektrotechnickými, hl. tedy podpora a práce ku povznesení elektrotechnického

průmyslu, živností a obchodů, hájení zájmů hospodářských a organisovati všechny elektrotechnické práce ve státě československém. Nejdůležitější prací ESČ bylo po převratu vypracování nových předpisů a norem, které mají vzhledem ke své obrovské důležitosti, jakož i k vůli bezpečnosti majetku i osob úřední platnost. Další důležitou činností ESČ bylo vybudování přesného plánu soustavné elektrisace. — ESČ má dvě skupiny a sice: elektrárenskou a elektrotechnickou. V první skupině jsou organisovány elektrárny soukromé a veřejné a zabývá se všemi otázkami, týkajícími se elektrárem; členů jest nyní 213 podniků a za r. 1929 vydáno celkem 175 oběžníků, ve kterých se elektrárnám udílejí rady a pokyny. Pořádány také četné přednášky. — V druhé skupině pak jsou organisováni všichni pracovníci elektrotechničtí, závody, podniky atd. ESČ řídí představenstvo a výbory jednotlivých skupin; odbočky jsou: Bratislava, Brno, Karlovy Vary, Mor. Ostrava, Plzeň, Hradec Králové a Č. Budějovice. Koncem r. 1929 čítal ESČ 2968 členů, z toho 15 čestných. Svazový orgán: Elektrotechnický Obzor a propagační časopis: Elektris. Sídlo ústř. kanceláře: Praha XII., Vocelova 3. Důležitou je také normalisační činnost ESČ; r. 1929 bylo v práci 39 norem, pokračovalo se o 12 dřív. návrzích, z nichž dokončeno 6, doplnilo se 5 starších norem a zahájeny přípravné práce o 12 nových normách. ESČ zavedl také r. 1926 značkování elektrotechn. výrobků svojí kontrolní značkou; zkoušení výrobků děje se podle předpisů a norem ESČ a zprávy o každém novém značkovaném výrobku se uveřejňují v Elektr. Obzoru. Značka ESČ pak usnadňuje odběratelům nejen výběr zboží, ale i zaručuje spolehlivost předmětu. ESČ jest členem Mezin. elektrotechn. komise v Londýně (I. E. C.), jejíž porady obesílá svými delegáty a četných mezinár. společností jiných.

Elektrotechnologie, nauka o výrobě elektr. strojů, zařízení, součástek, žárovek, isolačních prostředků atd.

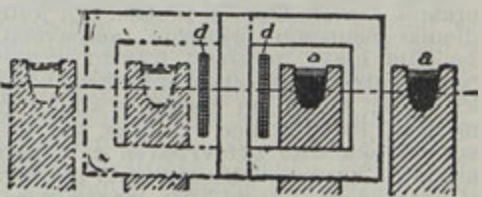
Elektrotermie, provádění elektrotermických prací v elektr. pecích. Tyto jsou zařízeny tak, že elektrickým proudem se provádí topení buď a) k docílení určitého tepla, nutného podle zákona Jouleova k elektrometalurgické výrobě kovů neb jejich slitin, nebo b) při elektrolytickém procesu jako činitele rozkladu. Rozeznáváme tyto druhy pecí: odporové, indukční, obloukové a kombinované.

I. P e c i o d p o r o v é. Teplota se dociluje vysokým odporem vodiče, kterým proud elektr. prochází. Každý elektr. vodič jest procházejícím proudem více nebo méně zahřát. Tato teplota jest tím větší, čím větší sílu má použitý elektr. proud a čím větší odpor klade vodič.

Elektrická pec systému Nathusius (schema).

Z tohoto důvodu se používá vodičů s vysokým odporem. Nejjednodušší z těchto pecí jsou ony, kde drát jest spirálovitě otočen kol ohnivzdorné roury. Až do 1200° C hodí se nejlépe chromo-niklový drát, k dosažení vyšších teplot pak drát molybdénový neb volframový. Ve zvl. případech používá se tenkého drátu platinového a dosaženo až teplot 1600° C.

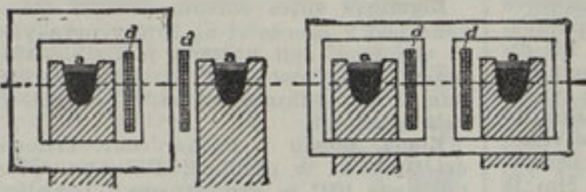

Elektrická pec systému Hjorth (schema).

Také uhlíku se k tomu účelu používá a docíleno uhlíkovou spirálou až 1800° C. V laboratořích se obyčejně pracuje ve vzduchoprázdných elektr. pecích, t. zv. vakuových. K tomu účelu se nejlépe hodí uhlíkový spirálovitý vodič. Při jiném druhu elektr. pecí se používá karbidu křemíku. Při pecích průmyslových tvoří odpor uhlí neb grafit a jednofázový proud se přivádí grafitovými elektrodami, ležícími proti sobě (amer. pec Baily, používaná pro tavení slitin mědi). Pec systému Girod je pecí kelímkovou a vytápění děje se stěnami s odporovým materiálem (uhlí a křemen); ohnivzdorný kelímek jest obalen grafitovým odporem.

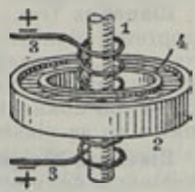
II. P e c i i n d u k č n í V tomto případě není elektrod a principem těchto pecí jest, že teplo se vyvíjí proudem, vyvolaným indukcí. Při takovémto indukčním zahřátí, jako na př. v elektr.

peci Kjellinově (1899) (viz obr.) přivádí se střídavý proud (3), 1 jest zesilovač ind. proudu (železná tyč) a prsten (4) z litiny jest zasazen do kruhu se žlábkem, do něhož se vkládá tavicí materiál (2). Celá pec jest tedy elektr. transformá-

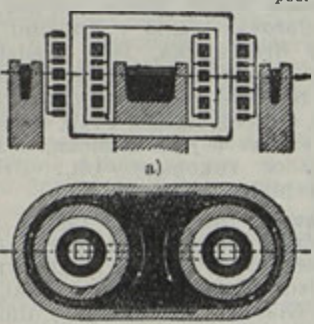

Kjellinova elektrická pec (schema).

torem. Velkým pokrokem pro ocel. průmysl byl vynález pece s. Röchling-Rodenhausen, kde se používá dvou tavicích žlábků, spojujících se v nístěj. Mimo primární vinutí jest ještě sekundární vinutí,

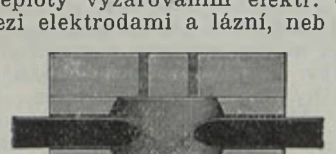
Kjellinova elektr. pec.

Elektrická pec systému Röchling-Rodenhauser (průřez).

končící v deskách, zasazených do stěn, které zahřívají taveninu v nístěji, aby nenastalo vychladnutí.

III. Obloukové peci, kde docílí se vys. teploty vyzařováním elektr. oblouku mezi elektrodami a lázní, neb pouze

Elektrická pec oblouková (systému Rogerson).

mezi elektrodami. Jednou elektrodou jest tavenina, což jest topení přímé; je-li tavenina mimo oblouk, který se tvoří mezi elektrodami, nepřímé topení. Slouží hlavně k výrobě karbidu, ferrosilicia, ferromanganu a hliníku.

IV. Kombinované peci obloukové a odporové. Vedle elektr. oblouku se značná část tepla vyvíjí odporem sázky. Jsou podobny peci Héroultově, první elektr. peci, použité v prům. k výrobě hliníkové bronzi, kde anoda jest utvořena z uhlíkových, spolu spojených tyčí a katodu tvoří vyzdívka z desek uhlík.; elektr. oblouk tvoří se tedy mezi každou elektrodou a obsahem peci; tedy oblouk dvojnásobný. (⚲ příloha: Elektrochemie I.)

Elektrotherapie, ⚲ léčba elektr. energií.

Elektrotitrace (elektrometrie), druh odměrné analysy (⚲ analysa chem.), u kt. se titruje kapalina až do změny elektr. potenciálu.

Elektrotypie, výroba tiskařských desek cestou galvanoplastickou.

Elektřina, zjev, který vzbuzuje se třením určitých těles. V určitých látkách, vodičích, se elektřina stejnoměrně rozšiřuje na všechny strany. Přechází též s jednoho vodiče na druhý. Rozeznáváme dvojí elektřinu. Oba druhy se vzájemně přitahují, elektřina stejnojmenná se odpuzuje. Sklo na př. třením přijímá stejné množství elektřiny jedné, jako vlna druhu druhého. Oba druhy elektřiny označujeme: jeden za kladný (+), druhý za záporný (—), třením ve sklu vzniká + elektřina, v rohovinách —. Dualistická teorie předpokládala, že v normálním stavu jsou obě elektřiny přítomny ve stejném množství a jsou tudíž na venek bez účinku. Unitární teorie předpokládala e. v tělesu pouze jednu. Oběma teoriím je společný princip zachování elektřiny, podle kterého se elektřina ani netvoří, ani neničí, ale pouze s jednoho tělesa na druhé přenáší. Vítězstvím Faradayových názorů se zdálo, že elektřina ztrácí svůj fysikální základ. Elektrický náboj se pokládal pouze za počátek a konec elektrických silokřivek a silotrubic. Nověji nastal návrat k hmotnému pojetí elektřiny následkem elektronové teorie.

Elektřina volná (účinná elektřina), část úhrnného náboje (skutečné elektřiny) vodiče, která zbývá po odečtení následkem polarisace vodiče vázané a na venek účinku zbavené elektřiny.

Elektřiny rozvádění. I. Řadové zapínání (za sebou). Proud probíhá všemi

přístroji za sebou. Šetří se zde na vedení (intensita), dosahují se však značná (nebezpečná) napětí. Za sebou see dnes zapínají již jen obloukovky. II. Rovnoběžné zapínání (vedle sebe), proud se zde dělí na tolik větví, kolik je přístrojů. Každý přístroj má jen vlastní svorkové napětí. Je to normální způsob zapojování osvětlovací a průmyslové sítě. Při dimensování nutno počítati s poklesem napětí ve vedení. Při městské síti se postaví t. zv. napájecí body s hlav. vedením, od kterých se proud teprve rozvádí do vlastní sítě. Ušetří se tím značně na vedení. Náklad na vedení je tím menší, čím je větší napětí. Podle elektrotechn. předpisů nemá býti mezi vodičem a zemí větší napětí než 250 V. Provádějí se tři vodiče dva krajní a jeden nulový. Mezi krajní a nulový se zapínají žárovky (220 V) mezi oba krajní motory (440 V). Nulový vodič je spojen se zemí. Nulový vodič odvádí přebytečný proud do strojů. Tímto zařízením se proti dvouvodičovému ušetří asi 60% vod. materiálu. U třífázového proudu jsou poměry stejné, jsou zde pouze tři vnější a zase jeden nulový vodič, ⚲ příloha.

Elementární (lat.), věci, týkající se základů, začátků.

Elementární pocity, účinky pocitů, zvláště obsahu estetického, vázané na smyslové dojmy a jejich prostorové a časové spojení. Do této oblasti estetických el. p. náleží harmonie barev a zvuků, pocity tvaru a pocity rytmu.

Elementární škola, škola pro vyučování elementární (prvopočáteční), zastaralý název pro školu obecnou.

Elementární učení, vyučování v prvních počátcích některé vědy; ve filosofii vylíčení pouček, plynoucích z prvopočátků některé vědy.

Elementy, v matematice (také v jiných vědách) tolik, co základní poučky, na př. Euklidovy e. v geometrii; někdy také tolik, co mizivě malé částky. — Ve hvězdářství jmenují se e. určité úseky dráhy nebeského tělesa: 1. poloviční velká osa; 2. odstředivost; 3. sklon k rovině dráhy země; 4. délka přísluní (perihelia); 5. střední délka epochy (k označ. místa, jež zaujímá nebeské těleso v urč. okamžiku, v epoše), n. místo toho doba průchodu přísluním; ⚲ meteorologické el.

Elementy velitelské, na válečných lodích telegrafy, hlásná trouba a telefon na zprostředkování rozkazů dělům, muničním prostorám a p.

Elemi (gummi elemi), olejnaté pryskyřice různých stromů rodu Burseraceae a Rutaceae, sloužící k přípravě fermeží, litograf. barviv, ve farmacii k přípravě různých mastí. Obsahují etherický olej, pryskyřici, alkoholickou látku amyrin, kyselinu elemiovou a j. V podobě masti (Balsamum Arcaei) slouží elemi též k léčení zastaralých vředů.

Elemiová silice (Oleum Elemi), obsažena jest v množství as 30% v pryskyřici elemiové. Její hutnota jest 0.87—0.91, optická otáčivost $+38^0$ až $+53^0$ (ve 100 mm trubici). Rozpouští se v 1—5 dílech 90% alkoholu.

Elena, město v bulhar. okr. Trnovo, asi 5000 ob., v předhoří Balkánu, přes něž vede 1097 m vys. průsmyk Tvardica do Nové Zagory.

Elenchus (řec.), protidůkaz, vyvrácení, popření; elenktika, umění přesvědčiti a vyvrátiti. Ignoratio elenchi, chyba v důkazu, vzniklá tím, že se nepřihlíží k tomu, co se má dokázati a tvrdí se něco jiného, než o co se vlastně jedná.

Eleonora Marja Józefa (1653—1697), pol. královna, žena Michala Korybuta Wiśniowieckiego.

Eleonora Mater Maria, rozená Apolonia Fellerová (* 1813 v Kouřimi), spisovatelka dramatická, 1880 představenou kláštera Voršilek v Hoře Kutné, kde † 1882. Napsala řadu divadelních her pro mládež, z nichž většina vyšla tiskem: hry Svatý Václav a jeho babička, a Jesličky (zůstaly v rukopise). Lit.: Urbánkův Věstník bibl. 3, 1882, 126.

Eleonorit (herounit), nerost, vodný fosforečňan železitý, malinově červený až rudohnědý, t = 3—4, lesklý, krystalující v jednoklonné soustavě. (Nal. Eisenstein a Giessen.) — Totožný s ním berounit z býv. dolu Hrbku u Sv. Dobrotivé.

Elephant Václav, zahradník v botanické zahradě v Praze 1770.

Elephantiasis (pachydermie, řec., „tlustokožectví“), ztluštění kůže, podkožního vaziva i hlubších tkání, což postižené části dodává neforemného sloního vzezření. Podstatou choroby je chronické (vleklé) zánětlivé bujení pojiva při současném mizení svalstva a rozšíření mízních cév. Postiženy jsou převážně dolní končetiny a pohlavní ústroje, řidčeji hlava, obličej, prsa a paže. E. rozeznává se dvojí: e. nostras a e. při malomocenství.

Elert Piotr, pol. knihtiskař ze XVII. stol., vedle toho znamenitý zpěvák a skladatel. Složil též operu La fama reale.

Elettaria Maton, indický rod čel. Zingiberiaceae (zázvorovité); keře s podzemními oddenky, listy na lodyhách dvouřadými a souměrnými květy v pro-

tažených květenstvích (hroznech a pod.). E. cardamomum White et Maton skýtá mnohosemenné tobolky, jejichž semen se užívá jako koření, podobně jako i semen jiných druhů tohoto jakož i blízce příbuzného rodu Amomum, taktéž rostoucího v trop. Asii (↘ Amomum).

Elettaria cardamomum.

Eleusine Gärtn., rod čel. Gramineae (trávy); trávy se 6 druhy v Africe a v Asii. E. coracana Gärtn. („korakan"), se silnými klasy je přes hořkou chut své mouky v celé Africe nejdůležitější obilinou.

Eleusinie (řec.), eleusinské mysterie byly nejstarší a nejznamenitější z řec. mysterií. Nazvány podle místa Eleusis, nedaleko Athén. Byly slaveny k poctě bohyň Demetry, Ceres a egyptské Isidy. Poslední akt znázornění mysterií vztahoval se k posvátné oběti pokání a zmrtvých vstání. Mysterie počínaly v měsíci září a trvaly sedm dní.

Eleusis, nejdůležitější město ve staré Attice kromě Athén, na sev. pobřeží zálivu E. u dnešní vsi Leosiny. Ve starších dobách samost. stát, byla E. pozd. podrobena Athéňany (↘ Eumolpos). Božstva města. Démétra a Persefoné, měla na hradním pahorku svůj slavný chrám s mysteriemi, jenž byl za Peisistrata značně rozšířen, pak Peršany částečně pobořen, za Perikla podle plánů Iktinových (Iktinos) znovu vystavěn; dokončen byl však teprve 311 př. Kr.

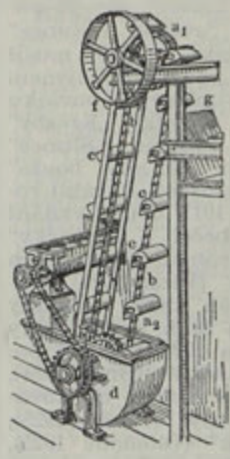
Eleuter Jerzy (Semiginowski), † 1711, dvorní malíř krále Jana Sobieskiho. Portrétista.

Eleuthera (Royal Island, eljůthera, příp. roil-ailend), jeden z ostrovů Bahamských, měří 619 km², má 6048 ob. (1921). Hl. produkty jsou oranže, ananas a kokosové ořechy; jinak obyv. se živí rybářství a loďařstvím. Hl. m. Governors Harbour.

Eleutherius (* 456 v Tournai, † tamtéž 30. 6. 531 jako biskup), křesť. světec, misionář a kazatel. Svátek 20. února. Atribut: monstrance.

Eleutheropulos Abroteles PhDr. (* 1873 v Cařihradě), novořec. filosof, od r. 1914 prof. v Curychu. Pojímá filosofii jako spojení výsledků každého jednotlivého badání. Sp.: Úvod do vědecké filosofie (1900), Filosofie, všeobecný světový názor (1911). Ve svém hl. díle Hospodářství a filosofie (1. sv. 1898, 3. vyd. 1915; 2. sv. 1901) probadal souvislost dosavadní filosofie s občasnými životními okolnostmi a poměry hospodářskými.

Elevace (lat.), zdvižení, zvýšení, při mši pozdvižení hostie, příp. kalicha knězem k uctění, následující ihned po konsekraci; při tom se vždy na znamení zvonkem krátce zazvoní na menší zvon k pozdvihování. Ve hvězdářství tolik co výše. V nauce o střelbě zdvižení myšlené osy střelné zbraně nad vodorovnou rovinu o určitý úhel, t. zv. elevační.

Elevátor.

Elevátor, výtah, zařízený na způsob paternoster. výtahů pro dopravu hl. nabíratelných hmot, jako písek, obilí, uhlí, rud a pod. zdola nahoru. Nekonč. řetěz b (neb pás) jest veden přes kola a_1, a_2 a nese řadu koreček c (viz obr.). Novodobě používá se přímo pásu z gumové hmoty k dopravě; zboží se sype na pás přímo a nese se s patřičným stoupáním k místu určení. Korečkovitý elevátor může překonávati značné výškové rozdíly (až 50 m) a může pracovati svisle i nakloněně. Pneumatické elevátory ženou dopravní hmotu, ovšem způsobilou, potrubím, jemuž se vzduch vytlačuje neb odssává. Též osobní a nákladní e. se staví tam, kde je živější frekvence, ↘ zdviž.

Éléve (fr.), chovanec, žák; také dříve čekatel úř. hodnosti (jako praktikant).

Elfové, mytické postavy germ. pověstí.

Elfsborg (úředně Älvsborg, älosborj), krajina v jihozáp. Švédsku, měří 12.730 km², čítá 309.324 ob. (1925). Hl. m. Wenersborg.

Elgar (elger) sir (1904) Edward (* 1857), angl. houslista, varhaník a hudební skladatel, 1904 prof. hudby na univ. v Birminghamu; dosáhl úspěchů velkými oratoriemi a kantátami. Složil také serenády pro smyčcový orchestr, symfonické studie a mnoho děl menších.

Elgart Jaroslav, MUDr. (* 10. 5. 1872 v Ivančicích), primář-chirurg veř. všeob. nemocnice v Kroměřiži. Sp.: Některé zkušenosti v herniologii (1901), Amputatio humeri osteoplastica a j. v.

Elgart Karel Sokol, český romanopisec a dramatik, * 1874 v Ivančicích, studoval v Brně, učitelovall v Jaroměřicích u Mor. Budějovic, přešel na školy „Vesny" do Brna, kde stal se ředitelem Průmyslové školy a Učitelského ústavu, zastávaje i funkci starosty „Moravského kola spisovatelů", † 1929 v Potštýně nad Orlicí. Jako novelista vyšel ze školy Merhautovy a Mrštíkovy, maje zálibu v popisech přírody a smysl pro vývojové boje mladých duší; prvotiny „Dissonanční akordy" a „Podvečer duše" uveřejnil v „Lumíru" (1899), kde počal otiskovati i první svůj román „Zápas" (1900), vše pod rodným jménem „Karel Elgart", ale již povídku „Děti" (1902), román „Slunce" (1903) a novelu „Mraky" (1905) musil v „Lumíru" tisknouti pod pseudonymem „E. Sokol". Knižně publikoval povídku „Děti" (Brno 1904), povídky „Kresby" (Mor. Ostrava 1906), román „Slunce" (Brno 1908), povídku „Májové bouře" (Praha 1911), široce založený sociální román „Příval" (Praha 1917, druhé vydání 1928), povídky „Drobečci a drobečky" (Pacov 1919), pražský román moravských studentů „Zlaté rouno" (Plzeň 1921), „Milostné povídky" (Plzeň 1923), povídky „Akord života" (Praha 1923), dvě povídky „Zázrak lásky" (Praha 1924, Libuše), povídky „Královské pohádky" (Brno 1924), zprvu v „Lidových Novinách" otiskovaný román „Černý a bílý" (Praha 1925), povídka „Veselý silák" (Olomouc 1925), fantastický román „Sahara", po prvé otiskovaný v „Českosl. Republice" (1927), knižně vyšlý v Brně (1929), povídky pro mládež „Zaječí král" (1928), v rukopise jsou selské obrázky „Bohatýři". Beletrii překládal z angličtiny, vydal Josefa Conrada „Almeyerův blud" (Praha 1919) a „Bestie i jiné čtyři povídky" (Praha 1927, Matice Lidu), užívaje jména „Josef Elgart". Cestopisné motivy počal otiskovati již v „Lumíru" (1899 a 1901), knižně vydal „Tulákovy lásky" (Praha 1919). Dramatické hry zahájil tříaktovou veselohrou „Námluvy" (Plzeň 1919), napsal dosud netištěnou husovskou tragedii „Nesmrtelný" (provedena v Brně 1920), tragedii „Moloch" (Praha 1922) a hru „Slunovrat" (Brno 1928). V liter. kritice pracoval nejprve pro Pelclovy „Rozhledy", vydal sborník literárních studií „Proti proudu" (Praha 1907), pak pro „Moravskoslezskou Revui", jíž nějaký čas i redigoval, posléze psal divadelní referáty pro brněnské „Lidové Noviny"; knižně publikoval „Seznam knih, jaký by měl býti" (Brno 1909) a „Doslov k Mrštíkovým Zumrům" (Praha 1912). — Srovnej: Theer, Lumír 1904, 310. Staněk, Pískle v trní 1, 1925, 13. Adolf Veselý, nekrolog, Naše Kniha 1929, 269.

Elger Ferdinand (1810—1871), českoněmecký bohoslovec, profesor mravouky a pedagogiky na bohosloveckém učilišti v Litoměřicích. Vydal vědecky založenou učebnici mravovědy (Mohuč, 1851), která ovlivnila české etiky.

Elger Zdeněk, Ing. (* 30. 10. 1871), prof. vys. šk. technické v Brně. Po absolvování technického studia vstoupil do služeb fy. Märky, Bromovský a Schulz

Ing. Zdeněk Elger.

v Hradci Král. a vyslán byl firmou na stud. cestu do Německa, Francie a Švýcar. R. 1901 jmenován prof. čes. techniky v Brně. Je autorem mnoha věd. spisů, z nichž uvádíme: Tabulky pro přednášky z obecné nauky o strojích, Měření na trojích tepelných s atlasem (Techn. Matice), Novodobá kontrola a ekonomisace tepelného provozu kotelen (El. Obzor), Vyučování a popularisace stroj. chlazení (Stroj. Obzor) a j.

Elgin, 1. hl. m. v Elginshire (Skotsko), 7776 ob. (1921), v rovině, nazývané zahradou Skotska; zříceniny gotické katedrály, bisk. paláce a kláštera; vlnařství; 2. město ve státě Illinois (USA.), 27.454 ob. (1920), leží při Fox Riveru, má významnou tovární výrobou hodin a mléčných konserv.

Elgin, hr. z E. a Kincardine, Thomas Bruce (1766—1842), brit. diplomat. R. 1799 vyslanec v Cařihradě; procestoval Řecko. Jeho drahocenná sbírka mramorových soch, váz, bronzů, kamejí a řec. mincí byla připojena 1816 k Britskému museu.

Elgin James Bruce, syn předešlého (1811—1863), brit. státník. Od r. 1841 člen dol. sněmovny, 1842 guvernér Jamaiky, 1846—54 generál. guvernér Kanady; sjednal 1854 vzájemnou smlouvu mezi Kanadou a USA. V březnu 1857 odešel E. vzhledem k nepokojům v Kantonu s mimořád. plnými mocemi do Číny. Vrátiv

se 1859, stal se generál. poštmistrem; 1860 odešel opět do Číny. 1862 stal se indickým místokrálem.

Elginshire (-šir, Moray), hrabství ve střed. Skotsku, při Moray Firthu; měří 1234 km², čítá 39.300 ob. (1924). Hl. město Elgin.

Elgon jest ve vodě rozpustný olej, používaný při výrobě rukavičkářské jirchy jako náhražka za žloutky a k maštění koži.

Elgot Jan († 1452), rodem Slezan, prof. fil. a práva na Krakovské universitě. Účastnil se koncilu basilejského jako vášnivý odpůrce Husitů.

El Hasa, pobřežní krajina arabská při Perském zálivu, čítá asi 100.000 ob. (arabsko-perští míšenci), neúrodná, s výjimkou již. části; dříve turecká, náleží od 1913 k sultanátu Střední Arabie.

Elhenický Alois (* 1844 ve Lhenicích u Netolic), čes. stavitel. R. 1869 absolvoval inženýrství na české technice v Praze, 1879 usadil se na Smíchově jako stavitel; zbudoval Ústřední jatky (Praha VII.), Hypoteční banku (Praha II.), Ústř. nádraží (Praha II.), Kasárny vozatajstva (Vršovice), Ústav slepců (Smíchov). 1887 zvolen měst. radním a 1888 starostou Smíchova, kteréhož úřadu se 1906 vzdal.

Elche, okr. sídelní m. ve španělské prov. Alicante. 33.000 ob. Známé svými datlovníkovými lesy.

Eli, kněz v Silo (sev. od Bethelu) u Jahuova chrámu, podle pověsti Samuelův vychovatel.

Eliade Pompiliu (1869—1914), kulturní a literární rum. dějepisec.

Elias (ilaies) Ney (* 1844, † 1897), anglický cestovatel, R. 1868 vyměřil dolní tok ř. Hoang-ho, 1872—73 prošel pouští Gobi a záp. Mongolskem. Od r. 1874 procestoval Před. a Zad. Indii, 1879 Jarkand, 1885 vysočinu Pamirskou.

Elias Václav (r. z Berouna), dřevořezbář v Praze 1770.

Eliasberg Alexander (1878—1924), rus. spisovatel.

Eliáš (hebr. Elijja[hu]), israel. prorok za krále Achaba (9. stol. př. Kr.), kt. horlil proti klanění se tyrskému bohu Baalovi, jež Achab zavedl v Israeli místo uctívání samojediného Jahve. Pozdějšímu židovství byl předchůdcem Mesiášovým, talmud srovnává jej s Mojžíšem a Peršané učinili z něho učitele Zoroastrova.

Eliáš Alois (* 1890), pluk. gen. štábu; hned po vypuknutí války přeběhl do Ruska, kdež potom vstoupil do čes. legií a v r. 1917 odejel s oddílem Husákovým do Francie; účastnil se po svém návratu do vlasti bojů na Těšínsku i na Slovensku. Je stálým členem komise pro odzbrojení v Ženevě a II. zástupcem hlavního štábu čsl. branné moci.

Eliáš František (* 1873), učitel a čes. spisovatel a vydavatel dětských časopisů; vydal několik aktových her.

Eliáš Josef (* 1827 v Dřevohosticích u Bystřice na Moravě), stavitel v Praze.

Eliáš Oldřich, JUDr. (* 24. IX. 1895 v Táboře), tajemník Nejvyššího účetního kontrolního úřadu, český spisovatel. Pracuje zejména v okultních vědách. Vydal: Magie a démologie ve staré Babylonii (1923), Mrtví se mstí? (1924), Golem (1924).

Eliáš Rudolf, pseudonymy Petr Obrovec a Rudolf Pavlov (* 1878 v Pavlově u Telče), lyrik a povídkář, učitel, vydal sbírky veršů: Jiříčkovy písničky (1915), Věnec přání (1917), Slezské bodláčí (1919), Tešínské elegie (1920), Milá kniha (1923), knihy povídek: Dětský ráj (1916), Jiříčkovy pohádky (1916), Čtení našeho potěšení (1916), Šťastné chvíle (1916), Povídky o Masarykovi (1920), povídky Tatíček Masaryk (1921), povídky Masaryk osvoboditel národa (1922), Pohádky (1922), povídky Bohatýr Štefánik (1922), a deset knížek České dějiny (1923).

Eliáš Tobiáš (* 1863), pseud. T. E. Tisovský, vrch. úč. finanč. rada, spisovatel pro mládež. Z prací jeho nejznámější jsou: Příhody malé myšky, Černý kohoutek, Vesničtí studenti a j. Pod pseud. Jaroslav Hvězda vydal knihu Tajemství písma (1896).

Eliášovo světlo, též Elmský oheň, elektrický světelný zjev, jejž lze pozorovati ve tmě po bouřích na koncích věží, stěžňů, hromosvodů a j. E. s. je výboj atmosférické elektřiny a zakládá se na vyrovnání vysokého elektr. napětí mezi půdou a vzduchem. — Ve starověku byl zván tento zjev Castor a Pollux, byly-li zjevny na lodích dva plamínky.

Eliášův Jan, Joanes Eliae (* v druhé polovici XIV. věku), český bohoslovec protiviklefovský, profesor teologie na Karlově universitě, 1393 její rektor, 1398 kanovník metropolitní kapituly a arcijáhen plzeňský, zemřel asi 1418 v Praze. Spolu s Mistrem Ondřejem z Brodu hlavní odpůrce viklefismu; obvinil 1408 Mistra Matěje z Knína z remanenčního bludu o svátosti oltářní na schůzi českého národa, 1408 žádal naprosté odsouzení Viklefa, stal se členem komise, již arcibiskup Zbyněk sestavil k prozkoumání spisů Viklefových; byl s počátku přítelem, později však odpůrcem Mistra Jana Husa, s nímž zúčastnil se bojů za práva českého národa, zůstávaje přísným

strážcem neporušenosti katolického učení. — Lit. Novotný, Jan Hus, 2, 1921, 515. Sedlák, Jan Hus 1915, 357.

Elie de Beaumont (elí de bomoň) Jean Baptiste Armand Louis Léonce (1798—1874), fr. geolog. R. 1829 byl prof. v Paříži, 1856 tajemníkem Akademie. Vydal od r. 1825 s Dufrénoyem (☞) velikou geolog. mapu Fr. (1840; 2. vyd. 1855) se 2 sv. textu (1841—78) a napsal Notices sur les systèmes des montagnes (1825) a j.

Eliézer, služebník Abrahamův, z jehož mesopotamského příbuzenstva přivedl Izákovi Rebeku.

Eligius svatý, biskup noyonský, mincmistr a zlatník VII. věku, patron zlatníků, stříbrníků zámečníků a kovářů, jehož kult přenesli i do Čech pražští zlatníci, konající pobožnosti zprvu v kostelíku svatého Martina na Starém městě pražském, získavše později tuto svatyni, přezvali ji „kaplí svatého Eligia", 1592 darovali ji jesuitům, kteří ji zbořili a zřídili kapli svatoeligijskou v místech bývalého zimního refektáře seminářského. Ve svatyni chovali zlatníci mitru, kalich a prsten svatého Eligia, které jim 1378 daroval Karel IV., a jež od r. 1876 chová Národní Museum v Praze. Mitru přinesl Karel IV. z Francie 1378 jako dar krále francouzského, pochází z počátku XIV. věku, pouzdro její je pražská práce z konce XIV. století. Kalich je měděný a postříbřený v tvaru číše o průřezu lichoběžníkovém, pochází však z první polovice XVI. věku, postříbřený relikviář zhotoven asi v dvacátých letech XVIII. věku. Prsten je měděný a pozlacený, s elipsovitým křišťálem, je to patrně cechovní odznak zlatníků pražských. — Lit.: Ekert, Církev vítězná 4, 1899, 609. Památky archeologické 28, 1916, 42,

Eligius od Svatého Jiří, český homiletik, nar. koncem XVII. věku, vstoupil do řádu Bosáků Svatého Otce Augustina († kolem 1750 v Německém Brodě). Vydal: Nebeský vůdce, vedoucí k Svatému Janu Nepomuckému (Litomyšl 1736) a Kristus Ježíš co růže mezi trním se červenající (Praha 1741).

Elimé jest nejlepší druh smyrenských rozinek, které dosahují až 2 cm délky, jsou žlutohnědě zbarvené a obyčejně bez jader. Přicházejí v obchodě v bedničkách po 25 kg nebo v sudech po 100 kg, po př. v pytlích po 50 kg.

Eliminátor, přístroj pro usměrnění elektr. střídavého proudu elektr. světelné sítě pro radiové přijimače, jímž nahražuje se anodový proud, získávaný dříve ze suchých článků (baterií).

Eliminovati (lat.), vzdáliti, odstraniti, vyloučiti; eliminace, vyloučení, odstranění, na př. veličiny, přicházející ve více rovnicích, ☞.

Elin-Pelin, vlast. jménem Dimitr Ivanov (* 1878), bulh. spisovatel. Stud. v Sofii a před skončením gymnasia přijal učitelské místo v rodné vsi, čímž se ocitl v prostředí mu nejmilejším, jež ho záhy zlákalo k literární činnosti. Pozoroval totiž velmi bystře všechny jasné i stinné stránky bulh. venkova, vycítil zaostalost sofijských Šopů, a přece i mezi nimi hledal pravého člověka. Proto psal své drobné povídky z bulh. venkova, s kresbami typických figur a dějů, s jemnou ironií a ušlechtilým humorem, jenž někdy se měnil v zahořklý sarkasmus. První zkušenosti nebyly sladké, život bulh. venkovana měl mnoho stínů, odtud ta zahořklost a odtud také pseudonym Ivanova: Elin-Pelin, značící pelyněk, hořké víno, anebo něco zahořklého vůbec. Přes to, že povídky Elin-Pelinovy nebyly zrovna příjemné pro bulh. čtenářskou obec, těšily se pro svou malebnost a ryze bulh. pravdivost a přirozenost veliké oblibě: v několika větách mistrně je v nich zachycen obraz bulh. venkova, bulh. přírody a vesnice, v několika větách načrtnut bulh. venkovan, že každý čtenář ihned cítil dech rodných lánů, poznal své prostředí a neodložil knihy, dokud nepřečetl. S takovým nadšením přijata byla první kniha Povídek Elin-Pelinových v r. 1904 a se stejným nadšením i druhý svazek v r. 1912. Oba svazky vyšly po převratu v novém vydání. Elin-Pelin náleží k nejoblíbenějším bulh. povídkářům, ačkoliv nedostihuje umělecky na př. stejně oblíbeného humoristu a satirika Aleko Konstantinova. Je představitelem bulh. realismu a dobrým pramenem pro poznání bulh. venkova. Je spisovatel samorostlý, jenž nevelikě celkem školské vzdělání doháněl hojnou četbou a vlastním studiem, jež mu později vyneslo místo v Nár. knihovně sofijské. Jeho lit. činnost není velká. Žije v Sofii. V poslední době napsal a v Knižnici malých vytiskl dvě pěkné knížky pro děti: veršovanou pohádku o caru Šiškovi (1925) a drobné Popěvky k jednotlivým ročním počasím (1927), obě s původními kresbami bulh. malířů Beškova a Siraka Skitnika. — Dobrý výbor z Bulh. povídek E.-P. do češ. pořídil a výkladem o autoru opatřil K. Drož ve Svět. knihovně 1909. Lit.: Sborník E.-P. k 25. výročí jeho lit. činnosti, red. Al. Balabanovem, Sofie 1922; B. Angelov, Bulh. literatura 1923.

Eliomys Guercinus L. ☞ plch zahradní.

Eliott George Augustus bar. Heathfield of Gibraltar (1717—1790), angl. generál; sloužil v různých armádách, od 1757 v anglické, byl 1775 guvernérem Gibraltaru, jehož znamenitě hájil všemi prostředky (první plovoucí baterie) 1779—1782. Za to povýšen na paira.

Eliot George, vlastně Mary-Ann Evansová (1819—1880), angl. spisovatelka. V Coventry dostalo se jí výborného vychování, zvl. v řečech (také v řečt. a hebrejštině) a hudbě. S poč. klonila se k metodistickému útěku před světem, později stala se však volnomyšlenkářkou a přeložila Straussův Život Ježíšův (1846) a Feuerbachovu Podstatu křesťanství (1854.) Od r. 1854 byla družkou Goetheova životopisce G. H. Lewise, aniž by byla za něho provdána, poněvadž Lewisova manželka ještě žila. Po Lewisově smrti (1878) oženil se s ní J. W. Cross. Ve svých povídkách a románech vyniká náladovým, realistickým líčením venkovského života, zvl. středních a nižších vrstev svého domova. Její typy dětí a žen byly sotva předstiženy. Pod vlivem Comteovým a J. St. Milla rozšířila román z prostředí na psychologický román vývojový. Její pozdější romány, ježto již nečerpají ze vzpomínek z mládí, jeví určitý nedostatek spontánní fantasie a zálibu pro mravně filosofické úvahy. Psala také básně a sbírky essayí. Angl. souborná vydání: Cabinet-Edition (1878—86, 21 sv.), Warwick-Edition (1901—03, 12 sv.). Životopisy napsal její manžel Cross (G. Eliot's Life as Related in her Letters and Journals, 1885, 3 sv.). Do češt. přel. Silas Marner (Jesenská, 1892), Adam Bede (Franta, 1904), Romola (Franta, 1915), Červený mlýn (Jesenská, 1892).

Eliot Charles William (* 1834), amer. chemik a pedagog, prof. a 1869—1909 rektor Harvardovy univ. (Cambridge u Bostonu). Napsal: A Compendious Manual of Qualitative Chemical Analysis (1874), The Happy Life (1903), University Administration (1908).

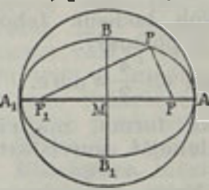
Eliot John (1604—1690), „apoštol Indiánů", kazatel obce independentů. Od r. 1646 byl misionářem mezi Indiány, do jejichž řeči přeložil r. 1663 bibli.

Eliot John (1839—1908), meteorolog. V l. 1869—87 prof. v Allahabadu a Kalkutě, 1887—1903 generál. ředitel indic. observatoří.

Eliot sir Charles Norton Edgcumbe (* 1864), brit. diplomat, tajemník vyslanectví v Petrohradě, Cařihradě, Washingtonu atd. Od r. 1919 vyslanec v Tokiu. Napsal: Turkey in Europe (1900), The East Afrika Protectorate (1905), Letters from the Far East (1907), Hinduism and Buddhism (1921).

Eliot (eljet) sir John (1592—1632), přední bojovník za polit. svobody v Anglii. Od r. 1614 členem parlamentu, vedl od r. 1628 oposici proti Buckinghamovi a Karlovi I., a působil pro vypracování Petition of Right. Když byl parlament 1629 odročen, neuposlechl a prosadil ještě tři resoluce proti vládě; byl zatčen a zemřel v Toweru.

Elipsa, křivka, náležející mezi kuželosečky (🔍). Určuje se jako souhrn všech bodů, pro něž je nezměnitelný součet jejich vzdáleností od dvou pevných bodů F a F_1. AA_1 nazývá se velkou osou, BB_1 malou osou. A a A_1 jsou hlavní vrcholy, B a B_1 vedlejší vrcholy, F a F_1 jsou ohniska, M je střed. FP a F_1 P jsou ohniskové paprsky, každá tětiva, procházející M, je průměrem. Rovná-li se

Elipsa.

$$MA = a,\ MB = b,\ MF = e,$$
$$\text{tedy } a^2 = b^2 + e^2,$$

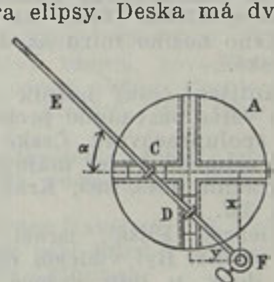
a rovnice e—y v pravoúhlých souřadnicích

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1.$$

Obsah e-y rovná se πab.

Elipsa (řecky), ve stylistice výpustka, výsuvka části větní, nutné sic pro úplnost, již však lze snadno doplniti ze souvislosti.

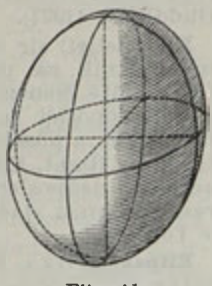
Elipsograf, přístroj ke kreslení elips, je deska A (🔍 obr.), jejíž střed se staví do centra elipsy. Deska má dva žlábky,

Elipsograf.

protínající se v pravém úhlu, ve kterých se pohybují šoupátka C a D, jež jsou spojena s tyčí EF. Tato se následkem toho pohybuje tak, že každý bod tyče opisuje elipsu. Při tom má se rovnati vzdálenost bodů CD rozdílu obou poloos elipsy.

Elipsoid (řec., podobný elipse), uzavřená křivá plocha, jejíž tvar ukazuje obr.; tři hlavní průřezy jsou elipsy. Jsou-li ony tři osy různě dlouhé, tedy nazývá se trojosý e. Jsou-li dvě osy stejně dlouhé, je hlavní průřez kruhem; je to rotační e. E. s třemi stejnými osami je koule. E. náleží ku plochám druhého stupně, poněvadž nemůže býti přímkou sečena ve více než dvou bodech. Jeho rovnice (a, b, c jsou 3 poloosy): $\frac{x^2}{a^2}+\frac{y^2}{b^2}+\frac{z^2}{c^2}=1$. Objem e.: $\frac{4}{3}\pi a b c$.

Elipsoid.

Eliptický, geometrická forma, mající určitou, třeba i vzdálenější souvislost s elipsou (↗).

Élis (domácí název Valis = rovina), nejzáp. krajina na Peloponnésu (nyní Mórea), u Jonského moře; snižuje se od vých. (arkadijská pohraniční pohoří) na záp. k největší nížině na Peloponnésu. Hojně svlažovaná Alfeiem a Peneiem, měla E. výborné rolnictví a chov dobytka a zvl. koní; kultem olympského Dia (Zeus) v proslulém chrámovém okresu Olympii, kde se konaly velmi hlučné všenárodní hry olympijské (↗ Olympia), měla posvátný ráz. Krajinu obývalo aiolské obyvatelstvo, příbuzné Arkadijcům, až vpádem Herakleovců (okolo 1100 př. Kr.) připadla Aitolům; přesto zachovala si oligarchicky spravovaná města (v jejich čele Pisa) samostatnost. Teprve 471 zřídil se demokratický jednotný stát s hl. městem Elidou (Élis), kt. se těšil z olympského božího míru až do války peloponneské.

Elis František, český básník obrozenský, píšící verše bezvadnou prosodií přízvučnou, spolupracovník České Wčely, kde otiskl zejména Večer májový (1846). Lit.: Jungmann, 1849, 395; Král, O prosodii 1923, 337.

Elisa (hebrej. Elišá), israel. prorok v 9. stol. př. Kr. Byl vůdcem řady proroků své doby, u lidu vysoce vážený, vášnivý odpůrce král. rodu Achabova.

Elise (z lat.), výsuvka samohlásky, zvl. k zamezení hiatu, na př. jdem' odtud.

Elise, zdrobněnina pro Alžběta.

Elisko-eretrejská škola, filosofická škola, založená 399 př. Kr. Faidonem, žákem Sokratovým v Elidě; trvala až do r. 260 př. Kr.

Eliša ben Abuja, nazývaný pro své odpadnutí od židovství též Achêr („jiný", „odpadlík"), vykladač zákonů z 1. stol. po Kr. Bojoval proti židovstvu.

Elíševa (hebr., ctitelka Boha), matka Jana Křtitele (Luk. 1); katol. svátek 5. listopadu.

Eliška (Alžběta) **Přemyslovna** (* 20. 1. 1292, † 28. 9. 1330), byla to dcera krále Václava II. z prvního manželství s Jitkou Habsburskou. Byla vychována v klášteře svatojiřském na hradě pražském. Provdala se v září 1310 za Jana Lucemburského; nebyla ale s ním šťastna, zdržujíc se ponejvíce na Mělníku, ba i v Bavořích. Pohřbena jest na Zbraslavi.

Elita (franc.), výběr, nejlepší, nejpřednější. — Ve vojenství označují se tak sbory, jež zaujímají přednostní postavení v armádě pro svůj výcvik, výzbroj, zkušenost atd., na př. pretoriáni, právě tak mameluci, janičáři a jiné gardy (↗).

Elitní vojska bývala dříve voj., vybíraná ze zvl. zdatných mužů, obyčejně též lépe vyzbrojená a vycvičená než jiná, tak na př. myslivci (z lesnického personálu), hraničáři (z bojovných obyvatelů u nepřátelského území), gardy (ze zvl. urostlých lidí), granátníci (ze siláků), v Prusku 1813 dobrovolní myslivci (z řad inteligence) a j. Při rostoucí demokratisaci armád v 19. a 20. stol. téměř úplně odstraněna; nicméně lze dodnes považovati na př. italské alpiny a bersagliery, franc. chasseurs alpins, některá vojska koloniální (na př. franc. marockou divisi za svět. války), za e. v. Též t. zv. úderné prapory (Sturmbataillone) byly jednotky e.

Elitzer Josef (* 1866 v Dolním Zárově), český apologeta katolický, překladatel z franštiny, farář v Ranné, pak v Morašicích. Přeložil studie: Brièrovu Převaha protestantů nad katolíky (Čas. úvahy XI., Hradec Králové, 1907), Coubéovu Michal Servet (Nový Věk 2, 1909, 42) a Talleyrandovo obrácení (Český Kraj, 1911).

Elixír (z arabského el-iksîr, kvintesence, „tresť", též „kámen mudrců"), lékárnický přípravek, zhotovený většinou z vinných výtažků rostlinných za přísady olejů, kyselin, solí atd.; ↗ též životní e., kámen mudrců.

Elixivace, ↗ vyluhování.

Elizabeth, 1. přístav v severoamer. státě New Jersey, 95.682 ob., má významný železářský průmysl. V Elizabethportu jsou veliké Singrovy továrny na šicí stroje. — 2. Město v severoamer. státě North Carolina, 8925 ob.

Elizondo, vesnice ve špaň. provincii Navarra, hl. m. republikánské obce Baztan, kdysi samostatné.

Eljasz-Radzikowski Walery (1840—1905), pol. malíř a ilustrátor historických pojednání. Vydal Ubiory w Polsce (I., II., 1879—89).

Eljaszewicz Tadeusz, polský liter. kritik. Sp.: Ogólne uwagi nad klasycznością i romantycznością (1828), Wiek Sofoklesa (1829), O sztukach pięknych (1829).

Eljen (maďar.), ať žije!, nazdar!

Elk N. J., pseud. Al. J. Kleina.

Elkab (řecky Eileithya), místo v horním Egyptě, na zříceninách starého Nechabu, býv. hl. města staré hornoegyptské říše. Nechab byl sídlem bohyně supů Nechbety.

Elkánová Sofie (* 1853), známá švédská spisovatelka, autorka četných novel a románů. Z nich nejznámější jsou: John Hall, Konungen a Alkaström.

El-Kantara, palmová oasa v alžírské provincii Konstantine, 3500 ob.

El-Katr, arabský poloostrov v Perském zálivu, stepního rázu, nyní pod ochranou britskou, 221.000 km² s 26.000 ob., Araby a černými otroky. Hl. město je El-Bida, sídelní m. ed Doha.

Elkesaitové (z aramejského el-k'sai, skrytá síla), židovsko-křesťanská sekta, příbuzná s gnóstickými Ebionity (ↄ).

Elkhart, město v severoamer. státu Indiana, 24.277 ob., s velikými železničními dílnami.

El'Kind Arkadij Danilovič (* 1869), rus. národopisec.

Elk Mountains (mauntins), pohoří v severoamer. státě Colorado, bohaté na rudy.

Ellagová kyselina, $C_{14}H_6O_8$, vyrábí se z plodů divi-divi, myrobalánů, dubové kůry nebo po př. i z taninu nebo kyseliny gallové. Tvoří nažloutlé krystaly, ve vodě i alkoholu nerozpustné, v konc. kyselině sírové rozpustné žlutou barvou. Z tohoto roztoku přidáním vody se kyselina opět vylučuje. Také v louhu draselném se rozpouští tmavěžlutou barvou. V obchodě přichází pod názvem alizarinová žluť v pastě a slouží k barvení chromované vlny olivově žlutě. Vybarvení jest velmi čisté, silné a stálé.

Elland (eländ), město v záp. okresu Yorkshire (Anglie), 10.552 ob., má bavlněný průmysl, přádelny.

Ellefa Ringnesa země (rengnes), polární země v arkticko-amer. archipelu, na 77½—79½° sev. š. a 99—107° záp. d., 13.200 km². Objevena 1900 Sverdrupem.

Ellenberger Frant. (1795—1855), majitel realit, zejména cihelny, (kde je dnes Lažanského palác na Národní tř.); jeho otec František (1758—1839).

Ellenbogen Wilhelm, MUDr. (* 1863), něm. rak. politik soc. dem., dlouholetý poslanec říšský. 1919 st. místotajemník min .obch., pozd. st. taj. min. soc. péče.

Ellenborough (elnbero) Edward Law, hrabě (1790—1871), angl. státník, od 1813 v dolní sněmovně, od 1828 strážce pečeti, 1841—44 generální guvernér indický, 1846 povýšen na hraběte, stal se prvním lordem admirality.

Ellesmere (elsmir) Francis Egerton, hrabě (1800—1857), angl. státník a spisovatel, 1827 lordem pokladu, 1830 ministrem války; vedle toho zabýval se literaturou a uměním, dějepisem a zeměpisem. Velkolepé jsou jeho sbírky uměleckých předmětů.

Ellice, ↄ Lagunové ostrovy.

Ellichpure, město v britsko-ind. centr. provinciích, 23.899 ob., má náhrobek starý 400 let, palác, opevnění.

Ellinger Antonín (* 1719 ve Vitorazi, † 1774), český filosof katolický, 1735 stal se jesuitou v Praze, profesor koleje a akademický kazatel. Vydal Principia philosophiae moralis in usum Academicorum (Praha, 1754). Lit.: Pelcl, Jesuiten, 1786, 238.

Ellingský skot, barvy žluté až šedivé, křížením franckého a hnědého dobytka.

Elliot (eljet) sir Henry Miers (1808—1853), angl. dějepisec, sebral materiál o Indii jako tajemník generálního guvernéra Indie.

Elliot sir Henry George (1817—1907), angl. diplomat, byl vyslancem v Neapoli, Řecku, Římě, Cařihradu a 1877—84 ve Vídni.

Elliott (eljet) Ebenezer (1781—1849), angl. lidový básník, kovodělník, založil sociální poesii svými Cornlaw-Rhymes (1831), ve kterých líčí tehdejší bídu dělníků.

Ellis Alexander John, pův. Sharpe (1814—1890), angl. fonetik, psal díla o výslovnosti.

Ellis Henry Havelock (* 2. 1. 1859), angl. spisovatel; psal spisy o sexuální psychologii: The Criminal.

Ellis Island (ailend), ostrůvek v přístavu newyorském, s přistěhovaleckým úřadem.

Ellis Lilian (* 16. 9. 1909 v Göteborgu), zprvu tanečnice, nyní filmová herečka, známá z řady úspěšných filmů: Král valčíku, Poručík Její V., V Prátru zas rozkvetly stromy, Pradlenka Její Výsosti (v tomto f. čeští spoluherci) a j.

Ellissen Adolf († 1872), něm. literární historik a politik, bibliotékář v Gotinkách, vydal překlady čínské a novořecké poesie.

Ellmauer Haltspitze (Elmavská hora), nejvyš. vrchol Císařského pohoří (2344 m) v Severotyrolských Alpách Vápencových.

Ellner Arnošt, malíř v Jindř. Hradci. R. 1610 vymaloval vývod slavatovského rodu.

Ellora (Elurá), vesnice na sev. britsko-ind. vasalského státu Haidarabad, známá svými 30 jeskynními chrámy, vzniklými patrně v 8.—10. stol. po Kr. Zvl. důležitý je chrám Kailâsa a jeskyně Dhumârlena.

Ellore (elór, Eluru), město v Madrasu (Britská Indie), 45.862 ob. (většina Hindů), výroba koberců, ledku a obchod bavlnou.

El-Midjian, pobřežní země v severozáp. Arabii, ↗ Midian.

Elmira (elmaira), město v severoamer. státě New York, 45.393 ob., průmysl. závody a zvl. polepšovna, ve které je proveden systém „neurčitých rozsudků" (indeterminate sentences): muži po prvé trestaní ve stáří 16—30 let mohou býti propuštěni nejdříve po 1½ roce bez ohledu na výměr trestu, polepší-li se.

Elmshorn, město ve Šlesvicku-Holštýnsku, 15.391 ob., na pravém břehu Dolního Labe, strojařský průmysl.

Elmský oheň, ↗ Eliášovo světlo.

Elmsley (-li) Petr (1773—1825), angl. klasický filolog, prof., zasloužil se svými vydáními Sofoklova Krále Oidipa, Euripida a Aristofana.

Elmquist Hugo (* 1862), švédský sochař. E. zlepšil též modelovací hmotu a litecký proces.

Elodea, bylina, ↗ mateřídouška.

Eloesser Artur (* 1870), německý spisovatel, sepsal díla, pojednávající o dějinách liter. a divadelních.

Éloge (franc., elož, z lat. elogium, ↗), chvalořeč, zvl. na zemřelého člena franc. Akademie, proslovená členem nově přijatým.

Elogium (lat.), u Římanů pochvalný nápis na náhrobcích, obrazech předků, sochách, též úřední zpráva, dobrozdání, testament (e. ultimum); v novější době chvalořeč; ↗ éloge.

Elohim, hebrejské slovo pro „bohy, božstvo", v starobylé řeči pro větší počet „bohů", později jméno boha israelského jako souhrn moci a dokonalosti.

Elohista, tak je označován autor oněch částí bible, kde jest používáno pro Boha označení Elohim místo Jahve. ↗ Pentateuch.

Elongace (digrese), úhel výchylky (u kyvadla), t. j. vzdálenost kmitajícího tělesa, vyšine-li se z jeho klidu. — V astronomii úhlová vzdálenost planety od slunce, měsíce od jeho planet.

Elpis (řecky), naděje, též její pesonifikace.

Elpl František, MUDr. (* 1870 v Líšni u Brna, † 1904), český lékař, místopisec a povídkář; maturoval na českém gymnasiu v Brně, lékařství vystudoval na Karlově universitě v Praze, kde promován na doktora, 1899 zubní lékař v Brně, 1903 v Libni u Prahy. Vydal Zubní kurs (Brno 1900), psal do Čas. čes. lékařů. Povídky a drobné básně psal do Moravy a Obzoru, pohádky a pověsti sbíral v okolí Líšně, jež posmrtně vydány ve Sbírce pohádek a pověstí (Praha 1904), v rukopise zanechal místopisné dílo „Líšeň".

Elsasko, ↗ Alsasko.

Elsenwanger Antonín, pražský knihtiskař, žijící v druhé polovici XVIII. věku, 1771 vydával české kalendáře, 1792 vytiskl dvě české knihy.

Elsenwanger Antonín (* z Kissingen v Bav.) měšťan a knihvazač v Praze r. 1770.

Elsheimer Adam (* 1578), † 1610 v Římě), německý malíř. Malířství učil se u Ph. Uffenbacha ve Frankfurtě a později působil v Mnichově, Benátkách a asi od r. 1600 v Římě, kde byl znám pod jménem Adamo Tedesco. Olejomalby jeho většinou menšího formátu představují scény mytologické a biblické, ale důležitější než osoby jest v jeho obrazích široká krajina, takže bývá jmenován mezi zakladateli moderního krajinářství. Obrazy jeho byly kupovány pro cís. Rudolfa II. do Prahy a dnes najdeme je téměř ve všech světových galeriích. V pražské obrazárně Spol. vlast. přátel umění jest od něho „Krajina s tivolským chrámem Vesty".

Elschnig Anton, MUDr. (* 22. VII. 1863), prof. něm. univ. v Praze, přednosta něm. oddělení oční kliniky. Napsal mnoho studií a vědeckých spisů z oboru očních chorob.

Elsner August (* 1790), malíř portrétů v Praze; jeho syn August (* 1818), oženil se r. 1844 jako hudební umělec s Anežkou Görwitzovou z Apoldy ve Výmaru.

Elsner Benjamin Daniel (* v druhé polovici XVIII. věku v Berlíně, † 1831), českobratrský bohoslovec, po smrti otce a bratra zastával od r. 1822 správu církve české při kostele betlémském v Berlíně. Napsal některé duchovní písně.

Etruské umění.

Etruská nástěnná malba z hrobu Marciova u Corneta.

Nástěnná malba z „Tomby Casuccini“ u Chiusa.

Etruská klenba v Tusculu.
Podle Canina.

Sarkofag z Cervetri, nyní v Britském museu.

Kovová socha Aula Metilia.

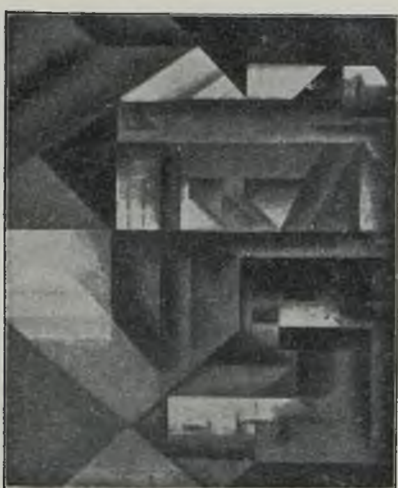
Expressionismus, kubismus a futurismus.

Vincent van Cogh, Cypřiše s měsícem.

Pablo Picasso, Viola.

Lyonel Feininger, Pohled na město Vollersrodu.

Carlo Carrà, Syn umělcův.

Eduard Munch, Mrtvá matka.

Marc Chagall, Obchodník s dobytkem.
(Otisk dovolil „Der Sturm“ v Berlíně.)

Elsner Jan Theofil (* 1717 ve Węgrowě na Podlaší, † 1782 v Berlíně), českobratrský bohoslovec, vzdělán na škole českobratrské v Lešné, 1735 studoval v Berlíně, Frankfurtu a v Leydenu, 1743 jáhen a kněz v Lešně, učitel gymnasia, 1745 duchovní správce u pánů Mieleckých, 1747 správce české osady v Berlíně, kde naučil se česky a pilně kázal v duchu ryze českobratrském, vydávaje i starší spisy bratrské; 1761 zvolen ještě starším Jednoty bratrské ve Velké Polsce. Vydal katechismus Mléko čisté pravdy (Berlín 1748), současně i německý překlad Katechismu starobratrského (Berlín 1748), Kancionál (Berlín 1750), Křtu svatého vysvětlení (1750), Nový Zákon se žalmy (1752), Komenského Praxis pietatis (1754), Otázky katechismusové (1754), nové vydání Kancionálu (Berlín 1754), v němž umístil i několik svých vlastních písní duchovních, německý překlad Historie o protivenstvích církve české (1764), Komenského Přemyšlování o dokonalosti křesťanské (1765), a Nedobytedlný hrad (1765), Přehled českých převodův biblických (1765), Versuch einer böhmischen Bibelgeschichte (Halle 1765), otiskl pečlivě zkorigovanou Bibli Kralickou (Halle 1766), připojiv svůj přehled o překladech biblických jako předmluvu, Periculum historico ecclesiasticum, quo succincta diversorum verbi divini codicum bohemicorum delineatio exhibetur (Berlín 1768), kázání o suchých kostech Ezechielových (Berlín 1775), po smrti vyšlo ještě „Lavatterovo upřímné rozsuzování sebe samého (1783). Lit.: Das neue gel. Europa XVIII. Urban, Rejstřík starých písní bratrských, Berlín 1765. Jireček, Rukověť 1, 1875, 181.

Elsner Josef Xaver, žil v letech 1769—1854, známý polský skladatel a zakladatel Varšavské společnosti pro pěstování a podporování hudby. Chopin byl jeho žákem.

Elsner Krištof Fridrich (* v druhé polovici XVIII. věku v Berlíně, † 1822), českobratrský bohoslovec; po smrti otce 1782 stal se správcem české církve při betlémském kostele v Berlíně; byl literárně činný.

Elsnic František (1850—1917), čes. hudebník (celista), od r. 1874 členem orchestru Prozat. div., pak Nár. div., od r. 1901 archivářem téhož.

Elssler Fanny (1810—1884), vídeňská tanečnice, požívající svého času světového jména. Vystupovala ve Vídni, Berlíně, Neapoli, Paříži a v Americe. Provdala se r. 1834 v Paříži za Dra Verona, ředitele it. opery a r. 1851 opustila div. dráhu.

Elssler Therese (1808—1878), sestra předešlé, která s ní podnikla uměl. turné po městech evropských a po Americe. Provdala se za prince Vojtěcha Pruského (1850) a povýšena do stavu baronského (von Barnim).

Elster Ernst (* 1860), německý literární historik a stylistik; 1903 universitní profesor v Marburce, badatel o díle Heineově, Schillerově a Goetheově; vynikl spisy Prinzipien der Literaturwissenschaft, z nichž druhý svazek obsahuje psychologicky založenou Stilistik (Halle 1911), přeloženou Vilémem Bitnarem do češtiny (Archiv literární 1, 1919).

Elsterwerda (Wikow), město v severových. Sasku, 4600 ob., na dráze Drážďany—Berlín, má slévárny.

Elswick, záp. předměstí Newcastle-on-Tyne (⚲), proslulé jednou z největších zbrojovek světa, spojenými závody Armstrongovými a Whitworthovými (W. G. Armstrong, Whitworth & Co., Ltd.), založenými 1855. Vyrábějí lodi, děla, střelivo, stroje, automobily, ocel a bronz; mají vlastní střelnici v Risdale a Sillothu a filiálky v Manchestru, Erithu a v Italii (Pozzuoli); v Janově je spojená firma Ansaldo, Armstrong & Co.

Elšlegr Antonín (* 1876), profesor státní konservatoře hudby v Praze od r. 1910.

Eltschkner Antonín (* 1880 v Poličce) český esperantista, 1905 vysvěcen v Římě, katecheta v Doubravce u Plzně, promován na doktora bohosloví v Praze, kde stal se kanovníkem Metropolitní kapituly Svatovítské. Pracuje v čele katolického hnutí esperantistů.

Eltwille (Elfeld), město v Německu (Hesensko-Nasovsku), 4198 ob. E. (lat. Altavilla) bylo založ. 832. Zde r. 1465 měl Jan Guttenberg tiskárnu.

Eluce (lat. eluere, vypírati), metoda výroby cukru z melasy, při níž se melasa mísí s vápnem a lihem se vypírá, čímž se vyloučený sacharát váp. odděluje od cizích látek (necukrů) a opět kysl. uhličitým rozkládá. Tuto metodu zavedl r. 1865 Scheibler, ale poněvadž výtěžek cukru činil pouze 60%, v řídkých případech více, přestalo se jí používat.

Eluvium, ⚲ formace geolog.

Elvas (-vaš), město v portug. distriktu Portalegre, 11.747 ob., býv. pevnost, na dráze Madrid—Lisabon, obchoduje s obilím, olejem a vínem.

d'Elvert Jindřich (* 1853 v Brně), moravský politik a publicista; 1870 maturoval v Brně, studoval práva ve Vídni,

1874 vstoupil do prakse soudní, kde se stal postupně vrchním radou zem. soudu v Brně, 1894 člen obec. výboru brněnského, 1896 poslanec zem. sněmu, 1897 a 1907 poslanec na říšské radě, kde patřil k straně německých pokrokovců. Jako publicista byl vždy rozhodným odpůrcem práv českého národa, sdíleje názory svého otce Kristiána.

d'Elvert Kristián (* 1803 v Brně, † 1896 tamtéž), moravský historik a politik, syn franc. uprchlíka z doby revoluce, zemský i říšský poslanec, starosta Brna, pionýr německy orientované vědy moravské; 1848 vůdcem reorganisované Společnosti hospodářské, pracoval v její historické i statistické sekci, již poněmčil, vedl i orgány společnosti Mitteilungen, Notizenblatt a Schriften, jež sám hlavně vyplňoval kompilacemi, psanými na základě bohatého materiálu. V Brně mu postavili ještě za živa v špilberských sadech pomník. — Lit.: Zur Feier d. Hofrath Christian Ritter d'Elvert (Brno, 1893). Rezek, Č. Č. Hist. 1896, 133.

Elvestad Sven (* 1884), norský spisovatel a žurnalista, známý i u nás svými kriminal. romány, které vydal pod pseudonymem Stein Riverton. (Muž, který plenil město, 1919, Hlas dobrodruhů 1921, R. Robertson na stopě, 1928, Stíny dvou mužů, 1925, Železný vůz, 1922 a j.).

El....y, ↗ Asnyk Adam.

Ely (ili), město v Cambridgeshire (Anglie), 7690 ob., na ř. Ouse, má jednu z nejkrás. kathedrál v Anglii z r. 1089.

Elymas (Bar Jesu), žid. prorok, raněný slepotou, poněvadž odvracel prokonsula Sergia na Kypru od misijní činnosti apoštola Pavla.

Elysée, Palais National de l'E., sídlo presidenta fran. republiky v Paříži, zbudované 1718 markýzou Pompadour, s překrásným sadem.

Elysées, Champs-E., známé sady v Paříži, ↗ Paříž.

Elysio Filinto, portug. básník ↗ Nascimento.

Elysium (řec. Elysion), u Homera nivy v nejzazším záp. s věčným jarem, kam jsou odnášeni Diovi oblíbenci; u Hésioda a j. ostrov blažených, kde žijí hrdinové vykoupeni Jovem; u Vergilia a pod. místo, kde pobývali ti, kteří byli shledáni toho hodnými.

Elżanowski Seweryn (1821—1874), polský spisovatel. Pro svoji politickou činnost nucen r. 1848 se vystěhovati do Francie, kde potom žil. Vydával v Paříži 1857—63 Przegląd rzeczy polskich a byl spolupracovníkem Niepodległości (1866—70). Byl velmi činný ve všech emigračních spolcích polských.

Elze, pseud. Ladislava Zamykala.

Elze Teodor, ThDr. (1823—1900), historik jihoslov. reformace a protest. pastor v Lublani. Zajímal se o literaturu a kult. historii reformace na Slovinsku a uveřejnil z tohoto oboru mnoho prací v jazyku něm. Hl. sp.: Geschichte der evang. Gemeinde in Laibach (1856), Die sloven. Gesangbücher (1884), Die sloven. Bibelbücher (1895), Die evang. Prediger Krains (1900) a j.

Elzevir (latinis. Elzevirus), proslavená rodina tiskařů a knihkupců. Zakladatel: Louis E. (1540—1617), vazač knih a knihkupec v Antverpách, pozd. v Leydenu. Jeho synové Matthys a Egidius a vnukové Isák, Abraham, Bonaventura a Jakub proslavili dílnu („Officina Elzevirorum"). svého předka. Rodina vymřela 1719. Z tisků vydaných a vytištěných E-y jsou slavné: Respublicae variae, 35 svazečků o jednotlivých státech. Dále byli vydáváni klasikové antičtí a literatura franc. Daniel E. vydal franc. bibli (1669) a Corpus iuris. Lit. A. Willems, Les Elzeviers (1880), Berghman, Études sur la bibliographie Elzevirienne (1885), G. Frick, Die Elzevirschen Republiken (Zeitschrift für Bücherfreunde 1897-8).

Elzevír, zvl. druh písma, pojmenovaného podle staré knihtiskařské rodiny holandské.

em., zkr. pro emeritus (lat.), čestně vysloužilý, zasloužilý.

Em, chemická značka pro 1 atom emania, ↗ emanace.

Ema, dcera Konráda, krále burgund., j. choť čes. knížete ↗ Boleslava II., první Němka na čes. trůně.

Emagagua, tropický keř, ↗ Hibiscus.

Email, sklovina na zubech ↗ zuby.

Email, smalt, neprůhledný druh skla, používaný k ozdobě (↗ emailová malba) nebo k ochranným povlakům. Je to směs boraxového skla, křemene, hlíny, živce a kazivce, kysličníku kobaltnatého a jiných látek, jimiž se sklo zbarvuje do žádaného tónu.

Émail à jour (ažur), okenní email, technika smaltovací, jíž se užívá v novější době zvl. v Rusku, Francii a Norsku; ↗ emailová malba.

Émail brun, jméno pro zlatotepeckou techniku, oblíbenou ve 12. a 13. stol.

Émail champlevé a **cloisonné** (franc., šàmlevé, kloaz-), ↗ emailová barva.

Émail ombrant (emaj ombraň, É. de Rubelles), hliněné výrobky s reliefovými

vzory, jež jsou potaženy málo průhlednou glasurou.

Email (smalt) **studený**, nevhodné označení pro malbu na kov barvami, zvl. u nepravých šperků.

Emailovací proces, způsob v autotypii (↗); srv. též dracotypie.

Emailová malba, umění malovati barevnými sklovitými masami, t. j. masami zbarvenými kysličníky kovů. Rozeznává se émail cloisonné, é. champlevé, é. en creux a é. à jour, podle toho, jak je užito emailové hmoty. — E. m. je známa již z doby předkřesťanské. Svého rozkvětu dosáhlo toto umění v Byzancii v 10. a 11. stol., kde byly takto zdobeny schránky na ostatky svatých, medailonky, deštičky atd. Na tomto podkladě zakládá se lidová ruská e. m. Další odrůdy je filigránské smaltování, pěstované zvláště v Uhrách v 16. stol. I ve Francii (v Limoges) a v Německu dosáhlo toto umění veliké dokonalosti. Jisto jest též, že národ čínský a japonský zanechal v tomto oboru památky technicky dokonalé.

Emailování neb smaltování je způsob, kterým se kovový povrch některých předmětů buď k okrase neb k ochraně před různými chem. a j. vlivy opatřuje sklovitým povlakem. Tento povlak, email, může býti průhledný neb neprůhledný, bezbarvý neb barevný, podle toho, jakých látek bylo použito. Musí býti lehce tavitelný a pravidelně obsahuje kysličník ciničitý. Bezolovnaté polevy nejsou jedovaté a slouží ku smaltování jídelních nádob železných. Pravidelně se nanášejí dvě vrstvy a sice základní, přicházející přímo ve styk s kovem a která pravidelně nemá obsahovati cínu, jakož i vrstva vrchní, pokrývající vrstvu základní. Rozemletý živec taví se s boraxem, pak tavenina se roztluče na jemný prášek, smísí s hlínou a magnesií a vodou rozdělá v těsto, jež se pak na důkladně vyčištěnou desku kovovou nanáší. Vrchní vrstva pak sestává z moučky křemenné, boraxu, kysl. cínu, vody a ledku, jemně rozemletých, promíchaných a vysušených. Potom vkládají se předměty do zvl. kamen muflovitých, kdež se zahřívají pouze tak dalece, aby poleva měla konsistenci těsta. Základní vrstva zůstává pórovitou, zabraňuje praskání emailu a chrání železo před působením cínu. K dosažení různých odstínů používá se emailových barev, různých to kysličníků kovů, právě tak jako ve sklářství (↗). Vypálená vrstva tvoří pak barevný povlak pevně lnoucí na předmětu, tvrdý, hladký a lesklý. ↗ přílohu ve sv. VI.

Emailové barvy, barevná práškovitá skla, jimiž se pomocí oleje maluje porculán, sklo a p.

Emailový lak, směs barvicích látek a olejových laků, jež dává velmi lesklé nátěry.

Emanace (lat., „výtok"), ve filosofii nauka o stupňovitém vycházení všech věcí z božského prapůvodu, jiż hlásali novoplatonikové, gnóstikové a později též kabbalisté. — O e. ve fysice ↗ světlo a radioaktivita.

Emanační teorie (emisní teorie), ↗ světlo.

Emancipace, podle římského práva propuštění dítěte z moci otcovské. V právu obecném e. tacita (mlčky učiněná) znamená případ, kdy moc otcovská zaniká hospodář. osamostatněním dítěte. V nynější době bylo přeneseno slovo e. též na jiné poměry a rozumí se jím vymanění z různých omezujících vlivů (e. ženy, školy, židů). ↗ též ženská otázka.

Emancipovati, činiti nezávislým, rovnoprávným.

Emanium, Gieselem r. 1902 nalezený radioaktivní prvek, at. v. 220. Jest totožný s aktiniem.

Emanosal, tabletky ze sody a kuchyňské soli, s malým množstvím radiových solí, slouží k přípravě radiových lázní, k léčení dny, rheumatismu a nervosy.

Emanuel (Manuel), králové portugalští: 1. E. I., Velký (Šťastný) (1469—1521), nastoupil na trůn 1495. Na jeho popud pronikl Vasco da Gama do Indie, objevil Cabral Brasilii a založil Almeida port.-ind. říši. E. miloval nádheru, podporoval vědy a umění. 2. E. II. (* 1889), druhorozený syn Karla I., nastoupil na trůn 1908 po svém zavražděném otci. R. 1910 byl donucen vzdáti se trůnu a žije nyní v Anglii.

Emanuel Philibert (* 1528—1580), vévoda savojský, syn Karla III., bojoval s Karlem V. proti Francouzům, kteří se zmocnili Savojska.

Emanuelský sloh, označení pro ranou renesanci v Portugalsku, zavedenou za Emanuela I. hlavně Andreou Sansovino.

Emathia, pobř. krajina ve staré Makedonii, mezi Axiem (Vardar) a Haliakmonem (Bystrica), původní sídlo macedonských králů.

Emauzy, o. ve Slezsku, okr. Opava, 265 ob. (6 čs.).

Emauzy čili „Na Slovanech", benediktinský klášter a kostel, založený Karlem IV. na Novém městě Pražském pro mnichy z Chorvátska, kteří pěstovali slovan-

skou liturgii. Konstitucí ze dne 9. května 1346 zmocnil papež Klement VI. v Avignonu arcibiskupa Arnošta z Pardubic, aby klášter zřídil. Karel pak vydal v Norimberku dne 21. listopadu 1347 zakládací list, v němž klášteru přidělil statky a důchody. Arcibiskup erekční listinou dne 14. prosince 1348 zřídil opatství. Benediktini získali od Vyšehradské kapituly 1368 farní kostel svatých Kosmy a Damiána, nynější to kapli sv. Václava, se stavbou kláštera a kostela počali hned po svém usazení v místě podnes řečeném Na Skalce, dne 29. března 1372 vysvětil chrám arcibiskup Jan Očko z Vlašimě kultu Panny Marie, svatých Jeronýma, Cyrila a Metoděje, Vojtěcha a Prokopa. V den vysvěcení čtlo se evangelium o učednících do Emauz jdoucích, proto výroční den vysvěcení nazván emauzskou poutí a lidově říkáno i klášteru Emauzy. Slibný vývoj, podporovaný Karlem IV. pořizováním církevních knih v „ušlechtilém jazyku slovanském“ (☞ Evangeliář Remešský), pokračoval i po jeho smrti. První opat, Pavel Nedvěd (1348—1362) dostavěl křížovou chodbu a dal ji vyzdobiti světoznámými freskovými obrazy, ojedinělým cyklem toho druhu ve střední Evropě, vedle karlovotýnských maleb výmluvným svědkem českého malířství 14. věku, představujícím tak zvanou Biblia pauperum, bibli chudých. Za třetího opata, Pavla Kříže (1389—1419), počal převor Petr Smolka z Podskalí sbírati dokumenty, kláštera se týkající, v knihu Registrum Slavorum, jejíž originál je dnes v cizích rukou, ale úplný a doplněný opis z roku 1790 chován je v klášterním archivu. Dne 16. října 1419 vydrancován byl klášter kališníky, za čtvrtého opata, Řehoře Kříže (1428—1434), klášter již živořil a po jeho smrti zřídili v něm Husité svoji konsistoř. Po 172 roků hynul klášter, až posléze přeměněn v krčmu, teprve Rudolf II. ustanovil opět katolického opata, Pavla Paminonda (1589) a za posledního slovanského opata, Adama Benedikta Bavorovského (1615—1635), kdy se počal z minulých pohrom zotavovati, předán byl španělským benediktinům Montserratským, jimiž v dějinách kláštera počíná třetí období (1635—1880). Opat se slovanskými mnichy přestěhován ke kostelu sv. Mikuláše na Starém městě Pražském. Za prvního španělského opata, Benedikta Peñalosa de Mondragon (1636—1646), klášter i kostel vybudovány v baroku, hlavní oltář zasvěcen Madoně Montserratské, slávu kláštera povznesl pak známý učenec, opat Jan Caramuel z Lobkovic (1647—1657). Panovalť od té doby v klášteře čilý ruch literární, podporovaný postoupením arcibiskupské tiskárny benediktinům a povznesený založením klášterní školy filosofické i bohovědné. Za opata Leopolda Žaldy (1804—1819) oplýval klášter tolika vzdělanými mnichy, že mohl převzíti správu gymnasia v Klatovech, kde vyučovali až do r. 1870. Za administrátora Emanuela Hrdličky (1871—1880) skončila doba montserratské reformy a do kláštera uvedeni mniši benediktinské kongregave Beuronské, kteří za vedení arciopata Maura Woltera zahájili dne 19. III. 1880 slavné chórové modlitby. Beuronští umělci vyzdobili chrám i klášter malbami, opat Benedikt Sauter (1885—1908) uvedl sem gregoriánský chorál v jeho původní formě z benediktinského opatství Solesmes. Opat Alban Schachleiter (1908—1920) vystavěl v chrámě tehdy největší varhany v Čechách, podporoval horlivě tisk, po převratu opustil Prahu, když skoro celý klášter zabrán pro konservatoř. Opatem Arnoštem Vykoukalem, mužem vysoce vzdělaným a vlasteneckým, počíná v klášteře zase perioda českých představených. — Lit.: Helmling, Geschichte des Klosters zu Emaus in Prag, 1903. Vajs, Archiv für slav. Philologie 1908 a 1910. Neuwirth, Wandgemälde im Kreuzgange d. Emausklosters, 1898.

Emauzská bible, česká, psaná písmem hlaholským, náleží k nejstarší recensi biblické; z několika dílů zachován je v knihovně Klementinské díl druhý z roku 1416. — Lit.: Vajs, Česká bible Hlaholská, Věstník K. Č. S. nauk 13, 1908.

Emballage (franc., ãbalaž), obal (na př. papír, voskované plátno, pytle), do kterého se zboží balí; též tolik co výdaje s balením spojené.

Embargo (špaň.), konfiskace lodi i s nákladem, aby bylo zabráněno jejímu vyplutí z přístavu.

Embatéria (řec.), pochodové písně, hlavně válečné zpěvy Sparťanů.

Embarin, světle žlutý sterilní roztok merkurisalicylsulfonanu sodného s 0·5% akoinu. Obsahuje as 3% rtuti. Slouží v lékařství k injekcím proti příjici, neboť je méně jedovatý než ostatní sloučeniny rtuťnaté.

Embellin, emballin, žlutě zbarvený roztok formaldehydového mýdla, jehož se používá v 2% roztoku jako kloktadla proti záškrtu.

Emberiza, ☞ strnadi.

Embla, v nordickém bájesloví první žena.

Embléma (řecky), ve starověku označení pro díla umění výtvarného, jež byla upevněna jakožto ozdoba na kovových

nádobách; odtud vůbec znak, znamení, symbol (kotva pro naději, olivová ratolest pro mír).

Emblemata Triboniani, změny, provedené zákonodárnou komisí za předsednictví Tribonianova, při sestavování justiniánské kodifikace (srv. Corpus iuris civilis) na textech starších římských právníků.

Embolia (z řeck.), zanesení pevných tělísek (emboli) proudem krevním do krevních cév. Někdy bývají e-e velmi nebezpečné a i smrtelné.

Embolie vzduchová, vniknutí vzduchu do oběhu krevního. Může nastati při poraněních n. i operacích, zvl. v okolí velkých krčních cév, na plicích a pohrudnici. Vzduch nassaje se do otevřené cevy a vnikne s proudem krevním do pravé komory srdeční. Je-li zde ve velikém množství, může ihned způsobiti smrt. Jindy vnikne ze srdce do plic, kde může přerušiti oběh krevní n. se dostane do velkého oběhu, načež uvázne v mozku. Příznaky: veliká úzkostlivost, dušnost, rozšířené zornice a slabost srdeční. Jde-li o nepatrné množství vzduchu, nastane zotavení.

Embolit, nerost, chlorobromid stříbrný, olivově zelený, žlutý, lesk démantový, tv. 1,5, Chile a Mexiko.

Embrun (ãbrõ), hl. m. franc. dep. Hautes-Alpes s 2684 ob. (1921), na dráze duranceské a lyonské, má katedrálu z XII. stol. a soukenický průmysl. — E., ve starověku Ebrodunum, jest od r. 374 sídlem biskupa, mezi IX. stol. a r. 1802 arcibiskupa.

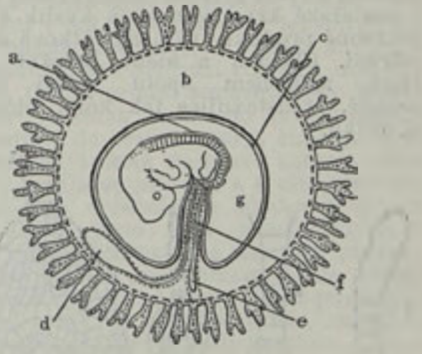
Embryo, (→) zárodek, zvl. v prvních obdobích vývoje (rýhování, vznik zárodečných listů); také spora, z níž vzniká nový jedinec nepohlavní cestou. Toto tvoření se zárodků n. spor přichází pouze u organismů jednobuněčných (→ sporozoa). Bakteriologicky označují se tak rozlič. bakterie (→).

Embryo (řec., zárodek), organismus ve vývoji, vzniklý z buňky vaječné (→ vejce), u zvířat, pokud se nachází v obalech vaječných, embryonálních (→) n. v obojích, u rostlin ve slupce.

E m b r y o z v í ř e c í. U ssavců včetně člověka nazývá se e. v pokročilém vývoji také foetus, plod. Vyživováno je buď žloutkem vejce (u ptáků) n. přímo tělem mateřským (u většiny ssavců). Proto se vyvinou na e. četných zvířat zvláštní embryonální ústroje (→), tak u vyšších obratlovců allantois (→), sloužící k dýchání, výživě atd. Velké množství žloutku má silný vliv na vývoj ve vejci i na e. samotné (→ dějiny vývoje). U veliké většiny ssavců včetně člověka žloutek sice chybí, ale první vývoj probíhá v základě zcela podobně jako u vajec plazů a ptáků, žloutkem bohatých. U většiny obratlovců odlučuje se žloutek jako žloutkový → vak. Se zvl. způsobem výživy souvisí i zvláštnosti soustavy krevních cév, která se vyvinuje z části mimo vlastní tělo embrya. U většiny ssavců má styk s krevním oběhem mateřského těla (oběh placentární). Embryonální vývoj (embryogenie) tvoří oddíl ontogenie (→ dějiny vývoje). Počíná rýhováním vejce, vznikem zárodečných listů a trvá velmi různě dlouho. U četných nižších zvířat opouští zárodek vejce již ve velmi ranném stupni vývoje, takže je často třeba dodatečně ještě velmi značných změn (→ metamorfosa). U většiny ssavců opouští e. vejce n. tělo mateřské ve stavu značně vyspělém. Z jedné buňky vaječné vzniká většinou jen jeden zárodek, velmi zřídka dva (lidská dvojčata) n. více (polyembryonie).

E m b r y o l i d s k é. Embryonální vývoj člověka trvá od oplození až k porodu asi 40 týdnů a podobá se vývoji jiných ssavců.

1. E m b r y o n á l n í o b a l y. Na počátku vývoje usadí se vajíčka pevně ve stěně děložní, která vytvoří kolem

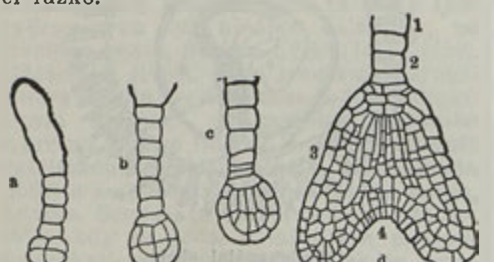

Embryonální obal:

a) embryo, b) zona pellucida, c) amnion, d) žloutkový vak, e) allantois, f) pupeční stopka, g) dutina amnionální.

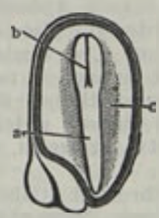
něho jakési pouzdro (mateř. embryon. obaly). Obal, který vajíčko původně obklopoval (zona pellucida), zmizí a jeho místo zaujmou buněčné embryon. obaly, které tvoří sám zárodek zatím vzniklý. Jsou dva: a) vnitřní (amnion, blána ovčí, přímo souvisící se zárodkem a zprvu pokrývající pouze jeho zední část, z počátku k ní ještě nepřiléhá, ale

víc a více se zvedá. Tím vznikne dutina amniová, kt. na všech stranách e. přesahuje na jeho spodní stranu, takže je brzy odevšad obklopuje. Znenáhla plní se tekutinou tvořenou zárodkem a matkou (liquor amnii, voda plodová ↗), b) zevní obal (serosa) obklopuje celé e. i s vakem žloutkovým. Původně hladký, brzy vyhání klkovité výběžky na venek a do sliznice děložní, jež k němu pevně přiléhá; nyní se jmenuje blána klkatá (chorion). Útvar tímto způsobem z vejce vzniklý nazýváme vak plodový. Zároveň vyroste na e. ze stěny středního oddílu střeva na spodní straně váček, allantois, který rychle vzroste v hruškovitý vak na dlouhé stopce, rozšíří se po choriu a vsune se hluboko mezi toto a amnion. Také lidské e. má žloutkový vak, který s poč. plodový vak vyplňuje téměř z polovice, ale svrašťuje se víc a více ve váček pupeční (↗ vak žloutkový), spojený stopkou se střevem e. Kolem této stopky (průtok žloutkový) a stopky allantois vytvoří amnion pochvu, tvoříc tak s nimi pupečník. Tento je jediným místem, jímž e. volně plovoucí ve vodě plodové souvisí se svými obaly. V allantois vzniknou četné krevní cévy, spojené stopkou allantois s e. a vnikající do klků choria. Na odpovídajících místech děložní stěny vytvoří se rovněž cévy, jejichž jemnou stěnou přijímá embryonální krev z mateřské krve potravu a kyslík a nepotřebné produkty výměny látkové do ní odvádí. Chorion a stěna děložní jsou tímto způsobem spolu velmi těsně srostlé, představujíce tak koláč plodový či lůžko.

Vývoj embrya:
Capsella bursa pastoris:
a)—c) nositelé embryů v nejmladším stadiu vývoje, d) pokročilejší stav s nositeli (1, 2).

II. Tvar embrya a vznik ústrojů. V 1. měsíci: Nejranější období vývoje jsou velmi málo známa, ježto se zřídka pozorují. Nalezen plodový vak 12—13 dní starý, velký 5.5 mm, obsahující e. dlouhé 2.2 mm, 15—18 dní starý plodový vak o průměru 13 mm choval e. délky 4.4 mm. Na jeho břišní straně bylo esovitě zahnuté srdce, vak žloutkový, ještě dosti široce nasedající a allantois, zevnitř mícha a mozek, které vznikají velmi záhy z roury nervové (↗ dějiny vývoje), struna hřbetní (chorda dorsalis), tvořící se jako buněčný pruh a prvotní obratle. Štěrbiny žaberní byly naznačeny. — Asi uprostřed čtvrtého týdne je e. 11—13 mm dlouhé, ale silně ohnuté, takže hlava a zadní konec, opatřený ocáskem, jsou na břišní straně velmi blízko u sebe. Toto ohnutí je dvojí a ostré, téměř pravoúhlé (ohyb temenní a šíjní. Po obou stranách krku je po čtyřech štěrbinách a mezi nimi 4 žaberní oblouky, jež později mají vztahy k ústrojím čelisti a jazylky, rovněž k uchu. Zevním štěrbinám žaberním přesně odpovídají štěrbiny vznikající v hltanu. Na hlavě tvoří se již smyslové ústroje: oko, v němž již vznikla čočka, jamky čichové jako základ nosu a ucho, které povstává z váčků sluchových. Z přídatných střevních ústrojů tvoří se játra a slinivka břižní. Ve 2. měsíci je e. asi 35 mm dl. a hlava silně převládá. Ústa tvoří širokou štěrbinu, na spodině je jazykový hrbolek; u otvoru ušního jsou základy zevního ucha a obličej se vyvinuje. Krk je velmi krátký, trupem prosvítají játra a srdce. Končetiny představují krátké pahýly s náznakem prstů. Ocásek je nejdelší v 5. a 6. týdnu. Prvotní obratle vytvořily zatím kolem struny hřbetní a míchy vazivovou pochvu (blánitou páteř); tato změní se na zač. 2. měsíce v chrupavčitou a počne se přetvořovati v kost. Varlata a vaječníky rozeznají se od sebe teprve koncem 2. měsíce. Ve 3. měsíci odděluje se hlava stále zřetelněji od trupu, obličej nabývá v podstatě konečného vzhledu a uložení jednotlivých částí (čelo, nos, ústa a pod.). Horní a dolní končetiny člení se zřetelně ve své oddíly. Jako vychlípení předního oddílu střeva vznikají plíce, rozdělené později ve dva váčky. Játra velmi silně rostou, ale žlučník neobsahuje dosud žluči. Pohlavní žlázy, ležící s poč. značně vysoko v břiše, sestupují dolů. Na zevních pohlavních ústrojích lze teprve v tomto měsíci určiti pohlaví. Zevní tvar e. je nyní do té míry dokončený, že již ne-

Semeno Viola tricolor
v podélném řezu embryem:
a) kořínek,
b) dva kotyledony,
c) endosperm.

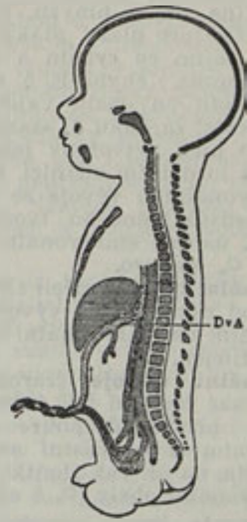
dochází k podstatným změnám (o délce a váze ↷ tabulku). Ve 4. měs. pokrývá

Lidský zárodek.

Věk:	Délka:	Váha:
4. týden	11—13 mm	—
2. měsíc	35 mm	—
3. „	6—7 cm	asi 15 g
4. „	10—12 cm	150 g
5. „	23—28 cm	180—300 g
6. „	25—32 cm	700—1000 g
7. „	33—36 cm	1·0—1·5 kg
8. „	36—39 cm	1·5—2·0 kg
9. „	40—42 cm	2·5—3·0 kg
10. „	42—45 cm	3·0—3·5 kg

se hlava řídkým chmýřím a obličej nabývá lidského výrazu. V 5. měs. pozbývá kůže průhlednosti a pokrývá se zenenáhla sýrovitým mazem (vernix caseosa). Na hlavě a ostatním těle vyrůstají vlasy (chmýří), nehty zrohovatí. E. se v plodové vodě prvně pohybuje (nárazy hor. a dol. končetinami). V 6. měs. je hlava ještě nepoměrně veliká, žlučník obsahuje již žluč. E., kt. vždy ještě plove volně v plodové vodě, může se teď živé naroditi, může dýchati a nějaký čas se pohybovati, ale přesto brzy hyne. V 7. měs. může se naroditi a někdy již zůstati na živu (předčasný porod). Varlata sestoupí z břicha do šourku. Od 8. měs. jsou oční víčka otevřena, rohovka je průhledná, zornice rozevřená. V 9. n. 10. měs. zmizí chmýří a vlasy na hlavě se prodlouží. Kůže dosud červená má barvu běločervenavou a stále je kryta mazem. V rouře střevní je smolka, v měchýři močovém moč. Počátkem 10. měs. nastává za normálních okolností ↷ porod. V posledních měsících má e. při normálním těhotenství tuto polohu: brada je skloněna k prsům, nožky přitaženy koleny k břichu, paže buď zkříženy na prsou n. na ně přitlačeny, takže ruce jsou přiloženy k obličeji. Hlava je dole, směřujíc k hrdlu děložnímu. V dřívějších měsících, pokud e. plove ve vodě, mění často svoji polohu.

III. Oběh krevní. Soustava krevních cev vyznačuje se u e. tím, že oběh plicní je nahrazen oběhem placentárním (srv. dole) a že srdeční předsíně nejsou úplně odděleny. Srdce ve 2. měs. sestává ze 2 komor a pouze jedné předsíně; tato rozdělena je ve 3. měs. ve dva díly přepážkou s velikým otvorem (foramen ovale). Zatím se utvořily hl. cévy a nyní pudí levá komora krev, jako po porodu, do srdečnice (aorty) a jejích větví. Z těchto probíhají tepny pupeční pupečníkem k lůžku (oběh placentární), kde se děje dýchání foetální, načež žíla pupeční odvádí okysličenou (tepennou) krev zase k e., kde se vylévá skoro úplně do jater a pouze v malém množství žilním průtokem Arantiovým (ductus venosus Arantii) přímo do dol. duté žíly, kam

Podélný řez lidským ambryem:
Krevní oběh.
DvA = Ductus venosus Arantii.

vtéká i žilní krev z vrátnice a jater. Tím proudí v dol. duté žíle krev tepenná i žilní (chudá kyslíkem) a vtéká do pravé předsíně, kam přichází i krev z hor. žíly duté. Odtud proudí smíšená krev jednak skrze foramen ovale do levé předsíně (a odtud do levé komory, čímž je oběh ukončen), jednak do pravé komory. Tato ji vypuzuje do plicnice a z této převážně přímo do srdečnice k plicím v malém množství, ježto tyto ještě nedýchají. U novorozenců nastává naprostý převrat: krevní proud pupečníkem náhle ustane a začne dýchání plicemi. Části pupečních tepen a žil, jež zůstaly v těle, změní se ve vazy, ductus Arantii zanikne a foramen ovale se uzavře.

IV. Nemoci e. Nejčastější jsou zrůdy z poruch vývoje. Srůsty e. s amniem může vzniknouti oddělení (amputace) někt. končetiny. Z matčina těla může na e. přejíti nakažlivina, na př. neštovičná n. příjičná, ale ne u všech nakažlivých chorob, ježto koláč plodový (placenta) je jakýmsi filtrem, jímž choroboplodné zárodky neprocházejí. Na srdci e. mohou se vytvořiti chlopňové vady, nemoci mozku a míchy (vodnatelnost mozku, rozštěp páteře); plod nebývá pak obyč. schopný života.

Embryologie (řec.), ↗ dějiny vývoje.

Embryonální, ještě nevyvinutý, ↗ embryo.

Embryonální obaly, obklopující a chránící zárodek (embryo), jsou vzácné u bezobratlých (na př. u hmyzu, štírů), ale velmi důležité pro plazy, ptáky a ssavce (amniota), zatím co rybám a obojživelníkům (anamnia) chybí. E. o. vytvořeny jsou na rozdíl od obalů vaječných (↗ vejce) buňkami zárodku. U ssavců mohou býti kromě nich vytvořeny ještě mateřské e. o., a to děložní sliznicí. Při ukončení embryonálního vývoje se odhodí a dalšího vzrůstu hotového tvora se neúčastní (↗ ústroje embryonální). O e. o. u člověka ↗ embryo.

Embryonální typy, vymřelí živočichové, jichž vzhled upomíná na vývojové stupně, především na embryonální tvary zvířat dnes žijících.

Embryonální ústroje (zárodečné ú., u ssavců také foetální ú.), ústroje (orgány), které přicházejí pouze v životě embryonálním a neúčastní se skladby trvalého těla, na př. vak žloutkový, allantois, embryonální obaly (↗ a embryo).

Embryotomie (řec.), porodnická operace, při níž je nutno, aby embryo, které je v příčné poloze (↗ porod), bylo za účelem ukončení porodu rozkouskováno, ježto obrat na nohu není již možný. Vždy jde o plod, který již odumírá. Provádí se buď oddělení hlavičky od trupu (dekapitace), neb otevření a vyprázdnění dutiny hrudní n. břišní (eviscerace, exenterace). Žije-li ještě dítě, nahrazuje se dnes e. císařským řezem (↗).

Emden, m. v prov. Hanoverské (Něm.), 27.807 ob., při ústí Emže; je to nejzáp. něm. mořský přístav, čtvrtý co do velikosti. Připomíná svými průplavy a starobylými domy holandská města, má průmysl rybářský a stavbu lodí.

Znak města Emdenu.

Emden, malý německý křižník (3650 t, 24 uzlů, 10 děl 10·5 cm), pod velením freg. kap. Karla v. Mülera se na poč. svět. války vyznamenal bojem proti obchodu Dohody, potopiv v Indickém a Tichém oceáně asi 75.000 t dohodových lodí; kromě toho v přístavě Pulo-Penangu u Malakky 28. X. 1914 ruský křižník Žeměny (3000 t, 8 děl 12 cm) a franc. torpedoborec Mousquet. Dne 9. XI. 1914 byl u Kokosových ostrovů dopaden australským křižníkem Sidney a po nerovném boji (Sidney 8 děl 15 cm a rychlost 26 uzlů) zničen a jeho zbylé mužstvo zajato; část posádky, jež dříve vysazena na břeh, aby zničila kabely a bezdrátovou stanici, zachránila se s řadovým poručíkem Mückem na škuneru Ayeše do Padangu, pak na uhelném parníku Coisingu do Hodeidy, odkud pak po svízelné pouti se probila Arabií do El Ulah na dráhu vedoucí do Cařihradu (23. V. 1915). — 7. I. 1925 spuštěn nový něm. křižník stejného jména (6000 tun, 8 děl 15 cm). — Lit.: H. v. Mücke: Emden (1915).

emef, pseud. Milana Friče.

Emendace (lat.), zlepšení, opravení porušeného místa v rukopisu.

Emendátor, opravovatel, zlepšovatel; emendovati, opravovati, zlepšovati.

Ementálský sýr, vyráběný ve švýc. kantonu bernském v údolí řeky Emmen (Emmen-thal) již od 15. století a požívající světové pověsti. Původně zpracován v horských chatách pastevců, nyní již průmyslově. Používá se smíšeného ranního mléka se smetanou z předešlého dne, zahřeje se na 40° C, načež se přidá studené mléko večerní a nechá se vysýřiti (30 min. za 35° C). Pak se sýrovina rozřízne, míchá a zahřívá se až na 56° C; potom se utvořené kuličky vylisují, spojí a dají vysušiti; ponechávají se pak zrání ve sklepích až ½ roku. Do obchodu přichází v bochnících o váze 90 kg, průměru až 100 cm. Jest chuti velmi jemné a lahodné, barvy jasně žluté s četnými t. zv. oky, o obsahuje mimo vodu 32% tuku, 27% dusík. látek a 2% cukru mléčného.

Emerici Jan, malíř, činný na Slovensku. R. 1521 s Janem Krausem maloval fresky na věži kostela sv. Egidia (sv. Krištof, Štěpán, Ladislav a Emerich) a ozdobil ciferník věžních hodin.

Emericus od svatého Štěpána, český filosof a homiletický spisovatel; stal se karmelitánem, kazatelem u Panny Marie Vítězné v Praze, kde v polovině 18. věku zemřel. Vydal Schola sacra seu quaestiones praedicabiles in evangelia dominicarum et festorum (1703), Philosophia thomistica juxta doctrinam collegii complutensis (1729), knížku o Pražském Jezulátku, Pražské velike a malé... (Praha, 1749). — Lit.: Jireček, Ruk. 1, 1875, 182.

Emerich, pseudonym neznámého německého spisovatele, jehož spis do češtiny přeložil Josef Koun, Slova rozloučení křesťanského otce k svému na veřejné školy se ubírajícímu synovi (Praha, 1830) a vydal Jan Hostivít Pospíšil. — Lit.: Doucha: Knih. Slovník 1865, 39.

Emerich I., král uherský (1196—1204), žil ve stálé neshodě se svým bratrem Ondřejem, kterému konečně byl donucen

postoupiti značnou část svojí říše. Vypravil se pak proti Srbům, svrhl za pomoci krále zetského Vlkana v Rašce Štěpána Nemanju a zval se od r. 1202 srbským králem.

Emerich II., syn sv. Štěpána, uh. krále a zeť sv. Kresimíra.

Emerich Jan, malíř a sochař v Praze. Pobýval delší čas ve Zhořelci, kdež r. 1587 ozdobil kazatelnu v kostele sv. Petra. † tamtéž 11. 2. 1606.

Emerling Karel, český bohoslovec; přeložil do češtiny výbor modliteb pro ženské pohlaví, sepsaných Janem Nepomukem Marchalem, a vydal je pod názvem Svatá Maria, matko Boží, u Pána našeho Ježíše Krista oroduj za nás! (Brno, 1852). Lit.: Doucha, Knih. Slovník 1865, 134.

Emerson Ralph Waldo (1803—1882), americký filosof, básník a zakladatel transcendentního hnutí. Jeho spisy hlásají duševní nezávislost, sebedůvěru, důležitost lidské přirozenosti, velebnost života a jeho poslání. Styl Emersonův je prostý, epigramatický. Hlavní spisy: Man thinking (1837), Ethics (1838), Essays (1841, 1844), Representative men (1850), English traits (1856), The conduct of Life (1860), Society and solitude (1870), Letters and social aims (1876). Vydal také 2 svazky básní (1846 a 1867). Do češt. překládali hlavně J. Váňa, J. Mrazík, Em. Lešehrad, J. Pelcl (Essaye, Pokrok vzdělanosti. Představitelé lidstva, Mravní velikost, Zdroje energie, Snahy a směry, Kultura a sebedůvěra a j.).

Emetika, látky používané v lékařství ku zvracení. Náleží sem na př. dávivý vinný kámen, emetin, apomorfin a j.

Emetin, $C_{30}H_{40}N_2O_5$, alkaloid, který tvoří podstatnou součást dávivého kořene (Radix Ipecacuanhae). Z rozemletého, tuku zbaveného kořene získá se vyluhováním kyselinou solnou. V poslední době vyrábí se také synteticky. Tvoří bílý, působením světla poněkud nažloutlý prášek, ve vodě těžko, v organických rozpustidlech snadno rozpustný, tající při 74° C, alkalické reakce, jedovatý a působící zvracení. S kyselinami tvoří soli ve vodě snadno rozpustné. Používá se v lékařství v dávkách 0·001—0·01 g.

Emfase (řec.), vzletnost, výraznost.

Emfaticky, s nadšením, vzletně, důrazně (způsob řeči).

Emfysem (řec.), nahromadění vzduchu v tkáních vně plic při zranění dýchacích ústrojů. — E. hnilobný, tvoření hnilobných plynů. ↘ rozedma plic.

Emfysem plicní, chorobné rozšíření plicních sklípků (vesikulární e., alveolární ektasie), častá plicní choroba, jejíž příčiny tkví mnohdy v chybné stavbě hrudního koše, hlavně však v dlouhotrvajících zánětech průdušek. Vážnou se choroba stává, až dýchací poruchy ukazují na zmenšenou elasticitu plic, projevující se prodloužením výdechu, jenž se děje s námahou a později pískavě. Později je stěžováno i vdechování, ježto nevydechnutý vzduch je ztěžuje. Často doprovázejí chorobu znaky zánětu velkých a malých průdušek. Pokračující choroba způsobuje překážky krevnímu oběhu a zvětšení pravé, pak i levé srdeční komory. Léčí se, není-li pokročilá, gymnastikou dechu. Některá povolání (řečník, zpěvák, trubač) ji mohou přivoditi, vedle toho stáří.

Emfyteuse (z řec.), v římském právu dědičné a zcizitelné věcné právo k cizímu pozemku, jež poskytuje emfyteutovi právo pozemek zužitkovati po zapravení určité činže (kanon). Podobný byl dědičný pacht (↘) obč. zák.

Emig Karel (* 1810 v Černici u Klášterce), stavitel na Vyšehradě.

Emigrace, vystěhovalectví (↘). E. bílých krvinek do tkáně, zvláště při vznícení (↘ diapedesie).

Emigrační a kolonisační ústav při Masarykově Akademii Práce, zřízený r. 1924. Má za účel organisovati naše vystěhovalectví a podporovati naši emigraci v cizině. Vydává časopis Čsl. Emigrace.

Emigranti, 1. čeští, vystěhovalci, kteří opustili vlast pro pronásledování své víry. Již r. 1548 mandát proti Jednotě bratrské vyd. Ferd. I. pro účast Jednoty na odboji za t. zv. ↘ války šmalkaldské způsobil, že značná část odešla hl. do Polska. Druhý, daleko silnější proud vystěhovalecký následoval za války třicetileté (1618—1648), kdy odešla asi $^1/_4$ až $^1/_5$ měšťan. a šlecht. rodin. Též poddaní opouštěli půdu, ovšem tajně, i ještě v 18. stol. Uchylovali se hl. do Saska a Braniborska, Čeští bratří opět do Polska a zčásti na Slovensko. Po převratu se část rodin potomků jejich vrátila. Byla jim dána půda ze zabraných statků. — 2. E. francouzští stěhovali se ze země hl. po zrušení ↘ ediktu nantského. Byli živlem zámožným a vzdělaným, takže pro novou vlast, jíž se stala Anglie a hl. Braniborsko, znamenali znamenitý přírůstek. V Braniborsku zvelebili zejm. zemědělství. Nová emigrace následovala na poč. ↘ Velké revoluce (1789), hl. duchovenstvo a šlechta. Střediskem se jim stalo Porýní. — 3. E. maďarští, účastnici boje proti Habsburkům v l. 1848—1849. Po

zlomení odporu s ruskou pomocí odešlo mnoho revolucionářů v čele s ↗ Ludv. Košutem do Turecka. — 4. E. polští, po nezdařených povstáních r. 1831 a 1863 usedlí hl. v Paříži a ve Švýcarsku. — 5. E. ruští, odešli po vítězství bolševiků (1917). Silný proud jejich, složený ze všech vrstev národa, se odhaduje na 5 mil. duší. Žijí rozptýleni, nejv. střediska jsou v Evropě: Berlín, Paříž a Praha. Mnoho též v Americe.

Emil (z lat., Aemilius, „horlivý"), křestní jméno; ženský tvar Emilie.

Émile, název proslulého výchovného díla J. J. Rousseaua (↗), vyd. r. 1762, přelož. do č. R. Brejchou.

Emilia, území v stř. Italii, zabírá provincie Modenu, Parmu, Piacenzi, Reggio nell' Emilia a Romagnu (Ferrara, Bologna, Ravenna, Forli), 22.117 km^2 se 3,077.113 ob. (1921), většinou nížinaté, jen na jihových. předhoří Apennin úrodné území, nazvané podle Aemilia Via (↗). Bližší ↗ Italie (provincie).

Emilian, elgersburská kamenina, bílá, nažloutlá nebo namodralá, neprůsvitná, byla vynalezena Drösem; vyrábí se od r. 1898 v elgersburské továrně na porculán.

Emin (arab., vlastně amin, „věrný"), mužské jméno arabské a turecké. Turci používají toho slova též jako titulu pro dozorce, intendanty, na př. Šér-Emin, městský prefekt cařihradský.

Emin Bej, Mehmed (* 1869), turecký lyrik, hl. spis. Türkdže šírler (1897) a Türk sasy (1911); autor turecké národ. hymny.

Emin Fedor Alexandrovič (1735—1770), ruský spisovatel, rodem Polák, dostal se do Turecka, přijal islam a vstoupil do řad janičářů, posléze stal se prof. v rus. kad. sboru. Z jeho děl dlužno vzpomenouti: Nepostojannaja Fortuna (1766) a Istoria Rossiji.

Emin Nikolajevič Fedorovič (* 1814), rus. spisovatel a básník.

Eminence, titul kardinálů, který jim udělil papež Urban VIII., chtěje tak vyznačiti jejich vysokou politickou hodnost, jaká jim přísluší bezprostředně po vladařích.

Eminentní (lat.), vynikající, výborný.

Eminescu Michal (1850—1889), rum. básník a myslitel, studoval ve Vídni a Berlíně filosofii, byl pak bibliotekářem a novinářem. V 33 letech zešílel. Ve svých novinových článcích ukazoval svému národu cestu, kterou se má bráti na dráze politické: Scrieri politice şi literare (1905). Přeložil Kanta a psal menší filosofické studie. Největší význam mají jeho básně, které zřejmě působily na mladší generaci.

Emminger Erich (* 25. 6. 1880 v Eichstätu), něm. politik, rada vrchního zem. soudu v Mnichově. V letech 1913—18 byl poslancem za střed, od r. 1920 členem národní bavor. strany na říšské radě. V prvním Marxově kabinetě byl od list. 1923 do dubna 1924 ministrem spravedlnosti, provedl po něm pojmenovavanou justiční reformu.

Eminger Josef (* 1804 v Matzenu v Dol. Rakousích), zpěvák Stavovského divadla v Praze.

Emingerová Helena (* 1852), čes. malířka, žačka Javůrkova, studovala v Mnichově a Paříži. Hlavní práce: Podobizna malíře Javůrka (maj. Nár. musea), obrázková kniha Příroda o děti (r. 1904 pod pseud. Holarová), hlavně však oblíbené jsou její podobizny dětské. S oblibou pěstuje i pastel.

Emingerová Katynka (Katuše) (* 1859 v Praze), česká pracovnice hudebně-pedagogická, pianistka a skladatelka. Studovala v Praze, skladbu u Zdeňka Fibicha, klavír u Karla ze Slavkovských; své hudební vzdělání prohloubila a dokončila v Berlíně. Roku 1900, po úspěšném absolvování státní zkoušky z hudby, byla jmenována profesorkou na utrakvistické konservatoři a od převratu působí dodnes na pražské státní konservatoři hudby. Vedle činnosti pedagogické a skladatelské (vydala: Tarantellu pro klavír, Drážďany, 1882; Písně pro vyšší hlas s průvodem klavíru, Praha, 1892; Čtyry čtverozpěvy pro ženské hlasy, Praha, 1901; různé písně, hlavně v hudebním časopise „Dalibor"; Polku melancholickou v hudební příloze „Zlaté Prahy", atd.). Rozvinula též horečnou činnost hudebně-kulturní, a v nesčetných koncertech, přednáškách (v Praze a po nejrůznějších končinách Čech a Moravy) i ve článcích publicistických (psala do Nár. Politiky, Nár. Listů, Zlaté Prahy, Dalibora, Hudební Revue a Ženského Světa), věnovala se především propagaci své nejkrásnější umělecké lásky, Mozarta, a kromě toho Chopina, Smetany a Dvořáka. Vydala také (u Barvitia) klavírní skladby starých českých mistrů: Duška, Myslivečka, Vaňhala, Bendy, Koželuha, Dusíka, Tomáška a Voříška, ve vzorné redakci. Všem výše jmenovaným oborům svého hudebně-kulturního působení zůstává stále věrna, se stejnou láskou a nadšením.

Eminowicz Ludwik (* 1881), pol. spisovatel. Sp.: Noc listopadowa St. Wyspiań-

skiego (1909), Poemat (1906). Nejlepší své práce otiskoval v Chimerze, Museionu, Krytyce.

Eminowicz Roman (pseud. Jan Fersten), nadaný poeta polský, předčasně zemřelý (1920).

Emin Paša, vlastně Eduard Schnitzer (* 29. 3. 1840, zavražděn 20. 10. 1892 v Africe), afr. cestovatel, od 1864 v Turecku (jako lékař), 1876 byl Gordonem pašou jmenován jako Emin Efendi vládním lékařem. Od 1878 byl guvernérem rovníkové provincie, 1883 byl odříznut od světa povstáním Mahdiho. Cestoval se Stanleyem, od 1890 byl v něm. službách. Při pokusech proniknouti na pobř. kamerunské byl na rozkaz sultána z Kibonge zavražděn. — Lit.: Symons: E. P., the governor of Equatorie (1928).

Emír (arab. amîr), kníže, panovník, na arab. východě a v sev. Africe titul všech neodvislých náčelníků. V Turecku též součást označení hodnosti, na př. E. Achor, nejvyšší podkoní. Sami kalifové si přikládali titul E., na př. E. al-Muminin, kníže věřících. Panovník osmanů vyměnil si r. 1473 titul E. za „sultán". Peršané zkrátili toto slovo na Mir, z čehož povtalo pak slovo mirza, princ, syn knížecí.

Emirat, panství a území některého emira.

Emisař (franc. émissaire), tajný posel, vyslanec.

Emise (z lat., vyslání, vydání), 1. v národohospodářství: e. cenných papírů, jako bankovek, obligací, akcií atd. užívá se zvl. pro takovou formu opatření kapitálu, při níž se ten, jenž potřebuje kapitálu, buď přímo obrací na ty, kt. dodávají peníze, anebo používá součinnosti jedné nebo více bank (konsorcium). V tomto případě mohou banky vystupovati a) jen jako místa, kde se upisuje, b) mohou provésti tento odbyt za provisi, nebo c) převádějí cenné papíry na svůj vlastní účet; při tom si může banka vyhraditi, že převezme určitou část teprve později. — Emitent, kdo emituje (vydává) papíry. Emisní banka, banka, jež převzala cen. pap. a nabízí je k veřejnému úpisu, příp. prodává je (zabývá se emisními obchody). Emisní kurs, cena, za niž jsou papíry prodávány. — 2. Ve fysice: vyzařování elektronů z rozžhaveného drátu katodových rour. → světlo.

Emisní daň, → daň z obchodu s cennými papíry.

Emisní obchody, obchody bank při zprostředkování koupě nebo prodeje státních půjček, cenných papírů a státních rent. Banka buď obstará inserci a prodej na účet státu, nemá při tom žádného risika a obdrží provisi, nebo přijme cenný papír za určitý pevný kurs a pak se jej sama snaží (vhodnou insercí, na burse) rozprodati, ovšem za ceny vyšší. Má sice možnost výdělku, ale při tom má i risiko ztráty, že by buď neprodala všechny papíry, nebo se ztrátou. E-í o-y pravidelně neprovádí jedna banka, nýbrž bankovní konsorcium.

Emisní teorie (emanační teorie), → světlo.

Emissa manu (lat.), rukoudáním.

Emitovati (z lat.), vysílati, rozšiřovati, cenné papíry dávati do oběhu, → emise.

Emler Jan (* 1. 7. 1877 jako syn dějepisce Josefa E. v Praze), do převratu universitní bibliotekář v Praze, od r. 1919 ředitel knihovny university Komenského v Bratislavě, čestný doktor fil. fak. bratislavské university, významný propagátor přírodních a uměleckých památek, zakladatel hnutí Za starou Prahu. Redigoval Krásu našeho domova, knihovnu Duch a svět a vydal Průvodce po Praze (1912) a aktovku 1795 (1921). Universitní knihovně v Bratislavě zachránil na tisíce svazků slov. knih.

Emler Josef (* 10. 1. 1836 v Libáni nad Bystřicí na Jičínsku, † 10. 2. 1899 v Praze), český historik; vystudoval gymnasium v Jičíně, universitu ve Vídni, kde absolvoval i Ústav pro rakouský dějezpyt a 1860 promován na doktora filosofie, 1861 suplent české reálky v Praze, 1862 adjunkt zem. archivu, 1864 adjunkt archivu m. Prahy, kde se po smrti Erbenově stal 1871 archivářem, 1872 docent, 1879 mimoř. a 1887 řádný profesor pomocných věd historických při Karlově universitě, 1892 řádný člen Čes. Akademie. Byl jedním z nejvýznamnějších kulturních pracovníků českých, 1861 člen redakce Riegrova Slovníku naučného, v níž pracoval od 1864, napsav řadu hesel dějepisných, 1862 redaktor Památek archeologických a místopisných až do 1863, v nichž vedle studií uložil četné posudky o dílech vědeckých, a referoval o schůzích sboru archeologického (Pam. arch. 1862 až 1871), 1864 řádný člen Král. Čes. Společnosti Nauk, 1866 jednatel Spolku historického v Praze až do 1887, podával Zprávy o činnosti do Čas. Čes. Musea (1867—1883) a do Pam. arch.

Josef Emler.

(1870—1877), 1871 redaktor Čas. Čes. Musea, který řídil až do 1890, současně pokladník Svatoboru (1871—1881), 1877 jednatel Společnosti Musea král. Českého až do 1893, podávající podrobné zprávy o činnosti (ČČM. 1878—1893), jakož i Zprávu o přípravných pracích k stavbě nového domu musejního (ČČM., 1885), 1879 redaktor knihovny Dějepis všeobecný (Otto, do 1899), 1882 ředitel historického semináře při Karlově universitě, 1885 spolupracovník Ottova Slovníku naučného, 1888 tajemník Král. Čes. Spol. Nauk, podávající Zprávy o stavu a činnosti (Výroční zprávy Společnosti od 1890). Byl vychovatelem starší generace českých historiků, jimž otevřel první školu vědeckého badání již 1864, kdy stal se adjunktem městského archivu, tím spíše pak jako docent a profesor university, kde zřídil vědecký seminář. Jako učenec je dosud naším největším vydavatelem pramenů historie české, pracujícím ve všech oborech ediční oblasti. Prvotiny své uložil v statích Riegrova Slovníku naučného (od 1861) a v posudcích literárních Památek archeologických (od 1862), ale již od dob svého studia ve Vídni badal v archivech za účelem seznání důležitých listin, jimž je věnována i první vědecká jeho stať O výsledcích diplomatického výzkumu některých listin Konráda II. (Věstník KČSN. 1862), jakož i první knižní edice Dekrety Jednoty Bratrské (Praha, 1865), po nichž následovaly studie o dílnách na listiny. O kanceláři krále Václava II. (Věstník KČSN., 1876) a Die Kanzlei der böhmischen Könige Přemysl Ottokars II. und Wenzels II. (Praha, 1878), načež se věnoval jednak studiu domácích archivů (Pam. arch. 1877), jednak teoretickému řešení otázky O potřebě vydati diplomatář český (ČČM., 1877), opisoval a vydával nejen listiny české (Archiv český, 1887 a 1888), ale i cizí, pokud měly k české historii vztah, jako Dvě české listiny z Capestrana z r. 1454 (ČČM., 1887), vydal celý Diplomatář kláštera Augustiniánů v Roudnici (Věstník KČSN., 1893) a Listiny archivu někdy Olešnického (Archiv český, 1895). Samostatným oborem listinných pramenů byly desky zemské, jež zpracoval v statích O zbytcích desk zemských v r. 1541 pohořelých (Pojednání KČSN., 1867) a Uiber die ältesten Uiberreste eines Citationsquaterns der böhm. Landtafel (Věstník KČSN., 1867), knižně pak Nejstarší zbytky desk zemských půhonných (Praha, 1868), Pozůstatky desk zemských král. Českého (dva díly, Praha, 1870 a 1872), stati Uiber die Hoflehntafel des Königreich Böhmen (Věstník KČSN., 1870), O zřízení starých desk zemských (ČČM., 1870) a Něco o deskách dvorských (Právník, 1870). Stejnou péči věnoval výtahům z listin, vydav tři svazky Regesta diplomatica (Praha, 1882, 1890 a 1892), obsahujících výtahy z desíti tisíc listin a Zlomek register zápisů markrabství Moravského (Archiv český, 1887). Řada nekrologií klášterů v Praze, Ostrově, Nových Benátkách, Doksanech, Krumlově a ve Zlaté Koruně (Věstník KČSN., 1878—1888), urbářů, z nichž Deset urbářů čes. z doby před válkami husitskými (Praha, 1881), vydal knižně a Zlomek urbáře kláštera Hradišťského jako stať (Pojednání KČSN., 1884), inventářů (1888), pamětí městských (1894) doplňují poklad vydaných listin. V oboru městského práva vydal řadu drobných studií v Pam. arch., Věstníku KČSN., v Květech a v Právníku (1866—1873), všímal si cechů i bernictví, městského vojenství i soudnictví. Církevní právo obohatil materiálem, obsaženým v pěti svazcích Libri confirmationum (Praha 1874—1889). Vycházeje z potřeby vydati co nejrozmanitější prameny pro dějiny českého národa, obohatil při tom i literární dějepis měrou svrchovanou. K posudkům v Pam. arch. (1862—1864) a k 313 recensím v Čas. Čes. Musea (1871—1894) lze přičísti stať o Antonínu Koniášovi (Pam. arch., 1866), životopis Karel Jaromír Erben (Praha, 1871), Palacký a české dějepisectví (Osvěta, 1871), Zápisky Jana Jungmanna (ČČM., 1871), podle Wattenbacha zpracovanou stať O písemnictví středního věku (Pam. arch., 1872), stěžejní soubor pěti svazků Pramenů dějin českých (Praha, 1873—1893), obsahujících edice pramenů stejně hodnotných pro dějiny jako literaturu, důležitou Rukověť chronologie křesťanské zvláště české (Praha, 1876), pomůcku to pro archiváře, dějepisce, kněze, soudce i advokáty v podobě kalendáře na léta od 800 do 2000 po Kr.; stať O rukopise vratislavském s něm. překladem kroniky Pulkavovy (Věstník KČSN., 1877), O kronikáři Jindřichu z Heimburku (1878), knižní edici Spisové císaře Karla IV. (Praha, 1878), Listy Palackého Purkyňovi (ČČM., 1880), Zpráva o lučebním prozkoumání rasur musejních zlomků Alexandreidy (ČČM., 1881), Listy Jungmanna k Markovi (ČČM., 1881—1886), Smlouva o napsání bible české z r. 1416 (ČČM., 1882), Zpráva o chemickém ohledání rukopisů musejních (ČČM., 1887), Listy českých spisovatelů Markovi (ČČM., 1887), Kniha starého pána z Rožmberka

(ČČM., 1887), Listy Marka k Jungmannovi (ČČM., 1888—1892), nekrology v Pam. arch., feuilletony v Politik a v Národních Listech. — Lit.: Jan Emler, ČČM., 1895. Nekrolog, Lit. Listy, 1899, 151. Vévoda, Náš Domov, 1900, 169. Podlaha, Bibl. 2176. Goll, ČČM., 1899, 67.

Emma též Hemma (1005—1006) choť čes. knížete Boleslava II.

Emma (Imma), podle pověsti ze 12. stol. dcera Karla Vel., tajná manželka dějepisce Einhorda.

Emma Vilemína Teréza (* 1858), královna-matka v Nizozemsku, od 1879 choť nizozemsk. krále Viléma III., po jeho smrti (1890) regentka za svoji dceru Vilemínu až do r. 1898.

Emmanuel Josef (* 18. 3. 1804 ve Vrbovém, † 8. 5. 1890 v Košeci), nábož. spisovatel slov., řím.-kat. děkan v Košeci Svými články a besídkami vyplňoval po leta katolické časopisy a vydal 6 knih obsahu náboženského.

Emmanuel, správně Immanuel, hebrejský výraz, značící „Bůh je s námi".

Emmaus, také Ammaus, městečko v Palestině nedaleko Jerusaléma, známé tím, že podle Lukáše 24, 13, zde se zjevil Kristus po zmrtvýchvstání dvěma učedníkům do E. jdoucím.

Emmeleia (řec.), vážný tanec řecké tragedie, ↷ chór.

Emmentálské (Lucernské) **Alpy,** sev. pás Bernských Alp, mezi Aarou a Reussou.

Emmentálský sýr, ↷ ementálský sýr.

Emmer František (* 1822 ve Volenicích, † 1894 tamtéž), český homiletik; 1845 vysvěcen v Č. Budějovicích, farářoval v rodišti; otiskoval kázání v Posvátné kazatelně (od 1892), založil v Janově u Soběslavě 1849 lidovou knihovnu. Lit.: Světozor 1870, 13.

Emmeram, svatý, česky zvaný Jimram, domnělý patron české země, misionář bavorský, umučený 715 nedaleko Mnichova a pochovaný v Řezně. Ve staroslověnské legendě o sv. Václavu (950) čte se, že vévoda slavil svátek sv. Emmerama, který byl tehdy v Čechách uctíván, ale omylem písaře zaměňován byl později se sv. Vítem, jemuž byl zasvěcen kostel, založený v Praze sv. Václavem. Emmeramu zasvěcen byl však chrám v Nitře, postavený kolem roku 830. — Lit.: Hecht, Homiliar des Bischofs von Prag, Praha, 1863, 50. Kalousek, Obrana knížete Václava svatého, 1901, 139.

Emmerich, město v Něm., 13.929 ob., na Rýně, blízko hol. hranice; výroba čokolády, cukrovinek, likérů.

Emmerich Pater, vlastně Jan Antonín Sennel (* 1622 v Komárně, † 1685 ve Vídni), kazatel svatovítský; studoval v Ingolstadtě, kde 1644 vstoupil do řádu kapucínů, misijní kazatel v Dolních Rakousích, 1655 kazatel u sv. Víta v Praze, 1662 kazatel ve Vídni, kde 1680 stal se biskupem, vlivným rádcem císaře Leopolda I. Neohroženým tepáním nešvárů při dvoře královském i u šlechty získal si obliby pražského lidu. — Lit.: Svátek: Vladaření Leopolda I., Praha, 1894.

Emmerichová Anna Kateřina (1774—1824), jeptiška, žila 1803—1811 v klášteře dülmenském, kde každý pátek krvácela a dovedla ve vytržení líčiti podrobnosti ze života P. Marie, jež zaznamenal Cl. Brentano (přel. M. Fencl, 1912, 1929).

Emmet Robert (1778—1803), irský nacionalista, nadšený bojovník za osvobození Irska; způsobil v Dublině povstání, při němž vrchní soudce Irska, lord Kilmarden, byl zavražděn.

Emmich Otto v. (1848—1915), pruský generál, dobyl 1914 Lutychu a zúčastnil se 1915 bitvy u Gorlice.

Emmius Ubbo (1547—1629), nizozemský dějezpytec, prof. v Groningách; hl. sp.: Rerum Frisicarum historiae decades (1596—1616), první krit. dějiny Frýzska.

Emmundace, v lékárnictví značí činnost, jíž se rostlin. neb živočiš. medikamentům odnímají jisté látky, jejich léčivosti překážející, aneb ji poškozující.

Emoce (lat.), vzrušení, hnutí mysli.

Emodin, 4-, 5-, 7-trioxy-2-methylantrachinon $CH_3 . C_{14}H_4O_2 . (OH)_3$, přichází v kořenu rebarbory a v kůře kaskarové a krušinové. Tvoří oranžově červené jehličky, tající při 250° C, rozpustné červenou barvou v alkoholu, éteru, led. kyselině octové, jakož i v alkalických roztocích. Vyrábí se extrakcí kořene čínské rebarbory lihem. Slouží jako projimadlo v dávkách 0·1 g.

E-Moll, tolik co E s malou terc. Akord E-Moll: e g h.

Emollientia, léky, jimiž postižená místa lidské tkáně se změkčují a povolnějšími činí, čehož se docílí naprostým klidem, vlhkými teplými obklady, jinými tukovými neb olejnatými prostředky, používanými buď vtíráním neb mastmi, vlažnými lázněmi neb obklady.

Emolument (lat.), výhoda, prospěch, užitek, též vedlejší příjem.

Emona ↷ Lublaň.

Empaistika (z řeck.), připevňování kovových ozdob.

Empecinado Juan Martin Diaz el (1775—1826), hl. hrdina špaň. revoluce v r. 1820. R. 1825 po restauraci popraven.

Empedoklés (kolem 483—424 př. Kr.), řecký filosof z Akragantu; táhl jako prorok a bůh Sicilií, což odůvodňoval svou naukou o stěhování duší. Z jeho prací zachovaly se nám jen fragmenty veršů (didaktické básně O přírodě a Píseň o trestu). Podstata světového vývoje pozůstává podle jeho učení ve směšování čtyř elementů (prvků) ohně, vzduchu, vody a země, jež jsou brzy spory od sebe oddělovány, brzy zase láskou sjednocovány.

Empereur (franc., āprer), císař.

Empetrum ↘ šícha.

Empidae, druh much zvaných také kroužilky (Orthohapha); těchto much vyskytuje se u nás veliké množství druhů a zejména poletují nad potoky, křovím a stromy; jsou dosti dravé.

Empire (ampir), říše, císařství, zvl. franc. za Napoléona I. (le premier E.) a Napoléona III. (le second E.); le Bas-E., východořímská říše ve své poslední době (od 476 po Kr.), le Haut-E., římské cís. ve své první fási (až 476); le Saint-E., Svatá římská říše něm. národa. — V umění, ↘ empirový sloh.

Empire Day (angl., empair de, říšský den), 24. květen, den narození královny Viktorie, zavedený od 1902 za školní svátek ve Velké Britanii a koloniích.

Empirický, zkušenostní.

Empiriokriticismus, filosofie skutečnosti, založ Avenariem a Machem.

Empirismus (řeck.), filosof. způsob myšlení, jenž připouští pouze zkušenost za jediný pramen poznání. — V psycholog.: teorie, podle níž nespočívá naše prostorové cítění na vrozených vlastnostech příslušných smyslových orgánů, nýbrž výhradně na zkušenosti.

Empirista, přívrženec empirismu (↘).

Empirový sloh, uměl. sloh franc., jenž se vyvinul za cís. Napoléona I., navazuje na klasicismus římské doby cís.

Emplastrum, náplasť, lékárnický přípravek, sestávající z podkladu z olejnatého olova, tuku, oleje, vosku, pryskyřice a terpentinu.

Emplektit, nerost, směs sirníků mědi a vizmutu ($Cu_2S . Bi_2S_3$), složením podobá se witticheniitu (↘); nachází se v cínově bílých, stábelnatých agregátech a v jehlicovitých, kosočtverečných krystalech u Schwarzenberku v Saském rudohoří a Freudenstadtu v Schwarzwaldě. $t = 2$, sp. v. $= 6{\cdot}10$.

Emplekton (řec.), zdivo, používané již Římany, jehož viditelné strany skládají se z přitesaných kamenů, vnitřek zdi však byl jen hrubě omítnut.

Empoli, město v ital. prov. Florencii, 7611 ob., jako obec 21.623 ob., na dráze Florencie—Pisa, výroba slaměných klobouků.

Empora, bývalo to vyvýšené místo v kostelích, pravidelně v postranní lodi chrámové, na pilířích spočívající; později z těchto empor vyvinuly se galerie neb kruchty.

Emporiae, ve starověku přístav v severozápad. Hispanii, kolonie Joniů; dnes San Martin de Ampurias. Tam přistál 218 př. Kr. Scipio, aby dobyl Španělska na Karthagiňanech.

Emporium (řecky), tržiště, obchodní středisko.

Empotement, rohové zakončení patky ať již byzantských, románských neb gotických sloupů; mívá nejčastěji formu trojlistu. Názvu tohoto užívá se však také v malířství k označení silnějšího nanášení barvy.

Emptio (lat., koupě), označení právního jednání v římském právu toho druhu, jaž později označováno jménem trhová smlouva.

Empyema (řec.), nahromadění hnisavého výměšku v dutinách těla (↘ hnis), na př. v dut. pohrudniční, jak se často děje po zánětech plic, chřipce atd. Léčení spočívá ve vyprázdnění hnisu nabodnutím (punkcí) n. častěji operativním otevřením dutiny hrudní po předchozím odstranění části žebra.

Empyreum (řec.), nejhořejší ohnivé n. světelné nebe, tak zvl. u Danteho; odtud empyreický, nebeský, zářivý.

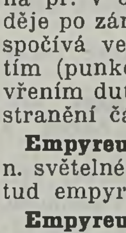
Empyreuma (řec.) přičmoudlý zápach n. chuť; empyreumatický, přičmoudlý.

Empyrin, empirin jest v Anglii používaný název pro acetylosalicylovou kyselinu (aspirin).

Empyroform, šedohnědý prášek, získ. účinkem formaldehydu na debet z buk. dřeva; používá se ho jako prostředku utišujícího svědění i vysušujícího a to v mastech i sypacích prášcích.

Ems ↘ Emže.

Emser Hieronymus (1478—1527), odpůrce reformace, tajemník vévody Jiřího Saského; psal prudké spisy proti Lutherovi. Lit.: G. Kawerau, H. E. (1898).

Emscherská studně.

Emscherská studně, zařízení k čištění odpadových vod; zachycené bahno klouže po šikmých plochách do jímky, kde redukčními pochody pozbývá objemu, což je důležité pro odvoz.

Emu (Dromaeus Vieill.), patří do čeledě kasuarů (Casuaridae). Jsou to velicí, pštrosům podobní a příbuzní ptáci, žijící v Australii. Mají široký, plochý zobák, hlava je kryta krátkým vlasovitým peřím, strany hlavy a krku bývají holé, nebo jen prachovým peřím pokryté, spodní část krku nese hřívovité peří.

Emu.

Emu jednobarvý (Dromaeus novae hollandiae), téměř 2 m vysoký, je hnědošedě načernalý, nahé části obličeje jsou šedomodré. Kdysi obýval končiny jižní Australie a pobřežní ostrovy, nyní však je hojným již jen na málo obydlených rovinách jižní Australie. Byl před lety chován u nás v poděbradské oboře a naše podnebí výborně snášel. Nyní je v Jabkenicích.

Emulgen, rosolovitá hmota, obsahující 10% tragantu, 5% lepku, 20% glycerinu, 10% alkoholu a 50% vody. Slouží k emulgaci pryskyřic a olejů a jako náhražka za arabskou klovatinu a tragant.

Emulgovati, rozděliti tuky neb pryskyřice ve vodnatých tekutinách tak jemně, že částečky zůstanou trvale rozptýleny. K e. užívá se gumy, bílkoviny n. látek sliznatých.

Emulse (lat.), mléku podobné tekutiny, v nichž se vznášejí jemně rozptýlené částečky olejovité nebo pryskyřičnaté. Přirozenou emulsí jest mléko a rostlinná míza. Umělé emulse (↘ převádění v emulsi): semennou emulsi připravíme rozetřením olejovitých semen s malým množstvím vody, postupným zřeďováním vzniklé tekutiny, kterou na konec přecedíme. Nejvíce se používá emulse mandlová (mandlové mléko). Olejovitá emulse připraví se ze dvou dílů mastného oleje (olej mandlový, makový, jaterní tuk, olej olivový, ricinový) a 1 dílu práškované arabské gumy, která se mísí s olejem a postupně zřeďuje s 17 díly vody. Pryskyřičnaté emulse připravují se z terpentinu, balsamu benzoe, asa foetida a pod. smíšením s vodou a vaječným žloutkem nebo rozpouštěním pryskyřice v alkoholu a zředěním vzniklé tinktury vodou. — Emulsí používá se jako výživných přípravků, v lékařství a kosmetice a měrou rostoucí též v technice.

Emulsin, jest směsí různých enzymů (↘), připravovaných z mandlí extrakcí éterem. Štěpí amygdalin v glykosu, benzoldehyd a kyselinu kyanovodíkovou.

Emulsiny, kosmetické protředky k mytí, obsahující jemně rozptýlený tuk; smíšeny s vodou dávají mlékovitou tekutinu (emulse, ↘). E. mandlové (amandiny) obdrží se zpracováním bílého syrupu mýdlem za přidání tučného mandlového oleje.

Emys, rod želv bahenních, se štítem vejčitým, málo klenutým; ocas mají dlouhý. Žije v již. a vých. Evropě, Alžíru a j. Bývala chována zpravidla na panských sídlech a v klášteřích.

Emže, 1. německy Ems, holand. Eems, lat. Amisia), řeka v severozáp. Německu, dl. 320 km, poříčí 12.000 km². Vyvěrá na již okr. Teutoburského lesa (104 m n. moř.) a ústí u Emden, 2 km široká, do Dollartu. Nejvýznačnější přítoky jsou Hase a Leda. Až k Papenburgu je splavna pro námořní lodi do 4 m ponoru. Četné průplavy spojují E. s okolními říčními oblastmi, takže se stala z nejdůležitějších dopravních cest rýnsko-vestfálské průmyslové oblasti. — 2. Levý přítok Lahmy, 35 km dl., vzniká v pohoří Taunu a ústí nad Limburgem.

Emže (Ems), něm. město a lázně ležící ve Wiesbadensku (prov. Hessen-Nasavsko), sídlo okres. soudu a celního úřadu, v r. 1925: 7160 ob.; státní lázeňský dům. Lázně mají prameny 24—49° C teplé a náleží k nejlepším balneologickým lázním. Město samotné bylo již v starověku voj. táborem.

Emžská depeše, projev Bismarkův o jednání kr. Viléma s Benedettim v láz. Emži 13. července 1870.

Emžský kongres, schůze vyslanců arcibisk. mohučského, trevírského, kolínského a knížete-bisk. solnohradského 1786 v láz. Emži, aby zamezili zasahování papež. kurie do arcib. práv.

Enakité (Anakité, synové Anaka), podle hebrejské pověsti národ obrů v již. Kanaánu.

Enamelin, nátěr na kamna, obsahující 67% tuhy, 3% oleje a 30% vody.

Enanthon, dihexylketon, tridekanon (7), $C_{13}H_{26}O$. CH_3 . $(CH_2)_5$. CO . $(CH_2)_5$. CH_3,

náleží mezi jednoduché ketony. Jest to kapalina o bodu varu 260° C.

Enanthová kyselina, heptylová kyselina, Acid. oenanthicum, $CH_3(CH_2)_5 . CO_2H$, připravuje se nejlépe ze svého aldehydu (enanthalu) oxydací směsí chromovou nebo kyselinou dusičnou. Tvoří se také při žluknutí tuků. Jest to olejovitá kapalina, vroucí při 223° C, hutnoty 0·922. Upotřebuje se hlavně na výrobu příjemně vonných esterů enanthových.

Enantioblastae (řec.), v Eichlerově systému rod rostlin jednoděložných (Monocotyledones) obyčejně trávovitého vzhledu, s pravidelnými květy o svrchních semenících s přímými vajíčky. Patří sem 6 čeledí: Commelinaceae, Xyridaceae, Eriocaulaceae, Restionaceae, Mayacaceae a Centropidaceae.

Enantiodromie n. **enantiotropie** (řec., „běh vstříc" n. „obrácení se proti"), u Heraklita spolupůsobení protiv, z něhož vzniká soulad vesmíru.

Enantiomorfní (řec.), nazývají se ony tvary krystalů, jež postrádají souměrné roviny a nejsou shodné, na př. oba pravidelné pentagonikositetraedry (↗ krystal), jež se odvozují z hexakisoktaedru. E. krystaly ukazují často cirkulární polarisaci.

Enantiotropie. Ve fysice a chemii schopnost různých tvarů dimorfních hmot, změniti se v sebe navzájem změnou teploty. Opakem je monotropie, kde přeměna je možno jen v jednom smyslu, t. j. jedna modifikace je stále labilní (metastabilní), druhá stále stabilní. Stýkají-li se obě modifikace, je určitá teplota, při jejímž přestoupení neb nedostoupení nastane ihned přeměna v jednom n. v opačném smyslu. Tato teplota závisí na tlaku a čistotě látky. Přidáním cizí látky, podmiňující vznik smíšených krystalů, může býti zvýšena n. snížena. Rychlost přeměny se tím však vždy zmenší, často tak, že k přeměně vůbec nedojde. Pro polymorfní modifikace, zvané enantiotropní, je příznačné, že přeměna může nastati i za nepřítomnosti rozpustidla, tedy vpevném stavu. Nedotýkají-li se dvě enantiotrop. modifikace, lze je často zahřáti daleko nad teplotu k přeměně potřebnou, při čemž jedna modifikace může býti úplně vynechána. V takových příp. má labilní modif. vždy nižší stupeň tavení. V modifikací enant. a monotropních je nově vzniklá forma celkem pravidelně orientována proti dřívější.

Enare (finsky Inari-Järvi, švéd. Enare-träsk), jez. v sev. Finsku. Měří 1421 km², 115 m n. m., odtéká do Sev. Led. moře a obsahuje nesčetné skalnaté ostrovy a úskalí. Na jihozápad. břehu leží farní osada Enare, rozlohy 16.204 km², se 2010 ob. (1918).

Enarea, hornatina (až 1800 m) v již. Habeši, sev. od Kafty. Hl. m. je Saka.

Enargit, nerost, síroarseničan měďný, Cu_3AsS_4; t = 3, nachází se v železově černých, kosočtverečných krystalech v Coloradu, Kalifornii, Chile, Argentině a na ostrově Luzonu.

En avant! (fr., ānavān), ku předu!

En avant, pseud. Karla Scheinpfluga.

En bloc (franc., an-blok), vesměs, úhrnem; jako parlamentní výraz označení nezměněného přijetí n. zamítnutí předloh bez debaty.

Encablure (aňkablýr), franc. námořn. míra — 200 m.

En cabochon (franc., aň-kabošoň), ↗ drahokamy.

En canaille (franc., an-kanaj), sprostě, opovržlivě jednati; encanailleovati (aňkanajovati), spolčiti se s luzou.

Encarnación, pohraniční město v jihoamer. rep. Paraguay, asi 12.500 ob. (1920), na Rio Paraná, s drahou do Asunciónu.

Encefalitis, zánět mozku, ↗ mozek.

Encefalum (řec.), mozek.

Enceinte (fr., aňseňt, „ohrazení"), řetěz opevnění, hlavní e., hl. opevnění v opaku k jednotlivým tvrzím, posunutým ku předu. ↗ pevnost.

Enceladus (Enkelados), druhý měsíc Saturnův. ↗ také Enkelados.

Encephalartos ↗ chlebovník.

Encina (Enzina, Enthina) Juan del (1469-1529), špan. básn.; sekretář prvního vévody z Alby, později duchovní v Léonu. Psal básně, duchovní dramatická díla, pastýřské a divadelní hry, jakož i hudební skladby.

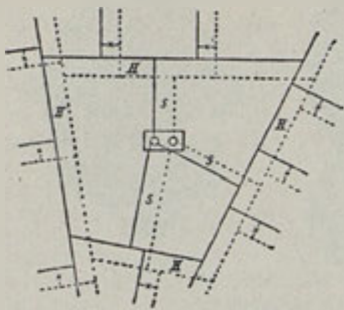
Encounterská zátoka, veliká, otevřená zátoka na pobřeží již. Australie, do níž ústí ř. Murray.

Encovany, o. v. Č., okr. Litoměřice, 404 ob. (116 čs.).

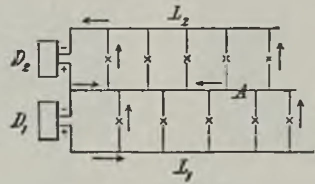
Encyklický (řec.), v kruhu probíhající; encyklický dopis, ↗ encyklika.

Encyklika (řec., lat. litterae encyclicae), církevní výnosy papežské, pojednávající zhusta o časových otázkách. — E. slovanské, skupina okružních listů římských papežů, „litterae encyclicae", týkajících se přímo neb částečně věcí slovanských. Jsou to zejména encykliky papeže Lva XIII., z nichž „Aeterni patris" ze dne 4. srpna 1879 o křesťanské filosofii doporučovala ve všech vědách za pravidlo katolickou víru a autoritativně stanovila filosofii Tomáše Akvinského v učení a metodě za základ vyučování

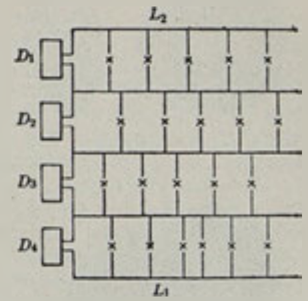
Diagramy k heslu „Elektřina — rozvádění“ (str. 23).

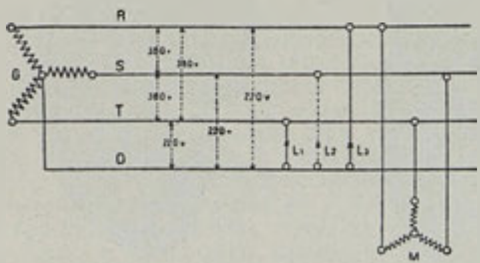
Rozvodová síť.

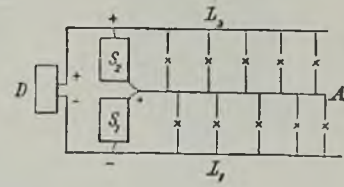
Třivodičová soustava.

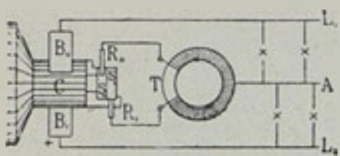
Pětivodičová soustava.

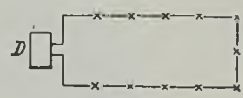
Rozvádění trojfázového proudu.

Třivodičová soustava s akumul. baterií.

Vodič napětí.

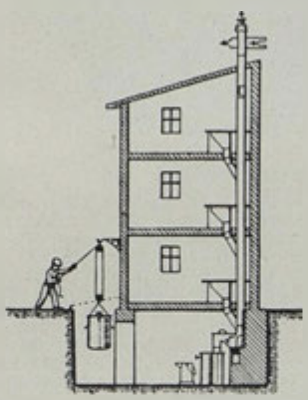

Spojení za sebou.

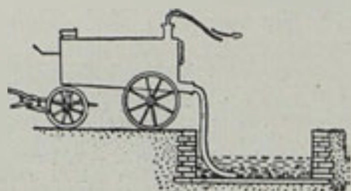

Spojení vodorovné.

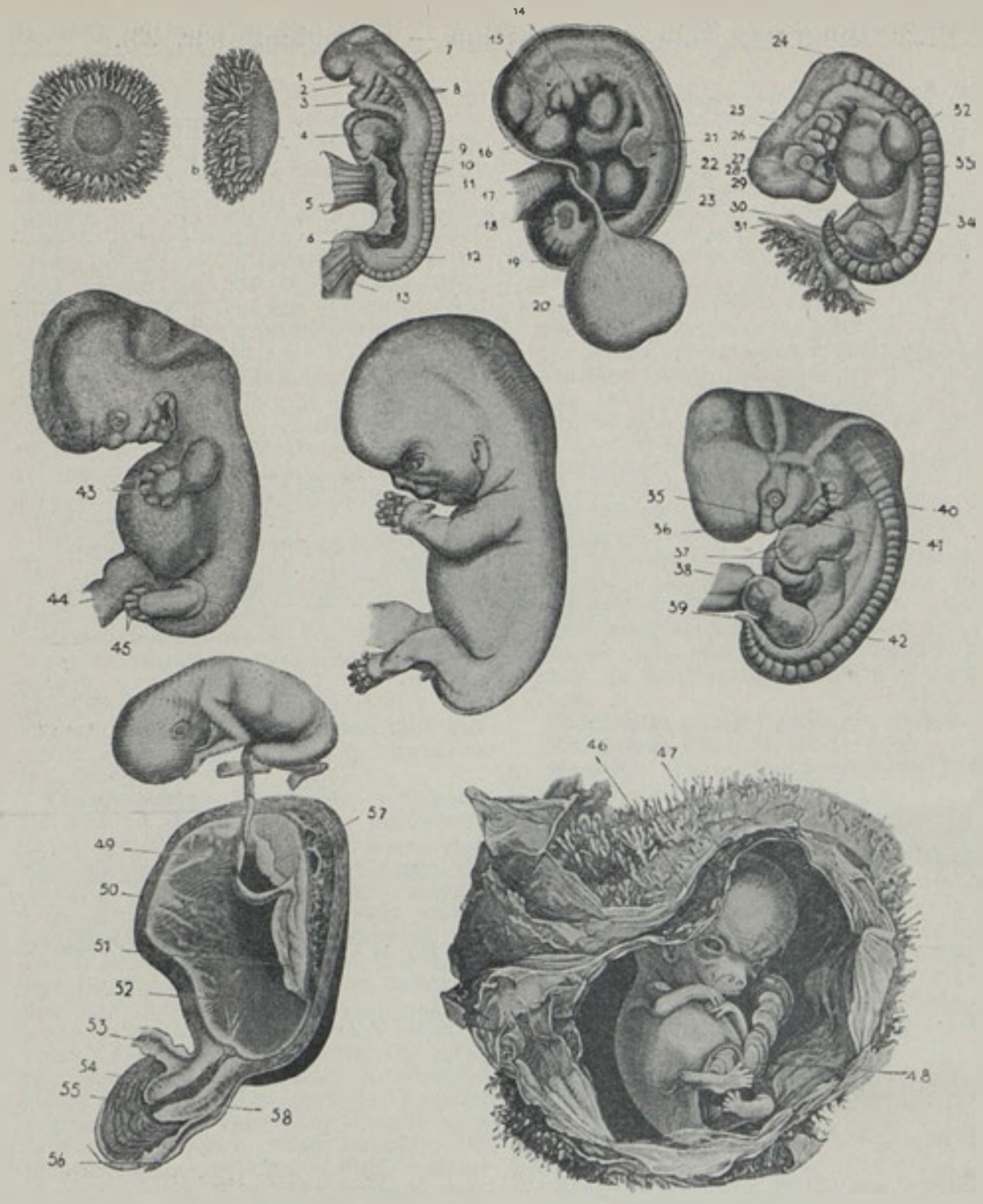
K heslu „Exkrementa“ (str. 139).

Průřez domu se správnou kanalisací.

Pneumatické vyprazdňování žumpy.

Vývoj lidského zárodku (embrya).

1. **Lidský plodový vak 10—12 dní starý,** 4/1 a) ze předu, b) ze strany. — 2. **Embryo z konce 3. týdne** (10/1). 1. nadulina čelní, 2. hor. čelist, 3. dol. čelist, 4. srdce, 5. průtok žloutkový, 6. ocásek, 7. váček sluchový, 8. štěrbiny žaberni, 9. před. končetina, 10. prvotní obratle, 11. amnion (blána ovčí), 12. zad. končetina, 13. stopka allantoisová. — 3. **Embryo ve 4. týdnu v amniu s vakem žloutkovým.** 10/1. 14. štěrbina žaberni, 15. oko, 16. amnion (blána ovči), 17. stopka allantoisová, 18. zad. končetina, 19. amnion, 20. vak žloutkový, 21. před. končetina, 22. amnion, 23. průtok žloutkový. — 4. **Embryo ve 4. týdnu, poněkud více vyvinuté.** 6/1. 24. ohyb šijní, 25 otvor ušní, 26. štěrbina ústní, 27. oko, 28. ohyb temenní, 29. jamka čichová (nos), 30. amnion (blána ovčí), 31. chorion (blána klkatá) s klky, 32. před. končetina, 33. prvotní obratle, 34. zad. končetina. — 5. **Embryo v 5. týdnu.** 7/1. 35. rýha slzni, 36. výběžek čelni, 37. ruka, 38. pupečník, 38. ocásek, 40. otvor ušní, 41. hor. čelist, 42. obratle. — 6. **Embryo v 6. týdnu.** 3/1. 43 prsty, 44. pupečník, 45. prsty. — 7. **Embryo v 9. týdnu** (asi 2/1). — 8. **Embryo od poč. 3. měsíce v amniu a choriu.** 2/1. 46. chorion (blána klkatá) s klky, 47. amnion (blána ovčí), 48. pupečni šňůra. — 9. **Embryo v 5. měsíci, spojené pupečnikem s placentou ležicí v děloze.** Asi 1/2. Hrdlo děložni. je uzavřeno hlenovou zátkou. 49. pupečník, 50. stěna děložni, 51. placenta (koláč plodový), 52. dutina děložní, 53. stěna poševni, 54. pochva, 55. zevní branka děložní, 56. stěna poševni, 57. placenta, 58. hrdlo děložni.

universitního. Působila zejména v české filosofii na obrození vědeckého badání, jak svědčí hlasy Masarykův a Schauerův, jakož i na rozkvět literatury vědecké. Důležitější byla encyklika Grande munus ze dne 30. září 1800 o sv. věrozvěstech Cyrilu a Metoději, pak Rerum novarum ze dne 15. května 1891 o dělnické otázce, která u nás podnítila vznik hnutí křesťanských sociálů, vedených publicistou Jirouškem v Čechách a docentem Šrámkem na Moravě, posléze Praeclara gratulationis ze dne 20. června 1894 o sjednocení u víře, jež byla vzpruhou českým zásadám unionistickým. Z encyklik pap. Pia X. nejznámější byla pro nás Pascendi Dominici gregis ze dne 8. září 1907 o modernismu, která vyjasnila spornou otázku o existenci reformního hnutí v českém katolickém kléru. Papež Benedikt XV. oslavil 1500. výročí smrti svatého Jeronýma, slovanského apoštola, encyklikou Spiritus Paraclitus ze dne 15. září 1920, papež Pius XI. pak 300. výročí smrti ruského apoštola Svatého Josafata encyklikou Ecclesiam Dei ze dne 12. listopadu 1923, jakož i významnou encyklikou povzbudil ruch unionistický roku 1925. Lit.: Almanach na oslavu Lva XIII. (Praha 1893). Smolík, O učení modernistův (Praha 1908).

Encyklopedický všeobecně vědecký, týkající se encyklopedie (↘).

Encyklopedie, všeobecně souhrnná nauka všech umění a věd v jejich spojitosti, specielně výklad jednotlivého oboru vědeckého. Tento výklad může býti systematický, t. j. podle logických principů, nebo abecední. I. Systematická encyklopedie. Jméno e. se vyskytuje teprve v 16. stol., nicméně encyklopedická díla byla napsána již ve starověku. Byly to speciální e. První podobné dílo prý napsal Platonův žák Spensippos, později napsal Plinius starší dílo „Historia naturalis“. První pokus podati kompendium všech věd a úměn učinil Isidorus Hispalensis r. 600 po Kr. se svými „Originum seu etymologiarum libri XX.“. Vlastním tvůrcem e. na filosofickém základě byl Francis Bacon svými spisy: „Novum organum scientiarum (1620) a „De dignitate et augmentis scientiarum (1623). V 18. stol. bylo důležité Gesnerovo dílo (Primae lineae isagoges in eruditionem universalem) a Sulzerovo (Kurzer Begriff aller Wissenschaften). V novější době obrátila se system. e. se zvlášt. zálibou na pole specielní nebo odborné e. — II. Reální e. Konversační slovníky. Svého předchůdce měla e. v lexikální formě již ve slovníku Suidasově „Lexikon“ (16.—17. stol.). Rozvoj nastal teprve v 17. stol, zvl. ve Francii: Dictionnaires, slovníky Furetièrův a Corneillův. Významné dílo anglické je Cyclopaedia od E. Chamberse a němec. „Allgm. Lexikon der Künste und Wissenschaften“ od Jablonského (1721). Dějinami, zeměpisem a biografií zabývá se Bayleův „Dictionnaire historique et critique„ (1696). Nad tyto předchůdce vyniká ve filosofickém duchu pojaté dílo Diderotovo a d'Allembertovo „Encyklopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers“ (1751—72, 28 sv., k tomu 6 doplňkových svazků). V Německu je největší dílo toho druhu „Allgemeine E. der Wissenschaften und Künste“ ve třech sekcích, z něhož až do r. 1890 vyšlo 167 sv. Dílo toto započali Ersch a Gruber, později je přejal F. A. Brockhaus. Brockhausův Konversationslexikon počal vycházeti r. 1796 v Lipsku a od r. 1928 vychází 15. vydání pod titulem Der Große Brockhaus. Souběžně vychází 7. vydání Meyerova slovníku, který původně jako Großes Konversations-Lexikon vyšel v l. 1840—52 v 46 svazcích a 6 doplňkových. Herderův Konversations-Lexikon (1853—57, 5 sv. a nov. vyd.) má katolickou tendenci. — Z ostatních cizozemských a našich encyklopedií uvádíme jen nejnutnější a nejnovější. Ve Francii Encyclopédie du XIX. siècle (1836—59; 3. vydání 1867—72, 50 sv.), Grand Dictionnaire universel du XIX. siècle od P. Larousse (1864—76, 15 sv. a dodatkové), Nouveau Larousse illustré v 7 foliových svazcích a jednom doplňkovém (1898—1907), La grande Encyclopédie (1886—1903, 31 sv.). Současně velký Larousse vychází v novém vydání. Ve Španělsku vychází posud neukončená Encyclopédico universal illustrada europeoamericana (1905 a d.). V Portugalsku Encyklopedia Portugueza illustrada. V Anglii jest nejrozšířenější Encyclopaedia Britannica (po prvé 1768—71), nyní v novém vydání, ještě nedokončeném. Pro sev. Ameriku New International Encyclopaedia (1902 a d.). Pro Nizozemsko Oosthoek's Geillustrerede Encyklopaedie (4. vyd. 1914—16). Pro Dánsko Store illustrede Konversationsleksikon (1893—1911). Pro Švédsko Nordisk Familjebok Konversationsleksikon och Realencyklopedi (1904 a d.), Bonniers Konservationslexikon (1922 a d.) Ze slovanských zemí největší slovník má Rusko Encyklopedičeskij slovar (1890 a další). Kromě toho: Bolšaja encyklopedia (nedokončena) a nejnovější vydání Bolšaja sovětskaja encyklopedia (Moskva 1926 a

d.). Polsko má Orgelbrandovu Encyklopedja powszechna (1898—1912) a Ilustrowana encyklopedja Trzaski, Everta i Michalskiego (I.—V. 1928). Jugoslavie má Stanojeviče, Narodna enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovenačka (sv. I.-IV. 1925 a d.). V Čechách vedle slovníku Riegrova, dnes zastaralého, vyšel Ottův slovník nauč. (r. 1888, 27 sv., 1 sv. dodatků a nejnověji poválečné dodatky pod titulem Ottův slovník naučný nové doby), Masarykův slovník naučný (od r. 1925), Kočího Malý slovník naučný (2 sv. 1925 a d.). Nejnověji Nakl. Gutenbergovo vydává souběžně „Nový velký ilustrovaný slovník naučný“ česky, polsky Wielka ilustrowana Encyklopedja powszechna v Krakově, něm. Neues deutsch. Konversations-Lexikon v Berlíně a chystá vydání maďarské. Literaturu o specielních slovnících ↷ slovník a u jednotlivých hesel odborných.

Encyklopedisté, vydavatelé a spolupracovníci velké francouzské „Encyclopédie“, která na podnět anglické encyklopedie Chambersovy v Paříži vycházela v letech 1751—72 pod vedením Diderotovým a d'Allembertovým jakožto orgán filosofického směru, vládnoucího v 18. stol. ve Francii. Pojednávala jmenovitě o náboženství, etice a státovědě. Mallet zpracoval bohosloví a dějiny, Toussaint právní vědu, Doubenton medicinu, Ivon logiku a mravouku, Rousseau hudbu a filosofii, Marmontel dějiny literární, Dumarsais franc. jazyk, Buffon a L. de Jaucourt přírodní vědy, Quesnay Turgot a Morellot národní hospodářství; zúčastnili se také Voltaire, baron Grimm a jiní.

Encypan, směs různých enzymů a fermentů podporujících zažívání. Obsahuje trypsin, diastazu, lipasu a slouží při poruchách zažívání. Vyrábí chem. továrna Norgine v Ústí n. L.

Encystování (řec.), opouzdření někt. nižších živočichů, vyschnou-li vody, v nichž přebývají při rozmnožování. Živočich vytvoří kolem sebe cystu, pouzdro; encystovati se, opouzdřiti se.

Encytol, krystalovaný boritan cholinu. Používá se v lékařství při různých nádorech k injekcím v 10% roztoku.

Endaseh, dříve turecká délková míra — 65.14 cm, v Rumunsku — 64.109 cm, v Egyptě — 63.84 cm.

Endecha (španěl., endeča), truchlivá žalostná píseň, žalozpěv (většinou ze šestislabič. čtyřverší).

Endemie (řec. endémos), „domácí“, svým vznikem na urč. místa vázaná choroba, na př. malarie v bažinatých krajinách. Choroby endemické mohou se rozšířiti i v jiných krajích a státi se tak epidemií (↷). Většinou jsou nakažlivé, jejich původci nejsou vždy známi. Boj proti e. je možný, zná-li se způsob, jakým se zárodky choroby šíří. — Výrazu endemický používá se obecně místo „domácí“, t. j. nezavedený (o zvířatech, rostlinách atd.). Zdomácnění rostlin atd. je endemismus.

Enderbyova země, antarktická země mezi 67° j. š. a 50° v. d.; 1831 objevil ji angl. kapitán John Biscoe.

Enderle Mates (* 1556), purkmistr horního města Jáchymova a správce báňského úřadu tamního. Napsal pojednání o hornictví jáchymovském (1616) a přeložil do němčiny hornický řád krále Václava II.

Enderlein Kašpar (1560—1633), nejznamenitější něm. cínař renesanční.

Endermol, podle Hagera směs anilidu kysel. stearové s uhlovodíky řady parafinové. Slouží jako podklad pro masti.

En déroute (fr., ān dérut), voj. význam, znač. zmatek, vládnoucí hlavně při ústupu vojska.

Enders Karel Vilém (* 1778 v Lipsku), měst. knihkupec v Praze, zástupcem jeho byl Hugo Sacher; závod zrušen 1836.

En détail (fran., aň-detaj), v malém, jednotlivě ↷ detail.

Endicott Mountais, pohoří ve střed. Aljašce, vys. až 2000 m, sev. od ř. Yukonu; náleží k soustavě Rocky Mountains (Hory Skalisté).

Endivie, rostlina dr. složnokvětých, ↷ štěrbák.

Endl Karel Boromej (* 1879 v Kynicích na Moravě), český filosof katolický, katecheta v Bystřici. Vydal studie Pud. intelligence a svoboda v živočišstvu (Museum, 1901), Katolicismus principem pokroku (1902), O spiritismu (Nový Život 1904), O konci světa (Obzor 1910), Jsou-li hvězdy obydlitelny a obydleny (1910), v letech 1909 a 1910 otiskl kázání v rev. Kazatelna. Lit.: Podlaha, Bibl. 2176.

Endler Adam Alfred (* 1. XII. 1837 v Praze), majitel půjčovny knih v Teplicích.

Endler František (* 1858 v Děčíně), českoněmecký bohoslovec, 1899 profesor německé university v Praze; vydal Apologetische Vorträge über die Gottheit Christi (1900), Mariale parvum (česky Praha 1912). Lit.: Podlaha, Bibl. 2176.

Endlerová Viktorina vlastně Bleserová (* 1853 v Trevíru), německá povídkářka, známá pod pseudonymem „Anto-

nie Haupt", překládaná do češtiny v katolických novinách a měsíčnících.

Endlicher Stephan Ladislav (1804—1849), něm. rak. botanik, prof. univ. vídeňské a ředitel tamní botan. zahrady. Hlavním jeho oborem byla system. botanika (Genera plantarum, 1836—50); snažil se zavésti nový systém rostlin. Podnikl také cestu do Dál. Orientu a napsal čínskou mluvnici. Popsal také květenu z okolí Bratislavy.

Endlinger Jan (* 1733 v Brně, † 3. II. 1789 ve Vídni), malíř a rytec. Vzdělával se u Dan. Grana v Brně, pak na vídeňské akademii a v Římě, kde žil 18 let a vrátil se do Brna. Po 6 letech usadil se opět ve Vídni. Na jeho olejomalbách chválí se šerosvit. Zhotovil též několik mědirytin.

Endoenzymy (intracelulární fermenty, enzymy, obsažené v živočišných a rostlinných buňkách, kde vyvinují účinek, připisovaný dříve živé hmotě; na př. alkoholové kvašení v buňce kvasnicové (☞ fermenty).

Endoflebitis (řec.), zánět vnitřní vrstvy žilní.

Endogamie (řec.), sňatek uvnitř určité národní skupiny, opak exogamie, ☞ manželství a exogamie.

Endogenae, v soustavě rostlinstva De Candolleově monokotyledony, jichž stonek podle nesprávné představy nemá přibývati na objemu jako u dikotyledonů (exogenae) přibýváním na zevní ploše, nýbrž vznikem nových cévních snopců z vnitřku.

Endogenní (řec.), vznik z postranních kořenů a jistých adventivních ratolestí, kt. vyrůstají z buněk uvnitř tkáně a tudíž pronikají povrchovými tkáněmi. Opakem je exogenní vznik listů a postranní ratolesti z povrchových buněk.

Endokanibalismus, požívání vlastních soukmenovců, ☞ anthropofagie.

Endokarditis, ☞ nemoci srdce.

Endokrinní (řec.), činnost žláz, odevzdávajíc svůj výměšek přímo do krve, ☞ žlázy.

Endolymfa, vodnatá tekutina v blánitém labyrintu (bludišti, ☞ sluch).

Endometritis (řec.), zánět sliznice děložní, projevující se výtokem a nepravidelnostmi měsíčků, většinou je nebolestivý, často vleklý; zánět akutní (prudký) vzniká zvl. jako následek infekcí. Léčba: koupele, tampony, v nutných příp. vyškrabání sliznice.

Endomorfní (endogenní), změny, jimž podléhá sopečná hornina při styku s jinou horninou. Opakem jsou změny exomorfní, jež vidíme na hornině prolomené.

Endoparasiti, příživníci, kteří cizopasí v těle zvířat; opakem jsou příživníci zevní (ektoparasiti).

Endoplasma (řec.), u buněk a zvl. jednobuněčných živočichů vnitřní vrstva plasmatu, svou skladbou od zevní (ektoplasma) často odlišná, slouží spíše zpracování potravy, kdežto zevní vrstva má úkolem přijímati potravu a růz. popudy.

Endor (nyní Endur), m. v území israelského pokolení Isašar, známé z bible (1. Sam, 28).

Endoskop (řec.), trubicovité zrcádko kovové, slouží k ohledání cibele. (☞ osvětlovací přístroje, lék.)

Endosperm (řec.), živná tkáň v semenech rostlin (☞ embryonální vak a semeno).

Endospor (endosporium), vnitřní vrstva výtrusové buňky u tajnosnubných rostlin (kryptogamy); endosporové bakterie jsou ony, jež vytvářejí ve vnitru vegetativní buňky spory (výtrusy).

Endostyl, rýha v žábrovém střevu, ☞ kopinatce (amfioxus).

Endothermní jsou reakce, při nichž se teplo váže (☞ chemie tepla). Endothermní sloučeniny, které při tom vznikají, vyvinují v důsledku toho při svém rozpadu teplo.

Endter (neb Endtner, Enter, Endner), rodina norimberských knihtiskařů. Zakladatel rodu Georg (1562—1630) založil r. 1590 tiskárnu a nakladatelství. Jeho syn Wolfgang (* 1593) rozšířil podstatně provoz podniku, založil papírnu a písmolijectví a jeho synové pokračovali pak v dalším rozsahu závodů. Nynější firma J. A. Stein v Norimberce jest jedním z těchto podniků. — U Michala E. vyšlo 1. vyd. Komenského Orbis pictus (1658) a četné č. knihy, hl. právnické.

Endymión, v řec. bájesloví krásný lovec nebo pastýř, jehož Zeus obdařil věčným spánkem. Každé noci navštěvovala jej v jeskyni pohoří Latmos bohyně měsíce Seléné. — Také jméno druhu rostlin, ☞ scilla.

Endzelins Janis (* 1873), lotyšský jazykozpytec a profesor univ. v Rize. Vydal něm.-lot. slovník a lot. mluvnici. Studoval také poměr baltských a slov. jazyků.

Eneáš Jan, ☞ Aeneas Jan.

Eneáš Silvius, ☞ Aeneas Silvius.

Energetický (řec.), energie se týkající.

Energetický imperativ: „Nemrhej energií, zpeněž ji!" ☞ Ostwald Vilém.

Energetika (řec.), nauka o energii a jejích změnách, ☞ energie. — Ve filosofii

je e. (energetický monismus) světový názor, zbudovaný Vilémem Ostwaldem (Q).

Energický (řec.), rozhodný, pevný, silný, důsledný.

Energidy, v botanice (podle J. Sachse) jádro buněčné spolu s protoplasmatem, jím ovládaným. Q polyenergidy.

Energie (řec.) 1. v obecné mluvě ráznost a síla karakteru; proto energický zn. rázný, plný síly, důsledný, vytrvalý. 2. ve filosofii jest e. u Aristotela skutečnost v protikladu k možnosti, činnost čili aktualita v protikladu k trpnosti nebo k pasivitě. W. Ostwald staví e. na místo hmoty: „E. jest práce a vše, co z práce vzniknouti neb v ní přeměněno býti může." 3. v přírodovědě znamená energie schopnost vykonávati práci. Vystupuje v různých tvarech.

A. Mechanická energie: a) energie polohy. Zvednuté hodinové závaží může opět klesnouti a při tom svou vahou poháněti hodinový stroj, tudíž vykonávati práci. Ve zvednutém tělese nahromaděnou pracovní schopnost nazýváme e. polohy (distanční, potenciální), poněvadž jí těleso jen zvýšené poloze vděčí, t. j. okolnosti, že jest dále vzdáleno od středu zemské přitažlivosti, než když leželo na zemi. Tato e. jest shromážděna v akumulátorech hydr. a ve vodních přehradách. Její hodnotu vyjadřujeme součinem váhy hmoty, která může klesati, a výškou v metrech, o kolik byla klesla. Práci tu máme pak v její jednotce, metrkilogramu; b) e. pohyblivá: Každé těleso v pohybu má v sobě nahromaděnou energii, která závisí na rychlosti pohybu a hmotě tělesa se pohybujícího. U kyvadla přeměňuje se e. polohová v pohybovou, neb klesá závaží z nejkrajnější, současně nejvyšší polohy do střední nejnižší, ale má v sobě dosti e., aby se vyšinulo znovu na stejnou výši, jako v počátku pohybu. V tomto má v sobě e. polohovou, kterou mění v pohybovou (kinetickou). Výkyvy opakují se stále. Při tom součet obou e., celá e. výkyvů, zůstává konstantní (zákon o zachování mech. energie). Stejné zjevy ukazuje volný pád. Nabude-li předmět váhy p volným pádem s výše s pohybové energie, musí se tato rovnati ztracené potenciální e. (p. s.). Podle zákonů o volném pádu je $s = \frac{9{,}81 \cdot t^2}{2}$ a $v = 9{,}81 \cdot t$, tudíž zoveme-li $m = \frac{p}{9{,}81}$ hmotou předmětu, $p \cdot s = \frac{m \cdot v^2}{2}$. Můžeme tudíž všeobecně tvrditi: energie pohybovaného předmětu je polovina součinu jeho hmoty a druhé mocniny rychlosti, kterou nazýváme též živou silou. Jest na př. pracovní schopnost 100 kg těžké střely o rychlosti 60 m ve vteř. =

$$\frac{1}{2} \cdot \frac{1}{9{,}81} \cdot 100 \cdot 360.000 = 1{,}840.000 \text{ mkg},$$

mohlo by tudíž při třecím odporu země 100.000 kg, do ní vniknouti 18,4 m hluboko. Živou sílu střely možno zjistiti z práce, kterou vykonává při vniknutí do těžké kyvadlové hmoty, že ji z její polohy klidu zvedne (balistické kyvadlo). c) e. pružná. Práci může vykonávati též natažené péro, v němž je nahromaděna potenciální č. pružná e. (e. napětí), která vydá tolik e., kolik bylo k natahování zapotřebí. V jednotce hmoty pružného tělesa stlačeného neb napnutého obsaženou e. pružnou nazýváme e. specifickou.

B. Další druhy energie: a) tepelná e. Mechanická práce, kterou zdánlivě zničí tření, mění se ve skutečnosti v teplo; opačně může i teplo se měniti v práci. Teplo jest formou e. Taktéž při přeměně tepla v práci platí zákon o zachování e. K vývinu 1 kalorie třením jest zapotřebí 425,5 mkg mech. práce. Tato čísla nazýváme: mechanický ekvivalent tepla. Opačně dává spotřeba 1 kal. v parním stroji 425,5 mkg práce. Stlačené plyny mají jen zdánlivě e. potenciální, jako stlačená pružina. Mluvíme pak o obsahové energii plynu. Ve skutečnosti přechází práce při kompresi úplně v teplo. Viz pneumatické zapalovadlo (kompresní teplo). Expansí schladí se plyn, jen při expansi do vzduchoprázdného prostoru nenastane schlazení, neb není odporu; b) vnitřní e. v tělesech může býti myšlena se stanoviska molekulární teorie jako součet pohybových energií molekulů a potenciální e., která jest dána tím, že molekuly přes síly molekulární, které je hledí stáhnouti, zůstávají odděleny následkem jejich pohyblivosti. Plyny ukazují jen nepatrné známky tohoto stavu, nenastanou-li chemické sloučeniny; c) chemická energie. Každý chem. pochod provázen jest změnou tepelnou. Tělesa, která nakloněna jsou sloučení, obsahují tudíž potenciální chem. e., která přechází v chem. teplotu při sloučení. Totéž množství tepla spotřebuje se při rozkladu (dissociace) sloučeniny; t. j. přemění se v chem, energii; d) co jsme řekli o chem. e., platí obdobně při změně skupenství a enanciotropních přeměnách, kt. podmiňují t. zv. energii skupenství, jakož i pro příběhy rozpouštění (rozpouštěcí teplota), kt. spojeny jsou s měněním látky; e) elektrická e. Elektrický proud může konati práci a vyvíjeti teplo; je proto e. elektr. proudu. Elektr. prou-

dem i v odporu x v čase t vyvinuté tepelné množství $= i^2 . w . t .$ (zákon Jouleův). Podle zákona Ohmova je $i = \frac{e}{w}$, tak jest vyrobené tepelné množství též $= e . i . t$, t. j. součin napětí, intensity a času. Toto teplo odpovídá pracovní schopnosti proudu a je součin též míra pro e. elektr. proudu. V časové jednotce jest tato práce součin ampérů a voltů čili watt. 1000 wattů jest kilowatt. Spotřeba e. světelného zařízení, měří se v kilowatových hodinách = výkon v kilowattech × časem v hodinách elektr. počitadlem měřeným. U střídavého proudu přichází k tomu faktor výkonu, který bývá od 0 až k 1; f) e. zářivá. Rozechvěje-li se dosti rychle struna neb pero, můžeme pak slyšeti kmity vzduchu jako zvuk, který se šíří kmity zvukovými asi 340 m/vt. ve vzduchovém prostoru, nemůžeme tudíž vrátiti zpět e. chvějícímu se předmětu: část kmitové energie proměnila se v akustickou e. zářivou. Ve vteřině vyzářené množství energie (u ladicí vidlice, příkl. asi 3miliontý díl mkg) nazýváme celkové vyzařování, jednotkou plochy ve vteřině prošlou e. intensitou zářící. Poslední jest opačně úměrné druhé mocnině vzdálenosti. Podobně nastává e. kmitů tlumící záření v elektr. kmitech. Tyto šíří se jako elektromagnetické vlny (vlny Hertzovy) v prostoru a představují jeden tvar elektromagnetické energie zářivé. Též paprsky světelné a tepelné jsou téže povahy; liší se od Hertzových vln toliko menší délkou vln. E. světelných a tepelných paprsků zjistíme kalorimetrem v nádobě 1 m³, vevnitř načerněné.

C. Z a c h o v á n í e n e r g i e. 1. základní věta. Veškeré uvedené formy energie mohou navzájem v sebe přecházeti, při čemž určité množství energie tvaru jednoho poskytuje určité ekvivalentní množství e. tvaru jiného. Energie jest veličinou stálou. Tento zákon o zachování energie platí i tehdy, kdy energie zdánlivě mizí; přechází v těchto případech jen ve formu rozdílnou od formy původní. Ve skutečnosti nelze docíliti všeobecně přímé proměny energie jednoho druhu v energii druhého druhu, aniž by se při tom část původní energie změnila zároveň ještě v jiné formy, jichž si nepřejeme, avšak jejichž vzniku nemůžeme zabrániti.

D. Z n e h o d n o c e n í (dissipacie, degradace, rozptýlení) energie. Zákon o zachování e. nepraví, v jakém směru probíhají přeměny e. O tom dává vysvětlení druhá základní věta. (Carnot 1824 a Clarsius 1850.) Každá přeměna e. může nastati jen tenkráte, když stávají rozdíly intensity (rozdíly teploty, výškové rozdíly, elektr. napětí). Tak pracuje voda jen, teče-li z vyšší polohy do nižší. Teplota dá se převésti v práci toliko, když má možnost z vyšší teploty přejíti na nižší. Při tom přechází jen část přiváděného tepla na studenější těleso, kdežto druhá část, vyrábějíc ekvivalentní práci, ztratí se jako teplo. U parního stroje, jenž pracuje, příkl. mezi 127° C a 27° C, jest teoretický nejvyšší užitečný efekt 25%. Stoupá rozdílem teplot mezi kotlem a kondensací. Bylo-li by možno zchladiti páru na —273° (abs. bod mrazu), pak by byla i proměněna veškera e. tepelná v mechanickou. Zůstává tudíž vždy část tepla v stroji neproměněna a jeví se jako teplo nižší temperatury. Vyšetřují-li se příběhy u ideálního stroje tepelného, sezná se, že uživatelná energie jest zřejmě menší nežli nevyužitkovaná (entropie). Uživatelnou energii nazýváme energií volnou, zbytek: energií vázanou. V přírodě nastalé příhody proměn energií, které vázány jsou na rozdíly intensivní, vystupuje konečně vždy jisté množství tepla, které nemůže býti převedeno v jinou formu energie, když není tu ještě nižší teploty, tudíž zůstává bezcennou (dissipacie e.).

E. E n e r g e t i k a. Na podkladě vět o zachování e. a zvětšení entropie spočívá energetické nazírání světa (energetika), jehož stoupencem jest Ostwald. Nevidí vládnouti v běhu světovém materii, nýbrž e. a její proměny a staví pojem e. nad materii, kterou považuje za poměrně ustálený komplex energií. Skutečnost, že při přeměně tepelné energie v jiné formy energie, vždy část energie se ztratí, kdežto tyto energie snadno se proměňují v tepelnou, vede k důležitým důsledkům, rozšíří-li se věta o zvětšení entropie na všecky příběhy a celý vesmír. Všecky jiné energie přišly by na nejnehodnotnější, tepelnou, a také tato vyrovnala by její tepelné rozdíly. Pak by každý přesun energií přestal. (Smrt universa, tepelná smrt.)

Energin, výživný preparát, vyráběný z rýže a obsahující kol 92% bílkovin, jest těžce rozpustný prášek skoro bez chuti.

Energoklein, výrobek Kolínské továrny na lučebniny. Obsahuje v 1 tabletě 5 mg chloridu yohimbinu a také větší množství vitaminů. Slouží v lékařství jako afrodisiakum.

Energumen (řec.), blouznivec posedlý démonem. ⚲ exorcismus.

Enesol, salicyloarseničnan rtuťnatý, bílý beztvarý prášek, ve vodě jen nepatrně rozpustný, obsahující 38·46% rtuti a 14·4% arsenu. Vyrábí se působením kyseliny methylarseničné na zásaditý sali-

cylan rtuťnatý. Slouží v lékařství při příjici a elefantiasis ve formě injekcí (2 cm^3 3% roztoku).

Enervace, 1. nervová vyčerpanost, únava, 2. operat. odstranění nervů (v zubu).

En face (fr., aň-fás), ze předu, čelem, ⚲ face.

En famille (fr., aň-famij), „v rodině“, v užším kroužku.

Enfantin (aňfaňten) Bathélemy Prosper (obyč. zvaný Père E., 1796—1864), franc. socialista a přivrženc Saint-Simonsův. Byl donucen uprchnouti do Egypta, kdež navrhl první plány pro Suezský průplav. Po svém návratu do Francie založil železnici PLM. (Paris—Lyon—Méditerranée), jejímž ředitelem se stal. — Lit.: Oeuvres de St. Simon et d'Emfantin.

Enfants de France (fr., aňfaň-de-frans, „děti Francie“), dříve název pro zákonité děti a vnuky panujícího krále ve Francii.

Enfants de troupe (fr., aňfaň-de-trup, „vojenské děti“), synové vojen. osob, kteří byli ve Francii vychováváni na státní útraty.

Enfants perdus, franc., tolik co ztracenci, t. j. vojíni, vyslaní jako přední řady při útoku neb zteči, nebo jako předvoj k upoutání nepřítele; totéž co verlorener Haufe n. verlorene Knechte něm. a forlorn hope angl.

Enfants sans souci (fr., aňfaň-san-susi, „děti bez starosti“), jméno společnosti, jíž byla za Karla VI. v Paříži dána výsada, aby představovala bláznovské kousky (sotties, ⚲). Trvala až do 16. stol. Členové nazývali se „sots“ (blázni), první předseda „prince des sots“, druhý „mère-sotte“.

Enfant terrible (fr., aňfaň-teríbl, „hrozné dítě“), dítě, kt. vypravujíc to, co slyšelo n. vidělo atd., přivádí své okolí do rozpaků.

Enfield, m. v Anglii, hrabství Middlesex, na sev. od Londýna; 60.743 ob; tam v Enfield Lock státní zbrojovka: Royal Small Arms Factory, kde vyráběny armádní pušky. Podle ní se nazývá druh rýhování hlavně s obloukovitým profilem, na př. u pušky Lee-Enfield vz. 1893, Martini-Enfield atd.

Enfilovati (něm. enfilieren, frc. prendre d'écharpe, enfiler, angl. to enfilade, to rake), postřelovati nepřítele po délce, tedy u nepřítele v posici s boku posice, u lodi od přídy neb od kormy celou délkou lodi. V námořní taktice XVIII. stol. obtížný, ale velmi účinný manévr, kterak několika salvami vyřadit téměř celou posádku v bateriích.

Enfle (fr., ánfl), hra s whistov. kartami, podob. „zamrzlíku“, většinou se šesti hráči; kdo nepřiznává, bere vynesené karty, kdo nejdříve se zhostil karet, vyhrává.

Enfleurage (fr., ánfleráž), ⚲ voňavkářství.

Engadin (raetorom. Engadina), údolí horn. toku ř. Innu, ve švýc. kant. grizonském. 90 km dl. soutěska Puntauta (Pons altus) dělí jej na dvě části: E. horní a E dolní. H. E. od průsmyku Maloja (1811 m) do Puntauty rovina s Innem vytvoř. jezery, slynoucí krásami přír., vzdor výšce s mírn. podnebím je z nejnavštěvov. alpsk. krajů; středisko zimn. sportů, hl. m. Silvaplana, lázně Sv. Moritz s hotely v široké kotlině. Obyv. as 7994 žije z turistiky a pěst. dobytka. D. E. od Puntauty do Finstermünzu (1006 m) lesnatější, zemědělství a lukařství. Turistika soustř. v lázn. Schulsu a Taraspu. Žel. sp. ze Sv. Mořice napříč E-em do Schulsu.

Engagement (fr., angažmán), závazek, umístění, služba; vyzvání k tanci; obchod (uzavření obchodu); dříve výraz pro seč, osobní utkání. — Engagovati (angažovati), zavázati se, přijmouti do služeb, vyzvati k tanci, v šermu: skřížení čepelů, účastniti se na obchodech.

Engebrechtsen (Engelbrechtsen) Cornelius (1468—1533), holand. malíř, učitel Lukáše z Leydenu, z vůdčích představ. ranného holand. malířství.

Engedi (hebr., „kozlův pramen“), v bibli častěji připomínané prameny a místo při záp. pobřeží Mrtvého moře.

Engel Antonín, Ing. Dr. (* 4. 5. 1879 v Poděbradech), prof. čes. vys. školy tech. v Praze. Do r. 1920 prof. stát. průmysl. školy, od r. 1922 profesorem na české vysoké škole technické v Praze. Věnuje se hlavně projekčním pracím architektonickým, z nichž uvádíme: Architekton. úprava a řešení hydrocentrály v Poděbradech (1913—20), archit. řešení filtrační stanice v Praze-Podolí (1923—1929), Masarykova student. kolej v Dejvicích, soutěžný návrh regulace území letenského 1920 (spolu s arch. Hübschmanem), návrh úpravy pobřeží svatopetrské čtvrti a j.

Engel Emanuel, MUDr. (1844—1907), č. politik, lázeňský lékař v Karlových Varech. Po studiích stal se sekundárním lékařem všeob. nemocnice. Nato přijal místo u ruského barona Dervisa a s jeho syny cestoval po Rusi, Švýcarech, Italii a Francii. R. 1883 usadil se v Benešově jako praktický lékař a zvolen ještě téhož roku do sněmu a r. 1885 do

MUDr. Em. Engel.

říšské rady rak. jako samostatný kandidát. Když r. 1900 byla rozpuštěna říšská rada, E. více nekandidoval a usadil se jako prakt. lékař v Karl. Varech. Na vydání jazykových nařízení měl vedle Pacáka a Kaizla velkou účast. Byl předsedou Klubu čes. poslanců na říš. radě a jejich mluvčím. Ve svém mládí byl i liter. činným a vydal Knihu básní (1867).

Engel Johann Christian von (1770—1814), něm. historik, rodem ze Slovenska a dvorní tajemník. Zajímal se hlavně o dějiny jižních Slovanů a napsal z tohoto oboru četné spisy, kterým ovšem vadí stranické zabarvení: Geschichte des Freystaates Ragusa (1807), Geschichte des Ungrischen Reichs (I.—V., 1814), Geschichte des Ungrischen Reichs u. seiner Nebenländer (I.—IV., 1797—1804). Lit.: Radojčić N., Iz historiji hrv. i srpska historiografije (1923).

Engel Josef, MUDr. (1796—1845), prof. univ. v Praze. Studoval lékařství v Praze, r. 1826 stal se suplentem teor. chirurgie a pověřen řízením chirurg. kliniky. R. 1827 jmenován prof. univ. pražské. Byl hledaným lékařem a měl rozsáhlou praxi. Zakladatel Matice České.

Engel z Engelsflussu, jméno rodu panského v Čechách, založ. Servácem, měšťanem pražským, který za udatnost při hájení Prahy proti Švédům povýšen do stavu šlechtického. Rod vymřel r. 1743.

Engelberg, klimat. lázně ve švýc. kant. unterwaldenském, (1920) 2520 ob., koneč. st. elektr. dráhy Stanstad-E., klášter benediktinů (zal. 1120), s úst. vychovat. Údolí E-ské spojeno dvěma průsmyky s vysoč. bernskou; ř. e-ská Aa vlévá se do jezera vierwaldstätského.

Engelbert I., svatý, arcibiskup (1216) kolínský, syn hr. Ebeharda z Bergu (1185—1225), za pobytu Bedřicha II. v Italii (1220), správce říše a vychov. Bedřichova syna Jindřicha, jejž 1222 v Cáchách korunoval na krále; chránil mír boží, ubit z návodu svého synovce hr. Isenburga. V Porýní od r. 1620 ctěn za svatého.

Engelbertová (Hajslerová) Běla (*1. 3. 1860), čes. herečka a subreta, posledně 1912—16 u Měst. div. v Plzni. V letech devadesátých min. stol. jedna z nejlepších operetních subret, pak znamenitá herečka rolí charakterních a komických. Choť kapelníka Engelberta.

Engelbertová Eugenie (dcera Běly E.), (* 4. 10. 1889), čes. herečka, od 1905 členem činohry Nár. div. v Praze.

Engelbrecht Theodor (1813—1892), něm. lékař a pomolog, věnoval se zvelebení pěst. ovoce, založ. stát. pomolog. ústav, viprac. normalis. sortiment ovoce pro zem. silnice a předs. pomol. sdružení.

Engelbrekt Engelbrektssön, šlechtic a švéd. hrdina za svob. lidu. Se svým selským vojskem osvob. téměř celé Švédsko, svolal první švédský říšský sněm 1435 do Arboga, kdež zvolen říšským hejtmanem. Nepřát. šlechta dala mu po bok 1436 Karla Knutsona (Bonde), pozd. krále. Po vítězném tažení do dánsk. již. Švédska 1436 ubit čl. vys. šlechty.

Engelgardt Alexandr Nikolajevič (1828—1893), ruský chemik a agronom, prof. zeměděl. ústavu v Petrohradě.

Engelhart Alois (* 1811 v Praze), malíř portretů.

Engelhardt David, rytec čakanů mincovny pražské v l. 1593—1601.

Engelhardt Jiří (1775—1862), rus. státník, spisov., propagoval školství příliš liberálně; vydal Wrangelův polár. cestopis (1839 2 sv.).

Engelhardt Viktor (* 1891), kult. filosof a politik, od 1922 vl. r. fysik. techn. říš. úst. v Charlottenburku. Spisy z oboru duševní kultury a svět. názorů minul. i soudobých.

Engelhardtia Leschen., rod čel. Juglandaceae (ořešákovité); velké stromy s 11, většinou východoindickými druhy, z nichž nejobyčejnější: E. spicata Blume z Himalají a Javy skýtá tvrdé, těžké, bledočervené nábytkové dřevo.

Engelhaus, ↷ Andělská Hora v Č.

Engelmann, pseudonym neznámého spisovatele německého, jehož mravoučný spis do češtiny přeložil Josef Rautenkranz pod titulem „Engelmannova knížka, obsahující krátké učení mravů v otázkách a odpovědích“, jako dárek české mládeži škole odrostlé (Hora Kutná 1808, pak Praha 1811).

Engelmann Georg (1809—1884), amer. lékař a botanik, účastnil se botan. výprav s.-am. Jeho Botanical Works vyd. jeho syn a Assa Gray (1888).

Engelmann Johannes (1832—1912), německo-ruský právník a prof. univ. jurjevské, kdež přednášel civ. proces a obč. právo ruské. Četné právn. spisy v jazyku německém a ruském. (Staatsrecht des russ. Reiches, 1888.)

Engelmann Karel (* 1800 ve Vídni), učitel hudby v Praze v letech šedesátých.

Engelmann Richard (* 1868), něm. sochař. Studoval ve Florencii a Paříži;

pracoval ve stylu Rodinově a známy jsou jeho monum. hrobky v Hanoveru a velká fontána ve Zhořelci.

Engelmann Rudolf, syn Viléma E., (1841—1888), něm. hvězdář, poté naklad., zpracoval Newcombovo Populární hvězdářství, 7. vyd. 1924.

Engelmann Theodor Wilhelm (1843—1909), prof. v Utrechtu a Berlíně, vydal díla lékař., znám pracemi z oboru činnosti srdeční a svalové.

Engelmann Wilhelm (1808—1878), knihkupec lipský a bibliograf, maj. předn. naklad. záv., vydával knihy veškerých oborů naučných.

Engelmüller Ferdinand (* 23. 12. 1867, † 29. 9. 1924), čes. malíř v Praze. Vynikající krajinář, žák Mařákův. Práce jeho nalézají se ve všech větších galeriích (Vídeň, Praha, Paříž). Jeho největší obraz Polabí zakoupen čsl. státem. Znamenitý paedagog, který vychoval celou řadu našich krajinářů. Byl též literárně činný a vydal mimo jiné: Cesty k malířskému umění, 1924. Jeho Museum na Hradčanech jest hojně vyhledáváno.

Ferd. Engelmüller.

Engelmüller Karel (* 14. 6. 1872), vrch. účet. rada, spisovat. a div. referent. Sepsal řadu feuilletonů, románů a životop. studií. Nejznámější z jeho prací jsou: Černé lilie, Pavouci, Labyrint lásky, Hanna Kvapilová, Marie Ryšavá a j. Redigoval Ottův čes. divad. slovník a je divadelním referentem Nár. Politiky.

Engels Friedrich (* 28. 11. 1820, † 5. 8. 1895), německý socialista, spolupracovník Karla Marxe, s nímž sepsal komunistický manifest (Moskva 1848), Herrn Eugen Dührings Umwälzung d. Wissenschafft. 1878, vyd. 2. a 3. svaz. Marxova Kapitálu.

Engels Georg (1846—1907), něm. herec, vystup. v charakt. veseloher. rolích.

Engels Robert (* 1866), něm. malíř, žák düsseldorf. akademie, znám jako ilustrátor mnichov. Jugend; čerpá ze staroněm. motivů.

Engelsberg, ⚲ Andělská Hora (Slezsko).

Engelsdorf, o. v Č., okr. Frýdlant, 898 n. ob.

Engelschalk Albert (* v polovici XIV. věku v Straubingu), viklefovský bohoslovec, 1376 mistr, 1386 děkan, 1391 rektor, 1402 profesor bohosloví na Karlově učení v Praze, kde zemřel. Hlásil se k směru, toužícímu po opravách v církvi, jsa stoupencem staršího kruhu viklefského, vydal Speculum Aureum (1404), spis, potírající zlořády ústřední správy církevní, pak Passio Christi, Lectura super evangelia dominicalia, Lectura in evangelia de sanctis, Responsum de decimis a Quaestions super Sent. Lit.: Sedlák, Hus 1915, 35; Novotný, Hus, 2, 1921, 515.

Engelšalk (Engelskalk), markrabě vých. marky (dnešní Rakousy) ustanoven r. 871 s bratrem Vilémem za správce Moravy od něm. panovníka Karlmanna za sporů mezi Rostislavem a Svatoplukem. Moravané však zvolivše si za knížete Slavomíra, vzpírali se dosazeným správcům. Když pak vypraveno něm. vojsko pod vedením Svatoplukovým, dohodl se tento se Slavomírem. V boji Engelšalk s bratrem padli. Lit.: V. Novotný: Čes. dějiny I. 1.

Engelthaler František (* v polovici XVIII. věku v Radnicích, † 1815), český spisovatel hospodářský, vysvěcen v Praze, 1764 lokalista ve Skrýšově, 1772 farář v Oseku u Rokycan. Vedle prací v duchovní správě zabýval se i zlepšením chovu ovcí, zejména španělského plemene, vydal o tom spis Krátké a užitečné jednání o dobytku ovčím (Plzeň 1800). Lit.: Č. Č. Musea 1854, 645.

Engelhalter Karel (* 1784 v Rakovníku, † 1840), obrozenský básník český, 1814 farář v Mitrovicích, 1819 v Mešně, 1826 v Hostouni. Psal básně do Krameriova a Tomsova časopisu Čechoslav. Lit.: Jungmann, H. L. Č. 1849. 550.

Engerth Eduard Ritter v. (1818—1897), něm. rak. malíř, od r. 1854 ředitel pražské Akademie umění, pak prof. histor. mal. na akademii vídeňské. Znám hlavně svými portrety osobností vídeňského dvora a cyklem Figarova svatba ve dv. opeře. 1871—1892 ředitel cís. obrazárny, jejíž katalog vydal.

Engern (Engergau), stř. část býv. Saska na z. od ř. Edery, po obou březích Wesery, dělící ji na záp. a vých. Engern podle něm. km. Angrivariů. Hl. m. Soest. Zánikem vévodství (1180) přešel titul vév. na wettinsko-ernestinský pan. rod.

Engeström Wawrzyniec, hrabě († 1827), švédský vyslanec v Polsku a nepřítel Ruska. Oženil se v Polsku a stal se pak Polákem a pěstitelem styků švédsko-polských, v nichž pokračoval jeho vnuk Wawrzyniec (1829—1908), překladatel četných spisů švédských do polštiny.

Enghien (angián), vlam. Edingen, m. v belg. prov. hennegavské, (1920) 4848 ob.; krajkářství a textilnictví.

Enghien-les-Bains (lebén), láz. ve franc. dep. Seine-et-Oise, (1921) 8418 ob., 12 km sev. od Paříže, s osmi sirn. prameny. Hojně navštěvované Pařížany a známé hl. svými mezin. dostihami.

Enghien (angián), Louis Antoine Henri Bourbon de Condé, duc d'E. (1772—1804), syn Louise Henryho, emigroval 1789, žil v Bádensku. 1804 z rozkazu Napoléonova zajat a pro zastrašení Bourbonů ve Vincennes 21. 3. 1804 zastřelen.

Engländer Richard, ↗ Altenberg Petr.

Engler Adolf (* 1844), něm. botanik, prof. bot. a řed. bot. zahr. v Berlíně, vůdčí botanik v oboru system. botaniky a rostl. zeměpisu.

Engler Josef, rodem z Ostritz v Lužici, varhaník v Praze 1770.

Engler Karl (1842—1925), něm. chemik, prof. na techn. v Karlsruhe, 1870 vynalezl umělé indigo, věhlasný badáním a teorií o vzniku petroleje. Spis.: Das Erdöl, 1913—1919, 5 sv.

Engler Vendelín (* 1869 v Kocenicích), český spisovatel bohovědný, katol. farář v Dolních Počernicích. Psal cestopisné črty, zejména o pouti do Lurd (Poklad věřících, 1902). Lit.: Podlaha, Bibl. 2076.

Englewood (englvúd), m. v s.-amer. st. New-Jersey, (1920) 11.627 ob., bl. Jersey City na ř. Hudsonu, s četn. letohrádky.

English Bazar, m. v indobrit. Bengálsku asi 16.000 ob., 88 km s. od Muršidabádu.

English spoken (ingliš spókn), mluví se anglicky.

English Violet, zastaralý hud. nástroj, podobný viole d'amour.

Englisováni, řez jistých svalů na koňském ohonu, k odstranění jeho skleslé neb křivé formy.

Engliš Karel, JUDr. (* 17. 8. 1880 ve Slezské Hrabyni), ministr financí, univ. prof. v Brně a národohospodář. spisovatel. V prvém i druhém úředn. kabinetě zastával úřad min. financí, rovněž v r. 1925 ve vládě Švehlově. Po volbách r. 1929 opětně povolán jako ministr financí do kabinetu Udržalova. Politicky činný, zasedal na zem. sněmu moravském od r. 1918—25 posl. nár. shromáždění za nár. demokracii. Vynikající odborník národohosp., vybudoval svoji vlastní peněžní teorii, kterou ve svých spisech hájí. Spisy: Teorie statistiky spotřebného hospodářství (1917), Sociální politika (1917), Měnový a finanční problém českosl. státu (1919), Peníze (1919), Denár (1923), Národní hospodářství a četné jiné.

JUDr. Karel Engliš.

Engliš Petr Payne (* v druhé polovici XIV. věku v Anglii, † 1456 v Praze), viklefista, 1413 opustil vlast, 1414 usadil se v Čechách, kde byl nejlepším znalcem učení Viklefova, 1415 hájil v Praze přijímání podobojí, 1434 správce husitského kláštera Na Slovanech; stal se jedním ze čtyř vyslanců na sněmu Basilejském. 1437 odešel z Prahy s Rokycanou před Zikmundem, 1448 vrátil se zase do Prahy, Česky se po celou dobu nenaučil, psal jen latinsky, zejména o eucharistii. — Lit.: Bartoš, Lietrární činnosti Rokycany, Příbrama a Petra Payna (Praha 1928, 90). Sedlák, Hus 1915, 363. Novotný, Hus 2, 1921, 536.

Engoby (franc., angób), massa k polevám používaná, hlavně při turecké fayencové keramice a při ital. sgrafitech. Engobovati ↗ zdivo a keramika.

Engouement (franc., angumán), nahromadění, naplnění, prvé období při zánětu plic.

en grande tenue (fr.), v gala uniformě.

Engrêlure (franc., ángrelýr), okrajová ozdoba z kroužkování, krajkové vroubení.

En gros (franc., án-gró), ve velkém, v celku; opak en détail, v drobném, jednotlivě; engrosista (grosista), obchodník ve velkém; engros cena, cena ve velkém.

Engüri, tur. vilajet a město, ↗ Angora.

Engyon, antické m. sikulské, ↗ Gangi.

Enharmonické tóny mají sice rozdílné matematické podmínky a jsou různě psány v notovém písmu, avšak v hudební praxi mohou býti pokládány za identické (na př. eis a f, h a ces). Jméno jest odvozeno ze starořecké hudební teorie.

Enhuber Karl von (1811—1867), něm. malíř, stud. v Mnichově, vynikl jako ilustrátor; humor. motivy většinou volil z prostředí hornobavorských sedláků.

Enhúr, egypt. bůh, ↗ Onúris.

Enhydris, ↗ zmije mořská.

Enhydros ↗ chalcedon.

En chef (frc., an-šéf), hlava, náčelník; general en chef, nejvyšší velitel vojska.

Encheiresis (řec.), uchopení se něčeho, zákrok (na př. při operacích); e. naturae, u Goetha (na př. ve Faustu), činnost přírody, jíž život tvoří a jemu napomáhá.

Enchère (fr., aňšér), vyšší cena zboží; enchěrovati, zvýšiti cenu, přepláceti.

Enchiridion (encheiridion, řec.), v literatuře bohovědné rukověť, příručka,

z nichž nejznámější je Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum, spis Jindřicha Denzingera (Vircpurk, 1854), významná příručka dogmatických rozhodnutí církevních sněmů a papežů.

Enikel (Enentel) Jansen, víd. obč. básník, z konce 13. stol., kronikář, napsal dvě rýmov. kroniky Weltchronik a Fürstenbuch von Oesterreich.

Enjambement (fr., anžámbmán), ve franc. poetice překročení slov z jednoho verše do druhého, zavrženo Malherbem a Boileauem, znovuzavedeno Chénierem a romantiky.

Enka, v obchodě různé, jako bělidla používané perboráty; E. IV, perborát sodný, E. VI rovněž, ale smíchaný se sodou, E. V, perborát hořečnatý.

Enkaustace (řec.), napouštění sádr. odlitků k docílení podoby mramoru nebo slonoviny. Suché odlitky ponořují se do roztaveného stearinu nebo parafinu, nebo se natírají roztokem těchto látek v petrol. éteru. Obyč. se směs slabě zabarvuje do žlutočervena, čímž dociluje sádra teplejšího tónu.

Enkaustika (řec. enkausis, vypalování), druh antické malby, kde používáno bylo vosku jako pojidla barev (→ vosková malba). Nanášení této barv. vosk. směsi dělo se buď za horka, neb po ploše, kde obraz vznikl, a třením rozžhaveným železem docíleno tvrdnutí. Nejstarší enkaustické malby byly dochovány na egyptských mumiích.

Enke (staroněm. Encho), pacholek, čeledín; tak nazýván zvl. v již. Něm. až do 16. stol. polní pacholek, podřízený hl. čeledínovi; též vozka, provázející válečný oboz.

Enke Ferdinand (1810—1869), knihkupec, zakladatel (1874) známého vědec. nakladat. ve Štutgartě.

Enkelados, jeden z gigantů (→), pohřbený Athénou pod ostrovem sicilským.

z Enkenfurtu, šlecht. rodina původu brabantského, od XVII. stol. usedlá v Čechách na panství ledečském a přechodně i jinde. Zdědivše statky v Dol. Rakousích, přenesli tam r. 1677 sídlo. Poslední člen rodu Václav Adrián († 1738) držel též panství Náměšť na Moravě (1732—1738).

Enkláva (lat.), menší území uzavřené, obklíčené jiným státem, → exkláva.

Enklitikon (řec., též enklise), slovo přikloňující se k předcházejícímu, s nímž spojuje přízvuk; enklitický, přikloňující se.

Enkolpion (řec.), náprsní schránka s ostatky; též náprsní kříž biskupský.

Enkomion, chvalozpěv či chvalořeč vůbec a vítězů zvláště, podle poetiky aristotelské útvar odlišný od hymen, jež byly chvalozpěvy bohův, v poesii humanistické hojně pěstovaná forma pochlebných básní. — Lit.: Vychodil, Aristotelova kniha o básnictví (Brno 1892, 10).

Enköping (enčéping), m. ve švéd. kraji Upsala, (1925) 5901 ob., na sev. jez. Mälarského, proslulé zelinářstvím.

Enkratité (z řec. enkrateja, zdrženliví), gnosticko-asketická sekta st. křest. Enkratick. vlivem působilo egyptské evangelium; → hydroparastaté.

Enkrinity (trochity, entrochity), stonky vymřelých lilijic (→), zvláště Encrinus liliiformis Schl., které tvoří celé vrstvy lasturnatého vápence (Muschelkalk), (trochitový vápenec).

Enlevage (fr., ánlevaž), způsob odbarvování, odleptávání barviva při tiskařství látek.

En masse (franc.), najednou, v množství, v mase.

en miniature (fr., an miniatýr), v malém měřítku, zvl. v malířství a j. oborech umění, → miniatura.

Enna, starov. m. ve stř. Sicilii, „pupek Sicilie“, středisko kultu Démétřina a v l. 135—132 př. Kr. povstání otroků, dnešní Castrogiovanni.

Enna August (* 1860), dán. hudeb. skladatel; napsal četné opery: Čarodějnice, Kleopatra, Aucassin a Nicolletta (dávána též v Praze 1896), Prodavačka sirek, Gloria Arsena, balety, symfonie, písně atd.

Ennan, husinal, husinol, desinfekční prostředek, obsahující as 50% kresolu, stearan sodný, alkohol a volnou žíravinu. Přichází v podobě tablet.

Enneady (řec., devítnice), ozn. spisů Plotinových, sestáv. ze 6 skupin (E.) po 9 knihách.

Enneagynus (řec., devítimanželný), květy s 9 čnělkami. Proto byly řády rostlin s podobně utvářenými květy v prvních 13 třídách Linnéova systému popisovány jako Enneagynia.

Enneandrus (řec., devítimužný), květy s 9 tyčinkami. Rostliny s tímto druhem květů tvořily devátou třídu v Linnéově rostlinném systému (Enneandria).

Enneberg (údolí Enneberské neb Gadertal), část tyrolského Pustertalu mezi Grödenskými a Ampezskými dolomity, s potokem Gadským, přítokem ř. Rienz; (1921) kol. 5200 ob.; hl. obec Sankt Vigil (asi 500 ob.).

Ennemoser Josef (1781—1841), tyrolský lékař, jenž se zabýval mesmerismem, okultismem, magií atd. Napsal zejména:

Dějiny magie a Magnetismus a jeho poměr k přírodě a k náboženství.

Ennes (eneš) Antonio (1848—1900), portugal. spisov., do 1877 red. Gazeta do Povo a O Paiz, řed. nár. knih., 1890 min. nám., 1891 mimoř. kom. ve Vých. Africe.

Ennis, irsky Inis, hl. m. hrabství Clare v Irském svob. státě, 5520 ob.; kat. katedrála, seminář, obchod obilím a dřevem. Na blízku slavná Erasmus-College, založ. E. Smithem.

Enniscorthy, irsky Inis Coirthe, m. v hrabství Wexford Irského svob. státu, 5500 ob.; přádelny vlny, koželužny, obchod obilím a moukou.

Ennis z Atteru a z Iveaghe, rod šlecht. původu irského. Za nábožen. třenic za Jindřicha VIII. (1. pol. XVI. stol.) odešli z Irska do Něm. a odtud do Čech. Za 30leté války stáli na straně císařské. I potom se vyznamenali v bojích, takže r. 1680 povýšeni cís. Leopoldem I. do rytíř. stavu král. českého. Zakoupili se na Prácheňsku. R. 1784 povýšena jedna větev do stavu svobod. pánů. Tato větev drží rodové statky Lažany a Milčice, dědictvím získali na čas též Dolní Počernice u Prahy.

Ennius Quintus (239—168 př. Kr.), řím. básník, napsal dějinné epos Annales v hexametru, jejž zavedl do řím. básnictví, tragedie, komedie, básně, atd.

Ennius Šimon z Fenixfeldu, též de Phoenicio campo zvaný (* 1520 v Klatovech, † 1561), humanistický básník český; studoval na universitě v Praze, 1544 bakalář, 1548 učitel v Prostějově, pak 1550 ve škole Matouše Kolína z Chotěřiny u Svatého Jindřicha v Praze, načež oženiv se, usadil se 1551 v Klatovech, kde 1554 obdržel jako radní městský přídomek z Fenixfeldu. Byl členem básnické družiny Hodějovského z Hodějova, na jehož zámek v Řepici i s manželkou svou zajížděl. Zbásnil ve 199 distichách Breve enconium Olomucii, metropolis in Moraviae marchionatu (Prostějov 1550), přebásnil Sententiae Syrachi (1555), jiné jeho verše vytiskl Mitis ve Farragines. Do češtiny přeložil tendenční spis apostaty Roberta Barnesa, překlad vyšel však až po jeho smrti pod názvem Kroniky a životův sepsání nejvrchnějších biskupův římských jináč papežův (Norimberk 1565 a 1567). — Lit.: Liber decanorum 2, 1830, 333; Lupáč, Rerum bohemicarum... (Praha 1584).

En-Nukra (arab., dutina), ↷ Basan.

Ennuyant (fr., annüjan), nudný, obtížný.

Enoch (hebr. Chanoch), jméno ze Star. zákona, zvl. praděd lidstva, jenž žil 365 let, stýkal se s Bohem a posléze k němu odešel. Původ této postavy možno najíti v babylon. čaroději Enmeduran-kim. Později Židé tuto báji opět oživili.

Enol, ↷ olefinalkohol.

Enomoto Takeaki neb Buyo, Vicomte (1836—1908), jap. státník. Zúčastnil se vzpoury šogunů proti císaři, r. 1869 zatčen a odsouzen; po tříletém věznění obdržel milost, byl pak vyslancem v Petrohradě. v Pekingu a až do r. 1897 několikráte ministrem. Zemřel jako admirál a člen Nejv. státní rady.

Enophthalmus (řec.), zapadnutí koule oční (bulbu) do očnice (orbity), ↷ choroby očnice.

Enormní (lat.), od pravidla (normy) se odchylující, nadmíru veliký.

Enos (ve starov. Aenos), město v evr. Turecku, vilajet Tekir-Dagh (Rodosto), (1920) asi 7000 ob., přístav při ústí řeky Marice; sídlo řeckého arcibiskupa, má citadelu z dob byzantských, obchod, plavba, rybářství. Sev. odtud jsou trosky města Trajanopolis, jež trvalo až do středověku.

Enosmose (řec., endosmose), ↷ osmose.

Enostosa (enostosis, řec.), nádor, rostoucí uvnitř kosti.

Enotrio Romano, pseud. G. Carducciho.

en passant (franc., an pasan), jda mimo, vedle mimochodem.

en profil, se strany, ↷ profil.

Enquête ↷ anketa.

Enregistrement (franc., anrežistrman), zanesení do rejstříku za účelem, aby soukromým listinám dostalo se pevného data, obvyklé hlavně ve Francii a v zemích franc. práva. Též při tom vybírané dávky se tak zovou. Ve Francii sáhá e. až do 16. stol.; bývá vybíráno jako dávka pevná (droit fixe), poměrná (d. proportionel), nebo jako dávka odstupňovaná (d. fixe et gradué). Dávce podléhají především listiny o převodu vlastnictví.

Enriquez Gómez (enrikes gomez) Antonio (* 1600 [?], † 1660 [?]), špaň. spisovatel, napsal 22 komedie a četná jiná díla.

en route (fr., aurut), cestou, kupředu.

Ens. (lat., jsoucí), ve scholastice každá věc nebo bytost; odtud „ens entium", „bytost bytostí", nebo „ens realissimum", „skutečná bytost", značí božstvo.

en sautoir (fr., ãn sotoar), řád, který se nosí na stuze kol krku.

Ensemble (franc., ansambl), veškerenstvo; v umění harmonické zasahání různých jedinců a tak docílené jednotné působení, zvláště souhra v divadle. — V opeře a hudbě instrumentální kusy pro ensemble nazývají se čísla nebo kusy pro více hlasů neb nástrojů.

Ensemin, 1% roztok kokainu s přídavkem adrenalinu a chloretinu. Slouží jako anestetikum v zubním lékařství.

Ensenada, přístav v Argentině na řece La Plata.

Ensete, druh banánů, ↷ Musa.

Enschedé, hol. tiskařská firma, založená Isaakem E. r. 1703, jež dosáhla rozkvětu za jeho syna Johannesa (1708—1780). Zvláštností firmy E. byla různá velmi dokonale pracovaná písma. Pěstovala se zdarem tisk orientální. Podnik existuje ještě dnes pod firmou: E. & Zonen.

Ensifer (lat., mečník), titul kurfirsta saského jako arcimaršálka říše německé.

Ensign (praporec), pojmenování námoř. praporčíka v loďstvu USA. Ve Francii enseigne de vaisseau — fregatní poručík.

En-sof (hebr., nekonečný), v kabbalistické mystice označení boha.

Ensor James (* 1860), belg. malíř a rytec v Ostende, samouk; maloval hl. strašidelné zjevy.

Enstatit, metakřemičitan hořečnatý, $MgO.SiO_2$, přirozený minerál, přicházející v nepravidelných kusech nebo zrnitých shlucích, hlavně vrostlý v apatitu. Jest barvy šedobílé, žluté, zelenavé nebo nahnědlé. Snadno se přeměňuje v talek.

en suite (franc., ansuit), následkem toho; také v doprovodu panovníka se nalézající důstojník.

Enšperger, pseud. Václava Chlumeckého.

Enšpigl ↷ Eulenspiegel.

Entari (tur.), turecký spodní šat u mužů kratší, u žen delší; druh kaftanu. Přes něj se nosívá obyč. pás z látky, zv. džubeh.

Entase (řec.), vydutí, zesílení dříku sloupu antických slohů sloupových, ↷ kontraktura.

Entada Adans. (Pusaetha L.), tropický druh Mimosacei. Popínavý keř s dvakrát peřenými listy, s malými bílými nebo žlutými kvítky a semeny velikosti slepičích vajec ve plochém a dřevnatém lusku. E. scandens Benth. roste ve vých. Indii a Americe, jeho lusky dosahují až 1 m délky a semena mají až 5 cm v průměru. Zpracovávají se na lžíce a malé krabičky.

Entada scandens.
Část keře.

Entada scandens.
Část kmene. Semeno v lusku.

Entelechie (řec.), umělý výraz filosofický, Aristotelem vytvořený, značí formu, jež se v látce uskutečňuje, proti pouhé možnosti uskutečnění (potencialitě), jež v látce je obsažena. V novovitalismu značí e. účel, tvořící sílu, jež sama v sobě život skrývá.

Entente (fr., antant), dohoda, svazek; e. cordiale (kordial), srdečná dohoda. V řeči diplom. e. cordiale tolik, jako spolek a značí zvláště francouzsko-anglickou koloniální dohodu z r. 1904 a z toho vyvinuvší se „Trojdohodu", jež se za svět. války změnila v dohodu desíti a konečně ve „spojené a spřátelené mocnosti". ↷ světová válka, dohoda.

Enteralgie (řec.), bolesti ve střevech ↷ střevní nemoci.

Enterální, střevní, ↷ střevo.

Enteritis (řec.), ↷ střevní nemoci.

Enterium, soustava střevní, ↷ střevo.

Enterlooper, zastar. dopravní prostředek nizozemských podloudníků.

Enteroanastomosa (řec.), umělé spojení dvou částí střeva.

Enterokinasa (řec.), ↷ šťáva střevní.

Enterolith (řec., kamének střevní), ↷ kaménky střevní.

Enterologie (řec.), nauka o vnitřnostech.

Enteromorpha Haw., zelená řasa z čeledi Ulvaceae s rourkovitou nebo střívkovitou stélkou, mnoho druhů ve všech mořích, z nichž některé se pojídají v Australii a na jižních ostrovech jako „mořský salát".

Enteropneusta (žaludovci), červům podobní živočichové, žijící na mořském dně. Přední část těla (žalud) jest pohyblivá, spojená límcem s trupem. Přední

část střeva proděravěna žaber. otvory, proto je řadí někteří zoologové k Chordátům. Ve vývoji larva tornarie se podobá larvě ostnokožců, proto řadí je k těmto. Jiní pokládají je za samostat. skupinu Helmintomorpha. Nejdůležitější čeledi Balanoglossidae. B. clavigerus Ch. ze Středozemního moře, až 1 m velký.

Balanoglossus clavigerus. Larva.

Enteroptosis (řec.; choroba Glenardova), sklesnutí vnitřností, vyznačuje se uložením vnitřností, zvl. střev, směrem dolů. Dříve považován za příčinu neúčelný oděv, šněrování, vleklá zácpa a podob., v dnešní době spíše konstitucionelní základ, souvisící s celkovou asthenií ↗. Často vyskytují se oba momenty současně. Při tom bývají kromě skleslých jater a žaludku skleslé i jednotlivé oddíly tlustého střeva a pravá ledvina. E. prozrazuje se náhlými, kolikovitými bolestmi, někdy vedle celkových nervových poruch, obtížným tlakem, tahem a citlivostí v dutině břišní. Léčba snaží se zmírniti obtíže bandážemi, což se podporuje léčbou mechanickou, elektřinou, vodoléčbou, masáží a pod.; v úvahu může přijíti i zákrok chirurgický, totiž zmenšení stěny břišní a upevnění pohyblivých částí.

Enterosan, lék stejného složení jako optannin, zásaditý třislan vápenatý, $Ca(OH) . C_{14}H_9O_9$. Tvoří šedohnědý prášek bez chuti a zápachu, ve vodě skoro úplně nerozpustný. Přichází v tabletách a používá se ho podobně jako taninu.

Enterotomie (řec.), řez střevem.

Enterozoa (cizopasníci), ↗ škrkavky.

Enthusiasmus (z řec. entheos, božím duchem naplněn), oduševnění, nadšení; enthusiast, nadšený obdivovatel, blouznivec.

Enthymem (řec. myšlenka), zkrácený logický závěr, při němž nutno první soud v myšlenkách rozšířiti. Př.: „Kdybych byl doma tak obáván, jako ty v tomto městě, opustil bych svůj domov!“ (tedy: opusť město). Cicero, 1, Catilin. 17.

Entita (latinské entitas), utvořeno scholastikou od ens, čímž má býti o nějaké bytosti řečeno, že jest, že existuje.

Entlebruch, krásné horské údolí ve švýc. kantonu Lucernském, nazvané podle řeky Entle.

Entlicher Vojtěch (* 1761 v Žamberce, † 1806 tamtéž), český malíř; studoval humaniora u cisterciáků ve Žďáře, kde vstoupil do kláštera, ale odešel zase odtud do Vídně a Pešti jako malířský tovaryš, 1791 vrátil se do Prahy, vstoupil do kláštera v Břevnově, studoval filosofii a bohosloví, stal se benediktinem a r. 1795 vysvěcen v Praze, farářoval pak v Bezděkově u Police nad Metují. Zanechal řadu maleb náboženských a portrétů současných osobností. Lit.: Dlabač 1, 367.

Entner Josef (* 1897), tajemník, spisov. a překl. Napsal: Studené světlo (dobrodruž. román 1928), řadu článků, novel, feuilletonů, povídek atd. Přeložil: Pohádky pro dospělé od Jean Q. Ritta. Používá pseud. Eter.

Entoderm, vnitřní zárodečný list, ↗ hypoblast.

Entomographie (řec.), popis hmyzu.

Entomolog (řec.) badatel, konající svá studia na hmyzu. Entomologie, věda zabývající se hmyzem.

Entomofag (řec.), hmyzožravec.

Entomofilní, hmyzomilný, e. rostliny takové, u kterých opylení se děje hmyzem, za tím účelem jsou květy upraveny k lákání hmyzu (na př. medonosné).

Entomostraca, společný název pro několik řádů korýšů nižších (Phyllopoda, Ostracoda, Branchiura, Copepoda a Cirripedia); dnes se tohoto názvu už neužívá, protože se poznalo, že příbuznost těchto řádů není tak blízká.

en tortue (fr., antorty), jako želva.

En tout cas (r., antuka — v každém případě), na př. deštník k upotřebení i proti slunci.

Entozoa (řec.), zastaralý název pro cizopasníky.

Entr'acte (franc.), meziaktí.

Entrata (it.), úvod, předehra ↗ intrády.

Entre-côte (franc., antrkot), hovězí maso na žebru.

Entre deux Mers (franc., antr dé mer), krajina ve franc. dep. Gironde mezi Dordogne a řekou Garonne, významná pěstěním vína.

Entre Douro e Minho, portug. provincie, ↗ Minho.

Entrée (franc., antré), vchod, předsíň bytu; v kuchařském umění: první jídlo nebo předkrm podávaný po polévce; v hudbě: úvod, předehra (↗ intrada); též vstupné k veřejnému představení.

Entrefilet (fr., antrfile), vsunutý, obyčejně kratší článek v novinách, „novinářská vata“.

Entrechat (fr., antrša), v baletu křížový skok, při němž tanečník stehna několikrát skříží, nohy srazí.

Entrelacs (franc., antrla), ve stavebním umění liniemi propletené okrasy; propletené tahy písma.

Entremés (špan.), původně druh slavnostní mimické hry, hrané při slavnostních hostinách v době mezi jídly, poznenáhlu se proměnila ve frašku. Později bylo jméno e. přenášeno na mezihry a dohry (pasos), spojené s prováděním comedias.

Entremet (franc.), lehčí jídla, jež se podávají mezi ostatními chody při hostině, jako jemná zelenina, sladké pokrmy, paštiky; též druhý hlavní chod při hostině.

Entremetteur (franc.), zprostředkovatel; entremise, zprostředkování.

entre nous (franc., antr-nú), „mezi námi", t. j. řečeno důvěrně.

Entrepôt (fr.), sklad zboží, skladiště, celní sklad; obchod prostřednictvím e., prodej a koupě zboží, ležícího ve veřejném skladišti, z něhož nebylo zaplacena clo.

Entrepreneur (fr.), podnikatel, dodavatel.

Entreprise (fr.), podnik, smlouva o převzetí stavby, dodávek atd.

Entre Rios (španělsky, „mezi řekami"), provincie Republiky argentinské, mezi řekami Paraná a Uruguay, 74571 km², (1928) 570.927 ob. E. je mírně zvlněná rovina, se dvěma řadami pahorků, táhnoucími se od severu na jih. Na sever se prostírá rozlehlý les. Subtropické podnebí přináší bohaté deště. Obyvatelstvo se živí chovem dobytka a zemědělstvím. Hlavní město: Paraná.

Entresol (fr.), mezipatro, ↗ poschodí.

Entrevue (fr.), setkání, schůzka, zvl. panovníků.

Entrez! (fr.), vstupte, dále!

Entropium (řec.), vyvrácení očního víčka dovnitř, čímž pak brvy dráždí rohovku. Příčinou bývá jízvovité svraštění se spojivky, zvl. při trachomu, poleptání a difterii oka nebo vleklý zánět spojivky s křečí víček. Vyléčení dosáhne se většinou pouze operací. E. vyskytuje se také velmi hojně u psů; operativní léčení je snadné.

Entuzjastki, femin. hnutí polských žen v l. 1841—60, pracujících o zrovnoprávnění s muži.

Enukleace, vyloupnutí jádra, na příkl. otoku, kloubu; také exartikulace. (E. oka.) Enukleovati „vyjmouti jádro", vyloupnouti.

Enunciace, oznámení, prohlášení.

Enuresis (lat.), močení ve spaní, neúmyslné vyprázdnění močového měchýře u dětí ve věku nad dva roky, také u dospělých; nejde-li o onemocnění organické, spočívá e. většinou na nervovém základě. Ošetřuje se duševním ovlivňováním nebo výchovným opatřením.

Enveloppe (franc.), obal, schránka; vojensky: ve starších pevnostech souvislé nebo jednotlivě vedle sebe stavěné náspy před hlavním opevněním.

Enweri Ali († 1190), perský básník, autor žalozpěvu o zničení Chorossánu a Divánu, vydaného Lucknowem r. 1880. Dvorní básník seldžuckého sultána Sandžara.

Enver Paša (1882—1922), turecký generál a politik. Narodil se v Cařihradě a vstoupil záhy do tur. armády. Po prvé se spojil s Mladoturky při jejich revoluci r. 1905 v Soluni a po třech letech znovu zúčastnil se politické akce mladotur., která donutila sultána Abdula-Hamida k prohlášení konstituce r. 1908. Brzy nato jmenován E. vojenským attaché v Berlíně. Vrátil se do Turecka za nepokojů v r. 1909, ale znovu odjel do Berlína, odkud popuzoval Araby ve válce tripolské proti Italii. V druhé balkánské válce dobyl opět na Bulharech Drinopole (1913), za což jmenován pašou a stal se zetěm sultánovým. Byl jmenován ministrem války a jeho germanofilská orientace byla vlastní příčinou, že Turecko zataženo do světové války. Po porážce ústř. mocností r. 1918 uprchl Enver na Kavkaz. Vyvíjel ale stále politickou činnost, spojil se s počátku se Sověty, pak ale se jich odřekl a uprchl do Buchary, kdež se dal r. 1922 prohlásiti emirem turkestanským. V bojích s rudou armádou padl u Dyžambe v Tadžikistanu. — Lit.: Liman v. Sanders: 5 Jahre in Türkei (1922).

Enviado especial, pseud. Vojtěcha Alb. Friče.

En vogue (franc.), v rozmachu, oblíbený.

Envoyé (franc.), vyslanec.

Enyalios, příjmení Aresovo (↗, později jméno syna Aresova a Enyo).

Enz, levý přítok Neckaru, 112 km dlouhý, pramení v sev. Černém Lese a vlévá se u Besigheimu. E. je bohatý na ryby a slouží k dopravě dříví (vorařství).

Enzendorfer Adam (* 1720 v slezském Skočově, † 1789 ve Vratislavi), čes. filosof; 1739 stal se jesuitou a profesorem církevních dějin při universitě ve Vratislavi. Vydal drama Divus Joannes Nepomucenus contra impios Wenceslai conatus ad mortem usque decertans exhibitus (Olomouc, 1754), Tractatus de Sacramento poenitentiae, extremae unctionis et ma-

trimonii (1766) a Tractatus de Deo uno et trino (1767). Lit.: Pelcl, Jesuiten 1786, 242.

Enzio (ital. označení jména Jindřich), král Sardinský, nemanžel. syn. císaře Bedřicha II. (1220—1272), měl za manželku sardinskou kněžnu Adelasii. Od r. 1239 byl císař. generál. legátem v Italii; začal dobývati Anconu a porazil u Elby janovské loďstvo. R. 1249 byl u Fossalty zajat Boloňskými.

Enzootie (řec., od zoon, zvíře), označení pro endemii (→) u zvířat, rovněž epizoocie označení pro epidemii → zvířecí nákaza.

Enzymy, bílkovité látky značně neurčitého složení; jsou velmi rozšířeny v rostlinách a živočiších a v jejich životním procesu hrají značnou úlohu. Podle účinků se rozeznávají: 1. e., které přeměňují nerozpustné uhlohydráty a nakonec je přetvoří v rozpustné cukry, na př. různé formy diastase; 2. e., které druhy vyšších cukrů proměňují v jednoduché cukry, na př. hexosu; 3. e., které glykosidy proměňují v cukry a různé jiné látky, jako emulsin, myrosin atd.; 4. proteolytické, které rozkládají různé formy nerozpustných látek bílkovitých, jmenovitě pepsin, trypsin, erepsin; 5. e., které srážejí roztoky, na př. lab (sráží mléko), trombasa (hraje úlohu při srážení krve), pektasa atd.; 6. e., které štěpí tuky, na př. lipasa; 7. oxydasy, které působí při oxydaci různých látek, jmenovitě laktasa, tyrosinasa. Účinek e.-ů. na některé látky je při nízkých teplotách velmi nepatrný, vzrůstá s teplotou, dosahuje maxima při 30—50°, pak ho ubývá a při vysokých teplotách úplně mizí. Některé působí v kyselých, některé při neutrálních a jiné při alkalických roztocích. → fermenty.

Enže (Enns), pravý přítok Dunaje v H. Rakousích, dl. 260 km, 31 km splavná, protéká pod Admontem úzk. údolím Gesäuse; její přítoky Erzbach, Salza a Seyr; je hranicí mezi Horními a Dolními Rakousy.

Enže (Enns), město v Rakousku, hejtm. Linec, (1923) 4203 ob., na řece Enži; got. chrám, museum, pivovary, strojírny; jedno z nejstarších měst v Rakousku.

e. o., zkratka ex officio (lat.), z úř. povinnosti, z úř. moci.

Eoanthropus Dawsoni Smith Woodward, fosilní nález lidských kostí z raného diluvia, sestávající z několika úlomků lebky a ze spodní čelisti, která se podobá čelisti šimpanzí. Nalezeno 1913 v Piltdownu (Sussex), → lidská plemena.

Eobanus Hessus, humanista a novolat. básník → Hessus.

eodem (lat.), téhož; e. die, mense, anno, téhož dne, měsíce, roku.

eo ipso (lat.), právě proto, samozřejmě.

Eolienne (franc., eōliän), pestrobarevná tkanina hedvábná, olemovaná česanou přízí.

Eolith, první nástroj lidský.

Eolithicum, období doby kamenné (→); eolitický — k e. patřící.

d'Eon de Beaumont (eō de bomō) Charles (Chevalier d'Eon), záhadná osoba (1728—1810); od r. 1755 tajem. franc. vyslan. v Rusku, kdež vystupoval v ženském šatě; r. 1768 poslán do Londýna, od r. 1771 z rozkazu králova nosil ženský šat až do smrti (1810 Londýn), aby nebyla kompromitována jistá londýnská dáma.

Eonit jest jiný název pro asbesto-cementovou břidlici, zvanou u nás obyčejně eternit (→).

Éós (řec., lat. Aurora), Jitřenka, bohyně ranních červánků, sestra Héliova a Selénina, zrodila s titánem Astraiem vě-

Éós.

try a Dennici. Se svého lože na Okeánu spěchá před Héliem zvěstovat den; svádí krásné mladíky jako Orióna a Tithóna, jemuž porodila Memnóna. Starší umělci ji představovali s křídly, od 5. stol. též bez křídel, nebo při smrti Memnónově, ve čtyřspřeží jedoucí po obloze a j.

Eosamin, azobarvivo, vznikající z 3-amino-4-kresolmethyletheru a kyseliny 1-natfol-3-8-disulfonové, barví vlnu a hedvábí vůči světlu stálou barvou růžovou.

Eosander Johann Friedrich (1670—1729), svobodný pán z Göthe, stavitel ve službách kurfirsta Bedřicha III.

Eos-Chromo-Direkt, Albertem v Mnichově vynalez. způs. tříbarvotisku. (→.)

Eosin, tetrabromfluoresceïn, barvivo z řady ftaleinů, pro vlnu a hedvábí, zářivě červené barvy.

Eosinofilie, rozmnožení eosinofilických krvinek (bílé krvinky, v jejichž buňkách jsou nahrom. zrnka, zbarvují se kyselým eosinem sytě červeně), obyč. při různých těžkých onemocněních, na př. leukaemii, trichinose a j.

Eosot jest směs kreosotových esterů kyseliny valerianové. Jest to žlutá olejovitá kapalina, ve vodě nerozpustná, snadno rozpustná v alkoholu a benzenu. Užívá se jí jako léku při tuberkulose, žaludečních a střevních chorobách.

Eozoické, slují usazeniny z doby archaické (azoické) a paleozoické, které obsahují zbytky nejstarších organismů.

Eötvös Jószef, baron (1813—1871), maď. státník a spisovatel. Procestoval v l. 1835—37 západ. Evropu a uveřejnil pak spis o reformě trestnic, který vzbudil velký rozruch. Z jeho románů jsou nejznám.: Vesnický notář (1844—46), A Carlhausi (1839—40), Uhry v r. 1514 (1847—48). Od r. 1840 byl vůdcem maď. reform. hnutí a na sněmu 1843—44 patřil k význ. opos. členům. R. 1848 ministrem školství v kabinetě hr. Batthyányho, po jeho odstoupení žil pak v Mnichově, kdež napsal dílo: Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten (1850) a Vliv ideí 19. stol. na utváření států (1851—54). Navrátil se pak do Uher, kdež pokračoval ve svojí liter. práci a v polit. činnosti. Až do r. 1867 bojoval po boku Deákově; pak opět min. školství v kabinetě Andrássyho, prosadil rovnoprávnost náboženství a vytvořil mod. maď. školství ob. Od r. 1866 presidentem Akademie. Jeho Sebrané spisy vyšly v l. 1901—1909. Patřil k největším buditelům maď. — Do č. přel. Vesnický notář (Hynek).

Eozoon (řec.), domněle zkamenělý prvok (Rhizopoda), nejprve objevený v rulové formaci v Kanadě a popsaný pod názv. E. canadende Dawson, jako nejstarší živočich země. Pravděpodobně

Část eozoonu.
(silně zvětšeno).

se ale jedná o mineralogické vyloučeniny, které mohou přicházeti všude, kde jsou uložena zrnka serpentinu ve vápenci, na př. na českobavorském žulovém území. Lit. Möbins: Der Bau des E. canadense, verglichen mit den Foraminiferen (1878); Hauer, Das E. canadense (1855).

e. p., na navštívenkách značí en personne (franc.), osobně.

Epacridaceae (postrmincovité), malá čeleď řádu Ericales, křoviny s malými, často jehlicovými listy. Tyčinky střídají se pravidelně s korunními cípky, nemají přívěsků a jejich prašníky otevírají se jedinou podélnou skulinou. Vyskytují se asi v 340 druzích skoro výhradně v Australii, kdež jsou luční rostlinou.

Epacris Cav., australský rod Epacridaceí (postrmincovité), okrasné, téměř vždy zelené křoviny s krásně zbarven. květy. Kol 40 druhů; mnohé se pěstují v evrop. sklenících jako rostliny okrasné.

Epafos, v řecké mytologii syn Dia a Jó (☞), král egyptský.

Epagógé (řec.), 1, tolik co indukce, 2. důkaz pravdy z úsudků.

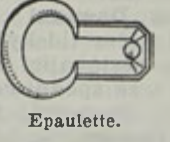
Epagomeny (řec., „přidané“), 5 dnů, doplňujících rok o dvanácti třicetidenních měsících na 365 dní, z toho název pro vsunuté dni vůbec.

Epakta (řec., „přidané“, totiž dni, též ukazovatelé měsíce, adjectiones lunae zvané), počet dní, který uběhl od posledního nového měsíce až k určitému dni; též stáří měsíce ve dnech toho dne, který se jmenuje východiskem e. V kalendáři Dionysia Exigua (☞) byl východiskem e. 22. březen, od Aloisia Lilia jest jím 1. leden.

Epameinóndas (* 420—362 př. Kr.), thébský vojev. a státník. R. 371 př. Kr. porazil spartského Kleombrota u Leuktry. Zlomil nadvládu Sparty založ. arkadského spolku a obnovením nezávislosti. Messénie. Po bezvýsledném tažení na Peloponnés 369 a 367 dobyl Byzancie a navázal styky s Chiem a Rhodem. Při čtvrtém tažení na Peloponnés 362 zvítězil u Mantineie, ale sám padl. Ač byl šlechetný a nezištný, přece jeho politické působení urychlilo vnitřní rozklad Řecka. Život E. popsal Cornelius Nepos.

Eparchiální archijerej, pravoslavný biskup, arcibiskup, metropolita, spravující eparchii na základě řádné vlastní pravomoci.

Eparchie (řec.), název území, spravovaného pravoslavným biskupem; v západní církvi diecese.

Epaulette.

Epaulette (fr.), náramenice, náplecník, vojenský odznak šarže.

Epifyti (cizopasníci).

Polypodium quercifolium.

Tillandsia bulbosa.

Tillandsia usneoides.

Platycerium grande.

Dischidia rafflesiana.

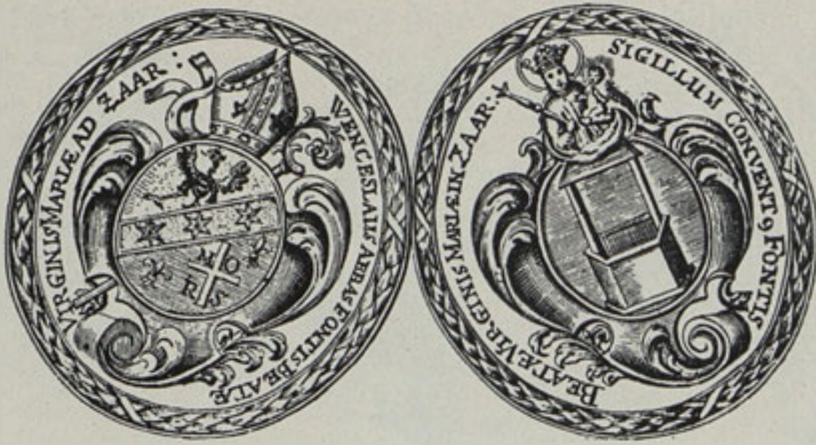

Ficus religiosa.

Billbergia porteana.

Ex libris.

Ex libris cisterciáckého kláštera ve Žďáru.

Ex libris Piaristů v Mikulově.

Ex libris „Bibliotheca Pezoldiana".

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

Épave (franc., epāv), majetek, jehož vlastník není znám; droit d'é. (drua), právo státu na takový majetek.

Épée Charles Michel, abbé de l' (1712—1789), franc. kněz a učitel hluchoněmých. Založil ústav pro hluchoněmé na Montmartru r. 1770, jejž pak stát r. 1791 převzal. Také ve Vídni založil podobný ústav r. 1779. Vynalezl zvl. posunkovou řeč pro hluchoněmé. Hl. jeho dílo: Institution des sourds et muets par la voie des signes méthodiques (1776).

Epeios, tvůrce dřevěného koně před Trójou (→ trojské války).

Epeira, druh pavouků (→ křižáci).

Epeirogenese, → epirogenese.

Épeiros → Epirus.

Ependym (řec.), vystlání dutin hlavních center nervových, t. j. komor mozkových a míšního kanálu. Vznícení e. sluje ependymitis.

Epenthese (řec.), „vřadění" hlásky, zvláště i z následující slabiky. Tak na př. v řeč. povstává z makarja slovo makaira. Epenthetický, vřazený.

Eperjes, → Prešov.

Épernay, franc. m. v dép. Marne, středisko vinařství v Champagni, 20.960 ob. (1926). Vedle Remeše nejdůlež. místo v rozesílání champagnského vína (ročně přes 5 mil. lahví). Již za Merovingů zde byl zámek Sparnacum, kde sídlili biskupové remeští. — Za svět. války bylo střediskem bojů ve druhé bitvě na Marně (v červenci 1918).

Epfrygit jest směs solí v syrupovité formě, která zředěna vodou slouží k vázání prachu na silnicích.

Ephebe Fr., rod lišejníků (Lichenes), sestává z modrozelených gonidií řasy Stigomena, mezi jejímiž rosolovitými obaly bují houbová vlákna. Nejznámější E. pubescens Fr. tvoří vlhkých, horských stěnách černozelené povlaky.

Ephedra L., r. Gnetaceí, přináležejících k nahosemenným (Gymnospermae). Keř s dlouhými, přímými na pohled holými větvemi, jejichž listy redukovány na šupiny, s květy namnoze dvoudomými. Plody bobulnaté, jichž se dříve užívalo v lékařství. Roste v Asii, Argentině, Chile a Kalifornii asi 30 druhů.

a b c
Ephedra.
a—b samčí květy,
c samičí květy.

Ephemera (Ephemeroidae), → jepice.

Ephialtes (Pimpla) rod lumků (Ichneumonidae) s přisedlým abdomenem a dlouhým kladélkem. Klade vajíčka do kukel motýlů (mnišek a p.), čímž je velmi užitečný.

Ephod (hebr.), jednoduchý přehoz isr. kněze, v jehož kapse se nalézaly věštby Urim a Tummim. Později nosil velekněz nádherný e.

Epiblast (z řečt.), → zárodečné lupeny.

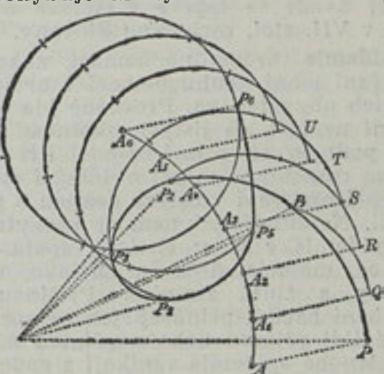
Epiblema (z řečt., pokožka kořenu), → kořen.

Epicentrum (řec.), místo na povrchu zemském přímo nad střediskem zemětřesení; → zemětřesení.

Epické básnictví, druh básn. umění, jehož podstatou je vypráv. děje, a které stojí jako zvl. druh poesie proti lyrice a dramatu. Co drama události názorně předvádí, epický básník líčí příběhy a děje sám slovem, ne jako v dramatě osoby; naproti tomu jsou v lyr. básnictví podstatou citové výjevy. Nejdokonalejší ep. básně jsou ty, v nichž převládá zákl. forma vyprávěcí. Proti dramatu nemusí býti ve vypravování událostí přesná jednotnost, líčení nemusí časově postupovati, může býti libovolně přerušeno a doplněno dřívějším, co nebylo dosud řečeno, čímž dociluje se epického napětí. Obor e. b. není ohraničen, čerpá látku ze života i z říše fantasie; rozlišuje se na vážná a komická díla, dále podle slohu (epos, román, novela, bajka, balada), veršovaná a prosaická. Hrdinná báseň či epos je vždy ve verších, román a novela prosou. V baladě jsou zákl. formy básnické (vypravování, pozorování, popis, citové výjevy) spojeny.

Epický, vyprávějící, → epos.

Epicykl (řec., příkruží), kruh, na němž se pohybuje určitý bod stále touž rych-

Epicykl.

lostí, zatím co střed tohoto kruhu se současně a stejnoměrně posunuje vpřed na

kruhu jiném (deferens). V obr. pohybuje se střed epicyklu na kruhu od A až do A_6 a bod na epicyklu opisuje současně dráhu od P až do P_6, zatím co P, Q R atd. jsou body, kterých by dosáhl, kdyby se nepohyboval na e. E. zavedl do astronomie Apollonius a Ptolomeus jich prostřednictvím vysvětlil oběh měsíce a planet; pro něho byla země středem deferentního kruhu, ostatní nebeská tělesa pak se pohybují na e. Tento kombinovaný systém ale zjednodušen, když Koperník určil slunce středem. Definitivně e. odstranil z astronomie teprve Kepler.

Epicykloida, kruh, po kterém se bod pohybuje stálou rychlostí. Střed tohoto kruhu se pohybuje po jiném, unášecím kruhu. V obr. se pohybuje střed na základním kruhu z A do A_6, a bod e. opisuje dráhu P až P_6, zatím co P, Q, R atd. jsou polohy bodu, kdyby se nepohyboval po epicykloidě. E. zavedl Apollonios do astronomie, a Ptolemaios vysvětloval jimi svůj geocentrický systém, který byl zjednodušen Koperníkem. E. z astronomie odstranil úplně až Kepler.

Epidamnos, antické město, ↷ Drač.

Epidauros, ve starověku přístavní město v Argu při Saronském zálivu; proslulé svatyní Asklépiovou (↷), s lázeňským místem velmi navštěvovaným. Při vykopávkách (od r. 1881) byly odhaleny četné nápisy, které podávají klíč k lékařským názorům starověku. — Nejdávnějšími obyvateli E. byli Kariové, později přišli Jonové a Dórové. Obchodem a mořeplavbami rozkvetl E. v přední přístav řecký.

Epidaurum, antické město v Dalmacii, na místě dnešního Cavtatu (Ragusa Vecchia); uvádí se teprve v římské době; bylo v VII. stol. rozbořeno Slovany.

Epidemie (hromadné nemoci, nákaza), rozšíření téhož druhu nemoci v určitých kruzích obyvatelstva. Převážně jde o infekční nemoci, za jistých okolností (vlivem podnebí) též o jiné nemoci. Při omezeném rozsahu se mluví o domácí epidemii, při rozšíření v celých zemích o pandemii. Nejdůležitější nemoci vyskytující se epidemicky jsou: cholera, spála, neštovice, malarie, difterie, chřipka, mor, osypky a žlutá zimnice. Příčinou je působení bacilů, přinášejících nemoc, na četné lidi přímou nebo nepřímou nákazou. Mnohé epidemie vznikají z endemií. E. může trvati týdny, měsíce, dokonce celá leta. Obyčejně bývá první onemocnění nejnebezpečnější, kdežto v druhé části e. prudkost projevů nemoci, jakož i úmrtnost klesá. Často panují dvě epidemie současně. Rovněž při jedné prudké e. ostatní epidemické nebo endemické nemoci ustupují. Proti e. se bojuje především profylaxí: čistota v městě, péče o zdravé bydlení a pracovní místnosti, rozumná životospráva atd.

Epidendrum L., rod z čeledi Orchideaceae, roste v tropické Americe, epifytické, s krásně zbarvenými a jedinečně utvářenými květy (E. vitellinum Lindl. a j.). Vyskytuje se ve velmi mnoha druzích, z nichž asi 800 se pěstuje v evropských sklenících.

Epidermin jest mast užívaná proti spáleninám a kožním nemocem, obsahující 85% lanolinu, 10% vaseliny, 4% difluordifenylu a 1% fluorpseudokumolu.

Epidermis (řec.), pokožka, kůže; u rostlin povrchová vrstva buničnatá (↷ pokožkové tkanivo).

Epidiaskop (řec.), ↷ projekční umění.

Epidymis (řec.), ↷ nadvarlata.

Epidiorit, nerost, ↷ diorit.

Epidolie (řec.), obrůstání buničných vrstev při zárodečném vývoji; epidolická gastrula, obrůstací gastrula.

Epidosit, hornina, skládá se v podstatě z epidotu a křemene a tvoří lože v krystalických břidlicích.

Epidot (pistacit), nerost, směs křemičitanu vápenato-hlinitého a vápenato-železitého $H_2\ Ca_4\ (Al,\ Fe)_6\ Si_6\ O_{26}$, tvoří jednoklonné krystaly nebo stonkovité, zrnité a celistvé agregáty; většinou zelený, zřídka červený, lesku skelného, průsvitný, se silným pleochroismem, tv. 6—7. Vyskytuje se na trhlinách augitu, jinorázu, syenitu, dioritu, diabasu a amfibolu, jest obsažen v znač. množství v některých krystalických břidlicích (břidlice epidotická) a j. Jeho černé, červenohnědě průsvitná odrůda jest bucklandit, zelenočerná, kysličníkem železitým bohatá odrůda sluje pistacit, hnědofialová až téměř černá, obsahující 14—24 proc. MnO, piemontit.

Epifanés (řec., „zjevený", t. j. bůh vtělený ve vládci na zemi). 1. Přídatek Antiocha IV. Syr. a egypt. Ptolomaea V. 2. Syn Karpokratův.

Epifania (řec., „zjevení"), u křesťanských církví zjevení Kristovo. Svátek Zjevení Páně slaven 6. ledna již od III. stol. se svátkem Narození P. společně s východní církví. Později byl v římskokat. církvi přeložen sv. Narození P. na 25. prosince. Evang. církve slaví Ep. jen částečně 6. ledna, jinak až následující neděli.

Epifanius. 1. E. sv. (* kolem 315, † 12. květ. 403), biskup a církevní spiso-

vatel řecký. Vystupoval proti arianismu a origenismu a sepsal mimo jiné hist. cenný Panarión. — 2. E. Scholasticus, církevní dějepisec, napsal na poč. 6. stol. lat. výňatky z Církev. dějin od Sokrata Scholast.

Epifora (řec.), opětování týchž slov na konci vět po sobě jdoucích, nebo jejich části (opak anafora). Na př.: On odpůrce zbraní přemohl, duševní převahou jej přemohl hlavně ale šlechetností jej přemohl. E. v lékařství sluje chorob. slzení.

Epiforin, epiphorin, obsahuje vedle kyseliny borité kondensační produkt kafru ze silice mátové s fenylesterem kyseliny salicylové. Slouží k šňupání při chorobách nosní, krční a ústní dutiny.

Epifysa (řec.), v anatomii nazývá se tak konec dlouhé kosti (⌕ kosti). Epiphysis cerebri, šišinka, ⌕ mozek.

Epifysy, uvolnění, oddělování epifys (koncových částí kostí) od diafysy (střední části) může nastati velikým zevním násilím. Zřídka nastává uvol. ep. při zánětu dřeně kostní, vrozené příjici a kurdějích. U mladých individuí je usnadněno uvolnění chrupavkovitým terčem, jenž se vkládá mezi epifysu a diafysu. Uvolnění lze často pozorovati jen Roentg. paprsky. Ošetřování stejné jako u zlomenin.

Epifyti (z řeč., pseudoparasiti, ⌕ tab.: „Epifyti") jsou zdánlivě parasitující rostliny, jež rostou na jiných rostlinách, aniž by však skutečně čerpaly z nich potravu. Protože jejich kořeny vyrůstají přímo do vzduchu a většinou ani země nedosahují, byly druhdy nazývány též atmosférickými rostlinami. Rostou většinou v tropech, kde v pralesích tvoří často neproniknutelnou spleť. U nás za zástupce e. možno pokládati lišejníky, mechy a různé řasy, které rostou na stromech. E., v tropech rostoucí, upínají se obyčejně na stromy, které zcela obalují a dusí. Jejich vzdušné kořeny obaleny jsou několika vrstvami dutých buněk (velamen), které jsou opatřeny póry, jimiž vnikají dovnitř vodní páry a srážejí se ve vodu. Tak opatřuje si rostlina potřebnou vláhu. Velmi často obsahují tyto vzdušné kořeny i chloroplasty, takže mohou asimilovati. Nejdůležitější e. jsou Tillandsia usneoides L. (⌕ tab. Epifyti, 3), čeleď Bromeliacae, jejíž kořeny jsou zakrnělé. T. pokrývá větve stromů ve splývajících nitkovitých trsech. Roste v tropické Americe. Jinou e. rostlinou jest na př. Ficus religiosa L. (⌕ tab., 6), která kromě přidržovacích kořenů vysílá též kořeny vyživovací, které vrůstají do země. Mnohé Bromeliacae (na př. Tillandsia bulbosa Hook., ⌕ tab., 2) mají zvláštní listové pochvy, v nichž mohou uchovávati vodu. Též t. zv. vakovité listy, které vytváří japonská Dischidia rafflesiana Wall. (⌕ tab., 5), čeleď Asclepiadacae, slouží jakožto reservoir vody. Podobně i listy u Dischidia imbricata K. Sch. zaoblením slouží témuž účelu. Vnitřní zásobárny vody vyskytují se u mnohých e. orchideí, na př. Oncidium limminghi Morr. U epifyt. Polypodium quercifolium L. (⌕ tab., 1) a Platycerium grande Gm. (⌕ tab., 4) vyskytují se též zvláštní šupinovité listy, které se opírají o kmen a při dešti sbírají odplavené rostlinné součástky.

Epigaea L., čeleď Ericaceae. Ze dvou druhů nejznámější jest E. repens L., která se vyskytuje od Floridy až po Nový Foundland. Je to keř, vždy zelený, pokrytý rezavě hnědými chloupky a nesoucí růžové, vonící květy.

Epigamie (řec.), v řeckém pravěku právo vstoupiti v plnoprávné manželství; toto právo bylo cizincům přiznáno jen ve výminečných případech.

Epigastrium (řec.-lat., regio epigastrica), horní krajina břišní (⌕ břicho).

Epigenesis (řec.), vývoj organismu postupným novotvořením; ⌕ vývojové dějiny.

Epigoni (řec., potomci), v řec. pověsti hrdinové, kteří boj Sedmi proti Thebám po 10 letech obnovili a město zničili. Byli to: Aigialeus, syn Adrastův, Alkmaión, Diomédes, Promachos, syn Parthenopův, Sthenelos, syn Kapaneův, Thersandros, syn Polyneikův, a Euryalos, syn Mekistův. — V širším smyslu ti (zvláště básníci a umělci), kdož nemají dostatek tvůrčích schopností a proto jen rozšiřují a zpracovávají myšlenky svých předchůdců.

Epigraf (řec.), nápis.

Epigrafická strana, u mincí strana, která nese obraz i písmo zároveň.

Epigrafik, badatel v oboru starodávných nápisů.

Epigrafika (řec.), věda o nápisech, důležitá to nauka pomocná o starých dějinách. Především sbírá, třídí pramenný materiál, uložený v trvalých látkách (jako kámen, bronz, také dřevo). Od doby Aug. Böckla a jmenovitě T. Mommsena zasloužila se tato věda o obohacení a prohloubení znalostí o skutečném životě v starověku, poněvadž zvyklost v nápisech zaznamenávati a tím „uveřejňovati" důležité veřejné akty i životní data jednotlivých osob, byla velmi rozšířena.

Epigram (řec.), původně „nápis" na obětním daru, na náhrobku, umělec. díle atd., pak básnické rozšíření podobného

nápisu, při kterém se napřed vzbudí napětí a pak se podá překvapující řešení. Očekávání vzniká nadhozením otázky nebo pochybnosti; pak následuje výklad smyslu. Zakladatelem epigramatického slovesného umění byl Simonides Keoský. V Římě významnými epigramatiky byli Martialis a Ausonius. U románských národů byl e. satyrického rázu, byl však přeměněn v madrigal a v sonet. V č. literatuře zakladatel e. je K. Havlíček-Borovský. Z ostatních vynikají Fr. L. Čelakovský, J. Neruda, Lad. Quis, J. S. Machar, V. Dyk. — Lit.: Obz. lit. a uměl. II. 1900.

Epigramatik (epigramatist), básník epigramů.

Epicharmos († 450 př. Kr.), řec. skladatel komedií, nazv. Sicilský, žil v Syrakusách u krále Hierona. Jeho dramata, psaná dorským dialektem, nebyla doprovázena chórem a vyznačovala se vtipem a živostí dialogu.

Epichlorhydrin, $H_2C—CH—CH_2Cl$ (s můstkem O mezi prvním a druhým uhlíkem), vyrábí se působením hydroxydu vápenatého na dichlorhydrin za sníženého tlaku nebo rozkladem dichlorhydrinu louhem alkalickým. Jest to bezbarvá olejovitá kapalina, ve vodě nerozpustná, rozpustná v alkoholu a éteru. Voní po chloroformu. Hutnota 1.184, bod varu 117° C. Používá se jí podobně jako chlorhydrinu za rozpustidlo.

Epika, ↗ epické básnictví.

Epikardie (řec.), přemístění srdce směrem nahoru (opak ↗ hypokardie).

Epikarin, β-oxynaftyl-o-oxy-m-toluylkyselina,

$$C_6H_3 . COOH . (OH) . CH_2 . C_{10}H_6OH,$$

jest na vzduchu červenající prášek, tající při 195° C, snadno rozpustný v lihu a olejích. Používá se ho podobně jako naftolu ve formě 10% masti nebo alkoholického roztoku proti kožním parasitům, svrabu, omrzlinám a pod. Méně čistého Epicarinum veterinarium užívá se ve zvěrolékařství.

Epikarp (řec.), ↗ plod.

Epikédion (řec.), smuteční báseň (žalozpěv).

Epiklese (řec.), modlitba v pravoslavné liturgii, kterou se vzývá Bůh, aby proměnil svým svatým Duchem chléb a víno v tělo a krev Kristovu. — V západ. církvi ještě v XVI. st. někteří teologové jako dominikán Ambrosius Catharinus nebo generál minoritů Cheffontaines epiklesi považovali za nutnou; nyní se v latinské církvi epiklese vůbec neuznává a proměnění chleba a vína připisuje se slovům Kristovým: „Totoť jest tělo mé — totoť jest krev má.“

Epikrise (řec.), rozhodnutí; vědecké posouzení nemoci se zřetelem na její průběh a konec, po příp. výsledky obdukce.

Epiklétos (* okolo r. 50 po Kr., † okolo r. 138) stoický filosof, původně otrok, žil pak jako propuštěnec v Římě, později jako ředitel školy v Mikopolisu. Jeho žák Arrianos jeho přednášky sepsal. Jsou z nich zachovány čtyři knihy Rozhovorů (Dissertationes). Přiblížení ke kynické životní filosofii, návrat k základ. názorům stoickým a zdůraznění náboženského momentu jsou příznaky jeho filosofie. Ze starostoické mravouky se zdůrazňuje jmenovitě rozdíl toho, co jest v naší moci: vůle a správné užívání našich představ od toho, co není v naší moci: tělo, majetek, osud a světový řád, jimž se musíme bez reptání podříditi. Lit.: E., Rukověť mravních naučení, přel. Fr. Drtina (1909).

Epikur(os) (342—271 př. Kr.), řec. filosof, založil kolem r. 306 ve své zahradě v Athénách školu Epikurejců neboli zahradních filosofů. E. filosofie je především učení o umění života, do jehož služeb se staví logika a přírodní poznání, aby sloužily vytouženému životnímu ideálu dodatečně k zdůvodnění. „Libost je počátek a cíl šťastného života, neboť v ní poznávám první a naší přirozenosti odpovídající dobro“, to je jeho první vůdčí poučkou. Nepotřebuje zdůvodnění, poněvadž spočívá na zkušenosti. Poněvadž všechny city libosti pocházejí z těla, je nejbližším cílem tělesné blaho. Také duševní radosti pocházejí teprve z tělesných.

Epilace (lat.), odstranění vlasů, ↗ Favus.

Epilepsie (řec., padoucnice, morbus sacer = svatá nemoc), choroba, projevující se hl. záchvaty křečí, spojenými s bezvědomím. Je buď symptomatická n. genuinní. První bývá podmíněna většinou org. onemocněním mozku (nádor), u druhé nelze zjistiti žádnou jinou chorobnou změnu; snad jde o poruchu žlaz s vnitřním odměšováním, zvl. nadledvinek a tělísek epitheliálních. E. přichází nejčastěji ve 2. a 3. desetiletí, ve stáří velmi zřídka. Častá je dědičnost, zvl. dědičná souvislost s jinými chorobami nervů n. duševními a zvl. s alkoholismem. E. symptomatická má dvě formy, totiž e. Jacksonovu (korovou) a reflektorickou. U první jsou záchvaty místně omezeny, n. p. jen na jednu končetinu n. začnou na jedné polovině těla n. na urč. údu. Pří-

činou je podráždění části kůry mozkové, z níž vycházejí normální popudy k pohybu. Příčinou e. reflektorické bývají zranění neb jízvy na libovolné části těla. Záchvat zahajuje někdy t. zv. aura (t. j. ovanutí, pocit nemocného, jako by byl ovanut), častěji pocit jiný, na př. mravenčení, pocit tepla n. zvl. bolesti kdekoliv na těle, škubáním neb obrnami jednotlivých údů (aura motorická), halucinacemi a pod. Nemocný kácí se náhle s výkřikem v bezvědomí, načež velmi záhy dostaví se křeče, nejprve tonické (hlava je natažena vzad a na stranu, ústa pevně sevřena, oči stočeny nahoru a dovnitř, hrudník ztuhlý), pak klonické (škubavé), způsobující ne zřídka poranění jazyka a pěnu u úst, sevření prstů v pěst. Při tom je tep obyčejně malý, kůži pokrývá pot a obličej barvy modročervené. Po celou dobu záchvatu úplná ztráta vědomí. Takto probíhá typický velký záchvat e. (grand-mal). Někdy jsou však záchvaty tak lehké (malý z., pétit-mal), že jich nemocní ani nezpozorují: nemocnému vypadnou z ruky věci n. se náhle v řeči zarazí. Jako náhradu záchvatu ep. (ekvivalent) dostaví se jiné poruchy, na př. náhlá porucha vědomí, provázená úšklebky, stočení hlavy a údů, koktání. Důležité jsou ekvivalenty psychické, t. j. stavy pomatenosti, v nichž mohou býti spáchány různé činy (zločiny, na př. žhářství). To jsou t. zv. mrákotné stavy s dalekosáhlou ztrátou paměti. Záchvaty opakují se u někt. nemocných několikrát denně, u jiných po týdnech, měsících i letech. Někdy přicházejí hl. v noci (e. nocturna), u žen zvl. před periodou, v ní a po ní (e. menstrualis). Přicházejí-li v seriích a je-li vědomí mezi nimi vymizelé, mluvíme o status epilepticus. Při tom bývá porucha duševního stavu. E. může se v 10 proc. vyléčiti, jestliže se nemocný šetří a řádně léčí. Smrt dostaví se buď při dlouhém trvání status epil. n. zraněním v záchvatu. Předejítí e.: Varovati se sňatků, kde muž n. žena mají dědičný sklon k e. neb vůbec k neuropatii. Záchvat sám lze někdy zameziti, podváže-li se pevně úd, v němž se objevila aura, n. masáží, silným kožním drážděním, spolknutím lžíce soli. — U e. symptomatické řídí se léčba základní chorobou. U e. genuinní je hlavním lékem brom, nově také luminal; nemocný má se šetřiti. Někdy docílí se úspěchu operací na mozku (↷ chirurgii mozku). — E. vyskytuje se též u všech domácích zvířat, i u drůbeže; nejčastěji u psů.

Epileptol jest svým složením kyselina aminomravenčí (Acidum amidoformicicum). V množství 20—30 kapek denně slouží jako prostředek proti padoucnici. Vydává se jen na lékařský předpis.

Epilobium augustifolium.
a) větev s květy, b) tobolka, c) semeno.

Epilobium L. (vrbovka), čeleď Oenotheraceae (Onagraceae), byliny s kopinatými listy, malými, červenými, čtyřčetnými květy, které dozrávají ve čtyřhranné, protáhlé tobolky s četnými semeny ochmýřenými. Vyskytuje se ve 160 druzích v severním mírném pásu, z toho u nás 15 druhů. E. angustifolium L. (Chamaenerium e. Scop., vrb. chlupatá, ↷ obr.) s nachovými květy v terminálních hroznech. Roste v lesích evropských, zvl. jako plevel na lesních pasekách, někdy se jí používá jako rostliny okrasné. V severní Evropě jedí se mladé výhonky jako chřest, na Kamčatce pak celá rostlina se pojídá jako zelenina. V Rusku používá se sušených listů jako náhražky čaje.

Epilog (řec.), doslov, závěr řeči nebo div. hry, poukazující na konec jednání, nebo samostatné, vysvětlující sdělení pro posluchače. Opak jest prolog.

Epimedium L. (škornice), čeleď Berberidaceae, malé rostlinky s nahloučenými listy a s postranními, jednoduchými hrozny květů; jedenáct druhů v Evropě, Asii a v Severní Americe. E. alpinum L. v Alpách s krásnými, zevně krvavě rudými, uvnitř žlutými květy. Používá se jí jako rostliny okrasné a jako lidového léčeb. prostředku.

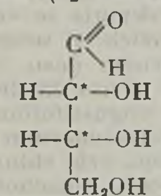
Epimedium alpinum.
a) květ.

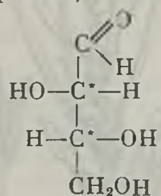
Epimelétové (řec.), v Athénách úředníci v loděnicích nebo v celnicích, ale i úředníci pro jiné určité záležitosti (veř. stavby, slavnosti).

Epimenidés z Knossu na Krétě, řecký kněz a věštec; podle podání upadl, když pásl stáda svého otce,

do spánku, trvajícího 57 let. Na rozkaz Pythie byl povolán Athéňany (kolem r. 596—593 př. Kr.), aby vykonal očišťující oběť a zachránil tak obec athénskou před neštěstím.

Epimerie jest název zavedený prof. E. Votočkem pro organické sloučeniny opticky činné, lišící se pouze konfigurací při t. zv. asymetrickém uhlíku, který souvisí se skupinou karbonylovou. Tak na př. epimerem d-erythrosy jest d-threosa (čili d-epi-erythrosa). S octanem hydrazinu vzniká u látek epimerních týž osazon. (↘ otáčivost optická.)

d-erythrosa

d-threosa
(d-epi-erythrosa)

Epimerit, ↘ Sporozoa.

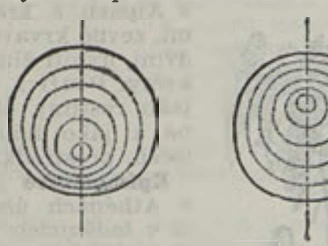
Epimétheus (po činu přemýšlející), je v řec. báji bratr Prométheův a manžel Pandořin.

Epimorphosa (řec.), ↘ pseudomorphosa.

Epimys, rod hlodavců, ↘ krysy.

Epinal (středověké Spinallum), hlav. město franc. dep. Vosges, 26.352 ob. (1921), na Mosele, pevnost a důl. železniční uzel. V průmyslu vyniká výrobou tkaniv, škrobu, tapet a p. V bitvě u E. (v září 1914) marně se pokoušela něm. armáda proraziti francouzské linie.

Epinastie, rychlejší vzrůst rostlinných částí na svrchní straně, čímž je způsobováno u ml. listů nebo výhonků zakřivení. Při hyponastii zmíněné orgány rostou rychleji na spodní straně. E. (zde lépe

a) b)

Epitrofie (epinastie).
a) průřez vodorovné větve lípy (epitrofie), b) podobná větev smrku (hypotrofie).

epitrofie) znamená též excentrické zesilování vodorovných větví stromů, při čemž jednotlivá leta jsou nahoře tlustší. Značné tloustnutí let na spodní straně větví, hyponastie, hypotrofie, vyskytuje se hlavně u jehlič. stromů.

d'Epinay (-né) Louise Tardieu d'Esclavelles, Madame de la Live d' (1726—1783), franc. spisovatelka. Napsala: Mes moments heureux (1752), Lettres à mon fils (1758) atd.

Epinge Bedřich (* v pol. XIV. věku v Sasku),viklefista, učitel školy drážďanské, mistr umění a bakalář práv, odešel do Prahy, kde koncem července a v srpnu 1412 v hádání o nauky Viklifovy hájil jeho učení o exkomunikaci. Tato jeho Positio de excommunicatione zachovala se v rukopisech Karlovy university spolu s jeho Quaestiones super III. lib. Decretalium. — Srv.: Sedlák, Hus, 1915, 357. Novotný, Hus, 2, 1921, 515. Truhlář, Katalog rukopisů.

Epinglé (franc. -pen-), jemná, jednobarevná látka z česané příze.

Epinikion (řec.), oslavná vítězná píseň, zejména na počest vítěze ve starořeckých národních hrách.

Epinin, 3, 4-dihydroxyfenylethylmethylamin, $C_6H_3(OH)_2CH_2 . CH_2NHCH_3$, tvoří bezbarvé krystalky, tající při 188° C, které se ve vodě i alkoholu málo rozpouštějí. Jest v obchodě obyčejně jako 1% roztok siřičitanu epininu a má podobné použití jako adrenalin v lékařství k anestesi.

Epiosin jest derivát morfigeninu, krystalující v průhledných hranolcích, bodu tání 195° C, v alkoholu a chloroformu snadno rozpustných, ve vodě a éteru nerozpustných. V dávkách 0.05—0.1 g uklidňuje a uspává. Ježto chutná trpce, užívá se obyčejně s mlékem.

Epipactis Rich., kruštík, čeleď Orchidaceae, vyskytuje se v 10 druzích v Evropě a Asii, z toho 5 druhů u nás. Nejrozšířenější jsou E. palustris Grantz (kruštík bahenní), na bažinatých lukách, E. rubiginosa Gaudin (k. tmavočervený), na vápnité půdě, a E. latifolia All. (k. širolistý), rostoucí k lesích. Květy jsou zelené, přecházející do hněda.

Epipactis palustris.

Epipedon (řec.), rovina.

Epiphyllum Haw., čeleď Cactaceae (kaktusovité), s jediným druhem E. truncatum Haw. (E. altensteini Pfeiff., „Kaktury"), epifytická rostlina (↘ epifyti), rostoucí v Brasilii na stromech, u nás je pěstována jako rostlina okrasná. Nejkrásněji kve-

te, je-li naroubována na Peireskii aculeatu.

Epiploon (řec.) ↗ Omentum majus (latinsky).

Epipogon Gm. (z řec.), sklenobýl, čeleď Orchidaceae, vyskytuje se ve 4 druzích v Evropě a Asii, E. aphyllus Swartz (s bezlistý), malá bezbarvá, saprofytická rostlina, rostoucí v středoevrop. lesích.

Epirenan, látka obsažená v nadledvinkách a totožná se suprareninem (↗).

Epirogenese (epeirogenese, řec.), v geologii souhrnné označení pochodů v kůře zemské (klesání a zdvihání), které probíhají ve velice dlouhých dobách. Jsou důležité pro vytváření nových pevnin a mořsk. zálivů a nebo jako pochody orogenetické při vrásnění dávají vznik novým pohořím.

Epirus (t. Épeiros), kraj na Balkánském poloostrově. Ve starověku samostatné území, později království. Vrcholu slávy dosáhlo za ↗ Pyrrha (2. stol. před Kr.), který ovládnuv Makedonii, porazil i Římany. Římané však již ve 2. stol. před Kr. proměnili E. v svou provincii, která po rozdělení říše (r. 395 po Kr.) připadla říši byzant., načež od r. 1430 patřila Turecku, a teprve od válek balkán. (1913) náleží Řecku.

Episcopius, jméno tiskařské a knihkupecké rodiny basilejské v XVI. stol., kterou založil Nicolaus E. (1501—1564). Společně se svým švagrem vydával řecké a římské klasiky. Jeho syn Eusebius E. (1540—1599) přikoupil r. 1568 ještě tiskárnu Herwagenovu.

Episcopius Šimon (Biscop), (1583—1643), jeden z náčelníků holandské sekty nábož. arminiánů či remonstrantů (↗ Arminius).

Episémon, u st. Řeků název některých písmen, jež pozbyly již platnosti a podržely jen hodnotu číselnou. Jsou to: digamma (6), koppa (90), san nebo sampi (900).

Epision (řec., episium), pysk stydký; episiotomie, ↗ trhlina hráze; episioplastika, operativní obnovení hráze, při porodu utrpěvší trhlinu a nezahojené.

Episkleritis (řec.), zánět vnějšího povrchu bělimy (↗ oko).

Episkopální (řec.-lat.), biskupský; episkopalismus ↗ episkopální soustava. Episkopálové, přivrženci episk. soustavy.

Episkopální soustava, zásada v katol. právu církevním, která přisuzuje veškerou pravomoc církevní biskupům a jejich shromáždění, v případě rozporů samotnému papeži. Tato zásada byla přijata reformními církevními koncily v XV. stol., na rozdíl od dřív. papežské soustavy. (↗). Ep. soustava v právu protestantském jest zřízení, podle něhož veškerá pravomoc nad příslušníky prot. vyznání patří zeměpanské vrchnosti.

Episkopát (lat.), abstraktně biskupství jako hodnost biskupská; konkretně sbor biskupů.

Episkopie (řec.), promítání neprůhledných těles. ↗ projekce.

Episkopokratie (řec.), vláda biskupů ve státě.

Episkopus (řec. episcopos, „dozorce"), biskup; e. in partibus infidelium (b. v končinách nevěřících), katol. biskup světící, jenž obdržel titul od místa, jež kdysi bylo sídlem biskupským, ale dnes nalézá se v rukou nevěřících. E. universalis, všeob. biskup, papež.

Episkotister.

Episkotister, přístroj, jímž odstupňuje se a měří světlosti. Před zdrojem světla otáčí se kotouč, jehož úseky se dají tak nastaviti, že propouští toliko žádaný zlomek světlosti. Otočná rychlost musí býti tak značná, že otevřené a zastřené prostupy splývají v celkový dojem.

Episoda (řec.), vsuvka, přídavek, původně u st. Řeků mezi sborovými zpěvy vložený děj. Později v básnictví (dnes všeobecně) vložka, krátký vedlejší děj, vsunutý do hlavního děje.

Epispadie (řec.), vrozená vada roury močové (u muže); tato ústí na hořejší straně penisu, který bývá často značně zkrácený.

Episternum (řec.), ↗ hrudní kost.

Epistola (lat.), dopis, ↗ epištola.

Epistolae obscurorum virorum (lat.), dopisy tmářů, nazývá se sbírka satir. dopisů veskrze vymyšlených, vyvolaných sporem filosofa Jana Reuchlina s pokřtěným kolínským židem Janem Pfefferkornem, který chtěl nechati spáliti všechny hebr. knihy, vyjímaje Starý zákon. Na jeho stranu přidali se později zástupcové kolín. teologů; k Reuchlinovi přidružili se význační humanisté. R. 1514—1519 vydal R. dvě sbírky dopisů od význačných humanistů, týkajících se sporu. Nato vyšla sbírka: E. o. v. ad Ortuinum Gratium, obsahující domnělou, vymyšlenou korespondenci kolínsk. profesorovi Ortwinu Gratiovi od „tmářů" (obscuri viri), jak byli nazýváni odpůrci Reuchlinovi a líčí se zde satiricky jejich nevědomost, záliba ve zchytralostech a

poživačnosti a p. Dílo vyšlo rychle za sebou ve třech vydáních s dodatky a obsahuje dnes celkem 118 dopisů. Jejich skladateli jsou, jak je nyní dokázáno, Crotus Rubianus (☞), Oldřich von Hutten a humanista Gerber.

Epistolit, nerost, vodnatý, fluor a kyselinu niobičnou obsahující titanokřemičitan sodný, železnatý a vápenatý; nachází se v podobě světlehnědých, jednoklonných krystalů na pegmatitových žilách v již. Grónsku.

Epistolograf (řec.), písař dopisů.

Epistrofeus (řec.) čepovec, druhý krční obratel. (☞ obratel.)

Epistrofa, v hudbě opakování hl. tématu ke konci prvé věty; v básnictví tolik co refrain (☞).

Epistyl, epistylion (řec.) = architrav.

Epištoly, v literatuře křesťanské poselství, list, písemné sdělení čtenářstvu, zachovaly se v starší české literatuře v hojných rukopisech i tiscích, z nichž nejdůležitější jsou: Epištola svatého Pavla ze století XIV., zachovala se v rukopise Karlovy university (XVII. E. 8., číslo 4). Epištola Eusebia k Damasovi z r. 1410, rukopis Karlovy university (XVII. E. 9.). Epištoly Pavlovy z roku 1411, rukopis knihovny Olomoucké (při Životě svatého Františka). Čtyry epištoly Mistra Jana Husi ze žaláře z roku 1415, rukopis Karlovy university (XI. D. 9.). Epištola Augustinova k Cyrilovi o velikosti a důstojenství svatého Jeronýma z roku 1450, rukopis Karlovy university (XVII. E. 9.). Epištola Cyrilova k Augustinovi o divech svatého Jeronýma z roku 1450, rukopis Karlovy university (XVII. E. 9., číslo 2). Epištola Mistra Jakuba, lékaře dobré paměti, latinským jazykem sepsaná a v jazyk český přeložená, z r. 1473, rukopis Archivu Bratrského (V., folio 31) Epistolae latinae et bohemicae z r. 1478, rukopis knihovny Palatinské ve Vídni (číslo 233). Epištoly Jana Kostky proti Pikardům z roku 1478, rukopis Karlovy university (XVII. F. 2.). Dvě epištoly Jana Kalvína o věcech tohoto času znáti velmi potřebných z roku 1536 (tisk Basilejský). Epištola Jana Kalvína (tisk, Ženeva 1537). Epištola Cypriánova k městu Siberis (tisk Kašpara Aorga, Prostějov 1558). Epištoly a evangelia nedělní a sváteční přes celý rok, opět znovu figurami pěknými a summariemi vytištěné (tisk Güntherův, Olomouc 1561). Epištoly nedělní s výklady přes celý rok Mistra Jakobella, kněze a kazatele zákona Páně, věrného a milého tovaryše téhož Mistra Jana Husi, kteří jsou ještě nikdy nebyly tisknuté, ale již nyní teprv na světlo jsou vydané (tisk Norimberský 1564). Epištoly svatého Ignátia z Antiochie k Marii Rasobolitě, překlad z latiny Matouše Benešovského (Praha 1570). Epištoly a evangelia i pašije (tisk Olomoucký 1580). Basilia Velikého epištola i o životu samotném z roku 1599, rukopis Karlovy university (XVII. G. 6.). Etesia Matěje Sušického epištola neb psaní Awentroota Jana k velikomocnému králi Hyšpánskému z roku 1614. — ☞ Truhlář, Katalog rukopisů. Jungmann HLČ 1849, 681. Index librorum prohibitorum, Praha 1770.

Epištolní strana, v katol. kostele pravá strana oltáře (při pohledu z lodi).

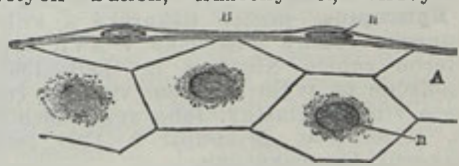
Epitaf[ium] (épitafion), (řec.), náhrob. nápis; také pomník nápisem opatřený.

Epitafios (řec.), pohřební řeč; v Athénách státem ustanovená řeč při pohřbívání vojínů, padlých za vlast.

Epitasis (řec.), napětí, dramatické zauzlení. ☞ katastasis.

Epithalamion (řec., epithalamium, lat.) svatební píseň, u Římanů též oslavná báseň na novomanžely a jejich rodiny.

Epithel (řec.) živoč. pletivo, které buď kryje nebo vystýlá orgány. Rozlišujeme: krycí e. s plochými buňkami, cylindrický (válcovitý) e., složený z válcovitých buněk, kubický e., vířivý e.

Epithel rostlin.
A) průřez, B) řez podélný, n) jádro
Silně zvětšeno.

s buňkami opatřenými brvami a pod. Epithely kryjící tělo bývají často chráněny ochranou blankou, cuticulou, která u členovců je chitinová a dosahuje značné tvrdosti. Jednotlivé buňky e.

a) Válcový epithel, b) vyřivý e. (z tenkého střeva), n) jádro, n') tělísko jaderné.

mohou býti žlázkovité a vchlípením dávají původ žlázám vícebuněčným. Původně jednovrstevný ep. mění se často v e. vícevrstevný, na př. epidermis u obratlovců, ☞ kůže, která často bývá v hořejších částech zrohovatělá. Epithel, který vystýlá orgány nazývá se endo-

thel; dutinu břišní vystýlá peritoneum či coelothel.

Epitheliální tělíska, glandulae parathyreoïdeae, malé žlázky po obou stranách krku, v bezprostřední blízkosti štítné žlázy se nacházející. Odnětím jich dostavují se křeče, končící smrtí, jak u lidí, tak i u zvířat.

Epithel zárodečný, epithel zárodečných žláz, z kterých vznikají pohlavní buňky (⌕ vaječník, varle).

Epitheliální (řec.), epithelu náležející z něho vzniklý. Epithelioma ⌕ raci.

Epitheton (řec.), přídavek, slovo, jež k jinému pojmu přidává se jako znak. Ep. ornans, ozdobný přídavek, hojně v epickém básnictví užívaný, na př. růžovoprstá Zora.

Epitholové zlato a stříbro, slitiny cínu a mědi, v jemně práškovitém stavu slouží k léčení ran u dobytka.

Epitimie (řec.), trest, jejž v pravoslavné církvi příslušný biskup ukládá duchovním osobám a členům církve vůbec, na př. vyloučení z účasti na svátostech nebo při církevním rozloučení sňatku dočasný zákaz provinilé straně uzavříti nový sňatek. Epitimie může být na odůvodněnou žádost potrestaného a na doporučení místního duchovního správce po nějaké době zkrácena neb i úplně prominuta.

Epitimie (řec.), u st. Řeků vlastnictví měšťanských ctností; opak bezectnost, ⌕ atimie.

Epitomé (řec.), výtah z díla, historický nástin; krátký souhrn vědeck. díla. Epitomator, spisovatel epitomů.

Epitrachelion (řec.), v řeck. stavitelství krček sloupů. (⌕ sloupy); v řecké církvi štola kněží a biskupů.

Epitrichium (řec.), povlak z odumřelých buněk pokožkových pokrývající zárodek ssavčí.

Epitrit[us] (řec.), stopa o základní formě — ◡ — — (trochejská stopa s konečnou dlouhou slabikou), spojená nejčastěji s daktylem, daktyloepitrit.

Epitrofie (řec.), epinastie.

Epitrop (řec.), v pravoslavné církvi hospodář, pokladník, správce jmění církevní obce; bývá to laik.

Epizoa (řec.), ⌕ cizopasníci.

Epizóotie (řec.), epidemie dom. zvířat.

Epódos (řec. „dozpěv“), třetí strofa, jinak sestavená než dvě předcházející; též krátký konečný verš následující po delších verších.

Epocha (řec.), zadržení, určitý okamžik nějaké události, od něhož můžeme začíti počítati jednotky časové; nesprávně často ve smyslu celé doby, periody. V astronomii okamžik, od něhož počítáme oběh hvězdy.

Epokol jest kreosotový preparát, používaný hlavně při infekčních chorobách dýchacích cest.

Epoleta (franc. épaulette, angl. epaulet, něm. Epaulett), nárameník u uniformy, ve formě pásky, zapnuté obyčejně na knoflík, rozšířené kruhovitě neb půlměsícovitě na kraji ramena a opatřené tam prýmky neb třepením. Mají původ ve Francii v XVIII. stol. jako odznak důstojnický; později dány všem elitním (⌕) vojskům a od Napoleona III. celé armádě. Podle franc. vzoru zavedeny též v jiných armádách.

Epomeo, sopka na ostrově Ischia (zál. Neapolský), vyhaslá od r. 1302, 792 m vys.

Epona, galská, od starých Římanů převzatá ochránkyně koně, osla a mezka.

Eponina, věrná choť Sabinova, který, poražen v galské vzpouře r. 69 po Kr., musil se ukrývati v jeskyni, kdež jej E. navštěvovala po plných devět roků. Když pak byl úkryt Sabinův vyzrazen a on měl býti popraven, nechtěla E. bez něho žíti a urazivši cís. Vespasiana, byla spol. se svým chotěm usmrcena. Její věrnost jest obvyklým námětem básnickým. Také Vrchlický této látky použil.

Eponit, velmi čisté živočišné uhlí, užívané k odbarvování cukerní šťávy.

Epos, ⌕ epické básnictví.

Eppinger Karl, JUDr. (1853—1911), něm. politik, povol. advokát. Zvolen r. 1895 poslancem českého sněmu a předsedou německých pokrok. poslanců. R. 1907 povolán do rak. sněmovny panské.

Éprouvette (fr.), zkumavka, nádobka z tenkého skla, použ. v chem. laboratořích.

Epsomit, ⌕ síran hořečnatý a hořká sůl.

Epstein Leo, JUDr. (* 1883), něm. právník, vrchní rada fin. prokuratury v Praze a odborník v menšin. otázkách. Zasedal také jako zástupce něm. menšiny na pražské radnici. Sp.: Der nationale Minderheitenschutz als internat. Rechtsproblem (1922).

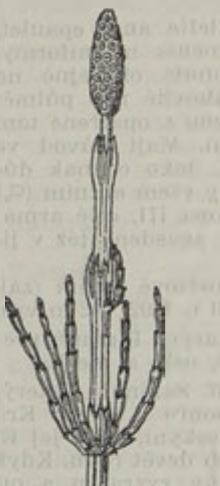
Equatorial, Rovníkové provincie afr., ⌕ Francie: kolonie.

Equidae, čel. lichoprstých ssavců, ⌕ Perissodactyla.

Equipage, souhrn cestovní výpravy, t. j. soukromý kočár s koňmi i posluhou. Dle § 679 obč. zák. dlužno e. pokládati pouze za povoz, určený k osob. pohodlí.

Equisetum L. (přeslička), rostlina, náležející mezi tajnosnubné cévnaté (Cryptogamae vasculares), čeleď Equisetaceae, jediná dosud zbylá ze třídy Equisetinae

(přesličkovité). Vyskytuje se ve 24 druzích, které jsou velmi rozšířeny. E. arvense L. (p. polní), která má lodyhu jarní a letní. Jarní lodyha je jednoduchá, světlehnědá, nesoucí sporangia. Letní lodyha je zelená, bohatě rozvětvená, 15—30 cm vysoká a neplodná s čtyřhrannými větvemi. Roste jako těžce vykořenitelný plevel v Asii, Evropě, Severní Americe a v severní Africe. Její kořeny rozvětvují se někdy až do hloubky 6 metrů. V tropech některé plazivé druhy dosahují výše až několikametrové a to při tloušťce 1—2 cm.

Equisetum L.

Sorangium.

Výtrus s mrštníky.

Equitatus (lat.), u starých Římanů jízda, též ale rytířstvo (⚲ rytíř).

Equites (lat.), jezdci. Nejstarší římská jízda sestávala ze 3 centurií po 100 jezdcích, později rozmnožena na 18 centurií. Jako e. sloužili nejdříve pouze patriciové, později jim bylo 6 centurií vyhrazeno. Každý z jezdců obdržel od státu určitý obnos k nákupu koně a k zaopatření obroku. Kůň ovšem zůstaval majetkem státním. Bylo to vybrané vojsko, jehož žold byl trojnásobně vyšší než u pěchoty. Každé legii bylo připojeno 300 jezdců, které ale se členili nikoliv v centurie, nýbrž v turmae po 30 jezdcích. Za Maria byly ale jízdní oddíly legií odstraněny. Tito jezdci stávali se totiž během doby zvl. kastou bohatých lidí, kteří se později zabývali hl. obchodem peněžním, když tento senátorům zakázán. Pouze každoroční přehlídka 15. července zůstala jako památka na vojenský ráz e. (travectio equitum). Jako odznak e. byl úzký purpurový pás na tunice.

Équivoque (frc., ekivok), dvojsmyslný, pochybný.

Equuleus (lat.), souhvězdí Malého koně na severním nebi.

Equus (lat.), druh jednokopytníků, ⚲ kůň.

Er, chem. značka pro 1 atom erbia.

Éra (lat. aera), určité období časové.

Era, manganem bohatá tvrdá ocel.

Era, pseud. Jana Mikše.

Era The, angl. týdeník, hájící zájmy divadelníků a hudebníků z povolání. Byl založen r. 1838. Vydává také roční Almanach Era od r. 1868.

Era, srbský zábavný a humoristický list, vycházející týdně v Bělehradě. Založen byl r. 1882 a jest jedním z prvních týdeníků tohoto druhu v Srbsku.

Erannis, ⚲ Píďalky.

Eradit je v podstatě hydrosulfit, a to: eradit B je pasta, připravená z bezvodého hydrosulfitu a glycerinu, eradit C je v podstatě formaldehydsulfoxylát sodný (⚲ hydrosulfit).

Egragrostis Host., milička, čeleď Graminae (trávy). Jsou to trávy s oboustranou, dosti volnou latou (panicula). Ze 100 druhů, rostoucích v teplejším pásmu, nejdůležitější je E. abessinica Lk., která se pěstuje v Habeši jako obilí pro svá četná zrna, velikosti prosného zrna. Jiných druhů používá se jako trávy okrasné; na př.: E. cylindriflora Host. z Habeše, nebo jsou to druhy, jako na př.: E. minor Host. a j., které byly zavlečeny k nám podél železničních náspů.

Eranos (řec.), u starých Řeků hostina, k níž doručoval každý účastník jídla

Eranthis hiemalis.

(merenda); pak spolek k vzájemnému podporovaní nebo společnému pobavení.

Eranthis Salisb. (talovín), rod Ranunculaceae, vytrvalá rostlina, vyskytující se v sedmi druzích ve střední Asii a v oblasti středomořské. E. hiemalis Salisb. (talovín západní, ☞ obr.) má lodyhu 5—15 cm dlouhou a žluté květy, roste v jižní Evropě, kvete v únoru a v březnu (okrasná rostlina).

Era of good feeling (angl., šťastná doba), ve Spoj. státech severoamer. doba presidentství Monroea (1817—25), kdy zbytky federalistů úplně zmizely a zůstala pouze strana demokratická.

Erár (aerarium, z lat. aes, peníze), u st. Římanů státní poklad v chrámě Saturnově, podléhající senátu, kdežto fiskus byl ve správě císařské; byl za republiky spravován kvestory, později jinými úředníky a připadl ve 3. stol. římské pokladně. Dnes používá se těchto označení, erár a fiskus, pro majetek státní a všeobecně pro vše, co se státem souvisí (erární).

Erasmus Rotterdamský (* 1467 v Rotterdamě, † 1536 v Basileji), slavný humanista. Žil od r. 1516 jako král. rada (ač byl mnichem) ve službách cís. Karla V. a věnoval všechen svůj čas studiu teologie, filosofie, ba i filologie. Byl nejslavnějším humanistou 16. stol. a protivníkem pedantismu círk. učenců. Proti zlořádům církve a scholastiky vystoupil ve svém vážném spise Enchiridion militis christiani (Příručka bojovníka božího) a v žertovné satiře Encomium moriae (Chvála bláznovství): v obou zdůrazňoval prakt. význam křesťanství a tím připravoval cestu reformaci, k níž však se nepřidal. Napadl i Luthera ve spise Diatribe de libero arbitrio (1524, Rozprava o svobodné vůli). Z jeho teol. prací vyniká jeho vydání řeckého originálu N. Zákona s lat. překladem (1. vyd. 1516, 2. vyd. 1519 — podle tohoto vydání překládal Luther N. Z. do něm.). Vydával i četné círk. otce. — Z jeho filolog. spisů vyniká: De recta latini graecique sermonis pronunciatione (1528, O správné výslovnosti jaz. řec. i lat.), kde uplatnil nynější výslovnost jaz. řec. (t. zv. etacismus).

Erassi Michail Spiridonovič (1823—1899), ruský malíř-krajinář, prof petrohradské akademie.

Erat F. U., pseud. Frant Taufra.

Erató (Líbezná), jedna z 9 Mus, bohyně milostného básnictví; vyobrazuje se s lyrou v ruce.

Eratosthenes (275—195 př. Kr.), řecký učenec, ředitel knihovny alexandrijské; založil věd. zeměpis, psal o stv. komedii, filosofii a astronomii.

Erazim, ms. v Č., okr. Horšovský Týn.

Erazim, malíř v Praze II. v l. 1421-36.

Erb, ☞ heraldika.

Erban Karel (* 1901), č. lyr. básník. Vydal knihy veršů Chudý stůl (1925) a Krkonoše (1927).

Erben Bohdan (* 1861), zemědělský spisovatel a prof. hosp. akademie v Táboře (od r. 1899). Pracuje hl. v zeměď. pokusnictví.

Erben Engelbert, JUDr. (* 1866 v Žamberku), bývalý první náměstek předsedy nejvyššího účet. kontr. úřadu v Praze.

Erben František (* 1874), známý sokolský pracovník a výk. borec, vydav. Cvič. listů (1905—1909) a Tělocviku (1921). Nyní uč. voj. tělocv. školy v Praze.

Erben J. B. (* 1837 v Nové Pace, † 1923 v St. Louisu), novinář a spolk. pracovník; přišel do Am. r. 1859 a byl prvním redaktorem Nár. Novin.

Erben Josef (* 1830 v Kostelci nad Orlicí), statistik a zeměpisec, profesor na české reálce pražské, 1862 docent statistiky při pražské polytechnice, kustod map v Čes. museu, 1870 ředitel statistické kanceláře v Praze, kde 1910 zemřel. Účastnil se živě evropského hnutí statistického, vydal O teorii statistiky průmyslu (1861), Rusko země, stát a národ (1868), Počátkové zeměpisu (vyd. třetí 1868), Politická a místopisná mapa král. Českého (1869, vyd. 10. 1884), přeložil Gindelyovy Dějiny války třicítileté (1870), Dudíkovy Dějiny Moravy (díl I. a II. 1875), Gindelyův Dějepis všeobecný pro nižší třídy středních škol (1880), od roku 1871 vydával ročenku Statistická knížka hlav. města Prahy.

Erben Karel Jaromír (* 7. listopadu 1811 v Miletíně na Královédvorsku), básník, historik a folklorista; studoval od r. 1831 filosofii v Praze, načež se 1833 věnoval právům, jež absolvoval 1837, kdy vstoupil do soudní a pak fiskální prakse, 1841 aktuár Král. Čes. Spol. Nauk; 1842 oženil se s Barborou Mečířovou. 1843 vystoupil ze státních služeb a pracoval v zemských službách pro Palackého, 1846 asistent Čes. musea, r. 1848 zúčastnil se politického hnutí, pracoval v redakci Pražských Novin, poslán jako důvěrník Slovanského sjezdu na sněm chorvatský, 1850 sekretář a archivář Českého musea, 1861 archivář města Prahy, 1857 zemřela mu choť a 1859 oženil se po druhé s Žofií Mastnou, 1864 ředitel pomocných úřadů města Prahy; 21. listopadu roku 1870 zemřel na žloutenku v Praze. — Jako studující práv přiveden byl Palackým ke studiu historie, poslouchal 1835 přednášky o diplomatice a heraldice, opisoval důležité prameny, od 1843 pak probádal Palackému řadu venkovských archivů

pro čes. diplomatář a ovocem této činnosti byla vědecká díla, z nichž důležité jsou edice Bartošovy Kroniky pražské od 1524 až 1530 (Praha 1851), Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (1854), Die Primatoren der königl. Altstadt Prag (1858) a vydání Nestorova Letopisu ruského (1867). — Palacký uvedl jej i do oboru vydávání památek liter.; E. připravil materiál pro první díl Výboru z literatury české (1845), vydal Tomáše ze Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských (1852), Krištofa Haranta z Polžic Cestu do Sv. země (1854 a 1855), Legendu o sv. Kateřině (1860), tří díly Spisů Husových (1865 až 1868), druhý díl Výboru z literatury české (1868) a dvé zpěvů staroruských: O výpravě Igorově a Zádonština (1869). — Sbíraje materiál historický pro Palackého doplňoval soustavně i své sbírky lidové poesie, takže mohl vydati tři svazky sbírky: Písně národní v Čechách (1842 až 1845), k nimž připojil i studii Slovo o písni národní (1845), v níž vyjádřil souhlas s idealistickým pojetím Herderovým o sbírání písní jen esteticky hodnotných a kulturně důležitých, Prostonárodní české písně a říkadla (1862 a 1863), po druhé vydané (1886—1888), Sto prostonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních (1865), jako čítanku slovanskou s vysvětlením slov, posléze Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských (1869). — Vniknuv hluboce do podstaty poesie slovanského lidu, vytvořil jako původní básník svůj jediný, ale podivuhodný básnický čin, vydav po dlouhé přípravě slavnou Kytici (1853), která vyvrcholila nejen celý vývoj české poesie předbřeznové, ale položila i základ k tradiční poesii národní nové doby. Všecek proniknut mytickou i pohádkovou epikou a lyrikou lidu českého i vůbec slovanského, pocítil touhu vyjádřiti některé ty báje, jichž hluboká pravda a znamenitá cena kulturní ho uchvacovala, formou co nejryzejší, nejpůsobivější a nejrázovitější, aby se obsah jejich drahocenný v obalu důstojně vštípil umělé literatuře a drahým se stal potomstvu národa, z něhož pocházel; složil řadu básnických pověstí, jichž látku čerpal buď z lidových tradic, nejvíce domácích, nebo přímo ze života. Otevřel české literatuře hluboký zdroj domácího baladismu, z něhož svou tvůrčí vlohu osvěžovali pak všichni významní čeští básníci. Sám připravil ještě druhé vydání (1861) a posmrtné třetí (1871), ale po jeho smrti stala se „Kytice“ klasickou knihou české poesie, která, počínajíc čtvrtým svým vydáním, pořízeným Uměleckou Besedou s ilustracemi a s úvodem Vrchlického (1891), vyšla podnes asi třicetkrát. Vedle Kytice mizí ostatní Erbenova básnická tvorba lyrická i dramatická (veselohra Sládci, 1836), byla však pečlivě sebrána Jaroslavem Sutnarem ve svazku Veškeré spisy básnické (1905) a Stanislavem Součkem (ČČMor., 1915). Z překladů do cizích jazyků podnes vyniká německý Albertův a Kwaiserové Der Blumenstrauss (1900). — Srv.: Brandl, Život (1887), Vrchlický, Studie a podobizny (1892). Šolc, Hlídka liter. 1892 a 1893. Máchal, Lit. česká XIX. stol. 2, 1903. Sutnar, Veškeré spisy básnické (1905). Král, Listy filologické 1911. O samostatné Kytici čti: Šujan, Erbenova Kytice (Brno 1896), Schenk (Zábřeh, 1901), Quis (Svět. knih., 1901), Sekanina (Praha, 1924, Neubert) a Durych (Praha, 1924, Kuncíř).

Erben Jarmil, pseud. K. Jar. Erbena.

Erben V., pseud. Vlad. Čecha.

Erberg Bernhard (1718—1773), něm.-rak. genealog a topograf. Sp.: Notitiae illustris regni Bohemiae (1761).

Erbes Frant. Kaj., malíř ze Žatce, v Praze ok. r. 1747.

Erbium, Er, prvek ze skupiny vzácných zemin (Q) ,atomová váha 167,7, at. č. 68. Kysličník Er_2O_3 a soli mají růžovou barvu. Kysličník barví plamen zeleně.

Erbovní listy a diplomy byly vydávány povýšencům do stavu vladyckého na důkaz oprávněného užívání erbu. Nové povýšení bylo zapisováno do desek zemských. Byly zavedeny za Karla IV. Před tím byl odevzdáván nově povýšenému vladykovi jen štít se znakem a povýšení veřejně oznamováno, takže k podání důkazu o původu vladyckém bylo třeba vésti 7 svědků. Erb. list činil toto zbytečným. Lit.: Král z Dobré Vody: Heraldika.

Erbovní měšťané (erbovníci), byli v českých zemích obyvatelé měst, kteří byli mandátem královským za peníze, za přímluvu aneb za nějakou zásluhu obdařeni erbem, načež přičinili ku svému jménu nějaký přídomek. Zbohatlí měšťané v druhé polovici 15. stol. a ve stol. následujícím toužili po vyznamenání erbem, aby si jím mohli ozdobiti dům, prsteny a pečeti. S erbem spojeno bylo vladyctví, nikoli šlechtictví. Erbovní měšťané povoláváni byli k úřadu konšelskému, z nichž brán byl primas, a drželi v městech důležité úřady. Erb byl dědičný, ale na manželky, nebyly-li dědičkami svého zemřelého manžela, se podle zemského zřízení nevztahoval. Přídomky ve století 15. byly brány podle statků, rodiště nebo sídla; později stalo se nepěknou modou, že se

volily k českým jménům tituly německy znějící, aneb aspoň s německou koncovkou, ačkoli jejich nositelé ani německy neuměli; byli ovšem také měšťané, kteří takovýmto nevkusem opovrhovali. Matouš Kolínský na př. obdržev erb a přidav sobě přídomek „z Chotejřiny", prohlásil: „Já jsem snadno mohl německých jmen dorf, berg, štein sobě dáti, ale jsem Čech a na tom dosti mám." Jak uvedeno, s propůjčeným erbem šlechtictví spojeno nebylo, neboť král český až do obnovení zřízení zem. neměl práva šlechtictví udíleti. Erbovní měšťan mohl však kurii rytířskou prositi, aby byl mezi rytíře přijat, a tato mohla mu podle volného uvážení vyhověti, což záviselo na splnění určitých podmínek. Byl-li přijat, byl zapsán se vším všudy v desky zemské. Takovýto novotný rytíř šel ovšem v pořadí drahnou dobu za rytíři starobylými. Ve století 16. rozmohla se tato „městská aristokracie" velice, takže na př. v městech pražských měli erbovní měšťané převahu nad měšťany neerbovními. — Lit.: Winter, Kulturní obraz českých měst. Rybička, Čas. česk. Musea 1862 a 1886.

Erbovní pověsti snaží se vysvětliti, jak vznikl některý erb, ať šlecht. či měst. Obyčejně se vysvětlení děje cestou bájivou, nadpřirozenou.

Erbovní strýcové, název pro několik osob, jimž udělen stejný znak a titul, ač nebyli příbuznými. Často byly cizí osoby prostě přijímány k erbu a titulu i bez svolení králova, což však bylo zakazováno a povýšencům takovým bráněno v přijetí do stavu.

Erbovní znamení obecná, v heraldice opak heroldských kusů, jsou znaky, zobrazující věci přírodní (zvířenu, rostlinstvo, nerosty, tělesa nebeská, zemní), vymyšlené (z bájesloví) neb umělecké, řemeslné. ⚲ heraldika.

Ercilla y Zúñiga Alfonso de (1533—1594), sl. špan. básník epický. Odešel roku 1555 do Chile, kdež se zúčastnil bojů v araukánské válce. Pak procestoval střední a jižní Evropu a stal se komořím cís. Rudolfa (1576). Zemřel v Madridu. Jeho epos La Araucana ve stylu Ariostově obsahuje 37 zpěvů a vyšel 1569—1590; zjednal mu zvučné jméno největšího básníka špan. této doby.

Ercker ze Schreckenfelsu Lazar († 1594), rodem ze Saska, mincmistr pražský.

Erckmann-Chatrian, společné lit. jméno franc. spisovatelů Emila Erckmanna (1822—1899) a Alexandra Chatriana (1826—1890). Poznali se r. 1848 a od té doby psali společně svoje díla takovým způsobem, že dlouhá leta byli považováni za jednoho spisovatele. Jejich romány a novely odehrávají se v Alsasku, jejich vlasti, a vynikají znamenitým líčením mravů a poměrů Alsasanů. Mnoho jejich prací přeloženo do češtiny a jejich děl: L'ami Fritz a Les deux Frères (Les Rantzau) použil Mascagni jako libreta pro svoje opery.

Erdeljanović Jovan PhDr. (* 1874, Pančevo), srbský etnograf a profesor un. bělehradské od 1919. Uveřejnil četné práce z oboru národopisného v Etnograf. Sborníku (Donje Dragačevo, Kuči, Bratonožici), Sborn. Cvijičově (Makedonski Srbi) a Niederlově.

Erdélyi Vojta (* 1893), malíř v Užhorodě, portretista.

Erdödy Ivan, hrabě (1760—1806), bán chorvatsko-dalmatsko-slavonský (1790—1806).

Erdödy Petar, hrabě († 1566), bán chorvatsko-dalm.-slavonský (1557—1566).

Erdödy Toma, hrabě (1558—1624), bán chorvatsko-dalmat.-slavonský (1584—1595, 1608—1614). Byl též nejv. pokladníkem říšským.

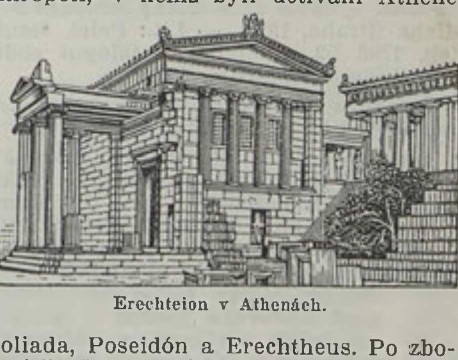
Erdösy Sylvester János (1504—1560), maď. reformátor a protest. far. v Levoči. Přeložil do maďarštiny bibli a vydal mluvnici maď.-latinskou (1539).

Erdúdka, o. na Sl., okr. Námestovo, 2159 ob., 2145 čs.

Erebos (řec.), pratma, podsvětí. Hesiod personifikuje E. jako syna Chaova; se svojí sestrou Nocí (Nyx) zplodil Aitéra a Den (Heméra).

Erector, sval vzpřimující, ⚲ svaly.

Erechteion, svatyně na athénském Akropoli, v němž byli uctíváni Athéné

Erechteion v Athenách.

Poliada, Poseidón a Erechtheus. Po zboření Peršany r. 480 př. Kr. byl vystavěn nový, dosud ve zříceninách zachovaný chrám v atticko-jonském slohu.

Erechteus, myt. král athénský, který byl uctíván v chrámu Erechteion na Akropoli současně s Poseidónem.

Erek (Erec), hrdina starofranc. báje o králi Artušovi; následován svou chotí, vydá se na cestu za dobrodružstvím.

Erekce (lat., „vzpřímení se"), zduření někt. tkání (tkáně erektilní), zvl. duřivých těles pohlavního ústrojí, zakládá se na tom, že jejich četné dutiny naplní se krví, a přestane, jakmile se vyprázdní. V duřivých tělesech mužského pohlavního údu, obsahujících jinak málo krve, rozšíří se vlivem nervů (nervi erigentes) tepny, takže silněji přitékající krev se vměstná v soustavě dutinek; tím pyj zduří a vzpřímí se (eriguje se). Při tabes, cukrovce atd., také ve stáří, erekce ustává; někdy je chorobně zvýšená.

Erekční knihy (erectionum libri), knihy zřizovací nebo nadační, obsahující zápisy o církevním majetku (založení chrámů, klášterů, špitálů, obročí, o právu patronátním a pod.). Jest zachováno 15 sv. tohoto důlež. pramene hist.-právního, jdoucího od r. 1358 až do 1602. Jsou uloženy v knihovně kapituly sv.-vítské v Praze. Pro dobu předhusitskou jest to důležitý pramen historický, osvětlující mnohé stránky dávného života církevního i sociálního, podávající množství materiálu topografického a rodopisného. Svazek první zaujímá dobu v letech 1358—1376, následují svazky II. (1375—1388), III. (1385—1390), IV. (1390—1397), V. (1398—1407), VI. (1397—1405), VII. (1405—1408), VIII. (1407—1412), IX. (1408—1414), X. (1413—1419), XI. (1415—1419), XII. (1375—1401), XIII. (1380—1460), XIV. (1457—1499), XV. (1541—1602). Stručný výtah z 13 svazků otiskl Balbín (Miscellanea, I. dekáda, V. kniha, druhá část 39—310, Praha, 1683), připojiv cenný index obsahu. Znovu vydal knihy I.—V. Klement Borový (Praha 1875—1889), po něm vydával další knihy Antonín Podlaha (Praha, 1915). — Lit.: Pelcl, Jesuiten, 1786, 52. Podlaha, Catalogus codicum manuscriptorum, 1923, 3.

Erremias Ondřej, (* 1835 v Dolní Cerekvi), malíř porculánu v Praze.

Eremiáš Vojtěch, někdy též „Jeremiáš", (* v druhé pol. XVII. st. v Poličce), český spisovatel náboženský; po vysvěcení v Praze vstoupil do řádu Benediktinů, působil v Maria Celli, † v první polovině XVIII. stol. v Litomyšli. Vydal O milostech Panny Marie Cellenské (Praha 1715) nově upravené vydání v Trnavě (1726), Kroniku Cellenskou (Litomyšl 1716), dedikovanou Norbertovi Matheidesovi ze Závětic. — ℺ ČČM., 1858, 314.

Eremita (z řec. èrēmos, „pustina"), poustevník. Anachoreti, lidé, kteří o samotě se oddávali svým rozjímáním a svému mrskání.

Eremitáž (franc. [h]ermitage), poustevna. Také jméno carského paláce (Ermitage, 1840-52) v Petrohradě.

Eremurus M. Bieb., rod č. Liliaceae, obrovská perenna ze stepí horské záp. a střední Asie; běložluté nebo růžové hvězdovité květy skládají hustý, válcovitý,

Eremurus himalaicus.
b) poupě, c) plod.

předlouhý hrozen na 2—3 m vysokém stvolu. E. himalaicus M. Bieb. a jiné druhy se pěstují pro ozdobu.

J. G. Erenburg.

Erenburg Ilja Grigor (* 1891), ruský spisovatel a publicista v Paříži, Berlíně. V češť. přelož. Bouřlivý život Lazika Rotschwanze (Koenig, 1928), Dýmky (Píšek), 1924), Historie jednoho léta (Koenig, 1927), Láska Jeanny Neuvillové (Píšek a Hora, 1925), Neobyčejné dobrodružství Julia Jurenita a jeho žáků (Píšek, 1926), Nesnáze kavárenského povaleče (Koenig, 1927), Rváč (Koenig, 1926), Trust D. E. (Píšek, 1924), V průtočné uličce (Koenig, 1928), život a smrt Nik. Kurbova (1926).

Erepce (lat.), vyrvání, násilné vynětí, odnětí.

Erepsin jest ferment střevní šťávy (sliznice střevní), který působí na částečně již rozložené bílkoviny (stravuje je) a rozkládá je až na aminokyseliny.

Erepton je směs aminokyselin, vyrobená podle způsobu Abderhaldenova fermentativním štěpením masa tuku zbaveného nebo bílkovin. Jest to hnědý, hygroskopický, ve vodě snadno rozpustný prášek, kvasničné vůně. Obsahuje as 11.6% dusíku. Užívá se spolu se sladovým výtažkem v 10% roztoku při výživě nemocných.

Eretismus (řec.), dráždivost, obzvláště chorobně zvýšená; eretický, dráždivý, dráždící.

Eretria (nyní Aletria n. Nea Psara), staré jonské město na ostr. Euboie, kdysi kvetoucí, r. 490 Peršany zničené a pomocí athénskou opět vybudované. Dřívější slávy však nedosáhlo.

Erfurt, saské m. a provincie: 1. m. E. má 136.589 ob., je 213 m n. m., na ř. Gera, křižov. dráhy Berlín—Lipsko—Frankfurt nad Moh., říční příst., nejdůlež. průmysl. m. durynské. Řada chrámů (11 ev., 14 katol., 1 synagoga). Průmysl: obuv, kovy, stroje, konfekce, nábytek, lampy, cukr, čokol., chem., pivovary. Obchod semen. a zahr. Řada středních škol, 2 konservatoře, 4 musea, 3 divadla, od r. 1392 do r. 1816 bývala tu universita, po níž zbyla věd. akad. — 2. Kraj E. má 567.884 ob., ¼ kat., má 12 okresů: E. m., E. venkov, Heiligenstadt, Hohenstein, Langesalza, Mühlhausen in Thür. m. a venkov, Nordhausen, Schleusingen, Weissensee, Worbis, Ziegenrück.

Znak m. Erfurtu.

Erfurtský kongres schůzka cara Alexandra I. a Napoléona I. r. 1808. Bylo na ní okázale obnoveno spojenectví obou císařů, sjednané r. 1807 v Tylži.

Erfurtský program vydán r. 1891 soc.-dem. stranou v Něm. po odvolání výjimečných opatření Bismarckových proti socialismu. Program byl zbudován sice na marxistické ideologii, ale řada polit. a hospodář. bodů znamenala zmírnění revoluč. sklonů a hesel socialist., čímž opuštěno hledisko dřívějšího t. zv. ⚲ gothajského kompromisního programu z r. 1875, jakož i požadavků ⚲ Lasalla a jeho stoupenců.

Erfurtský sněm, sešel se v březnu 1850 na podnět Pruska, aby vypracoval — po odmítnutí revoluč. ústavy frankfurt. parlamentu — novou ústavu pro užší spolkový stát něm. v duchu návrhu gen. J. M. Radowitze, osob. důvěrníka pruského krále Fridr. Viléma IV. Cílem návrhu bylo vybudovati spolek něm. států v čele s králem pruským. Ústava se měla držeti v základ. rysech revoluč. ústavy z r. 1849, uznávala základní občan. práva a zřizovala sněm o dvojí komoře. S Rak. měl býti smluven jen širší spolek pro společ. politiku hospodář. a zahr. V čele mělo státi čtyřčlenné direktorium. Rak. s poč. souhlasilo, ale po potlačení maďar. povstání (1849) nemínilo se dáti vytlačiti Pruskem z vedení ve spolku něm. států. Docílilo též toho, že v září 1850 byla obnovena spolková rada ve Frankfurtě n. Moh., třebas neúplná, načež v listop. na diplomat. schůzce v Olomouci Prusko bylo donuceno vzdáti se myšlenky užšího spolku bez Rak. Ovšem na konferenci drážďanské (poč. r. 1851) nedosáhlo ani Rak. úplného vítězství nad Pruskem. A tak v květnu 1851 byla obnovena stará spolková akta z r. 1815, podle níž Rak. bylo členem spolkového státu jen za své země české a alpské.

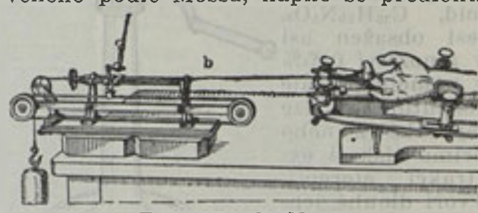
Erg., jednotka práce, ⚲ práce.

Ergastulum (lat.), u Řím. pracovní dům, vězení pro otroky; odtud ital. ergastolo, trest, jenž odpovídá našemu žaláři.

Ergin jest směs homologů benzenu, získaných z kamenouhelného nebo hnědouhelného dehtu. Slouží jako palivo pro výbušné motory.

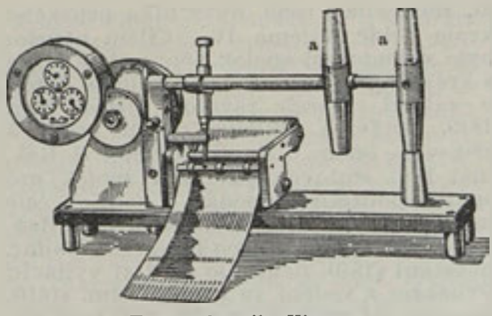
Ergo (lat.), nuže, tedy. E. bibamus! „Nuže, tedy pijme!“

Ergograf, přístroj ke zkoušení a registraci výkonu svalů. U ergografu, sestaveného podle Mossa, napne se předloktí

Ergograf podle Mossa.

a prostřední prst provlékne se koženým prstenem. K prstenu připevněna jest struna ze střeva, která vede přes kotouč a na druhém konci má závaží asi 3—5 kg těžké. Před kotoučem jest umístěna a na strunu zapnuta páka, obdobná páce stroje psacího, která veškeré pohyby zaznamenává na začerněný papír. Osoba, pokus dělající, musí podle taktu co nejsilněji strunu napínati. Při ergografu podle Klemma působí pohyb ruky na držadla A proti odporu pružného péra. Jednotlivé tlaky zaznamenávají se tuž-

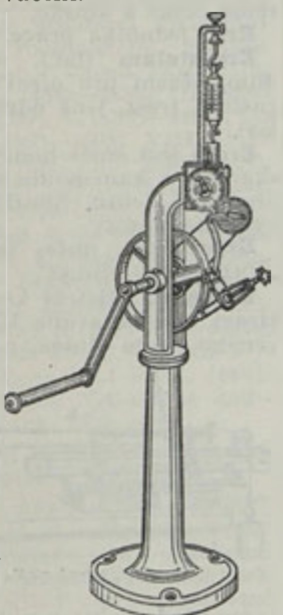

Ergograf podle Klemma.

kou, která se uchopením držadel pohybuje a sílu pohybů zaznamenává. Na připojených hodinkách dá se pak celý výkon vypočítati.

Ergopan jest preparát připravený z námelu (Secale cornutum). Přichází v podobě roztoku nebo tablet a používá se ho podobně jako ostatních přípravků hlavně k zastavení krvácení.

Ergostat, přístroj k určení pracovní výkonnosti svalů. Ruční klikou se pohání brzdový kotouč, spojený se signalisačním zařízením.

Ergostat.

Ergotin, označení více výtažků z námelu získaných, jichž se používá v lékařství.

Ergotinin, alkaloid, $C_{35}H_{39}N_5O_5$, jest obsažen asi v množství 0.25% v námelu (Secale cornutum) a lze jej také z něho přímo získati extrakcí éterem. Tvoří dlouhé jehličky, tající při 229° C, dobře rozpustné v chloroformu a éteru, méně v benzenu a alkoholu (1 d. ve 292 d. chladného nebo 52 d. vroucího alkoholu). Působí jako prostředek zastavující krvácení. Velmi snadno se rozkládá.

Ergotoxin, $C_{35}H_{41}N_5O_6$, druhý alkaloid obsažený v námelu, který se získá z matečných louhů po výrobě ergotininu. Ve zředěných alkaliích se rozpouští. Tvoří šedobílé jehličky, tající při 164° C, špatně rozpustné ve vodě a alkoholu, dobře v louhu draselném. Bývá pokládán za vlastní účinnou součást všech preparátů námelových. V dávce 0·00065—0·0013 g rozpuštěn ve vodě slouží k injekcím proti krvácení.

Erhardt Heinrich (1840—1928), německý průmyslník; založil 1878 nástrojárnu v Düsseldorfu, 1889 akc. spol. Rheinische Metallwaren und Maschinenfabrik (zv. krátce Rheinmetall), jež se zabývala hl. výrobou děl a střeliva a propracovala zejm. rychlopalné dělo, houfnici s měnitelným zákluzem a pod. a dodnes smí jako jediná továrna v Německu vyrábět střelné zbraně a střelivo. Vedle toho založil růz. jiné továrny, vesměs na železný materiál.

Erhardt Hermann (* 1881), německý námořní důstojník, za svět. v. ve štábu baltického loďstva; řídil operace proti Oeselu, s dobrovolnickým sborem zv. Brigade E. se zúčastnil 1919 Kappova (↗) pokusu o převrat; uniknuv do Mnichova, založil tam t. zv. Organisaci C.; zatčen, ale uprchl z vězení 1923. Spis: Kapitän Erhardts Abenteuer u. Schicksale, vyd. Fr. Freksa 1924.

Erhardt Jan Gotfrid (1726—1761), malíř v Praze I.

Erhart Gustav, český básník, vystupující v 1. padesátých a šedesátých v literárních revuích s verši přízvučnými značně nepřesné prosodie, blíže neznámý. — Lit.: Král: O prosodii, 1924, 408.

Erhetmayger Jan, malíř v Praze III. okolo r. 1711.

Erica (vřes), rod č. Ericaceae, podobá se vřesu obecnému (Calluna vulgaris Hull., ↗), jenže má korunu nadmutě trubkovitou, delší značně než kalich. Na vápenitých štěrcích horských Alp a již. Evropy až do Čech roste E. Carnea L. (herbacea), vřes pleťový s červenými květy v hroznu. Ve středozemských macchiích tvoří neprostupné houštiny až 3 m vysoká E. arborea L. (↗ stromovitý). Celkem 8 evrop. druhů. V již. Africe (Kapsko) rostou nádherně kvetoucí druhy, jež se u nás pěstují v kořenáčích.

Ericaceae (vřesovité), čeleď řádu Ericales, menší dřeviny, polokeře a keříky s malými, úzkými, obyčejně vždy zelenými listy. Květy 4—5četné, koruny trubkovité neb zvoncovité, semeník spodní. Typy hlavně xerofytní. Někdy tvoří podstatné složky vegetace. Asi 1350 druhů po celé zeměkouli. Čeleď se dělí na: 1. Ericoideae s rody: Calluna, Erica; 2. Rhododendroideae (rod Rhododendron); 3. Arbutoideae (Andromeda, Arctostaphylos, Galtheria, Arbutus); 4. Vaccinieae (Vaccinium).

Empirový sloh.

1.–3. Francouzský empirový sloh z doby Napoleona I. — 4. Anglický empirový sloh.

Ericales, řád Sympetal; patří sem rostliny s 5- nebo 4četnými květy, řadící se do čeledí Pirolaceae a Ericaceae.

Ericinio Vojtěch Ranconis ab, též Vojtěch Raňkův z Ježova, český bohoslovec a filosof, nar. v první polovici XIV. věku v Ježově na Táborsku; studoval na nejslavnějších universitách evropských, byl v Oxfordě, 1348 mistr svob. umění učení Pařížského, kde stal se i profesorem, rovněž jako na učení v Oxfordě, 1355 rektor učení v Paříži, 1366 kanovník u sv. Víta, 1369 scholastik kostela Pražského, 1372 znova profesorem v Paříži, 1374 pracoval v Praze až do 1388, kdy zde zemřel. Byl svého času největší autoritou bohovědné učenosti v Praze, první z Čechů přišel do styku s universitou v Oxfordě, tehdy ohniskem pokrok. ideí, stále se uče rozmnožoval i svou vědeckou knihovnu, stávaje se pověstným pro své rozsáhlé vzdělání, podle úsudku Tomáše ze Štítného jsa „mužem hrozného rozumu a obdivné paměti". Zasáhl významně do vývoje české kultury i literatury jako stoupenec Milíčův i Matěje z Janova, usiluje s nimi zároveň o zlepšení mravů kněžstva i o zvýšení vzdělání, určiv své jmění na podpory studujícím, rozeným Čechům, chtějícím studovati v Paříži či v Oxfordě, a bohatou knihovnu odkázal klášteru v Břevnově, kde je pochován. Psal jen v latině traktáty o dogmatických námětech a proslul Apologií, namířenou proti názorům arcibiskupa Jana z Jenštejna o právu odúmrtním. České smýšlení projevil v hájení Štítného proti pražským mistrům, kteří zavrhovali jeho češtinu při sepisování učených knih. Působil vůbec jako vlivný činitel kulturně, politicky a nábožensky. — Srv.: Tadra, ČČMusea 1879. Podlaha, Series 1912, 42. Sedlák, Hus 1915, 364. Novotný, Hus 2, 1921, 524. Krofta, ČČHist. 22, 1916, 456. Jakubec, DLČ 1, 1929, 205, 212.

Ericsson John (1803—1889), švédský inženýr později ve službách amerických, pův. setník švédské armády; odebral se 1826 do Londýna, kde s Braithwaitem sestrojil lokomotivu „Novelty", jež však nezískala ceny, na niž počítal. Vynalezl řadu věcí, m. j. různé thermické stroje, patentoval 1836 lodní šroub, za nějž obdržel část ceny, věnované admiralitou; 1839 přesídlil do Spojených států, kde se hlavně zabýval stavbou lodí, z nichž nejznámější je „Monitor" (1862), jenž se osvědčil za občanské války a dal jméno typu dodnes reprodukovanému; byla to první bitevní loď, v níž zavedena dělová věž. Vedle toho konstruoval torpeda. Lit.: Church: The Life of J. E. (1890).

Ericsson Nils, baron (1802—1870), bratr předešlého, rovněž inženýr, zabýval se hl. vodními stavbami a zejm. vytvořil švédskou železniční síť.

Eridanos, 1. v řec. podání řeka (Pád n. Rhône); 2. velké souhvězdí na jižní obloze.

Eridino jablko ⟶ Eris.

Erie, severoamer. kmen indiánský, zv. též Irokésy.

Erie, severoamer. příst. město ve státě Pennsylvania na jezeře Erijském, 93.370 ob. Význ. obchod dřívím, uhlím a obilím, rybářství, loďařství, železárny; výroba pian a varhan.

Erigeron canadensis.

Erigeron L. (turan), rod č. Compositae, má úbory paprskovitých víceřadých květů sestaveny do lat; asi 150 druhů zvl. v Sever. a Jižní Americe. E. acer L. (t. ostrý) s úbory bledě nachovými, je plevel, rozšířený v celém sev. mírném pásmu a E. canadensis L. (t. kanadský) je rozvlečen jako plevel po celém světě. Severoamer. druhy se pro krásné květy pěstují též v zahradách.

Érigoné, v řec. bájesloví Ikarova dcera, která se ze žalu nad jeho smrtí oběsila. Podle jiné verse milenka Dionysova, matka Stafylova.

Erichsen, dánský badatel v Grónsku, ⟶ Miliers-Erichsen.

Erichthonios, v řec. bájesloví 1. syn Dardanův, otec Trosův; 2. syn Hefaistův, vynalezl prý čtyřkolový vůz a byl Diem jako vozka zařaděn mezi hvězdy.

Erijské jezero (dř. Lake of the Cat, kočičí j.), nejjižnější z pěti jezer v Sev. Am., 402 km dl., 50—92 km šir., 25.426 km², spoj. ř. Niagarou s jez. Ontario; důležitá dopravní cesta, ačkoli většina přístavů je po pět měsíců zamrzlá.

Erijský průplav (od r. 1917 N. York State Barge Canal), v severoamer. státě N. Yorku, mezi městem Buffalo na Erijském jezeře a Albany na řece Hudsonu,

622 km dl., vedl. rameny spojuje veletoky Sv. Vavřince a Susquehanna, k dopravě obilí, soli, uhlí a dříví.

Eriksson Christian (* 1858), švéd. sochař; jeho práce jsou v museích ve Štokholmu, Kodani, Göteborgu a Chicagu.

Erinye, furie, v řec. mytologii litice, bohyně pomsty; Aléktó (neúnavná), Megéra (závistivá), Tisifoné (vraždu mstící); jejich hlavy byly ověnčeny hady, v rukou pochodně, důtky a p.; sluly též Eumenidy, bohyně, chránící řád svět. a trestající všeliké přestupky. V Římě: Furiae, Dirae.

Erinye poutá Peirithia.

Érinna (350 př. Kr.), řecká básnířka; zachováno jen několik málo hexametrů a distichů.

Erio-barviva jsou kyselá barviva na vlnu.

Eriobotrya Lindl. (mišpule), z čeledi Rosaceae malé, vždy zelené stromky, asi

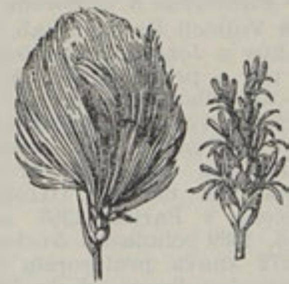
Eriobotrya japonica.
a) větev s květem, b) květ, c) plod, d) průřez plodem

10 druhů je domovem ve vých. Asii. E. japonica (mišpule japonská) pěstuje se pro plody v Japonsku a jižní Evropě.

Eriocaulaceae, rod bylin z řádu Enantioblastae. V tropech asi 550 druhů.

Eriometr podle Hartmanna jest přístroj k určení jakosti vlny podle počtu vln, připadající na určitou délku. Srovnává se zde nenatažené vlákno vlny s mosaznou stupnicí, s příslušným počtem vln (zoubků).

Eriophorum L. (suchopýr), z čeledi Cyperaceae, bylina, rostoucí na bažinatých lukách s bílými, hedvábně lesklými klásky, kterých se užívá k naplňování polštářů. 15 druhů v mírném severním a

Eriophorum vaginatum.
a) květenství, b) klásek.

arktickém pásmu. E. vaginatum L. se vyskytá zvláště na rašeliništích severního a západního Německa.

Eriophyidae (Phytoptidae), čeleď roztočů (⚲). Eryophyes (syn. Phytoptus) vyvolává hálky (⚲) na listech rostlin.

Eris (řec.), bohyně sváru, dcera noci; nebyvši pozvána na svatbu Pélea a Thetidy, hodila mezi pozvané bohyně zlaté jablko s nápisem „nejkrásnější", zavinila tím svár mezi Hérou, Athénou a Afroditou, a byla proto nepřímou původkyní války trojské. ⚲ Paridův soud.

Eristika (z řec., eris = svár), umění hádati se, umění disputovati; eristik, svárlivec, vyškolený v disputaci.

Eristov Georgij Davidovič, kníže (1811—1864), buditel gruzínského lidu, otec jeho jazyka a význ. spisovatel. Zakladatel prvního časopisu gruzínského Ciskari.

Eristov Rafael Davidovič, kníže (1824—1921), spisovatel gruzínský, redigoval gruz. slovník Orbelianiho a napsal četné veselohry a básně.

Erithacus, rod ptáků zpěvných, drozdovitých, s jemným, šidlovitým zobákem, se štětinkami u kořene a zobákem na

Rehek zahradní.

Rehek domácí.

konci vroubkovaným. Počítáme k nim rehka domácího (též řehák, čermák, čancořík), E. titys, rehka zahradního, E. phoenicurus L., modráčka severního (též tundrového E. (Cyanecula) suecicus L.,

který má hvězdu na modrém krčku, červenku, E. rubeculus L., která má hruď a

Červenka. Slavík uherský.

hrdlo načervenalé, nejznámějšího z této skupiny slavíka obecného, E. luscinia L.

Modráček severní. Slavík.

a posléze slavíka uherského, E. (Luscinia) philomela Bchst., → slavík.

Erithalis L., keř z čeledi Rubiaceae. E. fruticosa L. s bílými, příjemně vonícími květy, roste na Antillách a poskytuje citronové dřevo.

Eritis sicut Deus scientes bonum et malum (lat., budete jako Bůh, vědouce, co dobrého a zlého jest), z bible (1 Mojžíš, 3, 5).

Eritrea (Erythraea), od r. 1889 ital. kol. na pobřeží Rud. moře, 119.700 km², 407.681 ob., z toho 4284 Italů, ostatní větš. arabští Mohamedáni; nezdravé podnebí na pobřeží, nejteplejší na světě. Obyv. živí se chov. dobytka, též zemědělstvím (obilí, zelenina, bavlna, banány, tabák); u ostrovů dalackých lov perel. Obchod většinou v příst. Masava a Asáb. Vývoz: kůže, sůl, perleť, perly a palmové ořechy; dovoz: potraviny, různé tovary a j. V 19. st. upravila Italie hranice novými smlouvami s Egyptem a Habeší.

Eritrichium Schrad., z čeledi Boraginaceae, asi 30 druhů, zvláště v sev. Americe. V Alpách E. nanum Schrad. (kosmenka nízká).

Erivaň, dř. rus. gubernie na Kavkaze, od 1918 nejlepší část sovět. republ. Arménie; obyv. Arméni, Tataři, Kurdové, Rusové a Řekové; pěstuje se obilí, len, bavlna, ovoce a víno; chov velbloudů, mezků a oslů; hl. m. E., 48.000 ob., sídlo arm. bisk., universita. 1827 bylo město dobyto rus. gen. Paskěvičem.

Erjavec Fran (1834—1887), slov. přírodopisec a gymn. profesor, tvůrce slovinské přírodověd. terminologie. S počátku věnoval se beletrii (Črtice, 1858, Veliki petek, 1857, Huzarji na Polici, přel. i do češt., 1863), později přír. vědám: O postanku i razvitku traskavica (1862), Slavonija u malokologičnom pogledu (1875) a nejl. jeho dílo: Die malakolog. Verhältnisse der gef. Grafschaft Görz (1877) a Mineralog. terminologija (1886). Slovenská Matica vyd. jeho sebrané spisy redakcí Fr. Levca v l. 1888—1889. Lit.: J. Prijatelj, Letopis Matice Srpske, 1907.

Erjavec Fran ml. (* 1893), slovinský novinář. Byl pův. učitelem, později úředníkem min. soc. politiky. Vydává s P. Flereem slovinské klasiky pro mládež a kromě toho napsal četné spisy: Naša Istra (1919), Srpske nar. pripovedke (1922), Slovenci (1923, přeloženo do češtiny), Zgodovina socijalizma v Srbiji (1293) a j.

Erka, podle staronorských pověstí: Thidrekssága, manželka krále Attily; v písni Nibelungů sluje Helche → a je první manželkou Attilovou; v písni Edda sluje Herkja; žila s Attilou před jeho sňatkem s Krimhildou.

Erkelenz, město v rýn. prov. na trati Cáchy—Düsseldorf; strojírny, tkalcovny, obchod obilím; od roku 1815 připojeno k Prusku, 7040 ob.

Erlach Hieronymus von (1667—1748), francouzský, později rak. generál ve španělských válkách.

Erlach Johann Ludwig v. (1595—1650), vojevůdce ve válce třicetileté; jako důstojník Kristiana Anhaltského zajat v bitvě na Bílé hoře; později Ludvíkem XIII. jmenován vrchním velitelem franc. vojska v Německu a rozhodl bitvu u Lense (1648).

Erlach Karl Ludwig v., nejvyšší velitel hotovosti bernské, po dobytí Bernu vlastními vojíny zavražděn (1798).

Znak m. Erlangen.

Erlangen (Erlanky), město v Bavorsku, sev. od Norimberku, 12.120 ob., četný průmysl, universita, botanická zahrada, státní ústav pro pěstění včel a drůbeže.

Erlebach Josef, český básník, otiskující své prosodicky zcela bezvadné verše přízvučné v literárních orgánech let šedesátých. — Srv.: Král, O prosodii 1924, 406.

Erlebachová Veronika Marie, náboženská horlitelka z družiny staroříšské Josefa Floriána, řádová sestra, propagující po Moravě dílo tohoto katolického apologety. Vydala Listy (Veliká u Strážnice 1911).

Erlenmeyer Emil (1825—1909), něm. chemik, prof. organ. chemie na universitě mnichovské. Od r. 1871—83 vydával Liebigs Annalen. Badal hl. v odvětví slouč. naftalinu a látek azo-, hydrazo- a asoxy-ových. Sp.: Einfluß Liebigs auf die Entwicklung der reinen Chemie (1874). Vynalezl zvl., po něm nazvanou baňku kuželov. tvaru, sloužící k chem. účelům.

Erlich (Ehrlich) Lambert, ThDr. (* 1878), profesor bohosloví na universitě lublaňské a význ. národní pracovník slovinský. R. 1919 zúčastnil se jako člen jihoslov. delegace mírové konference v Paříži. Sp.: Katoliška cerkev (1919), Origin. of Aust. Reliefs (1922) a j.

Erlingsson Thorstein (1858—1914), islandský básník, pův. právník, pozd. novinář. Jeden z nejradikálnějších básníků islandských, pln soustrasti s lidským utrpením.

Ermeland (Ermland, Varmie), krajina ve Vých. Prusku, 4250 km², 250.410 obyv., 1466—1772 polská, od té doby pruská; byla vždy biskupstvím; nejdůl. biskupem byl Aeneas Silvius Piccolomini, pozdější papež Pius II.

Ermenrich (Ermrich), podle něm. pověsti Ermanarich, král Ostrogotů; r. 375 podlehl Hunům.

Erment (staré Hermonthis), město v hor. Egyptě na ř. Nilu, asi 13.000 ob.; velký cukrovar.

Ermis František Alois, čes. spisovatel katolický, * 1849 v Přerově, 1876 vysvěcen v Olomouci, kaplanoval v Bludově, kde stal se farářem a 1912 zemřel. Psal kázání do Blahověsta (1880), Posvátné kazatelny (od 1883), Kazatele (od 1884), cestopisnou črtu U Matky Boží Částochovské (Apoštolát CM 1910), životopisnou stať Rudolf Kašpar (Náš Domov 1896). — Srv.: Podlaha, Bibl. 2177.

Ermisch Hubert (* 1850), saský dějepisec, který se zajímal i o české dějiny. Sp.: Dresden und Hussitenkriege (1920), Studien zu sächsisch-böhm. Beziehungen 1464—1471, atd.

Ermitáž, ☞ eremitáž.

Erna, zkr. z Ernestina, česky Arnoštka, žen. křest. jméno.

Erndtl Hendrich, apatykář v Praze na Malé straně r. 1617.

Ernest Adolf, Ing.Dr. (* 29. 9. 1879), prof. biochemie na vys. škole zemědělské a les. inženýrství v Praze. Z péra jeho vyšlo mnoho prací a statí z oboru agrikulturní chemie a lidovýchovy.

Ernestinský (Arnoštovský) **domácí řád;** společný řád vlád. saských rodů: Altenburg, Coburg-Gotha a Meiningen.

Ernestinum, pražský ústav pro výchovu a vyučování idiotů, založ. 1871 Spolkem paní Svaté Anny za spolupůsobení pedagoga a lékaře K. Amerlinga. Zprvu byl umístěn v Kateřinské ulici na Nov. městě Pražském pod názvem Hephata, kde vyučoval i pozdější specialista výchovy hluchoněmých, kanovník Kmoch. Později přesídlil 1872 do paláce hrabat Šternberků na Hradčanech. Po Amerlingově smrti 1884 řídila ústav jeho choť Františka Svatava Amerlingová do 1887, po ní synovec Čeněk Amerling. Reforma v zařízení provedena 1901 a ve vedení 1903, kdy stal se ředitelem psychiatr K. Herfort, jenž za pomoci kněžny Arnošty Aueršpergové získal ústavu Školské sestry Svatého Kříže. Rozkvět zaražen převratem, vláda zabrala budovu pro důstojnickou školu a ústav přestěhován do zámečku knížat Kinských v Budeničkách u Zlonic, kde jen obětavostí paní Dinky Nádherné a ředitele Herforta ohrožené dílo zachráněno s pomocí Sester Neposkvrněného Početí Panny Marie. Vedle vyučování všeobecného má ústav i praktické kursy řemeslnické a hospodářské i rodinné.

Ernolit jest umělá hmota, vyráběná z kvasnic a usazeniny ze štoků v pivovarech působením formaldehydu. Vznikne hnědý prášek, který se dá barviti minerál. barvivy. Lisováním do předehřátých forem tvoří se rohu podobná hmota, jež se dá dobře zpracovati. Užívá se na knoflíky, isolační materiál, rukojeti a elektrotech. materiál.

Ernst Karel (* v Dinkelsbühlu v Bav.), cínař v Praze 1770.

Ernst Valentin Josef Ferdinand (* 1799 v Darmstadtu), herec v Praze v letech padesátých.

Ernutin jest tekutý námelový preparát, obsahující všechny důležité součásti námele, hl. ergotoxin, který nemá dráždivých vedlejších účinků. Jest to žlutá, čirá kapalina, příjemné chuti, které se užívá v lékařství k zastavení krvácení v dávkách 1·8—3·5 cm³ vnitřně nebo 0·3—0·6 cm³ k injekcím.

Erodin, umělé mořidlo z kultury bakterií k barvení kůže na červeno.

Erodium L'Hérit. (pumpava), bylina z čeledi Geraniaceae s lichospeřenými listy, s jednotlivými nebo v okolíky sestavenými květy a plody, jichž osiny se šroubovitě stáčejí; asi 60 druhů, nejvíce v oblasti středomořské. E. cicutarium

Sm. v Evropě, sev. Africe; v Asii jest plevelem. E. moschatum L'Hérit, v jižní Evropě a sev. Africe s vůní pižmovou,

Erodium cicutarium.

byla užívána dříve v lékařství. Plodů s velmi hygroskopickou osinou (zvláště u E. gruinum L. z již. Evropy) užívá se k sestrojování primitivních vlhkoměrů.

Eroico (it.), hrdinně; Eroica, 3. symf. Beethovenova (Es-dur).

Erós (Mílek, Amor), řecký bůh lásky; byl vyobrazován jako krásný jinoch nebo rozkošné děcko s křídly, lukem a šípy nebo s hořící pochodní; uctíván nejvíce v Thespiích, kde každé 4 roky se pořádaly slavnosti Erotidie. Mezi nejkrásnějšími uměl. díly byla socha E. od Praxitela v Thespiích, kde byla též socha bronzová E. od Lysipse. Ve filosof., hlavně u Platona, jest e. fil. pud k poznání idei.

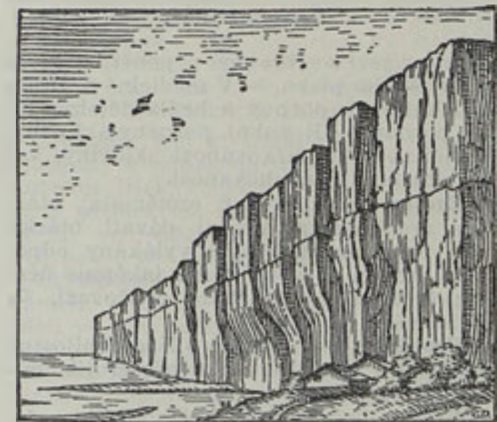
Erós.

Erose (z lat.), vymílání, vypírání tekoucí vodou anebo deštěm, v širším smyslu odnášení mořským ledem a ledovci, jakož i větrem; tekoucí voda částečně mechanicky odnáší zvětráním uvolněné horniny (ablaceodnos), částečně chemicky rozkládá; v pevných horninách lehce rozpustitelných, jako kamenná sůl, sádra, křída, povstávají tím kostrbatiny, groteskní útvary; nejkr. příkl. říční e. jsou v krajině coloradské USA. a u Bolzana v Italii; rovněž značné e. jsou v křídových útvarech na Kavkaze, v Sas. Švýcarsku, v Číně, ve vápenc. krajích Dolomitů. E. nepřichází jen na povrchu,

Zemní pahrbky v granitu u Kamence v Sasku.

nýbrž i pod zemí. V horninách tvoří se po dlouhotrvajících deštích neb tání sněhu dlouhé, rovnoběžné brázdy ve

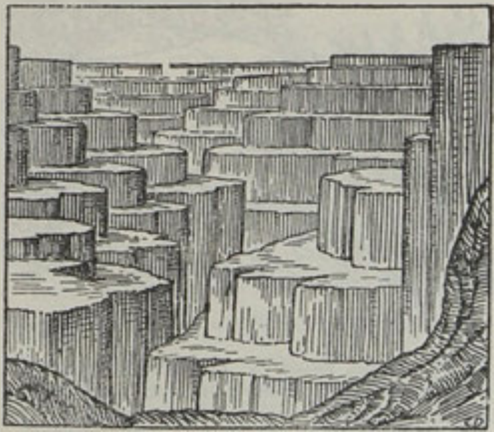
Říční erose v Číně.

směru odtékající vody nebo nepravidelné hluboké jámy. U vápence a hl. u sádry vznikají t. zv. zemní píšťaly, komíny, jeskyně, proláklinv. Zvláštním úkazem

Kotle výmolové v Lucernu.

erosivní činnosti jsou pod vodopády se vyskytující kotle výmolové, kolmé vyhloubeniny na dně tekoucích vod, často několik metrů hluboké; dále zemní pyramidy, pobřežní terasy a p. Účinek e.

Terasovitá erose.

větrem jeví se hlavně v pouštích, a to přenášením písku. — V medicině e. čípku při katarech pochvy a hrdla dělohy, hl. po porodu. — E. zubní, poruchy skloviny, jevící se jako dirkovanost skloviny, vyhloubeniny n. pruhovanost.

Erótéma (řec., mn. č. erótémata), otázka; erótématika, umění dávati otázky tak položené, aby byly vylákány odpovědi, hodící se k určitému jakémus účelu; erotematická metoda vyučovací, ⚲ vyučování.

Erotika (z řec.), nauka o lásce; milostné básnictví; erotický, milostný; erotik, milostný básník.

Erotin obsahuje účinné součásti celerového kořene. Slouží v lékařství.

Erotomanie (řec., šílenost z lásky), chorobně přehnaná láska ke skutečnému nebo fant. předmětu, dostavuje se jako známka mnohých duš. chorob (šílenství, paralysa).

Erpek Antonín, MUDr, (1843—1921), oblíbený lékař v Praze. R. 1868 promován na doktora lékařství. Studoval pak ještě ve Vídni, Berlíně, Lipsku a Heidelberku, po návratu usadil se v Praze. Přispíval svými články do Čas. Čes. lékařů, byl spolupracovníkem Eiseltovy Odborné pathologie, kam napsal stati z oboru chirurgie a hl. gynaekologie.

Errare humanum est (lat.), chybovati jest lidské; přísloví círk. otce Jeronýma.

Erratum (lat., mn. errata), chyba, omyl, hl. chyba tisku; erratické balvany, bludné balvany.

Error (lat.), chyba, omyl; e. in calculo, účetní chyba; e. facti, skutečná chyba; e. iuris, právní omyl; e. iuris nocet, právní omyl škodí; e. facti non nocet, skut. omyl neškodí; e. in corpore, chyba v předmětě; e. in persona, záměna.

Errorius, přezdívka potupná, kterou husitští bohoslovci Jan z Jesenice, Šimon z Tišnova a Dětřich z Niemu označili papeže Řehoře XII. — Srv.: Sedlák, Hus 1915, 357.

Ersek-Újvár ⚲ Nové Zámky na Slov.

Erséol jest sulfosalicylan chinolinu. Tvoří bílé, hedvábně lesklé krystalky, tající při 220° C, slabě kyselé reakce. Ve stud. vodě se špatně rozpouští, snadno ve vodě teplé nebo slabě okyselené. Užívá se proti reumatismu a nervovým chorobám.

Ersch Joh. Samuel (1766—1828), něm. bibliograf, vydav. Allgem. polit. Zeitung für alle Stände od r. 1786, dále Allgem. Repertorium der Literatur (1793—1809) a Allgem. Literatur-Zeitung. R. 1806 jmenován řád. prof. zeměpisu a statistiky, 1808 vrch. bibliotekářem v Halle, kdež založil společně s Grubrem (⚲) Allgem. Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste, kterou až do 21. dílu sám řídil.

Erskine Robert (Areskin), angl. lékař Petra Velikého, průkopník lékárnictví a lékařství na Rusi. † 1718.

Erslev Christian (* 1852), dánský dějepisec a prof. na univ. kodaňské, 1916—24 říšský archivář. Vzorný vydavatel histor. pramenů. Sp.: Dansk Historisk Tidsskrift (1913—17).

Ertel Jan Bohumír, slovenský básník, * koncem XVII. věku v Kremnici, studoval ve Vittemberce, 1720 duch. správce evang. v Ožďanech, 1732 správce slov. i něm. osady v Báň. Bystřici, 1737 v Šoproni, kde 1758 zemřel. Přispěl jedenácti písněmi do „Cythary" Třanovského a jednou do „Evang. funebrálu" Pavla Jakobaeiho. — Srv.: Tablic, Poezie 2, 1808.

Ertholmene, skupina ostrovů, ⚲ Christiansö.

Ertl Jan, český filosof, * 1886 v Lipníku na Mor., 1909 vysvěcen v Olomouci, kde stal se adjunktem bohovědné fakulty, pak katecheta v Prostějově, profesor gymnasia v Přerově. Otiskl Filosofické prvky v teologii Tomáše ze Štítného (Museum 1907), O Boží jednoduchosti (Museum 1909), kázání v Rádci duchovním (od 1913). — Srv.: Podlaha, Bibl. 2177.

Ertl Václav, český filolog, * 1875 v Dobříši, studoval gymnasium v Příbrami, filosofii v Praze, kde stal se suplentem na žižkovské reálce, působil v Náchodě, 1904 profesor čes. reálky v Praze, kde

12. února 1929 zemřel. Vydal překlady z franštiny Anatola France Zahrada Epikurova (Praha 1898), s Čermákem Laveleyovu Vládu v demokracii (Praha 1897), pak pracoval o dějinách staré literatury české, z níž vydal Příhody Václava Vratislava z Mitrovic (Praha 1906), Podkoní a žák (Praha 1919), spolu s Grimmem, Vlčkem a Máchalem uspořádal čtyřdílnou Čítanku pro vyšší třídy škol středních (1909—1912), se Smetánkou a Vlčkem Stručné dějiny literatury české, s Pražákem a Menšíkem Rukověť dějin literatury české, posléze jako znalec češtiny zpracoval Gebauerovu Krátkou mluvnici českou (10. vydání 1924), vlastní Stručnou mluvnici československou (2. vyd. 1924), Mluvnici českou pro školy a učit. ústavy (9. vyd. 1926). Drobné Časové úvahy o naší mateřštině (Praha 1930) sestavil Hýsek z jeho statí v Nár. Listech (1927 a 1928) a z revue Naše Řeč, jejímž byl redaktorem. — Srv.: Foit, Naše Kniha 1929, 77. Thon, Nár. L. 1930, 177.

Ertl Jiřík z Nisy, malíř v Praze od r. 1615.

Eruca Tourn., z čeledi Cruciferae s oblými šešulemi, asi 10 druhů v oblasti středomořské. E. sativa (roketa obecná), 1letá bylina, pěstuje se v již. Evropě jako zelenina, v Indii pro olejnaté plody.

Erudita societas kis-hontensis, slovenské sdružení literární, které si založily evang. kruhy r. 1809 v Hontě s vlastním vědeckým časopisem Solennia bibliothecae kis-hontanae, vycházejícím v l. 1809—1830, a s velikou knihovnou. — Srv.: Czambel, Čeština a slovenčina, Budapešť 1887.

Erugo, chem. slož. zásaditý octan měďnatý. Přichází do obchodu ve dvou formách: modrý čili měděnka francouzská a zelený čili švédská měděnka. Slouží k přípravě barev malířských.

Eruková kyselina, $CH_3(CH_2)_7CH = CH(CH_2)_{11}CO_2H$, obsažena je sloučena s glycerinem v oleji řepkovém, z něhož se také vyrábí. Jest též součástí oleje z bílé i černé hořčice a semene řeřišnice kapucínské (Tropaeolum majus). Tvoří jehličkovité krystalky, tající při 33·5° C, vroucí při 281° C při 30 mm. Slouží na výrobu různých léčiv jako sajodinu, sabrominu, lipojodinu a elarsonu.

Erupce (z lat.), výbuch; v medic., vyrážka, osutina.

Eruptivní, vyvřelá hornina, láva; kamení, které je vyráženo z vnitra země do výše ve žhavě tekutém stavu a potom ztuhne. Je znatelna svým nepravidelným složením, jdoucím napříč ostatní horninou, a různými úlomky z vnitra země.

Ervasin, kyselina acetyl-p-kresotinová, $CH_3C_6H_3.(OCH_3CO)COOH$, slouží jako náhražka kyseliny acetylosalicylové (aspirinu) při reumatismu a neuralgii. Tvoří bílé krystalky, ve vodě málo, v alkoholu a éteru dobře rozpustné, tající při 141° C. Přichází obyčejně v tabletách po 0·5 g.

Ervěnice, město v Č., okr. Chomutov, 4028 ob. (1298 čs.); meteorolog. stanice, státní elektrárna, zásobující proudem svým i Velkou Prahu; hnědouhelné doly, mlýn, pila, keram. továrna.

Eryngium L. (máčka), z čeledi Umbelliferae, vysoké křoví s nedělenými nebo peřenoklanými listy, často s ostny a strbouly; asi 200 druhů na všech pevninách, 26 v Evropě. E. campestre L. (máčka polní), rozvětvené, šedozelené křoví s tuhými, ostnitými, peřenoklanými listy a bělavými květy, roste na suchých místech v Evropě, Asii a sev. Americe. Mladé kořínky jsou jedlé. E. maritimum L. (vekož mořská) s modravě zelenými listy a modrými květy, roste ve střední a již. Evropě a sev. Americe. Ve střední Evropě pojídají se jejich výhonky jako salát. E. alpinum L., E. amethystinum L. a jiné druhy jsou též zahradní rostliny.

Erysimin jest glykosid složení $C_4H_7O_2$, obsažený v semenech tryzele (Erysimum aureum Bieb). Působí podobně jako digitalin prudce na srdce. Tvoří beztvarou látku, ve vodě i alkoholu snadno rozpustnou a při 190° C tající.

Erysipeloid (řec.), choroba z infekce ranné, vyskytuje se zvl. u lidí, kteří přijdou ve styk se syrovým masem a zvířecími odpadky, v podobě zrudnutí a zduření na prstech a ruce; zmizí nejvýše po třech týdnech. Léčení: místní nehybnost a antiseptické obvazy; zdá se, že injekce sera proti července vepřů (susserin) často rychle a dobře působí.

Erysol, čirá bezbarvá kapalina, páchnoucí po kafru. Jest směsí kyseliny karbolové a kafru, podobného složení jako kamfenol (Q). Užívá se v lékařství při růži (erysipelu) a pod. nemocech, způsobených nákazou bakteriální.

Erystiptikum, směs hydrastininu, extraktu hydrastinového a sekakorninu. Slouží v ženském lékařství k zastavení krvácení.

Erythem (řec. eryth[r]ema), zrudnutí kůže, které částečně zaujímá větší plochy, jako při úpalu a působení světla (úžeh sluneční), částečně přichází ve tvaru uzlů, puchýřů n. kruhů; vyznačuje rozličné choroby. Těžším tvarem je erythema nodosum, přicházející ve tvaru červených skvrn n. modravě červených,

tuhých, bolestivých uzlů na předních plochách holení a hřbetu nohy. Současně je horečka a těžší poruchy celkové. E. léčí se studenými obklady a salicylovými přípravky.

Erithraea L., zeměžluč, z čeledi Gentineae, bylina se vstřícnými přisedlými nebo lodyhu objímajícími listy, růžovými květy a dlouhými, mnohosemennými tobolkami; asi 30 druhů. E. centaurium Pers. (zeměžluč lékařská), je to hořký prostředek pro posilnění žaludku (Herba centaurii) a E. linariifolia (zeměžluč lnicolistá), bývá až 40 cm vysoká s masově červenými květy, roste v celé Evropě, Přední Asii a sev. Americe u lesních cest a v hájích.

Erythraea linariifolia.

Erythraeus, též Erythacus zvaný, českobratrský biskup a spis., ☞ Červenka Matěj (IV., 159).

Erythrai, jedno z 12 ionských měst v Malé Asii, naproti ostrovu Chios, s proslul. chrámem Hérakleovým; domov erythr. Sibyly, jejíž jeskyně objevena 1891; zříceniny u dneš. Lytri.

Erythrasma (řec.), choroba kožní, přicházející v jamce podpažní, mezi šourkem a stehnem, vyvolaná potem a plísní. Léčení zakládá se na důkladném omývání sírovým mýdlem a potírání lihem.

Erythrejské moře (Rudé moře), u Herodota moře na jih od Asie, později jen část mezi Arabií a Indií.

Erythren 1·3-butadien, divinyl, C_4H_6, ($CH_2 = CH . CH = CH_2$), jest uhlovodík se dvěma dvojnými vazbami. Vyrábí se žíháním erythritu s kyselinou mravenčí, nejčistější methylací methylpyrolidinu. Ve velkém vyrábí se z kyseliny karbolové. Za obyčejné teploty jest plynný (b. v. 2·6° C). Jeho polymerisací tvoří se umělý kaučuk a proto má nyní technický význam.

Erythrin (kyselina erythrinová), nachází se v četných lišejnících a v některých řasách, je bezbarvý, rozpouští se snadno v alkoholu, vařením s vodou rozkládá se v pikroerythrin a kyselinu orselinovou, která rozkládá se dále v orcin a kysličník uhličitý. Erythrin barví se na vlhkém, amoniakálním vzduchu červeně. V červeném amoniakálním roztoku erythrinu vzniká chloridem vápenatým purpurově červená sraženina pourpre français.

Erythrit (erytromannit, erytroglucin), čtyřmocný alkohol:

$$CH_2 . OH . (CH . OH)_2 . CH_2 . OH,$$

nachází se v protococcaceích jako ester kyseliny oxalové a v četných lišejnících a řasách jako ester kyseliny orselinové (erythrin, ☞). Připravuje se zmýdelněním erythrinu roztokem hydroxydu sodného nebo synteticky. Tvoří bezbarvé krystaly, chutná sladce, ve vodě se rozpouští snadno, jest opticky inaktivní a není schopen kvašení.

Erythrina crista galli.

Erythrina L. (letkolusk), z čeledi Papilionaceae, v tropech rostoucí stromy nebo trnité keře s lichospřeženými listy a s velkými, nejčastěji šarlatově červenými květy a luskami, obsahujícími semena leskle červená; asi 30 druhů. V již. Americe používá se měkkého, korkového dřeva (Baracara) k výrobě zátek. E. crista galli L. (☞ obr.), náleží k nejkrásnějším druhům; strom s dlouhými hrozny tmavočervených květů a světle modrými žíhanými semeny je sázen hojně v již. Evropě.

Erythroblasty (řec.), buňky ve slezině (u ryb, mloků), nebo v morku kostním (u ostatních obratlovců, člověka), tvoří červené krvinky.

Erytrocyty nazývají se červené krvinky v krvi obratlovců, obsahující hemoglobin, který se snadno okysličuje a opět odkysličuje, čímž se kyslík i kysl. uhličitý přenáší do těla. Na tomto procesu jest založeno dýchání obratlovců. V 1 cm^3 lidské krve jest asi 5 mil. erytrocytů.

Erythrodextrin tvoří se jako přechodný produkt při výrobě dextrinu ze škrobu. Nazývá se tak proto, poněvadž se barví roztokem jodu červeně (erythros).

Erythrofobie (z řec., též ereutofobie = strach před zarděním), u nervosních strach před zarděním v nepříhodné chvíli; červenají se obyčejně při nejmenší příčině; léčiti možno hypnosou.

Erythromelalgie (řec.), velmi vzácná a zdlouhavá choroba, zvl. u mužů, projevující se prudkými bolestmi, silným zrudnutím a zduřením prstů na rukou a

nohou. Léčení: posílení celkového stavu, také operace — sympatektomie (↗).

Erythronium, starý název pro prvek vanad.

Erythronium L. (kandík), z čeledi Liliaceae, asi 7 druhů, 6 v severní Americe. E. dens canis L. (psí zub) rozšířen z Japonska až do jižní Evropy; ve střední Evropě jen pod Medníkem poblíž ústí Sázavy do Vltavy a na jižní Moravě. Má listy s tmavě nachovými skvrnami a růžové nebo nachové květy.

Erythrophloeum Afz., strom z čeledi Mimoseae s luskami, jichž semena jsou uložena v dužině; asi 5 druhů v Africe, Číně a Australii. E. guineense Don. E. je veliký strom se sudozpeřenými listy, roste na Kap Palmas a v Sierra Leone; kůra je velmi jedovatá a lehko se láme, v sev. Americe se používá proti úplavici.

Erythrophloeum guineense.

Erythrosin (různých značek) jest kyselé pyroninové barvivo, vyr. z fluoresceinu působením jodu a kyseliny jodičné. Slouží podobně jako eosin k barvení bavlny, vlny, juty a zvláště hedvábí, na výrobu laků, k barvení potravin atd.

Erythrophytoskop, podobný přístroj, spojením modrého kobaltového a světlečerveného skla, propouští krajně červené a modré paprsky.

Erythroskop (z řec. erythros = červený, skopein, hleděti), optický přístroj z rubínového a modrého kobaltového skla, propouští jen nejkrajnější červené paprsky.

Erythrosy náležejí mezi aldehydické cukry tetrosy vzorce $C_4H_8O_4$. Jsou chuti sladké, redukují Fehlingův roztok. Náleží sem: d-erythrosa, která se získá z d-arabinosy. Jest to sladký levotočivý syrup; l-erythrosa, vznikající podobně z l-arabinosy. Syrup pravotočivý. (d+l)-erythrosa, vznikající smíšením aktivních forem; jest opticky inaktivní a dá se opět rozdělit na obě složky.

Erythroxylaceae (kokovité), rod dvojděložných z řádu Gruinales; jsou to stromy nebo keře, asi 200 druhů, domácí zvláště v teplejší Americe. Nejdůležitější čeleď: Erythroxylon.

Erythroxylon[um] L. (koka), tropický keř z čeledi Erythroxylaceae s červeným dřevem, jednoduchými listy, malými, bílými, stopkatými kvítky a jednosemennými peckovicemi; asi 190 druhů, nejvíce v již. Americe. E. coca Lam., koka pravá byla posvátnou rostlinou u Peruánců; její nahořkle chutnající listy byly sušeny a domorodci je smíšené s popelem a vápnem žvýkali. O účinnosti listů koky ↗ kokain. E. areolatum na Jamaice dává červené dřevo.

Erzberger Matthias (1875—1921), něm. státník, pov. učitel; potíral 1917 v říšském sněmu něm. váleč. politiku a uveřejnil 1918 návrh Společnosti národů; stát. tajemník, pozd. ministr fin. (daňová reforma); podepsal v Compiègne (11. XI. 1918) příměří s Francií. 1921 zastřelen býv. důstoj. Schulzem a Tillesenem. Napsal: Erlebnisse im Weltkrieg (1920).

Erzerum, hl. m. v tur. Armenii, 48.500 obyv., opevněné, důl. obchod. středisko; vývoz vlny, kožišin, mědi, olova a průvoz perských koberců; okolní rovina jest velmi úrodná. V rusko-tur. válkách byl E. často Rusy dobyt, i ve svět válce 1916 vzat Nikolajem Nikolajevičem, avšak mírem Brest-Litevským 1918 přiřčen opět Turkům.

E. S. (Mistr E. S.), německý mědirytec 15. stol.; jeho obrazy jsou ze 1466—1467, většinou nábožen. rázu; zachováno několik set listů; význam počát. písmen E. S. nebyl dosud zjištěn. Lit.: L. Cust, The Master E. S. and the Ars moriendi (1899).

Es (ital. Mi bemolle, franc. Mi bémol, ang. E. flat), v hudbě snížené e. Es-dur stupnice: es, f, g, as, b, c, d. (3 b). Es-dur akord: es-g-b. Es-moll akord: es-ges-b.

Esa de Queiroz José Maria (1843—1900), vynikající mod. port. romanopisec. Hlavní zástupce realismu v Portugalsku; jeho naturalistické příběhy vynikají skvělou charakteristikou osob.

Esau (Edóm), prvorozený syn Isáka a Rebekky, prodal své prvorozenství svému bratru Jakubovi; praotec Edomitů.

Esbachovo činidlo, směs pikrinové a citronové kyseliny, kterou se sráží v tekutinách bílkovina; nehodí se však k přesnému měření.

Esbjerg, dánské přístavní město v Jutsku, 23.807 ob.; parníkové spoj. s Londýnem, Hamburkem a j. městy; rybolov a průmysl, loděnice; na záp. od E. jiskrová stanice Blaavand.

Escadron (franc.), ↗ eskadrona; chef d'escadron velitel e.; e. cyklistická, kulometná, technická, remontní, náhradní.

Escalade (franc., z lat. scala = žebřík), ztečení hradeb po žebřících. — V Ženevě

12. prosince nár. slavnost na paměť odražení útoku 1602.

Escalopes (franc.), řízky telecího masa nebo zvěřiny, dušené nebo pečené, připravované s omáčkou.

Escambia River, řeka v Sev. Americe, 225 km dl. (150 km splavná), vzniká v Alabamě a ústí do zálivu Mexického.

Escapade (franc.), skok koně, splašení se koně.

Escarpins (franc.), lehké, taneční střevíce; en escarpins, v plesovém úboru, t. j. s taneč. střevíci, v hedváb. punčochách atd.

Esclava Don Miguel Hilarion (1807—1878), španělský hudební skladatel a teoretik. Byl v Madridě dvorním kapelníkem. Napsal četné mše, tři opery, hudební učebnice. Vydal církevní skladby španělských mistrů ve sbírkách: Museo organico español, Lira sacro-hispaňa (1869, 10 sv.).

Escorial El (špaň.), místo ve špaň. prov. Madrid, sestává ze staré vesnice el E. de Abajo a města San Lorenzo del E. nebo E. de Arriba. Vedle E. de Arriba august. klášter San Lorenzo, zv. obyčejně el Escorial, zbudov. Filipem II. 1559—84; pod chrámem Panthéon s hrobkami španělských králů od Karla V. Knihovna přes 130.000 sv. a 4000 rukopisů; na jihu velký park.

Escrupulo, býv. portug. stříbr. a lékárnické závaží = 24 graõs.

Escudo (špan., štít), jméno četných špan. portug. a jihoamer. mincí zlatých a stříbrných. 1. Ve Španělsku zl. escudo, mající 400 maravedis, nebyl ani ražen; pouze jako dublony (2 e.) a escudilly (½ e.) byly více známy. Do r. 1870 počítán pak e. po 1000 milesimech neb po 10 reálech neb po 100 centimos. Stříbrný e. = ½ peso, byl ražen od r. 1707 v ryzí váze 12·78 g a r. 1868 vzat z oběhu. — 2. V Portugalsku zlatý e. byl ražen od 1722—1835 a měl 3·29 g váhy ryz. zlata. 1854—1911 = e. milreisu a byl mincovní jednotkou tehdejší portug. zlaté měny (1·773 g váhy, 916⅔ ryzosti). 1911—1913 snížena ryzost na $^{900}/_{1000}$, pak ale opět zvýšena. Od r. 1924 razí Portugalsko niklové e. pro Angolu. — 3. V jižní Americe raženy zlaté e. v ryzosti $^{900}/_{1000}$, tak v Bolivii od r. 1863 jako $^{1}/_{10}$ onzy s 2·25 g zlaté váhy, v Columbii jako $^{1}/_{5}$ condoru, který se rovnal 10 frankům, taktéž i v Chile.

Esdrélón, rovina v sev. Palestině, 120—150 m n. m., dříve silně obydlená, byla znovu zalidněna hl. židovskými kolonisty, kteří se zabývají zemědělstvím.

Eseň, o. v Podk. Rusi, okr. Užhorod, 1899 ob. (29 čs.).

Eserin, jedovatý alkaloid, obsažený v bobech kalabarských. Lépe physostigmin (↗).

Eserinový olej jest za horka připravený roztok 0·2 g suchého salicylanu physostigminu ve 40 g olivového oleje. Užívá se v očním lékařství.

Eseři, lid. název pro příslušníky ruské strany soc.-revoluční, vzniklé na přechodu stol. 19. a 20. Spojovala v sobě program evrop. socialismu a býv. rus (↗) narodničestva, čímž chtěla spojiti třídní boj dělníků s povstáním sedláků i s terorem inteligence. Roku 1906 na prvém sjezdu došlo k rozštěpení na „národní socialisty", zříkající se revoluč. metod boje a na zcela levé „maximalisty". Za války byli vystřídáni ve vedení ruské revoluce vítěznými bolševiky.

Eschatologie (řec.), nauka o posledních věcech člověka (o smrti, o posledním soudu, zmrtvýchvstání, spasení nebo zatracení).

Esche August, van, rytec válců v Praze r. 1837.

Echenloer Peter (1420—1481), něm. historik, od r. 1455 m. písař ve Vratislavi, kdež napsal Historia Wratislavensis (od r. 1438). Dílo toto je hl. důlež. pramenem pro studium doby Jiřího z Poděbrad.

Escher z Linthu, Arnold (1807—1872), syn následuj., švýc. geolog, vydal Carte géologique de la Suisse.

Escher z Linthu, Johann Konrad (1767—1823), švýc. státník, 1814 člen curyšské státní rady, provedl kanalisaci řeky Linthu (odtud jeho čestné jméno).

d'Escherny François Louis, hr. (1733—1815), franc. spisov., přítel Rousseauův. Sp.: De l'égalité (1796), Philosophie de la politique (1798) Mélanges de littérature (1809).

Eschscholtzia californica.

Eschke Hermann (1823—1900), německý malíř, maloval mořské a říční pobřežní krajiny. Též jeho syn Richard byl krajinářem.

Eschová Matylda (* 1828), česká malířka genrů a lidových typů mor. Žila dlouhá leta v Brně a ve Vídni.

Eschscholtzia Cham., rod čel. makovitých (Papaveraceae); 1leté až vytrvalé byliny, podobné vnějškem růžkat-

cům (Glaucium), s jemně zpeřeně dělenými listy a větš. žlutými květy a šešulovitými tobolkami. Na 120 druhů od Kalifornie po Mexiko. E. californica Cham. s jasně žlutými až oranžovými, někdy i bílými květy a dvoulistým, obřízně opadávajícím kalichem, jest ve vlasti vytrvalou, u nás však pouze v semenech přezimující rostlinou pěstovanou. V Americe je Herba Eschscholtziae oblíbeným prostředkem pro spaní.

Esilit jest kyselinovzdorná litina, užívaná hlavně v chem. průmyslu. Jest to slitina železa s 12—19% křemíku. Přichází v obchodě též pod růz. jin. názvy, jako: acidur, tantiron, durinon a j.

Esino, řeka ve střed. Italii, 74 km dl., vzniká v Apenninách a ústí u Ankony do Jaderského moře.

Esk, jméno několika řek ve Skotsku; největší protéká romant. údolím Eskdalemuir a ústí do zálivu Solwayského. E. jezero v Irsku, E. pohoří v Irsku.

Eskádra (něm. Geschwader, frc. escadre, angl. squadron), taktická jednotka loďstva, mající často i účel operační. E. má v moderní době 4—8 lodí (u křižníků méně, u bitevních lodí více), je podřízena vlajkovému důstojníku, je buď součásti loďstva (☞), neb operuje samostatně. Skládá se někdy ze 2 divisí po 3—4 lodích; e. křižáků se v některých marinách nazývá skupinou (Gruppe).

Eskadrona, též švadrona (něm. Eskadron frc. escadron, angl. squadron), z lat. squadra, pův. čtverec, v němž šikovány větší bojové jednotky, od konce XVI. stol. nejmenší taktická jednotka jezdecká, zv. dříve kompanie; nyní organisační i taktická jednotka jezdectva, odpovídající setnině (rotě) u pěších vojsk a baterii u dělostřelectva. V čsl. arm. jí velí kapitán a skládá se normálně ze 4 čet po 2 družstvech; kulometná má 4 kulometné čety, technická četu zákopníků a četu spojovací. Úhrnem asi 150 mužů a o něco více koní. Pluk se skládá ze 4 jezdeckých, 1 kulometné a 1 technické e. E. atakuje ve dvou řadách.

Escadron sacré, oddíl jezdeckých důstojníků franc., kteří se sdružili k ochraně Napoléonově při ústupu z Ruska 1812.

Eskalin jest směs 1 d. prášku hliníkového se 2 d. glycerinu. Užívá se v lékařství jako náhrada za vizmutité soli proti žaludečnímu a střevnímu krvácení.

Eskamotáž, obratnost, umělost, kterou se odklízejí různé předměty; eskamotér, kejklíř, kouzelník (pracuje rukama hbitěji, než divák dovede sledovati); eskamotovati, obratně něco odstraniti nebo ukrýti.

Eskarpa (něm. Eskarpe, fr. escarpe, angl. escarp), vnitřní (t. j. obránci bližší) stěna zákopu, zejm. pevnostního příkopu. Kontereskarpa (Kontereskarpe, contre-escarpe, counterscarp) je vnější (t. j. k nepříteli obrácená) stěna zákopu; u opevnění se za ní nalézá pravidlem t. zv. krytá cesta (gedeckter Weg, chemin couvert, covered way), jíž se užívá pro hlídky (pochůzky).

Eski-šehr starověké Dorylaion, starobylé turecké město v Malé Asii, 45.000 obyv., leží při řece Pusrak, na anatolské dráze, je světoznámé blízkými doly na ☞ mořskou pěnu. Zde 1097 porazili Křižáci pod vůd. Boh. z Bouillonu Seldžuky.

Eskimo, sukno křížkovitě tkané z hlazené příze.

Eski Stambul, předhoří na záp. pobřeží Malé Asie naproti ostr. Tenedu. Na záp. straně vesnice Dalian se zříceninami města Alexandria Troas, kde přebýval též apoštol Pavel.

Esko, tříselný extrakt, je sloučenina chromité soli se synthetickou tříslovinou, užívaná k vydělávání kozin a teletin. Dává velmi jemnou, plnou kůži.

Eskompt (franc. escompte), diskonto, úroková srážka za nakoupené zboží; eskomptní banka, společnost, která vyměňuje směnky se srážkou úroků, ☞ eskont, diskont.

Eskopeta (z lat. sclopetum), krátká puška (karabina) jízdních střelců ve Francii, hl. za Karla VIII. (konc. XV.) a na poč. XVI. stol. Eskopetiéři, karabiníci, opatření touto zbraní.

Eskorta, doprava vyšetřovanců neb vězňů četnictvem neb policejní stráží; podle nařízení min. vnitra, vydaného na žádost min. spravedlnosti má se taková eskorta, vyjímaje nutné případy, pravidelně díti 1 četníkem. Ovšem při tom nutno bráti zřetel také na počet dopravovaných osob, nebezpečnost jejich, délku trvání takové eskorty i na nutnost šetření nákladů s vypravením e. spojených. Dle praes. výnosu vrch. zem. soudu čís. 20760-1/24 má býti předvedení trestance ku vzdálenému soudu pro ušetření nákladů s e. spojených provedeno jen tehdy, kde toho zákonné předpisy nevyhnutelně vyžadují. Eskortování nemocných a choromyslných vězňů četnictvem upraveno byl nařízením min. sprav. ze 7. XII. 1888, č. 19860 věst. min. sprav. č. 47 ai 1888. Ohledně eskortování trestanců z jedné trestnice do druhé, za účelem, aby zjednán byl jednostejný postup, bylo nařízeno výnosem býv. min. zeměbrany z 25. I. 1915 č. XX/340, že nutno se, v pří-

padě, že trestnice nemůže svými orgány eskortování provésti, obrátiti na příslušnou okres. polit. správu o poskytnutí potřebného doprovodu četnictvem. Jen v případech nanejvýše nutných může se trestnice přímo obrátiti na četnickou stanici samu. Ohledně provádění eskort po V. Praze vydalo posádkové velitelství zvláštní rozkaz ze dne 8. X. 1922, č. 225, dle něhož není dovoleno provésti eskortu v Praze v době nejživějšího ruchu a voliti cestu pro e. po hlav. ulicích jako jest Václavské nám., Národní třída, Příkopy a pod.

Eskorta (něm. Eskorte, fr. escorte, angl. escort), vojensky družina: a) totéž co čestný průvod, poskytovaný obyčejně jezdecky hlavě státu, vyslancům cizího státu při jejich přivítání a pod.; b) záštita, mající chrániti transport, zejm. námořní. Transport s válečnými loďmi, tvořícími e., sluje dohromady konvoj.

Eskuletin (aesculetin), 4,5 di-oxykumarin, $C_9H_6O_4 + H_2O$. Nalézá se v kůře divokého kaštanu (Aesculus hippocastanum). Jemné jehličky, v horké vodě a lihu rozpustné, chuti hořké.

Eskulin, aesculin, esculin, jest součást kůry maďalu (Aesculus hippocastanum). Jest to glykosid. Jeho zředěného roztoku užívá se jakožto filtru, pohlcujícího ultrafialové paprsky ve fotografii.

Eský, pseud. Emanuela Janského.

Eskymácká zátoka (Aviktok nebo Hamilton-Inlet), hluboký záliv s četnými ostrovy na sev. pobřeží Labradoru, středisko lovu tuleňů a ryb; rybářská vesnice Rigolet (1200 ob.).

Eskymák (Innuité, což značí lidé), severoamer. národ, původní vlast jejich byla pravděpodobně v Severní Asii nebo na Labradoru; jsou e. v Grónsku, na Labradoru, e. střední a e. západní na Aljašce a Aleutech; jsou střední postavy, žlutohnědí a černovlasí, živí se lovem zvířat a ryb. Bydlí v dřev. domech, zemí ohozených, nebo ve sněh. chatrčích; žijí družně, bez pohlavárství, v jednoženství; jsou dovední obráběči dřeva a ukazují uměl. nadání v řezbářství. O řeči jejich napsali pojednání S. Kleinschmidt (Grammatik), Müller, Bourquin, Petitot (Vocabulaire français-esquiman) a j. Lit.: Dall, Tribes of the Extreme Northwest (1887), Nansen, Život Eskymáků (1903) a j. ⚲ bar. přílohu.

Esmann Gustav Fred. (1860—1906), dánský spisovatel a dramatik, autor četných veseloher z kodaňského života: Starý dům, Otec a syn, Ostříž a j.

Esmeralda (šp. smaragd), druh polky, pojmenovaný po baletu E. od Pugniho; jméno hrdinky (cikánky) z Hugova románu Notre Dame de Paris. — E. tanečnice ze Smetanovy opery Prodaná nevěsta.

Esmeraldas, řeka v Ecuadoru, vlévá se do Tichého oceánu, jen v krátké části splavná.

Esmeraldas, prov. jihoamer. republ. Ecuador, mezi Andami a Tich. oceánem, 14.155 km², asi 35.000 ob., rovina s pralesy, řekami Santiago a E.; podnebí vlhké a teplé. Hl. město E., asi 6000 ob. na řece E.

Esnault-Pelterie Robedt (* 1881), franc. ing., povzbuzen pokusy bratří Wrightů, věnoval se letectví; stavěl motory v Boulogni a konstruoval 1907 první úspěšný jednoplošník.

Esne (Esna), kraj. město v hor. Egyptě, asi 20.000 ob., na levém břehu Nilu, vystavěné na zříc. staroegypt. Enys nebo Sne, pozd. Latopolis.

Eso, též as, touš, nejvyšší karta v každé barvě, označená ve franc. kartách jednotkou.

Esop Josef Václav, MUDr. (* 1813 v Dačicích u Pardubic, † 1880 v N. Bydžově), český lékař a básník; studoval gymnasium v Rychnově, filosofii a medicinu v Praze, kde 1840 promován na doktora lékařství, působil v Dačicích, 1842 městský lékař v Novém Bydžově. Byl z národních buditelů kulturních i politických, jako básník otiskoval svou lyriku i epiku v Květech (od 1836), pracovanou bezvadnými verši přízvučnými, v rukopise zanechal spis O zelinářství; ⚲ Urbánek, Věstník bibl. I., 1880, 120. Král, O prosodii, 1924, 337.

Esop Karel, Ing. (* 1863), generál v. v. Před světovou válkou sloužil jako důstojník u 4. žen. pluku, za války jako inspektor muniční továrny ve Wöllersdorfu a po převratě jako přednosta reparačního oddělení při MNO. Vynikající znalec v oboru výbušnin.

Esoterická společnost, tajný spolek vzniklý 1892 z budhistických společností, jehož účelem bylo tajným uctíváním nahlédnouti do světa, do něhož dospěje duše po smrti.

Esoterický (z řec., vnitřní), tajný, svěřovaný jen některým žákům (od starých filosofů); opak exoterický (vnější) pro ostatní veřejnost; esoterik, zasvěcenec; exoterik, veřejný i obecný.

Espada (šp.), kord, též kordem ozbrojený zápasník; espadilla, malý kord; espadon (franc., špaň. espadón), velký kord, obouručný meč v XVI. stol., končíř.

Espada (španělsky), meč; též zápasník (toreador), jenž zabíjí býka v aréně mečem (kordem).

Espadon (ital. spadona), dlouhý dvouruční meč, nošený v XV. a XVI. stol. Švýcary a lancknechty; něm. zv. Bidenhänder. Míval někdy vlnitou čepel.

Espagnat Georges d' (* 1870), franc. malíř, vynikající pestrými a velkorysými malbami.

Espagne (franc.), Španělsko.

Espagnol (franc.), španělský, Španěl; španělský šňupavý tabák (spaniol); ohař, stavěcí pes (vycvičený k lovu koroptví).

Espartero Joaquin Baldomero Fernández, vévoda z Victorie (1793—1879), špaň. vojevůdce a státník, bojoval proti Don Karlovi, 1840 min. předsedou a 1841 zemským vladařem; 1843 uprchl do Anglie, po návratu 1848 opět min. předsedou.

Esparto (Sparto, Atocha ve Španělsku, Halfa, Alfa v Alžíru), svinuté, tuhé listy španělské a severoafrické trávy Stipa tenacissima L (Macrochloa tenacissima Kunth.) a Ampelodesmus tenax Link., sloužící za „slámky" do viržinek, jakož i k hotovení všeho druhu pleteného zboží (rohoží, klobouků, košíků atd.). Z listů získávají se též 10—40 cm dlouhá, tvrdá vlákna (prům. 0.09—0.5 mm), užívaná v provaznictví, k vycpávání podušek, v poslední době v Anglii i k výrobě papíru. Část španělského „esparto" pochází však ze španělské, zvl. v okolí Barcelony rostoucí trávy lygeum spartum, jež však nedává zboží rovnocenného.

Espenberg Karl v. (1761—1822), estonský lékař a cestovatel. Nazvána po něm hora na Sachalinu a mys na Aljašce u zálivu Kotzebue.

Espera, Jan, ps. Jana Mikše.

Espérance (fr., naděje), hra v kostky.

Esperanto, umělý jazyk mezinárodní, sestavený varšavským lékařem L. Zamenhofem (1859—1917), který svou práci uveřejnil 1887. Jazyk vyniká neobyčejnou snadností; má fonetický pravopis, mluvnici jen o 16 pravidlech, používá slov mezinárodně již známých po většině z latiny odvozených, umožňuje velmi jednoduše tvorbu slov, takže každý, kdo zná několik pravidel, může si ze základního pojmu odvozené pojmy vyvoditi. E. jest v přítomné době nejrozšířenější mezinárodní jazyk. O jeho propagaci pečuje Universala esperanto-asocio v Ženevě, u nás pak Svaz československých esperantistů, který vydává i orgán svůj La Progresso. Učebnice esperanta napsali: H. K. Bouška, Janečka-Babinec, Žďárský-Procházka, Kühnl, Štěpánek, Šupichová. Slovníky: Čánský, Riedl, Tittl, Čejka.

Esperanza, zeměděl. osada v argent. prov. Santa Fé na Rio Salado, zal. 1856, obydlená hl. švýc. a něm. kolonisty.

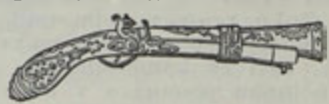
Esperanza, La, město v Hondurasu blízko Siery de Opalaca, asi 11.500 ob.

d'Esperey Louis Franchet, ↷ Franchet d'E.

Espichel, Cabo (staré Barbarium Promontorium), předhoří na portug. pobřeží mezi zálivy lisabonským a setubalským. Maják.

Espinel Vicente Martinez (1551—1624), špaň. básník a hudebník; původně voják, potom kaplan, virtuos na kytaru; psal básně Diversas rimas con el arte poetica y algunas odas de Oracio (1591) a jiné.

Espingole (franc.), střelná zbraň, jejíž

Espingole rakouského kyrysníka.

celá hlaveň se nabíjela střídavě střelami a prachem.

Espirando (ital.), v hudbě umdlévavě, ztraceně, zanikavě.

Espirito Santo (portug., Svatý Duch), úzký pobř. stát v Brasilii, 45.000 km², 640.000 ob., mezi st. Rio de Janeiro na jihu a Bahia na severu, s nesplavnými řekami a několika přístavy; podnebí na pobřeží tropické, vlhké, v horn. krajích příjemné; trop. květena i zvířena; pěstuje se káva, bavlna, v horách dobývá se monazit a mramor. Hl. město s přístavem Victoria.

Esplanade (franc.), esplanáda, rovná velká prostora před budovou nebo zahradou; též označ. ulice; planiště (u hradeb, tvrzí, pevností) nutné pro dobrou vyhlídku a volný účinek střel. zbraní.

Esploratore (it.), vyzvědač, rozvědčík, též název příslušníků 39. čsl. pluku ital. legií.

Esponton (též sponton), z ital. spuntone, ozdobný oštěp, jejž nosili nižší pěchotní důstojníci v XVII. a XVIII. stol.

Espoz y Mina Francisco (1786—1836), špaň. náčel. rot, po vpádu Napoléona (1813) z prost. vojína vrchní velitel nad Navarou a baskickými provinciemi; 1822 nejv. generál revol. vojska, podlehl 1823 Francouzům v Barceloně. Žil potom v Londýně a byl 1834—35 opět vrchním vůdcem proti Karlistům.

Espressivo (ital.), v hudbě, výrazně, významně.

Espresso (it.), spěšný, rychlý.

Espringal, druh velikého středověkého luku, na lafetě kolové, střílejícího těžké šípy hl. při obléhání; později též dělo s vidlicovitou lafetou.

Esprit (franc., z lat. spiritus), duch, důvtip, věhlas, ostrovtip. — Bel-esprit, krasoduch, znalec krásných umění (užívá se obyčejně posměšně). — E. fort, svobodný myslitel. — E. de corps, sborový duch, stavovské sebevědomí. — E. d'escalier, opožděný nápad. — E. des lois, duch zákonů, název zn. díla Montesquieuova (1748).

Esprit de corps (frc., něm. Korpsgeist, Gemeingeist), voj. sborový duch, t. j. duch, proniknutý zásadami jistého sboru neb sdružení, vědomí sounáležitosti k tomuto sboru a ochota obětovati osobní prospěch cti sboru, t. j. buď vojskového tělesa (pluku, praporu, zejm. tam, kde je stará tradice), nebo v širším smyslu celé armády. Jeví se kamarádstvím, solidaritou, účinnou pomocí a v boji statečností a touhou vyznamenati se a proslaviti svoje sdružení. Pěstuje se ukazováním na slavnou minulost sboru (pluku, divise, posádky, u lodí se opakují historická jména a pod.), zápasy a závody mezi různými jednotkami, úctou k praporu jako představiteli sboru a pod.

Esprits (franc.), jednoduché voňavky, v alkoholu rozpuštěné étherické oleje.

Espronceda José de (1808—1842), špaň. bás., jako 14letý hoch psal polit. básně, pozd. účastník franc. revoluce: napsal román Don Sancho Saldaňa; z básní El Pirata, El Verdugo, El Cosato a četné j.

Esq., zkr. z esquire.

Esquilin (esquillinus mons — Eskvilinská hora), jeden se sedmi pahorků star. Říma, na něm domus aurea = „zlatý dům“ Neronův, nyní návrší S. Maria Maggiore.

Esquimalt (Esquimault), silně opevněný angl. válečný přístav na jihu kan. ostr. Vancouveru v Brit. Kolumbii, hlub. a leduprostý přístav a doky. 5000 ob.

Esquire (angl., zkr. esq., ze star. anglonorm. escuier, scutarius, „štítonoš“), čestný titul nižších erbovníků (občanských, později i šlechty).

Esra Ibn (1092—1167), žid. vykladač bible a básník, psal též o gramatice, filosofii, matem. a astron., básnil hymny a j.

Esromské jezero, jezero na dánském ostrově Sjaellandu, 14 km², až 24 m hluboké, spojené průplavem s Kategatem. Na E. j. zřícen. klášt. Esrom a zámek Fredensborg, letní král. sídlo.

Essad Ahmet Paša (1863—1920), albánský generál a politik. Pocházel ze staré albánské šlecht. rodiny. S počátku sloužil v turecké armádě v Makedonii, v balkánské válce byl velitelem ve Škodru. Během krátké vlády prince Viléma z Wiedu byl vlastně on skutečným vládcem Albanie a ve svět. válce jmenoval se sám hlavou alb. armády. Roku 1916 přistoupil ke spojencům, ale v témže roce dobyli Rakušané Albanie; Essad paša pak uprchl do Soluně. Jeho známosti a styky se Srby byly příčinou, že Italové, kteří dobyli znovu Albanie, nedovolili mu více návratu. Žil nějaký čas v Paříži, kde byl též z krevní msty roku 1920 zavražděn Albáncem Rustemem.

Es-Salt (asi biblické Ramot Gilead), město v britské části Zajordání, 15.000 obyv., 795 m n. m.; zemědělství, vinařství, na blízku ložiska fosfátu.

Essay (fr., pokus), krátké pojednání obsahu vědeckého n. literárního, vzorné písemné pojednání; první e. napsal Montaigne 1580, v XVIII. stol. Cowley, Dryden, Temple, Addison a j.; v XIX. stol. Macaulay, Bulver, Stanhope, Hermann, Grimm, Bahr, ve formě nenucených úvah o časových otázkách. Českoslov. essayisté: Arn. Procházka (Cesta krásy), Ot. Březina (Hudba pramenů), Jakub Deml (čtyři knihy essayí), Karel Sezima, dále Götz (Jasnící se horizont), Jiří Karásek ze Lvovic (Impresionisté a ironikové), F. X. Šalda (Boje o zítřek, Juvenelie), A. M. Píša (Moderní literatura), Rutte a Hillar (divadlo), Zdeněk Nejedlý (hudba), dále Arne Novák, Bedřich Václavek, Karel Čapek, J. B. Čapek, J. V. Sedlák a j. — E. ve filatelii znamená přijatelný náčrt nových známek.

Essbuket (franc. ess-bouquet), voňavka z bergamotského a citronového oleje.

Esse (lat., býti, sloveso), býti na svém e., býti ve svém živlu.

Essedarii (lat.), ↷ gladiátoři.

Essejští (něm. Essäer, Essener), členové židovské sekty za časů Kristových; zavrhovali celý řád vzděl. světa, soukromé vlastnictví, peníze, obchod, sňatek a rodinu, otroctví a požívání masa; věřili v nesmrtelnost duše a předurčení.

Essellen Christian (1823—1859), něm. revolucionář, napsal v Ženevě (s J. F. Bekkem) „Dějiny jihoněm. květn. revoluce 1849“, vystěh. se 1852 do Sev. Amer. a vydával v Detroit časopis „Atlantis“.

Essen Hans Henrik, hrabě (1755—1824), švéd. důstoj. a státník; zrušil nevolnictví, po uzavření Unie do 1816 místodrž. v Norsku a říšský maršál. Jeho dopisy na krále Karla XIV. Jana vydal Nielsen (1867). — Frederik, svob. pán z (1831—1921), prasynovec předch., švéd. státník, jako finanční ministr zavedl agrární a průmyslová cla.

Essen (něm. Essen an der Ruhr), velké průmysl. město pruské v rýnské prov., 470.500 (1925) obyv., ve středu rýnsko-vestfálské průmyslové oblasti; říční přístav; má 35 katol. kostelů, 24 evangel.

Essen.

a 2 synagogy. Na západ od starého města ohromné Kruppovy železář. záv., město samo pro sebe; kromě těchto záv. i jiné továrny na stroje, par. kotle, pivovary atd., dále kamenouhelné doly, kamenné lomy, cihelny a j. Obchod hlavně průmysl. výrobky a uhlím; kromě četných vzdělav. ústavů též odborné školy hornické a stavitelské; klášter jesuitů a františkánů, ředit. stát. drah a j. úř. 1923—1925 bylo E. obsazeno Francouzi.

Essence (lat.), důležitá účinná součástka drogy: étherický olej nebo alkoholický výtažek drogy, nebo roztok éther. olejů v alkoholu. Též koncentr. přípravky k výrobě alkohol. nápojů studenou cestou.

Essence (franc.), esence, sílice, tresť, výtažek.

Essenští ↘ Essejští.

Essentia (lat.), essence, bytost; rovněž podstata; quinta essentia, tresť, jádro.

Essencialismns, jakýsi druh estetického objektivismu (↘).

Essequibo, řeka v Brit. Guyaně, 750 km dlouhá, vzniká na Sierra de Acarai, vlévá se čtyřmi ústími do Atlant. oceánu; po ní nazvána též část Br. Guyany.

Essertier Daniel (* 1888), prof. franc. ústavu v Praze a pěstitel styků československo-francouzských.

Essex, angl. šlecht. titul XII.—XVI. st., v několik. rodinách po sobě: Mandeville, Fitzpiers a j., r. 1572 přešel na rod. Devereux a r. 1661 na rod. Capel.

Essex Robert Devereux, hrabě z (nar. r. 1567), oblíbenec královny Alžběty, 1599 jmen. místodržitelem v Irsku ku potlačení vzpoury, uzavřel mír a proti rozkazu královny se vrátil do Londýna, byl obžalován a popraven (1601).

Essexit, hrubozrnná hornina, skládá se z vápenato-sodného živce, ortoklasu, augitu, nefelinu atd., nachází se na Elbě, v Sedmihradsku, Brasilii atd.

Essexský vepř, angl. plemeno žírného bravu.

Essipová-Lešetická Annetta (* 1851), ruská pianistka a hudební skladatelka; choť hudeb. skladatele Theodora Lešetického.

Essitol jsou tablety z octanu hlinitého, sloužící k rychlé přípravě roztoku octanu hlinitého.

Znak m. Esslingen.

Esslingen, virtemberské město na Neckaru, 240 m n. m., (1925) 40.560 obyv., větš. evangelíků. Starobylé město z doby císaře Fridricha II., se starým hradem a četnými kostely (sv. Dionysa ze 13. stol.), gotickou radnicí z r. 1430, nemocnicí sv. Kateřiny, zal. ve 13. stol. atd. Četný průmysl.

Es-Sur (star. Tyrus), zpustlý přístav ve státě Velkém Libanonu v části franc. Syrie, asi 6000 arab. ob., sídlo maron. biskupa.

Estado de Sao Paolo, republikánské noviny brasilské, zal. 1874.

Estafeta (štafeta), dříve zvl. jízdný posel, mající vyříditi rychle vzkaz neb rozkaz; míval podložené koně na dráze, kudy jel, aby mohl rychle cestovati; často též několik poslů na různých stanicích, tvořících relais, z nichž první odevzdává vzkaz druhému, jenž jej zase rychle dopraví třetímu atd. (štafetový běh).

Estampe (franc.), otisk, na př. mědiryt, ocelorytina.

Estancia, statek v Již. Amer. pro chov dobytka ve velkém, při rozsáhlejším hospodářství má ohromné pastviny, na kterých pastevci na koni (gauchos) opatrují mnoho tisíc kusů dobytka. Tyto e. jsou v někter. jihoamer. státech vážnou překážkou zlepšení hospodář. poměrů malousedlíků a život. podmínek evrop. vystěhovalců.

Estanciero (špaň.), majitel estancie.

Estatuto real (šp., královské ustanovení), umírněně svobodomyslná ústava šp. vladařky Marie Kristiny z roku 1834, zrušená vojenským povstáním 1836.

Estaunié Édouard (* 1862), franc. spisovatel. Napsal kromě uměl. kritik četné romány, vyznamenávající se skvělou dikcí: L'empreinte (1895), La vie secrète (1908), Les choses voient (1913), L'ascension de M. Baslèvre (1919), L'appel de la route (1922), L'infirme aux mains de lu-

mière (1924). Do č. přelož. Nanebevstoupení páně Baslévrovo M. Treybal 1925.

Este, jeden z nejstarších kníž. rodů italských. Jeden z předků r. E. Albert Azzo II. doprovázel Jindř. IV. 1077 do Kanosy; jeho syny Welfem IV. a Fulkem I. rozdělil se rod E. na dvě větve, německou (z níž pocházejí knížecí domy brunšvický a hanoverský) a italskou, která získala města Ferraru, Modenu a Reggio. Ital. větev vymřela po meči 1803 Herkulem IV., jehož dcera Marie Beatrix provdala se za Ferdinanda, syna císaře Františka I., který byl zakl. rak. větve d'Este. — František V., syn Františka IV., ztratil 1859 svá panství (zabráním Italie). Po jeho smrti přešlo jméno E. na arciv. Františka Ferdinanda, a po jeho smrti (v Sarajevě roku 1914) na druhého syna Karlova, Roberta.

Estébanez-Calderón Serafín (1799-1867), špaň. spisovatel, vys. voj. úředník, napsal pod pseud. El Solitario historický román Cristianos y Moriscos (1838) a Escenas andaluzas (1847).

Ester (Esther), schovanka žida Mardocheje na perském dvoře, kterou král perský Ahasver (Xerxes I.) pojal za manželku; zachránila židy před pomstou Hamanovou. — Jméno Ester přichází buď od babyl. bohyně Istar nebo spíše od perského stâra = hvězda. Dramaticky zpracoval její dějiny Racine.

Esterdermasan, přetučněné mýdlo, obsahující asi 20% kys. salicylové.

Estérel, Monts de l', horské pásmo ve franc. depart. Var a Alpes-Maritimes, na pobřeží Středozem. moře s horou Vinaigre (616 m), tvoří červená, porfyrová úskalí.

Esterellit, výborný dacit ze žil živce a křemene, dobýv. v hors. pásmu Estérel ⚲ dacit.

Estergala Matěj (* koncem 18. věku), slovenský básník duchovní, vydal Křesťanský nábožný zpěvník (Trnava, 1835). Viz Fejérpataky, Kalendář 1835. Jungmann, HLČ., 1849, 550.

Esterházy Anežka, hraběnka (* 21. I. 1902 v Budapešti), známá filmová herečka, po prvé u Sascha-Filmu ve Vídni, od r. 1924 pak v Berlíně v řadě filmů mezinárodní produkce.

Esterházy Marie Charles Ferdinand Walzin, hrabě (* 1847). Sloužil u pluku zuavů jako major a udal kapitána Dreyfusa ze zrady. Dreyfus měl podle jeho udání opsati důležité vojenské dokumenty a nabídnouti je prostřednictvím attaché pař. Schwarzkoppena Německu. Dokázáno je ale, že Esterházy sám napodobil písmo Dreyfusovo a nabízel urč. informace v Německu. Dreyfus ⚲ trestán deportací na Ďábelský ostrov. Esterházy však vypověděn na nátlak veřejného mínění z Francie a později se ke svému činu přiznal.

Esterházy z Galanty, nejbohatší a nejmocnější maď. rod šlecht., od r. 1238 rozdělený na 2 větve, Zerházy a Illésházy; první větev rozd. se na další Czesznek, Zólyom a Kraknó; tato poslední pak ve 2 větve, Pápa a z Fraknó, která získala panství Edelstetten a přišla s ním pod panství bavorské. Hraběcí r. E. má 3 linie: Forchtenstein, Csesznek a Zólyom.

Esterka, židovská milenka krále Kazimíra Velkého. Literat. využili Bronikowski, Bułharyn a j.

Esterlin, dř. mincovní váha v Belgii a Francii.

Esterové číslo, udává nám počet mg hydroxydu dras., jehož potřebujeme ke zmýdelnění neutrálního esteru v 1 g tuku. Jest rozdílem mezi číslem zmýdelnění a kyselosti; ⚲ tuky.

Estery kyseliny octové. Ethylester jest obsažen v malém množství v octu, koňaku a v některých druzích vína. Připravuje se destilací bezvodého octanu sodného s alkoholem a kyselinou sírovou. Tvoří bezbarvou kapalinu, voní po ovoci, mísí se s alkoholem i s vodou, hoří čadivým plamenem. Používá se jako rozpustidlo, k přípravě ovocných trestí, k zlepšení chuti kořalky, octu atd., v lékařství při léčení hysterie, mdlobách, žaludečních křečích. — Amylester kyseliny octové (octan isobutylkarbinolu) připravuje se destilací octanu draselného s amylalkoholem a kyselinou sírovou, tvoří bezbarvou kapalinu, voní po ovoci, slouží k přípravě ovocných trestí a ve fotometrii (⚲ Hefnerovo světlo). Též jiné estery kyseliny octové voní po ovoci.

Est, Est, Est, dobré muškátové víno z Monte Fiascone, na jez. Bolsenském (prov. Řím).

Estetika, věda, studující krásno v přírodě i v umění, zálibu, umělecké tvoření, hodnoty, hodnocení, zákonitost uměleckých děl. Slovo e. pochází z řec. aisthesis, a znamená původně nauku o smyslovém vnímání; teprve Baumgarten (Aesthetica, 1750) užil ho v dnešním smyslu. Estetika zkoumá především zákony, kterými se řídí est. záliba při svém vzniku i při svém trvání. Určujíc povahu této záliby, používá jako pomocných věd psychologie, fysiologie, biologie, sociologie, etnologie a historie. Potom přistupuje k určení formální i obsahové stránky est. objektu, a studuje, jak a co probouzí estetický cit subjektu.

Eskymáci.

1. Letní stanový tábor. 2. Zimní tábor. 3. Eskymák ze Smithsundu. 4. Eskymák ze zálivu Hudsonského. 5. Dívka z Grónska ve slavnostním oděvu. 6. Dívka z Grónska po koupeli. 7. Eskymácká velká loď a kajak z jižního Grónska.

Estetická libost vzniká jen tehdy, jsou-li odstraněny veškeré faktory, nepramenící přímo z posuzovaného objektu. Není tedy vše, co se líbí, est. krásným, nebo hodnotným. Libost est. vznikne souhlasem mezi subjektem a objektem; značným vlivem působí tu t. zv. vcítění. Libost takto vzniklá a přenesená v pojmy jest čistá radost z krásna, a pojem krásy není již citový jev, ale rozumový. Krásno est. díla jest dáno jednotností v mnohotvárném, při čemž se vyžaduje významný obsah, který vzbuzuje a uspokojuje cit a fantasii. Po tomto stanovení vztahu mezi objektem a subjektem určuje e., jakými zákony se má říditi um. dílo, aby působilo pravou est. libost. To jest normativní stránka vědy. Vyžaduje se um. pravdivost, aby dílo bylo pravým obrazem umělcovy duše, vnitřní zákonitost díla, jedinečnost zpracování, určitý světový názor atd. Ačkoliv umění neovládá pojmy, přece jenom odkrývá světy, které možno tušiti jen hlubším citovým proniknutím, a proto pro život myšlenkový je nesmírně důležité. A i na tomto poli studuje e. i sociální působnost uměleckého projevu. E. je velmi mladá věda, a proto i metoda její není ještě zcela ustálena. Proto možno mluviti o různých směrech est. badání, různých cestách, kterými se badatelé berou za jediným cílem popsati, utříditi a vysvětliti fenomény související se zázrakem krásy. Rozeznáváme: e. filosofickou, která se snaží řešiti e. problémy metodou filosofickou, deduktivní, spekulativní; e. formální (Herbart, Hostinský), studující poměry est. prvků, jakožto primérních jevů est .záliby; e. experimentální (Fechner), která určuje přímý a asociační faktor est. záliby; e. experimentální (Fechner), logickou (Lipps, Groos), zkoumající podmínky u subjektu, kterými i objekt snaží se pochopiti; e. objektivní (Meumann, Dessoir, Volkelt), která pozoruje podmínky záliby v díle samém obsažené; e. fenomenologickou (Meckauer, Driesch), stýkající se mnohdy s e. filosofickou; e. etnologickou a sociální (Große, Ruskin, Burckhard, Wundt), která studuje poměr umění a společnosti; e. biologickou (Spencer, Sully, Dessoir, Guyau), která zapříčiňuje existenci est. jevu prvotními životními projevy. Mimo tyto povšechné směry, dělíme e. na obecnou, která pojednává o všeobecných podmínkách, kterými se krásno projevuje, a e. speciální, t. j. e. jednotlivých oborů (hudby, výtvarnictví, literatury). Tyto speciální e-y jsou skoro vědecky významnější, neboť se zakládají na bedlivém studiu materiálu, kdežto do obecných e. snadno vniká apriorní koncepce.

D ě j i n y. Základy e. objevují se již v starověku. Pojem krásna zaměstnával Platona (krásno je projev věčných ideí a působí radost z poměrnosti a uměřenosti), Aristotela (umění vzniká zákonitou duševní činností, buď napodobou neb doplněním přírody a lidských skutků), Plotina (krásno působí přítomnost ideje ve věci), sv. Augustina (krásno absolutní a relativní, poznávané rozumovým konem). Ve středověku pracoval v e-ce sv. Tomáš Aquinský, který podal mnoho cenných myšlenek o poznávání krásy (krásu poznává rozum, správným postřehem vnitřní dokonalosti díla) a povýšil krásu na metafysický princip světového dění. V novověku Leibnitz vykládá, že krásno je harmonie věcí, zapříčiněná číselným poměrem prvků. Baumgarten zakládá e-u jako samostatnou vědu, o smyslových a rozumových mohutnostech. Lessing vybudoval základní poučky o hranicích umění a prostředcích uměleckého vyjadřování. Otec moderní filosofie, Kant, vysvětluje krásno souhlasem mezi ideou a formou, a Hegel nazývá obsah krásna absolutním. Herbartovi náleží zásluha, že e-u postavil na přesný vědecký základ, učiniv východiskem formu, t. j. libý poměr mezi nejjednoduššími prvky, a tím definitivně učinil konec metafysické spekulaci. E. formální poskytovala pevný, hmotný, vnímatelný základ, na kterém se vyvinula moderní e., jejíž druhy jsme výše vyjmenovali. V Čechách pěstovali e-u: Tomáš ze Štítného (pod vlivem sv. Tomáše a Augustina) a v nové době Palacký, Jakub Malý, T. Klácel, Bolzano. První velký český estetik byl Durdík (Aesthetika, 1875), který budoval v intencích Herbartových; Tyršovo dílo zákeřně přerušila brzká smrt. Světové výše dosáhla česká estetika Hostinským, jehož Estetiku r. 1922 vydal jeho žák Nejedlý. Zástupci dnešní české e-y jsou Markalous, Mukařovský, Nejedlý, Zich.

L i t e r a t u r a. Ze starší liter. jsou důlež. spisy. Vischer: Aesthetik, 1846—57, Fechner: Vorschule d. A., 1897, Lipps: Ä., Psychologie d. Schönen und d. Kunst (1903—06). Z novější: Meumann: Ä. d. Gegenwart, Wundt: Völkerpsychologie III., 1923, Ziehen: Vorlesungen über Ä., 1923, Döring: Philosophie d. Kunst, 1922, Hostinský-Nejedlý, E., 1922, Lalo: Introduction à l'est., Puffer: The psychol. of beauty, 1905. Z e. speciálních: Uměl. průmysl: Semper: Stil in d. techn. und tekt. Künsten (1860—63). Pro výtvarni-

ctví: Cornelius: Elementargesetze d. bild. Kunst, 1903, Sörgel: Einführung in die Architekturästhetik, 1918. Pro hudbu: Moos: Die Philos. der Musik, 1924. Pro kritiku: Rathedener: Die Kunstkritik, 1915. Pro literaturu: Ermatinger: Das dichterische Kunstwerk, 1921. Česky: J. Knap: Úvod do krásné literatury, 1924.

Estetismus, literární směr, vypěstovaný hl. Oskarem Wildem →.

Esther Fr., malíř v Praze III., okolo r. 1735.

Estienne, franc. rodina knihtiskařů, vydavatelů řeckých a lat. klasiků; → Stephanus.

Estinto (it., zhasínající), v hudbě nejslabší pianissimo.

Estiva (špaň.), srovnání zboží na lodi; estivovati, zatížiti loď stejnoměrně.

Estkowski Ewaryst (1820—1856), pol. pedag. spisovatel.

Est modus in rebus, sunt certi denique fines (lat.), z Horácových Satir I., 1, 106, „jest míra ve věcech; jsou určité konečně meze; všecko má své hranice".

Estok (franc. estoc, estoque, něm. Panzerstecher), meč, širší neb užší, jehož dvojsečná čepel měla tvar velmi protáhlého rovnoramenného trojúhelníku, vybíhajícího v ostrý hrot, z velmi tvrzené oceli, nosil se v XV.—XVI. stol. u jezdectva vedle obvyklé poboční zbraně jako pomocná zbraň na proražení krunýře; u rak. husarů až do XVIII. stol. proti tureckým drátěným pancířům. Estokáda (it. stoccata), vycházkový meč s širší čepelí k bodu i seku, nepříliš dlouhý.

Estompe (franc.), těrka, k roztírání barev, černé křídy atd.; à l'estompe, těrkový výkres; estomper, kresliti, stínovati těrkou.

Eston jest zásaditý octan hlinitý $Al(OH)(CH_3COO)_2$. Tvoří bílý, jemný, ve vodě skoro nerozpustný prášek, působící desinfekčně a jako stahovadlo.

Estonci, národní kmen ve vých. Evropě, obývající území nynějšího Estonska, počtem asi milion ob. Nazývají se Tallopoëg (syn země), nebo Maamees (muž země), jsou vysocí, silní, malých rukou a nohou; obývají často ještě hrubé sruby bez komínů; jsou luterán. nábož. Po zrušení nevolnictví 1817 stoupla jejich vzdělanost i blahobyt. Estonská řeč je původu uralsko-altajského s několika nářečími, silně promíšená němčinou a ruštinou, na očištění od cizích vlivů a příměsků se pracuje. U E. je vyvinutý sklon k poesii. Hrdina Kalewi Poëg je opěvován ve sbírce téhož jména, ve 20 písních (19. stol.).

Estonsko (est. Eesti, franc. Estonie, rusky Estljandija, něm. Estland), od r. 1918 samostatný stát mezi zálivem finským a rižským, z bývalé gubernie Estonské a sev. části Livonska, 47.550 km², 1,115.621 ob., četné potoky a říčky, z nichž největší je pohr. řeka Narva s krásnými vodopády nedaleko města Narvy; pevnina obklíčena asi 70 ostrovy, přes 1/5 plochy jsou lesy (v nichž dosud medvědi a vlci), 2/5 louky a pastviny, přes 1/5 orná půda. Obyvatelé většinou Estonci, 5% Rusů, 6% Němců, 4% Lotyšů, nábož. 85% ev., hl. m. Tallinn (Reval, 125.000 ob., větší města Narva (35.000 ob.), Tarta (60.000 ob.). Převládá zemědělství, pěstuje se žito, oves, ječmen, brambory a len, chov dobytka a koní, malé, silné, est. rasy. Průmysl papírnický, metalurgický (hl. v Tallinnu), textilní, lihový, pivovarský a četné dřevařské podniky. Vývoz: len, bavlněné zboží, dříví, papír, cement, potraviny. Dovoz: uhlí, petrolej, železo, sůl, mouka, cukr; E. jest pro obchod Ruska s ost. Evropou státem průvozním; má též své obchodní loďstvo (asi 460 lodí); pen. jednotka 1 estonská koruna = 100 sajakům = 100 eston. markám dřív. měny = 9 Kč. Estonsko jest dem. republikou, má říšské shromáždění (Riigikogu) se stem členů volených na 3 roky; předs. ministerstva je současně nejv. hlavou státu (Riigiwanem). — E. stalo se 1721 ruskou provincií, 24. list. 1918 prohl. rep. Estonská, 18. pros. post. pod ochr. Dohody, 2. II. 1920 mír se Sověty. Lit.: K. R. Eesti Statistika, Grand, Eesti maastikulised üksused (1922) a j.

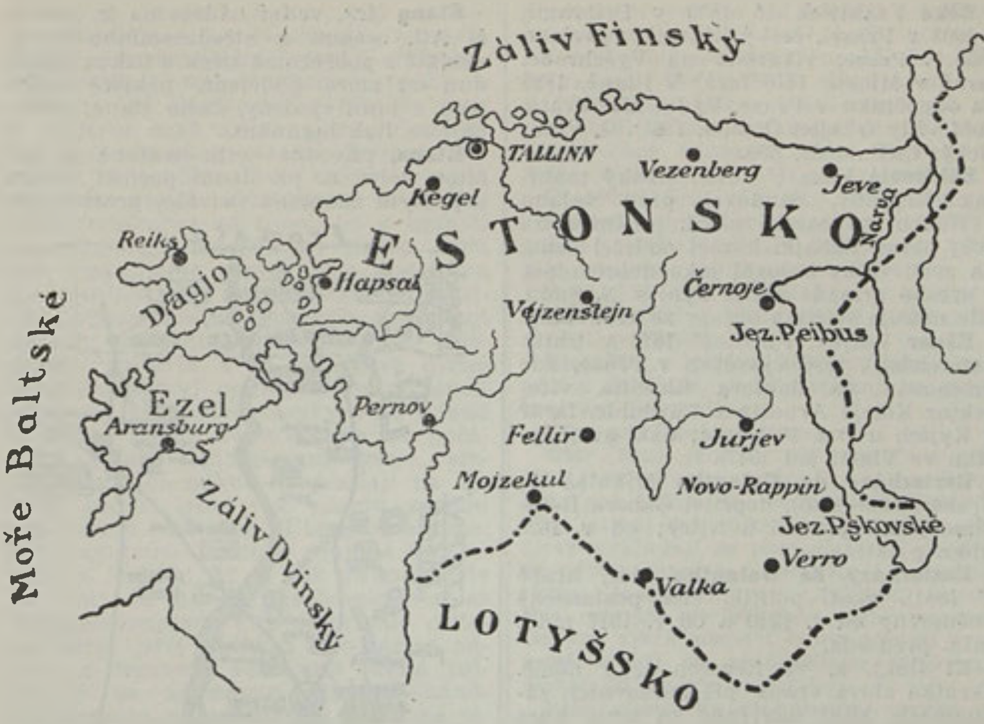

Znak Estonska.

Estoral, mentholester kyseliny borité, Mentholum boricum $BO_3(C_{10}H_{19})_3$, vyrábí se působením chloridu boritého BCl_3 na menthol. Jest to bílý, ve vodě a alkoholu nerozpustný, po mentholu páchnoucí prášek. V roztoku nebo ve styku se sliznicí rozpadá se na menthol a kyselinu boritou a proto působí antisepticky. Užívá se jako šňupavý prášek při akutních a chronických zánětech nosních.

Estrada (fr.), estráda, zvýšený díl podlahy před oknem, podium, stupínek, jeviště, tribuna.

Estradiot (stradiot), v XV.—XVI. stol. vojín lehkého jezdectva, původu albánského, slovanského n. řeckého, ozbrojený kopím; sloužil hl. jako pátrač.

Estonsko.

Estragon (Herba Dracunculi), jest sušená nať kozalce (Artemisia Dracunculus), rostliny pelyňkovité, pocházející z Asie a dnes místy pěstované (Sasko). Slouží jako koření, k přípravě silice estragonové a octa estragonového.

Estragonová silice (Oleum Dracunculi), vyrábí se destilací kvetoucí rostliny kozalce (Artemisia Dracunculus). Jest to bezbarvá nebo světle žlutá kapalina, anýzové vůně, hutnoty 0.900—0.945. Obsahuje anethol a t. zv. estragol (methylchavicol).

Estrajh Karl, Dr., ↷ Oestreich Karl Dr.

Estramazon (ital. stramazzone), dvojsečný palaš (↷) ze XVII.—XVIII. stol. s velikým košem na jílci, podobný skotskému claymoru.

Estrangelo (z řec. stronggyle, kulatý), jméno starého syrského písma, jehož se nyní opět hojně v Syrii používá.

Estrapade (franc.), houpání; šibenice; Place de l'Estrapade, náměstí v Paříži, na kterém stávala šibenice.

Estreicher Alojsy Gonzaga Rafał (1786—1852), prof. přírodovědy v Krakově.

Estreicher Karol (1827—1908), pol. bibliograf. Sp. Günter Zeiner i Świętopołk Fijol, O bibljografji a vícesvazkovou Bibliografii literatury polské.

Estreicher Stanisław (* 1869), syn předešlého, pokračoval ve vydávání Polské bibliografie a vydal sv. XXIII.—XXVI. Vydal též Wspomnienia Ambrozego Grabowskiego ł1909).

Estreicher Tadeusz (*1871), pol. chemik a prof. univ. ve Švýcarsku.

Estrella, Serra da, nejvyšší pohoří v Portugalsku, v prov. Beira, mezi řekami Mondezo a Zezera; uprostřed, mezi čtyřmi hor. jezery Malhão de Serra, 1991 m vys. hora.

Estremadura, 1. krajina v záp. části Španělska, s prov. Badajos a Cáceres, 41.860 km², 1,105.088 ob., 2. portug. prov. 17.972 km², 1,544.704 ob., hl. m. Lisabon.

Estremadura, šestivláknná bílá bavln. příze, nejprve ve Španělsku zhotovená.

Estrup Jakob Brönnum Scavenius (1825—1913), dánský státník, 1865—69 ministr spravedlnosti, 1875 min. fin. a min. předseda.

Esvelit, látka, podobná tvrdé gumě, k elektr. isolaci, vyrábí se z osinku (asbest).

Ešelon (fr. échelon), voj. vlak v ruské armádě a v ruských legiích.

Eška František (* 1830 v Příbrami, † 1903 v Praze), český liturgik, vysvěcen 1855 v Praze, vikarista na Vyšehradě, farář v Michli, 1876 farář v Plané, 1885 na odpočinku v Praze. Vydal Mše svatá, oběť vždy trvající (Praha, 1861). ℚ Vinařický, ČKD., 1861, 309.

Eškičević Vasa (* 1873), srbský malíř, žák Rěpinův. Studoval před válkou v Rusku na carské akad. umění a za svůj obraz Zabajk. kozáci obdržel cenu. Za svět. války bojoval jako dobrovolník v srbské armádě a žije nyní v N. Sadu, kde maluje scény a obrazy ze svět.války.

Ešner Václav, PhDr. (* 1872 v Uhlíř. Janovicích), 1896 vysvěcen v Praze, kde promován na doktora filosofie, vicerektor Koleje Arnošta z Pardubic, farář v Kyjích u Dol. Počernic; tiskl svoji lyriku ve Vlasti (od 1917).

Eszterházy de Galantha Mikuláš II., hrabě (1582—1645), nepřítel Gábora Bethlena, jehož porazil u Nitry; od r. 1625 uher. palatinem.

Eszterházy de Galantha Mór, hrabě (* 1881), maď. politik, člen poslanecké sněmovny od r. 1910 a od r. 1917 maď. min. předseda.

Et (lat.), a, ve firmách &, v němč. zkratka slova etwas při bursovních záznamech, když uzavřeno za tento kurs jen málo obchodů.

Eta, jap. kasta lidí, dříve považovaná za nečistou, poněvadž prováděla nečistá řemesla, jako pacholci katovi. Bojují dosud za svoje zrovnoprávnění a čítá se jich 1.5 mil. duší.

Eta, praobyvatelé ostrovů Filipinských, ℚ Negrito.

Et ab hoste doceri, lat. přísloví: I od nepřítele se můžeme poučit.

Établissement (fr.), podnik, zařízení, etablovati, zaříditi, zavésti obchod.

Etacismus, výslovnost erasmovská (v řečtině = η jako e), ℚ itacismus.

Étage (fr.), etáž, poschodí, patro.

Étagère (franc., etažér), police, stojánek beze stěn, na sloupcích, s několika přihradami pro knihy a p.

Etah, eskym. kmen na záp. pobřeží Grónska, sídlí ze všech národů nejsevernějí (na 78° 18′ sev. šíře).

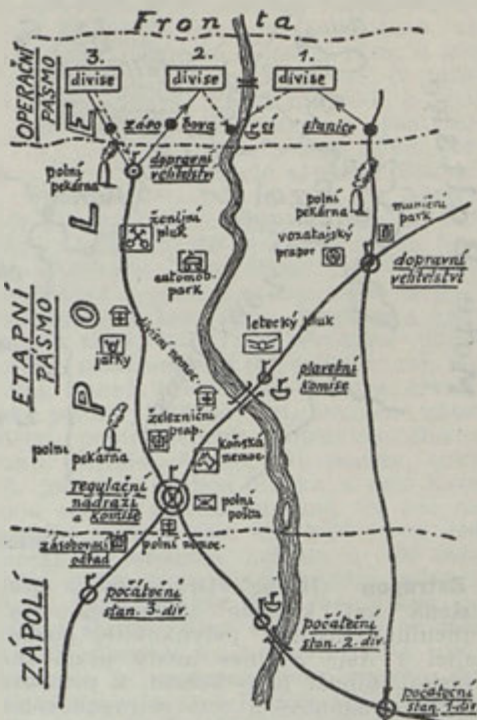
Étalon (franc.), normální závaží nebo norm. míra; étalonner, cejchovati; étalonnage, cejchování nebo poplatek za cejchování; étalonneur, cejchmistr.

Etamin, (fr.), tenká, lesklá, průhledná látka vlněná, polohedvábná nebo hedvábná.

Etampes (Estampes) Anna 1508—1576), vévodkyně z Pisseleu, vlivná milenka Františka I., franc.

Étang (fr.), vodní nádrže na fr. pobřeží Atl. oceánu a Středozemního moře, vzniklé z pobřežních říček a úzkou řadou dun od moře oddělené, některé říčky jsou s nimi spojeny, často slané; podobají se ital. lagunám.

Etapa, původně cesta uražená za určitou dobu, n. př. denní pochod vojska a p. Nyní znamená ve válce prostor me-

Plán etapy.

zi operačním pásmem, kde operují armády (divise, armádní sbory), a zápolím, v němž jsou hlavní skladiště, zásobárny a ústavy těchto armád. E. (něm. Etappengebiet, franc. zone d'étapes, angl. Lines of Communication) spolu s operačním pásmem (zone d'opérations, Operationsgebiet, area of operations) tvoří pole; ostatní je zápolí (Hinterland, arrière). Hranice mezi těmito prostory se mění podle toho, jak armády postupují; mezi polem a e. ji určuje vrchní velitel operujících armád, mezi e. a zápolím ministerstvo vojenství. Soubor činnosti vojska v e. se nazývá etapní službou; její organisace je u různých armád různá. U nás je velitelem e-ní služby generál se štábem, jemuž jsou podřízena e-ní vojska, skládající se z praporů a rot (většinou staršího a méně zdatného mužstva). Obyčejně je celé válčiště i se zá-

polím děleno vertikálně na oblasti jednotlivých armád; kolem e-ní služby v jedné oblasti je zásobování armády, ochrana komunikačních tepen, přesunování vojsk, přesun a odsun materiálu a mužstva atd. Zásobování a přesuny jsou v moderní době založeny na železniční síti, jen výjimkou též na dopravě motorové. Pravidlem má každá armáda přidělenu aspoň jednu hlavní železniční trať, probíhající od zápolí až k hranici operačního pásma; etapní službu koná e-ní inspektorát, jemuž jsou podřízena e-ní velitelství; u inspektorátu je náčelník polních železnic, generální intendant armády, náčelníci služby sanitní, telegrafní, poštovní a j. Jednotlivé divise (armádní sbory) mají při tom v zápolí přiděleny jednotlivé okrsky e-ní, odkud se všecky zásoby dopravují na tzv. počáteční stanici (Etappenanfangsort, station-magasin), odkud se posílají na velikou stanici ležící v e. pásmu, zvanou regulačním nádražím (Übergangsstation, gare régulatrice), kde je přejímá tzv. regulační komise, jež je pak diriguje dále po trati do hlavní zásobovací stanice (Etappenhauptort, gîte principale d'étapes) ležící ještě na konci e-ho pásma, odkud je dopravní velitelství posílá jednotlivě na zásobovací stanice (Land-Etappenorte, gîtes d'étapes), ležící na cestách spojujících hlavní zásobovací stanici s jednotlivými divisemi (sbory). Jsou-li v e. splavné vodní toky, využívá se jich podobně jako drah. Etapními ústavy jsou polní pošty, polní a divisní nemocnise, pekárny, různé parky (ženijní, muniční, automobilní), jatky, koňské nemocnice a j. Zvláštní službu konají vozatajské prapory, železniční prapory, zásobovací odřady a j.

État (franc., z lat. status), stav, výkaz, rozvrh, rozpočet, stát; ve vojenství početní síla vojska a koní, až do 1918 bylo válečné, mírové a zásobovací état.

Etatismus (franc.) ve Švýcarsku snahy pro rozšíření práv spolku; opak snahy na prospěch kantonů.

l'État, c'est moi (franc., stát, to jsem já), domnělý výrok Ludvíka XIV., pronesený 13. IV. 1655 před paříž. sněmovnou.

État-major łfr., něm. Stab, angl. staff), štáb (⇨) vojskového tělesa neb vyšší jednotky; e. m. général=generální štáb (⇨).

États généraux (etá ženeró), všeobecnj stavové, název pro franc. sněm od r. 1302, kdy král Filip IV. Sličný po prvé přibral k zástupcům stavu šlechtického a kněžského třetí stav městský. Scházel se potom v nepravidelných lhůtách, zejména k povolování berní. Teprv r. 1357 stanoveno, aby se scházeli dvakrát do roka, ale to neprovedeno ani později, kdy královská moc vzrostla, takže v 16. stol. byli stavové svoláváni jen v nejdůležitějších případech. Od r. 1615 nesvoláváni až r. 1789, kdy vlivem měst. zástupců se prohlásili za národ. shromáždění ústavodárné, čímž zahájena nová epocha ve franc. dějinách; ⇨ Velká Revoluce.

Et cetera (lat., zkr. etc.), a ostatní.

Etelen, ethylester kyseliny triacetylgallové $(CH_3CO.O)_3C_6H_2.O.CO.C_2H_5$, tvoří bílé, ve vodě nerozpustné krystaly, tající při 134—136° C. Užívá se v lékařství v dávkách 0.5 g jako střevní stahovadlo a proti průjmům.

Eteoklés, v řeckém bájesloví syn Oedipův a Jakostin, padl v souboji se svým bratrem Polyneikem.

Eter ps. Josefa Entnera.

Éter (řec.), jemná, celý vesmír a prostor mezi atomy vyplňující látka, která byla pokládána za nositelku světelných vln. Jelikož též elektrické a magnetické zjevy vykládají se pomocí éteru, nazývá se optika, nauka o elektřině a magnetismu, jedním slovem „fysikou éteru". Pro nesnáze ve výkladu elektromagnetických zjevů pomocí éteru někteří fysikové zřekli se předpokladu jeho existence (⇨ teorie relativity).

Éter, chemická sloučenina, vzniká ze dvou molekul alkoholu odštěpením vody. Příkladem jest ethyléter, jenž vzniká z ethylalkoholu:

$$2\,C_2H_5OH - H_2O = C_2H_5 . O . C_2H_5$$

ethylalkohol voda ethyléter

Jednoduchý e. (na př. ⇨ ethyléter) obsahuje dvě stejné, smíšený e. nestejné alkylové skupiny; na př. amylethyléter. $C_2H_5 . O . C_5H_{11}$ vzniká z jodethylu a amylátu sodného. E. jsou těkavé kapaliny; mají-li vysokou molekulární váhu, pevné látky. Jsou lehčí vody, v ní téměř nerozpustné, velmi stálé. Zcela odlišně chovají se složené e. či estery. Tyto vznikají působením kyselin na alkoholy, snáze destilací alkoholu se solí příslušné kyseliny za přítomnosti silnější kyseliny minerální:

$$2\,CH_3 . CO_2K + 2\,C_2H_5OH + H_2SO_4 =$$

octan draselný alkohol kys. sírová

$$= 2\,CH_3 . CO_2 . C_2H_5 + K_2SO_4 + 2\,H_2O$$

ethylester kys. oct. síran dras. voda

Estery jsou většinou těkavé, často příjemně vonící kapaliny, lehčí vody; alkalickými louhy rozkládají se (zmýdelňují), při čemž vzniká alkohol a sůl příslušné kys. Některé estery vyskytují se v přírodě a mnohé jsou příčinou aroma četných plodů (⇨ ovocný éter). Též tuky jsou složené étery.

Éter, sirný éter, ethyléter; A. aceticus, ester octový; A. bromatus, ethylbromid; A. pro narcosi, ethyléter používaný k narkose: A. petrolei, petrol. éter; A. sulfuricus, sirný éter, ethyléter.

Éterické oleje (těkavé oleje, esence), těkavé kapaliny, jež jsou příčinou charakteristické vůně rostlin, zvláště jsou rozšířené ve květech, semenech a slupkách. Na množství a jakost éterických olejů má vliv podnebí, stanoviště, roční doba pěstění. Některé é. o. vznikají teprve při rozrušení rostlinné tkáně z látek, které až dosud byly od sebe odděleny. Tak na př. jsou hořké mandle bez vůně; rozetrou-li se s vodou, rozštěpí se amygdalin (☞) enzymem emulsinem v olej hořkomandlový, kyanovodík a cukr. Podobně vzniká é. o. hořčičný teprve rozetřením hořčičných semen s vodou. Rostliny, z nichž se získávají é. o., hojně se pěstují, zvláště růže, máta peprná a levandule; největší kultury jsou v jižní Francii u m. Grasse, Cannes, Nizza. É. o. získávají se z některých olejem bohatých částí rostlinných, jako z bergamottových, citronových a pomerančových slupek roztrháním olejových buněk jehlami nebo struhadly; volně vytékající olej jest velmi jemný. Převážná většina éterických olejů získává se destilací rostlin s vodou nebo s vodní parou. Destilační produkt jest obyčejně kalná voda, která obsahuje rozpuštěný éterický olej a silně po něm voní (destilovaná, aromatická, éterická, vytažená voda). K oddělení na povrchu vody plovoucího éterického oleje slouží florentinská láhev (☞). Některé rostliny destilací neposkytují é. o., jiné velmi jemné rostlinné vůně (fialky) destilací podléhají hluboké změně. V těchto případech musí se é. o. vázati na tuk (☞ voňavkářství). Rostlinné části extrahují se též petroéterem, benzolem, chloridem uhličitým, trichlorethylenem a rozpustidlo se pak odstraní destilací. Frakcionovanou destilací lze z mnohých é. o. odděliti vlastní vonící látku a získati takto koncentrovaný olej prostý terpenů. É. o. jsou tekutiny, rozpouštějící se ve vodě málo, snadno v alkoholu, éteru, chloroformu, sirouhlíku a mastných olejích. Vydávají vůni rostliny, z níž byly připraveny, často teprve tehdy úplně a věrně, jsou-li rozpuštěny ve velkém množství alkoholu, jenž se pak zředí vodou. Otáčejí rovinu polarisovaného světla, na papíře způsobují mastnou skvrnu, která na vzduchu pozvolna mizí, rozpouštějí tuky, pryskyřice, síru, fosfor, většinou jsou lehčí vody, s jejímiž parami těkají. Složení mají velmi rozmanité; mnohé jsou směsi terpenů, jiné obsahují též aldehydy, alkoholy, fenoly, ketony, kyseliny, estery. Při nízké teplotě některé éterické oleje vylučují pevné látky (stearopteny, kafry), kdežto eleopten zůstává tekutý. Slouží k výrobě léčiv, likérů, cukroví, voňavek, lacinější jako rozpustidla laků, v malbě na porculán atd.

Eternit, asbesto-cementová břidlice. V poslední době dávno již před světovou válkou ujímaly se i v zemích našich výrobky umělé stavební hmoty, jejíž hl. součástí byl a s b e s t neboli o s i n e k. Nerost tento je povahy vláknité, pružné, lesku voskového, hedv., někdy i kalného a patří ke druhům augitu, slídy a serpentinu. Přichází většině ve sloučení nebo poblíže ložisek jmenovaných minerálií, s nimiž má mnoho spol. vlastností, takže je někdy znalci těžko určiti hranici toho kterého nerostu. Obsahuje vždy určité množství vody a jeho složení jest různorodé. V podstatě rozeznáváme asbest lepšího druhu, t. zv. a m i a n t (z řec. slova amianthos, což značí neposkvrněný), jenž vyznačuje se krásnou bílou barvou, dl. vlákny a hedv. leskem. Nalézá se na Korsice, ve Štyrsku, Tyrolsku, Piemontu, Savoysku, ve Fr., Švýcarsku a v Rusku, kdež v gub. permské tvoří celou horu, dosti rozložitou. Na rozdíl od tohoto vzácnějšího druhu rozeznáváme ještě obyč. asbest hnědý, n. dřevní osinek (t. zv. skalní dřevo), jehož se nachází dosti v Tyrolsku a hl. v ohromném množství v Kanadě. Odtud vyváží se do celého světa. V posl. době byla objevena bohatá ložiska tohoto hrubého druhu, avšak barvy šedivé, v Jugoslavii. Druhu tohoto používá se právě pro jeho význačné vlastnosti, zejm. nespalitelnost, pružnost a odolnost proti povětří, ve stavebnictví, kdež zaujímá čelné místo. Již záhy začaly se konati pokusy, hl. ve Švýcarsku, s osinkem hnědým, jenž byl drcen na drobné části a spojován s jinými látkami, hl. cementem. Došlo se zkouškami k různým směsím a začaly se z materiálu tohoto lisovati dlaždičky a krytiny povětšině kosočtverečného tvaru. Pro svou trvanlivost měly dobrý odbyt a dosud se jich s výhodou používá při stavbách k účelům právě řečeným; nazývají se asbestocementovou břidlou, při čemž se přidává cementu asi ⅓ i méně. Jsou proti taškám páleným mnohem odolnější a při požáru vydrží neobyč. žár, aniž docházejí větších poruch. Hl. tajemstvím výroby všech těchto druhů břidlic je poměr cementu a jiných směsí, jež přidávají se k tomuto umělému materiálu. Nevýhodou jsou: poněkud

vyšší cena, jež spadá hl. na dovozné z ciziny, clo a j. — V našich krajích ČSR. vyskytuje se podružně něco asbestu v souvislosti se serpentinem neboli hadcem; vl. a pův. ložiska však netvoří. V posl. době byla asbestová břidla poněkud zatlačena jinými, jí rovnocennými umělými hmotami, jako kalofrigem a p., jejichž podstatnou částí jest křemelka neboli křemenina, porésní to a lehká hmota nerostná, jejíž mnohé cenné vlastnosti plně vyváží přednosti nejlepších asbestových břidlic.

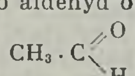
Etésiai (řec.), pasátní větry severní, v Řecku vanoucí, přinášející suché počasí, ⚲ pasátní větry.

Etesius Matěj Chládek (*v druhé pol. 16. věku v Sušici), čes. bohoslovec, kněz podobojí, 1621 farář u sv. Vojtěcha v Praze, kde dán byl do vězení, protože šířil učení pikhartské a lid z kazatelnice bouřil, propuštěn jsa na revers, musil v prosinci 1621 odejíti do vyhnanství. Vydal: Epištola neb psaní Jana Aventtroota k velikomocnému králi Hišpánskému (Praha, 1614), Kázání pohřební nad synáčkem Ctibora Vitanovského z Vlčkovic (Praha, 1614). — Lit.: Skála, Historie Česká 5, 1870, 83. Historia persecutionum 1648, 184. Index librorum prohibitorum 1770, 106.

Etex Antoine (1808—1888), franc. malíř, sochař, architekt a spisovatel.

Ethan, C_2H_6, $CH_3 . CH_3$, uhlovodík řady parafinové, nachází se v přírodě podobně jako methan v zemním plynu a v naftě. Připravuje se v malém elektrolysou kyseliny octové nebo octanu sodného. Jest to bezvarvý plyn, hořící slabě svítivým plamenem, který se dá při 4° C tlakem 46 atm. zkapalniti. Ve vodě a alkoholu se poněkud rozpouští. Dá se lépe okysličiti než methan. Pozvolnou oxydací na př. ozonovaným vzduchem tvoří se přechodně alkohol ethylnatý a acetaldehyd.

Ethanal jest název dle ženevské nomenklatury pro aldehyd octový acetaldehyd

Ethanol jest název dle ženevské nomenklatury pro alkohol ethylnatý (⚲ líh). Užívá se někdy pro absolutní líh.

Ethelbert (560—616), král anglosaský, přestoupil 597 se svými poddanými na křesťanství a uznal papežem vyslaného mis. za prvního arcibiskupa z Canterbury.

Ethelismus (řec.), názor, podle něhož základní a hlavní silou duše jest vůle; ⚲ voluntarismus.

Ethelred, králové angličtí.

Ethelred I. (866—871), bojoval nešťastně proti Dánům a zemřel následkem zranění v boji.

Ethelred II., slabý vládce, pod nímž říše trpěla nájezdy Normanů, dal 1002 všecky v Anglii usedlé Dány povraždit a vyvolal tím války s dánským králem Svenem a jeho synem Knutem, v nichž byl poražen a jeho říše Dány obsazena.

Ethelstan, král anglosaský od r. 925, syn Edvarda st. († 940) porazil u Brunanburgu Skoty, Iry a Brity.

Ethelvolf (Ethelvulf), anglosaský král († 850), porazil 851 Dány u Ockley.

Ethen Waldemar (* 1883 v Prostějově), český básník a essayista, vlastně Štěpán Kcžušníček, 1902 maturoval na gymnasiu v Uher. Hradišti, 1907 absolvoval filosofickou fakultu v Praze, studoval filosofii ve Vídni, v Lipsku, Berlíně a Mnichově, 1908 promován na doktora filosofie v Praze, 1909 suplent gymnasia v Prostějově, 1913 v Kyjově, odkudž poslán jako „podezřelý" na frontu, 1919 profesor ve Vyškově, žije pensionován v Prostějově. Založil 1905 akademický klub „Ethos" v Praze, po válce pak „Klub historický a státovědecký" i odbočku „Jednoty filosofické" v Prostějově, 1923 člen výboru župního „Osvětového svazu" v Olomouci, 1924 pracoval v komisi odzbrojovací ve Vídni a v Lyonu. Literárně byl činný od 1904 pod pseudonymem „Pellides" (recense a feuilletony), později pod pseudonymy „Ethen", „Štěpán Prostějovský" a „Kristina Ráthová" psal drobné studie o spisovatelích a kulturních pracovnících moravských, jež vydal souborně jako „Portréty a silhuety" (Prostějov 1926), jako „Ethen" napsal v letech 1904 až 1920 sbírku sonetů „Z hor a nížin" (Prostějov 1926).

Etheredge, Sir George (1635—91), angl. dramatik, autor četných, úspěšných a frivolních komedií. Love in a tub (1664), She would if she could (1668), The man of mode (1676), Works (1704). Lit.: Perry: Comic spirit in restoration drama (1925).

Étery ovocné jsou sloučeniny organických kyselin s alkoholy, t. zv. estery. Tak na př. éter ananasový jest máselnan ethylnatý $C_3H_7 . COOC_2H_5$, éter hruškový jest octan amylnatý $CH_3 . COOC_5H_{11}$, éter jablkový jest isovaleran isoamylnatý $(CH_3)_2CHCH_2COOC_5H_{11}$ atd.

Ethiopie, ⚲ Afrika.

Ethmoid[alia], tři kosti čichového pouzdra v lebce obratlovců (uprostřed mesethmoid, po obou stranách exethmoidy), u člověka srostlé v kost čichovou (ethmoid[eum], ⚲ lebka).

Ethnarch (řec.), lidový kníže; též úředník (místodržící) u Židů a Arabů, naléz.

se pod řím. panstvím. — Ethnarchie, místodržitelství.

Ethos, český akademický klub, založený v prosinci 1905 v Praze na podnět filosofa Štěpána Kožušníčka, prvního svého předsedy, jehož činnost vyčerpávala se studiem problémů ethických a iniciativním zájmem o umění, propagovaném přednáškami sochaře Bílka, Miloše Martena a jiných představitelů kulturních. Za války se rozešel.

Ethylacetylen, C_4H_6, $C_2H_5 . C \equiv CH$ náleží mezi uhlovodíky řady acetylenové (s jednou vazbou trojnou). Jest to kapalina vroucí již při 18·5° C. Tvoří se působením drasla na dibrombutan.

Ethylalkohol, C_2H_6O, C_2H_5OH, alkohol ethylnatý (☞ líh obyčejný).

Ethylamin, C_2H_7N, $CH_3 . CH_2 . NH_2$, připravuje se podobně jako methylamin působením ethyljodidu nebo ethylchloridu na amoniak. Jest to kapalina, vroucí při 16.6° C, hutnoty 0.689 při 15° C, ve vodě snadno se rozpouštějící, reakce silně alkalické, čpavkového zápachu, žíravá. Zapálena shoří žlutým plamenem. Používá se jí při výrobě barviv a léčiv a také přímo v lékařství, ježto tvoří s kyselinou močovou snadno rozpustné soli.

Ethylbromid, bromid ethylnatý, Aethylium bromatum, Aether bromatus $CH_3 . CH_2Br$, vyrábí se z alkoholu ethylnatého působením bromu za přítomnosti fosforu nebo působením bromidu draselného a kyseliny sírové. Jest to kapalina páchnoucí po chloroformu, hořící krásně zeleným nečadícím plamenem, vroucí při 38° C, hutnoty 1.430. Používá se ho při výrobě barviv k ethylaci a v lékařství jako anestetického prostředku k lehčím narkosám.

Ethylcelulosa, AT-celulosa, jest éter celulosy, vznikající z alkoholu a celulosy vystoupením vody. Vyrábí se působením ethylchloridu nebo diethylsulfátu na alkalicelulosu. Jest to šedožlutý, beztvarý prášek, ve vodě, kyselinách a žíravinách nerozpustný, snadno rozpustný v různých organických rozpustidlech (alkoholu, chloroformu, benzenu, acetonu atd.). Používá se jednak na přípravu umělého hedvábí, filmů, celuloidu podobných hmot, jednak na přípravu velmi pevných a pružných laků, impregnaci látek, umělou kůži atd.

Ethylen (elayl, ethen, olejotvorný plyn, těžký uhlovodík), $CH_2 = CH_2$, vzniká při suché destilaci kamenného uhlí (jest obsažen ve svítiplynu), tuků, pryskyřic, vedením lihových par rozžhavenou trubicí, z ethylbromidu působením alkoholického louhu draselného, addicí vodíku na acetylen atd. Připravuje se, vedou-li se páry alkoholu do kyseliny sírové, zahřáté na 170°. E. jest bezbarvý plyn nasládlé vůně, při 0° zkapalní se tlakem 42 atm. a tvoří bezbarvou kapalinu, jež ochlazením tuhne. Hoří svítivým plamenem; smíchán se vzduchem a zapálen, prudce exploduje. Smíchán se stejným objemem chloru, tvoří olejovitou kapalinu (odtud název olejotvorný plyn).

Ethylenbromid, ethylendibromid, dibrom-1,2-ethan, Aethylenum bromatum, $BrH_2C . CH_2Br$, vyrábí se přímo uváděním ethylenu C_2H_4 do bromu za studena. Jest to kapalina, tuhnoucí při 10° C, vroucí při 131.7° C, hutnoty 2.182 při 20°/4° C. Slouží v lékařství proti padoucnici a na výrobu glykolu a jeho derivátů.

Ethylendiamin, $NH_2CH_2 . CH_2NH_2$, vzniká působením amoniaku na ethylenbromid a při hnití organických látek; hustá kapalina amoniakálního zápachu, reaguje silně alkalicky, velmi jedovatá.

Ethylenglykol (ethylenalkohol, glykol, ethandiol), $CH_2OH . CH_2OH$. — Vzniká z ethylenu účinkem peroxydu vodíku; hustá kapalina, chuti sladké, vře při 197°.

Ethylenchlorid, ethylendichlorid, dichlor-1,2-ethan, Aethylenum chloratum, $ClH_2C . CH_2Cl$, vyrábí se přímou kondensací chloru s ethylenem nebo z ethylchloridu dalším působením chloru. Jest to bezbarvá kapalina, vroucí při 83.7° C, hutnoty 1.257. Byl znám již na konci XVIII. stol. (olej holandských chemiků). Slouží v lékařství k místní anestesi a je surovinou pro výrobu glykolu a různých preparátů organických.

Ethyléter (éter, sirný éter), $C_2H_5 . O . C_2H_5$, vzniká působením konc. kys. sírové, fosforečné, chloridu zinečnatého atd. na alkohol za odštěpení vody. Při přípravě destiluje se alkohol s kys. sírovou; tou měrou, jak uniká reakcí vzniklý éter, přikapuje se alkohol. Pomocí vhodných chladičů (deflagmátorů) zbaví se destilát alkoholu a vody, promýváním roztokem sody zbaví se kys. sírové, rektifikuje se páleným vápnem. Působením kys. sírové na alkohol vzniká napřed kysel. ethylsírová (☞) $C_2H_5 . SO_4H$, která dalším alkoholem rozloží se na éter a kys. sírovou:

$$C_2H_5OH + C_2H_5 . SO_4H =$$
$$= C_2H_5 . O . C_2H_5 + H_2SO_4$$

E. jest bezbarvá, pohyblivá kapalina, příjemné, osvěžující vůně a vypařuje se za silného ochlazování. Vře při 35°, tuhne při —129°, jest nadmíru zápalný; smíšen se vzduchem prudce exploduje. Rozpouští pryskyřice, tuky, éterické oleje, brom, jod, síru, fosfor atd. — Smíšen

s alkoholem slouží jako rozpustidlo střelné bavlny ku přípravě kolodia, k extrakci tuků, ku přípravě chemických preparátů. V lékařství používá se e. k vyvolání úplné nebo částečné narkosy, též při mdlobách. Oblíbená je směs tří částí alkoholu s částí e. (spiritus aethereus, Hoffmanské kapky.) Pije se též jako opojný nápoj; nemírné požívání je zdraví škodlivé jako alkoholu. Valerius Cortus připravil e. 1540 z alkoholu a kys. sírové a nazval jej oleum vitrioli dulce. Později byl e. nazván sirným éterem, ale B. Rose r. 1800 dokázal, že neobsahuje síry. Jackson r. 1841 poznal jeho anaesthetický účinek, lékař Marton uvedl jej r. 1846 v praksi.

Ethylchlorid (chlorethyl, monochlorethan), C_2H_5Cl, připravuje se působením koncentrované kyseliny solné na alkohol a jako vedlejší produkt při přípravě chloralu. E. je bezbarvá tekutina, s chlorem poskytuje napřed ethylidenchlorid CH_3CHCl_2, poté perchlor-éter C_2Cl_6. E. užívá se při výrobě dehtových barev, dále k místní anaesthesi, též jako inhalačního prostředku k vyvolání krátkodobé narkosy. E. používá se též ve směsi s methylchloridem (metethyl), anebo s chloroformem a éterem.

Ethyliden, dvojmoc. radikál $CH_3 . CH =$, je obsažen na př. v ethylidenchloridu.

Ethylidenaceton, penten(2)-on(4), $CH_3 . CH = CH . CO . CH_3$, vyrábí se z hydracetylacetonu odstraněním vody zahříváním s anhydridem octovým nebo bezvodou kyselinou šťavelovou. Jest to bezbarvá, páchnoucí kapalina, hutnoty 0.856, vroucí při 124° C.

Ethylisobutyl, isohexan, 2-methylpentan, $(CH_3)_2 . CH . C_3H_7$ jest uhlovodík řady parafinové, obsažený v naftě americké. B. v. 60° C, h. = 0.654.

Ethyljodid (jodtehyl), C_2H_5J, vzniká působením jodovodíku na alkohol a účinkem diethylsíranu na roztok jodidu draselného. E. je bezbarvá kapalina česnekového zápachu, vře při 72°, slouží k přípravě chemických preparátů a dehtových barev.

Ethylmerkaptan, C_2H_5SH patří mezi t. zv. thioalkoholy. Vyrábí se ve velkém destilací sulfhydrátu sodného NaSH s ethylsíranem sodným

$$SO_2\begin{cases}OC_2H_5\\ONa\end{cases}.$$

Jest to bezbarvá, odporně páchnoucí kapalina, hutnoty 0.840, vroucí při 34.7° C. Slouží k výrobě uspávadel, jako sulfonalu, trionalu, tetronalu a j.

Ethylnitrit (ethylester kyseliny dusité), $C_2H_5NO_2$, bezbarvá kapalina příjemné ovocné vůně. Slouží k přípravě diazosloučenin. E. je hlavní součástkou v lékařství používaného Spiritus aetheris nitrosi, který se připravuje destilací lihu s kyselinou dusičnou; užívá se ho v lékařství jako močopudného prostředku a k povzbuzení chuti.

Ethylol, ethylchlorid, C_2H_5Cl, jest kapalina vroucí již při 12.2° C, hutnoty 0.910. Užívá se k místní anestesi.

Ethylpentan, triethylmethan, C_7H_{16}, $(C_2H_5)_3CH$ jest uhlovodík řady parafinové. Jest to kapalina hutnoty 0.670, vroucí při 93.8° C

Ethylpropylacetylen, 3-heptin, $C_3H_7C \equiv C . C_2H_5$ jest uhlovodík řady acetylenové. Kapalina hutnoty 0.760, vroucí při 106° C.

Ethylsírová kyselina, $C_2H_5O . SO_2 . OH$ připravuje se smíšením 96% alkoholu s konc. kyselinou sírovou za mírného chlazení. Vzniká také jako meziprodukt při výrobě éteru. Protože její barnaté, vápenaté a olovnaté soli jsou ve vodě rozpustné, dá se dobře odděliti od kyseliny sírové. Vyrábí se někdy také addicí z ethylenu a konc. kyseliny sírové při vyšší teplotě. Její soli vylučují se z roztoku v pěkných krystalech, varem se však rozkládají. Volná kyselina získá se rozkladem ethylsíranu barnatého kyselinou sírovou a odpařením ve vakuu. Jest to bezbarvá, olejovitá, ke sklu nelnoucí kapalina, která se také již za obyčejné teploty, rychleji varem rozkládá na alkohol a kyselinu sírovou. Používá se jí ve velkém k srážení kaseinu z mléka, jejích sodných a draselných solí v lékařství.

Etické hnutí, vzniklo k amer. „Free Religions Association", které chtělo etiku úplně odloučiti od náboženství. Hnutí rozšířilo se do Anglie a Německa a snažilo se hl. mládež vychovávati ve spravedlivosti, pravdivosti, lidskosti a vzájemné úctě.

Etický, mravní, morální.

Etienne Charles Guillaume (1778—1845), franc. spisovatel, za cís. censor a red., člen Akademie.

Etienne Eugène (1844—1921), franc. politik, 1905—06 a 1913 ministr války.

Eticho, vévoda Alemanů z konce VII. stol., otec sv. Otilie, patronky Alsasu.

Etika (z řec. ethos = mrav), mravověda, mravouka, jednání o původu, vývoji a podstatě mravních pravidel; ☞ filosofie.

Etiketa (z fr.), nálepka, štítek (ozdobný) na zboží neb na označení různých druhů zboží. — Společenský nebo dvorský mrav a způsob (dvorní etiketa).

Etiketovati, opatřiti nálepkami, štítky, vinětami.

Etikoteologie (řec.), fil. náboženská nauka, podle níž jsou mravní zákony božská přikázání; též pokus vyvoditi přítomnost a vlastnosti boží ze jsoucnosti mravního vědomí a světového řádu.

Etiolement (fr.), zakrnění; etiolovati, blednouti (rostliny, rostoucí ve tmě), zelená barva bledne a žloutne; stonky jsou dlouhé ale slabé, listy mají dlouhé ale tenké stopky a jsou často svinuty; e. rostliny nejsou schopny přizpůsobení, nejsou-li dány zavčas na světlo a není-li jim umožněn normální vzrůst.

Etmal (niz.), při plavbě na moři v době od poledne do poledne příštího dne (24 hod.) ujetá trať, měřená v moř. mílích.

Etna, též Mongibello, nejvyšší sopka evropská, v úžině Catanijské na Sicilii, 3274 m vys., dosud činná.

Etnický, pohanský, etnicismus, pohanství.

Etnognosie, mravoznalství.

Etnografie (z řec.), národopis; líčení cizonárodních vzdělaností; etnografický, národopisný; etnograf, národopisec.

Etnologie (řec.), národověda, národosloví, národoznalství, nauka o původu a rozdělení národů; etnologický; národopisný.

Etolie, Aitólie, hornatá krajina řecká, ležící severně od zálivu Korintského, která nabyla značného významu hl. ve IV. stol. př. Kr. ☞ Řecko, dějiny.

Etologie (etografie), líčení povahy osoby, mravů a zvyků národa; etolog (etograf), popisovatel povah a zvyků. — V zoologii pátrání o způsobu života zvířat (ekologie, biologie, bionomie).

Eton, m. v angl. hrabství Buckingham na řece Temži, 34 km záp. od Londýna, proti Windsoru. 3370 ob. Proslulé svojí kolejí, E. College, založ. r. 1440 Jindřichem IV., nejslavnější a největší v celé Anglii. Lit.: Lyten, A history of E. Coll. 1490—1910 (1911).

Etos (řec.), mrav, morální smýšlení.

L'Étranger, pseud. Josefa Koblice.

L'Étranger, pseud. Josefa Matějky.

Etrangleur (fr.), zakrucovačka, zahrnovačka.

Etrennes (fr.), novoroční dárek.

Etropolje, město v Bulharsku, 4600 obyv.; v bl. opuštěné žel. a olov. doly; etropolský Balkán (přechod Rusů 1878).

Etrurie, království, utvořené Napoléonem z velkovévodství Toskánského, 1801 dáno princi Ludvíkovi z Parmy; rozhodnutím senátu 1808 bylo částí franc. císařství (☞ Toskana).

Etrurie (Etruria, pozd. Hetruria, u Řeků Tyrrhenia), kraj. ve střed. Italii; ve star. silně zalidněná, úrodná, s četnými přístavy; na jihu sopeč. útvaru, v kráterech sopek jezera: Lago di Perugia, Lago di Bolsena, Lago di Vico, Lago di Bracciano, Lago di Bassano a j., řeky Arno, Ombrone, Tiber. Nerosty: železo na Elbě, měď, olovo; důlež. města: Pisa, Fiesole, Arrezo, Perugia a j. Jméno od Etrusků, kteří už před založením Říma vynikali vlastní vzdělaností. Byli do V. stol. př. Kr. nejvýznam. námořní mocí star. světa; byli pokročilí v lékař. vědě, přírodovědě i ve hvězdářství. Od Řeků převzali některé bohy, jako Dionysa; jejich vlastní božstva: Vertumnus, Nortia, Vedius (zlý Jupiter), podsvětní bozi Mantus, Mania a Manes; přinášeli lidské oběti; hry gladiátorské v Římě byly též etruského původu. — Politicky byla E. spolkem 12 měst, kterým vládl král (Lars), později magistráty. Na vrcholu slávy byla E. 600—475 př. Kr., i Řím často pocítil jejich moc. Po mnohých bojích s okolními národy podlehli r. 283 Římanům a stali se poddanými Říma.

Etruská řeč je zachována asi v 8000 nápisech, větš. náhrobních, bez obsahu; jediný literární text, část knižního svitku, byla nalezena u jedné eg. mumie (nyní v Záhřebě). V řeči E. nebyla nalezena příbuznost řečí jiných národů, jisto je jen, že není původu indogermánského. Nápisy byly uveřejněny v „Corpus Inscriptionum etruscarum" od C. Pauliho (1893—1902); po smrti Pauliho zabýval se e. ř. G. Herbig a Deecke.

Etruské umění; na umění Etrusků působil velice jejich čilý styk s Féničany, Kartaginci a Řeky; jsou známy jejich stavby městských zdí, vodovodů a chrámů. Technika stav. byla převzata Římany a ještě po dlouhých letech možno pozorovati její dokonalost; v malířství uplatnil se vliv starořeckých obrazů; obrazy e. líčí scény denního života, barvy neodpovídají však přírodě (na př. modří koně a p.). Ostatní umělecké práce, na př. bronzová zrcátka s malbami, zbraně, i zlaté věci; velké hliněné sochy v chrámech a p.

Etruskové, ob. Etrurie (☞ Etrurie).

Ettanin (arab.), hvězda druhé velikosti v souhvězdí Draka.

Ettaro (it.), ☞ hektar.

Ettel-Hvozdomil Josef, JUDr. (* 1861), český právník, do převratu advokát, nyní úředník min. unif., soud. tlumočník maďarštiny a srbochorvatštiny. Sp.: Kniha srbo-chorv. konversace (1913).

Ettel Vincenc (* 1784 ve Vrchlabí), malíř mědirytin v Praze od r. 1821.

Ettel Vít Jindřich (* poč. XVII. věku v Kostelci u Prostějova, † 1668 v Olomouci), český knihtiskař. Vychován v klášteře Minoritů v Olomouci, jehož kvardián Matouš Žačkovič z Gniazdova dal jej na učení ke knihtiskaři Mikuláši Hradeckému z Krusnova, který jej pak poslal na zkušenou do Německa, hl. do Kolína n. R., 1652 uvázal se ve správu tiskárny Hradeckého, 1654 oženil se s vdovou Dorotou Hradeckou, tiskárna přešla na vdovu a později na druhého manžela Jana Josefa Kiliána. ⚲ Elvert, Beiträge zur Geschichte Mährens 1854, 61.

Etterich Augustin (* 1815), herec v Praze.

Etterichová Klotylda, herečka v Praze v letech šedesátých.

Ettl Hubert Josef (* 1850 v Bošíně, † 1920), český spisovatel náboženský, 1874 vysvěcen v Olomouci, kde vstoupil do řádu Kapucínů. Psal o terciářských otázkách do „Serafinských Květů" (od 1901). ⚲ Podlaha, Bibl. 117.

Ettlinger Max (* 1877 ve Frankfurtě n. M.), novoscholastický filosof německý, 1917 profesor university v Münsteru. Od roku 1903 redigoval měsíčník „Hochland" a od 1908 „Liter. Ratgeber für die Katholiken Deutschlands", které měly veliký vliv na literární hnutí českých katolíků v družině pražské revue „Meditace". ⚲ Bitnar, Gralbund, Meditace 1, 1908, 451.

Etty William (1787—1849), angl. malíř-klasik zvučného jména, člen Akademie.

Etuda (etyda), v hud. skladba pro cvik určité nástrojové techniky. Koncertní e., skladba technicky nesnadná, určená k veřejnému provedení. V etudách rozhoduje technická stránka skladby a nikoli obsah. Koncertní etudy psal hl. Chopin. Instruktivní: Cramer, Clementi, Czerny a jiní.

Etui (fr.), pouzdro, schránka.

Etymolog (řec.), slovozpytec, badatel, který pátrá po původu slov a kmenosloví; etymologický, slovozpytný, e. slovník.

Etymologicum (řec.), kniha slovozpytná; slovník s ohledem na odvozeniny slov. Vyšly: E. magnum, E. genuinum, E. gudianum, Angelicanum a j.

Etymologie (řec.), nauka o původu slov, teprve v 19. stol. na věd. zákl. přivedená. Lit.: G. Curtius, základy ř. e., Prellwitz a Boisacq (1907—16), pro řečtinu; Vaníček a Walde (1910) pro latinu, Berneker pro slovanské jazyky, a j.

Etzlaub Erhart († 1546 v Norimberku), kreslič map.

Etzweiler Vilém (* 1643 v Praze, † 1717 na Vyšehradě), český historik církevní, studoval v arcibisk. semináři, 1666 vysvěcen, děkan v Duchcově, 1679 rektor arc. semináře v Praze, 1691 kanovník na Vyšehradě. Napsal Notitiae Regni Bohemiae o přírodním bohatství, o soudnictví i o církevních poměrech Čech, rukopis otiskl Karel Kříž ve svém spise Introducio ad sacram historiam Bohemiae (Praha 1764).

Eu, chem. značka pro 1 atom europia.

Eu, řecká předpona, označující něco dobrého a pěkného; opak dys.

Eu (ö), město franc. dep. Seine-Inferieure, 5960 ob., s přístavem na kanále E., který je ve spojení s mořským přístavem Tréportem. Nádherný zámek prince Orléanského ze XVI. stol., část. zničený r. 1902 požárem.

Eu (ö) Gaston, prince d'Orléans, comte d'E. (1842—1922), vnuk Ludvíka Filipa a syn vévody de Nemours; oženil se r. 1864 s Isabellou, korun. princeznou brasilskou, převzal r. 1869 vrch. vedení bras. vojska ve válce proti Paraguayi a porazil Lopeza (⚲). Po revoluci r. 1889 opustil Brasilii a žil pak na svém zámku v Eu.

Euandros (řec.), dobrotisko; Evander, dobrý duch, asi jako Pan, v Římě pův. faunus; podle pověsti založil město na Palatinu, učil lid vědám a umění a zavedl uctívání Pana.

Euascomycetes (Carpoascales), řád hub vřeckatých (Ascomycetes) s vřecky sestavenými ve zvláštních plodnicích v t. zv. rouško (hymenium či thecium) na rozdíl od Exoascomycet, jež postrádajíce plodnic, tvoří vřecka volná. Podle tvaru plodnic rozeznáváme 3 hlavní skupiny: a) Perisporineae (Plectascineae), mají plodnice kulovité, všestranně uzavřené, t. zv. perithecia, uzavírající uvnitř vřecka. Mimo saprofytické čeledi Aspergillaceae (Aspergillus, Penicillium) patří sem i čel. Erysibaceae (Erysiphaceae), zapouštějící svá haustoria do pokožkových buněk vyšších rostlin a tvořící na těchto práškovité povlaky, známé pode jménem padlí (padlí vinné, obilné, chmelové atd.; monografie českých Er. vyšla od prof. dra J. Kliky r. 1923). — b) Pyrenomycetineae mají plodnice dokonale uzavřené (perithecia), pouze v době zralosti na vrcholu okrouhle se otvírající, vystlané theciem. Perithecia, obyč. živě zbarvená, nacházejí se obyč. na povrchu n. uvnitř zvláštního stromatu. Sem patří na př. paličkovice nachová (Clavipeps purpurea; známý jedovatý námel na žitě). Na hmyzu

cizopasí rod Cordyceps, na list. stromech Nectaria (hlivenka), na starých pařezech Xylaria atd. — c) Discomycetineae mají thecia v době zralosti vždy obnažená, rozprostřená na povrchu plodnice, jež zove se zde apothecium. Sem patří na př. čeleď Pezizaceae (kustřebkovité) s miskovitými a Helvellaceae s kloboukovitými plodnicemi (↘ Morchella a Helvella).

Eubaryt jest velmi jemný síran barnatý, smíšený s některými látkami kolloidními, který se dá ve vodě snadno rozptýliti. Slouží v lékařství při fotografování Röntgenovými paprsky k vyplňování vnitřních orgánů (žaludku a pod.).

Eubilein jest směs sodných solí kyseliny glykocholové a olejové. Slouží jako lék proti žlučovým kamínkům.

Eubiol jest čistý hemoglobin s důležitými solemi a bílkovinami krve. Ve vodě se rozpouští tmavě červenou barvou. Užívá se v lékařství při anemii (bledničce) a k přípravě hematogenu.

Eubiosa jest hematogen glycerinu prostý, učiněný trvanlivým impregnací kyselinou uhličitou. Slouží jako výživný a činnost povzbuzující přípravek. Přichází ve dvou druzích: slaně aromatická a sladká eubiosa.

Eubiotika učí, že nemoci a chorobné zjevy jsou veskrze následky určitých příčin, které jsou zabranitelny, některé snadněji, jiné nesnadněji. Záplava nemocí i pohrom duchovně-mravních má jediný hlavní původ: slepé zabloudění lidstva od základní přirozené cesty života k patvaru života v nynějších městech. Proto vyvozuje toto nepohnutelné základní pravidlo přirozeného života: základní typ občanského života je nevyhnutelně zemědělský. Každý musí aspoň několik hodin denně věnovati vedle práce svého povolání pravidelnému pěstění svého kousku půdy (své zahradě, polní práci, svému domácímu hospodářství). Vědecký podklad dal tomuto učení universitní profesor dr. Stanislav Růžička a získal živou odezvu nejen v republice Čsl., ale především v zahraničí. Léčebná péče, kterou jsme v našem státě pozvedli na úroveň hodnou světové konkurence, potřebuje zdůraznění ve své preventivní složce. Jde o to, zameziti vůbec možnost nemoci, pokud jen se dá. Nemoc, kterou se vykupuje návrat zdraví, je penízem, jehož suma stále vzrůstá. Léčení nemocí stojí víc než zabránění onemocnění. Šíří se nemoci sociální, zaměstnanecké, roste invalidita, jež zaviňuje zrychlené tempo práce, množství strojů a nedostatečná ochrana. Klesá počet porodů, aby poklesl v dohledné době na číslo, oznamované u vymírajících národů. Rostou města, aby zabrala místo volných polí, vykácela lesy a ubrala zdravého vzduchu obyvatelům. Je velká nouze o byty a práci, činitele v neposlední řadě zdravotní. Propagaci zdravotní hygieny, potírání sociálních chorob všeho druhu, zdravotní poučení a hlavně šíření smyslu pro zdravou potravu, byt a zábavu, vzal si za úkol spolek „Eubiotika" v Praze.

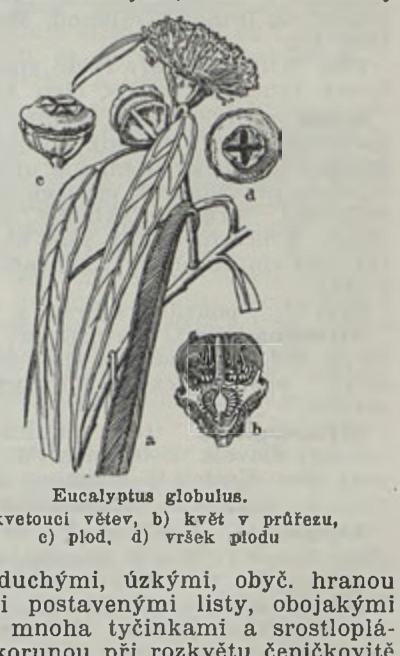
Euboia (Egripos, it. Negroponte), ostrov v Egejském moři, 377 km², na vých. pobřeží Řecka druhý nejv. ostrov ř., oddělený od pevniny 35 m šir. přemostěnou úžinou mořskou; hl. m. Chalkis, 17.300 obyv., hl. Řekové a Albánci; ložiska hnědého uhlí, mramoru, na sev. části ostr. sirné teplé prameny.

Eubornyl jest borneolester kyseliny α-bromisovalerové. Jest to kapalina vroucí při 175—178° C. Slouží jako nervy utišující a uspávací prostředek.

Eubulides z Miletu, řec. filosof 4. stol. př. Kr., známý svými chytacími otázkami (acervus) a uzávěry (mendax, velatus, calvus, cornutus).

Eubulos, řecký básník, žijící kol r. 376 př. Kr., autor četných komedií. Jejich obsah týkal se většinou současníků, které zesměšňoval, na př. Euripida.

Eucalyptus L'Hérti. (blahovičník), rod čel. Myrtaceae (myrtovité) s asi 160 druhy vesměs australskými; statné stromy

Eucalyptus globulus.
a) kvetoucí větev, b) květ v průřezu, c) plod, d) vršek plodu

s jednoduchými, úzkými, obyč. hranou k slunci postavenými listy, obojakými květy s mnoha tyčinkami a srostloplátečnou korunou při rozkvětu čepičkovitě

odpadávající. Plody dřevnaté, 4pouzdré tobolky. Tvoří zvl. v jižní Australii známé řídké, následkem postavení listů bezestinné savanové lesy eukalyptové. E. amygdalina dosahuje mezi stromy největší výšky 155 m při objemu 30 m. Z listí mnohých druhů připravují se aromatické oleje, užívané ve voňavkářství (tak z E. citriodora Hook.) nebo v lékařství, zvl. při chorobách plicních (E. globulus Labill.). Z kmenů jiných druhů dobývá se pryskyřice, užívaná pode jm. australského kina v lékařství (adstringens), koželužství a k přípravě barev. Mnohé druhy roní po napíchnutí hmyzem sladkou šťávu na vzduchu tuhnoucí, užívanou pod jménem novohollandské manny jako prostředku počistivého. Konečně i dřeva mnohých druhů užívá se jako dř. stavebního, hl. k stavbě lodí, dřeva E. marginata (Jarrah.) a k výrobě kostek na dřevěné dlažby. Některé druhy skýtají i cenná dřeva pokojová (světlá dřeva australská, australský mahagon). Následkem velmi rychlého vzrůstu ssají eucalypty z půdy velmi mnoho vody; proto vysazovány jsou (zvl. E. globulus) v krajinách močálovitých, kde vysušováním bažin omezují šíření se malarie (tak v Italii); ⚬ eukalyptový olej.

Eucampia Ehrb., rod rostlin řádu Diatomeae (rozsivky), tvořící spirální coenobia.

Eucerin jest složen ze stejných dílů vody a parafinové masti s 5% oxycholesterinu. Slouží jako trvanlivý, nepáchnoucí, bílý podklad pro masti, bezvodého (Eucerinum anhydricum) užívá se proti chorobám nosním, ušním, očním a j. Za přídavku vonných látek poskytuje krémy na pleť (Nivea-krém).

Eucken Rudolf (* 1846 v Curychu), švýc. filosof, 1908 obdržel Nobelovu cenu liter., 1874—1920 prof. v Jeně; jest nejvýzn. bojovník idealistické metafysiky v duchu mod. protestantismu.

Euclea L., rod čel. Ebenaceae; 17 stromovitých, vesměs afrických druhů s poživatelnými plody (embolo, guari). E. pseudebenus P. May z Kapska poskytuje t. zv. oranžské dřevo ebenové (Orange riwer ebony).

Eudaimonie (řec.), trvalá blaženost.

Eudaimonismus (z řec.), směr, označující rozkoš za nejvyšší cíl konání; pod. utilitarismus.

Eudermol jest salicylan nikotinu. Tvoří krystalky ve vodě snadno rozpustné, b. t. 117.5° C. Jako 0.1% masť nebo roztok užívá se proti parasitním kožním nemocem.

Eudialyt, načervenalý nerost, chlor obsahující zirkonokřemičitan sodíku, vápníku, železa a ceru, nachází se v šesterečn. krystalech nebo celistvý v elaeolithovém syenitu v Grónsku, na poloostrově Kola, v Norsku, kdež sluje též eukolit.

Eudiometr (řecky), přístroj k určování množství kyslíku ve vzduchu. Do vrchního uzavřeného konce kalibrované skleněné trubice jsou proti sobě zataveny dva platinové drátky E. naplní se rtutí, otevřeným koncem postaví se do nádoby se rtutí, zespodu žene se přes rtuť do e-u určité množství vlhkosti a kysličníku uhličitého, zbaveného vzduchu, připustí se asi stejný objem vodíku, odečte se objem směsi a mezi zatavenými platinovými drátky dá se přeskočiti elektrické jiskře. Nastane sloučení dvou objemů vodíku s 1 objemem kyslíku na vodu, nastane úbytek plynu a rtuť v e-u stoupne o určitý objem, který lze odčísti. Ze zmenšení objemu lze vypočítati množství kyslíku v původní směsi (asi ⅓ zmenšení objemu). Eudiometrie, zkoumání kyslíkového obsahu vzduchu.

Eudiometr, přístroj k analyse kyslíku a j. plynů.

Eudisté, franc. mis. sdružení, zal. J. Eudesem, za rev. rozpuštěné, 1826 obnovené; účinkuje v USA., Kanadě a Kolumbii.

Eudokia, Eudoxia, dcera franckého vůdce Bauta, od r. 395 manželka vých.-římského cís. Arcadia, kterého pro jeho slabošství úplně opanovala; zapudila r. 404 patriarchu J. Chrysostoma do Kappadokie.

Eudokia Makrembolitissa, dcera byz. cís. Konstantina VIII., proslavená svojí krásou; 1017 panovnice za skut. vlády svého švakra Dukase, později zavřena do kláštera, kde se věnovala vědě.

Eudonym P. S., pseud. Jana Spačila.

Eudophyty (Entophyty, řec.), rostliny, parasitující uvnitř těla rostlin jiných, jako na př. některé houby, jež nanejvýše jenom svými orgány rozmnožovacími přerůstají mimo svého hostitele.

Eudoxie (rus. Jevdokia) Feodorovna Lopuchin (1669—1731), první manželka cara Petra Velikého, 1698 zavřena do kláštera a po nastolení Petra II. osvobozena.

Eudoxin jest vizmutová sůl tetrajodfenolftaleinu (nosofenu). Je to červenohnědý prášek, bez vůně a chuti, ve vodě a lihu nerozpustný. Užívá se v lékařství

buď vnitřně k desinfekci zažívacího traktu nebo zevně jako náhražky za jodoform do rány a při kožních nemocích.

Eudoxos z Knidu, řecký hvězdář, matematik a lékař (408—355 př. Kr.), podnikl velké cesty, založil si školu v Kyziku, pak přišel se svými žáky do Athén, kde učil vedle Platóna na Akademii.

Eudrenin obsahuje v 1 cm³ 0.01 g chloridu β-eukainu a 0.033 g chloridu adrenalinu. Užívá se k injekcím při lokální anestesi.

Euergetés (řec., dobrodinec), přívlastek Ptolomea III. (246—221 př. Kr.) a Ptolomea VIII. (170—116 př. Kr.).

Eufemie (řec.), křesť. svatá, umučena prý v Chalcedonu za Diokleciána. Svátek 16. září.

Eufemie, též Ofka, manželka Oty I. Sličného, knížete olomouckého, sestra krále uherského Ladislava I. a matka Svatoplukova. Založila společně se svým manželem známý klášter v Hradišti u Olomouce r. 1078. Zemřela r. 1111 a pochována v Hradišti vedle svého chotě.

Eufemismus (řec.), zmírňující, zkrašlující výraz, na př. „zesnouti" pro smrt. Eufemisticky, zkrašlujícím způsobem.

Euferin (eupherin) jest syrup, obsahující vedle extraktu tymiánového ještě guajakol, kyselinu glycerinfosforečnou a arsen. Užívá se při onemocnění dýchacích cest.

Euferrol jest olejovitá emulse síranu železnatého, uhličitanu draselného a kyseliny arsenité. Do obchodu přichází v želatinových kapslích. Užívá se v lékařství při nervose, anemii, chlorose, v rekonvalescenci po těžkých nemocích a pod.

Eufonie (řec.), dobrý zvuk. Názor, že eufonické hlásky bývají vsunovány pro docílení dobrého znění (na př. b ve fr. slově nombre), je nesprávný.

Eufonium, 1. (euphonion, řec., lahodně znějící), hudební nástroj, zhotovený Chladnim 1790, skládající se ze skleněných trubek přiměřeně dlouhých. Dotykem mokrým prstem vydávají jemný zvuk. — 2. Plechový nástroj hudební (barytonový roh).

Euforbium jest zaschlá mléčná šťáva kaktusu podobného pryšce pryskyřičného (Euphorbia resinifera), rostoucího v sev. Africe. Náleží mezi klejopryskyřice. Tvoří žlutavé neb žlutohnědé, nepravidelné, křehké kousky, jež se vylučují na květních okolících, ostnech a plodech. Pryskyřice má ostrou, palčivou chuť, ale jest skoro úplně bez zápachu. Prášek snadno způsobuje zánět sliznice a dráždí ku kýchání. Působí silně počistivě a proto užívala se dříve jako silné projímadlo. Dnes se užívá na náplastě, mastě a k nátěru na kovy.

Euforin, euphorin, fenylurethan $C_2H_5 . CO_2 . NH . C_6H_5$ vyrábí se působením anilinu na ethylester kyseliny chloromravenčí. Tvoří bezbarvé krystalky, ve studené vodě těžko, v alkoholu a éteru snadno rozpustné. Taje při 52° C. Uchovává se chráněn před světlem. Používá se ho jako prostředku proti bolení hlavy, proti nervovým a reumatickým bolestem a na rány místo jodoformu.

Euforión, 1. podle řec. báje okřídlený syn Achillův a Helenin, zabitý Diovým bleskem. — 2. Řec. gramatik z Chalkis na Euboii (* 275), knihovník Antiocha syrského skládal eposy a epigramy.

Euforismus (řec.), teorie, podle níž smysl života má být uskutečněn dokonalým člověkem v dokonalém státě.

Eufrasie (kolem 380—410); křesť. svatá; svátek 13. března.

Eufrat (per. Ufratu, hebr. Phrat, syr. Ephrat, arab. El-Fara), největší řeka v Přední Asii, as 2700 km dl., odvodňuje území 673.000 km²; pramení v arménské vysočině, přijímá Tochma-Su, protéká Taurem 600—1000 m hlubokou soutěskou, tvoří na 300 peřejí, teče pak na j.-z. a na jih, u Meskene se obrací na vých., později na j.-v.; důležité přítoky ústí jen z leva (Belich, Chabur). Od Hitu protéká rovinou, hojně zavodňovanou kanály, u Bagdadu se blíží na 35 km Tigridu; spojuje se s ním však teprve 20 km nad Basrou; vzniká tak Šatt-el-Arab, ústící do Perského zálivu. Stav vody podléhá značným změnám; vysoká voda panuje od března do července a dovoluje paroplavbu až do Samsatu, pravidelná plavba je však možná jen do Hitu. V E-u je hojnost ryb.

Eufrosyna († k. 470), křest. svatá, žila prý dlouho v klášteře přestrojena za muže. Svátek 11. února. — Jiná E., uctívaná v Basileji, patří k jedenácti tisícům panen (↪ Uršula).

Eufrosyné (řec., veselá mysl), jedna ze tří ↪ Gracií.

Euftalmin, euphtalmin, $C_{17}H_{25}NO_3$ jest bezbarvý krystalický prášek, tající při 113° C; přichází v obchodě obyčejně v podobě chloridu. Tento je na vzduchu stálý, taje teprve při 183° C, ve vodě, v alkoholu se dobře, v éteru špatně rozpouští. Užívá se v očním lékařství místo atropinu.

Eufyllin, euphyllin jest sloučenina theofyllinu s ethylendiaminem. Jest to nažloutlý, krystalický prášek, ve vodě z části rozpustný. Obsahuje as 80% theo-

fyllinu. Slouží jako diuretikum v lékařství.

Eugallol, roztok pyrogallolmonoacetátu v acetonu, natírá se při léčení šupinatých lišejů.

Euganejské pahorky (Monti Euganei n. Paduani), v sev. Italii, jz. od Padovy, nejv. vrch Monte Venda 603 m; hustě zalesněny, mramorové lomy; proslulé sirné prameny, Abano Bagni, Battaglia a j.

Eugatol jest směs sodných solí o-aminofenolsulfokyseliny a p-aminodifenylaminsulfokyseliny s peroxydem vodíku. Slouží jako neškodné barvivo na vlasy.

Eugen Fr. (1663—1736), princ Savojský, rakouský vojevůdce; odmítnut na dvoře Ludvíka XIV., vstoupil do vojska rak., účastnil se bitvy za osvob. Vídně od Turků a všech dalších bojů s Turky, které jako polní maršál u Zenty a pozd. pod Bělehradem na hlavu porazil. Jako vítěz. vojevůdce účastnil se též válek ve Španělsku, Italii, Nizozemsku a Polsku. Přes své vojen. zaměstnání měl smysl pro vědy a shromáždil ve Vídni krásnou knihovnu, část to pozdější státní knihovny.

Eugen (z řec.), t. Evžen — Sv. E. kartaginský biskup z konce 5. stol. Šířil křesť. mezi Vandaly. — Jm. papežů: E. I. (652—57) snažil se o odstranění rozkolu mezi záp. a vých. církví. — E. II. (824—827). Proti ↷ obrazoborectví a pro větší kázeň kněžstva. — E. III. (1145—63) musil o Řím dlouho bojovati za podpory vév. norm. Rogera. Dal podnět k 2. křiž. výpravě. — E. IV. (1431—47). Svolal koncil basilej., jímž byl pro rozpory sesazen. Ale E. IV. uhájil své místo proti nově zvolenému Felixu V. hlavně zásluhou ↷ Eneáše Sylvia, načež přeložil koncil do Ferrary (r. 1438) a pak do Florencie. Za něho dosaženo návratu části vých. křesťanů k církvi katol. (↷ uniaté).

Eugenia, Michelii, rod čel. Myrtaceae (myrtovité), zahrnující stromy i keře s listy vždy zelenými a květenstvími obyčejně hroznovitými, nesoucími za plodu chudosemenné bobule. Asi 700 druhů toho rodu náleží vesměs tropům, hl. americkým. Nejznámější jsou: E. Michelii Lam. z Brasilie, E. pseudocaryophyllus Dec. z Brasilie a E. australis, jichž aromatické plody jsou jako ovoce i jinak upotřebitelné. E. cheken Hook. et Arn. z Chile poskytuje listy užívané v lékařství (prostředek tonický, antiseptický, diuretikum, expektorantium), E. acris pak olej užívaný v parfumerii. O nejdůležitějším druhu E. caryophyllata Ndz. ↷ Caryophyllus aromaticus.

Eugenie, histor. diamant Kateřiny II., 51 kar. těžký, původu brasilského neb indického, která jej věnovala Potemkinovi. Napoléon III. jej koupil svojí nevěstě Eugenii jako svat. dar. Nyní jest v majetku jistého indického maharadži.

Eugenie (z lat.), t. Evženie. Sv. E. mučednice, žila ve III. stol. v Římě. E. Marie (1826—1920), pův. hraběnka španěl. z Montijo (j=ch). R. 1853 provdána za frc. cís. Napoléona III., jehož dlouho přežila j. hrab. z Pierrefondu. Žila jednak v Anglii, jednak ve Španělsku.

Eugenika (řec.), „učení o dobrém rodu“, zvl. v zemích s angl. řečí označení pro hygienu rasy. Původcem názvu je zakladatel Francis Galton, jenž ji takto definuje: „E. je věda, zabývající se všemi vlivy, jež zlepšují vrozené vlastnosti rasové a jež umožňují rozvoj těchto vlastností k největšímu možnému užitku celku.“ Lit. A. Brožek, Zušlechtění lidstva (1914), J. Kříženecký, Kapitoly o eugenice (1921). Česká společnost eugenická založ. 1915.

Eugenol (allylguajakol), $C_6 . H_3 . C_3H_5 . OCH_3 . OH$, nachází se v oleji hřebíčkovém, skořicovém, kafrovém atd. Připravuje se působením hydroxydu draselného na olej hřebíčkový a destilací s kyselinou sírovou. Tvoří bezbarvý, hřebíčkově vonící a chutnající, ve vodě málo rozpustný olej. S manganistanem draselným v alkalickém roztoku poskytuje vanilin. ↷ isoeugenol a voňavé látky.

Eugol obsahuje β-naftol, eukalyptol, salol, menthol, kys. boritou, extrakt hamamelidový a něco formaldehydu. Slouží jako antiseptikum.

Euguform, acetylenový methylendiguajakol, používá se v podobě prášku nebo masti při léčení vředů.

Euhémeros, řec. filosof k. r. 300 př. Kr., autor utopistického spisu (Hiera anagrafé) o ideálním státu na třech ostrovech v Indickém oceánu; bohové byli prý původně pozemští králové, kteří se dali uctívat. Euhémerismus nazývá se zbožňování zasloužilých lidí.

Eucharis Pl., rod rostlin čel. Amaryllidaceae (narcisovité) z Kolumbie. E. amazonica Hort. a E. candida Schlim., s řapíkatými, podlouhle vejčitými listy a okolíky bílých, vonných květů, náleží k nejpěknějším pokojovým cibulnatým rostlinám.

Eucharistia (díkůčinění), nazývá se od prvních dob křesťanských a) večeře Páně, b) svátost oltářní (tělo a krev Kristova pod způsobami chleba a vína), c) mše svatá. Důvodem je, že Kristus ustanovuje ji při poslední večeři, před tím Bohu díky činil a že se touto svátostí

Eucharis amazonica.

Bohu díky vzdávají; eucharistika, učení o večeři Páně.

Eucharistický; e. kongres, církví svolaná mezin. schůze, za účelem rozšíření uctívání Nejsv. svátosti mezi věřícími; stálý předseda je biskup namurský; e. svaz národů ve Vídni.

Eucharistie Svatá, revue spolku kněží, klanějících se Nejsvětější Svátosti oltářní, sodálů Mariánských, Unie Apoštolské a kněží terciářů; založena 1895 v Kroměříži, kde vycházela redakcí Doběny a dantisty Jana Blokše, pak v Olomouci, kde ji řídili Alfons Pryč a Josef Ocetek. (Viz Dostál, ČKD 1899, 335. Podlaha, Bibl. 1850.)

Eucharistini (kněží Nejv. svátosti, Societas Sanctissimi Sacramenti, zkr. S. S S.), sdružení, založené 1856 Petrem Julianem Eymardem, 1895 papežem potvrzené; čes. „Eucharistia" od 1889; 1850 zal. Eymard též řehol. sdruž. Eucharistinek.

Eucharius, kř. svatý, domněle žák apoštola Petra a první biskup Trierský; památka 8. prosince.

Euchelaion (řec.), svátost, spojená s modlením a pomazáním u vých. církví; odpovídá poslednímu pomazání u církve řím. katol.

Eucheuma Ag. (Euchema), rod třídy řas červených (Rhodophyceae) s plochou, rozmanitě větvenou stélkou. Některé druhy (na př. E. spinosum Ag.) jsou na jihoasijském pobřeží pojídány jako salát, též slouží k výrobě ↝ agaru.

Euchinin, chininethylkarbonát,

$$CO\begin{cases} OC_2H_5 \\ O\,.\,C_{20}H_{23}N_2O \end{cases}$$

vyrábí se z chininu působením kyseliny chloromravenčí. Jest to bílý, ve vodě těžko, v alkoholu a éteru snadno rozpustný prášek, tající při 91° C, skoro úplně bez chuti. Vodný roztok reaguje alkalicky. Tvoří snadno krystalovatelné soli. Užívá se v lékařství místo chininu v dávkách 0.25—0.5 g.

Euchlaena Schrad., rod čel. Gramineae (trávy). Jediný mexický druh, pokládaný dnes za mateřskou rostlinu naší kukuřice, je širokolistá, kukuřici podobná tráva E. mexicana Schrad., dorůstající 2—7 na výšky, sloužící v teplých krajích za krmivo a u nás pěstovaná někdy jako tráva okrasná.

Euchloena mexicana.
a) samčí, b) samičí květ.

Euchologion (řec.), hlavní obř. kniha vých. církve, obsahuje bohoslužebný řád pro mši, svátosti, modlitby atd.

Euchroit, temně zelený nerost, vodnatý arseničan měďnatý, tv. 3·5—4, spec. v. 3·3, krystaluje v soustavě kosočtver.

Eukainy, deriváty oxymetylpiperidinu. V lékařství užívá se pouze β-eukain (benzoylvinyl-diacetonalkamin), hl. v podobě soli kyseliny solné nebo mléčné. Při stejné účinnosti jest 4krát méně jedovatý než kokain, používá se ho rovněž jako anaesthetického prostředku.

Eukalyptin jest přečištěná destilovaná silice eukalyptová, které se užívá podobně jako francovky k masáži, jako prostředku desinfekčního a k čištění vzduchu. Často užívá se též mýdla, ústní vody, zubní pasty a karamelek s přídavkem čisté eukalyptové silice.

Eukalyptol ↝ cineol.

Eukalyptová silice (olej) (Oleum Eucalypti), vyrábí se destilací vodní parou z čerstvých listů různých druhů blahovičníků a to hlavně b. kulatoplodého (Eucalyptus globulus). Jest to čirá, kafrově páchnoucí a hořce aromaticky chutnající kapalina, hutnoty 0.86—0.94, vroucí při 170—233° C. Obsahuje až 70% cineolu (eukalyptolu). Slouží jako antiseptikum, při horečkách a na výrobu eukalyptolu.

Eukalyptové listy, Folia Eucalypti, jsou sušené listy blahovičníku kulatoplodého (Eucalyptus globulus), rostoucího původně v Australii a dnes pěstovaného ve všech tropických krajinách, kde je sázen, aby odvodňoval vlhké, malarií zamořené krajiny. Listy jsou úzké, poněkud prohnuté, kožovité, po okraji ztlustlé. Mají příjemnou aromatickou vůni a aromatickou, poněkud nahořklou příchuť. Obsahují 1.6—3% silice eukalyptové, dále třísloviny, pryskyřici a hořké látky. V lékařství užívá se u nás hlavně listů dovážených z Italie a sev. Afriky. Používá se jich na výrobu silice, jako prostředku horečku utišujícího a vyrábí se z nich tinktura (lihový výtažek), jež slouží proti žaludečním a střevním katarům, s vodou zředěna ke kloktání a na obvazy.

Eukalyptový olej, destilací listí různých druhů rodu Eucalyptus s vodou získávané éterické oleje; surový produkt rektifikuje se sodným louhem. Suché listí Eucalyptus globulus poskytují 1·6—3proc. jasně žlutý olej, který svou vůní po cineolu občerstvuje a chutná příjemně po koření; jest pravotočivý a skládá se z cineolu (eukalyptolu), d-pinenu a jiných terpenů. Nahrazuje se přípravky z E. odorata, oleosa, cneorifolia a dumosa. Olej z E. amygdalina voní silněji po terpenech, otáčí nalevo, obsahuje málo cineolu. Některé eukalyptové oleje obsahují převážně citronellal, jiné citral, některé voní po perníku. E. o. slouží proti horečce (rozprašují se v místnostech), při nemocech dýchacích orgánů, k parfumování mýdel, k přípravě zubních a ústních vodiček.

Eukasin, kaseinamoniaková sloučenina, doporučuje se jako výživná látka v polévce, kakau, čokoládě, zvl. při dně.

Euklas, vzácný nerost, křemičitan berylnato-hlinitý, jasně zelený, žlutý, modrý až bezbarvý, průhledný, tv. 7·5, spec. v. 3·1, vyskytuje se v jednoklonných krystalech v Brasilii, na Urale, v Tyrolsku. Zelený nebo modrý broušený euklas jest hledaným drahokamem.

Eukleidés (Euklid), 1. po zahnání 30 tyranů první archon v Athénách (403—2); byla za něho zavedena mileská (Eukleidova) abeceda. — 2. E. z Megary, řec. filosof, založil po smrti Sokratově 399 př. Kr. „megarskou školu". — 3. E., „otec geometrie", k. r. 300 př. Kr., v Alexandrii u dvora Ptolemaia Sotera. Ze spisů je nejdůlež. „Stoicheia", t. j. prvky geometrie, o 13 knihách shrnující axiomaticky vše, co bylo tehdy o geometrii známo (český překl. F. Servít, 1907). „Data" je jakýsi úvod do geom. analysy, „Phainomena", obrys astronomie. Lit.: T. Smith: Euclid, his Life and System (1902).

Euklidova geometrie, název geom., pokud se zakládá na axiomatech, stanoven. Euklidem. Tato geom. je nástrojem přírodních věd a techniky a jediná, již lze názorně představiti. Neeuklidova geom. je taková, kde jsou euklid. axiomata nahrazena jinými; teorií relativity řadí se i tato geom. k přírod. vědám. ↗ geometrie.

Euknemie (řec.), trojhranná forma typicky evrop. holenní kosti, rasový znak jako opak ↗ platyknemie.

Eukodal, obsahuje chlorid dihydroxykodemanu, omamující a bolesti zmírňující prostředek.

Eukodin, kodeinbrommethylát, uklidňující, méně jedovatý než kodein, takže může se používati ve větších dávkách (↗ morfosan).

Eukol, guajakolacetát,

$$C_6H_4OCH_3 . OCH_3 . CO,$$

jest bezbarvá kapalina, v éteru a alkoholu snadno rozpustná, hutnoty 1.138, vroucí při 240° C. Používá se jako lék.

Eukrasie (řec., „dobrá směs"), v helenském lékařství výraz pro správný poměr šťáv v těle (↗ lékařství).

Eukrit, gabru podobná hornina, skládá se z anorthitu, dialagu nebo augitu a olivinu, nachází se hlavně ve Švédsku, Norsku a Irsku. — Též z anorthitu a augitu se skládající meteority.

Eukupin, odrůda chininu podobného alkaloidu kupreinu, ničí zárodky vředů, utišuje bolesti při rakovině, protržení konečníku a používá se též vnitřně při chřipce.

Eulachonový olej náleží mezi rybí tuky (trány). Vyrábí se z některých druhů ryb (Thaleictys pacificus), vyskytujících se v Brit. Sev. Americe. Má hutnotu 0.865—0.872.

Eulaktol jest práškovitý výživný preparát, vyrobený z mléka za přídavku rostlinné bílkoviny.

Eulalie (řec., „dobrořečná), žen. křestní jméno; křest. svatá, umučena prý za Diokletiana. Svátek: 10. pros.

Eulan B, F, extra, W, jest prostředek sloužící k trvalé ochraně vlny, peří atd. proti molům. Předmět se namáčí do 1—2.5% roztoku a pak se promyje a vysuší. Pravděpodobně složen jest z komplexních anorganických kyselin a jejich solí vedle různých tajných přídavků.

Eulatin jest směs stejných dílů kyseliny p-brombenzoové a antipyrinu. Jest to bílý, hořký prášek, sloužící jako lék proti kašli v dávkách 0.1—0.5 g jednou za 3—4 hod.

Eulaxans, sodná sůl fenolftaleinu, sloužící jako projimadlo, přichází v tabletách po 0.05, 0.1 a 0.2 g, které obsahují ještě cukr.

Eulenburg, st. šlechtický rod hornosaský, o němž první zmínka již ve 12. stol. R. 1786 povýšeni na pruská hrabata. Z nich nejznámější: Philipp, kníže (1847—1921), něm. diplomat, intimní přítel Viléma II. a velice vlivná osobnost německá. Zapleten byl do známého procesu Maxmiliana Hardena, obviněn z homosexuality, kompromitován a donucen odejíti do ústraní. Vydal knihu svých vzpomínek: Aus 50 Jahren (1923).

Eulengebirge, ☞ Soví pohoří.

Eulenspiegel Till († 1350), něm. šprýmař; procestoval Dolní Sasko, Duryňsko a Vestfálsko; hrdina četných příběhů, vzniklých původně k. r. 1500, hojně přeložených a zpracovaných.

Euler Karl (1828—1901), něm. učitel tělocviku a odbor. spisovatel (Die Gesch. des Turnunterrichts a j.).

Euler Leonhard (1707—83), matematik a fysik, působil hl. v Rusku, napsal as 200 odborných spisů; vynikl zvl. v matematice, kde učinil zcela nové objevy (na př. variační počet).

Eulerova věta: v každém rovinami ohraničeném, jednoduše souvisejícím tělese (Eulerův mnohostěn) rovná se počet úhlů, rozmnožený o počet ploch, dvojnásobku počtu hran. Byla uveřejněna Eulerem 1758, znal ji však již Descartes, snad i Archimedes.

Eulithin (blejno vizmutové), nerost, křemičitan vizmutový $Bi_4Si_3O_{12}$, tvoří malé čtverečné krystaly, hnědý a žlutý, lesku démantového.

Eulogie (řec., „dobře znějící výraz"), kněžské požehnání obci; též tolik jako eucharistie; dosud neposvěcený chléb.

Eulysit, z olivinu, diallagu a granátu složená hornina.

Eumaios, „pastýř vepřů", věrný sluha Odysseův.

Euman jest serum, užívané ve zvěrolékařství proti moru vepřového dobytka a vyráběné za pomoci příslušného bacilu.

Eumekon jest opiový preparát, obsahující asi 1.5% chloridu morfinu a zbavený škodlivých příměsí. Obsahuje též salicylan sodný a j. látky. Slouží v lékařství proti morfinismu a jako náhražka za morfium v těžkých případech.

Eumenés E. z Kardie v Thracii, 341 př. Kr. kancléř Filipa macedonského, arcikancléř Alexandra Vel. Po jeho smrti byl místodržitelem v Kappadocii a v Paflagonii, porazil 321 Kratera a Antipatra. Bojoval s Polyperchonem proti Antigonovi; 316 byl zrazen a zabit.

Eumenés II. († 159), král pergamonský, podporoval Římany zvl. proti Antiochovi Vel. syrskému a proti Macedonii; pokusil se o dohodu s Perseem maced. a dostal se tak do řím. nepřízně. Založil pergam. knihovnu a dokončil ☞ Oltář pergamonský.

Eumenidy, řecké bohyně msty, ☞ Erinye. Též sl. tragedie Aischylova, provozovaná v Athénách 453 př. Kr.

Eumenius (* k. 260 po Kr.), řím. řečník z Gallie, jsou mu připisovány tři řeči o Konstantinovi a řeč o Constantiovi.

Eumenol jest tekutý extrakt z čínského tang-kulového kořene, jehož se užívá proti obtížím menstruačním. Přichází také v podobě tablet.

Eumolpos, v řec. báji syn Poseidónův, král thrácký, pomáhal Eleusině proti ☞ Erechtheovi a zajistil mír tím, že se prví podrobili Athénám; jeho potomci (Eumolpidové) vykonávali pak u Eleusinů nejdůležitější úřad.

Eumydrin, atropin-methylnitrát, $C_{17}H_{23}ON . NO_3 . CH_3$, vyrábí se z atropinu methylací a působením kyselinou dusičnou. Tvoří bílý, krystalický prášek, tající při 163° C, ve vodě a alkoholu snadno, v éteru a chloroformu skoro nerozpustný. Slouží jako náhražka za atropin v očním lékařství v dávkách 0.001—0.0025 g. Jest prudce jedovatý a proto musí býti uchováván odděleně a chráněn před světlem.

Eunapios ze Sardu (k. 345—420), řec. řečník, napsal jako přívrženec novoplatonismu 23 biografií filosofů a pokračování kroniky Dexippovy o době 270-404.

Eunaterol jest čistý olejan sodný. Přichází jako bílá, měkká, mýdlu podobná hmota, páchnoucí slabě po kyselině olejové. Užívá se proti žlučovým kamínkům v podobě pilulek, povlečených čokoládou.

Eunol α a β, naftol-eukalyptol. Tavením směsi α- nebo β-naftolu s eukalyptolem vznikají chemické sloučeniny intensivní aromatické vůně a hořké chuti. α-naftol-eukalyptol tvoří krásné jehličky, při 40° C měknoucí a při 73—75° C tající na čirou kapalinu. β-naftol-eukalyptol má bod tání 50° C. Obě sloučeniny těkají s vodními parami, jsou ve vodě nerozpustné, rozpouštějí se v alkoholu, éteru chloroformu, benzenu, olivovém oleji a horkém glycerinu. Používá se jich na rány jako antiseptika a při kožních nemocech. Uchovávají se chráněny před světlem.

Eunomios († 393), od 360 arian. biskup v Kyziku, byl vypuzen do vyhnanství pro

rozpory s unionistickou formulí cís. Constancia.

Eunuch (kleštěnec, kastrát), všeobecně muž zbavený varlat nebo též penisu, neschopný tudíž plození, s charakteristickým tvarem těla; v užším smyslu kleštěnec, pověřený v Orientě správou harému. Na vých.-řím. dvoře byli kastráti často oblíbenci císařů a velmožů a eunuchos bylo dokonce pojmenování urč. úřadu, asi jako komoří. Náčelník černých eunuchů u tur. dvora se nazýval Kislar Agassi. E. byli v 17. a 18. stol. hlavně v Italii velice oblíbeni jako zpěváci (soprán); zrušením mnohoženství jejich význam klesá až skoro úplně mizejí.

Eunuchoidismus, kleštěnecký útvar těla, vznikající nečinností pohlavních žláz; rozlišuje se e-ní ztučnění a vzrůst. Oběma je společné zakrnění vnitřních a vnějších pohlavních orgánů a odlišný vývoj t. zv. druhořadých pohlavních znaků (vousu, prsou, pánve a pod.).

Eupator (řec., „ze vznešeného otce"), přídomek syrských a pontských králů, na př. Antiocha V. (164—162) a Mithridata Vel. (120—63).

Eupatorium Tourn. (konopáč), rod čel. Compositeae (složnokvěté) s asi 400 druhy bylin i keřů, jež až na 6 jsou domovem v Americe. U nás roste volně na vlhkých místech pouze E. cannabinum (k. sadec), vytrvalá až 1¾ m vysoká bylina se vstřícnými, téměř k samému řapíku ve 3—5 kopinatých úkrojků rozdělenými listy a bělonachovými úbory květů v konečných svazečcích na vidlanovitě rozvětvených větvích, skládajících chocholičnatou latu. Dříve užíváno ho jako domácího prostředku na rány. Některé severoamerické druhy jsou pěstovány v zahradách.

Eupatorium cannabium. a) větev s květem, b) květ.

Eupatoria, → Jevpatoria.

Eupen, belg. město v prov. lutyšské, do r. 1920 pruské krajské město, na ř. Veseře, 12.650 ob. Četný průmysl a živý obchod.

Euphorbia (pryšec), rod čel. Euphorbiaceae; vrcholíková květenství jsou složena ze zdánlivých kvítků, cyathií, t. j. cymosních květenství, jichž srostlý obal sestává z 5 podpůrných listénců; ve středu obalu je ♀ květ (pouhý pestík) a kolem 5 květů ♂, redukovaných na 1 tyčinku. Obal napodobuje pravý květ zbarvením a medovými žlázkami. Rod tento

Euphorbia canariensis.

Euphorbia pulcherrina.

obsahuje 600 druhů, z nich je v Čechách 16. Hlavně je rozšířen v subtropech a suchých vnitrozem. stepích a pouštích. Kosmopolitické druhy plevelové jsou u nás zastoupeny: E. helioscopia L., p. se žlázkami elliptičnými a E. Peplus L., p. okrouhlý se žlázkami půlměsíčnými (na půdách hnojených). Na suchých úhorech je hojný E. Cyparissias L., p. chvojka s bohatým okolíkem vidlanů s listeny žlutými a červenými. Druhy humosní rostoucí na vlhčích místech v hájích, mají tlusté oddenky a vysoké lodyhy (1 m). Na stepích a pouštích rostou druhy sukkuentní, napodobující vzezřením stromovité kaktusy. Stonky jsou tlusté, masité, 4-i vícehranné až křídlaté, hrany mají ostny, listy se nevyvinují. Kandelábrovitým větvením vznikají neproniknutelné houštiny. V Egyptě a Vých. Indii roste E. antiquorum L., na Kanárských

Euphorbia lathyris L.

Euphorbia splendens.

ostrovech E. canariensis L., E. resinifera v Marokku poskytuje → euphorbium. E. splendens Lodd. a E. pulcherrima (Poinsettia p. Gr.) s rudými květy se pěstují ve sklenících.

Euphorbiaceae (pryšcovité), čeleď rostlin dvouděložných ze řádu Tricoceae; všecky vegetativní části jsou prostoupeny mléčnicemi; květy ve květenstvích racemosních nebo cymosních jsou někdy

Croton tiglium.
a) samčí, b) samičí květ, c) plod.

redukovány až na jednu tyčinku. Semena jsou opatřena masíčkem (caruncula) z olejnatého pletiva (roznášejí je proto mravenci). Květy jsou někdy nápadné zbarvenými podpůrnými listeny. V Evropě jsou 2 rody bylinné, ostatní jako dřeviny rozšířeny v tropech a subtropech. U nás Mercurialis (bažanka) a Euphorbia (pryšec). Mnohé poskytují olej (Ricinus, Croton), Hevea kaučuk, Manihot sago „tapioka", Mallotus barvivo, Aleurites též olej atd. Mléko Hippomane ze Sev. Ameriky jest prudce jedovaté.

Euphorbium, klejopryskyřice z mléka Euphorbia resinifera Bg. z Marokka (též z jiných sukkulentních druhů toho rodu). Obsahuje euphorbon, kyselinu euphorbinovou a kaučuk. Dává se do nátěru a užívá se ho ve zvěrolékařství.

Euphorion, časopis pro liter. historii, řízený prof. Sauerem v Praze; zal. 1901 (Vídeň).

Euphoxie (řec.), subjektivní pocit blaha nemocného; vzniká buď sám dokonce též u smrtelně nemocných a umírajících, nebo bývá způsoben lékařovým zásahem.

Euphrasia L. (světlík), Scrophulariaceae, nízká bylina se vstříčnými, obyčejně dlanitě dělenými listy, malými květy a smačklou tobolkou; asi 100 druhů v mírném klimatu, obyčejně poloparasitujících na kořenech (→ polocizopasník). E. officinalis L., světlík lékařský, s bílými, fialově a žlutě zbarvenými květy, rostoucí na lukách a pastvinách v Evropě a Severní Americe, byl dříve používán v lékařství při očních nemocech.

Euphrasia officinalis.

Euphuismus, způsob angl. prosaického stylu, obvyklý v angl. písemnictví až do r. 1590; nápadné spojování protikladů nebo parallel, zdůrazněné alliterací neb slovními hříčkami a ilustrované častými „Eupheus" (1580) od Johna Lyly. — → gongorismus a marinismus.

Eupicin jest přípravek z dehtu jehličnatých dřev a formaldehydu. Jest to světle šedý, slabě páchnoucí prášek. Do obchodu přichází v podobě masti, tinktury, emulse nebo tekutého mýdla. Užívá se proti kožním nemocem.

Eupolis, řec. básník starší attické komedie (446—411), vystoupil již v 17 letech a byl sedmkrát vítězem.

Eupompos, řecký malíř ze Sikyonu, žij. k. 390 př. Kr., založil t. zv. sikyonskou školu, propagující zvl. teoretické znalosti.

Euporfin, chemický apomorfin-brommethylát, podporuje výmět jako apomorfin, dráždí však mnohem méně k dávení.

Eupyrin, vanilin-p-fenetidin, $C_{19}H_{21}NO_5$, vyrábí se tavením směsi vanilinu s p-fenetidinem a překrystalováním taveniny za směsi benzenu a petroléteru. Tvoří nazelenalé krystalky, špatně rozpustné ve vodě, dobře v alkoholu, éteru a chloroformu. Slouží v lékařství jako antipyretikum.

Eurasie, pojmenování spojených pevnin Evropy a Asie (zaved. E. Suessem).

Eurasijci, pojmenování míšenců Evropanů s domorodci v Britské Indii; jsou velmi důležitou složkou v sociálním vývoji ind. říše. Ženy jsou považovány za krásné, muži jsou však slabí.

Eure, fr. řeka, pramení na svahu Perche v dep. Orne, 226 km dl., ústí do Seiny u Rouenu.

Euresol, resorcinol-acetát, $C_6H_4(CH)O.COCH_3$ jest nažloutlá, s vodou se nemísící, hustá olejovitá kapalina, aromatické vůně, vroucí při 283° C.

Rozpouští se v acetonu, alkoholu, chloroformu a alkaliích. Užívá se v lékařství proti kožním nemocem podobně jako resorcin, buď přímo v podobě 10—30% roztoku v acetonu nebo ve spojení se sírou.

Eurhodiny, ke třídě azinů patřící dehtové barvivo, vznikající vstupem aminoskupiny nebo alkylované aminoskupiny do molekule fenazinu $C_6H_4\langle{N \atop N}\rangle C_6H_4$ Tvoří červené až fialové soli. Sem patří neutrální barviva, na př. neutrální červeň, vznikající společnou oxydací dimethyl-p-fenylendiaminu a m-toluylendiaminu a neutrální violeť, vznikající z p-aminodimethyl-anilinu a m-fenylendiaminu. V průmyslu se nepoužívají, jelikož jsou citlivá vůči kyselinám a alkaliím.

Eurhodoly, mohutností a fluorescencí eurhodinům podobná barviva, vznikají ze sulfokyselin asinu tavením s hydroxydem draselným.

Eurich, nejmocnější král Vizigotů, 466—484, vrah a nástupce Theodericha II., zmocnil se celého Španělska a Gallska až k ř. Loire a Rhône.

Euripidés (k. 480—406), řecký tragik, vzdělal se podle Anaxagora a sofistů Prodika a Protagora, vystoupil jako básník 455, prvního vítězství dobyl teprve r. 441. Jeho díla brojí otevřeně proti tradiční víře, myšlení a stylu; vládnoucí osud jest u něho jen náhodou, nestaral se ani o tradiční pravidla umění, ani o ideální krásu. Chór jest u něho téměř jen pomůckou. Hlavním cílem bylo mu zobrazení vášně; nejlépe se mu dařily ženské charaktery, zvl. špatné. Používal prologu. Bez ohledu na četné nedostatky patří k nejduchaplnějším básníkům a byl velmi oblíben; měl velký vliv na pozdější dramatiky, i římské. Napsal asi 92 dramat. Do češť. překl. Durdíkem, Stiebitzem, Pražákovou, Sedláčkem.

Euripos („sund“), přirozený, asi 2 m hluboký průplav mezi ostrovem Euboia a Řeckem; nyní se nazývá Egripo. — Též vodou naplněný příkop kol zápasiště v římském cirku.

Eurit, celistvá nebo jemně zrnitá hornina, složením podobná četným porfyrům.

Eurofen (isobutylorthokresyljodid), žlutý amorfní prášek, voní slabě po šafránu, působí antisepticky, není jedovatý; v chirurgii používá se ho jako jodoformu, též při syfilitických nemocech kožních, při tuberkulose hrtanu a j.

Europa, v astronomii druhý měsíc Jupiterův, objev. r. 1610 Galileiem.

Europa, malý písečný ostrov v jižní části průlivu Mozambického, má znamenitý přístav; patří Francii. Asi 50 obyv. Ložiska guana a lov želv.

Europé, v řecké báji dcera fénického krále Agénora; byla unesena Diem, proměněným v býka, na Krétu, kde porodila Minoa, Rhadamanthya a Sarpédóna. Na Krétě byla uctívána pod jménem Hellotis nebo Hellotia. Bývá označována za bohyni měsíce.

Europe nouvelle, L', pařížský týdeník, založ. 1917, hájí nepolitické zájmy nacionálního bloku; uveřejnil důležitá předválečná akta.

Europium, Eu, vzácný kov, at. č. 63, atom. váha 152,0. Kysličník Eu_2O_3 a od něho odvozené soli mají barvu růžovou. Mimo chlorid $EuCl_3$ je znám ještě $EuCl_2$; oba barví plamen červeně.

Eurosamararium, mezi europiem a samariem ležící vzácný prvek.

Eurótas (nyní Iri), hl. řeka v Lakonii, pramení na hoře Chelmos, ústí vých. od Gythionu; tvoří v ústí do moře nezdravé bažiny. Na jejím břehu byla st. Sparta.

Euryale, jedna z ↘ Gorgon.

Euryale Salisb., Nymphaceae, s jedním druhem E. ferox Salisb. Je to vodní rostlina, s listy velkými až 1 m, kruhovitými, štítovitými, na spodní straně značně trnitými, které splývají na vodní hladině. Květy jsou purpurové, příjemně vonné, o průřezu 5 cm. Pochází z tropické Asie; je pěstována ve sklenících.

Eurybiadés, hl. vůdce Řeků ve druhé perské válce (480 před Kr.); po porážce u Thermopyl chtěl ustoupit na Peloponnés, na naléhání Themistoklovo setrval u Salamis, čímž bylo docíleno vítězství.

Eurydiké, manželka ↘ Orfeova, na útěku před Aristaiem zemřela, uštknuta hadem.

Euryhalinní (řec.), živočichové, snášející značné rozdíly obsahu soli (úhoř, losos a j.). Protiva: ž. stenohalinní.

Eurykleia, Odysseova kojná, kt. ho poznala při návratu podle jizvy na noze.

Eurymedón, řeka v Pamphilii (j. pobř. M. Asie); zde porazil 470 př. Kr. Kimón athénský Peršany a dosáhl vyklizení maloasijského pobřeží.

Eurymedón, athén. vojevůd. Bojoval 425 př. Kr. na Sicilii, Padl při obléhání Syrakus 413.

Eurynomé, dcera Okeánova, matka ↘ Charit.

Eurypylos, 1. kníže thessalský, ukořistil obraz Dionysiův. Odnesl jej do Achaje, kdež založil nekrvavé uctívání Dionysia; 2. král z Kósu, Herakleem přemožený.

Euryskop, přístroj, kterého se používá při fotografování.

Eurysthenidové, spartský král. rod.

Eurystheus, král mykénský, přispěním bohyně Héry zvítězil nad Heraklem.

Eurythermní (řec.), opak stenothermní, živočichové, schopní vydržeti velké rozdíly teploty.

Eurytmie (řec.), krásně učleněný pohyb, na př. při tanci, v hudbě, v řeči; eurytmicky, krásně (při pohybu).

Eurytos, v řecké mytologii král Oichalský, usmrcen ze msty Apollónem.

Eusapyl je směs chlor-m-kresolu a draselné soli kyseliny ricinolové v poměru 1:1. Přichází v podobě 1% vodního roztoku a užívá se jako desinfekční prostředek.

Eusebios, 1. z Caesareie (Palestina), (260—340), biskup, žák Pamphyliův; napsal první nábožen. kroniku. — 2. E. z Nikomedie († 341), biskup a pozd. patriarcha cařihradský, 337 pokřtil Konstantina Vel.

Eusebius z Neumarktu (* v druhé polovici XV. věku v slezském Neumarktu, † 1531 ve Velkém Hlohově), český apologeta; stal se františkánem, 1511 definitor, 1524 provinciál české františkánské provincie. Byl znamenitým kazatelem a obhájcem katolictví proti protestantům ve Slezsku, zanechal rukopisně prameny dějin řádu v českých zemích. — Lit.: Chronica Prov. Bohemiae, 1, 238. Vrbčanský, Nucleus Minoriticus (Praha, 1746, 21).

Eusemin jest fysiologický roztok kuchyňské soli s 0.75% chloridu kokainu a 0.5% 1% roztoku adrenalinu. Slouží v zubním lékařství k místní anestesi.

Euskopol, čistý, opticky inaktivní bromhydrát skolpaminu $C_{17}H_{21}NO_{4}$. HBr, osvědčený prostředek uklidňující a uspávací, používá se spolu s morfiem k vyvolávání narkosy t. zv. skolpamin-morfiové. Do obchodu přicházející skopomorfin je sterilisovaný roztok 0,0012 g euskopolu a a 0,03 g chlorhydrátu morfia ve 2 cm vody.

Euspongia officinalis, nejznámější druh houby k mytí.

Eustach, Dr., pseud. Dr. Jos. Páty.

Eustach, svatý, patron myslivců; mučedník, žijící za Hadriána; svátek 20. září.

Eustach od Svatého Anděla Strážce (* počátkem XVIII. věku v Praze, † 1779), český malíř v ceroplastice; vstoupil do řádu Karmelitánů, byl převorem na různých místech, posléze provinciálem v Praze. Prováděl malby ve vosku pro obrazárnu Martiniců ve Smečně, Vzkříšení Lazara pro klášter Klarisek na Františku v Praze, některé kusy jsou podnes v Italii. — Lit.: Dlabač, 1, 372.

Eustachius († r. 1770 v Praze), člen řádu bosých karmelitánů v Praze a nakonec provinciál řádu. Známy byly jeho malby ve vosku zvl. upraveném. Z nich vyniklo Lazarovo vzkříšení pro klášter blahosl. Anežky v Praze. Některé získala obrazárna Martiniců ve Smečně.

Eustenin, theobromin-natrium s jodidem sodným, $C_7H_7N_4O_2Na$. NaJ tvoří bílý, ve vodě rozpustný, hořký prášek, obsahující 51.1% theobrominu a 36.05% jodidu sodného. Užívá se v lékařství jako diuretikum (podporuje vyměšování moči), při arteriosklerose (zkornatění tepen) a j.

Eusynchit, nerost, vanadičnan olova a zinku, tvoří žlutočervené, kulovité neb hroznové agregáty (Hofsgrund v Badensku).

Eutannin, směs stejných dílů mléčného cukru a třísloviny, isolované z myrobalánů (kyseliny chebulinové). Jest nerozpustný ve šťavách žaludečních a rozkládá se teprve ve střevě. Slouží proto jako střevní stahovadlo.

Eutektikum (řec., snadno tající), směs dvou nebo více látek (eutektická směs, eutektická slitina), která má nejnižší bod tuhnutí (eutekt. bod). ↷ též tuhnutí a slitiny.

Euterpe Mart. (kapustoň), rod vyšších palem, s 10 druhy, v tropické J. Americe, se štíhlým, hladkým kmenem, zpeřenými listy, košťovitou palicí květní a tmavopurpurovými bobulemi. Mladé listové výhonky E. oleracea Mart. (↷ tab. trop. les.) a jiných druhů, požívají se jako kapusta. Dužnina plodů od E. edulis Mart., z vých. Brasilie, rozemnuta ve vodě poskytuje modrou tekutinu (Assai), nejoblíbenější to pochoutka v Pará; dává se také zkvasiti v palmové víno.

Euthanasie (řec., eu, dobrý, thanatos, smrt), působení smrti tam, kde není přijímána jako zlo, nýbrž kde je dobrem, vysvobozením. — S hlediska trest. práva označuje se euthanasií úmyslné usmrcení člověka, trpícího krutými mukami, proti nimž není pomoci, nebo nezhojitelnou nemocí, při čemž motivem činu je soucit s usmrceným. Čin takový je pak mírněji trestný nebo i beztrestný. Zákonné úpravy se dostalo e. nejprve v právu norském (§ 235. tr. z.), kde se praví: „... zbavil-li kdo z útrpnosti života nevyléčitelně chorého ...“, ukládán pak může býti mírnější trest. Jinde jest uzákonění euthanasie otázkou budoucnosti. — Jinou skutkovou podstatu navrhoval Liszt v Německu. — U nás v ČSR. prof. Miřička spolu s ostatními tvůrci čsl. osnovy trest. zák. navrhuje v § 271, odst. 3: „Usmrtí-li vinník úmyslně jiného ze soucitu, aby uspíšil jeho neodvratnou nedalekou smrt a tím ho osvobodil z krutých muk, způsobených

nezhojitelnou nemocí nebo jiných tělesných muk, proti nimž není pomoci, může soud trest mimořádně zmírniti neb od potrestání upustiti." — Stanovení zvláštní skutkové podstaty pro e. a privilegování jí vzbudilo rozruch, debaty, přednášky. Namítáno proti: nebezpečí demoralisace netrestáním zásahů proti lidskému životu, omyly diagnosy a prognosy atd. Důvodem pro: zbytečno by bylo trestati stejně přísně jako při vraždě tam, kde není skutečností, jež činí čin pachatelův společnosti nebezpečným, kde není úmyslu škoditi, kdy naopak čin může přinésti ulehčení. Dosud u nás tr. čin e. je trestán podle zákona jako vražda.

Euthymij, patriarcha trnovský od r. 1375, jeden z nejvýznačnějších bulharských spisovatelů pozdního středověku. Věnoval se hl. úpravě staroslov. knih modlitebních, potíral sektu Bogomilů a napsal četné životopisy svatých.

Euting Julius (1839—1913), něm. cestovatel; prošel Malou Asii, Řecko, sev. Afriku, Arabii a uveřejnil mnoho poznatků ze svých cest.

Eutokios z Askalónu, řecký matematik, v 6. stol. př. Kr., sebral komentáře Archimedovy a Apolloniovy.

Eutropia, křesťanská svatá, mučednice alexandrijská, v 5. st., svátek: 15. května.

Eutropie (řec.), pravidelné změny krystalografických (geometrických a fysikálních) prvků a konstant, souvisící s vahami atomovými a molekulárními. Známe-li chemické složení nějaké látky a krystalografické vlastnosti dvou, chem. složením příbuzných látek, můžeme předem udati krystalografické vlastnosti oné látky. Naopak známe-li krystalografické vlastnosti nějaké látky o nedostatečně známém chem. složení a známe-li chemické složení jiných dvou látek, oné krystalografickými vlastnostmi podobných téže entropické řady, můžeme předem udati její chemické složení.

Entropius Flavius, římský spisovatel; zúčastnil se r. 363 př. Kr. tažení proti Peršanům a byl prokonsulem asijským; napsal římský dějepis až do r. 364.

Eutropius, křesť. svatý, mučedník, ve 3. stol.

Eutychés, archimandrita cařihradský v V. stol., zakladatel monofysitismu; synod cařihradský za předsednictví biskupa Flaviana ho sesadil (448), ale byl na koncilu efeském rehabilitován (449). Koncil kalchedonský (451) ho ale odsoudil definitivně; ↝ monofysitismus.

Euvaselina jest ceresinem tvrzená neutrální vaselina, na vzduchu velmi stálá, sloužící jako podklad pro masti.

Euxanthinová kyselina, $C_{19}H_{16}C_{10}$, jest obsažena v indické žluti (Indian Jellow); tvoří žluté jehlice, chutná hořkosladce, vařením se zředěnou kyselinou sírovou dává euxanthon $HO.C_6H_3.CO.O.C_6H_3.OH$.

Euxenit, modročerný nerost, skládá se z niobotitanátu yttria a uranu, obsahuje též erbium, cer a železo; nachází se v kosočtverečných krystalech, též celistvý v norském pegmatitu.

Euxenium, se zirkonem se nacházející vzácný kov, atomová váha 178, není bezpečně znám.

Euxinograd, zámek na Černém moři, sv. od Varny, letní sídlo bulharského krále.

ev., pseud. Edvarda Valenty.

Eva (hebr. Chava, lat. Heva), podle bible první žena, žena Adamova.

Eva, měsíčník pro vzdělání českých žen a dívek, založen 1904 v Novém Jičíně Karlem Dostálem Lutinovem, redigován Marií Kavánovou a Aloisem Koliskem, později Bedřichem Konaříkem. Ročníkem IV. (1907) změnil se v „sborník pro umění, vzdělání a zábavu se zřetelem k ženské otázce", vycházející ročně šestkrát, od 1908 opět jako měsíčník v Prostějově, od 1911 s třemi přílohami v Olomouci redakcí Ladislava Zamykala, 1923 přešel do majetku Lidových závodů tiskařských a nakladatelských v Olomouci, poslední dva ročníky (1924 a 1925) redigovala Aloisie Keltnerová. Počátkem 1926 zanikl list, který byl orgánem literární družiny katolické Moderny. Lit.: Zamykal, Našinec, 1920. Zháněl, Našinec, 1913.

Eva z Hluboké, pseud. Růž. Jesenské.

Evadé (franc.), uprchlík, pohrdavé označení zběhlého kat. kněze, „páter vyklouz".

Evakuace (něm. Räumung, frc., angl. evacuation), vyklizení, t. j. odstranění civilního obyvatelstva, raněných, nemocných, popř. cenného materiálu z ohroženého území n. přímo z bojiště. Děje se podle e. plánu, v němž jsou stanoveny: e. území, z něhož se lidé a věci odvážejí, transporty, jimiž se e. provede, den nebo dni, kdy se tak děje a různé jiné podrobnosti dopravního e. plánu. Provádějí ji úřady voj. za spolupůsobení civilních.

Evakuant, ventil ve varhanech, kterým se vypustí zadržený vzduch, aby po ukončení hry nezněl ještě nějaký tón.

Evangelia dětství Ježíšova, apokryfy, vypravování o Kristově dětství ze starokřesťanské doby, na př. protoevangelium Jakubovo neb vypravování Tomášovo.

Evangeliář (lat.), kniha obsahující výňatky z evangelia, které se čtou při bohoslužbách.

Evangeliář Remešský zvaný též „Sázavský" a „Emauzský", kniha perikopní, složená ze dvou rukopisů staroslověnských, cyrilského a hlaholského. První je původu jihoruského z XII. věku, byl již v XIV. věku v pražských Emauzích, kam přišel darem od Karla IV. s domněním, že jej psal svatý Prokop. Druhý je z roku 1395, ozdobený iniciálkami a obrázky. Původ z rukou opata Prokopa popřeli již Kopitar a Hanuš, určili jej Sobolevskij, Pastrnek a Vondrák. Husity odcizena byla kniha 1419, dostala se do Cařihradu asi 1451, pak ji 1546 koupil kardinál Karel Lotrinský, který ji daroval katedrále v Remeši, kde stala se klenotem korunovačním, za revoluce se na ni zapomnělo, až ji 1835 objevil Turgeněv v městské knihovně remešské, kde se dosud nalézá. Po prvé vydal ji Silvestr v Paříži (1843), podle této edice pořídil Hanka otisk v Praze (1846), pak slavista Leger v Paříži (1899). — Lit.: Francev, K historii vydání Remešského evangelia (Č. Č. Musea, 1900, 164).

Evangeliář Vyšehradský, též „Vyšehradský kodex" zvaný, korunovační evangeliář krále Vratislava z druhé polovice XI. věku, dílo osobité školy malířské, ikonograficky velmi bohaté, která vytvořila celou skupinu příbuzných výtvorů, z nichž zachovány „Evangeliář kapitulní" (Praha), „Evangeliář Poznaňský" a „Evangeliář Hnězdenský". Originál chová se v knihovně Karlovy university. — Lit.: Lehner, Česká škola malířská XI. věku (Praha, 1902). Podlaha, Soupis rukopisů, I., 97.

Evangelická církevní rada, 1. ev. dozorčí a správ. úřad v Hamburku, 2. pojmenování úřadu členů církevní správy (v Anhaltu, ve Frankfurtu n. M.), 3. označení užšího sboru církevní círk. samosprávy v Oldenburku, 4. název úřadu duchovního správce círk. obvodu ve Valdeku, 5. v mnohých ev. církvích čestný titul pro zasloužilé duchovní, 6. v kat. církvi c. r. je někdy označení pro správu círk. majetku.

Evangelická Alliance, sdružení evang. věřících, zejména z Velké Britanie a sev. Ameriky k ochraně protestantismu. Podnět k založení byl dán r. 1845 v Liverpoolu; 1846 založ. v Londýně.

Evangelická harmonie, obsah čtyř evangelií (sebrán) shrnut v jedno souvislé vyprávění. První Ev. h. sepsal Tatian (kolem 170) a nazval ji Diatessaron.

Evangelická strana, levá strana oltáře, kde bylo čteno evangelium (v církvi katolické) a rozdáván chléb (v církvi evangelické). Na této straně v prvních křesť. kostelích byl pult pro evangelium.

Evangelisace, šíření ev. učení evangelia spolky. V Italii na př. Chiesa Evangelica Italiana, ve Francii: evangel. misse, ve Španělsku: Evangelicko-španělská církev, v Německu: Společnost pro šíření ev. učení za katolíků... atd.

Evangelista (řec.), ten, jenž přináší radostnou zprávu; v užším slova smyslu člověk, který psal o kázání, činech a utrpení Kristově.

Evangelistas, skupina čtyř skalnatých k Chile patř. ostrůvků ve Velkém oceáně, s meteorologickou stanicí a majákem.

Evangelium (z řec.), dobré poselství, podle ev. Marka radostné poselství o království božím, prorokovaném Kristem, pak zprávy o životě a skutcích Ježíšových. Jsou čtyři evangelia: podle sv. Matouše, Marka, Lukáše a Jana a nazývají se kanonická (na rozdíl od evangelií apokrifických).

Evangelium aeternum (lat.), věčné evangelium, nazvané podle spisů Joachima z Fiore; k tomuto ev. napsal Gerhard z Borgo San Domino úvod, ve kterém vystupuje proti papežské moci.

Evangelium svatojánské, název pro zlomek lat. evangelia, překl. z X. stol., chovaného v Národ. museu v Praze. Známý padělatel prvých památek čes. písemnictví ⚯ Václav Hanka vepsal mezi řádky staročes. překlad, který pak r. 1828 vydal za svůj „objev" nejstaršího čes. překladu evangelia. Falsifikát rozpoznal již Dobrovský.

Evans David (* 1804 z Illkestonu v Anglii), mechanik v Praze, od r. 1833 ve zdejších zemích; jeho syn Jinkin, rovněž mechanik (* 1825 v Rottfortu v Anglii), s Josefem Lee založil továrnu na stroje v Praze.

Evans Oliver (1755—1819), americký vynálezce. Pracoval s počátku zároveň se svým bratrem v dolech a tam vynalezl několik zařízení, zjednodušujících práci. Vynašel první stroj na využitkování vodní síly a páry. Plány jeho poslány do Anglie, a ač nebyly tak účinné jako plány Wattovy, možno přece považovati Evanse za jednoho z prvních objevitelů parní lokomotivy.

Evan-Thomas, Sir Hugh (* 1862), britský admirál; velel v bitvě u Jutska páté angl. eskádře bitevních lodí, jež se vyznamenala nejpřesnější palbou celého loďstva.

Evaň, o. v Č., okr. Roudnice, 529 ob. čs., mlýn.

Evaporátor (lat., vypařovač), přístroj na námořních lodích k vypařování slané

mořské vody, čímž se získá neslaná voda pro lodní kotel.

Evaristus, křesť. svatý, římský biskup kolem r. 97—105. Svátek: 27. října.

Evarnyćkyj Dmytro Ivanovyč (* 1855), ukraj. hist., člen-korespondent Ukrajinské Akad. Věd. Hl. práce: Istorija zaporožských kozakov, o 3 dílech (Petrohrad; 1892, 1895, 1897), Sbornik materialov dla istorii zaporožských kozakov (Petrohrad, 1888), Dniprovi porohy (Charkiv, 1928).

Evase (lat.), vyhnutí se, uniknutí.

Evekce (z lat.), hlavní period. porucha elipsy měsíční, objevena Ptolemaiem.

Evelyn John (1620—1706), angl. spisovatel, jehož dílo Diary poskytují výstižný obraz doby 1640—1706. Zúčastnil se založení Royal Society r. 1662.

Eventualita (lat.), možný případ, možnost, okolnost.

Eventuální otázka, kladená porotním soudem porotcům pro ten případ, že by na předcházející otázku odpověděli záporně. Pro přesnost porotního řízení je tato otázka velmi důležitá, aby soud zjistil, jak porotci pohlížejí na otázku viny, případně na některou důležitou skutečnost, když měli toliko možnost, aby se k předchozí otázce vyjádřili prostým: ne. Protože v hlavní otázce se soud táže na trestný čin podle obžaloby, objevují se v e. o. zhusta skutečnosti zjištěné teprve během řízení. Příklady na e-í o-u: otázka hlavní: jest trestní čin dokonaný? o. e.: je to jen pokus? ot. hl.: je to vražda?, o. e.: je to zabití? O. e. zní vždycky na mírnější výrok nežli ot. hlavní, protože jinak by obžalovaný neměl možnosti se účinně hájiti, zvláště když položení otázek porotcům děje se teprve ke konci hlavního přelíčení.

Eventus (lat.), výsledek.

Everdingen, Allart, van (1621—1675), holandský malíř, procestoval Norsko a Švédsko; maloval ponejvíce norské krajinky.

Everdingen, Ewond, van (* 1873), holand. meteorolog, od r. 1905 ředit. meteorolog. institutu v Utrechtu.

Everest, Mount (maunt), nejvyšší hora světa v Himalajích, na hranicích proti Tibetu, 8840 m vys., dříve Gaurisankar nazývaná; nyní se jmenuje G. hora, 7144 m vys.; Tibeťané nazývají E. údolí bohyně; trigonometricky byla vyměřena sirem Georgem Everestem (odtud její jméno). Při pokusu o slezení E. dosáhli rekordu Angličané; vystoupili do výše 8604 m.

Evernia Ach. (větvičník), Diseolichenes (⚲ lišejníky). Jsou to keříčkovité lišejníky, se stélkou plochou, dohromady smačklou a rozvětvenou. E. prunastri (větvičník slívový), na spodní straně bělavý, vytváří na stromech a větvích, zvláště na švestkách, stromovou prašivinu.

Evers Frant. (* 1871), něm. spisovatel v Berlíně; lyr. básník. Sp.: Symphonie (1891), Fundamente (1893), Königslieder (1895), Deutsche Lieder (1895), Erntelieder (1902).

Evert Alexander Jermolájevič (* 1857), ruský generál; účastnil se válek 1877 a 1904—05, poražen na počátku svět. války u Krasniku od Dankla, později velitel západní ruské skupiny armád (fronty), zkazil svou liknavostí úspěch ofensivy gen. Brusilova 1916 a 1917 odvolán.

Evertsen, holandský námořnický rod, z něhož vynikli:

J a n (1600—1666), viceadmirál pod Martinem Trompem (⚲); účastnil se I. i II. války holand.-angl. (1652—54 a 1665—1667), stal se vrchním velitelem 1665 po smrti Wassenaerově (⚲); padl v 2. bitvě u Northforelandu.

C o r n e l i s (1610—1666), bratr předešlého; stal se vrchním velitelem po něm, zemřel však téhož roku.

C o r n e l i s ml. (1642—1706), syn předešlého; velel pomocnému loďstvu, vyslanému do Dánska 1676; 1688 velitel loďstva, jež provázelo Viléma Oraňského do Anglie; vyznamenal se výbornou taktikou v bitvě u Beachy Head 10. VII. 1690.

Every, jedno- až dvoustěžňová plavidla s plochým dnem pro plavbu po řekách, pobřeží i k lovu.

Everyman (angl., everimen, každý), angl. hra s mravoučnou tendencí, napsaná na základě indického podobenství o přátelství v nouzi. Dějiny lit. ukazují na vzor holandský.

Evetović Ivan Nepomuk (1860—1923), srbský spisovatel a posl. na sněmu uherském (1912), jakož i v ústavodárné skupštině, probošt v Bačce. Napsal několik histor. spisů z dějin Bačky (Iz prošlosti grada Baje). Význ. nár. pracovník na dřív. uher. území báčském.

Evhe, kmen sudanských černochů v jižním Togu, Dahomé a Yoruba.

Evian-les-Bains (evian le béň), město ve franc. dep. Haute-Savoie, s 3201 ob., na břehu jezera ženevského; alkal. minerální 12° prameny. E., bývalé Aquianum, bylo kdysi hlavním městem gavotským.

Evident (lat., patrný, zřejmý), naprostá jistota; evidence, zřejmost, patrnost, míti něco v evidenci — udržovati v patrnosti. E. branců, soupis branců.

Evíl-Meródach (Amél-Marduk), syn Nebukadnezara II., krále babylonského; osvobodil zajatého židovského krále Jojachina.

Evocatio (lat.), vyvolání, e. inferorum, zaklínání duchů; ev. sacrorum, vzývání bohů obleženého města, aby se usadili v Římě, ev. militae, vojenská výzva.

Evodia Forst., rod obsahuje tropické keře, z čeledi Rutaceae; má asi 45 druhů. E. hortensis Forts., je ozdobný keř v oblastech jižních moří. Ve střední Evropě je pěstován ve sklenících.

Evodin, $C_{12}H_{18}NO_{12}$, alkaloid, nalézající se v kůře stromů Evodia febrifuga, rostoucích v brasilské prov. Minas Gerae.

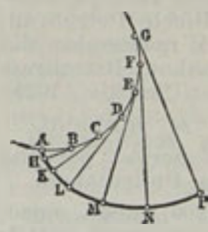
Evokace (lat.), v státním a procesním právu býv. říše německé (až 1806) povolání obžalovaného před cizozemský soud a zvláště vynětí jisté právní záležitosti z pravomoci soudu zemského a přikázání této před soud císařský. Proti e—ím snažili se brániti říšští stavové dosažením evokačních privilegií (privilegia de non evocando). Ve francouzském procesu rozumíme e—í (évocation) pravomoc soudu druhé instance změniti rozsudek první instance, věc na sebe potáhnouti, t. j. dále jednati, důkazy připouštěti atd.

Evoluce (lat.), vývoj, rozvoj; v matematice odklonění rovinné křivky; e. se nazývají pohyby při cvičení větších vojenských oddílů. — E. u námořního loďstva rozumí se pohyb loďstva, přecházejícího z nějaké taktické polohy do jiné.

Evolucionismus či vývojový názor světový vysvětluje vznik a všechno dění vývojem, který neustále trvá. Jak celý vesmír, tak každá jeho součástka o sobě se neustále přetvořuje, vyvíjí. Formuli tohoto vývoje stanovil angl. filosof Spencer: Vývoj je změna neurčité, nesouvislé stejnorodosti v určitou, souvislou různorodost, jež provází rozptylování pohybu a ucelování látky. Odstínem e-u je ☞ transformism.

Evoluční teorie (vývojová teorie), světový nazor, podle kterého trvá ve veškerenstvu veliký proces (děj) vývojový. Tato všeobecná nauka vývojová dělí se v kosmogenii (vznik a proměna světových těles), geogenii (vznik a proměna země [geologie], jakož i změny chemických prvků [na př. rozklad radia]) a nauku rodozkumnou (teorie ☞ dědičnosti). — V nauce o státu vyplývá e. t. z pojetí státu jako organického celku a odmítá násilné zasahy (na př. revoluce) jakožto škodlivé.

Evolventa (lat.) nějaké křivky (evoluty), souvisí s ní vztahem, který lze vysvětliti takto: mysleme si, že na křivku AB...G jest navinuta niť, upevněná v bodě G a sahající až pod bod A. Odvineme-li tuto niť tak, že část odvinutou udržujeme pořád napnutou, takže je pořád tečnou ke křivce odvinované, opisuje volný konec nitě e. HK...P.

Evolventa.

Evonymin jest glykosid získávaný z kůry brslenu (Evonymus atropurpureus). Jest to žlutý, v alkoholu rozpustný, jedovatý prášek, užívaný zřídka v lékařství v dávkách 0.03—0.2 g.

Evonymus L. (brslen), dřevina, náležející do čeledi belastraceae; listy obyčejné vstřícné, celokrajné neb pilovité, květenství úžlabní se 3—5 laločnatými tobolkami a semeny obklopenými masitě červeným pláštěm (arileus), asi 70 druhů, zvláště ve východní Asii. E. europea L. (E. vulgaris Mill., brslen obecný n. kvadrátky) je až 3 m vysoký keř s elipčitými listy, zelenožlutými květy, světle červenými tobolkami a oranžově červeným obalem semenným, který je velmi rozšířený v Evropě a v Asii. Dřevo je velmi husté, bleděžluté a upotřebuje se na soustružnické práce. E. japonica Thunb. z Japanu se hojně pěstuje pro ozdobu.

Evonymus europaea.
a) větev s květy, b) květ shora, c) plod, d) květ se strany.

Evoluta, ☞ evolventa.

EVROPA,

díl světa, nejmenší z těch, které tvoří Starý svět.

Přehled obsahu: Jméno, světové postavení a hranice. — Plocha a členitost. — Moře. — Povrch půdy. — Geologický přehled. — Přírodní bohatství. — Vodopis. — Podnebí. — Flora. — Fauna. — Osídlení. — Náboženské poměry. — Politické poměry. — Národohospodářské poměry. — Dějiny. — Literatura.

Jméno, světové postavení a hranice. Slovo E. jest, jak se zdá, asyrského nebo foinického původu. (Foinicky ereb — temnota, t. j. západ slunce.) E. je vlastně největší poloostrov Asie, ke které je celou svou východní stranou přimknuta. Ale samostatný a zvláštní vývoj evropského lidstva a jeho postavení ve světových dějinách opravňuje, aby byla E. čítána za samostatný světadíl. Již její světová poloha jest charakteristická. Je ve středu pevniny, obklopená Amerikou, Afrikou a Asií, a ačkoliv jen s Asií bezprostředně souvisí, přece jest oddělena od ostatních světadílů jen mořskými úžinami. Sever, západ a jih jest obklopen mořem, ale jižní tato hranice přibližuje se Asii a Africe, že jen průlivy jest přerušena plocha pevniny (Gibraltar, Sicilie, Dardanely, Bospor). Východní hranice je cele kontinentální. Přirozená hranice jest utvořena Urálem, Jergenijským pohořím a nížinou Manyčskou. Politická hranice Ruska přesahuje Urál. Nejsevernější bod E. je Severní mys na Magerö, 71° 10′ s. š.; nejjižnější pak mys Tarifa ve Španělsku, 36°. Jižní pobřeží Kréty protíná 35. stupeň. Nejzápadnější bod jest Mys da Roca, 9° 31′ z. d., ale západní břeh Irska (Dunmore Head 10° 29′) dosahuje o stupeň dále. Nejvýchodnější bod jest 65° 10′ vých. d. na severu Urálu. Největší podélné rozpětí jest 5560 km (Mys São Vicente, Karský záliv), nejširší 3860 km (Severní mys, mys Matapan); nejužší m. v E. jest mezi Zálivem du Lion a Biskajským, 370 km.

Plocha a rozčlenění. Evropa podle politických hranic s ostrovy Kanárskými, Madeirou a Azory 1925 má plochu 10,776.000 km², podle fysických hranic (až ke Kavkazu a Uralu) s polárními ostrovy 10,050.000, bez nich 9,970.000 km². Okrouhle je tedy plocha E. rovna 10 mil. km². Žádný světadíl nemá tak veliké pronikání moře a souše jako E., žádný bod není více vzdálen od břehu moře než 1200 km (v Asii 2500 km); na 119 km² připadá kilometr pobřeží (u Afriky na 1067 km²). 12 poloostrovů možno zřetelně rozeznati: Kanin, Kola, Skandinavie, Jutsko, Sev. Holandsko, Normandie, Bretagne, Iberský poloostrov, Italie, Balkán, Krym. (2.7 mil. km², ¼ světadílu.) Břeh obklopuje mnoho ostrovů, mimo Island jen úzkou úžinou oddělených. (S Novajou Zemljou, bez Azor a polárních ostrovů 664.000 km².) Ostrovy tyto tvoří přechod mezi pevninami. (Ostrovy a poloostrvoy tvoří ⅓ světadílu, 3,450.000 km².) Jsou to Island, ostrovy kol Skandinavie, Finska, Anglie, Dánska, Faroery, Korsika, Sardinie, Sicilie, Malta, řec. archipel.

Moře. Břehy E. omývá na severu Ledové moře, na západě Atlantický oceán, který do pevniny zasahuje dvěma velikými zálivy Středozemním mořem (3 mil. km² a Baltickým 1 mil. km²), které sloužily od pradávna čilé dopravě a stykům mezi národy, neboť neoddalují jednotlivé země příliš daleko od sebe.

Povrch půdy. Z ³/₅ vyplňuje povrch E. nížina, která souvisí s velikými plochami severoasijskými. V Evropě se táhne od záp. hranic Francie, Německem, Ruskem až k Uralu. Tato nížina zasahuje i do Anglie. V Rusku jest přerušena vysočinou Valdajskou (351 m), v Německu pohořím u toku Rýna. Horstvo E. tvoří dvě pásma: severní Skandinavie a jižní, jehož jádro tvoří Alpy. Mezi nimi pne se pásmo středoevropské, které tvoří Karpaty, německá a francouzská skupina. Karpaty dostupují Štítem legií 2663 m. Jižně od Tater pne se uherské Středohoří ve spojení s Bakoňským lesem. V jižní E. souvisí s Alpami nejúže Apenniny, které dostupují výše 2914 m (Gran Sasso). Také ital. ostrovy jsou hornaté. Italie jest jediná část E., kde dosud trvá vulkanická činnost. Balkánský poloostrov vyplňuje Balkán (2371 m); rovněž ostrovy v Ionském a Egejském moři pnou se do značné výše. (Ida na Krétě 2469 m.) Iberský poloostrov je také většinou hornatina. Středem táhne se Kastilské pohoří, které vrcholí v Sierra de Gredos (2660 m). Mezi Francií a Španěly pnou se Pyreneje (Maladetta, 3404 m); jejich sev.-záp. pokračování tvoří řetěz Kantabrijského pohoří. Na jihu odděluje andaluská nížina Guadalquiviru Sierru Nevadu (Mulahacén, 3481 m). — Anglie blíží se útvarem horstva Skandinavii. Západní pobřeží je hornaté, východ je rovina, pouze Skotsko jest vysočina. Irsko jest hornaté při březích, vnitro je ploché. (Kdyby všechna pohoří byla zarovnána, činila by výška E. pevniny 300 m. Pouze 1% celé plochy přesahuje výšku 2000 m. V Asii 14%.) Pod 200 m zůstává 57% půdy. (V Asii jen 25%.)

Geologický přehled. Rozmanitá členitost E. jest podmíněna geologickým složením. Útvary archaické formace (rula a krystalická břidlice) jsou velmi rozšířené v středních hlavních řetězech. Na sev. převládá ♁ Fennoskandie, kterou nalézáme ve velikých prostorách ve Skotsku, sev. Irsku, na Balkáně a v jižním Rusku, Francii, Sardinii a Korsice v západní a střední části Iberského poloostrova. Cambrium, silur a devon jest rozšířen ve Velké Britanii, Bretagni a Normandii, protíná v širokém pruhu Iberský poloostrov, a jest obsažen v Pyrenejích. Vrstvy tyto nacházíme i ve středním Německu, Čechách, sev. Moravě, na hranicích Balkánu, Skandinavii a Rusku. Kamenouhelná formace jest ve Španělsku, Francii, Belgii, Velké Britanii, Německu v souvislé prostoře. Perm tvoří rozsahlá území ve středním Německu a v Rusku, mezi Moskvou a Urálem. Trias pak jest rozšířen mimo Karpaty a Balkán v Německu, jiho-vých. Španělích, v trochu odlišném složení i v Anglii a v Alpách. — Juru najdeme v územích tímto jménem označených (Švýcarská, Švábská a Francouzská Jura), ve Španělsku, Italii, Alpách, Polsku, Rusku, od Moskvy směrem k Ledovému moři. Wealden, útvar mezi jurou a křídou, nalézáme v jihovýchodní Anglii, severovýchodní Francii, v severozápadním Německu. Křída se vyvinula v Anglii, Francii, Dánsku, v jižním Švédsku, na Rujaně, ve Vestfálsku, Sasku, sev. Čechách, ve Slezsku, v Polsku. Také ve výstavbě Alp, Karpat, Apennin jest silně zúčastněna. Terciér najdeme ve starším útvaru v Pyrenejích, Alpách, Apenninách a v Karpatech, v mladším pak (pliocén) v jižní Anglii, Italii a v jižním Rusku. Na mnohých místech vznikly vulkanickou činností vyvřeliny trachytu, andesitu, fonolitu, basaltu. — Diluviu náležejí nejúrodnější krajiny Evropy, údolí Rýna, části Uher. Ledová doba zanechala své stopy v nížině anglické, německé, nizozemské a v nížinách baltských zemí. Z alluvia pocházejí nánosy řek, jezer a moří. Poměrně slabá jest činnost sopečná; činné sopky nacházejí se jen na Islandě, v Italii (Vesuv, Etna, Stromboli) a v Řecku (Santorin). Tektonická výstavba Evropy není nijak jednoduchá. Pyreneje, Alpy, Apenniny, Balkán a Karpaty dostoupily teprve v terciéru nynější své výše. Plocha Skandinavie a Ruska se všemi útvary jest až ke kambrijskému základu horizontálně položena. Zato západní Norsko, střední a západní Evropa nemá ani kambrijských a silurských vrstev. Geologicky velice vyvinutá západní Evropa byla již koncem siluru nakupena, takže ve Skotsku a v Irsku devonské usazeniny nerušeně spočívají na starších útvarech. Český Les patří již předkarbonským dobám, od té doby nebyl nikdy vysazen geologickým přesunům. Podobně je tomu i ve střední německé vysočině a ve francouzském středním plateau v jejich starých řetězech. Představují zbytky pohoří, v karbonu utvořeného a s Alpami souvisejícího, které bylo ale v permské době zase zničeno. Archaické břidlice, které se prostírají kolem centrálního plateau ve Francii a v Bretagni a v přilehlých územích, ba i v jihozápadní Anglii, připomínají toto pohoří, na kterém ještě paleozoické usazeniny v Cornwallu a Devonshire, v západní uhelné pánvi Francie a Belgie (pod mladými vrstvami i pánev pařížská a londýnská), jakož i dno průlivu La Manche, byly zúčastněny. Západní pokračování tohoto armorického pohoří propadlo se do Atlantického oceánu (srovnej geologii Československé republiky a jednotlivých zemí.)

Přírodní bohatství. Evropská uhelná ložiska vznikla v karbonu a terciéru. Hl. území jsou Anglie, severovýchodní Francie, západní Německo, Slezsko, sever Moravy a v přilehlých územích Polska. Železná ruda jest obsažena v různých formacích; nejdůležitější ložiska mají Německo, Anglie, Francie, Španělsko, jižní Rusko a Švédsko. Kamenná sůl nachází se v permu (sev. Německo), v triasu (Würtemberg, Baden, Alsace), v terciéru (Španělsko, Anglie, Halič, Sedmihrady) a tvoří se v osamělých stepních jezerech bez odtoku ve vých. Evropě dodnes. Petrolej nalézá se v Karpatech a v Rumunsku. Ze vzácných kovů nachází se zlato jen v sedmihradském rudohoří a ve středním Uralu, stříbro pak v Norsku (Konsberg) a v španělské provincii Guadaljara. Španělsko má i rtuť (Almadén v Sierra Morena), kterou nacházíme jen na několika místech ve vých. Alpách a v Toskánsku. Měď jest velmi rozšířená na Uréle, v Duryňsku, v Cornwallu, Španělsku (Rio Tinto) a Jugoslavii. Cín jest však velmi řídký; nachází se v saském Rudohoří, v Bretani a Cornwallu, olovo a zinek ve Walesu, Slezsku, v Porýní a na Sardinii. Rudy niklu a kobaltu jsou v Rudohoří, Duryňsku, v záp. Alpách a Skandinavii, radium opět v Rudohoří, antimon pak se dobývá jako průvodce zlatých a stříbrných žil v Harcu a Rudohoří.

Vodopis. Rozdělíme-li si Evropu přímkou od jihozápadu k severovýchodu, pak toky severozápadně od ní vtékají do

Atlantického oceánu, toky jihovýchodně vlévají své vody do moře Středozemního a Kaspického, které nemá spojitosti se světovými moři. Pobřežní země Baltického moře jsou bohaté na jezera. (Největší jsou jezero Ladožské a Oněžské); tak ve Finsku zabírají jezera 12% veškerého povrchu, ve Švédsku pak 8%. Příznačné pro Balt jsou hluboké zálivy, do kterých ústí Západní Dvina, Němen, Visla a Odra. Podobně jest tomu v Severním moři při ústí Labe, Vesery, Maasu a Rýna. Do kanálu La Manche ústí z větších řek jedině Seina. Přímo do Atlantického oceánu se vlévají: Loira, Minho, Duero, Tajo, Guadiana, Guadalquivir. Mezi přítoky Baltu a Severního moře, Atlantického oceánu a moře Středozemního existuje hustá síť kanálů. V Alpách leží četná jezera; největší jest jezero Ženevské a Bodamské. Mezi četnými přítoky moře Středozemního jsou jen Ebro, Rhône a Po (Pád) řeky druhého stupně; ostatní jsou malé polostrovní řeky. Zato moře Černé přijímá tři veletoky, z nichž největší jest Dunaj, 2900 km dlouhý, s úvodím 820.000 km^2 druhá největší evropská řeka. Další jsou Dněstr, Dněpr a do Azovského moře ústící Don. Největší řeka Evropy Volha ústí do jezera Kaspického, které jest největší na světě. Evropa jest vedle Ameriky nejbohatší díl světa, co se hydrografie týče.

Podnebí. Rozeznáváme pět klimatických oblastí:

1. Studené pásmo, zabírá Island, Špicberky a nejsevernější kraje Skandinavie a Ruska. Hospodářsky jest bezvýznamné.

2. Atlantické pásmo, zaujímá západní Evropu. Charakteristickým jeho projevem jest nepatrný rozdíl mezi teplotou denní a noční, vlhkost vzduchu, četné srážky ve studených měsících, oblačné nebe. Rozdíl teploty mezi červencem a lednem jest na pobřeží Francie 15°, na západě Irska dokonce jen 8°; převládají záp. větry. Největší srážky jsou v Cumberlandě (Anglie) 431 cm, zatím co střední Francie má jen 66, Belgie 68, Dánsko jen 60 cm.

3. Středoevropské pásmo, zabírá Německo, Polsko, Č. S. R., Rakousko, Maďarsko. Charakteristické jest pozdní jaro, množství srážek má průměr 50—80 cm, obloha v zimě jest zastřená, převládají západní a jihozápadní větry; východní větry vanou jen na jaře a na podzim.

4. Východoevropské pásmo, vládne ve Švédsku, Finsku a Rusku; vyznačuje se dlouhou a silnou zimou a mírným létem. Převládají větry severozápadní a jihozápadní větry, které sice někdy přinášejí v létě horké vlny, v zimě ale silné vánice a snižují teplotu na míru nejmenší. Počet srážek jest skrovný, pouze 25 cm, půda ale jest dosti vlhká, následkem tání obrovských spoust sněhu. Teplota června a ledna jest velmi rozdílna; tak vykazuje Archangelsk +16° a západní a jihozápadní větry, které sice —14°, Samara +21° a —12°, Kijev +19° a —6°, Bukurešť +23° a —4°.

5. Středozemní neb subtropické pásmo objímá všechny země při moři Středozemním. Vyznačuje se suchým létem a deštivou zimou. K severu počet suchých měsíců ubývá. Tak Malta má 5 bezdeštných měsíců, Sicilie 4, Neapol 3, Řím 2, Florencie 0. Suché měsíce ve Španělsku jsou: Jižní břeh 5, Lissabon 4, Porto 3. Roční množství srážek kolísá mezi 464 cm (záliv Kotorský) a 30 cm (španělské vnitrozemí); tak má jižní úpatí Alp 120, jižní Francie 70, Sicilie, jižní Portugalsko a Cařihrad jen 60 cm. Východně ubývá kolísání teploty; střední teplota v lednu a v červnu jest v Římě 8° a 25°, v Athénách 9° a 27°. Tlak vzduchu jest v létě značný; převládají severní větry. Skalnatá pobřeží Středozemního moře mají své místní větry: na Adrii je to bora, ve Francii mistral, v jižny Italii široko, ve Španělsku leveche.

Flora. Bohaté členění a příznivé podnebí umožňují v Evropě velmi rozmanitou květenu. Asi $^1/_{30}$ pevniny pokrývá flora arktická (v sev. Skandinavii, na poloostrovech Kola a Kanin), kterou charakterisují bezestromé tundry pokryté mechy, lišejníky, polokeři a přezimujícími křovinami. Od 70° rovnoběžky jižně rozkládá se evropské pásmo lesů, které obsahuje $^2/_3$ evropské pevniny; dále na jih vládne květena středomořská a step. Severní část toho lesnatého pásma tvoří stromy jehličnaté (až k 60° s. š.), jižněji, pak stromy listnaté. Pokročilá kultura způsobila citelný úbytek těchto lesů. Ve Skandinavii a ve Finsku tvoří lesy borovice, smrk a bříza. Květena evropského lesnatého pásma tvoří svéráznou směs rozmanitých prvků. Od západu a od jihu vnikla do lesnatého pásma květena atlantská, zvláště keřovité vřesy a věčně zelená cezmina (Ilex aquifolium L.), od jihovýchodu pak flora pontická, která obsahuje rostliny balkánského poloostrova, jako stříbrné lípy, bezy a j. Na severovýchodě zasahuje přes Urál flora sibiřských pralesů. Mimo tyto cizorodé prvky převládá ve středoevropském pásmu flora baltická, která pokrývá povodí Baltického a Severního moře, kde zakotvila teprve od do-

by ledové. Evropská flora stepní zaujímá jednu pětinu zemědílu, a její rozšíření odpovídá kontinentálnímu podnebí jižní a východní Evropy. Domovem jejím jest jižní Rusko, odkud se rozšířila i do Uherské nížiny. Jednotlivé rostliny vnikly i do Čech, Braniborska, Duryňského lesa a do Harcu. Druhé středisko stepní flory vyvinulo se ve Španělsku mezi Tajem a Guadianou, severně od Sierry Nevady, v okolí Murcie a středního Ebra. Souvisí přímo s florou atlantsko-středomořskou. Pro země středomořské určují křoviny věčně zeleného pásma (jednu osminu Evropy zaujímajícího) vegetaci, kterou nejvíce charakterisují skupiny oliv, myrt, vavřínů, křemeláků, klokoček, citroníků, Erica arborea L. a j. Stejně se vyskytuje dub, kaštan, buk a stromy jehličnaté. Zakrslá palma tvoří v nejjižnějším Španělsku rozsáhlé skupiny, ale na italských ostrovech jest řidčí a východně mizí docela. Lesnaté pásmo východní v Epiru a Thessalii jest domovem divokého kaštanu, platanu a stříbrné lípy. Konečně jsou pro středomořskou vegetaci charakteristické louky, porostlé nízkými polokeři, které se zásadně liší od luk středoevropských. Kulturní rostliny jsou závislé na podnebí. V jižní Evropě, kde převládá většinou umělé zavodňování, jsou nejdůležitější: datlová palma, oliva, citroník, jedlý kaštan, réva, cukrová třtina, kukuřice a pšenice; v ostatní Evropě, kde převládá hospodářství polní: réva, pecková a jádrové ovoce, kukuřice, pšenice, ječmen, žito, oves a brambory. Ječmen dosahuje v Norsku až 70. rovnoběžky. Kukuřice a pšenice převládají v západní Evropě, žito a ječmen ve východní E. Ještě v jižní Skandinavii se daří pšenici. Réva dosahuje hranice, kterou tvoří přímka: ústí Loiry, Bonn, Míšeň, Slezsko, Mohilev na Dněstru.

Fauna. Nejsevernější kraje Evropy náležejí i zvířenou pásmu polárnímu. Nejdůležitější zvířata jsou: velryba, lední medvěd, stříbrná liška, sob, lumík, bělák, křemenáč, alka, tuleň. Ostatní E. náleží k paleoarktické oblasti, která mimo jižní oblast charakterisuje téměř celou evropskou faunu. Hlavní zástupci této oblasti jsou ssavci: medvěd, vlk, liška, jezevec, los, kamzík, kozorožec, srnec, zajíc, bobr, svišť, ptáci, z nichž většina odlétá na zimu na jih, hlavně do Afriky: drozd, strnad, sýkora, špaček, vrabec. V dobách sedění na vejcích shromažďují se na březích Norska, Skotska a přilehlých ostrovech nesmírná hejna vodních ptáků. Plazi a ještěři na severu chybějí úplně; v již. krajích jsou již častější, z nichž jen menšina jest jedovatá (zmije); z ještěrů vyskytuje se ještěrka, mlok a salamandr. Nejdůležitější ryby jsou: kapři, pstruzi, štiky, lososi, jeseter, úhoř, treska skvrnitá, sledě, v mořích. Jižní části Evropy náležejí k středozemské sféře; vyznačují ji po živočichopisné stránce magot (Simia inuus L., na Gibraltaru), šakal, daněk, dikobraz, chameleon a tarantela. Polním lesním hospodářstvím bylo přirozené rozšíření fauny velice změněno; tak mnohá zvířata v některých krajích byla vyhubena (vlk, medvěd, rys, los, bobr, orlosup bradatý, orel skalní), jiná byla z cizích zemí zanesena (bažant, ondatra pižmová) nebo zavlečena (mšice révová a j.). Z domácích zvířat rozšířil se všeobecně kůň, skot, ovce, vepř, drůbež, husa, kachna, včela; na severu zobecněl sob, v jižním Rusku velbloud. Pro jižní Evropu jsou významní: buvol, mezci, osel a koza; tam také daří se chov bource morušového.

Osídlení. Obyvatelstvo patří nordické, alpinské, středomořské a východoevropské raçe, ale do východních krajů vnikli Mongolové. Na severu Ruska a ve Skandinavii vytvořila Finsko-ugrická národní skupina v sebe uzavřený okruh, ke kterému se počítají i přistěhovalí Maďaři ve střední Evropě. Této národnostní skupině jsou velmi blízcí Samojedové. Poněkud jižně rozkládá se mohutná skupina slovanská, která se dělí na 1. Litevce, Lotyše a staré Prusy, 2. vlastní Slovany, kteří se opět dělí na Východní skupinu (Velkorusové, Malorusové, Bělorusové), Západní skupinu (Poláci, Češi, Slováci, Lužičané, Polabané, Slovinci) a na Jižní skupinu (Srbové, Chorvati, Bulhaři, Slavonci). Jihovýchod Evropy zaujímají národové illyrsko-trácko-řečtí, ke kterým patří Albánci, Rumuni a Řekové. Střední a severní Evropu obsadily kmeny germánské: 1. Skandinávci, 2. Angličané a Skotové, 3. Holanďané, 4. Němci. Západ a jihozápad Evropy osídlili Románi (Francouzové, Italové, Raetorománi, Ladini, Friaulové, Španělové, Portugalci) a Keltové (Irčani, Galové, Kymrové a Bretoňci). K nim připojují se ještě Arméni, Osmané a malé turkotatarské kmeny, mongolský kmen Kalmyků v jihovýchodní Evropě a potulní cikáni. K Semitům patří po celé pevnině roztroušení Židé a skrovný kmen Morisků, potomků Arabů, v odlehlém Alpujarrasu ve Španělích. Isolované místo zaujímají Baskové v některých krajích Pyrenejí, snad zbytek Iberů, praobyvatel Iberského poloostrova. Z uvedených národů zabírají Slované, Germáni a Románi pět šestin všeho obyvatelstva evrop-

ského. O jazykových poměrech ⌕ Evropské jazyky. Souhrnný počet všeho evropského obyvatelstva odhaduje se 1930 na 465 mil. Přesnou číslici nelze udati, neboť sčítání lidu děje se v každém státě v jiném roce. V posledních sto letech se počet obyvatel více než zdvojnásobil. Kočovníků jest v Evropě jen asi 1 milion. Hospodářsky nevyužitkovány jsou ledové pláně a hory severu, pobřeží Severního Ledového moře a stepi kaspické. Celá ostatní Evropa má pevně usazené obyvatelstvo. Rolnictví tvoří základ kultury téměř u všech evropských národů, ale žádný národ dnes již není zcela na něm závislý. Obchod zaměstnává ponejvíce západní národy (Němce, Angličany a Francouze), rovněž jest stejný poměr ve vědě a umění.

Náboženské poměry. Evropa jest zcela křesťanský zemědíl. Nekřesťanů jest mizivé procento. (10 mil. židů, 8 mil. Mohamedánů, 250.000 pohanů.) Mohamedáni sídlí na Balkáně a na březích Kaspického moře. Pohané jsou roztroušeni ve velikých plochách při dolní Pečoře, na Kaspickém jezeře, v urálských a laponských pohořích a v ledových krajích Koly, a patří většinou tatarské a finské národnosti. Křesťané rozdělují se ve tři veliká vyznání: římsko-katolické, pravoslavné a evangelické. První ovládá jihozápad, druhé východ a třetí střed Evropy. Římští katolíci jsou Románi, Irové, část Skotů, Němců a Maďarů, Litevci, Poláci, Češi, Slovinci, Slováci a Chorvaté, evangelíci jsou národové germánští, pravoslavní pak Východní Slované, křesťanští Albánci, Rumuni, Valaši, Řekové a obyvatelé archipelu. Finové jsou z většiny evangelíci. 1910 bylo 194 mil. katolíků (43 proc. všeho obyv. Evropy), 110 mil. evangelíků (24 proc.), 126 mil. pravoslavných (28 proc.).

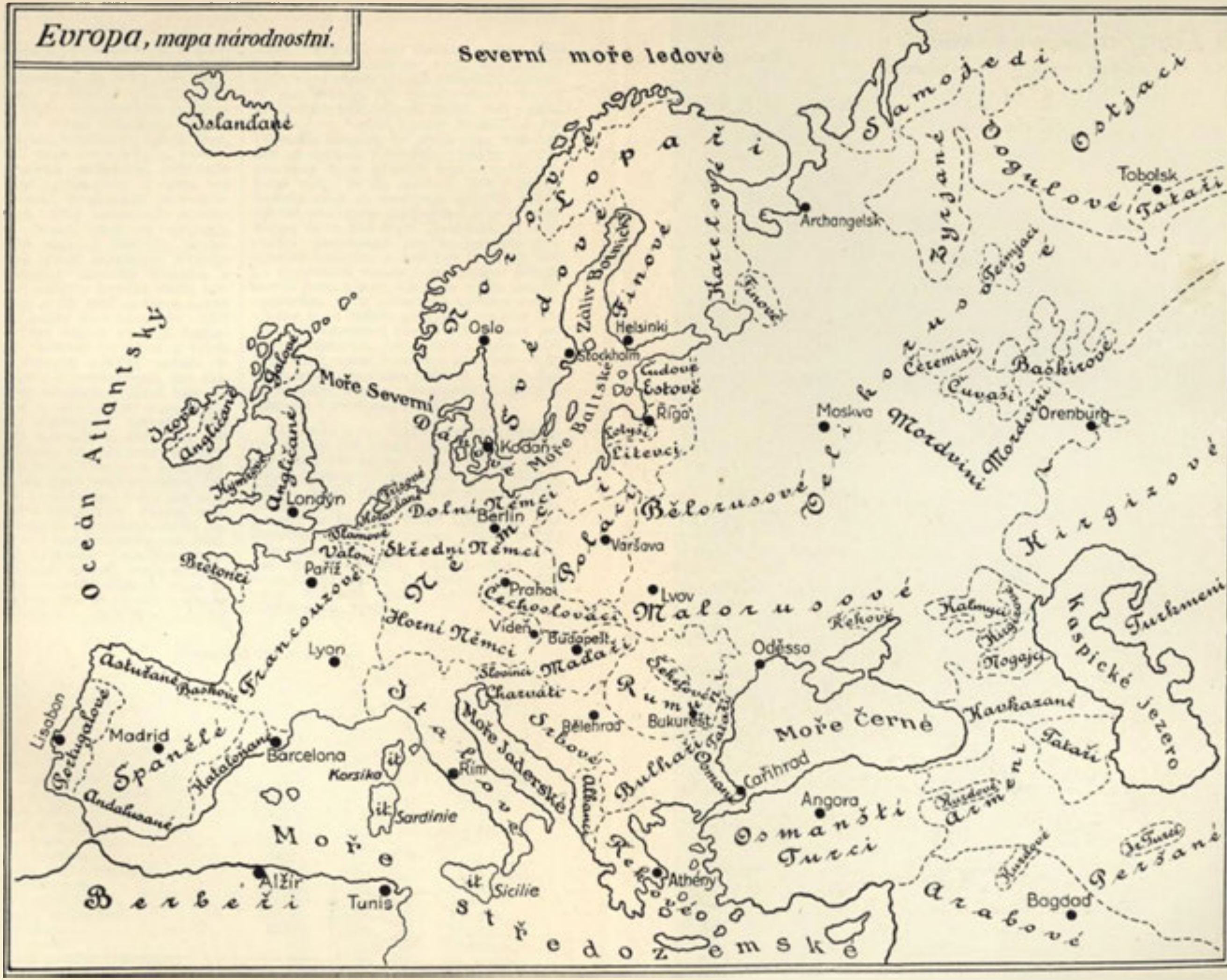
Politické poměry. Z národnostních skupin evropských trvalé samostatné státy vytvořili jen národové germánští, románští a slovanští. Kulturní státy ani po světové válce nejsou obývány jen jedním národem. Z převážně germánských států mají jen Norové a Švédové mezi sebou na severu Laponce, Lucemburk a Nizozemí jsou národnostně jednotní. Totéž skoro platí o Dánsku, kde jen na jihu žije něco Němců. Ve Velké Britanii a v Irsku tvoří původní obyvatelstvo keltské dnes pouze 6 proc. obyvatelstva. Ve Švýcarsku, převážně německém, žije 31 proc. Románů. Dnešní Rakousko jest národnostně jednotné. Z bývalého Zalitavska připadlo Československu 3 mil., Italii a Jugoslavii 250.000 Němců. Německo po odstoupení určitých zemí stalo se až na Lužičany státem jedné národnosti. Slované tvoří většinu obyvatelstva v Rusku, Ukrajině, Polsku, Československu, Jugoslavii a v Bulharsku. Přesto nacházejí se v jejich územích četné národnostní menšiny, tak v Rusku jmenovitě kmeny mongolské a tatarské, židé, Němci, v Polsku židé a Němci, v Československu Němci a Maďaři, v Jugoslavii Němci, Maďaři, Bulhaři a Albánci. Románskými národy jsou obydleny: Francie, Španělsko, Portugalsko, Italie a Rumunsko. Mezi nimi však rovněž žijí menšiny jiných národních kmenů, tak ve Francii 1·7 mil. Němců, 1·3 mil. Keltů, 160.000 Vlámů, 100.000 Basků a 600.000 Italů, v Italii žije půl milionu Slovinců a Chorvatů, přes jednu čtvrtinu milionu Němců, v Rumunsku 1 mil. Němců, 2 miliony Maďarů a Ruthenů. Také Řekové, v jejichž žilách koluje dnes krev slovanská, turecká a albánská, musí rozšířenou vlast sdíleti s Albánci, Jihoslovany, Turky a s Bulhary. V Belgii menšina Valonů politicky potlačila většinu germánských Vlámů. Pouze Španělsko a Portugalsko (až na nepatrný zlomek Basků) jest národním státem. Z nových evropských států jsou Finsko, Estonsko, Lotyšsko národními, kdežto v Litvě obývají četné zlomky různých národů. Na jihu Evropy Černá Hora vzdala se své politické samostatnosti, Albanie jest obývána jen Albánci. Zbytek evropské turecké říše obývají mimo Turky také Bulhaři, Albánci a Řekové. Dnešní Maďarsko jest národnostně jednotné. Před světovou válkou bylo v Evropě 20 států, a to 15 monarchií a 5 republik. Dnes je 34 (velkých) států, z toho jest republik 18. Moc některých států dosáhá však i na jiné zemědíly, ve kterých získaly kolonie. Úhrnný koloniální majetek evropských států činil 1929: 56 mil. km² s 540 mil. obyvatel, t. j. 41 proc. veškeré souše a jedna třetina ob. celého světa. Bližší ⌕ Kolonie.

Národohospodářské poměry. Národohospodářské poměry Evropy vyznačuje stále rostoucí industrialismus. Počet osob, věnujících se průmyslu, obchodu a dopravě, převyšuje počet osob, věnujících se zemědělství. Vysoce civilisované státy, kterým Evropa vděčí za své světové vedení, staly se státy čistě industriálními; své zemědělství udržují více z politických než z hospodářských ohledů. Tento vývoj jest zapříčiněn mohutnými ložisky železa a uhlí, značnou hustotou obyvatelstva, znamenitými dopravními poměry, které průmyslu, pracujícímu na skrovném místě, zajišťují dalekosáhlý odběr. Na 380.000 km želez-

ničních tratí, 270.000 tratí vodních zprostředkují styk. Dnes k těmto cestám dopravním přistoupila i doprava vzdušná. Přes svá bohatá ložiska jest přece jen Evropa odkázána na dovoz surovin, který opět podmiňuje veliký vývoz výrobků. Silný vývoz i dovoz jest pro Evropu podmínkou zdárného hospodaření. V evropských přístavech činilo dovezené zboží 1913 částku 470.152 mil. K a vyvezené zboží částku 437.160 mil. K. Prostřednictvím svého obchodu podařilo se Evropě před světovou válkou nahromaditi četné kapitály, kterými ovládala svět. Čtyřletým opuštěním mimoevropských trhů ztratila Evropa většinu svých odbytišť, takže roku 1924 dovoz překročil vývoz o 110.160 mil. Kč. Pokles ten byl zaviněn jednak tím, že USA. obsadily valnou část evrop. odbytišť, jednak tím, že zámoř. státy snaží se osamostatniti od evropského zboží. Rovněž již nemá Evropa prvenství na moři. Musila ustoupiti USA. Daleko tíživější však jest finanční závislost Evropy od Ameriky, neboť většina evropských států musila si vypůjčiti od Spojených států. Hospodářskou tíseň zvětšil ještě versaileský mír, ve kterém byly zrušeny dávné hospodářské svazky, a nesmírné naklady na vojsko, které nejsou v poměru s hospodářskou kapacitou většiny evropských států. Staré, přední postavení Evropy ve světovém hospodářství docílí se jen tím, vytvoří-li se z Evropy jediný hospodářský celek. K tomu cíli nutno, aby padla dosavadní celní ohraničení jednotlivých států. Vidno, že myšlenka Spojených států evropských má důvod více hospodářský než ideový.

L i t e r a t u r a. Hettner: Länderkunde von E. 1925. — Geikie: Praehistoric Europe. 1880. — Feist: E. im Lichte der Vorgeschichte. 1910. — Hann: Handbuch d. Klimatologie. 1926. — Schimper: Pflanzengeographie. 1898. — Kobelt: Verbreitung der Tierwelt der gemäßigten Zone. 1902. — Ripley: The Races of Europe. 1900. — Fouillée: Esquisse psychologique des peuples européens. 1902. — Hirt: Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur. 1905—07). — Dubois: Geographie econ. de l'Europe. 1899. — Supan: Die territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien. 1906. Nejlepší mapy E. jsou v atlantech, které sestavili Stieler, Debes, Andree.

Dějiny. Pradávné obyvatelstvo Evropy potlačil od severu přišlý kmen Indogermánů, ale dějiny Evropy počínají na jihu u Egejského moře od 3000 let před Kristem, kdy indogermánští Řekové vnikali poznenáhla do Thesalie a do Řecka, potlačivše původní Frygothráky a smísíce se s Maloasiaty neindogermánskými. Mezitím rozšířili se indogermánští Latinové od Alby Longy po celé Italii, dobyvše sídel praobyvatelů Italie, Iberů, Ligurů, Illyrů, Etrusků, Gallů, až 266 př. Kr. získali celé území italské. Z této země rozšířila se po březích Středozemního moře světovláda římská, která byla plodem řecké kultury. Dobytí Španěl, krajů, ležících severně od Alp až po Labe, Britanie získalo tyto země kultuře mediterranské. Germánší kmenové vnikli za stěhování národů do Římské říše a zmocnili se jí, přijali latinský jazyk a smísili se s Římany. (Gotové, Vandalové, Langobardi, Frankové), čímž byla vytvořena raça románská, která se opět mezi sebou dále štěpila, ale kulturně a nábožensky zůstala jednotnou, pod vedením papežského Říma, zatím co tentýž vliv vykonával na východě Cařihrad. Brzo se objevují Italové, Španělé, Portugalci, Francouzové a Rumuni jako samostatné národy s vlastní kulturní sférou, z které od 11. a 12. století vykvétala literatura vysoké úrovně. V územích střední a severní Evropy, kam nedosahovala moc římská, vytvořily se státy germánské a slovanské. Jejich národní a státní uvědomění bylo uspíšeno tím, že přijali křesťanství, čímž se stali tito kmenové účastni tehdejší všeovládající kultury. Jen tím se mohlo státi, že Karel Veliký mohl obnoviti staré římské císařství, a po jeho rozpadnutí Otto I. románsko-germánskou říši. Východní její část stala se cele německou, zvláště když polabské slovanské kmeny splynuly s Němci. Na východě ovládl kulturu Cařihrad a na západě Řím, a pod jeho patronancí utvořily se i slovanské státy. Nový duch zavládl Evropou v době humanismu a renesance, která proti středověkému kolektivismu byla vzpourou individuality. Vědecké myšlení a pochopení pro praktický život rostlo stále více a více a stvořilo moderního Evropana, kterého charakterisovalo: vzdělání na klasickém podkladu antiky, křesťanství a národní uvědomění. S vývojem moderního státu vyvinula se i myšlenka mocenská, která rostla od 15. stol. a umožnila vzrůst a rozkvět velikých států. Čistě duchovním majetkem germánských národů byla reformace, jako protest proti středověkému kolektivismu a centralismu moci. V téže době objevení Nového světa změnilo postavení Evropy, která, obdařena bohatou členitostí, mírným podnebím a překvapujícím nadáním indogermánské raçy, považovala se do r. 1500 za jediného nositele kultury

Evropa, mapa národnostní.
Severní moře ledové
Islanďané
Oceán Atlantský
Moře Severní
Moře Baltské
Záliv Botnický
Moře Jaderské
Moře Černé
Kaspické jezero
Moře Středozemské
Samojedi
Ostjaci
Vogulové
Tataři
Syrjané
Lopaři
Karelové
Finové
Švédové
Norové
Dánové
Anglíčané
Irové
Kymrové
Galové
Estové
Litevci
Bělorusové
Velkorusové
Čeremisi
Čuvaši
Baškirové
Mordvini
Kirgizové
Dolní Němci
Střední Němci
Horní Němci
Němci
Poláci
Valoni
Vlamové
Bretonci
Francouzové
Čechoslováci
Malorusové
Maďaři
Slovinci
Charváti
Srbové
Rumuni
Bulhaři
Albanci
Řekové
Italové
Španělé
Portugalové
Astuřané
Baskové
Katalonci
Andalusané
Kalmyci
Nogajci
Kavkazané
Armeni
Kurdové
Osmanští Turci
Peršané
Arabové
Berbeři
Tobolsk
Archangelsk
Oslo
Stockholm
Helsinki
Riga
Kodaň
Moskva
Orenburg
Londýn
Berlin
Varšava
Paříž
Praha
Lvov
Vídeň
Budapešť
Lyon
Oděssa
Bělehrad
Bukurešť
Lisabon
Madrid
Barcelona
Řím
Cařihrad
Angora
Athény
Alžír
Tunis
Bagdad
Korsika
Sardinie
Sicilie

a lidství. Neznalost Starého světa utvrzovala Evropu v této domněnce. Objevením Ameriky a plavbami do Indie byla otřesena domněnka o Evropě jakožto středu světa, i když indogermánská raça vbrzku stala se svými koloniemi pánem i těchto dalekých, rozlehlých krajů. Tím, že Evropa tyto nové kraje dobyla, kolonisovala neb aspoň obchodem přiblížila evrop. civilisaci, podkopala si sama své vedoucí postavení. Prohlášení neodvislosti Spoj. států (1776) upozornilo značně na tuto věc. Neboť tehdy se rozdělila indogermánská raça na dvě síly, pracující proti sobě týmiž zbraněmi. Ačkoliv skvělé kolonisační úspěchy Francie a Velké Britanie udržely Evropě vůdčí světové postavení, v 19. stol. světová válka ukázala jasně pravý stav věcí, kdy vůdčí postavení Evropy aspoň na poli hospodářském bylo zničeno. Po válce u všech dosud podmaněných národů ozvala se touha po svobodě a nezávislosti, jak vidno u britských dominií, v Číně, kde evropský obchod a vliv ztratil svou půdu. Má-li Evropa udržeti a vytvořiti onu moc, jakou se honosila r. 1500, pak jest svrchovaně nutno, aby se zorganisovala v jediný kulturní, civilisační a hospodářský celek, ve Spojené státy evropské. Jen tak by mohla s úspěchem čeliti imperialistickým ideám politickým vlivem mladých, avšak silných Spojených států, Japonska, Číny a j. zemí zámořských. Státní dějiny byly ovládány v moderní Evropě výše popsanými ideami. Nový element dostavil se do evropské situace, když po zničení říše byzantské značného a někdy i rozhodného vlivu se domohlo Turecko, které opanovalo celý Balkán, a do r. 1700 Rusko. V základním rysu evropských dějin jsou osoby vládců jednotlivých států věcí vedlejší při výševypsaném duchu moderních evropských dějin. Jest ovšem otázka, zda Rusko, hlavně dnešním svým vývojem, nestává se mocí více asijskou než evropskou. Rozluštění tohoto problému však musí přinésti budoucnost. Můžeme říci, že do světové války dějiny Evropy stojí ve znamení politiky světovládné, ovládané myšlenkou síly a moci. Vidno, že to jest stará myšlenka 17. a 18. století, prováděná jen moderními prostředky techniky a dopravy. Světová válka vyrovnala rozpory mezi státy evropskými mezi sebou, ale dala vznik novým rozporům, nové mocenské politice světovládné mezi dvěma stranami, z nichž jednu tvoří národové evropští a druhou národové zámořští. Kdo z nich zvítězí v této řevnivosti, nelze dnes říci. Jisto jest však, že dosavadní politika světová jest plodem evropského ducha, evropské kultury a konečně i evropských dějin.

Literatura. Mahrenholtz-Wünsche: Grundzüge der staatl. und geistigen Entwicklung der europ. Völker (1888); Debidour: Histoire diplomatique de l'Europe (1890); Dyer: History of Modern Europe (1901—1906); Freeman: Historical Geography of Europe (1903); Sidgwick: The Development of European Polity (1903); Seignobos: Polit. Geschichte des modernen E. (1894—1924); Chamberlain: Die Grundlagen des 19. Jh. (1919); Vogel: Das neue E. und seine historisch-geogr. Grundlagen (1923).

Evropské státy:

Jméno a státní forma	Plocha	Ob. v 1000	Na 1 km²	Hl. město
1. Československo, republika	140.394	13.613	97·0	Praha
2. Německo, spolková republika	468.746	62.430	133·1	Berlín
3. Saarské území, obsazená země	1.910	768	402·1	Saarbrücken
4. Gdansko, svobodné město	1.894	384	202·7	Gdansko
5. Rakousko, spolková republika	83.833	6.534	78·0	Vídeň
6. Lichtenstein, knížectví	159	12	72·3	Vaduz
7. Švýcary, spolková rep.	41.295	3.880	94·0	Bern
8. Nizozemí, království	34.201	7.527	220·1	Haag
9. Lucemburk, velkovévodství	2.586	285	110·3	Luxemburg
10. Belgie, království	30.440	7.466	245·3	Brussel
11. Francie, republika	550.986	40.744	73·9	Paříž
12. V. Britanie, království	241.761	44.026	182·1	Londýn
13. Irsko, dominie	68.447	2.973	43.4	Dublín
14. Man, království	572	60	105·4	Douglas
15. Normanské ostrovy, republiky	195	90	462·7	St. Heliers
16. Dánsko, království	44.326	3.457	78·0	Kodaň

Jméno Forma vlády	Plocha	Ob. v 1000	Na 1 km²	Hl. město
17. Island, království	102.846	102	1·0	Reykjavik
18. Švédsko, království	448.460	6.074	13·6	Štokholm
19. Norsko, království	323.795	2.789	8·6	Oslo
20. Finsko, republika	388.279	3.526	9·1	Helsingfors
21. Estonsko, republika	47.549	1.115	24·8	Reval
22. Lotyšsko, republika	65.791	1.845	28·3	Riga
23. Litevsko, republika	55.899	2.171	38·8	Kovno
24. Polsko, republika	388.390	27.177	70·0	Varšava
25. Maďarsko, království	92.916	7.980	85·9	Budapešť
26. Rumunsko, království	294.244	17.200	58·5	Bukurešť
27. Portugalsko, republika	88.740	5.622	63·4	Lisabon
28. Španělsko, království	297.879	21.771	43·7	Madrid
29. Andorra, republika	453	5	11·6	Andorra
30. Monaco, knížectví	1·5	22	14770·0	Monaco
31. Italie, království	309.940	40.550	130·8	Řím
32. Vatikán, absolutní monarchie	44 ha	555 ob.	—	Vatikán. m.
33. San Marino, republika	61	13	215·0	S. Marino
34. Gibraltar, kolonie korunní	5	21	4.132·0	Gibraltar
35. Malta, kolonie korunní	316	225	711·0	La Valete
36. Jugoslavie, království	248.987	12.017	48·3	Bělehrad
37. Albanie, království	27.538	832	30·2	Tirana
38. Řecko, republika	122.930	5.600	45·6	Athény
39. Bulharsko, království	103.146	5.483	53·2	Sofia
40. Turecko (evr.), republika	23.554	1.203	51·1	Cařihrad
41. Rusko (evr.), SSSR.	4,354.000	105.258	24·2	Moskva

Zahraniční obchod důležitých států r. 1925.

Země:	V mill. Kč Dovoz	Vývoz	Země:	V mill. Kč Dovoz	Vyvoz
Německo	99.456	70.384	Nizozemí	31.412	21.296
Belgie	26.532	17.213	Rakousko	16.220	8.960
Dánsko	14.889	13.546	Polsko	9.010	8.200
Finsko	4.000	5.600	Rusko	3.446	4.896
Francie	70.312	72.644	Švédsko	12.453	10.430
V. Britanie	189.872	138.784	Švýcary	15.532	12.240
Irsko	9.620	7.392	Španělsko	14.832	7.720
Italie	28.484	20.960	Jugoslavie	3.552	4.120
Litevsko	645	896	Československo . .	15.736	16.888

Povrch Evropy.

Z celkového stavu evropské půdy jest:

Vzdělané plochy	44%
Lesů	31%
Stepí	6%
Neproduktivní plochy	19%

Výsledek těžby evropských států r. 1927.

STÁT	Kamenné uhlí (V millionech tun)	Hnědé uhlí (V millionech tun)	Železná ruda (V millionech tun)	Surové železo (V millionech tun)	Surová ocel (V millionech tun)	Zinek (V 1000 tunách)	Olovo (V 1000 tunách)	Měď (V 1000 tunách)
Československo	15·2	20·6	1·2	1·0	0·9	7	2	2
Německo	132·7	124·3	5·1	10·2	12·2	41	66	78
Belgie	23·1	5·9	0·1	2·8	2·9	171	53	12
Francie	44·0	0·9	35·0	7·5	7·0	49	21	8
Velká Britanie a Severní Irsko	248·4	—	11·2	6·3	7·5	55	5	17
Italie	0·1	1·0	0·2	0·3	1·4	4	22	—
Lucemburk	—	—	5·3	2·3	2·1	4	—	—
Nizozemí	6·9	0·2	—	—	—	16	—	—
Norsko a Špicberky	0·4	—	0·5	—	—	—	—	—
Rakousko	0·2	2·8	0·7	0·3	0·4	10	5	4
Polsko	34·0	0·1	0·3	0·3	0·7	97	20	—
Rusko	16·2	—	1·1	0·8	1·1	—	11	4
Švédsko	0·1	—	6·5	0·5	0·5	3	—	2
Jugoslavie	—	4·1	—	—	—	—	11	5
Španělsko	6·0	0·4	3·5	0·4	0·4	12	141	45
Maďarsko	0·7	6·4	—	—	—	—	—	—

Osevná plocha hospodářských rostlin r. 1927.

V km²

	Žito	Pšenice	Ječmen	Oves	Brambory	Řepa	Víno	Chmel Kukuřice	Tabák
Československo	6.390	8.140	7.100	8.530	6.500	2.940	170	130	41
Německo	46.984	18.732	14.784	34.759	27.995	4.341	727	155	66
Rakousko	3.780	2.010	1.470	3.120	1.770	230	400	—	—
Švýcary	200	700	60	200	480	20	150	—	—
Nizozemí	1.950	610	270	1.480	1.720	690	—	—	—
Belgie	1.580	2.320	320	2.660	1.680	710	—	20	—
Lucembursko	70	140	20	290	150	3	16	—	—
Francie	7.970	53.450	7.100	34.570	15.760	2.200	13.730	—	700
Velká Britanie	160	6.910	4.720	11.960	3.300	—	—	90	—
Irsko	20	140	490	2.610	1.480	70	—	—	—
Dánsko	2.080	1.020	3.120	4.240	770	300	—	—	—
Norsko	90	100	610	970	500	—	—	—	—
Švédsko	3.440	1.640	1.680	7.300	1.580	410	—	—	—
Finsko	2.300	160	1.110	4.430	690	30	—	—	—
Polsko	48.890	11.390	12.390	26.200	24.060	2.020	—	—	—
Maďarsko	6690	15.800	4.090	2.850	2.530	620	2.200	10.480	208
Rumunsko	2.810	31.010	17.640	10.840	1.788	820	2.800	42.190	304
Španěl. a Portugal.	7.360	43.810	18.020	7.730	3.090	620	13.980	2.620	—
Italie	1.240	49.860	2.360	4.870	3.540	880	42.790	15.900	391
Jugoslavie	2.090	18.300	3.910	3.790	2.260	420	1.780	20.630	110
Rusko	281.610	307.330	70.740	173.840	28.180	6.180	—	28.860	—

Výnos hospodářských produktů ve státech Evropy r. 1927 v 1000 tunách.

STÁT	Pšenice	Žito	Ječmen	Oves	Brambory	Cukrová řepa	Víno Hl	Chmel (CH) Kukuřice (K)	Tabák
Československo	1.099	1.262	1.285	1.458	9.109	8.124	1.060	(CH) 11	6
Německo	3.418	6.834	2.738	6.347	37.550	10.854	1.428	(CH) 7	14
Rakousko	282	462	225	417	1.298	551	212	(K) 97	—
Švýcary	155	40	12	42	696	50	350	—	—
Belgie	443	555	91	669	3.309	1.983	—	(CH) 3	—
Nizozemí	139	345	66	332	2.400	1.768	—	—	—
Lucemburk	20	9	3	40	171	2	35	—	—
Francie	7.739	935	1.210	5.407	15.760	2.200	49.226	(K) 546	13
Britanie	1.518	25	969	1.263	4.990	—	—	(CH) 13	—
Irsko	39	5	137	678	2.482	136	—	—	—
Dánsko	260	260	780	870	520	1.060	—	—	—
Norsko	17	15	102	184	605	—	—	—	—
Švédsko	308	476	272	1.145	1.068	993	—	—	—
Finsko	22	291	121	539	625	55	—	—	—
Estonsko	29	171	94	98	742	—	—	—	—
Lotyšsko	72	259	130	177	717	—	—	—	—
Litevsko	144	538	188	243	1.264	—	—	—	—
Polsko	1.476	5.688	1.634	3.390	34.060	3.620	—	—	—
Maďarsko	2.064	523	508	315	1.807	620	1.952	(K) 1.760	26
Rumunsko	2.635	243	1.250	852	1.780	1.092	2.810	(K) 1.760	26
Španělsko	3.942	674	2.008	592	3.620	620	13.980	(K) 633	—
Portugalsko	311	113	43	93	259	—	8.000	(K) 312	—
Italie	5.395	151	206	446	3.540	880	42.790	(K) 2.220	44
Jugoslavie	1.540	150	315	292	1.012	420	2.855	(K) 2.142	7
Řecko	362	31	274	72	—	—	1.899	(K) 173	52
Bulharsko	1.289	209	306	109	60	242	1.428	(K) 524	16
Rusko	20.400	24.600	4.700	13.000	55.360	9.900	—	(K) 3.800	—

Stav obchodních lodí r. 1927.

Stát	Lodí všech	parníků z toho	Tonáž v mil. t.	Stát	Lodí všech	parníků z toho	Tonáž v mil. t.
Německo	2.028	1.947	3·07	Nizozemí	1.099	1.046	2·60
Britanie	8.559	8.161	19·44	Švédsko	1.385	1.203	1·30
Francie	1.828	1.527	3·51	Španělsko	930	789	1·18
Italie	1.353	1.035	3·03	Dánsko	772	652	1·06
Norsko	1.805	1.740	2·68				

Železnice evropských států.

Stát	1913 km	1927 km	na 1000 km² připadá km	na 1000 ob. připadá km	Stát	1913 km	1927 km	na 1000 km² připadá km	na 1000 ob. připadá km
Evropa	346.741	379.991	4	9	Španělsko	15.350	15.572	3	7
Z toho má:					Švédsko	14.202	15.378	3	25
Německo	63.740	57.641	12	10	Československo	—	14.030	10	10
Rusko	58.441	56.370	1	8	Rumunsko	3.763	11.784	4	7
Francie	51.188	53.561	10	13	Belgie	8.814	11.093	36	14
V. Britanie	38.126	39.262	16	9	Maďarsko	—	9.529	10	11
Italie	17.664	20.664	7	5	Rakousko	—	6.684	8	10
Polsko	—	19.271	5	0·7	Švýcarsko	5.077	57.48	14	15

Evropa Mladá. Když se r. 1831 a 1832 nepodařily pokusy o povstání ve střední Italii, sešli se uprchlíci různých národů ve Švýcarsku. Zde vznikl spolek Mladé Evropy, který utvořil ↘ Mazzini z Ml. Italie, Ml. Polska a Ml. Německa. Tyto tři spolky, 1834 sbratřené, založily podobná sdružení mezi republikány ve Francii, Španělsku a v Belgii; když Švýcarsko r. 1836 vůdce vypovědělo, spolek se rozpadl. Ital. skupina nabyla zvlášt. významu Mazzinim. Mladé Německo od r. 1836 (sídlo v Londýně) rozvíjelo živou činnost. O ml. Irsku ↘. Ml. Polsko působilo v Paříži a v Londýně pro obnovení Polsky. Mladoruská strana souvisela s nihilisty ↘. Mladoturci ↘ chtěli poměry v Turecku přetvořiti podle vzoru západních zemí.

Evropská komise dunajská byla ustavena po válce krymské na mírové konferenci v Paříži r. 1856, obnovena kongresem berlínským r. 1878 a konferencí londýnskou 1883. Požívajíc práv exteritoriality, bděla nad dunajskou dopravou od Braily až k ústí. Po světové válce obnovena. Sídlem je Galac.

Evropské jazyky. Ze živých řečí evrop. náleží většina k indoevrop. skupině, a to hlav. ke třem největším kmenům: germánskému, románskému a slovanskému. Ve střední a severní Evropě vládnou germánské řeči: němčina, angličtina, dánština, švédština, norvéžština, islandština. Románské jazyky ovládají převážně jihozápad: frančtina, provençálština, katalánština (Katalanii), španělština, portugalština, italština; na vých. rumunština. Na východě vyskytují se hlavně slovanské řeči: ruština, slovenština, čeština, srbochorvatština, bulharština. Drobnější samostatné evropské jazyky jsou baltické řeči: litevská a lotyšská (blízce příbuzné slovanskému jazyku), keltické řeči na s.-z. (irština, galská řeč ve Skotsku, kymrická ve Walesu, bretoňská v Bretani), konečně novořečtina a albánština. — Jiné než indoevropské jazyky jsou finskougrická skupina (finština, estonština, laponština, vogulština, zyrjanština, votjačtina, čeremiština, mordvinština), veskěs na území dřívějš. nebo nynějš. Ruska; maďarština v Maďarsku. S finskougrickou skupinou je příbuzná též samojedština na Severním ledovém moři. — Evropské výběžky asijské turko-tatarské skupiny jsou: turečtina, v jižním Rusku čuvaština a nogajština. — Zbytky řeči evropského praobyvatelstva tvoří baskický jazyk v Pyrenejích.

Evropský koncert, smlouvou v Chaumontu (1814) zal. právní dohoda evrop. států k zamezení válek. Byl pak nahrazen Haagským smírčím soudem, tento pak Svazem národů. — Lit.: Ch. Dupuis: Le principe d'equilibre et le concert européen (1909).

Evviva! (ital.), ať žije!

Evzoni (z řec. εὔζωνοι, dobře opásaní), myslivci (↘) v řec. arm., mají uniformu přizpůsobenou národnímu kroji (krátká otevřená kazajka; škrobená, skládaná suknice zv. fustanella; přiléhavé spodky a trepky s pompony, řecká čapka s dlouhým třapcem).

Evžen (řecky Eugenios = blahorodý), mužské křestní jméno.

Evžen Savojský, ↘ Eugen.

Evženie, křesť. sv., domněle mučednice za Valeriána, řím. panna, vstoupila podle pověsti za muže přestrojena do kláštera v Alexandrii a stala se opatem; uct. 24. (25.) prosince.

Ewald Carl (1856—1908), dánský novelista. Jeho romány mají politické pozadí a líčí většinou odpůrce ortodoxního života. Největší význam mají jeho drobné povídky ze zvířecího života, psané s velkým pochopením. Jsou to vlastně alegorické obrazy skutečného života. Mnoho jich bylo přeloženo též do češtiny, a to: Na rybníce, Co příroda vypráví (Hackenschmied), Ferina lišák (K. Franta), Můj hošík (M. Krausová), Tiché jezero (H. Kosterka) a j.

Ewald František (* 18. VIII. 1820 v Praze), divadelní akvisitér v Praze.

Ewald Johannes (1743—1781), dánský básník, zúčastnil se války sedmileté.

Ewas Edward Radcliffe Garth Russell (* 1881), angl. polární cestovatel a badatel, námořní důstojník; v roce 1897 vstoupil do námořní služby a v r. 1902—1904 zúčastnil se první antarktické výpravy na lodi „Morning". R. 1909 zúčastil se jako druhý velitel britské antarktické expedice pod velením kapitána Scotta a r. 1912 po smrti téhož stal se hlavním velitelem této expedice. Za světové války sloužil v loďstvu u belgického pobřeží.

Ewers Hanns Heinz (* 1871), spisovatel, žij. v Berlíně, za války byl internován v sev. Americe. Nejznámější romány jsou: Alraune, Vampir. Ve svých románech a groteskách pracuje fantastickými a sugestivními motivy. V češtině přel.: Alrúna (H. Filla, 1921), Hrůza (E. Šubert, K. Weinfurter, 1911, 1926), Láska (E. A. Hruška, 1920), Posedlí (K. Weinfurter, 1920), Srdce králů (B. Spurný, 1917), Upír (O. Reindl, 1926), Zaklínač duchů (K. Weinfurter, 1925) a j.

Ewert Alexej (* 1857), ruský generál; zúčastnil se války s Japonskem a války světové; velel později i rudé armádě, ale byl pak zabit bolševiky.

ex (lat.), předložka), často před tituly a hodnostmi, označuje-li bývalý titul; na př. excisař, exministr.

Ex, chem. značka pro 1 atom euxenia.

Ex abrupto (lat.), náhle; nenadále.

Exacerbace (lat.), zhoršení při nemoci; exacerbovati, zhoršiti.

Ex aequo et bono (lat.), podle slušnosti a práva, jak se sluší a patří.

Exakce, vymáhání od věřitelů; exactiones, talliae, mimořádné církevní daně.

Exaktní (lat.), přesný, vědy exaktní jsou fysika, matematika, chemie, astronomie; vědy tyto vedou k přesnému matematickému poznání.

Exalgin, methylacetanilid, $C_6H_5N.(CH_3).(COCH_3)$ vyrábí se působením monomethylanilinu na acetylchlorid. Přichází v bezbarvých, v horké vodě a alkoholu snadno rozpustných krystalcích, tajících při 102° C, vroucích při 254.7° C. Užívá se v lékařství vnitřně jako prostředek proti neuralgii a bolestem hlavy.

Ex animo (lat.), ze srdce.

Exaltace (lat.), pozdvižení mysli, citové vzrušení; exaltovaný, pobouřený, rozčilený.

Exaltatio crucis (lat.), povýšení kříže.

Examen (pl. examina, lat.), zkouška; examen testium, výslech svědků; examen rigorosum, obzvláště přísná zkouška při doktorátech.

Examinátoři synodální, zkušební komisaři ze řad duchovenstva, určení zkoušeti, zda kandidát ucházející se o nějaký círk. úřad má vlastnosti pro tento úřad potřebné. Jsou biskupem navrženi a synodou (= círk. sněm) potvrzeni. Nekonají-li se diecesní synody, jmenuje examinátory biskup sám; slují pak examinátory prosynodálními.

Examinant, ke zkoušce jdoucí, ten, jenž má býti zkoušen, examinace, zkouška, zkoušení, výslech; examinátor, zkoušející, dotazovatel.

Examinatorium (lat.), nyní repetitorium, přednáška, kterou obyčejně mají mladší docenti.

Examinovati, zkoušeti, vyslýchati.

Exarace, vyrýhování, pohybem ledovce se na některých místech obnaží půda.

Exarch (řec. exarchos), vojevůdce, velitel, od 6. stol. oficiální titul byzantského náměstka v Italii (exarchát ravennský).

Exarcha, název náměstka, jemuž svěřil patriarcha v církvi východní část svých práv buď na čas nebo doživotně. Jmenovali se tak také první metropoliti význačných politických oblastí, na př. antiochenský, efeský, který nazýván ex. „celé Asie" atd. Později se stal výraz „exarcha" pouhým titulem. Jenom v Bulharsku obnoven tento úřad r. 1870. Exarcha bulharský je hlavou autokefální (samostatné) církve bulhar. a jemu je podřízeno 11 metropolitů.

Exarchát, území podrobené moci exarcha (místodržícího). Exarch byl státní úředník. Nejdůležitější v dějinách je e. ravenský. V Ravenně sídlil exarch císaře byzantského. Exarchové zasahovali často do vnitřních záležitostí církve západní, do volby papeže atd. R. 735 podrobil král francký Pipin e. raven. římskému papeži a tím jeho histor. význam zanikl nadobro.

Exartikulace (lat.), vykloubení končetiny v kloubu otevřením kloubu nebo proříznutím vazů kloubových, aniž se kost oddělí. Nejčastěji nastává vykloubení prstů u rukou nebo u nohou.

Exaugurace (lat.), zbavení svatosti určitých míst výrokem augurů.

Exc., excudit (lat. vytiskl, vydal), od 16.—17. st. na mědirytinách. Dodatek ke jménu nakladatele; též zkratka pro slovo excellence.

Ex capite (lat.), z hlavy, z paměti; z právního důvodu.

Ex cathedra (e. c. Petri, lat.), výrok z učitelské stolice Petrovy, neomylné výroky papeže o učení víry a mravů. ⟶ neomylnost.

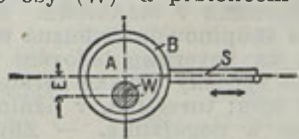
Excedovati (lat.), vybočovati z dovolených mezí, výstředně si počínati, dělati výtržnosti (⟶ exces). Excedent, svárlivec, výtržník.

Excelence (lat.), původně titul králů longobardských a franckých, pak něm. císařů až po Jindřicha VII., volených římských a ostatních králů, později vyslanců. Dnes oslovují se e. též presidenti republik, vyslanci států a ministři v mezinárodním styku.

Excelsior (lat., komparativ od excelsus, vznešený), vynikající dobrotou; také jako motto („stále výše!") a též se užívá jako pochvalného výroku pro zboží.

Excelující (lat.), vynikající, výborný.

Excentr, výstředník, kruhovitá plotna (A), která se pohybuje kol excentricky položené osy (W) a prsténcem (B) jest

Excentr.

volně uzavřena, na němž jest připevněna excentr. tyč (S). Vzdálenost středu osy od středu plotny nazývá se excentricitou.

Excentricita (lat.), ☞ excentrický. Excentrická chyba u nástroje spočívá v tom, že střed kruhového rozdělení se nekryje se středem otáčení.

Excentrický (lat.) nesoustředný, výstřední. Excentr., nesoustředné kružnice nebo koule jsou takové, jejichž středy se netotožní. Soustředné (koncentr.) mají společný střed. Výstřední, excentr. je člověk, jehož myšlení a jednání jest přehnané nebo fantastické, velice odlišné od všeob. měřítka. ☞ excentricita.

Excentrický pocit, úkaz, kdy příčinu podráždění, jež postihlo nerv v některém bodě, mylně klademe do zakončení nervu. Narazíme-li na př. loktem, máme často pocit v kůži na malíčku; také amputovaní mají občas pocity, jako by měli ještě scházející úd (integrální pocit amputovaných).

Excentrik (lat.), varietní umělec, který přehnanými posunky a pohyby těla doprovází drastické přednesy.

Exceptio (lat.), výjimka; právně: námitka. E. excussionis, ☞ exkusse; E. litis pendentis, soudní námitka právní závislosti. E. rei judicatae, soudní námitka právoplatně rozhodnuté věci. (☞ právní moc.)

Exceptio plurium (concubantium nebo construpatorum), námitka toho, kdo jest pokládán za otce nemanželského dítěte, že matka během doby početí obcovala s jinými. V takovém případě pak není nároku na přiznání otcovství a výživy.

Exceptionelní (franc.), výjimečný, neobyčejný.

Exceptio rei iudicatae, námitka, že nárok žalobní byl již jednou pravoplatně rozhodnut.

Exceptis excipiendis (lat.), s výjimkou toho, co má býti vyňato.

Excerpovati (latinsky), něco vyjmouti (z knihy); excerpt, výňatek.

Exces (lat. excessus), vybočení, překročení určitých mezí, zejména překročení policejních předpisů, jež se vztahují na veřejný klid a pořádek.

Excesivní (lat.), vybočující z mezí, neznající míry.

Excipovati (lat.), vyjmouti, stanoviti jako výjimku.

Excise (lat.), vyseknutí. E. v exek. právu. Činí-li si někdo vlastnické právo na věci někomu zabavené, které mají přijíti do dražby, může podati proti vedené exekuci žalobu excisní, vylučovací podle § 37 ex. ř. Žaloba tato může míti účinek odkládací a vyhoví-li se jí pravoplatně, omezí se exekuce pouze na ony věci, na které nebylo uplatněno právo vlastnické.

Excitace (lat.), vzrušení, povzbuzení; excitativní, vzrušující; excitabilita, podrážděnost.

Excitovati (lat.), vyzývati, pobádati.

Exclusiva (též „veto“), protest učiněný právní formou proti tomu, aby určitý kandidát nabyl círk. úřadu. Tohoto práva dostalo se od Apošt. Stolice některým panovníkům, resp. v nové době vládám. Posléze rozuměl se e. protest kladený Rakousko-Uherskem, Francií a Španělskem proti volbě určitého kandidáta za papeže. Byla vykonávána prostřednictvím některého kardinála-volitele nebo vyslance u Ap. Stolice zplnomocněného. Naposled se vyskytla při volbě kard. Rampolly, slovansky orientovaného. Zakročilo Rak.-Uh. a zvolen potom Pius X. Týž papež však vyhlásil klatbu na každého, kdo by zasahoval exclusivou do volby papeže, čímž význam e. mizí.

Excoecaria agallocha.

Excoecaria Lin. (oslep), Euphorbiaceae, asi 30 druhů v tropech starého světa. E. agallocha L. z Východní Indie až Australie. Je to strom se kmenem často nízko sehnutým, rozpukaným a nepříjemně páchnoucí tekutinou mléčnou, jež je velice ostrá a jedovatá. Vstříknuta do očí může způsob. oslepnutí.

Excusez! (fr., exkizé), promiňte!

Ex decreto (lat.), na základě soudního rozhodnutí.

Exe, řeka v Anglii, 89 km dl., pramení v Exmoor Forest, u Tivertonu splavná a ústí u Exmouthu do kanálu La Manche.

Exeat (lat.), „ať zahyne!“); propouštěcí list, propustka, dovolená; biskupské dovolení pro duchovní k úřednímu jednání mimo jejich obvod.

Execírovati (lat.), cvičiti čety v zacházení se zbraní, jakož i ve všech obratech. Execírka platí jako hlavní měřítko pro voj. způsobilost čety. Element voj. cvičení stvořil vlastně Gustav Adolf, Waldštýn a Fridrich Vilém I. Za Napoléona byla pak věnována obzvláštní péče cvičení vojska. Když se vojsko vycvičí v pochodu, v obratech atd. v četách, přistupuje se k cvičení v taktických oddílech (setnina, eskadrona, baterie atd.). Pak jsou též menší vojenská cvičení, jež tvoří přechod k velkým voj. cvičením, manévrům.

Executive documents, každoroční povinná zpráva presidenta USA., podávaná kongresu o celkovém stavu státu spolu s návrhy, které uznává za prospěšné a nutné, aby je kongres vzal v úvahu.

Exelmans Rémy Joseph Isidore, hrabě (1775—1852), maršál franc., bojoval ve válkách revolučních a napoléonských, kde se vyznamenal u Slavkova, Borodina, Vilna, Craonne a j.; při návratu Napoléonově z Elby postaven v čelo jezdectva a kryl Grouchyho po bitvě u Waterloo. 1851 maršálem.

Exedra (řec.), ve starém Řecku polokruhové výklenky v sloupeních nebo jiných stavbách; v římských soukromých domech sedadly opatřené místnosti, ve středověku tolik jako apsis. Též zahradní lavička polokruhovitého tvaru.

Exegese (řec.), vysvětlení, výklad, hlavně bible; exegeta, učený vykladač Písma sv.; exegetika, umění vykládati.

Exegese biblická, část bohoslovné vědy, která snaží se vyložiti náležitě smysl Písma sv. Je to nyní soubor výkladů odborníků vynikajících ve věcech biblických. Prohloubení e. vedlo v nové době ke kritice bible, budující na nejnovějších výsledcích badání filologického i poznatcích jiných věd, pokud mají vztah ke správnému výkladu bible.

Exegi monumentum aere perennius (lat.), „vzbudoval jsem pomníky nad kov trvalejší". Citát z Horáce („Ody" III., 30, 1.).

Exekrace (lat.), slavnostní zaklínání; exekrovati, proklínati; exekrabitní, zlořečený, šeredný.

Exekuce (lat.), provedení, výkon, uskutečnění, právní donucení. V trest. procesu uskutečnění trestu, obzvl. trestu smrti. Daňová exekuce, nucené odevzdání veřejných dávek a důchodů. Nesplní-li povinná strana svůj závazek, má strana druhá možnost, aby svůj nárok proti ní uplatňovala exekucí. Na místo nedostávající se vůle osoby povinné musí nastoupiti donucovací moc státní, jež dopomůže vymáhajícímu věřiteli k uspokojení. E. jest buď soudní (řízení vede se u soudu) nebo správní, jež náleží do oboru působnosti správních úřadů. Nejčastější jest e. soudní. Soud povoluje e. pro všechny soukromoprávní a i pro veřejnoprávní nároky. Stane se tak po předložení vykonatelného exekučního ↷ titulu se strany vymáhajícího věřitele. Vymáhající věřitel má právo volby exekučního prostředku a může i zažádati za povolení několika jich současně. Způsobů soudní exekuce jest více: e. na svršky (mobilární), e. na pohledávky, jež příslušejí straně povinné proti třetím osobám, které se pak v ex. řízení nazývají poddlužníkem, e. na služební platy, e. na kapesní zájem a na pokladní hotovost, e. na nemovitosti, e. zřízením nuceného práva zástavního na nemovitostech, e. vnucenou správou, e. létací atd. Při movitých věcech nejprve se provede zabavení (výkonný orgán soudní poznamená na svršku, že jsou zabaveny pro určitého vymáhajícího věřitele), pak uschování věcí a posléze prodej (↷ dražba). Výtěžek z docílené ceny rozvrhne soud mezi vymáhající věřitele. U peněžitých pohledávek soud provede zabavení a přikázání (k vybrání nebo na místo placení) a uloží poddlužníkovi, aby se vyjádřil, zdali pohledávku uznává či nikoliv. Na peněžité pohledávky, které nejsou dosud splatné, možno vésti t. zv. e. zajišťovací. — E. správní jest úřední výkon, kterým se donucuje povinná strana plniti rozhodnutí a příkazy správních úřadů. Může býti buď berní, je-li vykonávána úřady finančními, nebo politická, vykonávají-li ji úřady politické. Tato e. se řídí ustanoveními vládního nařízení ze dne 13. I. 1928, č. 8 Sb. z. a n.

Exekuce staroměstská, právní výraz pro vykonání rozsudku smrti nad 27 vůdci čes. povstání proti Habsb. v letech 1618—1620. Rozsudek vykonán 21. VI. 1621 na Staroměstském nám. v Praze. Mezi popravenými byli 3 pánové (Šlik, Budovec a Harant z Polžic), 7 rytířů (Kaplíř, Dvořecký, Michalovic, z Bílé, z Losu, Černín a Konecchlumský) a 17 měšťanů St. a Nov. města Praž., Kutné Hory a Žatce (Kochan, Štefek, Kobr, Šultys, Hošťálek, Jizbický, Kozel, Kocour, Řečický, Vitman, Vokáč, Rüpel, Haunschild, Jesenský, Kutnaur, Sušický a Vodňanský), Hlavy dvanácti popravených byly pak na potupu a výstrahu vyvěšeny na staroměst. věži mostecké, odkudž byly sňaty teprve r. 1635 emigranty, vrátivšími se na čas s vítěznými Švédy. — Lit. E. Denis: Konec samost. čes. (přel. J. Vančura).

Exekuční komisař, soudce, jemuž u okresního jakožto exekučního soudu přísluší samostatné obstarávání věcí s výkonem ex. spojených (povolení a zamítnutí exekuce, rozhodování žalob ex. se týkajících, nařizování roků atd.). U okr. i u kraj. soudu (při ex. na nemovitosti, ↷ ex. soud) jest e-ím k-em vždy samosoudce.

Exekuční listiny, ↷ vykonávací listiny.

Exekuční řád, zákon ze dne 27./V. 1896, č. 79 ř. z., podle kterého se řídí exekuční řízení. Novela jeho jest z 1./VI. 1914, č. 118 ř. z. (t. zv. novela o úlevách soudních). Několik čsl. zákonů pozměnilo e.

ř. jen zcela nepatrně. Podpůrným právním pramenem pro ex. řízení jest civilní řád soudní. Bylo by omylem domnívati se, jak se často děje, že e. ř. jest dělán pro vymáhající věřitele. Má sice zaručovati, jakým způsobem nastupuje státní moc donucovací proti povinné straně, ale jinak spíše chrání dlužníka před nevhodnými zásahy se strany věřitelů. Jest to zvláště patrno z toho, že normy jeho jsou naprosto přesné a pak i z toho, že soud nikdy neprovede žádný úkon ze své úřední moci, nýbrž toliko na návrh vymáhajícího věřitele, a často mu ještě ukládá preklusní lhůtu k podání takového návrhu. Na Slovensku a P. Rusi platí exekuční zákon čl. LX. z r. 1881, novelovaný v r. 1908, 1912, 1923 a 1928. Zvláště poslední novela (č. 23/28) jest důležitá tím, že sjednotila předpisy ex. řízení na věci movité v histor. zemích i na Slov. a P. Rusi. Jest to významný krok na unifikaci ex. zákonodárství v obou právních oblastech.

Exekuční řízení zahajuje exekuční soud na návrh vymáhajícího věřitele proti dlužníku a které se končí zrušením exekuce.

Exekuční soud, soud, vykonávající exekuci. Je nutno rozeznávati soud, který e. povolil, a soud, který ji provádí. V některých případech může to býti jeden a týž soud. Zásadně jest e. s. příslušný soud okresní, v jehož obvodě povinná strana bydlí nebo v jehož obvodě má majetek, na který se e. vede. Krajský soud jest příslušný k výkonu e. tehdy, vede-li se e. na nemovitosti, zapsané v zemských deskách, v železniční nebo v horní knize a při e. na jiné knihovní nemovitosti jen potud, má-li se povoliti nucené zřízení zást. práva (vklad) u vložky vedené u kraj. soudu. Ministerským nařízením bylo u nás stanoveno, že pro obvod města Prahy a Brna jest zřízen toliko jeden okresní soud, provádějící exekuce. V Praze jest to samostatný okresní soud exekuční, v Brně jest součástí okresního soudu pro Brno-město.

Exekuční titul, listinný doklad, na základě kterého jest možno vésti exekuci proti dlužníkovi, § 1 exekučního řádu vypočítává, co jest ex. titulem: rozsudky a usnesení soudů řádných i mimořádných, smíry, rozhodnutí správních úřadů nebo veřejných orgánů, platební příkazy a výkazy nedoplatků o daních, poplatcích a o pojistném předepsaném podle sociálních zákonů (avšak jen tehdy, jsou-li opatřeny doložkou vykonatelnosti), výroky rozhodců, notářské spisy, mimosoudní výpověď nájemní atd. Každý e. t. musí obsahovati přesné označení osoby oprávněné i povinné, vyznačení předmětu, rozsahu a času povinného plnění a vyslovení povinnosti k nějakému plnění nebo opominutí. Bez předložení e. t. soud exekuci nepovolí. Doklad musí býti předložen v originále nebo v úředně ověřeném opise.

Exekutiva, výkonná moc. Stát, aby mohl provésti jednotlivé zákony a aby měl možnost přinutiti ty občany, kteří zákonům a různým nařízením nechtějí učiniti zadost, potřebuje výkonné moci. Orgány e. jsou jednak org. civilní, jednak policie, četnictvo, vojsko a stráž pohraniční, případně i orgány další, na které e. byla přenesena. Název e. užívá se v poslední době také pro sbor osob, které jsou pověřeny v určitém sdružení výkonnou, prováděcí mocí (na př. e. odborov. organisací soukr. zaměstnanců). Význam slova e. jest v tomto případě přibližně asi tentýž jako „ústřední výkonný výbor“, presidium neb pod.

Exekutor (lat.), vykonavatel, uskutečňovatel; úředník, do jehož moci spadá donucovací opatření veřej. důchodů.

Exekutovati (lat.), provésti, uskutečniti; právním donucením pohnati; popravu provésti; exekutivní, provádějící, uskutečňující.

Exemce (lat.), vynětí, osvobození od všeobecně uloženého břemene (na př. exemce z daní); v kanonic. právu vyjmutí z duchov. jurisdikce biskupa diecése a podřízení vrchnosti vyšší; ještě jest několik exemtních biskupů, kteří podléhají bezprostředně papež. stolici.

Exemplář (lat.), kus; jednotlivý výtisk knihy atd.; exemplárně, příkladně; k odstrašení sloužící, přísný.

Exemplář povinný, ↷ výtisk povinný.

Exemplikace (lat.), provedení příkladů; ověřený opis listiny opsáním jejího původního znění. Exemplikovati, na příkladech objasniti.

Exemplum (lat.), příklad; výstražný příklad; početní úloha. Exempli causa nebo gratia, zkráceně e. c. nebo e. g., na příklad, exempla docent, příklady poučují.

Exequatur (lat., „nechť vykoná“), jednání, jímž vláda státu určuje konsulovi vykonávání jeho povinností. E. se dělí podle předlohy dosazovacího listu na úřad (lettres de provision), jehož vyhotovením odesílající stát provede jmenování. Může býti odepřen při vážných pochybnostech vůči osobě konsulově.

Exequiae, pohřební obřady st. Římanů, později také v křesťanství.

Exercitia spiritualia (lat.), duchovní cvičení, v katol. asketice obzvláštní cvičení ve zbožnosti péčí o vlastní duši.

Dříve známá již v klášteřích, v 16. stol. jesuity zavedena i mezi světské duchovní a laiky. Sestávají z motlitby, úvah, čtení a několikadenního mlčení. Též lidové missie se obyčejně provádějí podle způsobu ex. Něco podobného jest i u metodistů.

Exercitium (lat.), cvičení, zvláště vojenské školení. Úloha cizojazyčného překladu, též scriptum nebo pensum zvaná.

Exergue (fr., exerg), na mincích linií pod obrazem mince oddělená část, kde je letopočet.

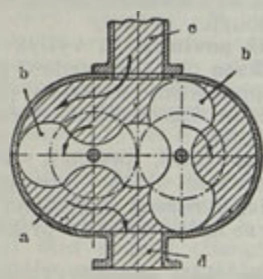
Exeter, hlav. m. Devonshire (Anglie), 59.260 ob., na řece Exe, sídlo anglikánského biskupa, normansko-gotická katedrála, se slavnou exeterskou knihou, jež je cennou sbírkou staroangl. rukopisů. ⚲ angl. literatura.

Exeunt (lat.), odcházejí, ustupují; e. omnes, všichni odcházejí. (Scénická označení v divadelních kusech.)

Exhalace (lat.), výpar, výdech (zvláště kouře při zemětřesení).

Exhaustní metoda (lat., vyčerpávací metoda), jednání při výpočtu obsahu postav a těles, jež používá hlavní myšlenky počtu do nekonečna, aniž by užívalo vyvíjejících se metod. Na př. může se vypočítati obsah kruhu, když se stanoví obsah napsaného pravidelného mnohoúhelníku se stále větším počtem úhlů, jež stále určitěji obsah kruhu určují.

Exhaustor (vyssavač, ssací ventilátor), stroj, jenž vyssává plynné hmoty, příkl. plyny báňské z dolů, spotřebovaného vzduchu z divadelních sálů atd. neb

Rootovo dmychadlo.

vlhkého vzduchu ze sušáren, chladíren a pod. Nejobyčejněji: odstředivé ventilátory, jednostranné i dvojité, pak Rootova dmychadla. Tato mají dvě dvouzubá kola či písty, které při stejné otáčivé rychlosti točí se opačným směrem. Jedním zubem se proti sobě odvalují, druhým současně těsní proti vnitřní stěně pouzdra. U c ssaje se vzduch nebo plyn, u d vytlačuje.

Exheredovati (lat.), vyděditi; exheredace, vydědění; exheredat, vyděděnec.

Exhibit, podací číslo úřední podatelny.

Exhibitionismus (lat.), obnažení pohlavního ústrojí před jinými osobami, zvláště před ženami nebo dětmi, nastává při různých duševních poruchách.

Exhibovati (lat.), předati, doručiti, podati, předložiti; exhibitum, podání, podací spis. Exhibice, předložení; exhibiční žaloba (actio ad exhibendum), žaloba na předložení nějaké věci.

Exhorta, krátka, ale obsažná promluva při bohoslužeb. úkonech. Nazývají se tak zpravidla promluvy při ranních bohoslužbách a promluvy pro studující mládež.

Exhumace (lat.), vykopávání pohřbených mrtvol k účelům soudně lékařským, provádí se na soudní nařízení, když podezření ze zločinu vyskytne se až po pohřbení. Po delší době bývají mrtvoly, zvláště v suché zemi, bez zápachu (mumifikované). Působí-li na rozkládající se mrtvolu voda, může se utvořiti mastný vosk (⚲ mrtvotuk). Organické jedy lze zjistiti pouze výjimečně, arsenik i po 10 až 20 letech. Kosti mohou býti dobře zachovány i po několika staletích.

Ex hypothesi (lat.), podle předpokladu.

Exchange (angl., ixčénd), výměna, záměna; změna; obrat; bursa, směnka.

Exchequer (angl., ixčeker, échiqer, ešikié, „šachovnice"), v Anglii jméno peněžního komorního soudu (Court of E.), kde se jedná a rozhoduje o důchodech a právu komory.

Exchequer-bills (angl.), pokladn. směnky, vyd. angl. fin. min. podle usnesení parlamentu na delší dobu.

Exchequer Bonds, st. poukázky na delší dobu (až 5 roků).

Excipiens (lat.), při přípravě léku, tolik jako constituens.

Excitantia (lat.), dráždivé prostředky.

Exigovati (lat.), požadovati, vymáhati (dluh); exigent, vymahatel; exigence, požadavek; exigilní, vymahatelný.

Exil (lat.), exilium, vyobcování, vyhnanství.

Exil babylonský, dvojí odvedení kmenů judských Chaldejskými do Babylonu (597—586 př. Kr.); mělo za následek, že židé jsou nyní bez vlasti.

Exilovati (fr.), vypuditi z vlasti, zemi zakázati, ze země vyhostiti.

Eximius (lat.), oslovení doktorů teologie, výtečný, slovutný.

Eximovati (lat.), vyjmouti z něčí moci; ⚲ Exemce.

Ex improviso (lat.), znenadání.

Exine, ⚲ pyl, pel.

Existence (lat.), jsoucnost, bytí.

Existenční minimum, nejmenší množství příjmů, jež jsou žádoucí k nutné výživě (jednotlivce nebo celé rodiny). Co platí jako e. m., řídí se podle podnebí, kulturní výše a určitého způsobu života národa; ↗ důchodová daň.

Existenční věta, v logice příčina, důvod, jež vyslovuje jsoucnost určité věci.

Exit (lat.), odchází! ↗ exeunt.

Exitus (lat.), zánik, konec. E. letalis, smrt.

Ex iure (lat.), podle práva.

Exkardinace, trvalé propuštění klerika z diecése (ev. řeholníka ze řádu) zvláštní propouštěcí listinou, zvanou litterae excardinationis, dimissoriales perpetuae (dříve t. zv. Exeat)! Dává je biskup jen tehdy, je-li zaručeno písemně, že jiný biskup přijme klerika navždy do své diecése. Udílí se z vážných důvodů a je právně neúčinné, pokud exkardinovaný není přijat do nové diecése.

Exkavace (lat.), vyhloubení jeskyně.

Exkl., zkrácenina pro exclusive.

Exklamace (lat.), výkřik, zvolání.

Exklava (lat.), malé území oddělené od území nějakého státu. ↗ enklava.

Exkludovati (lat.), vyloučiti; exkluse, studentské vyloučení: ponižující vyloučení, obyčejně exkluse „c. i.“ (cum infamia, beze cti, s hanbou) označená; exklusivní, vylučující, výlučný; exklusivnost, výlučnost, vyloučení.

Exklusive, j. exklusiva; příslovce: výlučně, s výjimkou (opak: inclusive).

Exkomunikace (klatba, vyobcování z církve), druh círk. trestu, který vylučuje provinilého z katol. církve s účinky círk. právem stanovenými. (Vylučuje z účasti na svátostech a bohoslužbách, činí neschopným círk. úřadu; odpírá se křesťan. pohřeb.) Vztahuje se pouze na fysické osoby, duchovní i laiky. E. jsou dvojí, a) latae sententiae, t. j. takové, které nastávají bez soudu ihned, jakmile se kdo dopustil činu, na který je e. stanovena; b) ferendae sententiae, t. j. e. uvalené na provinilého po předchozím soudním řízení. Provinění, stíhaných e., je značný počet. Některé e. uvaliti vyhrazeno je papeži (na nejzávažnější provinění), ostatní biskupům. Zprostiti e. může ten, kdo ji na provinilce uvalil. V případě smrti exkomunikovaného může tak učiniti každý zpovědník.

Exkomunikovati (lat.), vyloučiti z církve, poslati do vyhnanství.

Exkoriace (lat.), ↗ odření kůže, exkoriovati, kůži odříti; stáhnouti, dříti.

Exkrece (lat.), vyměšování.

Exkrál, panovník zbavený moci panovnické buď z důvodů politických neb zdravotních.

Exkrement (lat., výměsky, trus, lejno [lat. faeces, podle toho také fekalie]), látky, jež tělo odstraňuje, a které se tvoří z nestrávených zbytků potravin, obsahujících velké množství bakterií. Větší množství výměsků tvoří se z potravy rostl., menší z masité. Výměsky obsahují hlavně sirovodík, indol a skatol, ze kterých pochází jejich zápach. Z ústrojí zažívacího pochází hlen, rozpadlé leukocity a buňky epithelu. Také při hladu tvoří se ještě lejno. Při nemocech jsou výměsky pozměněny. Peristaltickými pohyby střev jsou výměsky vytlačovány ven. Stolice sama je doprovázena nervósním aktem, při němž se současně stahují břišní svaly a bránice. Opoždění stolice může býti nebezpečné, poněvadž může přivodit i autointoxikaci (sebeotrávení) jedovatými rozkladnými látkami. Jest proto pravidelná stolice (aspoň jednou denně) pro zdraví velice důležitá.

Exkrety (lat.), výměsky. Látky, které organismus již nemůže spotřebovati a pomocí žláz odstraňuje (↗ exkrement), u živočichů na př. moč a pot. U rostlin dostávají se e. na povrch rostlinného těla (e. v užším slova smyslu), anebo hromadí se ve zvláštních orgánech v těle rostlinném (↗ výměškové tkáně). K vnějším výměškům patří mimo jiné vosky, pryskyřice, balsámy a pod. a z nich se skládající lepkavé povlaky na povrchu pupenů, stonků atd. a med. šťávy (↗ nektar). Vnitřní výměšky (exkrece) ukládají se ve zvláštních buňkách nebo mezibuněčních prostorech a skládají se z vápencových solí, gumy, slizu, éterických olejů a pryskyřic, mléčných šťav, tříslovin, myrosinu a j. E. chrání rostliny před vlhkem (vosky), uzavírají rány (pryskyřice a mléčné šťávy), odstrašují zvířata a chrání před nimi (↗ ochranné prostředky rostlin) nebo naopak vábí zvířata (medové šťávy a vonné látky květin). Nemají-li rostlinné e. žádného účelu, slují sekrety.

Exkurse, výlet, vycházka za odb. vedení, odbočka (ve výkladu).

Exkusace (lat., franc. excuse, ekskűz), omluvení; exkusovati (fr.), omluviti.

Exkusse (lat.), soudní řízení věřitele, kterým se snaží o vyrovnání, hlavně provedením žaloby proti dlužníkovi, který nemůže platiti, která se musí podati dříve, než jest žalována osoba, schopná platit, jež za dlužníka ručila. Excepio n. beneficium excussionis, ↗ ručení.

Exlex (lat.), ten, kdo stojí mimo zákon, nechráněný, psanec.

Exlibris (lat., z knih), česky knižní značka, nálepek v knize na označení majitele. Knižní značka jest starší než

knihtisk. Již dávní majitelé rukopisných kodexů ověřovali své majetnictví nejen pouhým podpisem, ale i kresbou, znakem heraldickým. Dokladem toho je malované exlibris českého krále Jiřího v rukopise knihovny wolfenbüttelské.

Kreslené Ex libris krále Jiřího z Poděbrad.

Brzy však dřevoryt ovládl značky knižní a podnes je nejvděčnější technikou grafickou pro hotovení knižních značek. Charakter jeho totiž plně odpovídá knihtisku. Od počátku též užíváno heraldických emblémů a teprve novější demokratická doba přinesla novou náplň, která buď způsobem vážným nebo humoristickým představuje nám zvyky, povahové sklony, záliby majitele knihy. Jest pak to vnější známka, kterou majitel knihy nejenom označuje svůj majetek, ale současně chce upozorniti na svou osobitost. A tak starší šlechtické znaky nahradila naše doba předměty denního života. Zejména značky erotické s oblibou vyhledávají všech odznaků Priapových. Malířská stylisace doplňuje úpravu knižních značek. Značky jsou též předmětem vášně sběratelské, jako každá drobná grafika. Otisky sběratel získává ponejvíce výměnou za své vlastní značky. Za tím účelem jsou zakládány spolky exlibristů, kteří vydávají adresáře sběratelů a výměnné listiny (u nás Kroužek českých exlibristů), anebo publikace a sbírky značek. Největší sbírky českých značek knižních má Náprstkovo museum v Praze, K. J. Obrátil, řed. škol, V. Rudl, ber. řed. v Ml. Boleslavi, MgPh. Mojmír Helcelet v Brně, Ant. Plecitý na Vinohradech. — Lit.: Dolenský, Sbírka knižních značek (1923), B. Beneš-Buchlovan, Moderní česká exlibris (1926) a Sborník pro exlibris a jinou užitkovou grafiku (red. Jar. Malý). Slovník umělců hotovících exlibris sestavil Roubal a Rytíř (1930).

Ex mandato (lat.), podle příkazu.

Exmatrikulovati (nl.), vymazati, vyškrtnouti z matriky (opak: immatrikulovati); odtud exmatrikulace, vymazání z matriky, u vys. škol vyškrtnutí posluchače.

Exmisse (lat.), vystěhování na soudní rozkaz; exmisní žaloba, ↘ žaloba o vystěhování.

Ex more (lat.), podle způsobu a mravu.

Exner E., pseud. V. Řezníčka.

Exner Franz (1802—1853), něm.-rak. filosof a prof. pražské univ. 1831—1848. Byl odpůrcem Hegla a stoupencem názorů Herbartových. — Lit.: Smetana, Zápisky.

Ex nexu (lat.), mimo závazek; exnexuace, zrušení závazku.

Ex nihilo nil fit (lat., také ex nihilo nihil), z ničeho nic není. Věta se po prvé vyskytuje u řeck. filosofa Melissa.

Exodin, směs methyléterů kyseliny rufigalové a acetylrufigalové. Jest to žlutý, ve vodě nerozpustný prášek, tající při 180—190° C. Vyrábí se z kyseliny rufigalové zahříváním s methylsíranem draselným a působením anhydridu octového na vzniklý produkt. Používá se ho jako mírného a neškodného projimadla.

Exodium (lat., východ), ve starořím. divadle veselejší dohra po tragedii.

Exodus (řecko-lat.), druhá kniha Mojžíšova, jednající o odchodu Židů z Egypta (↘ Pentateuch).

Exogamie (ř., sňatek s cizinkami), sňatek mezi příslušníky různých kmenů (↘ endogamie a sňatek).

Exogenae (ř.), v De Candollově rostl. systému rostliny dvouděložné, ↘ endogenae.

Exogonium Choisy, jalapa, náleží ke Convolvulaceím. Jsou to popínavé rostliny nebo keře. Asi 15 druhů je rozšířeno v tropické Americe. E. purga (ovijnice horní č. jalapo), obsahuje ve svých kořenových hlízách convolvulin (↘), jenž působí jako silně počišťující prostředek, velmi dráždí, ale ve větším množství způsobuje zánět.

Exogenní síly (řec.), v geologii souborné označení pro všechny zevně (hydro- nebo atmosféry) působící síly, které působí proti silám endogenním, t. j. zvnitř-

ku působícím. → erose, denudace, větrání, horstva.

Exoneratio (lat.), propuštění; exonerovati, propustiti.

Ex opere operato, → opus operatum.

Exophthalmus, → choroby očnice a nemoc Basedowova.

Exoplasma (ektoplasma), → endoplasma.

Exorbitant (lat.), nesmírný; exorbitance, překročení míry.

Exorcismus (ř.), zaříkávání (→) a vyhánění zlých duchů, vyhánění ďábla, ve staré církvi používané u lidí „posedlých zlým duchem". Švýcarští reformátoři jej zamítají, luteráni přísně zapovídají. — Exorcisovati, vyháněti zlé duchy.

Exorcista (lat.), zaříkavač ďábla neb zlých duchů v katolické církvi. Označení těch, kteří mají čtyři nižší svěcení (→ ordinace) a jichž se používá k exorcismu.

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor (lat), „a z našich kostí ať povstane mstitel!" (Vergilius, Aeneis IV, 625.)

Ex oriente lux (lat., světlo z východu), nejprve se užívá o východu slunce, pak obrazně o křesťanství, jež pochází z Východu.

Exornace (lat.), vyzdobení (na př. řeči).

Exostem(m)a Pers., Rubiaceae, stromy s hořkou korou, kožovitými listy, dosti velkými, bílými libovonnými květy a kožovitou nebo dřevnatou tobolkou. Ze 30 druhů, poskytuje E. caribarum Wild, na Antilách, t. zv. jamajskou kůru chinovou, E. floribundum Roem., falešnou kůru chininovou, která obsahuje mimo chinin (→) ještě cinchonin (→) a ještě kyselinu chinovou.

Exotherma (ř.), uvolňující teplo, v chemii při vznikání urč. směsí; exothermické reakce, takové, při nichž se uvolňuje teplo; exothermické směsi, takové, kterých se užívá k snižování teplot, → thermochemie.

Exotický (ř.), cizokrajný; v geologii jiného druhu, pocházející z jiných formací. — Exoty, cizokrajná zvířata a rostliny.

Exoty, akcie nenotifikované, na burse jen v přehledu bankami vedené.

Expander (angl., ikspendr), napinač, v sev. Americe vynalezený přístroj k cvičení svalů, tahem napínají se silné elastické provazí z gumy, neb z ocelových spirál (jedním koncem je upevněn ve zdi, nebo má držadla k uchopení na obou koncích).

Expandovati (lat.), roztáhnouti, rozpínati; expansivní, roztažitelný; expansivnost, roztažitelnost.

Expanse (lat.), rozpínavost, hlavně u plynů (→) a páry.

Expansní jazýček, jazýček v soustruhu pro kovy.

Expansní lístek, zařízení v tkalcovství, které udržuje niti v osnově v určité vzdálenosti od sebe, → tkanivo.

Expansní stroje, → motory.

Expansní šoupátko jest rozváděcí orgán parního stroje, který řídí dobu trvání expanse, → parní stroj.

Expansivní střela, u rýhovaných předovek střela, jež se při výstřelu měla roztáhnouti a pevně vtisknouti do rýh. Docilovalo se toho buď železným a p. klínkem, upevněným na dně střely v dutině, do níž se tlakem plynů vtlačil a stěny její roztáhl, nebo se dutina roztáhla sama působením plynů. Sem patří konstrukce se jmény Minié, Nessler, Timmerhans, Podewils u pušek a Charrin, Pavrot, Müller, Dahlgren a j. u děl.

Expatriovati (lat.), vypověděti ze země; e. se, vystěhovati se. Expatriace, vypovědění ze země.

Expectorantia (lat.), prostředky, způsobující zvracení, jako fenykl, anýz, ipekakuanha, terpentinový olej, senega, anýzový amoniakální roztok, opiová tinktura, obsahující benzoe atd.

Expedice (z lat.), výprava (na př. novin, knih a pod.), ale t. výprava vojen., vědecká.

Expedice česká, Krameriova knihárna a novinárna v Praze, → Česká expedice (IV., 163).

Expeditionary Force (expediční armáda), zvaná ona část britské armády, jež byla podle vojenské organisace Haldaneovy (→) z r. 1906 určena k rychlému zakročení mimo hranice Velké Britanie. Za světové války převezeny do Francie zprvu dva sbory a divise jezdectva; později se ovšem počet jednotek velmi rozmnožil. → světová válka.

Expedient, výpravčí, úředník, pověřený expedicí pošty, jakož i všemi pracemi, které s tím souvisejí, jako vedení rejstříku, archivu, kartotéky atd.

Expeditus, jméno domnělého křest. svatého a mučedníka. E. jest uctíván hlavně ve Francii a Italii asi od r. 1700, jako pomocník („expedient") v beznadějných případech. Svátek 18. (a 19.) dubna.

Expedovati (lat.), vypraviti, odeslati, dopravovati; expediatur, „budiž vypraveno". Expedice, zasílání, vyhotovení, vypravení; výpravna; výprava k účelům válečným nebo vědeckým.

Expektorace (lat.), ulehčení srdci, v med. j. vyvržení, vrhnutí.

Expektorovati (lat.), něco vykašlati, expektorovati, ulehčiti si srdci mluvením.

Expense, soudní útraty, vydání.

Experiment (lat.), výzkumná, pokusná zkouška; řízení, při němž se hledí vyzkoušeti a prozkoumati určitý přírodní úkaz s vyloučením všech vedlejších stavů. Baco Verulámský osvobodil exp. a t. zv. exaktní metodu od filosofujícího hloubání a položil tím základ k pokroku přírodních věd v nové době. Vědy exper. jsou takové, při nichž se přihlíží k předvedení pokusů. Také psychologie podrobuje pokusům složité pochody duševní tím způsobem, že cestou metodicky upravenou je připravuje, aby je pak sama mohla pozorovat.

Experimentální (lat.), zakládající se na pokusech; e. morfologie; e. pedagogika; e. terapie.

Experimentum crucis (také Judicium crucis, lat. „boží soud křížem"), druh božího soudu, při němž se soupeři postavili pod kříž s rukama stranou vztýčenýma; komu dříve klesly ruce, byl pokládán za vinna; obecně: rozhodující zkouška. — Podle Baca Verulamského pokus, jenž při pochybném stavu věcí má zvláštní důkaznou sílu, obdobně jako ukazovatel cesty na křižovatce rozhoduje o správné cestě.

Expert (fr.), odborník, znalec.

Expert (eksper) Henri (* 1863), franc. učitel hudby, vydal sbírku děl franc.-nizozemských skladatelů 15.—16. stol.: Les maîtres musiciens de la renaissance française (23 sv. 1894—1908).

Expertisa, znalecký posudek.

Experto credite! (lat., „zkušenému věřte!"), okřídlené slovo z Virgiliovy Aeneidy (XI, 283), Siliem Italikem změněno v Crede experto („věř...).

Explantace (lat.), vysázení rostlin. Přenášení žijící tkáně nebo části orgánů do neživých medií (krevní plasma, krevní serum, lymfa a j.), které jim umožňují, třeba na krátkou dobu další život a vzrůst. E. je důležitá v experimentální zoologii.

Explicit (lat.), jest u konce, konečná formule ve starých rukopisech a tiscích.

Explikace (lat.), vylíčení, vysvětlení.

Explikovati (lat.), od sebe odděliti, vysvětliti.

Explicite (lat.), jasně rozvinuto; opak k implicite, ↷.

Explodovati (lat.), s výbuchem se roztrhnouti, roztříštiti; ↷ explose a trhací látky.

Exploitace (fr.), využití, vykořistění.

Exploitation de l'homme par l'homme (franc., eksploatasiõ d'lom par lom), využitkování člověka člověkem, heslo saintsimonisty Bazarda, který měl na mysli názory využitkovací teorie.

Exploitovati (franc., eksploa-), vykořistiti.

Explorace (lat.), vyzkoumání, hlavně umělé vyzkoumání nemocného k účelům diagnosy.

Explorovati (lat.), vyzkoumati.

Explose (lat.), výbuchem a mechanickými účinky doprovázené náhlé, chemickým rozkladem obyčejně způsobené vyvinutí a rozpětí určitých plynů a par, jejichž objem velikou teplotou se značně zvětší. Vzniká tím tlak, pomocí jehož se vykonávají určité práce. Tlak závisí hlavně na druhu vyvinujícího se plynu, na objemu, temperatuře, též na množství uvolněného tepla. Označíme-li jej (vyjádřeno v kaloriích) Q, vydá produkt $Q \times 427$ (mechanický ekvivalent tepla, vyjádřený v kilogramometrech) potenciální energii explosivní substance, nebo potenciál, který označuje největší pracovní výkon. Ale skutečná přeměna této energie v práci jest jen částečná a využívá se jí jen nepatrně. Začátek reakce, která vyvinuje plyn, nazývá se zapálení. Explosivní látka musí dostati počáteční temperaturu, střelný prach 315^0, třaskavá bavlna 183^0—186^0. Detonace šíří se třaskavinou ve vlnách, jejíž rychlost závisí přímo na tlaku, zvětšuje se hustotou látky.

Explosivní látky, všecky látky, jež explodují; ve vojenské technice buď hnací (střelný prach a j., přípravky k nabíjení patron), neb trhací (náplň, náloživo), neb zapalovací a rozněcovací (zápalky, roznětky, rozbušky).

Explosivní motor, ↷ výbušný motor.

Explosivní střela, výbušná, nyní každá puma a střela dělová (granát, šrapnel, kartáč); dříve se tak zvaly puškové střely, jež byly opatřeny výbušinou, aby se při vniknutí do těla roztrhly; používalo se jich proti dravé a nebezpečné zvěři; proti lidem zakázány Petrohradskou konvencí 1868; nicméně obyčejné plné střely, zvlášť upravené, při určité rychlosti a nárazu na pevné části organismu (kosti) se tak deformují neb tříští, že mají stejný účinek; rovněž trhací účinek mají pevné střely při velké rychlosti proti orgánům naplněným tekutinou (žaludek, měchýř a p.). ↷ expres a dumdum.

Exponenciální funkce, funkce tvaru a^z s pevným a a proměnným z (v komplexním oboru). Tato funkce není jednoznačná, neboť $a^{1/2}$ ($=\sqrt{a}$) má na př. dvě,

$a^{1/3}$ tři hodnoty atd. Určíme-li však číslo e mezní hodnotou řady:

$$\frac{1}{1} + \frac{1}{1.2} + \frac{1}{1.2.3} + \frac{1}{1.2.3.4} + \ldots$$
$$\longrightarrow 2{,}7182818\ldots,$$

ztotožňuje se vždy jedna z hodnot e^z s mezní hodnotou řady

$$\frac{z}{1} + \frac{z^2}{1.2} + \frac{z^3}{1.2.3.} + \frac{z^4}{1.2.3.4} + \ldots$$

Jednoznačnou, spojitou funkci e^z, definovanou touto mezní hodnotou, nazýváme expon. funkcí v užším slova smyslu. Expon. funkce je periodická s čistě imaginární periodou $2\pi i$ (kdež $i = \sqrt{-1}$) Pomocí této, může také každá funkce a^z býti jednoznačně určena. Inversní funkce k expon. f. se nazývá přirozený logaritmus (log). Z $y = e^x$ plyne tedy $x = \log y$. Pozoruhodná jest Eulerova rovnice, jež spojuje expon. f. s kruhovou funkcí: $e^{ix} = \cos x + i \sin x$ (→ funkce).

Exponent (lat., vlastně vyložený, nebo blíže určující [počet]), mocnitel, → potenciál.

Exponovati (lat.), vysaditi na př. nebezpečí, vysvětlovati, vykládati; exponibilní, vysvětlitelný; exponibilita, vysvětlitelnost.

Export (lat.), vývoz; plurál: exporty, předměty vývozu; exportovati, vyvážeti; exportér, vývozce.

Exportní akademie, t. j. vysoká obchodní škola. Nejstarší exportní akademie, založená ve Vídni při rak. obchodním museu (otevřená 1. října 1898, od r. 1919 se nazývá Vysokou školou pro světový obchod).

Exportní komisionář, komisionář, který zprostředkuje obchodní objednávky se zámořskými krajinami.

Exportní spolky (exportní syndikáty), společnosti většinou menších nebo prostředních továrníků, jejichž úkolem je bezprostřední vývoz tovarů do ciziny. K podporování odbytu skládají ex. sp. zboží svých členů do vzorkových vývozních skladišť.

Exposé (franc.), vyložení, vylíčení; spis, který obsahuje takový výklad.

Exposice (lat.), vyložení, výstava; vysvětlení. V dramatě znamená e. předpoklady děje a stav věcí při počátku děje, nejlépe, když vzbuzuje silné napětí a rychle přechází k vlastnímu ději.

Exposita, duchovní správce expositury, t. j. círk. obvodu, vyloučeného z původního většího obvodu. Vykonává pravomoc podobnou pravomoci faráře, má vlastní úřední pečeť, vede samostatné matriky a koresponduje s úřady přímo. Je však ustanoven bez investitury (→).

Expositura (lat.), vedlejší závod, který je oddělený od hlavního; filiální kostel; expositus, kooperátor, který je přidaný k filiálnímu kat. kostelu k bohoslužbě.

Ex post (lat.), potom, dodatečně.

Expres, v puškařství název, jehož užil angl. puškař Purdey r. 1856 pro loveckou rýhovanou kulovnici malé ráže, silným nábojem prachu, dávajícím velikou rychlost (odtud jméno) olověné střele, která byla na špičce vyhloubena, aby se při nárazu v těle zvěři sploštila a způsobila větší zranění. Dosud obvyklá lovecká zbraň, zatlačená však nyní zbraněmi s bezdýmným prachem a střelou pláštíkovou.

Expres (ekspre, lat., franc.), zvláštní, spěšný, výrazný; par e., po zvláštním poslu; též rychlovlak, veř. posluha.

Expresní vlak, vlak, mající mimořádnou rychlost a zastavující pouze ve velkých stanicích. Orient-Express spojuje Calais s Bukureští přes Paříž, Mnichov, Vídeň, Bratislavu, Budapešť; Simplon-Orient-Express obsahuje trať Calais, Paříž, Lausanne, Benátky, Bělehrad, Sofia, Cařihrad; jižní express: Paříž, Madrid, Algeciras; severní express: Paříž, Brusel, Berlín, Varšava, Riga. Vlaky tyto mají restaurační a lůžkové vozy, třetí třída neexistuje, mnohdy ani druhé není, pouze první.

Express delivery stamp, spěšná známka poštovní.

Expresse (lat.), výraz; u harmonia zařízení, které činí sílu tónů závislou na tlaku nohou.

Expressionismus, umělecký proud ve XX. stol., stojící ve vědomém protikladu k základním thesím impressionismu →. Nechce jen zachycovati dojmy z vnější reality, ale podávati vnitřní nálady vlastního nitra umělcova v uměleckém díle. V umění výtvarném slouží jako prostředek silné zjednodušení formy. — Jako forma v uzavřených konturách nanášejí se barvy na širokých plochách, na rozdíl od tendencí impressionismu, který barvy rozkládal a nepokládal za nezbytnou věc půvabné provedení, celek často se rozpadal v řadu skvrn. E. miluje hlavně motivy nábož. Toto hnutí, které vzniklo ve Francii, vedli kol r. 1890 Cézanne a Gauguin, Holanďan van Gogh, kteří působili mocně i na naše umělce; v básnictví vedl e. k úplnému odklonu od zobrazování skutečnosti a napodobování přírody a způsobil rozpadnutí přísných forem básnických. Na místo psychologické drobnokresby nastupuje extatický výraz citů. Jednotlivé postavy epic-

kého a dramatického umění nejsou podávány objektivně, ale stávají se částí vnitřního života básníkova. K expressionistům se počítají ve Francii P. Claudel, A. Rimbaud, F. Jammes a j.; i u nás patří někteří básníci (Sova) částí svého díla k expressionistům. ⚲ Československá republika, malířství.

Expressis verbis (lat.), jasnými slovy, jasně.

Expressivní (nlat.), výrazný.

Expressivní varhany, ⚲ harmonium.

Ex professo (lat.), z povolání.

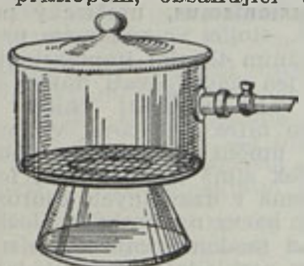
Expromise (lat.), převzetí dluhu (⚲) po dohodě s věřitelem. Expromitent, dluh přejímající, expromitovati, někoho zprostiti závazků převzetím dluhu.

Expropriace (lat.), vyvlastnění (⚲). Zákon o vyvlastnění vytýčil Karel Marx. Snažil se na podkladě dějin dokázati, že buržoasie se domohla moci jen vyvlastněním výroby a že vývoj dospěje neodvratně k vyvlastnění výroby širokými vrstvami lidovými, k socialismu. „Vyvlastňovatelé budou vyvlastněni. Dříve se jednalo o vyvlastnění širokých vrstev lid. málo uchvatiteli, dnes jde o vyvlastnění uchvatitelů širok. vrstvami lidu". Lit.: K. Marx: Das Kapital, sv. 1, str. 691. (Vyd. Kautsky 1914.)

Expulsace (lat.), vypuzení (připravení o statek), vykázání; ve středověku též vypovědění z obce; expulsivní, vypuzující, odvádějící.

Exsikace (lat.), vysoušení; exsikativní, vysušující.

Exsikátor (lat.), vysoušeč, jest skleněná nádoba se zabroušeným, těsně přiléhajícím příklopem, obsahující v dolení

Exsikátor.

části látku, odnímající vodu (na př. vyžíhaný chlorid vápenatý, konc. kyselinu sírovou a pod.). E. slouží k vysušování vlhkých látek, aniž bychom je zahřívali. Aby se působení látek zvýšilo, odčerpává se často vzduch vývěvou.

Exspektance (lat.), exspectantiae, exspectativae gratiae), v církevním právu čekatelství na dosud neuprázdněné církevní úřady; v užším slova smyslu kapitulou propůjčená čekatelství na prebendy v kapitule, dosud neuprázdněné.

Exspektativní léčení (methodus exspectativus), vyčkávací postup léčení nemoci, kdy lékařské ošetřování omezuje se jen na uvedení a udržování pacienta v těch poměrech, v nichž nemoc nejlehčeji probíhá. Exsp. léčení jest nepřípustné, pokud není známa bezpečně správná diagnosa a tenkrát, je-li možný přímý zásah.

Exspektovati (lat.), vyčkávati nebo míti na něco naději.

Exspirovati (lat.), vydechnouti, exspirace, vydechnutí.

Exspoliovati (lat.), oloupiti, pleniti, exspoliace, oloupení, plenění.

Exstinkce (lat.), uhasnutí, zničení; exstinktivní, hasící. Exstinktivní promlčení, promlčení následkem jehož pohledávka a pod. zaniká.

Exstirpace (lat.), vytnutí; chirurgické odstranění chorobné tkáně, novotvarů onemocnělých orgánů a pod.

Exsudace (lat.), tvoření výpotku; exsudativní, tvoření výpotku napomáhající; exsudovati, vypocovati.

Exsudát (lat.), vypocené, výpotek při zánětech (⚲ zánět), nahromadění se patologických látek, sestávajících se jak z tekutin, tak i hmotných částeček, vylučovaných z cév.

Extabulace (lat.), výmaz z knihy pozemkové proti intabulaci, zápisu.

Extase (řec.), vytržení, nejvyšší stupeň nadšení, obzvláště náboženského, v němž se člověk domnívá, že jest ve styku s nadsmyslným světem (božstvím). E. hrála rozhodující úlohu u mystiků všech dob a zemí. E-tický, jsoucí u vytržení; Doctor exstaticus, čestný název mystika Jana z Ruysbrocku.

Extemporale (lat., mn. č. extemporalia), přednesená řeč bez přípravy, ihned, s patra (ex tempore); ve vyučování písemné cvičení, nepřipravené, bez jakýchkoliv pomůcek.

Extemporovati (lat.), mluviti nebo psáti bez přípravy (s patra), ⚲ improvisace.

Extendovati (lat.), rozpínati, rozšiřovati, rozváděti; extensivní, roztažitelný, extensibilita, roztažitelnost.

Extense (lat.), roztažení, natažení. V chirurgii extense a contraextense, tah a protitah, na př. který se vykonává na horním a dolním konci zlomené kosti, až zlomenina dostane se do správné polohy. Permanentní extensí rozumí se stejnoměrný trvalý tah, vykonaný zvláštními přístroji na zlomených neb zkřivených údech.

Expresionismus a futurismus.

Gino Severini, Tanec Pan-Pan v Moniku.

E. Heckel, Sedící muž.

Fr. Marc, Modří koně.

Max Pechstein, Krajina.

Paul Cézanne, Ovoce.

Emil Nolde, Temné noci.

Francouzské malířství I.

Jean A. D. Ingres: Bertin starší (Louvre).

Jacques Louis David:
Švegruše umělcova. Mme Sériziat (Louvre).

Eugène Delacroix: 28. července 1830 (Louvre).

Camille Corot: Jitro (Louvre).

Antoine Watteau: Tanec (Postupim).

Extence universitní, vznikla v Praze 1899 vedle pražského „Osvětového svazu“ (↗), za vedení profesorstva Karlovy university za účelem lidovýchovným, aby populárními přednáškami, soustavnými kursy a přístupnými spisky rozšiřovala duševní obzor všech vrstev národa ve smyslu moderní vzdělanosti. Vůdčími duchy byli filosofové Drtina a Čáda, kteří pilně psali vhodné publikace. Vybrané přednášky universitní extense podává Sbírka přednášek a rozprav, vydávaná nakladatelstvím Ottovým, obnovená 1907 Drtinou, nyní vedená Miloslavem Hýskem.

Extense vysokoškolské jsou přednášky univ. a tech. učitelů pro širší veřejnost mimo půdu univ. a techniky. Mají seznamovati veřejnost přístupným způsobem s posledními výsledky jednotlivých oborů lidského vědění.

Extensivní (lat.), rozsah mající, nebo rozsahu schopný. Opak: intensivní, ↗ velikost.

Extensivní plemena domácích zvířat jsou nenáročná, odolná, značně výkonná a hodí se pro extensivní hospodářství.

Extensum (lat.), podrobný výklad, per e. obšírně, podrobně. V knihtisku sazba p. e. = v celé šířce, přes celou stranu.

Extérieur (franc., -riér), zevnějšek, povrch, vnější strana. V dobytkářství (↗) povšechný stav zvířete.

Exteriorita (lat.), vnější strana, povrch.

Exteritorialita (lat.), výjimečná okolnost v mezinárodním právu, spočívající v tom, že určité osoby a věci, ve státě se nalézající, přece nepodléhají jeho svrchovanosti a zákonům jak v civilním, tak v trestním soudnictví. Právo e. náleží zejména představiteli cizího státu s jeho družinou, vyslancům s diplomat. posláním, dále vojenským oddílům při pochodu územím spřáteleného státu, konečně i váleč. lodím v cizích přístavech za doprovodu diplomat. návštěv.

Exteritoriální (lat.), mimo obvod státního území jsoucí, tamějším zákonům nepodléhající, ↗ exteritorialita.

Exterminovati (lat.), vykázati za hranice (země), vytnouti. Exterminace, vyhoštění; vytnutí.

Externí (lat.), vnější, cizí, cizozemský. Externista (privatista), žák, který do školy nechodí (nejčastěji na reálce a gymn.), připravuje se soukromě a pak skládá zkoušky a maturitu. Externát, jest učiliště, které poskytuje vyučování, ale v němž chovanci nebydlí.

Externsteine, skupina pěti 30—40 m vys. jeskyň v pískovci u Hornu v Teutoburském lese.

Exterus, pseud. Ludviky Godlewské.

Extincteur (franc., -ktér), hasicí přístroj, ↗ hasicí přístroje.

Extinkce (lat.), shášení, poměr intensity absorbujícím prostředím prošlého záření k intensitě záření před průchodem tímto prostředím. Roste s tloušťkou (d) absorbujícího prostředí úměrně výrazu $e^{\alpha d}$; α jest absorpční koeficient (k. extinkce).

Extra (lat.), mimo, nad to, zvláště.

Extra, amer. název pro statistky ve filmu.

Extra ecclesiam nulla salus (— eklé —, lat.), mimo církev žádné spasení, ↗ samospasitelná církev.

Extrahovati (lat.), vytahovati, udělati z něčeho výtah, na př. výtah z účtů; vyluhovati rozpustné látky z něčeho, ↗ vyluhování. Extrahent, kdo pořizuje nějaký výtah.

Extraits (franc., ekstré), extrakty, ↗ esence.

Extrajudicial (lat.), mimosoudní.

Extrakce (lat.), vytahování, v chemii ↗ vyluhování. Při porodu vybírání plodu rukama nebo kleštěmi.

Extractum (lat.), extrakt, výtažek (↗ extrakty); E. Absinthii, vermutový extrakt, E. Aloës, e. z aloe, E. Belladonnae, rulíkový e., E. Calami, kalamusový e., E. Cardui benedictini, chocholníkový e., E. carnis, e. z masa, E. cascarillae, kaskarillový e., E. Chinae aquosum, s vodou připravený chinový e., E. Colocynthidis, kolokvintový e., E. Condurango fluidum, kondurangový e., E. Conii, bolehlavový e., E. ferri pomatum, železem připravený e. z kyselých jablek, E. Filicis, e. z kapradí, E. fluidum, e. kapalný, ↗ extrakty, E. Frangulae fluidum, kapalný e. krušinový, E. Gentianae, hořcový e., E. Hydrastis fluidum, kapalný e. hydrastový, E. Hyosciami, blínový e., E. Liquiritiae radicis, E. Glycyrrhizae, e. ze sladkého dřeva, E. malti, sladový e., E. Malti ferratum, železo obsahující e. sladký, E. Opii, opiový e., E. Rhei, rebarborový e., E. Secalis cornuti, haemostaticum, námelový e., E. Senegae, senegový e., E. spissum, hustý e. (↗ extrakty), E. siccum, suchý e. (↗ extrakty), E. Strychni, E. nucum vomicarum, e. z vraního oka.

Extrakt (lat.), výtah z knih, spisů a p. Výpisník, v kupectví kniha obsahující výpisy ostatních knih obchodních.

Extraktivní látky, organ. látky o dosud nedostatečně známé konstituci, vznikající extrakcí látek původu rostlinného nebo zvířecího vodou.

Extrakty (lat. extracta, výtažky), preparáty, které se připravují extrakcí, vy-

luhováním (↘) rostlinných látek vodou, alkoholem, éterem atd., odpařením vzniklé kapaliny, až nabude syrupovité konsistence nebo až do sucha. E. obsahují ve větší koncentraci účinné součásti látek, z nichž byly připraveny, pokud v použitém rozpustidle se rozpouštějí. Někdy připravují se extrakty odpařením vylisovaných šťav, když z nich byly vhodným způsobem odstraněny neúčinné látky, jako sliz, bílkoviny, chlorofyl a pod. Podle konsistence rozeznáváme extrakty kapalné (řídké a husté) a suché. Četné extrakty používají se v lékařství (↘ extractum).

Extra muros (lat.), za hradbami, mimo město.

Extraneus (lat.), přespolní, cizí. V právnické mluvě osoba rodině cizí, s ní nespřízněná.

Extraordinarium (lat.), výjimečnost; ve finančnictví jednotlivé příjmy a vydání, na rozdíl od stálých, ↘ hospodářství.

Extraordinář (extraordinarius, lat.), mimořádný profesor na vysokých školách.

Extra ordinem (lat.), mimo pravidlo.

Extrasystola (lat., řec.), předčasné stažení srdce, vyvolané mimořádným popudem, které se vkládá mezi normální pravidelný sled úderů srdečních; ↘ systola.

Extravagance (novolat.), výstřednost, pošetilý kousek; extravagantní, výstředně, přepjatě jednající.

Extravasát (lat.), výron krevní do tkáně.

Extrém (lat. extremum), krajnost, jindy: vnější, přehnaný, radikální. V matematice maximum nebo minimum určité funkce.

Extrémita (lat.), krajnost; extremity, anatom., okončetiny (↘).

Extrémy (lat.), krajnosti, nejvyšší a nejnižší hodnoty povětrnostních činitelů (tlak vzduchu, teplota, vlhkost a pod.). Střední e. jsou střední hodnoty nejvyšších a nejnižších hodnot každého dne, na př. za měsíc. Absolutní e. jsou nejnižší a nejvyšší hodnoty za uvažovanou dobu, rozdíl mezi nimi je pak absolut. kolísání.

Exudativní diathesa (zápalná diathesa), hlavně u kojenců se objevující disposice pro onemocnění, které mimo všeobecnou slabost, časté poruchy při trávení přes pečlivé ošetřování a pravidelnou stravu projevuje se hlavně disposici kůže a sliznice k zánětům a vyrážkám. Zanícenými místy mohou se pak snadno do organismu dostati infikující látky. Záněty a vyrážky vznikají nejčastěji v krajině anální a tříselné, v podpaždí a v záhybech všech kloubů. Na hlavě následkem silnějšího tvoření se lupů a vzrostlé činnosti tukových žlaz vzniká hnědý, svrbící škraloup (strup). Podobné strupovité znetvoření na tváři vzniká hlavně u příliš dobře živených kojenců. Po zapálených a mokvavých zjevech následuje dlouho trvající, prudce svrbící, suchý, lupovitý stav. V jiných případech vznikají červené skvrny a pupeny, které přecházejí v tvrdé pupence (urticaria papulosa, lichen strophulus). Po onemocnění kůže a žláz nadýmají se lymfatické uzliny napadeného místa, což často doprovází horečka (ephemera). Nastává-li tento zjev samostatně, nazývá se lymfatickou diathesou, kdežto skrofulosou rozumí se komplikace tuberkulosy s exudativní nebo lymfatickou diathesou. V těžkých případech všeobecné e. diathesy i malé podněty (přehřátí lázní, příliš pečlivým zabalením, náhlé ochlazení, leknutí) mohou způsobiti náhlé zastavení srdeční činnosti. Exudativně disponovaný organismus jest vystaven nebezpečí různých infekcí (tuberkulosa, zápal plic, difterie a pod.). Pečlivým ošetřováním exudativní diathesy ve věku dospělejším skoro úplně zaniká. Ošetřování nedostatkem znalosti hlubších příčin musí se omezovati na dodržování všeobecnému zdraví vyhovujících podmínek, na vylučování možnosti nákazy a přirozenou výživu aspoň v prvních šesti měsících života.

Exudol jest mast, obsahující ichthyol, mazlavé mýdlo a j. drogy.

Exulant, pseud. Karla Judy.

Exulanté (franc. Émigrés, vystěhovalci, též Réfugiés, refüžie), lidé, kteří opouštějí svou vlast, aby ušli politickému nebo náboženskému pronásledování; na př. franc. protestanté za Ludvíka XIV. (↘ edikt nantský), čeští protestanté po bitvě na Bílé hoře, Poláci r. 1795 a 1831. V užším slova smyslu slují e. emigranty (↘).

Ex ungue leonem (lat.), přísloví, podle spáru lva (poznáš), t. j. z mála posoudíš celek.

Ex usu (lat.), podle zvyku.

Exuvie (lat.), jako relikvie (ostatky) chované šaty nebo jejich části; v zoologii při svlékání stažená kůže na př. u hadů, hmyzu, raků a p. Dříve válečná zbroj odňatá nepříteli. Kořist vítězova.

Ex voto (lat.), podle slibu, pamětní dary; též nápis na nich.

Eybl Jan Evangelista (* 1840 v Němčicích u Netolic, † 1901 v Křečhoři), český spisovatel náboženský; studoval gymnasium v Čes. Budějovicích, bohosloví v Praze, kde 1866 vysvěcen, kaplan na

Slivici, katecheta v Kolíně, 1876 farář v Křečhoři. Tiskl stati apologetické, homiletické a pedagogické v Blahověstu (od 1871), překládal články z Bossueta, Fénelona, Massilona a Rozavena, vydal Povrchní pohledy na přírodu (Praha, 1881). — Lit.: Tumpach, nekrolog, ČKD., 1901, 583.

Eyck Hubert a Jan van, bratří, zakladatelé holandského malířství; pocházeli z Maeseyck. Hubert, starší (* 1370 v Gentu). Velké oltářní dílo (gentský oltář) zanechal nedokončeno. Jan (* as 1390 v Bruggách) byl dvorním malířem Jana Bavorského v Haagu a od 1425 ve službách vévody Filipa Burgundského. 1432 dokončil gentský oltář. Po Janu van E. se zachovalo asi 30 maleb, z nichž mnoho oltářních, Tři Marie na hrobě, Zvěstování Panny Marie atd. Četné miniatury.

Eyck von Tony (* 16. XI. 1912 v Haagu), od 14 let herečka, od r. 1929 u filmu. Známá z velkých rolí filmů Procitnutí jara, Revolta ve vychovatelně a j.

Eydamský sýr, vyráběný v Holandsku z plnotučného mléka a přicházející do obchodu v červených koulích, váhy až 4 kg.

Eye August v. (1825—1896), historik, od 1875 byl činným na uměl.-průmysl. škole v Drážďanech, 1879—89 v Brasilii, kde se věnoval kolonisačním pracem.

Eyre (Lake Eyre, lek ār), největší solné jezero v Australii, objevené 1840 Eyrem; má rozlohu 9.300—13.000 km² a jest 12 m pod hl. moře. Přítoky, téměř vždy vyschlé, naplňují jen zřídka jezero, obklopené pískem a solnými nánosy.

Eyria (Eyres, äirő, a ärs), jihoaustralský poloostrov mezi zátokou Spencerovou a Velkým austral. zálivem; jest obklopen řetězem pohoří Gawlerova, na jihu vybíhá mysem Catastrofe a má příznivý přístav Port Lincoln.

z Eysernu Ferdinand (* v Praze, † po r. 1624). Učil se malířství u Mat. Hutského od r. 1572 a patřil pak k čelnějším malířům pražským. Maloval oltářní obrazy v Týnském kostele a j. a podobiznu lékaře Jana Jesenského, podle níž zhotovil rytinu Petr Iselburgh r. 1614.

z Eysernu Jan, malíř v Praze v letech 1624—31. Syn malíře Ferd. z Eysernu.

Ezdráš (Ezra, řec. Esdras), zakladatel vystěhovalecké obce židovské; vyvedl Židy ze zajetí babylonského 458 př. Kr.; napsal 4 bibl. knihy, kniha E., druhá Nehemia, třetí je řecký překlad E. knihy, čtvrtá židov. zjevení.

Eytzing Michael, rak. kronikář ze XVI. stol. Vstoupil do služeb Ferdinanda I. a vyslán jím do Belgie r. 1568. Sp.: De Leone Belgico ab an. 1559—1583.

Ezechiel (z hebrej. jména Jecheskel), žid. prorok; byl za krále Nabuchodonosora poslán do vyhnanství, kde působil od 593 asi do 571 př. Kr. Před pádem Jerusaléma 586 předpověděl jako Jeremiáš pád Judey. Jest nazýván otcem židovství.

Ezechiel, židovský básník v 2. st. př. Kr.; napsal v řeckém jazyku příběhy ze židovských dějin. Zlomky vydány Filippsonem (1830).

Ezjon Gaber, staré příst. m. v Petrejské Arabii, blízko Elathu; jest o něm po prvé zmínka při pochodu Israelitů do Kanáan. Šalamoun tam dal vystavěti lodi pro plavbu do Ofíru.

Ezop.

Ezop, Aisópos, Aesopus, známý řecký bajkář ze VI. stol. př. Kr. Byl prý otrokem na ostrově Sámu; jeho bajky se tradicí záhy rozšířily po celém Řecku a byly sebrány teprve koncem IV. stol. př. Kr. Démétrem Falerským.

Ezzelino (III.) da Romano (Ezelin) (* 1194), náčelník Ghibelinu; přidal se k svému dřívějšímu protivníku císaři Friedrichu II. Od r. 1239 vládl krutě v marce treviské. Když si chtěl podrobiti Milán, utvořil se spolek proti němu, jímž byl 1259 poražen, zajat a krátce nato zemřel r. 1259. Jeho bratr Alberich byl usmýkán k smrti, když předtím byli jeho synové a dcery před jeho zraky hrozným způsobem povražděni.

F

F, šestá písmena v abecedě, hláska, jež se tvoří mezi horními zuby a dolním rtem. V řím. nápisech značí f nebo F = filius nebo fecit. V knihařství a účetnictví F = folio. V elektrotechnice zastupuje F název — farad, při teploměrech — Fahrenheit. V chemii jest F značkou pro 1 atom fluoru. Na receptech píše se f místo fiat, na př. f. emulsio, budiž udělána emulse. — V rostlinopisu f napsané před lat. názvem značí formu (formu nějakého druhu). Na regulátoru hodinek značí F = faster (angl., rychleji); opak S = slower, pomaleji). V hudbě jest F jedním ze sedmi základních tónů hudební soustavy, jenž byl psán jako klíč (clavis signata) před notovou linku (basový klíč, původně skutečné písmeno F). Linie F byla v notách gregoriánského chorálu dlouhý čas znázorněna červenou barvou (minium) a C-linie žlutou (crocum). V Italii a Francii znamená F tón = Fa. V notových značkách f značí = forte, ff = fortissimo.

Fa (obch.), zkr. firma, faktura.

Faba (lat.), ↷ bob; fabae albae, bílé boby; f. calabarica, kalaberské boby.

Fabeck Max von (1854—1916), německý generál; účastnil se v říjnu—listopadu 1914 nezdařeného německého útoku na Ypres jako velitel arm. oddílu; od března 1915 velitelem 11. arm., pak 1. arm. na západě, od září 1915 do řína 1916 velitelem 12. a 8. armády proti Rusku.

Faber (lat.), ve starém Římě řemeslník, obzvláště kovář. V řím. vojsku byli fabri (zbrojnoši) pod vlastním velitelem (praefectus fabrum).

Faber A. W., Castell, továrna na tužky, ve Steinu u Norimberka, nejstarší továrna v Německu, zal. 1760.

Faber Jan z Hamburku, malíř v Praze v l. 1676—96.

Faberius Martin († 1599), český humanista a spisovatel v Chrudimi.

Fabián, křesť. svatý, řím. biskup od 236—250 po Kr.; umučen za Decia. Svátek: 20. ledna.

Fabián, malíř, ↷ Puléř.

Fabian Society (angl., febien-sosaieti), socialistický spolek, zal. 1883 v Londýně radikálními měšťany, jenž má za cíl převedení zeměděl. majetku a veškeré produkce do rukou státu. Odmítá však třídní boj; orgánem jeho jsou: New Statesman a New Age.

Fabian Václav, PhDr. (* 11. VI. 1877), ředitel Národop. musea v Praze od roku 1922, odb. spisovatel, autor mnoha prací z oboru historie, archeologie a národopisu. Nejvíce jeho prací týká se národopisných poměrů na Morav. Valašsku.

Fabiana Ruiz et Pav., náleží k Solanaceím; jsou to malé keře, s malými listy, jednotlivě stojícími bílými květy a dvouchlopňovou tobolkou; 14 jihoamerických druhů, upomínajících na ořech. F. imbricata Ruiz et Pav. (Pichi) se v Chile upotřebuje při dobytčích nemocech, v Evropě při nemocech měchýře, zánětech močovodu a jaterních chorobách.

Fabjančić Milan (* 1897), středoškol. profesor a slovinský spisovatel. Řadu svých novel a poslední jednání tragedie „Pod kamnom" uveřejnil v lublaňském „Zvonu".

Fabiánek František (* 1884), č. sochař, žák Myslbekův.

Fabianism, ↷ Fabian Society.

Fabiánová-Šírová Karla (* 2. I. 1877), čes. operní pěvkyně, od r. 1896—1908 členem opery Nár. divadla v Praze.

Fabiánová Marie, PhDr. (* 1872 v Želez. Brodě), ředitelka II. čes. m. dívčího reál. gymnasia v Praze. Od 1. ledna 1924 první ředitelkou II. čes. měst. dívčího reálného gymnasia v Praze, které založeno roku 1923 osamostatněním poboček m. reál. gymn. dív. „Krásnohorská".

Fabié François (* 1846), básník franc., vynikl hl. líčením povah zvířat. Sp.: La poésie de bêtes, Les voix rustiques. (Do č. překl. Vrchlický.)

Fabius, jméno členů patricijského rodu starořímského, Fabiů. Nejstarší Fabiové

bojovali proti osvobození plebejů, vedli téměř sami boj proti Vejům a byli 477 př. Kr. až na Quinta F. Vibulana úplně zničeni.

Fabius Quintus F. Maximus Rullianus; vyznamenal se v taženích proti Etruskům a Samnitům, stal se r. 315 diktátorem.

Fabius Quintus F. Maximus Verrucosus Cunctator († 203 př. Kr.); byl pětkrát konsulem a dvakráte diktátorem. V druhé punské válce stal se po porážce u Trasimenského jezera diktátorem a vedl válku tak, že se vyhýbal srážkám s Hannibalem a unavoval ho drobnými potyčkami, odkud příjmení jeho Cunctator (Váhavý).

Fabius Quintus Pictor, nejstarší římský annalista; napsal římské dějiny v řeckém jazyku.

Fable convenue (franc., fabl-kōveny), smluvená bajka, pohádka, v níž se všeobecně věřilo. Toto úsloví pochází od Voltaira.

Fablel (starofranc., -lö, později fableau, fabló, pikardsky fabliau, fablió), šprýmovné vypravování ve verších, jež bylo rozšířeno ve Francii obzvlášť ve 13. st. Dochovalo se jich asi 150, jejichž látka jest čerpána z lidového podání a jest pův. z Orientu. Zpracování jest realistické, až cynické.

Fabliau (fablió), ↗ fablel.

Fábor (fr. faveur), úzké barevné stuhy, ozdoba kroje, používané při lidových slavnostech.

Fabor, pseud. F. A. Borovského.

Fabre Emil (* 24. III. 1869), franc. dramatik. 1915 jmenován administrátorem Comédie Française; napsal č. dramata, v nichž popisuje satiricky politické a finanční kruhy francouzské.

Fabre Ferdinand (* 1827), franc. spisovatel; napsal romány, kde líčí s oblibou svůj rodný kraj Cevenny a za hrdiny volí obvykle kněze.

Fabre (fábr) François Xavier (* 1766), franc. malíř; založil ve svém rodišti Montpellier museum, uměleckou školu a veřejnou knihovnu. Jeho malby patří ke klasickému směru.

Fábri Gregor (* 6. III. 1718 v Hrušově, † 3. VIII. 1779 v Prešově), ev. superintendent, náboženský spisovatel slov. Vydal: Cantata (1744), Colloquium acerbum (1746), Animam acceptorum beneficiorum memorem (1744), Actus disputationum (1747), Considerationes rei scholasticae (1773) a Vpřimné Napomenutj Ewangelických Krzesťanůw (1776).

Fábri Samuel, ev. farář a učitel v Sabinově, slov. spisovatel hospodářský 18. stol.

Fabrica (lat.), zpracování, budova, dílny. F. ecclesiae; kostelní budova, jmění určené k jejímu udržování, pokladna pro stavby chrámové.

Fabrice (fabris) Georg Friedrich, hrabě (1818—1891), saský generál a ministr války, v kteréžto funkci přičlenil saskou armádu k říšskému vojsku.

Fabricius Filip (vl. jm. Plater), král. písař český. Svržen 23. V. 1618 za svými pány, čes. místodržícími Slavatou a Martinicem, s oken kanceláře na praž. hradě do hradebního příkopu. Neublíživ si valně, prchl do Vídně, kde oznámil cís. Matyášovi počátek odboje čes. Za svou službu byl povýšen do šlecht. stavu s přídomkem z Hohenfallu.

Fabricius Gajus F. Luscinus, 282 př. Kr., řím. konsul; vyjednával po porážce u Heraklee s Pyrrhem; Pyrrhova tělesného lékaře, jenž se mu nabídl, že svého pána otráví, vydal P., načež tento propustil všechny římské zajatce.

Fabricius Hugo (* 1712), člen kláštera benediktinského na Sázavě. Spis o sv. Prokopu (1764).

Fabricius Hyacint, jesuita a čes. spisovatel. Napsal: Pilný dělník (1761).

Fabricius Jan († 22. IX. 1675), spisovatel slov., rodák oravský, prof. v Brezně, Košicích a Sibíni. Vydal: Exercitatio Theologica (1663), Dissertatio philosophica (1665), Examen discursus (1667) a jiné teolog. knihy.

Fabricius Jan ml. (* 24. XII. 1672 v Betliari, † 16. XI. 1734 v Tisovci), ev. farář a senior v Tisovci, spisovatel náboženský a dějepisný.

Fabricius Kryša Gabriel († 1757), dolnolužický spisovatel. Sp.: Quirsfeldische Deutsch und Wendisch vermehrte Catechismusfragen (1711), Praxis pietatis Germano-Vandalica (1723).

Fabricius Leopold (1721—1772), jesuita a kazatel u sv. Klimenta v Praze. Psal náboženské spisy.

Fabricius Matěj (* 24. II. 1743 v Trnavě, † 3. I. 1803 v Bojně), kat. farář v Šimonovanech a v Bojně. Psal latinsky náboženská díla.

Fabricius Pavel (1590—1649) ze Strážnice. Český bratr a od roku 1632 biskup v Lešně. Pracoval s Komenským proti Martinovi z Dražova.

Fabricius Václav, děkan v Hořicích v 17. stol.

Fabrikát (lat.), výrobek, zhotovený plánovitě pomocí strojů ve větších dílnách.

Fabris Antun (1864—1904), nejprve profesor, pak novinář a politik. Od r. 1895 redigoval nacionalistický list „Dubrovník", r. 1902 založil literární list „Srdj" pro pěstování staré dubrovnické tradice literární; byl též uvězněn pro báseň Trojanovićovu, jíž v něm uveřejnil a v žaláři si podkopal zdraví. V letech 1897—1903 vydával též kalendář „Dubrovnik". Lit. P. Popović: Iz književnosti, 3 (1919).

Fabrovy Chalupy, o. v Č., okr. Kadaň, 285 ob. (5 čs.).

Fábry Emil, JUDr. (* 1885), advokát ve Zvoleni. R. 1911 složil advokátní zkoušku, poté usadil se jako samostatný advokát ve Zvoleni; zúčastnil se již před převratem veškerého veřejného života slovenského.

Fábry Jan Alexandr (* 15. II. 1848 ve Vavrišové, † 14. X. 7908 ve Slatině), ev. farář, slov. spisovatel a horlivý spolupracovník slov. časopisů; psal také verše ve stylu poesie prostonárodní.

Fábry Josef (* 1858 v Něm. Lupči, † 1928 v Turč. Sv. Martině), slov. národohospodářský pracovník; po gymnasiálních studiích v Revúci odešel do Kubína, kde se vyučil kupcem a usadil se v Martině. Pečoval hlavně a vymanění obchodu z rukou židovských a maďarských a jako člen obchodní komory v Pešti hájil tam slovenské zájmy. Stál při kolébce četných slovenských hospodářských a peněžních ústavů, továren a průmyslových podniků a věnoval se hlavně povznesení slovenského cukrovarnictví a pivovarnictví. Jeho dům byl vždy otevřen českým a slovenským turistům. Jeho syn Pavel byl po převratě županem šarišským.

Fabry Řehoř (1718—1788), rektor v Prešově a superintendent. Lat. básník, poeta laureatus.

Fábry V. Alois (* 1878 v Považské Bystrici), amer.-slov. malíř a revoluční pracovník; stud. malířství v Německu a přišel r. 1904 do New-Yorku, kdež se usadil. Maluje ponejvíce akvarely a olejové portrety.

Fabula (lat.), u starých Římanů báje a drama. F. crepidata, tragedie s řeckým, f. praetexta s římským námětem a kostýmem; f. palliata, komedie s řeckým, f. togata s římským námětem a kostýmem. F. docet, báje učí, morálka historie jest..

Façada, ↘ fasáda.

Face (franc., fas), obličej, přední strana; en f. (ā—) u portretu: docela zpředu. V opevnění slují f. přímky, svírající úhel na vrcholu bastionu, pevnosti atd.; ↘ bastion.

Facetiae (lat., žerty, vtipné řeči), v renesanci sbírky latinských vtipů. První sbírka, pocházející od humanisty Poggia (Facetiarum, knihy IV.), byla hojně napodobována.

Facetta (franc.), malá, vybroušená ploška na drahokamu, skle atd.; v tiskařství šikmé hrany na klišé a leptu.

Facialis, týkající se obličeje (facies), na př. arteria facialis, tepna obličejová.

Facialis, sedmý mozkový nerv, ovládající svalstvo obličejové; mimický nerv.

Facies (lat.), podoba, tvářnost, v geologii charakteristické, petrograficky nebo paleontologicky odlišné znaky současně se utvořivších hornin. Z petrografických vlastností nebo organických zbytků lze často usuzovati na vznik horniny. Podle toho, máme-li na mysli zvláštnosti petrografické, či paleontologické, mluvíme o petrografické, resp. paleontologické f. Dále rozeznáváme f. mořskou, sladkovodní, se zřetelem k paleontologii mluvíme o korálové f., cefalodové f. a pod.

Facies Hippocratica, výraz v obličeji u umírajícího, popsaný po prvé Hippokratem.

Facilides Viktorin, rod. Mezřický († 1637), exulant český a kazatel v Perně.

Facilis Jan, Husička neb Býčkovský zvaný, luterský farář v Ejvanovicích v 16. st. a polem. spisovatel.

Façon sans, bez okolků.

Façon (faso, franc.), tvar, podoba, způsob, výraz, střih, též v obch. jako druh nebo tvar výrobku.

Factotum, důvěrný pomocník šéfův.

Factum (lat., mn. č. facta), skutek, událost; facto, nebo de facto, vskutku; ipso facto, skutečně. Facta concludentia, závěrečné skutečnosti; facta loquuntur, skutky mluví.

Facultas (lat.), schopnost něco udělat; f. docendi, schopnost k vyučování; examen pro facultate docendi, zkouška schopnosti pro učitelský úřad na vyšších školách.

Fáček František (1826—1886), notář v Jindř. Hradci. Po studiích vstoupil do soudní služby, později jako mag. tajemník do služeb obce pražské. R. 1867 zvolen za poslance na sněmu, 1868 podepsal památnou deklaraci. R. 1872 stal se notářem v Jindř. Hradci; proslul návrhem obec. řádu v Čechách a návrhem proti požadavku Němců o rozdělení Čech.

Fáček Vladimír, JUDr. (* 6. V. 1870), zemský odb. přednosta a ředitel Zemského úvěr. fondu živnost. v Praze, pracovník sociální a národohospodářský. Za stranu státoprávní demokracie vyslán do revoluč. Nár. shrom., r. 1920, 1925, 1929

zvolen do senátu za stranu nár. demokratickou. Pracuje hlavně v oboru finančním, hospodářském a sociálním (chudinství, bytové a maloživnostenské otázky atd.). Člen správního výboru Nár. Politiky.

Fadějev Rostislav Andrejevič (1824—1883), ruský generál a spisovatel. Účastnil se války balkánské (1876—78).

Faden (angl. fathom, fedhem, „sáh", dánsky favn, faun), délková míra pro měření hloubky a v námořnictví (↗ mořská míle). Jako míra při hranicích dříví jest 1 f = 6×6×2 stopy = 1·744 m².

Faden, v heraldice byl úzký šikmý pruh, táhnoucí se šikmo přes erb, a znamenal ve směru od prava nahoře do leva dole mladší nebo vedlejší linii, a opačně označoval nemanželsky zrozeného.

Fading (angl., féding), v radiotelegrafii a radiotelefonii slábnutí vysílaných zvuků, až i úplné zaniknutí na kratší dobu; síla zvuku sama se pak vrací, aniž by na přijimači bylo cokoliv měněno. Příčina f. není dosud zjištěna. Jest přičítána t. zv. ↗ Heavisideově vrstvě.

Fádní, nudný, protivný.

Fadrusz Jan (1858—1903), slov. sochař v Bratislavě.

Faeces (lat., fekálie), výměty, obzvláště střevní; také usedlina, sraženina.

Faenza, město v ital. provincii Ravenna, (1921) 20.177 ob., má radnici (bývalou residenci Manfredů) a výrobu majoliky. F. byla 1501 v držení Caesara Borgie a byla 1509 připojena k papežskému státu.

Faenza, majolika (fayence, fajãs), nádoby a předměty s krásným, bílým, lesknoucím se povlakem; byly vyráběny od polovice 14. st. ve Faenze. Znakem f. jest modrý podklad, žlutá, bílá a modrá barva na malbách.

Výroba f. byla dávno známa v Egyptě a v Asii, odkudž Araby zavezena do Španěl. Jméno f. utvořeno podle ital. města Faenzy ve stol. 14. Nejvíce rozkvětu f. v Italii projevila za renesance a f. vyráběly továrny v Derutu, Pesaru, Faenze a Urbině. Bohatý kolorit byl příznačný pro jejich výrobky. Podle továrny na Majorce nazývána též majolika. Z ostatních zemí vyniklo Holandsko továrnou Delftskou, se zbožím modře kolorovaným, a v Anglii továrna Johna Wedgwooda. ↗ přílohu.

Faestos (Faistos), prastaré město na Krétě nedaleko jižního pobřeží, známé dvěma 1900—02 od Italů vykopanými předhistorickými paláci, z nichž mladší jest zbudován na troskách staršího, od základů zničeného. Oba však náležejí do kruhu krétsko-mykénské kultury. Starší (asi z r. 2000 př. Kr.) upomíná půdorysem na současný palác v Knossu, mladší (asi 1400) vybočuje ze způsobu krétských staveb a připodobňuje se achaiským palácům, tak jak je líčí Homér. Lit.: Mosso: The Palaces of Crete and their Builders (1907).

Faetón, 1. (řec., zářící), v řeckém mytu syn Héliův a Klymany; obdržel na svou prosbu od otce na jeden den řízení slunečního vozu, nemohl však oře udržeti, zapálil svět a byl od Dia bleskem usmrcen. U Homéra jest F. přídomkem Héliovým. Ve výtvarném umění jest pád F. s oblibou zobrazován, hl. na římských náhrobcích.

Faeton, čtyřkolý kočárek, který pán sám řídí, vzadu se sedadlem pro sloužícího, ↗ fiakr.

Fafernoch (fafrnoš, z něm. Waffenrock), část rytířského výzbroje, pův. závoj na přílbě, látková ozdoba na helmě.

Fafl Zdenko, JUDr. (* 1818), sekretář obch. a živn. komory. Odborník v celní politice a spisovatel četných pojednání.

Fagaceae (číškonosné, Cupuliferae), dvojděložná čeleď z řádu Fagales; dřeviny, s listy nedělenými až hluboce peřenodélnými, jednodomými květy, v dichasiálním uspořádání ve strboulky nebo klasy, s jednoduchým, 4—7dílným, listenovitým okvětím, 4—7 nebo 8—14 tyčinkami a 3dílným spodním semeníkem. Tři přehrádky nesou po 2 visutých vajíčkách; vespolek tedy 6, z nichž toliko jedno vyroste v semeno. Plody jsou jednotlivé, obklopeny po 2 neb 3 číškovitě zduřenou osou (cupula, číška). Čeleď obsahuje asi 250 druhů, v málo rodech, z nichž jsou nejznámější Fagus (buk), Quercus (dub) a Castanea (kaštan jedlý).

Fagara L., často trnité stromy neb keře z čeledi Rutaceae, s jednoduchými, 3četnými, neb zpeřenými listy, malými květy a peckovitými plody; přes 130 druhů ve všech trop. zemích. F. flava Krug et Urb., ze Záp. Indie, zvl. Portorica, poskytuje západoindické dřevo hedvábné, hojně používané na nábytek, k vykládání a p. F. (Zanthoxylum) pterota L. ve stř. Americe poskytuje železné dřevo jamajské, které pro svou odolnost vůči lomu se používá na stavbu lodí.

Fagarské hedvábí, plané hedvábí, ↗ Attaca.

Fagging-system (feg-), angl. obyčej, podle něhož žáci nejvyšších tříd používají žáků nižších tříd za famulanty (posluhy); fag (famulus) požívá za odměnu ochrany a podpory svého fag-mastera.

Faggot (fagot faget), otep, svazek, dřívější angl. závaží = 120 liber.

Fagibine, jezero u Nigeru v západní Africe, 70 km záp. od Timbuktu, jest mimo Niger ve spojení s jezery Bonkor, Tele atd. Nejlepším přístavem jest Port-Aube.

Fagonia Tourn, trnitá, polehavá rostlina z čeledi Zygophyllaceae; asi 18 druhů na stepích a pouštích oblasti Středo-

Fagonia arabica.
a) plod.

zemního moře, v jihozápadní Africe, Kalifornii a Chile. F. arabica L. (O, obr.) je vůdčí rostlinou Libycké pouště.

Fagot (ital. fagotto, franc. Basson, angl. bassoon), dříve dolcian, hl. zástupce basové polohy ve skupině dřevěných nástrojů v dnešním symfonickém orchestru. Náleží k nástrojům o dvojitém jazýčku, dech se přivádí kovovou trubicí v podobě S. Tónový rozsah jest Kontra B—es. Kontrafagot má rozsah o oktávu hlubší. Na varhanách jest f. (dulcián) jemný.

Fagraea Thunb. Loganiaceae; popínavé, neb epifytické dřeviny, s tlustými listy, bílými neb žlutými, často velkými květy, v cymosním květenství a vícesemennými bobulemi; asi 30 druhů ve Vých. Indii až Australii. F. auriculata Jack, s velkými, bílými květy, které obyčejně stojí po 3 na konci větví, roste v Indii a na Malajském archipelu. F. fragrans Roxb., stále kvetoucí strom, je hojně pěstován na Molukkách a v Indickém archipelu. Jeho hnědé, tvrdé dřevo jest jedním z nejdůležitějších užitkových dřev Birmy (královské dřevo).

Fagraea auriculata.
a) plod.

Faguet Émile Auguste (1847—1916), franc. lit. kritik, prof. na Sorbonně a člen Akademie. Sp.: Études littéraires; Notes sur le théâtre contemporain; Politiques et moralistes du XIXe siècle. Přel. do č.: O lásce (J. Skoch), Uvedení do svět. literatury (J. Dvořáček).

Fa-hien (čín. „lesk zákona"), jméno budhistického kněze Kunga, jenž proputoval začátkem 5. stol. po Kr. střední Asii a Indii, odkudž přinesl drahocenné svaté knihy.

Fahbeck Pontus (* 1850), švéd. dějepisec a národohospodář, byl konservativním členem první komory a byl přátelsky nakloněn Němcům. Napsal četné spisy a byl přívržencem celního ochranářství.

Fahlmerová Jana, Goethova přítelkyně z mládí; přišla 1772 do Frankfurtu a navštěvovala Goethův dům. Dopisy G., jí adresované, podávají mnohé podrobnosti ze života básníkova.

Fähnrich Antonín, PhDr. (1802—1852), č. spisovatel a gymn. prof. Sp.: Kritisch-etymol. Wörterb. der deutsch. Sprache.

Fahoun František (1844—1900), profesor v Olomouci, ve Slavonii a Rakovníce. Překládal ze srbochorvatštiny a vydal učebnice tohoto jazyka.

Fahoun Jaroslav, JUDr. (* 1881), min. rada Stát. pozemk. úřadu a národohosp. spisovatel.

Fahrenheit Gabriel Daniel (1686—1736), něm. fysik, žijící hl. v Holandsku, vynálezce četných fysikálních přístrojů, hl. barometru a teploměru. Teploměr tento začal naplňovati rtutí a jako bod 0 svojí stupnice určil největší mráz v roce 1709 v Gdánsku. Sestrojil také areometr a termobarometr.

Fahrenschon Frant. Kašpar (1726—1796), malíř. Po studijní cestě v Italii a Německu usadil se v Praze a připomíná se jako hledaný portrétista. Maloval hl. pro rodinu hrabat Pachtů. Na zámku v Mníšku jsou od něho čtyři podobizny bratří Pachtů s odznaky živlů z r. 1769. V Praze jest od něho podobizna arcib. Antonína Petra Příchovského ve velké aule Karolina a v arcib. paláci i na Staroměstské radnici v Praze jsou podobizny cís. Josefa II. (1782) a Leopolda II. (1791), v soukr. maj. skupinová podobizna dítek z hrab. rodu Valdštejnů, ve Veltrusích na zámku portret hr. Václ. a Rud. Chotka. Podobiznu herečky Ed. Scholzové ryl podle jeho malby Jan Balzer.

Fahrenschon Pavel Bedřich (1677—1740), malíř v Praze. Byl členem malíř.

pořádku na Malé straně a od r. 1704 na Starém městě. Maloval podobiznu lékaře a univ. profesora Jana Fr. Löwa (1723), která jest nyní ve Strahovském klášteře. Pro Boží hrob v chrámu sv. Víta v Praze maloval r. 1713 20 figur a r. 1718 dalších 13 figur. Pro starom. pořádek malířský zhotovil 1715 stručný překlad všech knih cechovních do němčiny.

Faiakové (řec.), v Homerově Odyssei národ rozmařilých plavců na ostrově Scherii.

Faidherbe Louis Léon César (1818—1889), franc. generál; sloužil u genie v koloniích, 1854 guvernér Senegambie, 1864 do pense, reaktivován 1870 a jmen. velitelem severní armády, s níž úspěšně odporoval Manteuffelovi u La Hallue (23. XII.), byl však při pokusu o vyproštění Paříže 19. I. 1871 od Goebena na hlavu poražen. Psal vědecká díla o Sudanu a Senegambii a vyd. Campagne de l'Armée du Nord (1871).

Faidra, v řec. mytologii choť Théseova; obžalovala Hippolyta a sama se po jeho smrti zabila. Látku zpracoval **dramat. Euripides a Racine.**

Faience ↘ fayence.

Faille (franc.), v geologii tolik jako přešinutí. Též hedvábná látka se zesíleným útkem. Šátek na hlavu brabantských měšťek.

Fainéant (franc.), zahaleč; les rois fainéants, bezmocní králové, sarkastické pojmenování franc. králů, zvl. Ludvíka V.

Fairbanks Douglas (* 23. V. 1883 v Denveru, Color.). Populární amer. herec filmový od 1911, v r. 1919 pak spolu s Griffithem, M. Pickfordovou a Ch. Chaplinem založili filmovou výrobnu United Artists, pro niž hrál hlavní role filmů, jež prošly celým světem, jako: Zoro mstitel, Robin Hood, Zloděj z Bagdadu, Don Q., Černý pirát, Gaucho, Železná maska a Zkrocení zlé ženy spol. s M. Pickfordovou, s níž se oženil 1920.

Fairbanks Douglas jun. (* 1907), syn předešlého a jeho první choti herečky Beth Sully. Od 1923 hraje pro film (Stephen Steps Out, Stella, The Basker a jiné).

Fairfax Edward (k. 1580—1635), angl. spisovatel, přeložil Tassův Osvobozený Jerusalém (Godfrey of Buloigne).

Fairfax Thomas, lord (1612—71), angl. generál, velel nejprve parlamentním vojskům, spojil se pak s Cromwellem, posléze usiloval o dosazení Karla II.

Fair Island, vl. Farö, strmý, 217 m vys. ostrůvek mezi ostrovy Orkneyskými a Shetlandskými, as 120 ob.

Faissal (též Faizal, Fessal) **al Husain,** král irácký (* 1885), třetí syn hedžásského šerifa Husaina; od 1913 účastnil se jako poslanec arabského nacionálního hnutí, 1915 se připojil k vzpouře Arabů proti Turkům, vedené pluk. Lawrencem (↘) a svěřeno mu velitelství nad arabskými vojsky, s nimiž vedl drobnou válku proti turec. komunikacím v Arabii a Palestině. Byl zvolen 1920 králem syrským, ale od Francie neuznán; od 1921 voleným králem v Iráku (Mesopotamie). R. 1930 podnikl cestu Evropou.

Faistenberger, rodina řezbářů tyrolských ze 16. a 17. st.

Faistenberger Benedikt († 1703), řezbář v Praze.

Fait accompli (franc.), hotová událost, kterou nelze již pozměnit.

Fait Emanuel, PhDr. (1854—1929), středoškol. prof. a cestovatel. Napsal cestop. díla Kavkaz (1894), Ruská střední Asie (1904), Dobrudža a j. Byl dlouholetým jednatelem Ústř. spol. č. profesorů.

Faizabad (Fyzabad), hlav. město divise F. (31.639 km², 6.9 mil. ob.), brit.-ind. Spojených prov., as 56.000 ob., na ř. Gogra; obchod obilím, Bylo zal. 1732 a 1775 mělo přes 100.000 ob.; z pozdějšího úpadku se povzneslo po r. 1890.

Faizi (1547—95), perský „král básníků" na dvoře vel. mogula Akbara, napsal prý 101 knihu; se svým bratrem Fazlim platili za nejlepší básníky na per. dvoře v Delhi.

Fajans Kazimierz (* 1887 ve Varšavě), prof. fysik. chemie v Mnichově. Pracuje v radiotechnice. Sp.: Radioaktivität und neueste Entwicklung der Lehre von den chem. Elementen (1919).

Fajans Wacław (* 1884), polský národohospodář, ředitel banky ve Varšavě a viceministr financí. Sp.: Die russische Geldwährung (1909), Wahanie walutowe w świetle doświadczeń wojny (1917), Kryzys walut. v państwach koalicji (1920).

Fajbner Fr. (1672—1718), malíř v Praze.

Fajfr Frant., JUDr. a PhDr. (* 1892), č. filosof, úř. St. úřadu statist. a sociolog. Sp.: Veřejné knihovny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (1923), Positivismus a náboženství (1925), Masaryk a Comte (1925) a j.

Fajfr Jaroslav (* 1883 v Lounech), generál, přednosta leteckého odboru MNO. Po absolvování české reálky i techniky a po nastoupení služby vojenské za svět. války upadl do ruského zajetí; vstoupil do čs. legií, zúčastnil se různých bojů, stal se posléze velitelem I. dělostřeleckého pluku. Po návratu do vlasti v r. 1923 povýšen byl na generála.

Fajfrlík Karel, JUDr. (* 1859), advokát v Mor. Ostravě, vynikající nár. pracovník kraje Bezručova. Založil Sokolskou jednotu v Mor. Krumlově, dlouholetý starosta župy moravsko-slezské. R. 1906 zvolen poslancem do zem. sněmu, po převratu vyslán za stranu nár. demokrat. do revol. Nár. shromáždění, ale záhy se své funkce vzdal a věnuje se nyní pouze otázkám národohospodářským na Ostravsku.

Fajgel Damir, ↗ Feigel Damir.

Fajnor Štefan (* 16. 2. 1844 na Brezové, † 26. 4. 1909), slov. hud. skladatel a buditel; studoval v Bratislavě teologii, ale přešel na práva do Pešti. R. 1867 vstoupil do advokátní kanceláře dra Michala Mudroně a po složení zkoušky usadil se v Senici, kde blahodárně působil až do smrti. Pracoval hlavně v ev. církvi, jíž bránil proti útokům maďarským a jeho zásluhou zůstal senický kraj až do konečného osvobození národně probudilým. Z jeho advokát. kanceláře vyšel Hviezdoslav, Krno, Markovič, Bazovský a jiní významní slovenští veřejní pracovníci.

Fajnor Štefan (* 1888, † 27. 6. 1918), kapitán rus. legií. R. 1915 upadl do ruského zajetí a přihlásil se ihned do čes. vojska. V bojích u Bezenčuku, kde velel 6. rotě, padl.

Fajnor Vladimír (* 23. 10. 1875 v Senici), významný slovenský právník, byl advokátem ve Zvoleni, kde bránil práv slovenštiny. Po převratu jmenován županem v Báň. Bystřici, r. 1919 presidentem soudní tabule v Bratislavě, nyní vrchního soudu. Byl ministrem pro sjednocení zákonodárství v úřednické vládě. Je soukromým docentem soukromého práva na brat. universitě, vydal několik právnických knih, z nichž nejdůležitější je Nástin soukromého práva.

Fajûm (Fayûm), egypt. prov., 1735 km², as 507.700 ob., až 45 m pod hladinou mořskou, úrodná kotlina v libycké poušti, spojená průplavem s Nilem. Od postavení přehrady u Asuánu má dvakrát ročně úrodu (bavlna a j.). Ovce poskytují jemnou vlnu. Průmysl: plátno, vlněné a bavlněné látky, méněcenný růžový olej. Hlavní město je Medinet-el-F. Lit.: Beadnell: The Topography and Geology o fthe Province (1905).

Fakce (lat.), živě agitující strana, zvl. politická.

Fakir (arab.), chudý, ve smyslu člověka, potřebujícího spíše přispění a milosrdenství božího než materielní pomoci, v užším smyslu tolik jako derviš; v Evropě rozumí se f. obyčejně fanat. potulný kajícník indický.

Fakse, dřevěný domácí bůžek v Norsku, jemuž se obětovalo v době zimního slunovratu ještě v 19. stol.

Faksimile (lat., vl. fac simile, „učiň podobně!"), napodobenina zcela se podobající originálu, na př. rukopisů, kreseb a pod. pomocí rytin., nyní pravidelně fotomechanickými způsoby. K nejdůlež. patří „Facsimile of Ancient Manuscripts and Inscriptions", jež vydala Palaeographical Society (1873—94) a edice společnosti New Palaeographical Society (1903 a pozd.) a j.

Fakt (lat. factum), čin, skutečnost zjištěná.

Fakticita (lat.), skutečnost.

Faktický, skutečný.

Fakticky (z lat. factum), skutečně, na základě skutečností, jimi prokázáno.

Faktis, náhražky kaučuku, elastická massa, získaná působením síranu chlor. na houstnoucí olej, používá se buď samotná, nebo se míchá s kaučukem.

Faktitivní (lat.), působící; faktitivum, tolik jako kausativum.

Faktor (lat.), účinná součástka, prostředek, pohnutka; v aritmetice se nazývají též dělitelé čísla f., jelikož jejich násobením dostaneme číslo.

Faktor (lat.), obchodvedoucí, zvl. v tiskárnách, též v továrnách, na hutích a pod.; vedoucí ↗ faktorií. V domáckém průmyslu obstarává f. styk mezi podnikatelem a dělníky. V Anglii značí f. komisionáře.

Faktor Frant. (* 1861—1911), č. chemik a profesor prostějovské reálky. Četné spisy chem. a cestopisy.

Faktorage (fr.), provise, komision. odměna, mzda nosiče.

Faktorie (angl. factory, franc. factorerie), obchodní filiálka v cizí zemi, hl. v Orientě, vedená zřízenci se zvl. plnou mocí (faktory). Byly příčinou vzniku některých větších kolonií. V Anglii znamenají factories velké průmyslové podniky s dalekosáhlou dělbou práce.

Faktorijní váha (angl. factory weight), váha angl. faktorií, používaná dř. angl. obchodníky v Bengálsku; mun (maund) o 40 sirs = 37.324 kg.

Faktum (lat.), „skutečnost", pův. jen v právní řeči; ↗ též factum.

Faktura (fr. facture, it. fattura), všeobecně tolik jako obnovení, zvl. pokud jde o uměl. díla. — V obchodě účet na dodávané zboží. Fakturovat, vystaviti fakturu. — V hudbě osnova skladby.

Fakturista, zaměstnanec kancelářský, obchodní, pověřený zapisováním faktur.

Fakturní knihy, obch. knihy, do nichž se zapisují faktury; dělí se na knihy

faktur došlých a vydaných. ☞ účetnictví. ctví.

Fakulta (lat. facultas), označení pro části, na něž jsou rozděleny university; též souhrn přísluš. docentů. Mimo staré fakulty teologie, jurisprudence, mediciny a filosofie vznikly v 2. pol. 19. stol. další, na př. právnická, státovědecká, věd hospodářských a sociálních, veterinářská, věd matemat. a přírodních. U nás na univ. Karlově fakulty: právnická, lékařská, filosofická a teologická, k nimž po převratu přibyla ještě f. přírodovědecká a f. Husova bohoslovecká, stojící mimo rámec university.

Fakultativní (lat.), podle vlastní záliby, úsudku (protiva: obligatorní). Fakultativní nebo volné ústní jednání, ☞ ústní jednání.

Fâl (arab. fál), dobrá nebo špatná předzvěst u mohamedánů; provádí se otevřením koranu se zavřenýma očima (u Peršanů Hafizova „Divanu"), obrátí se 7 stran zpět a věta, na které nejdříve utkví zrak, je pokládána za předzvěst.

Fala (fr. fa-la), všeobecné označení zpívaných tanečních písní s delším dodatkem beze slov, nebo složeným ze slabik nemajících významu, jako fa-la-la a pod. ☞ Falalella.

Falaise, hl. město arr. ve fr. dep. Calvados, as 5.600 ob., malebně polož. na pobřežních útesech; čilý obchod a průmysl.

Falalella, it. název pouličních popěvků, končících nejčastěji s refrénem falali, falalà, falalella.

Falanx (řec.), bitevní pořádek pěchoty starých Řeků a Římanů do 2. války punské; protáhlý obdélník o hloubce normálně 8 mužů (8 řad) a délce takové, jaká na počet mužstva vyšla (tak při počtu 800 mužů stálo vedle sebe 100 mužů v každé řadě). Muži stáli v šířce asi 1 m od druha; za sebou těsněji, skládali se vesměs z těžkooděnců (hoplitů) opatřených přílbou, krunýřem, holenicemi, štítem, mečem a, jako hl. zbraní, bodacím kopím. F. byla taktickým tělesem a působila nárazem (chokem) několika řad vyčnívajících kopí. Epaminondas (371 př. Kr.) utvořil f. šikmou, t. j. na levém křídle hlubokou až 50 mužů, na pravém mělkou (8—12 mužů), aby lépe čelil protivníkovu pravému křídlu, jež při boji předbíhávalo a působilo obchvatně. Filip Makedonský (kol 350 př. Kr.) vyzbrojil f. dvouručními, přes 6 m dl. kopími (sarissa); do středních řad dal t. zv. hypaspisty, opatřené kratším kopím a lehčí zbrojí. Římská f. měla původně 3000 mužů těžkooděných a slula spolu s pomocnými zbraněmi legie (☞). Od 400 př. Kr. se legie dělí na manipuly, menší bojové jednotky; hl. zbraní je házecí kopí (pilum) a krátký meč; římská f. působí tedy ne chokem, nýbrž šermířským uměním mužstva. Scipio Africanus starší (kol 200 př. Kr.) zavedl novou taktiku sledovou, jíž stará f. vzala za své. Od Alexandra Makedonského bojuje ve spoření s f. vždy jezdectvo, takže dochází k taktice sdružených zbraní.

Falaša („přistěhovalí"), kmen národa Agau v Habeši, prý potomci Židů, kteří zde vládli v 9.—13. stol. Živí se zemědělstvím, hrnčířstvím, zpracováním bavlny a mají vyspělou železotechniku. Žijí monogamně. Jejich řeč — quara — je nářečí agao.

Falat Juljan (* 1853), pol. malíř; maloval lovecké a sportovní obrazy, jakož i výjevy z pol. lid. života.

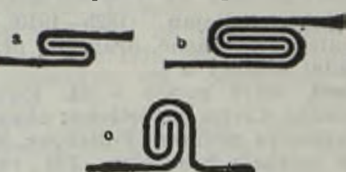
Falb Rudolf (* 1838 v Štýrském Hradci), kněz a astronom v Praze r. 1869.

Falc, něm. krajina, ☞ Německo.

Falcacappa Juan Ejaroslao, pseud. Jana V. Veselého.

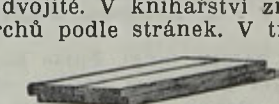
Falcaria Host (srpek), rostlina z čeledi Umbelliferae. Lístky jsou rozeklané ve 2—3 úkrojky, trávově úzké, někdy srpovitě zahnuté, s ostře pilovitým okrajem. Ze 4 evropských druhů je F. vulgaris Bernhard. (srpek obecný) rozšířen ve střední Evropě jako plevel na okrajích polí a luk.

Falcování (správněji: zahýbání, skládání), značí přehnouti plechové okraje

Plech zahnutý.
a) jednoduše, b)-c) dvojitě.

do sebe a je stlačiti. Rozeznáváme jednoduché, dvojité. V knihařství značí skládání archů podle stránek. V truhlářství

Prkna spojena drážkou.

dělání drážek v prknech, které chceme těsně spojiti. Obdoba je v písmolijectví, když obrazec písma u kuželky opatřen

Kuželka s drážkou.

drážkou, aby se přečnělek neulomil a písmo lépe spojilo.

Falcidiova kvarta (Quarta Falcidia), v římském právu čtvrtina zákon. dědického dílu, jež podle zákona „lex Falcidia" (40. př. Kr.) musela zůstati dědici nezatížená odkazy.

Falcinellus ↷ rajky.

Falcká válka ↷ válka třicetiletá.

Falckenberg Richard (1851—1920), něm. filosof, prof. v Erlangen. Sp.: Grundzüge der Philosophie des Nikolaus Cusanus (1880), Geschichte der neuen Philosophie (1886), H. Lotze, Hilfsbuch zur Geschichte der Philosophie seit Kant (1890) a j. Do č. překl. F. X. Procházka: Dějiny novověké filosofie (1898).

Falco ↷ sokol.

Falcone Aniello (Angelo) (1600—56), it. malíř, silně ovlivněn Domenichinem a Caravaggiem, maloval fresky a válečné obrazy.

Falconetto Giovanni Maria (k. 1468—př. 1540), ital. malíř a stavitel; maloval fresky, zbudoval měst. brány v Padově.

Falconieri, slavná vila mezi Camaldoli a Frascati, postav. r. 1550, patřila rodu Falconieri, posléze též něm. cís. Vilému II., jenž v ní zřídil útulek pro něm. umělce a učence. Po svět. válce Italií vyvlastněna.

Faleme, l. přítok Senegalu, ohraničuje Bambuk, ústí nad Bakelem a je splavný pro malé parníky na trati 200 km.

Faleński Felicjan (1825—1910), pol. spisovatel, psal básně, dramata, příběhy, překládal klasiky a j.

Falerii, staré město v již. Etrursku, u dnešního Cività Castellana; obyv. tvořili Latincům příbuzní Faliskové, 394 př. Kr. se poddalo Římanům. Při vzpouře (293 a 241) zničeno a založ. nedaleko F. novi.

Falernské víno (Falernum vinum), slavné víno v řím. starověku, z Ager Falernus v s.-z. Kampani. Nejlep. bylo massické.

Falešná zátoka (angl. False Bay), veliký záliv na již. konci Afriky, oddělený od Atlant. oceánu Mysem Dobré naděje.

Falešný, neupřímný, padělaný, nepravý, napodobený.

Falézy (franc. falaises), příkré pobřeží v sev. Francii; též i jiná strmá pobřeží moří a jezer.

Falquière Alexandre (1831—1900), fr. sochař a malíř; byl ovlivněn naturalismem Carpeauxovým, zhotovil četné sochy (Drama, Corneille, Balzac, Revoluce a j.). Od r. 1873 maloval též obrazy a nahé figury.

Falieri Mariano (k. 1280—1355), benát. dože, po nezdařeném pokusu o zřízení signorie byl popraven.

Falimierz Stefan (* 1534), autor prvního botanického díla v polštině, rodák poznaňský, lékař Jana Tarnowského.

Falke Jonáš, malíř v Praze 1617.

Falkenhausen Ludwig, baron (* 1844), německý generál; účastnil se válek 1866 a 1870—71; od r. 1915 velitelem armádní skupiny F v Alsasku, 1916 velitelem 6. armády na záp. frontě; 1917—18 gen. guvernér Belgie, kde se stal pověstným svou krutostí. Sp.: Der große Krieg der Jetztzeit (1909), kde řeší srážku mezi Francií a Německem vítězstvím Německa; Kriegführung und Wissenschaft (1913) a j.

Falkenhayn Erich von (1861—1912), německý generál; byl 1900—1903 v Číně s okupačním vojskem, 1913 pruský ministr války. Za svět. války po Moltkovi od prosince 1914 náčelník velikého gen. štábu; řídil všecky hlavní operace něm. armád (ofensiva do Ruska a porážka Srbska 1915, Verdun 1916), ale po nezdaru u Verdunu nahrazen Hindenburgem a velel pak 9. arm. při znamenitě provedeném tažení do Rumunska 1916. F. byl zástupce vysilovací strategie a nechtěl se odvážit žádné rozhodující ofensivy a žádné neprovedl až do konce. Sp.: Die Oberste Heeresleitung in ihren wichtigsten Entschließungen 1914—16 (1919) a Feldzug der 9. Armee gegen die Rumänen 1916—17 (1921).

z Falkenštejna, ↷ Záviš z F.

Falklandské ostrovy (Islas Malvinas), brit. souostroví (200 ostrovů) v již. Atlant. oceáně, na 51—53° j. š. a 57—62° z. d., 11.960 km², as 2150 ob. Obě hl. skupiny Záp. F. a Vých. F. dělí Falklandský průliv. Pobř. tvoří rozervané skály; četné fjordy s dobrými přístavy; vnitrozemí je kopcovité a jezernaté, s velkými rašeliništi. Podnebí je drsné. — Námořní bitva 8. XII. 1914, v níž anglický admirál Sturdee (2 bitevní, 3 obrněné, 2 lehké křižníky) potopil loďstvo němec. admirála v. Spee (2 obrněné, 3 lehké křiž.), mimo lehký křižák Dresden, jenž se na čas zachránil. Bitvou vyčištěny oceány od něm. válečných lodí; Němci od té doby vysílali jen pomocné křižáky k rušení dohodového obchodu.

Falknov (Falkenau), o. v Č., okr. Česká Lípa, 1541 ob. (203 čs.), 4 sklárny, 5 rafin. skla, výroba dřev. vlny, 3 pily, výroba kokos. tovarů.

Falknov nad Ohří, m. v Č., 10.151 ob. (351 čs.), okr. s., ber. úř., posád. velitelství, pivovar, přádelna bavl. Uhel. doly.

F. zal. ve 13. st.; r. 1434 věn. cís. Zikm. Kašparu Šlikovi, r. 1622 prodán Nostici z Rhienecků. Želez. most 132 m dl.

Falkon (něm. Falkaune, fr. faucon), druh kanonu v 16. a 17. stol.; podobný menší ráže slul falkonet (franc. fanconneau); ↗ dělo. Česky nazývány sokolnice.

Falkonet, plukovní dělo; dvojitý f., f. se dvěma hlavněmi.

Falkušovce, o. na Slov., okr. Michalovce, 696 ob. (84 čs.).

Falkowski Juljusz (1813—1892), polský historik a spisovatel. Sp.: Obrazy z życia kilku ostatnich pokoleń w Polsce (1877), Wspomnienia z 1848 a 1849 (1879).

Falkovskij Fedor Nikolajevič (* 1874), ruský spisovatel-symbolik.

Falkštein (Falkenstein), zříc. hrad u Jetřichovic. Zal. ve XIV. stol. a byl v majetku p. z Michalovic a později z Wartemberka.

Fall Leo (1873—1925), hud. skladatel rak.; psal oblíbené operety (Dolarová princezna, Stambulská růže atd.).

Faller Nikola (* 22. IV. 1862 v Ivancu u Varaždina), chorvatský kapelník a ředitel záhřebské opery od r. 1897 až do výslužby. Žák vídeňské konservatoře, pak Massenetův a Delibesův. Před svým ředitelstvím opery byl dvakrát jejím kapelníkem, hudebním učitelem a dirigentem pěveckých sborů, též nejstaršího Kola. Komponoval drobné skladby.

Fall River, m. v USA., stát Massachusetts, 120.415 ob., přístav, největší továrny bavlnářské z celého světa.

Fallus (řecko-lat.), mužský pohlavní úd; symbol plodivé síly v řeckých bacchických kultech. V antice byl zhotovován z kůže a v průvodech nošen (v Římě při Liberáliích); sloužil také jako amulet.

Falsa demonstratio non nocet (lat.), „nesprávné označení je neškodné", t. j. nesprávné označení smluvní věci není na závadu, je-li smluvním stranám jasně známo, o jaký předmět jde.

Falset (ital.), zvl. druh hlasových zvuků, schopných vyšších poloh, jejichž zabarvení se značně odlišuje od obyčejného hlasu. Byl používán v uměl. zpěvu hl. v 15. a v 16. st. ke zpívání sopránových a altových partií muži. V 17.—18. st. používalo se k tomuto účelu kleštěnců.

Falsifikát (lat.), něco padělaného; falsifikace, padělání; falsifikátor, padělatel; falsifikovat, padělat.

Falstaff sir John (1378—1459), angl. kapitán. Také humorist. postava v Shakespearově Jindřichu IV. a ve Veselých ženách windsorských: vychloubavý voják, líný, starý, tlustý, avšak plný vtipu.

Falster, plochý, úrodný dánský ostrov v baltském moři, jižně od Sjaelandu. Největší osadou jest Nikjöbing. Do r. 1766 byl F. majetkem dánské koruny.

Falsus procurator (lat.), osoba, která vystupuje jako zástupce (zmocněnec) osoby druhé, aniž k tomu byla zmocněna. Podle § 1016 o. z. závisí účinnost smlouvy uzavřené f. p-em na schválení osoby zastoupené. — Podle čl. 55 obch. zák. ručí ten, kdo neobdržev prokury nebo plné moci, sjednal nějaký obchod jako prokurista nebo zmocněnec, osobně třetí osobě podle obch. práva; tato ho může žalovati buď o náhradu škody nebo na splnění.

Faltis Viktor, JUDr. (1834—1904), advokát v Kostelci n. O. a malíř-akvarelista. Žák Ant. Dvořáka.

Faltus František (* 1850), č. spisovatel, říd. učitel v Brandýse n. Osl. Napsal průvodce okolím Brandýsa n. O.

Faltys Břetislav (* 18. VIII. 1871), bratr K. F., český herec divadelní a filmový.

Faltys Josef (* 1839 v Záběhlicích † 17. I. 1926 v Praze), český herec a div. ředitel, národní buditel, z jehož společnosti vyšlo mnoho našich předních herců. Byl neúnavným organisátorem Svazu divad. ředitelů a jeho předsedou.

Faltys Karel (* 17. IV. 1878 ve Voticích), český herec. Po studiích věnoval se divadlu a řídil krátce div. spol. svého otce; později popul. člen pražských divadel (Intimní, Uranie), od 1910 členem operety Měst. div. na Vinohradech až do rozpuštění téže 1919, poté hostujícím členem pražských scén operetních a revuálních.

Faltys Viktor, ↗ Faltis Viktor.

Faltysová Antonie, choť F. J. (* 1838), ze známé herecké rodiny Mušků, členů první české divad. společnosti J. A. Prokopa.

Faltysová Olga, choť F. Bř. (* 6. VIII. 1871), česká herečka a překladatelka mnoha div. her.

Falun (Fālön), největší osada Kopparberg-Länu (Švéd.), na břehu Falua-Elfu. 2 kostely, školy, museum, značný průmysl tkalcovský, zpracování kůže, doly na měď (nyní v úpadku).

Falunské brillanty (cínové brillanty), vyrábějí se tím, že se v roztavené slitině olova a cínu máčí facetově broušená sklíčka a že se přichycený kov po ztuhnutí odloupne. F. b. jsou používány nejvíce jako náhrada skvostů pro divadlo.

Falx (lat., množné číslo falces), srp; srpovité nářadí (na př. f. muralis, na strhování zdí). — F. cerebelli, f. cerebri, ↗ mozek.

Fama (lat.), pověst; u řím. básníků též zosobňováno.

Fama crescit eundo, lat. přísloví: pověst rozšiřováním vzrůstá (totiž tím, že každý něco přidá), podle Vergiliovy Aeneidy 4, 175.

Famagusta, město na jižním pobřeží Cypru, jižně od zřícenin Salamidy. Kdysi sídlo levantského obchodu, byla r. 1372 dobyta Janovany. Později sdílela osudy Cypru.

Famatinit, nerost (naleziště Sierra Famatina), měděně červený a šedý, krystalovou formou a tvrdostí podobá se enargitu, jest však síroantimoničňanem měďným C_2SbS_4.

Faměra Josef, litec figur a štuků v Praze od roku 1845, vzdal se živnosti r. 1853.

Fames (lat.), hlad; u řím. básníků též zosobňováno; pecuniae sacra fames, prokletá touha (lačnost) po penězích.

Familia (lat.), rodina, skupina v přírodopise.

Familiérní (lat.-franc.), důvěrný, na základě svazku příbuzenského; familiérnost, důvěrné chování.

Famille rose (franc., famij-ros, červená rodina), sběratelské označení pro čínský porculán se zdobením smaltovými barvami, v nichž převládá určitý druh karmínové červeně (rouge d'or). Vyráběl se koncem 17. st. a převládá asi od roku 1720. ⤷ čínské umění.

Famille verte (franc., famij vert, „zelená rodina“), sběratelské označení pro čínský porculán, zvláště pro porculán 2. polovice 17. st. se zdobením v modrém pod glasurou a v zářících průhledných barvách, pod nimiž zelená obyčejně převládá.

Famincyn Alexander Sergějevič (1841—1896), bratr O. F., ruský hud. skladatel oper, komor. hudby a písní. Hud. spis.

Famincyn Andrej Sergějevič (* 1835 v Moskvě), ruský botanik, prof. v Petrohradě; zkoumal vliv světla na vegetaci.

Famosní (lat.), slavný, pověstný (v dobrém i zlém smyslu), znamenitý; famosus libellus, výsměšný neb utrhačný spisek.

Famulns (famulant, lat.), sluha, ve středověku sluha, zbrojnoš, panoš; později student nebo mladý doktor, jenž profesorovi při přednáškách prokazuje úsluhy; též lékařův pomocník (nyní asistent).

Fanal (arab. fanâr, stř. lat. fanarium, it. fanale), smluvené znamení, dávané ve dne kouřem, v noci ohněm.

Fanar, jméno řecké čtvrti na sev.-záp. od Cařihradu, na Zlatém rohu, kde byl až do r. 1925 ekumenický patriarchát a řecká vysoká škola. Tam sídlili po dobytí města Turky potomci byzantských řeckých rodin a zámožnější Řekové, zvaní podle toho Fanaristé.

Fanatik (od lat. fanum, chrám, svatyně), vášnivý bojovník za určité články víry; fanaticky, vášnivě, horlivě; fanatismus, horlivost pro určité přesvědčení.

Fancev Franjo, Dr. (* 24. IX. 1882 v chorvatském Virju), profesor záhřebské university. Psal do odborných časopisů o historii jazyka, literatury a články dialektologické, najmě o kajkavském nářečí. V ostatních revuích i denních listech uveřejnil drobné příspěvky.

Fancy (mn. č. fancies, angl. fensi), fantasie, vkus; f. fair, dobročinný bazar.

Fančikovo, o. v Podkarp. Rusi, okr. Ševljuš, 884 ob. (3 čs.).

Fandango (rondeña malagueña), špan. národní tanec v $^3/_8$ taktu, pomalého pohybu, za zvuku kytary neb kastanětů.

Fandarja, levý přítok Zaravšanu v Turkestanu, SSSR.; 26 km dl.

Fanderlík Josef, JUDr. (1839—1895), mor. politik, od r. 1871 zemský poslanec moravský, 1873—91 říšský poslanec strany staročeské, od r. 1884 přís. zemského výboru. Vynikající právník a odborník v otázkách jazykových.

Fándli Jur. (* 22. III. 1754 v Ompitále), slov. spisovatel; studoval v Ostřihomě a Budíně, r. 1776 byl vysvěcen na řk. kněze, r. 1777 byl kaplanem v Seredi, r. 1780 v Lukáčovcích, kde pobyl jen tři měsíce, a až do r. 1807 farářem v Naháči, kdy pro nervovou nemoc a slabost očí odešel na odpočinek do svého rodiště, kde zemřel v bídě a zapomenutí 3. III. 1811. Za životní úkol si vzal povznesení drobného venkovského lidu a proto mu psal jednoduchým slohem o jeho hospodářských věcech. Na své naháčské faře, kde obdělával kus pole a zahradu, vždy předem vyzkoušel své rady. Tak vzniklo pět svazků, jež vycházely od r. 1792 do r. 1800 v Trnavě pod názvem Pilní domajší a polní hospodár, r. 1783 Zelinkár z velkích zelinkárskich kňih vytáhnutí a r. 1802 Slovenskí včelár. Jsou to knihy, v nichž se odráží Fándliho osvícenství a jež byly prvé určeny slovenskému lidu, o nějž se dosud nikdo nestaral. Fándli poučuje formou zábavnou, hlavně rád užívá rozmluv mezi rychtářem a úradským, jak to později s oblibou napodoboval Lichard. On však nejen poučuje, ale i vychovává, jak o tom svědčí dva svazky Príhodných a sviatočných kázní z r. 1795 a 1796. Prvá jeho kniha, Dúverná zmluva medzi mňíchom a diablom

(1789) a latinská Compendiata historia gentis Slavae (1793) sledují mimoto i cíl ukázat, že uherští Slováci, najmě katolíci, pochopili volání nové doby a že si chtějí založit vlastní literaturu. Na prvou knihu se ozval Bajza pamfletem Anti-Fándly anebo Dúverné zmlúvání mezi Theodulusem, tretího Franciškánuv rádu bosákem, a Jurem Fándly, Naháckým farárem, kde vytýkal Fándlymu, že podporuje věc nepravou. Bernolák, cítě se dotčen touto knížkou, odpověděl letákem: Toto maličké písmo má sa pánovi Anti-Fándlimu do jeho vlastních rúk odevzdať. F. byl jediným spisovatelem školy Bernolákovy, jenž se neodvracel od přítomnosti, projevoval smysl pro potřeby současné a jenž stál na stanovisku náboženské snášelivosti proti všem ostatním Bernolákovcům, pěstujícím výlučně literaturu náboženskou. Proto jejich spisy úplně zapadly, kdežto Fándliho knihy měly dlouho na Slovensku vděčné čtenáře ve vrstvách lidových.

Fanega, dříve špaň. obilní míra = 12 celemines = 55,488 l, v latinské Americe ještě částečně užívaná, tak v Mexiku 12 almudes = 90,815 l, v Chile 96,98 l, v Argentině 1,327 hl, v Quatemale = 54,52 l.

Fanegada (Fanega de tierra), stará šp. plošná míra různé velikosti podle krajů, v Madridě = 34·238 a; používá se dosud v Kolumbii = 64 a a v Mexiku = 3·57 ha.

Fanfára (franc.), slavnostní trubačský signál trojzvučný; též povel k útoku jízdy.

Fanfaron (franc., fãforõ), vychloubač, mluvka; fanfaronáda, chvastounství.

Fanfárový sloh, tak zvaný podle vazby Nicolasem Evem kolem r. 1830 vynalezené, se spirálovými úponky z vavřínových, palmových a dubových ratolestí, použité nejprve pro knihu: Les Fanfares et Courvées abbadesques etc. (1613). Výraz „à la fanfare" teprve od 19. stol. používán

Fang, africká skupina národů neurčité rasové příslušnosti mezi dřívější hranicí jižního Kamerunu a řekou Ogove, obsahuje kmeny Bane, Njem, Mwelle a Mpangwe. Jsou příbuzni kulturně kmenům Ňam-Ňam. Živí se lovem zvěře a ryb. Jsou obratní kováři, hrnčíři a tkalci, tetují se, znají obřízku, žijí v polygamii a uctívají vedle předků slunce a měsíc.

Fanga, stará krychlová míra v Portugalsku a Brasilii = 4 alqueires = 52·2 l.

Fango (ital., bahno), minerální bahno z teplých pramenů v Battaglia, používá se k lázním neb obkladům při rheumatismu, ženských nemocích a j.

Fanninské ostrovy (fening; americké ostrovy, středopolyneské Sporady), souostroví v Tichém oceánu blízko rovníku, mezi 157—163° z. d., celkem na pěti ostrovech v rozloze 670 km² 250 ob., těžících kokosový olej. Kdysi sbíralo se tu guano. Fanning jest nejobydlenější a je stanicí kabelu Vancouver—Australie.

Fanö, dánský ostrov na záp. pobřeží Jutska naproti Esbjergu, obydlen rybáři a plavci.

Fanon (franc.), praporec, malý prapor k označení cílových bodů při voj. cvičení. — Malý kus látky (lat. manipulum) na levé ruce řím.-kat. kněží; kulatý široký límec (orale zvaný), jejž obléká papež při slavnostních mších; pruhy látky (zvané sudarium) na berlách opatů a stuhy splývající po zádech s biskupské mitry.

Fanta Josef (* 1858), arch., prof. architektury na technice v Praze a restaurátor starých staveb. Navrhl plán nádraží Wilsonova a budovy ministerstva obchodu a Hlaholu. Znalec lidových památek.

Fanta Kašpar (1792—1855), asistent něm. university v Praze. Pracoval v porodnictví a vydal spis o břichořezu.

Fantaisie (franc., fãtasí), ⚲ fantasie.

Fantasia, v Egyptě a v Syrii označení pro umělecká představení, slavnostní výstupy, hry a mimické, hudbou provázené tance; v Alžíru a Marokku zvláště pro zdánlivé zápasy na koních, jež jsou obvyklé při slavnostech beduinských.

Fantasie, díla umělecká, při nichž fantasii jest ponecháno volné pole. (Volně tvořené krajiny, arabesky, grotesky). V hudbě nazývá se f. instrumentální skladba volné formy. Nejstarší jako f. označené kusy (v Italii kol 1600) jsou fugované. Když fuga nabyla přísných forem, nazývala se f. skladba fuze protichůdná. (Bach: Fantasie a fuga A-mol). Dále se f. nazývají směsi složené z úryvků operních neb instrumentálních. (Fantasie na motivy...)

Fantasie (řec.), schopnost svobodného vytváření představ. Jest vázána na jednoduché smyslové vjemy, které však rozšiřuje a zaměňuje, čímž se vytváří veliké množství představ. Často celý obsah těchto představ tkví zmateně ve vědomí. V tom podobá se f. myšlení, od kterého se však liší názorností. (Fantasie jest „myšlení v obrazech".) Pasivní jest f., když ponecháváme představám volnost samočinného vybavení, aktivní, když svobodně vybíráme a záměrně části v jeden celek slučujeme. Pasivní jest tím bohatější, čím méně jest vyvinuto logické myšlení (vznik mytů). Fantasie dodává věcem jiného významu (u dítěte). Metafysického významu nabývá f. u Froschammera, který pokládá veškerou skutečnost za produkt světové fantasie. (Die

Phantasie als Grundprinzip des Weltprozesses, 1876.)

Fantasmagorie (řec.), kouzelné zjevení; dnes název pro techniku jevištní při zjevování strašidel, prováděnou laternou magicou (Robertson, Esken). Dnes se věc provádí ostrým světlem a zrcadly.

Fantastos, v řecké mytologii bůh snů, bratr Morfea.

Fanteria (od fante, mladík), ital. tolik jako pěchota, infanterie.

Fantom (řec.), zjevení, strašidlo; v lékařství napodobené části lidského těla, hl. za účelem cvičení.

Fa Presto, pseud. Karla Maška.

Faq., zkratka v bursovních telegramech, utvořena ze začátečních písmen slov fair average quality (dobrá střední jakost).

Faquin (franc., fakā, lat. facchino), dřevěný panák, terč pro hody oštěpem v jízdárně. — Též: hulvát, ničema; faquinerie, darebáctví, ničemný kousek.

Farâbi (Alfarabi), Abu Nasr, Mohamed (* kolem r. 870, † 950 v Damašku), jeden z největších arabských filosofů; žil na dvoře Saif ad Daula v Aleppu. Vnikl hluboko do řecké filosofie, komentoval Porfyria, Aristotela, Ptolomea, Platona. Psal též o hudbě.

Farad (F), jednotka elektr. kapacity, ↗ fysikální veličiny.

Faraday-Maxwellova teorie (feredemeksuel), Faradayem odůvodněná a Maxwellem matematicky formulovaná, jež vysvětluje elektrostatickou indukci mezi vodiči na základě elektrických pošinutí v molekulách dielektrika (isolátorů), ↗ elektrická indukce.

Faraday Michael (1791—1867), anglický chemik a fysik. Narodil se v Londýně jako syn kováře. Po studiu stal se asist. Sira Humreye Dawyho v Royal Iustitution. R. 1825 jmenován ředitelem laboratoří, roku 1833 univ. profesorem. F. stojí v čele angl. chemiků 19. st. a jeho práce slouží za základ k dalším chem. úspěchům. Objevení dvou nových sloučenin chlorinu, vedlo jej k objevům několika plynů a novému druhu optického skla. Největší důležitost mají jeho práce pro polarisaci (1846). R. 1831 objevil magneticko-elektrickou indukci u dynama, 1834 ekvivalent elektro-chemického rozkladu a r. 1838 elektro-statické indukce a relace mezi silami magnetickými a elektrickými, r. 1851 atmosférický magnetismus. ↗ Maxwell-Faradayova teorie.

Fara El-, arabský název pro Eufrat.

Faradayův válec, ↗ elektr. influence.

Faradisace (faradotherapie), použití faradického proudu k léčení, ↗ elektroléčba.

Farafrah, skupina oas v egypt. provincii Fajûm na pokraji Libycké pouště, obývaná mohamedánskými Senussity.

Farallones (farăljones, „pilířové skály"), tři skalnaté, žulové ostrůvky před zálivem San Francisco v Kalifornii; hnízdiště nesčetných ptáků, na nejjiž. ostrůvku maják.

Farandole (franc., farãdol), rychlý provençalský tanec; tančí vždy jen jeden pár. Takt $^6/_8$.

Farao, název egypt. králů. ↗ Egypt.

Farář (parochus, plebanus), v církvi katol. kněz, jemuž biskup s udělením farního obročí přikázal zároveň duchovní správu nad věřícími určitého obvodu. Má býti bezúhonný. Mimo bohoslovecká studia musí vykonati ještě zvláštní zkoušku, t. zv. farní konkurs. Má ovládati jazyk svých farníků. Před udělením far. obročí skládá vyznání víry a přísahu poslušnosti svému biskupu, načež obdrží dekret, ve kterém se stanoví jeho pravomoc. Pravomoci jeho podléhají všichni katolíci, kteří mají v této farnosti domicil nebo quasidomicil. Obročí má propůjčeno trvale a může ho býti zbaven jediné v případech, círk. právem stanovených. Faráři-řeholníci jsou však odstranitelní na pouhý rozkaz svého představeného nebo příslušného biskupa. Povinnosti farářovy jsou: přisluhovati věřícím svátostmi (vyjma biřmování a svěcení kněžstva), konati bohoslužby, hlásati a vykládati evangelium, vyučovati na školách náboženství katol. V každou neděli, zasvěcený svátek a o dnech k tomu určených musí obětovati mši za své osadníky, koná ohlášky snoubenců, asistuje při uzavírání manželství, při pohřbech, bdí nad chrámovou hudbou a zpěvem, má se starati o místní chudé a nemocné. Z tohoto poměru mezi f. a farními osadníky vyvinul se farní přímus (↗). Další povinností faráře je vésti farní knihy čili matriky a to podle ustanovení sněmu tridentského knihu pokřtěných a oddaných, podle předpisů partikulárních též knihy: zemřelých, biřmovanců, ohlášek a farní knihu pamětní. U nás vedou faráři pro katolíky své farnosti zároveň matriky státní (křestní, snubní a úmrtní). Farář smí býti v roce pouze 2 měsíce mimo farnost, vyjma případ, že by závažné důvody vyžadovaly delší nepřítomnosti. U nás musejí býti všecka farní obročí obsazena na základě konkursu, uveřejněného v diec. úředních listech. Farář spravuje

Francouzské malířství II.

Mistr z Moulinsu: Tryptychon v kathedrále moulinské.

Pierre Mignard: Maria Mancini,
neteř kardin. Mazarina (Berlin).

Jean Fouquet:
Kancléř Juvenal (Louvre).

Jean François Millet: Pastýřka (Paris, Chauchard).

Gustave Coubert: Lamači kamene (Drážďany).

Francouzské umění.

Nic. Poussin, Arkadští pastýři.

A. Coysevox,
Bronzová busta velikého Condé.

Claude Lorrain, Krajina.

Část záp. fasády Louvre.

H. G. E. Degas, Tanečnice s kyticí.

Schodiště zámku v Blois.

jmění obroční sám za dozoru biskupova, kostelní (zádušní) za účasti patronátního úřadu. Náleží mu příjem z farního obročí a štolové poplatky (○↘) za některé círk. úkony, dále titul círk. veledůstojný pane. Farnímu úřadu dává se titul: důstojný. Jména farář užívá se i pro duchovní osoby jiných církví, na př. českobratrské, starokatolické.

Farářství, o. v Č., Pražské Předměstí u Hradce Králové, okr. Hradec Králové, 238 ob. čs.

Farce (franc., fars), komická hra, hrubá fraška. Tento druh provozoval se ve Francii ve stol. 13. až 17.; náměty byly obyčejně lidového původu. Nejlepší f. jest „Maistre Pathelin, jež se udržela od r. 1465 až dodnes na jevišti. Sbírky F. vydali Leroux de Lincry a F. Michel, Picot a Nyrop (1880). Též v Italii, Španělsku a Portugalsku hrály se f. Některé přeložil do češtiny O. Dubský.

Fardel (angl., z it. fardello), břemeno, náklad soumarův; na Ceyloně 100 liber (45·36 kg) skořice nebo bavlny. V Anglii plošná míra = ¼ a.

Farel Guillaume (1489—1565), reformátor román. Švýcarska; působil v Ženevě a po vypuzení odtud v Neufchâtelu.

Farewell (angl., fervel), žij blaze.

Farewell Kap (angl., fervel), 1. jižní mys Grónska; 2. severozáp. mys jižního ostrova Nového Zélandu.

Farfara, ○↘ podběl.

Faria e Sousa (-sosa), Manvel de (1590—1649), portugalský polyhistor a lyrický básník. Vynikl zvláště jako komentátor Camõensův.

Farina Johann Maria (1685—1766), výrobce kolínské vody (Eau de Cologne) a její vynálezce, ital. původu. V jeho rodině se přenášelo tajemství výroby na příští generace.

Farinato Paolo (1524—1606), it. malíř a architekt.

Fariseové (oddělení, odloučení), náboženská strana židovská v dobách před Kristem a za jeho života. Osobovali si jedině správný výklad Starého zákona. Náleželi vrstvám zámožnějším, proto měli velký vliv na veřejný život. Na konec upadli ve strohý formalismus.

Farkačová Arnoštka, pseud. Fr. X. Svobody.

Farkas Gyula v., PhDr. (* 1894), prof. university berlínské a ředitel maďarského ústavu této university. Sp.: Erdélyi Költök (1923), Die ungarische Romantik (1930) a některá díla o slov. filologii.

Farkas Jos. († 1848), mědirytec a malíř miniatur na Slovensku. Působil v Pešti a Bratislavě. Od něho jsou dva pohledy na Nitru.

Farkaš, jm. mnoha rodů maďar. šlechty i rodin nešlechtických v Maďarsku a Rumunsku.

Farkaš Ferd., kněz arcibiskup. ostřihomského, farář ve Velkých Ondřejovicích ve stolici Tekovské na Slovensku; jako kaplan založil r. 1856 v Nových Zámcích pro cikánské děti školu, první a dlouho jedinou cikán. školu v Uhrách.

Farkaša, o. na Slovensku, okr. Šafa, 5.356 ob. (156 čs.).

Farkašín, o. na Sl., okr. Trnava, 943 ob. (922 čs.); cukrovar.

Farma, jméno pro zemědělský podnik v Americe. U nás užívá se v drůbežnictví.

Farmaceut, ○↘ lékárník.

Farmacie, ○↘ lékárna.

Farmakognosie, věda o chem. složení a původu léčiv.

Farmakologie, věda o účinku léčiv a jich upotřebení.

Farmakopoea, úřední seznam léčiv, čas od času vyhlašovaný, které musí býti v každé lékárně.

Farman Henri (* 1874), fr. letec. Původně malíř, později závodník. Se svým bratrem Mauricem (* 1877) získal zásluhy o zlepšení konstrukce letadel.

Farmář, majitel farmy, hospodář

Farná, o. na Slov., okr. Bratislava, 762 ob. (669 čs.).

Farnabazos, perský satrapa v hellespontské Frygii za Dareia II. a Artaxerxa, při kterém stál proti Kyrovi mladšímu. Bojoval se Sparťany 394 v námoř. bitvě u Knida, kde s pomocí Athéňana Konóna zvítězil. 387 byl povolán do Sus, kde se stal zetěm Artaxerxovým.

Farnád, o. na Slov., okr. Parkáň, 2227 ob. (450 čs.).

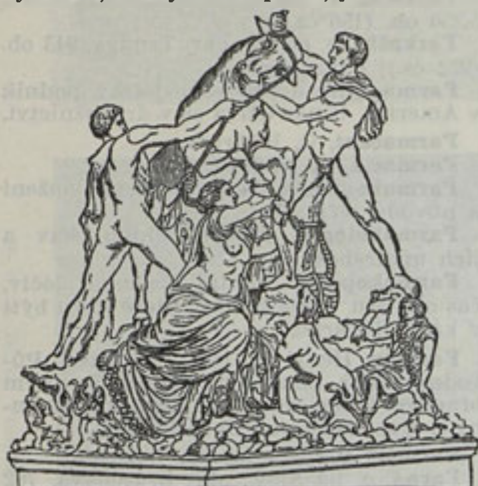
Farnakés II., král Bosporské říše (* 97 př. Kr. jako čtvrtý syn Mithridata VI.). Použil války mezi Pompejem a Caesarem k nabytí Kappadocie a Malé Armenie, byl však od Caesara 2. VIII. 47 u Zely rychle a na hlavu poražen (Caesarovo: Veni, vidi, vici), uprchl do své země, kde byl zavražděn.

Farnese, ital. knížecí rod do 13. st. sahající; z něho pochází papež Pavel III., jehož syn Pietro Luigi ovládl Parmu a Piacenzu. Vnuk tohoto Alessandra byl místodržícím v Nizozemsku a vyznamenal se v četných bojích. R. 1731 vymřel rod F. po meči. — Palazzo F. v Římě započato podle plánů Antonia de Sangallo 153 0a pokračováno ve stavbě pod vedením Michel Angelovým. Nyní je sídlem franc. vyslanectví. F. zahrady na severní

straně Palatinu, kdysi skvělé, ještě dnes nesou stoupy bývalé nádhery.

Farnesina, vila v Římě (Trastevere) v ulici Lungara, proti Palazzo Farnese, postavená r. 1509 nákladem kupce Agostina Chigiho, připisovaná Rafaelovi nebo Peruzzimu, klenot renesančního stavitelského umění, vynikající freskovou výzdobou od Rafaela (Amor, Psyche a Galathea).

Farneská umělecká díla, řada antických děl, zvaných tak proto, ježto částeč-

Farneský býk.

ně byla nalezena a restaurována za papeže Pavla III. (Alessandro Farnese) a částečně proto, že dlouho byla hlavní ozdobou uměleckých sbírek v Palazzo Farnese, odkud přešla do držení krále neapolského r. 1790, jenž je odevzdal museu v Neapoli (nyní Museo Nazionale). Nejkrásnější jsou: Farneská flora (mramor) z lázní Caracallových v Římě, podle novějších mínění Hébe; farneský Herakles (mramor, 1540 nalezený), dílo Athéňana Glycona, Farneský býk (Toro Farnese), dílo sochařů Apolinia a Tauriska. Též toto největší antické sousoší z antických dob zachované bylo nalezeno v lázních Caracallových.

Farnesol, destilát z různých éterických olejů s příjemnou květinovou vůní, používá se jako voňavka.

Farník Gustav (1823—1863), herec v Praze.

Farník Václav (1770—1838), učitel na konservatoři v Praze.

Faro, belgické pivo; maják (ital. faro); hazardní hra.

Faroerské ostrovy (Ovčí ostrovy), část král. dánského, 1399 km², (1921) 21.352 ob., skupina ostrovů mezi Skotskem a Islandem, 18 obydlených a 4 neobydlené. F. jsou hornaté ostrovy z doby tercierní. Mají příkré břehy, osídlené ptactvem. Krátké řeky slouží k pohánění četných elektráren. Množství malých jezírek je původu ledovcového. Z nerostů těží se hnědé uhlí a měď. Podnebí jest oceánské, vlhké, mlhavé, bouřlivé. Obyvatelé, kteří se sem přistěhovali z Norska v dobách Vikingů, mluví řečí blízkou islandské. Úřední a církevní řeč je převážně dánská. Rybářství, lov velryb a ptactva, chov dobytka, dobývání rašeliny, zpracování vlny, málo zemědělství. F. jsou spojeny kabelem s britskými ostrovy a Islandem a parníky s Islandem, Leithem, Bergenem a Kodaní. F. tvoří správní okres, církevně proboštství. Vlastní lidové zastupitelstvo (Lagting) volí zástupce do dánského parlamentu. Správu vede dánský místodržitel sídlem v městě Thorshavn na ostr. Stromö.

Faros, 1. ostrov se světoznámým majákem u Alexandrie, podle kterého se majáky ve starověku nazývaly fary. — 2. ostrov (↷ Lesina).

Farquharské ostrovy, malá angl. skupina ostrovů, s.-v. od Madagaskaru, spravovaná z ostr. Mauritia.

Farrar (ferer) Geraldina (* 1882), severoamer. zpěvačka; 1901—07 u berlínské dvorní opery, potom u Metropolitan Opera v New Yorku. Napsala svůj životopis (1916).

Farrel Charles (* 9. VIII. 1902 v Onset Bay, Massachusetts), od r. 1924 známý americký filmový herec.

Farrère Claude, ↷ Frédéric Vargone.

Fárs (Fársistán), perská provincie nejméně 125.000 km² veliká v jižní Persii u moře; hornatý kraj s náhorními planinami dosti úrodnými. Úpatí lesnatých hor pokrývají sady a vinice. Kraj tento náleží k nejplod. v Persii. Malá lidnatost, hl. město Širaz, přístavy: Bušer, Lingah. Vyváží se: vlna, kožišiny, koberce, guma. — F. je vlastní domovinou Peršanů, mateřská země Kýrova (četné zříceniny měst jako Persepolis, Pasargade svědčí o bývalé slávě).

Farsalos (také Fersala), m. v Thessalii v řeckém nomu Larissa, 2500 ob., na vých. kraji thessalské roviny, stanice dráhy, železniční uzel, tabáková továrna. Poblíž rozvaliny hradu starého F., nejbohatšího a nejmocnějšího města staré Thessalie. V bitvě u F. padlo 9. srpna 48 př. Kr. rozhodnutí mezi Caesarem a Pompejem.

Fársánské ostrovy, skupina korálových ostrovů v Rudém moři; skládá se z hlav-

ních ostrovů Kebir F. a Seghir F. a z mn. malých ostrůvků. Arabští obyvatelé tamní vyvážejí datle, perly a želvovinu.

Farsetia aegyptica.

Farsetia Turr., rod č. Crucifereae, přímé větvité byliny nebo keříky. Sedm druhů vých. středomoří. F. aegyptica Turr. je hlavní rostlina Libycké pouště.

Farsi (pers.), novoperská řeč (⌕ perská řeč).

Farský Frant. (1846—1927), inspektor zeměděl. vyučování v Praze. Sp.: Příspěvky k dějinám hospod. vyučování (1920), Stručný přehled vývoje školství a vyučování hospodářského (1922).

Farský Josef (1826—1889), kamenotiskař v Praze, od r. 1856 převzal závod Popelíkův.

Th. Dr. Karel Farský.

Farský Karel, Th. Dr. (* 27. VII. ve Škodějově, † 1927 v Praze), patriarcha církve českosl. R. 1919—1921 přidělen byl služebně min. vyučování a nár. osvěty. Byl předsedou reform. klubu českoslov. duchovenstva, ve kterém za jeho předsed. dne 8. ledna 1920 usneseno zřízení nové církve čsl. R. 1923 zvolen biskupem, 1924 patriarchou CČS., kterou vlastně sám vytvořil. Z jeho liter. prací: Čes. misál (1920), Stručný výklad nauky CČS (1921), Liturgie (1924), Stát a církev (1925), Naše Postyla (1926).

Faryngologie (řec.), nauka o hltanu a jeho nemocech.

Faryngotomie (řec.), operativní otevření jícnu za příčinou odstranění nádorů neb cizích těles.

Fas (lat., od fari, říkati), to, co shoduje se s výrokem božím, tedy tolik, jako božské právo (oproti ius, právu lidskému), opak jest nefas. Per f. et nefas, prostředky dovolenými i nedovolenými.

Fasáda (franc. façade, fasad), vnější, v užším smyslu přední strana budovy. Fasádová cihla, kámen pro obložení fasád.

Liktor s fasces.

Fasces (lat., jedn. č. fascis), u starých Římanů znak nejv. úřední moci; byl to svazek prutů obtočený červeným řemenem, s vyčnívající sekyrou. F. jsou původu etruského, kde je nosili před králi liktoři, za královské doby počalo se jich užívati v Římě a za republiky se tam stále udržely. Nyní jich fašisté užívají jako oznaku (⌕ fašisté).

Fascia (lat.), anatomický výraz pro blánu obalující svaly.

Fascikl, svazek spisů, většinou aktů úředních.

Fascinum (lat.), u star. Římanů značilo očarování „škaredým pohledem", uhranutí a zároveň prostředek k ochraně před takovýmito kouzly; fascinovati, ohromiti.

Fáse (řec.), obecně úsek stálého vývoje. V astronomii změny v osvětlení luny a planet (hl. Venuše a Marta).

Fáse, ⌕ fáze.

Fashion (angl., fäšn, z franc. façon, fasō), móda, uhlazený způsob života; fashionabel (fäšənebl), modní, uhlazený.

Fasli († 1562 či 1563), tur. básník z Cařihradu, napsal Diván a jeho nejznamenitější dílo je báseň romanticko-alegorická Gül a Bülbül (Růže a slavík).

Fasokl, lesnatá horská krajina sev. od Senaaru na Modrém Nilu. Má asi ½ mil. obyv. a vyváží gumu, med, zlato, slonovou kost a sennesové listí.

Fasona (franc. façon), postava, výhled, střih, vzor, pojetí.

Fassbendrová Zdeňka (* 12. XI. 1879 v Děčíně), operní pěvkyně; zpěvu učila se na pražské konservatoři a u Destinn-Loeweové, 1899 stala se členem dvor. div. v Karlsruhe, 1905 členem dvor. div. v Mnichově, kde zpívala všechny velké ženské partie oper Wagnerových, v nichž hostovala na mnoha jiných divadlech. Jejím chotěm byl r. 1911 zemřelý Felix Mottl, ředitel dvorní opery v Mnichově.

Fasse (lat. fassio), povinné přiznání příjmů na př. z domovního majetku, z požitků (státních zaměstnanců). U duchovenstva jest to podrobný výkaz o příjmech a vydáních obročních, který musí podati držitel obročí státním i církevním úřadům, aby mohl býti podle toho zjištěn čistý výnos obročí.

Faster Kašpar (1835—1908), syn ↗ Petra F. Jako student založil r. 1853 s bratrancem Antonínem Steidlem tajné sdružení ↗ Bratří rudého praporu. Byl odsouzen k 12letému žaláři, amnestován r. 1857, načež se věnoval učitelství. Jako učitel měšť. škol zabýval se lexikografií. Sestavil slovník franc.-čes. a čes.-franc.

Faster Otto (* 6. VII. 1872, † 26. IX. 1907), dramat. spisovatel, vnuk revolucionáře Petra Fastra. Studoval obch. akad. v Praze a věnoval se pak pouze literatuře. Vydával s J. Ladeckým časopis Thalia 1897—1898), od r. 1899—1904 u M. Knappa Divadelní Listy. Napsal dramata: Marie a Marta (1897), V pavučinách (1897), Živé pochodně Neronovy (1906), též veselohry a dále hry se zpěvy, z nichž nejpopulárnější jsou Pražské švadlenky, roku 1926 též zfilmované.

Faster Petr (1801—68), pražský hostinský (u Zlaté husy), známý a horlivý vlastenec v revoluč. roce 1848, kdy měl značný podíl na tehdejších událostech od svolání prvé schůze do ↗ Lázní svatováclavských (11. III. 1848) až po ↗ bouře svatodušní, po nichž byl též ve vyšetřovací vazbě. Po amnestii žil v soukromí.

Fasti (lat., dies fasti); u Římanů 1. dni, v nichž se projednávaly veřejné, zvláště soudní záležitosti (proti dies nefasti, v nichž bylo zakázáno vésti soudní jednání); 2. seznam těchto dní, jenž byl později vyryt do kamene (dříve znám jen patriciům). Nejdůležitější jsou tyto: F. Maffeiani, téměř na celý rok rozšířeny; Praenestini (leden—duben, prosinec); Venusini (květen—červen); Equilini (duben —červen); Farnesiani (února a březen) a j. Uvedeny jsou v zachovaném kalendáři úředním z r. 354 po Kr., sepsaném Dionysiem Philocalem, a v křesťanském přepracování tohoto kalendáře od Polemia Sylvia (448—449 po Kr.); 3. seznamy vyšších úředníků na kamenných tabulích (Fasti consulares od r. 30 př. Kr. až 565 po Kr.). Z těchto zachovány zlomky, z nichž nejdůležitější jsou F. capitolini. Lit.: Henzen-Hülsen: Corpus inscriptionum latinarum 1893.

Fastrada († 10. VIII. 794), třetí manželka (783) Karla Velkého, dcera východofranckého knížete Radolfa; vydráždila svého nevlastního syna Pippina r. 792 k povstání.

Fastrová Olga († 17. I. 1876 v Praze), česká spisovatelka a žurnalistka. Pod pseudonymem Yvonna píše do Nár. Politiky módní rubriku. V beletristických pracích pěstuje konvenční prósu. Také překladatelka. Napsala prósy: Fata morgana (1906), Márinka Zemanová (1909), Pozdě (1910), Zlatá rybka (1916), Zdenino štěstí (1917), Okovy (1918), Tři mládenci (1918), Gospar Niko a jiné povídky (1920), Zlatý kroužek (1922). Úvahy: Útulný domov (1914), Co se sluší a nesluší (1921) a jiné.

Fašismus (z ital. fascio, svazek), po vítězném výsledku svět. války vzniknuvší národní spolek ital. bojovníků (fascio di commbattimento) k odstranění soc. a státu nepřátelských snah. V čele stojí býv. soc. poslanec ↗ Benito Mussolini (od 1. listopadu 1922 min. předseda). Svým pochodem na Řím (28.—30. X. 1922) způsobili fašisté státní převrat, Mussolini povolán k moci a zavádí fašistickou diktaturu. R. 1924 utvořena faš. milice, která jest na roveň postavena vojsku a podléhá přímo Mussolinimu. Vojensky spořádáni, oděni v černé košile, postupují fašisté násilně proti istrijským Slovanům a tyrolským Němcům. Hlavní jejich snaha je udusiti parlamentarismus a svobodné zednářství. F. dosud přestál časté krise, ale situaci dosud, díky energii svého vůdce, ovládá, ačkoliv tajně se stále organisuje protifašistické hnutí, hlavně z emigrantských kruhů.

Fašoda (též Kodok), hl. město Horního Nilu, kde se srazila výprava franc. majora Marchanda (↗) 1898 s vojskem angl. gen. Kitchenera (↗); Francouzům, kteří chtěli získati Súdán, bylo však vládou (zahran. min. Delcassé) nařízeno ustoupit, což vedlo pak k dohodě s Anglií, jež 1904 vyvrcholila v Entente cordiale (↗).

Fatalismus (z lat. fatum, osud), víra v osud, přesvědčení, že světové události a lidský život jsou podřízeny jakési nám nepochopitelné a slepé nutnosti, proti níž jsme bezmocni. Fatalista, stoupenec fatalismu, fatalistický, člověk, jenž věří v osud a poddává se mu.

Fatalita (lat.), osudovost, neštěstí, nepříjemná příhoda.

Fatální (lat.), osudem určený, osudný, protivný.

Fata morgana (fata = kouzelnice, morgana = arabské jméno ženské), zrcadlení vzdušných vrstev, kterým se stávají viditelnými určité vzdálené předměty, které za normálních okolností nemohou býti pouhým okem spatřeny. Fysikální podstatou tohoto zjevu jest lom a odraz světelných paprsků ve vzduchových, nestejně položených a různé hustoty majících vrstvách. Děje se tak nejčastěji nad pouštěmi, kde pravidelně mají vyšší vrstvy vzduchové hustotu vyšší než vrstvy níže položené; na vzdáleném obzoru zrcadlí se pak obrácené obrazy krajin,

které rychlejším prouděním vzduchu pak zmizí. Lit.: Perner-Exner: Meteorolog. Optik, 1922. ↷ bar. přílohu.

Fatějev Andrej Michajlovič (1814—1865), ruský spisovatel, novelista.

Fatějev Arkadij Nikolajevič (* 1872), původně prof. university v Charkově, nyní na rus. práv. fakultě v Praze. Napsal řadu právn. spisů.

Al-Fâtiha (arab., otevírající), první súra koránu, zvaná též umm al-kitâb (matka knihy); obsahuje sedm krátkých vět a tvoří část denní mohamedán. modlitby.

Fatima, nejmladší dcera Mohamedova (* kolem r. 610, † r. 632), od r. 625 manželka pozdějšího kalifa Aliho; měla tři syny: Hasana, Hoseina a Mohassina. Od prvních dvou pocházejí zvláštní potomci prorokovi, šerifové a seijidové.

Fatimovci, mohamedánská dynastie založená 908 Obeid Allahem ibn Mohamedem, potomkem Fatimy. Obeid Allah podrobil si severní Afriku, bojoval pod jménem Mahdi; popíral autoritu Abásovců a prohlásil se konečně kalifem, čímž způsobil roztržku mezi mohamedány. Jeho potomci dobyli i Sicilie, pak Syrie. Hakim (996—1021) způsobil pronásledováním křesťanů křížové výpravy. Po smrti posledního Adida (1171) dobyt Egypt, střed říše F., Saladinem (↷), jenž tam rozšiřoval bezúspěšně ismaelitismus.

Fatka Maxmilián, JUDr. (* 23. IX. 1868 v Biskupicích na M.), gener. ředitel pošt a telegrafů ČSR. v Praze. Po převratu pověřen organisací českosl. poštovnictví a vybudováním samost. pošt. úř. šekového. V prvém a druhém úřed. kabinetě zastával úřad ministra pošt a telegrafů.

Fatmé ↷ Fatima.

Fatovati, přihlásiti svoje jmění k vyměření daní.

Fatra Malá, též Fatrička, pohoří stř. Karpat, 45 km dl., kterou proráží Váh u Vrůtek; nejv. hory Velká Lúka (1477 m) a Malý Kriváň (1711 m); ↷ ČSR.: Horopis.

Fatra Velká, pohoří stř. Karpat, táhnoucí se v délce 35 km sev. od Nízkých Tater, zalesněné, s nejv. vrcholem Ostredok (1591 m).

Fatranský, pseud. Gustava Izáka.

Fatsia Dene et Planch., rod č. Araliaceae s jediným druhem F. japonica DC., azalka japonská (Azalia sieboldii hort.) z Japonska; je to stromek s dlouze řapíkatými listy, jichž velká čepel je dlanitě laločnatá; pěstuje se s oblibou v pokojích.

Fatum (lat.), starořímské označení božstvem vyslovené vůle, potom osud, smrt. Personifikováno ve slově Fatae, též Fati (jedn. č. Fata, Fatus). ↷ fatalismus.

Fatsia japonica.

Faturan, kondensací fenolů formaldehydem připravovaná náhražka tvrdé gumy; jest výborným elektr. isolátorem.

Fa tutto, pseud. Karla Hašlera.

Fauchard (fošár, z franc. faucher, foše, síci), sečná zbraň, parádní zbraň švýcarských gard na evropských dvorech.

Faucher (foše) Léon (1803—1854), francouzský státník a publicista, 1848 poslanec, za presidenta Louise Napoléona byl ministrem veřejných staveb a vnitra. Napsal: Études sur l'Angleterre (1845), Mélanges d'économie politique (1856).

Faucher Louis Eugène (* 1874), fr. generál; účastnil se svět. války a r. 1919 přidělen fr. missi v ČSR., kdež r. 1922 jmenován čsl. generálem.

Fauchon (fošõ, z franc. faux, fo, kosa), krátká sečná zbraň, vydávající při nárazu ostře zvonivé zvuky, byla užívána v 13. stol.

Fauknar z Fonkenštejna Šebastian († asi 1590), písař soudu komorního a lenního. Sp.: Titulář, obsahující v sobě formy listů a titule stavův duchovních i světských (Praha, 1589).

Faulfiš Mikuláš, budějovický občan, který první přivezl do Čech spisy Wiklefovy.

Faulhaber Robert (* 1820 v Horním Waldenburku v Pruském Slezsku), malíř porculánu v Praze v 60. letech m. st.

Fauna (novolat.), domorodá zvířena určitého kraje, s jistými charakteristickými znaky, jež jí vtiskl ráz přírody, klimatické podmínky, po případě i lidská kultura. Důležité poznatky o dřívějších tvarech a druzích zvířeny vyplývají ze srovnání fauny ostrovů a pevnin, uzavřených jezer a moří.

Faunus (lat., „Milostivý"), starořímský bůh, jenž jako Lupercus chránil dobytek a jako Junus mu propůjčoval plodnost, ochránce venkova, polí a lesů. Týral však též lidi dušením (Incubus); jako Fatuus věštil. Jeho svátek připadal na 15. únor. R. 194 př. Kr. se mu dostalo v Římě chrá-

mu, jehož založení bylo oslavováno Faunaliemi 13. února. V pozdější době byl stotožňován s řeckým Panem. V kultu patřil do spřízněnosti s bohyní niv Faunou, uctívanou jako Bona Dea.

Faunus.

Faure (fōr) François Felix (1841—1899), koželuh v Havru a poslanec, president obchodní komory „Le Havre", 1894 ministr námořnictví, 1895—99 president republiky. Jeho vlivem r. 1897 uzavřen rusko-francouzský spolek. Napsal: Budgets de la France et des principaux Etats d'Europe (1870).

Fauré Gabriel Urbain (1845—1924), franc. hud. skladatel a ředitel pařížské konservatoře (1905—1920). Složil četná orchestrální a komorní díla, písně a j.

Fausse couche (franc., fos kuš), ♀ potrat.

Fausse reconnaisance (franc., fos rekonesans, klamné poznávání), klamání se v upamatování; člověk věří, že určitý zážitek již prožil.

Faust Jan (* 1843 v Kutné Hoře), modelář ve vosku v Praze v letech šedesátých.

Faust Ovidius, PhDr., měst. archivář v Bratislavě, referent kultur. záležitostí města B. Literárně činný.

Faust Johann, doktor Johannes, tajuplná osobnost, jež prý žila na počátku 16. st. v Německu a byla zasvěcena do okultních nauk a vysoké magie. Faustova osobnost byla záhy opředena fanstastickými pověstmi o smlouvě s ďáblem. Stala se oblíbenou postavou básnické obrazotvornosti. Nejznámější v tom směru Goethův Faust (překl. Jar. Vrchlický a Ot. Fischer). Německý okultní a vědecký spisovatel Karel Kiesewetter sebral všechny spisy o Faustovi a napsal veliké dvoudílné dílo: Faust in der Geschichte und Tradition, v němž dokazuje, že Faust opravdu existoval (* prý kolem r. 1490 v Knittlingách v Německu a † kolem r. 1540); ve spise vysvětluje též jeho záhadnou historii. Lit.: A. Kraus, Faustiana aus Böhmen.

Faust senior Publius Faustus Andrevinus (* 1517), rodilý Ital, vědec, básník v Paříži.

Fausta Flavia Maximiana (* 295), dcera císaře Maximiana, manželka Konstantina Velkého.

Faustin, pseud. Karla Klostermanna.

Faustin Fr., pseud. Fr. J. Procházky.

Faustulus, podle řím. pověsti pastýř, jenž odložená dvojčata Romula a Rema našel a dal vychovati své ženě Acce Larentii.

Faute (fr.), chyba, nedostatek.

Faute de mieux (franc., fot de mijé), v nedostatku lepšího, v nouzi.

Faute-fret (franc., fó-fré, něm. Fautfracht), náhrada, která přísluší majiteli lodi, odstoupí-li druhá strana od smlouvy dopravní, nákladní a p.

Fauteil (franc., fotej; středolat. faldistolium), lenoška, křeslo; křeslo presidentské; jedno ze 40 sedadel ve francouzské Akademii.

Fauves (franc., fov, divoká zvěř), označení pro extrémně moderní kruh umělců kolem malíře Matisse, jenž se odřekl zcela naturalistických tendencí.

Faux (franc.), nesprávný, falešný.

Faux bourdon (franc., fo burdon), anglický způsob, též v Římě pěstovaný, doprovázeti zpěv „cantus firmus" v terciích a sextách; začáteční a konečné melodie v kvintách a oktávách.

Faux pas (franc., fo pa), chybný krok, chyba, omyl.

Favé Alphonse (1812—1894), franc. gen. a spisovatel; byl ordonančním důstojníkem Napoléona III., 1871—83 učitel a velitel École Polytechnique, na níž konané přednášky vyd. s název. Cours d'art militaire (1877). Další sp. Histoire de l'artillerie (1845—47) a spolu s Napoléonem III.: Études sur le passé et l'avenir de l'artillerie (1862—72).

Favete linguis (lat.), buďte příznivi (mlčte) svými jazyky (t. j. nerušte mluvením), jinak asi „zbožně mlčte", zvolání římského kněze před obětí.

Favn (dán., faun), plavecká míra v Dánsku = 1·883 m.

Favor (lat.), přízeň, výhoda, nadržování; f. defensionis, v trestním procesu výhodné postavení obžalovaného proti žalobci, na př. že v pochybnostech dlužno rozhodnouti pro obžalovaného (in dubio pro reo) a j.

Favorabilis (lat.), příznivý, nakloněný.

Favorit, oblíbenec, miláček, zvláště při koňských dostizích kůň, od něhož se očekává vítězství; favoritka, uznaná milenka panovníkova; favorisovati, věnovati přízeň; favoritismus, hospodaření oblíbenci.

Favoriten, X. okres vídeňský, hojně Čechy obydlený, 141.360 obyv.

Favre Jules (1809—1880), franc. politik a advokát. Provolal po pádu Napoléona III. s Gambettou vládu Nár. obrany, ve které byl min. zahraničí. Splnomocník

Francie při jednání o mír s Německem 28. I. 1871. Člen Fr. Akademie od r. 1868. Četné spisy polit.

Favus (tinea favosa), nakažlivá choroba kůže hlavy u zvířat a lidí, vyvolaná vláknitou bakterií (Achorion Schönleinii), která se usadí v míšcích vlasových a způsobí jejich zánět. Žluté terče, které se s počátku tvoří (favus, „plástev medu"), splynou s vlasy, zničí vlasové kořeny a způsobí tak vypadávání vlasů. Léčba: změkčení šupin a epilace (odstranění vlasů), zvl. Röntgenem. ⟶ léčba paprsky. F. přichází u koček, psů, králíků, zřídka u koní, vyznačuje se silnými, kulatými šupinami a je přenosný na člověka. — F. drůbeže je od f. ssavců poněkud odlišný, objevuje se nejprve na hřebeni jako povlak plísně, způsobuje vypadávání peří a smrt vyčerpáním.

Fawcet George (* 1863), film. herec. Debutoval 1886 jako Hamlet, řadu let u divadla, od 1915 hercem filmovým; hraje typické úlohy otců a starých pánů.

Fayalit, nerost, orthokřemičitan železnatý, tvrdost 6,5, spec. v. 4,3; nachází se v tmavohnědých krystalech v eruptivních horninách v Yelonstonském parku a na ostrovech Liparských, celistvý někdy v žule.

Faye Julia (* 1903), amer. film. herečka, známá z filmů: Intolerance, Plavci na Volze, Zakázané ovoce, Král králů atd.

Fayence (franc., fajans), ⟶ zboží hliněné a keramické; ⟶ Faenza, majoliky.

Fayences patriotiques (franc., fajans patrijotyk), v letech 1789—95 ve Francii vyráběné hrubé nádobí z majoliky s nápisy a vyobrazeními, propagujícími království nebo revoluci.

Fayolle Marie Émile (* 1852), franc. maršál; sloužil u dělostř., 1897—1907 profesor na École de guerre, kde zavedl nauku o soustředění palby; za svět. vál. se vyznamenal jako divisionář v bitvě u Grand Couronné 1914 a pak v útocích r. 1915, kdy se stal velit. XXXIII. sboru; od února 1916 velit. 6. arm. (na Sommě), od května 1917 velit. střední skupiny armád (Champagne-Verdun); 1918 velit. armád. reservy (později skupiny armád), jež obsahujíc 1., 3., 10. a 6. arm. nejvíc přispěla k zaražení němec. ofensivy a vyznamenala se při Fochově útočném postupu k Rýnu. 1919 velitel okupační arm. na Rýně; od 1921 maršál; 1921—22 vůdce zvl. misse do Kanady a Italie. Sp.: Concentration des feux et concentration des moyens (1913).

Fáze (řec.), éra, údobí, část vývoje.

Fazenda (portug., špaň. hacienda), venkovský statek, zvláště v Brasilii; fazendeiro, majitel fazendy.

Fazenda Louise (* 17. VI. 1895), zprvu divadelní umělkyně, od r. 1925 úspěšná herečka amer. filmových veseloher.

Fazol ⟶ Phaseolus.

Fázy James (1796—1878), švýc. politik, předseda revol. vlády ženevské do r. 1861 a budovatel nové švýc. ústavy.

Fazzoletto (zz = dc), kapesník v Italii, nejprve v 16. st. používaný, bohatě zdobený krajkami. ⟶ kapesníky.

F. D., Fidei Defensor, na britských mincích u jména králova.

F-dur (it., Fa-maggiore, madžore, fr. Fa-majeur, mažír), v hudbě f s velkou tercií; akord f dur; f, a, c.

Fe, chem. značka pro 1 atom železa (ferrum).

Fealtherstone, středisko angl. průmyslu uhelného s 15.000 ob. R. 1893 velká stávka horníků.

Feather River (fetr river), zlatonosná řeka v pohoří Sierra Nevada v Kalifornii; vlévá se u Sacramenta do stejnojmenné řeky.

Febrilní (lat.) zimničný.

Febris (lat.), horečka.

Februarius, měsíc únor.

fecit (lat., obyčejně zkráceně fec.), vykonal, zhotovil; následuje obyčejně za podpisem jména umělcova, zvláště na kresbách a mědirytinách.

Federace (lat. foedus = smlouva), svaz, spolek.

Federace aeronautická (Fédération aéronautique internationale; F. A. I.), unie aeronautických korporací pro vzduchoplavecký sport, která vydává mezinárodní pravidla a registruje výkony. Zal. 1924 v Paříži. Jejím členem jest Čs. Aeroklub.

Federace Dělnických tělocvičných jednot v ČSR., soustřeďuje 1921 odštěpené jednoty D. T. J. Má na 100.000 členů; mimo tělovýchodu organisuje i skauting (Spartakovi skauti práce).

Federace dohodových bojovníků (Fédération interallié des anciens combattants; F. I. D. A. C.), nepolitická mezinárodní sdružení býv. vojáků dohodových států za světové války. Má na 10 mil. členů. Členem jejím jest také Družina čsl. legionářů.

Federal Council of the Churches of Christ (federal konsil of the čerčis of krajst), založ. 1908, spolek téměř všech větších evangel. církví severoamer., asi s 50 mil. věřících a s větším počtem volných organisací, soustřeďuje celý americký protestantismus.

Federalismus (lat.), systém, při němž si kraje, spojené ve státní celek, uchovávají pokud možná svou státní samostatnost; opak: unitarismus.

Federalisté (lat.), přívrženci federalismu; odpůrci jednotného státu, v býv. Rakousku zastánci samostatnosti jednotlivých korunních zemí. Ve Francii byli tak r. 1789 zváni Girondisté, poněvadž prý chtěli zlomit nadvládu Paříže a osamostatnit kraje. V USA. byli f. ti, kteří chtěli posílení moci ústředí, v opak demokratů, kteří žádali samostatnost spolkových zemí.

Federální reservní banky v USA., podle zákona (Fed.-Res. Act) ze dne 23. 12. 1913 jsou bankami cedulovými. USA. jsou rozděleny na 12 distriktů a v každém je zřízena jedna cedulová banka (Federal-Reserve Bank), jež je s ostatními podřízena t. zv. Federal Reserve Boardu ve Washingtoně. Vydává bankovky (Federal Reserve Notes), které musí každá státní pokladna přijímati, jež pak předává dále bankám distriktním. Každá pak z těchto bank musí míti převzaté oběživo kryto směnkami (bank. úhrada).

Féderation internationale de Echecs (FIDE), světový svaz šachový, založen byl r. 1924 v Paříži a pořádá každoročně své kongresy (dosud Paříž, Curych, Budapešť, Londýn, Haag, Benátky a 1930 v Hamburku). Ve svazu je soustředěno 29 státních svazů šachových. Při kongresech v Londýně, Haagu a Hamburku pořádány šachové zápasy čtyřčlenných mužstev jednotlivých států, sdružených ve FIDE, pro kteréžto turnaje se vžil název: šachová olympiáda. Při olympiádě v Hamburku (červenec 1930) umístilo se čsl. mužstvo na 5. místě mezi 18 národy. Současně pořádán v Hamburku i zápas i světový championát žen v šachu, který získala již po druhé Věra Menšíková (ČSR.) a tím i pohár lady Hamilton-Russellové. Šachový kongres v r. 1931 bude uspořádán v ČSR.

Federov, pseud. Jur. Čajdy.

Federovo, o. v P. R., okr. Sevljuš, 389 ob. (3 čs.).

Feďkovyč Osyp (1834—1888), ukrajinský básník a spisovatel z Bukoviny. Hl. básně: Dezertyr, V cerkvi, Rekrut, Tovaryši. Povídky: Ljuba-zhuba, Beztalanne zakochannja, Pobratym a jiné.

Fedorov Alexandr Mikrofanovič (* 1868), ruský básník a spisovatel. Do češ. přel. Moře (Moudrá, 1914).

Fedorov Inokentij Vasiljevič (1836—1883), ruský spisovatel. Hl. dílo Sibirskije razskazy, Světlov. Psal pod pseudon. Omulevskij.

Fedosova Irina († 1899), vypravěčka rus. bylin, které zaznamenal Rybakov.

Fedosějevci, ruská sekta, zal. 1696 Feodosijem Vasiljevem. Byli uznáni až 1883, kdy mnoho slevili se své věrouky.

Fedrfechtýři, lid. název vynikajícího šermířského spolku pražského ze XVII. stol., jehož skutečné jméno bylo: Freifechter von der Feder zum Greifenklau, též bratří Sv. Víta, sídlícího na Malé straně a pěstujícího šerm končířem (= Feder).

Fedrovní list, v staročeském právu osvědčení vydávané tovaryšům, nádeníkům a čeledínům, když opustili se svolením zaměstnavatele službu. Kdo ho neměl, byl i vězněn.

Fedýmeš, o. na Sl., okr. Krupina, 569 ob. (3 čs.).

Fedýmeš nad Žitavou, o. na Sl., okr. Nové Zámky, 1352 ob. (1336 čs.).

Fée, v rom. básnictví tolik co víla, rusalka.

Féerie (férí), divadelní kus se skvělou výpravou, kouzelnými proměnami a baletem; pohádková, kouzelná hra.

Fehde (st.-germ. Fahida), opovědné nepřátelství, u Germánů a pak ve středověku vůbec spor mezi jednotlivci neb stranami (nikoli státy!), pro škodu vzatou na těle nebo majetku, pokud nebyl urovnán z vůle obou nebo cestou práva; došlo-li k užití zbraní, musilo být nepřátelství 3 dny napřed opověděno (t. zv listem o[d]povědným); obě strany však musily vystoupiti ze své podřízenosti (městu, lennímu pánu a p.). Spor se vedl krutě, nejen mezi jednotlivci, nýbrž mezi celými jejich rodinami i many, o životy a jmění zúčastněných; má ráz krevní msty, vztahující se na celé příbuzenstvo, vyjímaje ženy a nedospělé.

Fehdebrief, list o[d]povědný, ↷ Fehde

Fehér (maď.), bílý.

Féhérvár ↷ Belgrad.

Fehling Hermann (1812—1885), něm. chemik a profesor stuttgartské techniky. Pracoval hl. v oboru techn. chemie. Pro určování cukru vynalezl roztok, podle něho nazvaný, jenž obsahuje kompletní sůl, dvojmocné mědi a kys. vinné; za přítomnosti cukru vylučuje se z modrého roztoku červená sraženina kysličníku měďného. Redigoval nové vydání Chem. sborníku (Handwörterbuch für Chemie, 1871).

Fehlingova reakce chemická, redukční pochod, kterým dvojmocná měď v roztoku F. (↷) za přítomnosti cukru se mění v měď jednomocnou. Roztok tento, který

se připravuje smíšením modré skalice (síran měďný) se Seignettovou solí (Q) a hydroxydem draselným, jest barvy jasně modré, sraženina pak jest temně červený kysličník měďný. Tímto roztokem se poznají všechny monosacharidy, dále laktosa a maltosa, cukr třtinový však teprve po inversi.

Fehringerová Augusta (* 1823 v Berlíně), operní zpěvačka v Praze.

Fechner Gustav Theodor (1801—1887), fysik, profesor v Lipsku; pracoval o galvanické elektřině a studoval procesy elektro-chemické. Též se věnoval estetice, filosofii a antropologii.

Fechner Hans (* 1860), malíř; obíral se genrovými obrazy, později maloval portréty. Též literárně činný.

Feigel Damir (* 18. VII. 1879 v Idrii), žurnalista a humorista slovinský. Psal feuilletony, humoresky a jiné črty do celé řady listů. Samostatně vydal tyto sbírky humoristických črt: Pol litra vipavca (1910), Bacili in bacilke (1920), Tik za fronto (1921), Po strani klobuk (1923). Lit.: Jarc v lublaňském Zvonu (1923).

Feigert Bedřich (* 1802), divadelní a komorní mistr tance a majitel taneční školy v Praze.

Feigl Bedřich (* 6. III. 1884 v Praze), malíř a grafik. Ilustroval dílo Prager Ghetto. Vyniká jako krajinář-akvarelista.

Feigl Ludvík (* 1861 v Táboře), knihovník České besedy ve Lvově, vynikající kulturní pracovník tamní čsl. kolonie. Napsal: Sto let čes. života ve Lvově (3 díly). Svoji cennou sbírku vzácných unikátů předal varšavskému etnografickému museu.

Feikl Stanislav (* 12. 11. 1883), akad. malíř, krajinář a portretista. Díla: Stará Praha (1914, zakoupila Moderní galerie), hrad Kokořín (1927, min. školství), Celkový pohled na Ostravu (1919, majetek města Ostravy), mnoho podobizen v majetku soukromém.

Feinberg Samuel (* 1890), ruský skladatel-modernista a klavírní virtuos.

Feindt Cilly (* 8. IV. 1910 v Berlíně), filmová herečka, proslulá jezdkyně na koni, známá z filmů Cirkusová princezna, Dunajské vlnky, Polní maršálek, Pronásledovaná nevinnost a mn. j.

Feistenberger Antonín (1678—1722), malíř krajin, který zdržoval se též v Praze kolem r. 1706.

Feistmantel František (* 1789 v Inšpruku, † kol r. 1856), herec v Praze.

Feistmantel Karel (1819—1885), český geolog, znalec útvaru kamenouhelného a Barrandea.

Feistmantel Otakar, MUDr. (1848—91), prof. pražské techniky. Pracoval dlouhý čas v Indii. Studoval kamenouhelný útvar. Hl. díla: Fossil flora of Goandwana system (1877—82); Geolog. and paleontological relations to the coal beds of East Austral and Tasmania (1891).

Feitama Sijbrand (1694—1758), nizoz. kritik a překladatel; překládal franc. básně.

Feith Rhijnvis (1753—1827), nizozemský básník; stál pod vlivem Goethovým a Klopstockovým.

Fejérpataky Gašpar (též Bělopotocký) (* 1. I. 1794 ve Vel. Paludzi, † 18. V. 1874 v Mikuláši), knihař v Lipt. Sv. Mikuláši, významný buditel slov. Po skončení gymnasia vyučil se knihařství a usadil se r. 1821 v Mikuláši, kde se vrhl do národně buditelské práce. Svůj život vylíčil ve vlastním životopise, vydaném až r. 1924. Založil v Mikuláši knihovnu, půjčovnu knih, organisoval ochotnická divadla, kolportoval knihy, vydával kalendáře, psal básně, cestopisy, poučné články, vydal Záborskému bajky a horlil zprvu pro jednotu jazyka, ale později se připojil k Štúrovi, jemuž půjčil 10.000 zl. na kauci pro vydávání Slovenských Národních Novin. Jako církevní zapisovatel byl velmi přesný a zachoval tak mnoho důležitých zpráv o slovenských věcech, neboť v Mikuláši bylo jednu dobu středisko národní práce. Byl Maďary krutě pronásledován, hlavně za revoluce.

Fejérváry de Komlós-Keresztes Géza, baron (1833—1914), uh. státník a polní zbrojmistr. R. 1884 uh. ministr honvédů, jejichž organisaci provedl. Za prudkých bojů maď. oposice proti Vídni důvěrníkem císaře Frant. Josefa I. a uh. minist. předseda (1905—06).

Fejfalík Julius (1833—1862), český literární historik, dvorní bibliotekář ve Vídni. Hl. díla: Über König Wenzel von Böhmen als deutschen Liederdichter und über Unechtheit der altböhm. Píseň milostná krále Václava I. (1857); Studien zur Geschichte der altböhm. Literatur (1859); Altčechische Leiche, Lieder und Sprüche (1862) a mn. j.

Fejfar František (* 1868 v Nové Pace), úředník Zemské banky, popularisátor obchodních a finančních věd.

Fejfar Rudolf (* 4. I. 1876 v Běstvině u Čáslavě), operní pěvec; působil jako barytonista na divadlech v Plzni, Brně a Král. Vinohradech, pak v Lublani, Osjeku a na král. div. v Bělehradě. Pohostinsky vystupoval v Opatii, Dubrovníku a Sarajevě. V letech devadesátých zúčastnil se hnutí pokrokového a v po

věstném procesu s Omladinou odsouzen byl na 13 měsíců těžkého žaláře. Za svět. války vstoupil jako dobrovolník do srbské armády, s kterou vykonal t. zv. „pochod smrti" přes Albanii. V r. 1916—17 působil opět jako pěvec koncertní v Paříži, Versailles, Fontainebleau, Cognacu, propaguje písně české a srbské, zúčastňuje se naší zahraniční osvobozov. akce.

Fejk Emil (* 14. X. 1896 v Bílé Třemešné u Dvora Králové), malíř-krajinář. Větší práce: Šárka u Prahy, Sv. Vít, Tatry, Hradčany.

Fekonja Andrej (1851—1920), slovinský kněz a literární historik. Do různých časopisců napsal řadu ne příliš originálních literárně-historických rozprav a biografií, mnoho se zabýval dobou chorvatského ilyrismu. Lit.: Glaser: Zgodovina Slovenskega Slovstva, 4, 212—214.

Fekulometr (měřič škrobu), přístroj k určení obsahu vodv ve škrobu.

Fel (lat.), ☞ žluč.

Felahie, kraj na levém břehu Tigridu, dějiště bojů ve svět. válce (1916). (Mezopotámská fronta.)

Felandren, phellandren, $C_{10}H_{16}$, látka náležející mezi t. zv. terpeny. Jest obsažena ve větším množství v silici felandriové, získané ze semen haluchy vodní čili vodního kmínu (Oenanthe Phellandrium), dále v silici eukalyptové, elemiové a j.

Felber Viktor, Ing. dr. (* 11. X. 1880 ve Svitavách na Mor.), prof. čes. techniky; napsal celou řadu odbor. prací z techn. mechaniky, hydrauliky a termomechaniky. Vydal spisy: Reálné základy všeob. mechaniky (1912—13), Příspěvky k teorii a konstrukci pump a kompresorů (1916) a jiné.

Felbiger Johann Ignaz (1724—1788), opat augustiniánský, organisátor rakouského obecného školství. Hl. dílo: Methodenbuch. Lit.: Kádner, Dějiny pedagogiky, III.

Felbinger Bartoloměj (* 15. IX. 1785 v Chebu, † 18. II. 1871 v Záhřebě), český architekt, velmi vážený v Záhřebě. Vypracoval návrhy na katedrálu v Djakovu (1817); v letech 1820—50 tvořil význačné budovy záhřebské.

Felcman Jan (* 1849), ředitel cukrovaru, vynálezce lapače kamenů při řepných pračkách. Psal četná pojednání z oboru cukrovarnické techniky.

Felčar (z něm. Feldscher), dříve lékař s nižším vzděláním, nejčastěji vojenský ranhojič.

Feld Jindřich (* 1883 na Smíchově), prof. státní konservatoře hudby v Praze. Žák prof. Ševčíka a Suchého.

Feldenová Hedy (Feltlová) (narozena v Teplicích), česká operní pěvkyně, po činnosti u div. v Hamburku, Štětíně, Norimberce a Magdeburku byla v letech 1901—12 altistkou Nár. div. v Praze.

Felder Kajetán, svob. pán z (1814—19), vídeňský starosta. V l. 1878—84 zemský maršálek dolnorakouský.

Feldince, o. na Slov., okr. Rimavská Sobota (1031 ob. (121 čs.).

Znak města Feldkirchu.

Feldkirch, město ve Vorarlberku, 11.896 ob. (1923), 455 m n. m., na řece Illu. Má čilý průmysl bavlnický.

Feldman Wilhelm (1868—1919), pol. spisovatel a liter. historik. Sp.: O twórczości Żeromskiego i Wyspiańskiego (1905), Pomniejszyciele olbrzymów (1907), Współczesna literatura polska (1902—1918), Stronnictwa i partje polit. w Galicji (1907), Dzieje polskiej myśli polit. (1914). Z krásné literatury: Piękna żydówka (1887), Żydzina (1888), Nowele i obrazki (1889), W okowach (1890), Nowi ludzie (1894) a j. Též psal divadelní hry. Byl redaktorem Krytyky (1901—14).

Feldmanowski Hieronim (1823—1885), polský básník, překladatel a bibliograf.

z Feldu (z Felzu, Feldt) Jan, malíř v Praze III. Pro radnici malostranskou maloval podobiznu cís. Matyáše. R. 1619 z rozkazu královského odstranil obrazy a umělecky cenné předměty z chrámu svatovítského, když byl měněn na prostou kalvínskou modlitebnu.

Feldwebel (něm.), ☞ šikovatel.

Feldweibel, v něm. žoldnéřských útvarech vyšší důstojník, jmenovaný najimatelem.

Feledince, o. na Slov., okr. s. v místě, 1031 ob. (121 čs.); mlýn.

Félibrige (felibridze), jihofrancouzská literární společnost, jejímž účelem je zachovati Provençi (jihofranc. kraji) jeho jazyk a svéráz; byla založena 21. května 1854 sedmi provençalskými básníky, z nichž nejslavnější byl Frederik Mistral. Název přijali podle staré provençalské písně. Félibre znamená kojenec, svěřenec. Básníci bývají nazýváni kojenci Mus. Félibrige dělí se na tři třídy. Třetí určena pro cizince. Z Čechů byl jmenován jejím členem básník Sigismund Bouška (1890), rok nato Jaroslav Vrchlický; oba vyznamenáni stříbrnou medailí Félibrů za zásluhy o literaturu provençalskou. Félibrové pořádají kaž-

dých 7 let básnické dostihy, t. zv. květné hry, při kterých se udílejí vítězům ceny. Kdo získal první cenu, dostane titul mistra v umění básnickém (mestré en gai sabé) a jmenuje i korunuje stříbrným věncem královnu Félibrů na dobu 7 let. Zásluhy Félibrů o zachování jazyka i svérázu Provençe jsou nesmírné. Některá díla slavného člena Félibrů Mistrala (Mireio a j.), máme přelož. do češtiny.

Felicitas (lat., štěstěna), řím. bohyně úspěchu, důstojná žena s rohem hojnosti.

Felicitas, křesť. svatá: 1. podle legendy vznešená řím. vdova, umučená se svými sedmi syny za Marka Aurelia. Svátek: 23. listopadu; 2. křesť. otrokyně v Kartagině, umučená za Septimia Severa r. 202. Svátek: 7. března.

Felidae ⚲ šelmy kočkovité.

Felin Adam, v XVI. stol. českobratrský kazatel, znalec orientálních jazyků. Pomáhal v revisi II. vyd. Králické bible. Řídil sbor ve Slavkově (1560—98).

Felińska Ewa z Wendorffów (1793—1859), polská spisovatelka románů a cestopisů.

Feliński Alojzy (1771—1820), polský básník. Hl. dílo tragedie Barbara Radziwiłłowna (1820).

Felis ⚲ kočka.

Felix, apatykář na Malé straně v Praze r. 1573.

Felix, jméno více papežů: F. I., světec (269—274); svátek 30. května. — F. II. (355—358), řím. biskup, zemřel v Portu zapuzen Liberiem (⚲). — F. III. (483—492), odpůrce monofysitů; vyobcoval patriarchu cařihradského Acacia z církve, čímž vyvolal první schisma mezi církví římskou a řeckou. — F. IV. (526—530), dosazený Theoderichem, králem Ostrogotů.

Felix, křesť. světec: 1. F., podle legendy mučedník okolo r. 300; se svou setrou Regulou je patronem Curychu. Svátek: 11. září. — 2. F. Falesius n. F. z Valois, poustevník u Meaux. S Janem de Matha založil řád Trinitářů (⚲). Svátek: 20. listopadu.

Felix (lat., šťastný), mužské (křestní) jméno.

Felix Antonius, propuštěnec císaře Claudia, v l. 52—60 prokurátor v Palestině, nutil Židy k povstání proti Římu.

Felix Jakub, MUDr. (1832—1905), gen. řed. rumunského zdravotnictví v Bukurešti. Roku 1869 jmenován prof. na univ. v Bukurešti. Jako odb. spisovatel byl neobyčejně činný, hlavně v odboru hygieny a demografie.

Felix Josef, pseud. J. F. Špačka.

Felix Josef (1882—1916), český spisovatel, politik. Byl za války internován a poslán na frontu, kde padl.

Felix Václav, PhDr. (* 14. X. 1873 v Něm. Brodě), čes. fysik, prof. č. techniky v Praze. Hl. díla: Über Anodenschichten bei Gasenladungen (1896); O vlnách elektrických (1900).

Felkovský, pseud. Felixe Kutlíka.

Fellahové, mohamedánské rolnictvo v Egyptě, kde tvoří na 60% ob. Jsou to míšenci Arabů s původním egyptským obyvatelstvem. Dále se užívá slova f. pro Araby, usedlé a živící se rolnictvím jako protiklad ke slovu Beduin, značící Araba-kočovníka. ⚲ příloha.

Fellerová Apollonia Marie (1813—1882), č. spisovatelka a představená kláštera kutnohorského. Napsala několik div. her pro mládež.

Fellner Ferdinand (1847—1916), něm. arch. a stavitel, r. 1873 s arch. H. Helmerem utvořil firmu, která vybudovala většinu divadel střední Evropy (ve Vídni div. Městské a Lidové, v Pešti, Oděsse, Curychu, Berlíně), v území ČSR nynější Nár. divadlo v Brně (1881), Slov. Nár. div. v Bratislavě a Košicích a Nové německé divadlo v Praze.

Fellner Richard (1861—1910), bratr předešlého, něm. kritik a essayista, divad., dramaturg a režisér Lidového divadla ve Vídni.

Fellnerová Anna (1800—1873), divadelní tanečnice v Praze r. 1846.

Fellow (angl., feló), soudruh, člen družstva, v Anglii označení pro řádného člena učené společnosti, zvl. univ. Dnes název graduovaných koleje. F.-Commoners (komeners), studenti z vyšší šlechty s hodností f.

Fellowship (angl., felóšip), společnost, družina; místo fellowa na angl. univ., zadávané obyč. na 7—10 let a spojené se stipendiem.

Felonie (ze středověk. felo, zrádce), porušení lenní (manské) věrnosti (na př. odepřením lenních povinností) k lennímu pánovi vasalem n. opačně. Měla za následek ztrátu léna, u duchovních knížat ztrátu regalií.

z Felsdorfu Šultys Jan, ⚲ Šultys.

Felsing: 1. Johann Konrad (1766—1819), 2. Joh. Heinrich, jeho syn (1800—1875), 3. Jakob, 2. syn (1802—1883). Všichni tři byli slavní němečtí mědirytci.

Felsit, mikro- až kryptokrystalická (mikrofelsit), směs ortoklasu a křemene. Nachází se v četných porfyrech.

Felsosférity, kulaté, svazečkové sferolithy; skládají se z felsitu a mikrofelsitu,

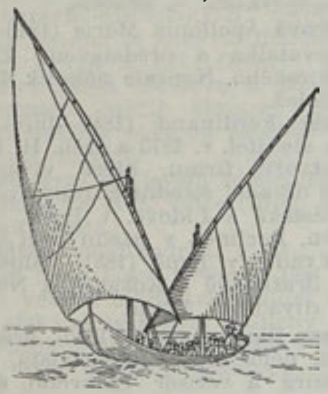
vyskytují se (někdy v mikroskopické velikosti) v četných porfyrech.

z Felsu Colona Linhart, 1618 maršálek vojska stavovského; jeho statky konfiskovány a on sám padl v bitvě u Sitzendorfu (1620). Jeho synovci Jan Jiří a Wolf Linhart vstoupili do služeb švédských a bojovali u Breitenfelda (1631).

z Felsu Colonové, šlechtický rod něm. původu, usedlý v Čechách a ve Slezsku. Vymřeli r. 1809.

Felsztyński z Felsztyna Sebastjan (1490—1544), pol. hud. skladatel a autor četných písní kostelních i mší.

Feluka, loď určená ku pobřežní plavbě na Středozemním moři; dříve to byla

Feluka.

také válečná loď s lehkými a otáčivými děly.

Feminismus (z lat. femina, žena), ↷ ženské hnutí; ve francouzštině (féminisme, feminism).

Fémsky Fraňo O., pseud. Andreje Bážika.

Femur (lat.), stehenní kost obratlovců (↷ kostra); u hmyzu třetí noha.

Fen (fän, angl. fun, fän), v Číně jako číslo $^1/_{10}$; jako délková míra = 3.58 mm, jako polní míra v Šanghaji = 67,446 qm; jako závaží (také kandarin zvané) = 10 Li = 0,378 g.

Fenacetin (paraacetfenetidin), ethyléter acetylparaaminofenolu

$$C_6H_4(OC_2H_5) . NH . CO . CH_3,$$

bez barvy a zápachu, lesklé krystalky. Nejstarší prostředek proti horečce a bolestem hlavy.

Fencibles (angl., fensibls), angl. pobřežní strážníci; v míru zastávají celní službu, ve válce obhajují pobřeží.

Fencl Antonín (* 28. XII. 1881 v Nuslích), český herec, div. ředitel a spisovatel dramat. a filmový. Po úspěš. host. na Nár. div. v Praze r. 1904 věnoval se herectví. 1909 rež. a brzo ředitel Švand. divadel, 1913—14 řed. N. d. v Brně, 1914—1916 opět řed. Švand. div., 1916—17 řed. div. v Karlíně, 1917 řed. České činohry, krátce řed. div. Adrie v Praze, pak věnoval se filmu; založil první kinoškolu, 1919 propagoval v Americe český film událostí ze dnů převratových. 1923 převzal Arénu na Smíchově, v níž s velkým úspěchem zavedl revuální hry po paříž. vzoru. Projektuje přestavbu Arény ve velkom. všesport. palác. V r. 1913 vybudoval první čes. divadlo v přírodě v Šárce. Napsal řadu dramat a překládal divad. hry (nový překl. Shakesp. Kupce benátského). V r. 1904 vydával divad. humor. satir. měsíčník S prken a prkének.

Fender, nárazníky z vrbového lýka, lanoví, korku, jichž se používá k zabránění poškození lodí a člunů, když přistávají.

Fenek, lišák pustinný (Canis zerdo), drobný dravec, podobající se lišce a mající až 20 cm dlouhý ocas a veliké oči i uši. Jest sám asi 45 cm dl. a 20 cm

Fenek.

vys., barvy pískově plavé, čímž se přizpůsobuje svému okolí (mimikri). Žije hl. v severoafr. pouštích, loví hmyz a menší zvířata pouze v noci.

Fénelon (fénlõ) François de Salignac de la Mothe (1651—1715). Jeden z největších franc. spis., arcibiskup v Cambrai. Jeho teolog. spis Explication des maximes des Saints sur la vie intérieure (Výklad myšlenek světců o životě vnitřním) byl pro svůj kvietismus papežem zavržen. Jeho pedag. spis Traité de l'éducation des filles (Pojednání o výchově dívčí) je dosud akutní. Jeho román Les aventures de Télémaque (Příhody Telemachovy), dosud otiskovaný, čtený a skoro do všech kult. jazyků překládaný, vynesl mu pro neohrožené názory ztrátu přízně krále Ludvíka XIV.

Fenestra (lat., okénko), spojení bubínkové dutiny s vnitřním uchem, ↷ ucho.

Fengtien (čín., nebem uctívaný), 1. již. provincie čín. Mandžurie (dř. Šönking), z území Liantung (↷), Liansi (↷) a (od 1913) vých. Gobi (↷), 276.900 km² s (1922) 12,824.779 ob., mezi nimi Mandžurové

jsou stále více zatlačováni čínskými a nedávno jap. přistěhovalci. V úrodných krajích naplavenin Lianha (↗) se hojně pěstuje bob, kukuřice, proso, rýže atd., v pahorkatých středních územích Liantungu hojně se nachází uhlí a železo. Nejlepší pastviny má východní Gobi. Hl. m. Mukden. Hlavní přístavy jsou Rintšuang a Antung (↗); vývoz jde také japonskou Dairou (↗). Jihomandžurská dráha spojuje F. s Charbinem, Tientsinem, Dairou atd. Další ↗ Mandžurie. — 2. Dřívější čínské označení pro Mukden.

Feng-Yüh-siang, čín. generál, obsadil r. 1924 Peking, uvěznil dosavadního presidenta Tsao-Kiun a utvořil prozatímní vládu. R. 1925 se poděkoval, ale r. 1926 opět vystoupil na veřejnost.

Fenchon, kafru blízko stojící keton, nachází se ve fenyklovém oleji, tvoří bezbarvou, poněkud olejovitou kapalinu, chutná trpce. V průmyslu používá se jako rozpustidlo pryskyřice, kaučuku, laků, olejů a nitrocelulosy.

Fenians, angl. slovo (fínjens), spolek irsko-republ. bratrstva, zal. 1857 v Paříži, rozšířený v USA. a usilující o osvobození Irska. Slovo to znamená „mužové Finnovi" podle staroir. reka Finna.

Fénicie, ↗ Foinikie.

Féničané, ↗ Foinikie.

Fénix, ↗ Foinix.

Fennoskandie, severoevropské, ve svém geologickém složení jednotné území, zabírající Skandinavii, Finsko a poloostrov Kolu.

Fenol, kyselina karbolová, fenylalkohol, $C_6H_5 . OH$, jest nejdůležitějším fenolem. Objeven byl r. 1834 v dehtu kamenouhelném. Tvoří bezbarvé jehlicovité krystaly, tající při 41° C, vroucí při 182° C. Ve vodě se dosti dobře rozpouští (1 d. v 15 d. vody). Obráceně také voda rozpouští se v kyselině karbolové a způsobuje roztékání krystalů na kapalinu, která působením vzduchu červená. Jest význačného zápachu, silných antiseptických účinků, jedovatý a kůži silně leptající. Užívá se ho nejčastěji v lékařství v podobě 2—3proc. karbolové vody k vymývání ran.

Fenoláty, sloučeniny fenolu s anorganickými zásadami. Slouží v lékařství jako prostředky desinfekční. Patří sem fenolát sodný, C_6H_5ONa, který se tvoří žíháním fenolu s hydroxydem sodným. Tvoří bílé, ve vodě snadno rozpustné krystaly. Fenolát vápenatý $(C_6H_5O)_2Ca$ a fenolát rtuťnatý $(C_6H_5O)_2Hg$, který slouží jako lék při nemocech kožních.

Fenolftalein, $C_{20}H_{14}O_4$, vyrábí se zahříváním směsi fenolu a kyseliny ftálové s kyselinou sírovou na 115—120° C. Vzniklý produkt vyvaří se vodou, rozpustí v louhu sodném a srazí přídavkem kyseliny octové. Tvoří bílý, ve vodě špatně, v alkoholu dobře rozpustný prášek. Přídavkem alkalií barví se intensivně červeně, přebytkem kyseliny zbarvení zase mizí. Změna barvy nastává při koncentraci vodíkových iontů 8.3 (bezbarvý) až 10.0 (červený roztok). Používá se hlavně jako indikátor v analytické chemii, některých derivátů pak v lékařství.

Fenolsírová kyselina, $C_6H_4(OH) . SO_3H$ (orto-), tvoří se vedle para-kyseliny zahříváním kyseliny karbolové s kyselinou sírovou. Přichází buď v podobě krystalků, tajících při 50° C nebo v podobě syrupovitého roztoku. Slouží v barvířství a v lékařství jako prostředek antiseptický pod názvem aseptol nebo kyselina sozolová.

Fenoly, kyslíkaté deriváty benzenu a jeho homologů, které se tvoří podobným způsobem jako alkoholy náhradou vodíků jednou nebo více skupinami hydroxylovými. Jsou buď tekuté nebo pevné, často význačné svým zápachem (kyselina karbolová, thymol), ve vodě jsou v různém stupni rozpustné nebo též nerozpustné. Některé působí antisepticky. Podle počtu skupin hydroxylových rozeznáváme fenoly jednomocné (kys. karbolová, kresoly, thymol), dvojmocné (pyrokatechin, hydrochinon, resorcin), trojmocné (pyrogalol) a vícemocné.

Fenomen (z řec. fainómenon, zjev), objekt, který si uvědomujeme pomocí smyslů; rozeznáváme fenomeny fysické, chemické a psychologické. Fenomén není tedy věc poznaná podle své podstaty, ale tak jak se jeví v našem vědomí podle podání našich smyslů. Kant definuje fenomén jako předmět smyslů, myšlený jednotou kategorií. V metafysice tvoří fenomen protiklad k pomyslnému.

Fenomenologie, ve filosofii 1. nauka o jevech, tedy nauka o vnímání; 2. zkoumání různých vývojových stupňů našeho vědomí. Známá jest fenomenologie Hegelova, ve které pojímá ducha lidského ve svých projevech jako vědomí pokračující k absolutnu; 3. v přeneseném významu studium vývoje obecně. Tak napsal Hartmann Fenomenologii ethického vědomí, ve které pojednává o všech možných morálních principech. Někteří filosofové (Scheidler a j.) nazývali specielní část psychologie fenomenologií duše.

Fenykl, ↗ Foeniculum.

Fenyklová voda, používá se jako oční vody.

Fenyklový olej, destilací fenyklových semen s vodou získaný éterický olej; voní aromaticky, chutná sladce po koření, spec. v. 0,965—0,975, tuhne při 3—6°. Obsahuje 50—60% anetolu, 4% fenchonu Používá se při výrobě likérů, voňavek pro mýdla, proti nadýmání a k podporování vylučování mléka.

Fenylen, $(C_6H_4)^{II}$, v org. ch. dvojmocný radikál, povstávající odnětím dvou atomů H z jádra aromat.

Fenylendiaminy (diaminobenzoly), $C_6H_4(NH_2)_2$, známe: 3, o-, m- a p-.

Fenylhydrazin, $C_6H_5 . NH . NH_2$, získá se redukcí diazobenzenchloridu chloridem cínatým. Tvoří bezbarvé krystalky, tající při 19.6° C na bezbarvou, snadno oxydací hnědnoucí kapalinu, která vře při 243.5° C bez rozkladu. Ve vodě se špatně, v alkoholu dobře rozpouští. S kyselinami tvoří soli, jež jsou ve vodě dobře rozpustné. Jest to důležité redukovadlo. Slouží v organické chemii jako důležité zkoumadlo na aldehydy a ketony, s nimiž dává ve vodě nerozpustné hydrazony, charakteristické svými body tání. S diketony a cukry dává osazony, taktéž pro charakteristiku těchto sloučenin důležité. Dále používá se na výrobu antipyrinu.

Feodor n. Fedor (fjodor), jméno tří rus. carů: 1. F. I. (1557—1598), tělesně i duš. slabý, vládl za něj jeho švakr Boris Godunov. Jím vyhasl rod Rurikovců. — 2. F. II., syn G. Godunova, zabit při příchodu Lžidimitrije. — 3. F. III. (1661—1682), odňal Turkům Ukrajinu mírem bakčisarajským.

Feodosija (fjodosia): 1. přístav a moř. lázně v rus. sovět. republ. Krimské, 34.543 ob., na j.-v. pobřeží poloostr. F. Má bot. zahradu, museum, obrazárnu, průmysl mydl., cihl. a váp., obch. vínem a ovocem; 2. poloostrov téhož jména.

Feofan vlastně Georgij Vasiljevič Govorov († 1894), ruský teolog v 19. stol. Hl. dílo: Tolkovanija na poslanija sv. apoštola Pavla.

Feofilakt Lopatinskij († 1741), ruský etolog v 18. stol. Hl. díla: Obličenije něpravd raskolničeskich, Igo Gospodne blago.

Feoktisov Jevgenij Michajlovič (1829—1898), ruský spisovatel. Hl. díla: Borba Greciji za nezavisimosť; Očerki istoriji Vengriji.

Fer Ahasver, pseud. Ferd. Malého.

Feramonti Jan (1873—1922), čes. herec; po 30 let členem smíchovských divadel jako herec činoherní a operetní, poslední leta jako pokladník.

Ferber Johann Jacob (1743—1790), rus. přírodovědec, prof. v Petrohradě. Hl. d.: Beiträge d. Mineralgeschichte von Böhmen (1774).

Ferberit, nerost, wolframan železnatý, podobného složení jako reinit a wolframit; nachází se v černých, zrnitých agregátech v Sierra Almagrera (Španělsko) a v Coloradu.

Ferda, pseud. Jar. Nováka.

Ferdinand: I. ř í m.-n ě m. c í s.: 1. F. I. (1503—1564), syn Filipa Krásného, bratr Karla V., dostal r. 1521 rak. země, 1526 stal se čes. a uher. králem, 1531 římským králem a 1556 císařem; bojoval v Uhrách proti Turkům a byl horlivým katolíkem. Jeho chotí byla česká princezna Anna, sestra Ludvíka Jagellovce.

2. F. II., vnuk F. I., syn arcivév. korut. a štýr. Karla (1578—1673), odchovanec jesuitů, od 1617 král český, od 1618 uherský, od 28. VIII. 1619 cís.; potlačil české povstání v bitvě bělohorské, prováděl od r. 1620 násilnou protireformaci ve svých zemích, přenesl válku do ostatní své říše, aby zničil protestantismus, což se mu ovšem nepodařilo, vydal 1626 v Čechách obnov. zřízení zemské, 1629 restituční edikt v říši, 1634 nařídil zavraždění Valdštýnovo.

3. F. III., syn a nást. předch. (1608—1657), po smrti Valdštýnově vrch. velitel cís. armády, od 1637 cís., od 1641 usiloval o mír.

II. A n h a l t. Řada knížat toho jména.

III. B a v o r s k o: F., kurfiřt bav. (1636—1679).

IV. B r u n š v i c k o: Dva vévodové v 18. stol.

V. B u l h a r s k o: F. I., syn Augusta, prince sasko-koburského (* 1861 ve Vídni), od 1887 kníže bulh., od 1908—1918 car bulh., ve svět. válce byl na straně Něm. a Rak., 8. října 1918 vzdal se trůnu ve prospěch svého syna Borise a žije nyní v Koburku.

VI. H e s s e n s k o: hr. F. (1783—1866).

VII. N e a p o l s k o a S i c i l i e: F. I., král neapol. († 1494), ač byl nemanž. synem krále aragonského Alfonsa V., stal se jeho nástupcem, byl spravedlivý a oslabil šlechtu. — F. II., vnuk předch., syn neapol. krále Alfonsa II. (1469—1496), bojoval vítězně proti Francouzům o svou zemi.

F. III. ♀ F. II., král špaň.

F. IV., král neapol., jako král sicilský F. I. (1751—1825). Za něho měl vliv na vládu osvíc. markýz Tanucci, po něm však choť F. IV., Karol. Marie, dcera cís. Marie Terezie. Za Napoleona dvakrát

vypuzen, vídeň. kongresem opět dosazen, zavedl ve své zemi hrůzovládu ke konci svého života.

F. II. Karel, vnuk předch. (1810—1859), pronásledoval svobodomyslné živly, začež 1848 sesazen, 1849 však se vrátil, bombardovav Messinu. Též za něho byla hrůzovláda.

VIII. Rakousko: F. I., jako král čes. a uher. F. V. (1793—1875), nejst. syn Frant. I. a Marie Terezie, princezny sicilské, vládl 1835—1848. Za něho vládu vedla státní konference (arciv. Ludvík, arciv. Frant. Karel, kn. Metternich a hr. Kolovrat). Po povstání vídeňském vzdal se vlády ve prospěch svého synovce Frant. Jos. I. 2. pros. 1848.

IX. Arcivévodové rakouští: F., 2. syn cís. F. I., bratr Maxmiliána II. (1529—1595), správce čes. země r. 1547, správce Tyrol od 1564, byl r. 1557 tajně oddán s krásnou Filippinou Welserovou. — F. Karel Josef d'Este (1781—1850), vojevůdce rak., poražen 1805 u Günzburgu od marš. Neye. — F. Karel (1868—1915), zřekl se všech práv 1911 a žil pode jménem F. Burg. Oženil se s Bertou Czuberovou.

X. Portugalsko: 1. F. I., král portugalský (1345—85). — 2. F. Svatý, princ portug. (1402—1443), byl odevzdán Maurům jako rukojmí r. 1437 po nezdařeném útoku na Tanger a do své smrti chován u nich jako otrok. Byl prohlášen svatým r. 1470. — 3. F. II., král port. (1816—1885).

XI. Rumunsko: F., král rum. (* 1865 v Sigmaringen, † 1926). Ve svět. v. byl donucen držeti s Dohodou. ↷ Rumunsko.

XII. Španěly: 1. F. I. Veliký král kastilský († 1065). — 2. F. II., král leónský († 1188). Porazil Alfonsa I., krále portug., bojoval šťastně proti Kastilii, Portug. i Maroku. — 3. F. III. Svatý, král kastilský (1199—1252). Dobyl Cordovy, Sevilly, Cadize a j. m. na Maurech, jimž zůstala jen Granada. — F. IV., král kastilský (1285—1312), slabý panovník. — 5. Ferd. I. Spravedlivý, král aragonský (1380—1416), výborný vládce. — 6. F. II. Katolický, král aragonský, jako král spojené špaň. monarchie F. V. (1452—1516), pojal za choť Isabellu Kastilskou r. 1467. Stal se i králem neapol. (jako F. III.). — 6. F. VI., král špaň. (1713—1759), za něho provedeny zdárné reformy v rolnictví, financích, vojsku, podporoval vědy a omezil inkvisici. — 7. F. VII., král špaň. (1784—1833), prožil smutné mládí při dvoře svého otce Karla IV. za všemoh. min. Godoye, byl změkčilý a pokažený. Prožil ponižující franc. okupaci své země.

Ferdinandov, obec v Č., okr. Klatovy, 49 čs. ob.

Ferdinandus Philips, malíř z Antverp. Žil též v Brně, kde chová se od něho v museu votivní obraz rodiny Michaela Reicha z r. 1593, a v Praze r. 1603.

Ferè-en-Tardenois, m. v dep. Aisne, na ř. Ourcq; za němec. ofensivy 28.—29. V. 1918 středisko odporu arm. Degouttovy proti útoku něm. arm. Boehmovy; za druhé bitvy na Marně (červenec 1918) o město zuřivě bojováno, až dobyto Francouzi 28. VII.

Ferè-Champenoise, m. ve franc. dep. Marne, vých. od Sézanne. 25. III. 1814 porážka Napoléonových maršálů Marmonta a Mortiera od ruského a rakouského jezdectva vedeného hr. Pahlenem a Nostitzem za vrch. velit. korun. prince würtemberského. R. 1914 za bitvy na Marně (6.—9. září) centrum útoků něm. 3. arm. (Hausen) proti franc. 9. arm. gen. Foche, jenž svou neústupností za největšího něm. náporu zažehnal nebezpečí průlomu, čímž přispěl k franc. vítězství.

Ferenc Futurista (Fr. Fiala), (* 7. XII. 1891 na Smíchově), akad. sochař, revuální a činoherní autor a komik, vnesl svými futuriemi nový komický styl do čes. divadla. Herecky činný od r. 1908, vystupoval na všech pražských div. (i div. sálech). První aranžér a režisér revuál. her v Aréně na Smíchově v r. 1923. I ve vážném repert. her Molièrových a Shakesp. v Měst. div. na Vinohradech. Od r. 1929 čl. Osvob. divadla.

Ferenc Jindřich (* 17. VI. 1881), spis. a hud. skladatel, prof. na učit. ústavě. Literární práce: Horké stopy (básně, 1927), Vrah, povídky (1928), Rozmarná žena a lev, komedie o 3 děj. (1928). Hud. práce: Modlitba na Řipu (mužský sbor, I. cena župy), Smrt Jana Koziny, pro sóla, sbor a orchestr (cena Praž. Hlaholu 1922), Sirotek, ballada pro sóla, sbor a orchestr (1926), Stabat Mater, sóla, sbor a orchestr (1929).

Ferentis (také Ferentium), město v již. Etrurii, 7 km severových. od Viterba, do 7. stol. sídlo biskupovo.

Feretrius, přídomek římského boha Jupitera, jako ochránce smluv a mstitele zrady.

Ferg Franz (1689—1740), něm. malíř a rytec. Četná díla v pražské galerii.

Fergana, okres rus. sovět. rep. Usbekistan, část Turkestanu, na v. od m. Samarkandu. Má 143.000 km², 2,050.000 ob. (Sartů, Kirgizů, Tadšiků, 35.000 Rusů). Hl. ř. Syr-Darja. Jezero Karakul. Půda vel. úrodná, daří se pšenice, rýže, ječmen, proso, bavlna, ovoce, víno. Průmysl je zvl. domácí: kůže sedla, papír,

nože, bavlna, hedvábí. Hl. m. Chokand (Kokan), žel. dr. vede ze Samarkandu přes Kokan do Andidžanu a Namanganu.

Fergusonit, hnědý až černý nerost, v podstatě niobotantaličnan yttria, zn. Y(Nb . Ta)O_4, zahříváním pouští helium. Nachází se v čtverečných krystalech, spec. v. 5·6—5·9, vrostlý v křemenu.

Fergusson, Sir Charles (1868), britský generál; byl vojenským guvernérem okupačních vojsk v Kolíně 1918—19.

Feriae, starořímské svátky, o kterých se nepracovalo. Byly stálé, pohyblivé a příležitostné.

Feriální osady, lidumilné zařízení, jímž slabé městské děti jsou na útraty města, státu n. dobročinných spolků (zvl. feriálních podpůrných spolků) dováženy o prázdninách na venkov, aby se zotavily. K tomu slouží pobyt na venkově n. v horách n. u moře. První zavedl feriální osady farář W. Bion v Curychu r. 1877. Zřizují se domovy, ozdravovny a pod., jež zdarma nebo za levný peníz přijímají děti na delší letní (po př. i celoroční) pobyt. Zdravotní význam f. o. je veliký, děti se většinou zachraňují profylaktivně před nemocemi, hrozícími jim v budoucnu zdraví podrýti a život zkrátiti. U nás pracuje po převratu v tomto směru Spolek feriální osady v Praze, Masarykova Liga proti tuberkulose, YMCA, YWCA, skautské oddíly a j.

Feriatus (lat.), slavící svátky, nepracující; tempus feriatum, podle kat. církv. práva doba od prvé advent. neděle až k svátku nar. Páně a od popel. středy až k prvé neděli po velikonocích, během kteréžto doby nesmějí býti uzavřeny žádné slavné, hlučné sňatky, jen sňatky tiché, které smějí býti konány jen se svolením biskupovým.

Ferienčík Jan (* 1865 ve Zvoleni, † 1925), učitel, redaktor a spisovatel, farmář v Slovaktowně; byl učitelem v Brezinách. R. 1894 odebral se do Am., kde redigoval Jednotu, Chicagský Hlásnik a na konci života Denný Hlas v Clevelandě.

Ferienčík Mikuláš Št. (* 30. VII. 1825 ve Zvoleni, † 3. III. 1881 v Turč. Svat. Martině). Už jako student vydával v Levoči r. 1846 časopis Život a když Francisci založil Pešt-budínské Vedomosti, stal se jejich redaktorem a setrval v nich, i když byly přeneseny do Martina a změněny na Nár. Noviny. R. 1868 začal vydávat popul. list Národný Hlásnik, r. 1878—1880 řídil beletr. měsíčník Orol. Jako matiční pracovník účastnil se čile ruchu národního. Psal básně, novely, divadla, přispíval do humor. časopisu Černokňažník a všech slov. časopisů. Napsal veselohry: Pravda predca zvítazí (1862), Až bude Matica (v rukopise), Pane Dúvera, kde je tvoja dúvera?, Prvý apríl a novelku Jedlovský učiteľ, hojně čtenou i dnes.

Ferienčík Samuel (* 1793 ve Zvoleni, † 1855 v Brašově), slov. buditel a spis., byl ev. farářem v Jelšavě, odkudž posílal časopisům povětrnostní zprávy. Zanechal Paměti jelšavské a muráňské a kromě círk. knih sepsal Ideen für die künftige Gesetzgebung der ungar. Protestanten (1850).

Ferman (pers., rozkaz), dekret n. výnos zeměpána v tureckých zemích, také listina, vyhotovená v kaligraficky zapleteném písmě.

Fermata (ital.), také corona, hud. znaménko pro vydržení (𝄐). F. prodlužuje trvání noty nebo pomlčky v míře neurčité. V koncertech, ariích ukazuje f. nad notou krátce před nějakým ukončením, že má tam býti vložena kadence.

Fermatův problém se nazývá úloha, jež má elementárně dokázati, že rovnice $x^n + y^n = z^n$ pro hodnoty n, větší než 2, není v celých číslech řešitelná. Fermat znal podle svých údajů důkaz této věty, který se ale již nenašel. Věta ta není ještě přesně dokázána. Euler vyčerpal případy $n = 3$ a $n = 5$, Kummer dokázal větu pro mnoho hodnot n. Gotinská vědecká společnost vypsala na základě odkazu Wolfskehla 100.000 M, které ale inflací jsou znehodnoceny, pro úplné vyřešení problému.

Fermendžin Eusebije, vl. pův. Martin (♂), (* 20. IX. 1845, † 25. VI. 1897 v Našicích), kněz, historik. R. 1862 stal se členem řádu františkánského a přijal jméno Eusebije. R. 1882 stal se generálním definitorem svého řádu v Římě a po smrti Cenetově historiografem řádu, pokračuje od 25. sv. na monumentálním díle Wadingi annales Minorum. Zanechal v rukopise úplnou historii řádu. R. 1886 vydal Annales Minorum ad Claras Aquas. Lit.: F. Smičiklas: O. E. F. (Letopis 1897.)

Ferment (lat. fermenta, kvasidlo), organ. látky, jež rozkládají jiné látky organické (ponejvíce kvašením), samy při tom se neměníce. Rozeznáváme: 1. f. organisované, jež jsou v rostlinách jednobuněčných (na př. bakteriích) a jejichž přítomností vzniká rozklad; 2. f. neorg. nebo enzymy, jež jsou vylučovány tkání rostl. n. zvířecí, často zvláštními žlázami. — Bakterie s účinky kvasícími lze zničiti zvýšenou teplotou. Vedle příchodu vzduchu napomáhají k vegetaci těchto bakterií nejvíce přiměřená teplota, dostatečné množství živin a chybění antiseptických látek. V látkové výměně

Fata morgana (původní kresba R. Christiansena).

organismů mají f. důležitou úlohu. Rozkládají potraviny v jednoduché součásti (zažívání) a doplňují látky potřebné tělu (assimilace). Organ. látky odumřelých organismů působením f. se zničí rozkladem nebo hnitím. Působení f. má velikou podobnost s katalysí.

Fermež, tekutina, která v tenké vrstvě na vzduchcu rychle schne a utvoří na předmětech, které jí byly natřeny, lesklý, většinou průsvitný povlak. Rozeznáváme: mastné f., připravované z rychle schnoucích olejů; mastné laky, roztoky pryskyřic v lakových olejích; terpentinové a alkoholické f., roztoky pryskyřic v terpentinovém oleji nebo v alkoholu. Jako rozpustidel používá se též éteru, kafrového oleje, čínského dřevěn. oleje, dřevěného lihu, acetonu atd. Mastné f. připravují se z lněného nebo makového oleje zahříváním se sloučeninami olova (klejtem, miniem) nebo manganu (burelem, boritanem manganatým, pryskyřičným mýdlem mangan.), které urychlují vysýchání olejů v nátěru. Mastné laky připravují se z lněnoolejné fermeže a kopalu, jantaru a jiných pryskyřic. Kopalová fermež připravuje se zahříváním kopalové pryskyřice s přehřátou vodní parou, při čemž destiluje kopalový olej, který za horka mísí se s kopalem a lněnoolejnou fermeží. Podobně vyrábí se jantarová f. (jantarový lak). Obyčejná pryskyřičná f. připravuje se rozpouštěním obyčejné nebo tvrzené kalafuny a kysličníku olovičitého nebo manganičitého v horké fermeži lněnoolejné. K terpentinovým fermežím patří damarová f. (damarový lak), která se připravuje rozpouštěním damarové pryskyřice v horkém terpentinovém oleji. Z mastixu, gumigutty, elemi, sandaraku, dračí krve a šelaku připravuje se zlatý lak (na př. k natírání rámečků pro obrazy). Terpentinové f. často míchají se s mastnými f. Terpentinový olej nahrazuje se někdy lacinějším olejem z kamenouhelného dehtu, pryskyřičným olejem a pod. Vodojasná kaučuková fermež připravuje se tavením kaučuku s bezvodou kalafunou. Po přidání barviva (běloby zinkové) mísí se s kalafunovou f., připravovanou rozpouštěním kalafuny v absolutním alkoholu a benzinu. Alkoholických f. (lihových laků) používá se v papírnictví a knihařství, též při pozlacování, v uměleckém průmyslu kovovém a j. Připravují se rozpouštěním se skleněným práškem smíchaných pryskyřic v 90% alkoholu. Ke kovům lnou velmi dobře, přidá-li se k nim kyselina boritá.

Fermoir (franc., fermoar), spona, zámek; také dláto (fermoor) u tesařů.

Fermor Vilém Vilémovič (1704—1771), ruský gen., velitel armády proti Prusku 1757—58.

Fernambuco, ↘ Pernambuco.

Fernambukové dřevo, ↘ Caesalpinia.

Fernandez Juan, portug. mořeplavec v XV. stol. Prozkoumal Rio d'Oro, 1447 vypravil se s Diegem Gillem do střední Afriky.

Fernandez y Gonzales Manuel (1823—1888), španělský spisov. Značný čas svého života ztrávil ve voj. službách. Psal dramata (El Cid, 1858; Padre y rey, 1860; Don Luis Osorio, 1864 a j.) a romány, kdysi velmi oblíbené (Martin Gil, 1754; La virgen de la Palma, 1867; Esperanza, 1870 a j.).

Fernando Poo, špaň. ostrov na záp. pobřeží afr., pův. vulk., pokrytý hustým pralesem, podnebí nezdravého, ale úrodný. Hl. m. Santa Isabel.

Fern-Andra (Fernandreros (* 1894 ve Watseka v Americe, Illinois), americká film. herečka, předtím herečka revuálních a varietních divadel v Anglii, nyní trvale v Berlíně, kde vystupovala i na divadlech.

Fernkorn Anton Dominikus von (1813—1878), něm. sochař a kovolitec, od 1840 řed. liteckých závodů ve Vídni; od 1866 trpěl duševní chorobou. Hl. díla: pomník velkovévody Karla, jezdecká socha bána Jelačiče, pomník prince Evžena, vévody Ferdinanda Brunšvického a j.

Feroce (it.), divoce, bouřlivě (v hudbě).

Ferolia Anbl., z čel. Rosaceae s jediným druhem F. Guianensis Anbl., strom na Guayaně a Antillách; o jeho dřevě ↘ dřevo atlasové.

Feronia, staroital. bohyně plodů (snad etruského původu); též ochránkyně propuštěnců.

Feronia Corr., z čeledi Rutaceae, jediný druh F. elephantum Corr., velký strom ve východní Indii a na Ceyloně, má lichospeřené, anisově vonící listy, červenozelené květy a mnohosemenné, jablku podobné plody s dřevnatou slupkou a jedlou dužinou. Z raněného kmene prýští guma, které se užívá jako lepidla a dává se do vodových barev.

Ferrabosco Frant., malíř, který maloval v Praze, v polovině XVI. stol.

Ferradini Antonio († 1799 na Malé straně v Praze), italský hudební skladatel v 18. stol. Byl kapelníkem v Praze a psal duchovní hudbu.

Ferrara, ital. prov. v kraj. Emilia, 2640 km², 435.523 ob., hl. m. Ferrara, 107.618 ob.; želez. uzel na trati Padova—Bologna, s mnoha kostely a nádher. stavbami, univers.; sídlo prefekta a arcibiskupa. F. někdejší vévodství r. Este.

Ferrari Angelo (* 14. 8. 1898 v Římě), italský herec filmový, začal filmovati již ve chlapeckém věku 15 let, zprvu v Italii, pak ve Vídni a Berlíně. Hrál též titulní roli českého filmu Pražský flamendr podle hry J. K. Tyla.

Ferraris Josef (1726—1814), rakouský maršál, člen dvorské voj. rady, znamenitý kartograf. (Mapa Belgie.) Bojoval u Chotusic a u Bukac (Hochkirch).

Ferraská majolika, hliněné zboží mléčné barvy, zdobené groteskami nebo obrazci, ve F. v 15. a 16. stol.

Ferratin (kysel. ferrialbuminová), připravuje se z vaječného bílku a ferrinatriumtartarátu, obsahuje 6% železa, slouží podobně jako ferratosa, 5% roztok ferratinu, při léčení chudokrevnosti.

Ferreira Antonio (1528—1569), portug. básník.

Ferrer Francisco (1859—1909), španěl. republikánský politik; byl učitelem řečí a pedagogem v Paříži, později v Barceloně, kde si založil pověstnou „Volnou školu" (Escuela moderna), založenou na myšlence solidarity, samostatnosti a volnosti žactva. Pro tyto svoje volnomyšlenkářské názory byl pronásledován, až konečně po revoluci v Barceloně r. 1909 zatčen a zastřelen v pevnosti Montjuich podle stanného práva. Hned nato však jeho přátelé prosadili obnovu procesu, zjistili Ferrerovu nevinu a tak po smrti byl rehabilitován.

Ferreus, pseud. Fr. Šedy.

Ferrikyan $[Fe^{III}(CN)_6]^{III}$, ve volném stavu neznámý trojmocný komplex, v němž železo obyčejnými metodami nelze dokázati, chová se jako halogen, jest aniontem kyseliny ferrikyanovodíkové $H_2Fe(CN)_6$; ♀ soli železa a ferro- a ferrikyanidy.

Ferrikyanidy, sloučeniny kyseliny ferrikyanovodíkové, $H_3Fe(CN)_6$. Tato dá se připraviti rozkladem nasyceného roztoku červené krevní soli dýmavou kyselinou solnou. Tvoří hnědozelené jehlice, na vzduchu snadno modrající a ve vodě i alkoholu rozpustné. Sama nemá důležitosti. Její nejdůležitější solí jest ferrikyanid draselný, červená krevní sůl, Kalium ferricyanatum, $K_3Fe(CN)_6$. Vyrábí se z roztoku žluté krevní soli oxydací chlorem nebo bromem nebo elektrolysou. Po odpaření získají se granátově červené, kosočtverečné hranoly, jež rozetřením dávají žlutý prášek. Ve vodě se dobře rozpouští na sytě žlutý roztok (40 d soli ve 100 d vody při 15°), který však se na světle rozkládá. Jest jedovatý. Používá se v barvířství a tiskařství, při výrobě barev, ve fotografii, na přípravu citlivých hnědých a modrých pausovacích papírů a v analytické chemii k dokazování sloučenin železnatých, s nimiž dává modrou ssedlinu (modř Turnbulovu).

Ferripyrin, ferropyrin, jest červený, ve vodě rozpustný krystalický prášek, obsahující antipyrin a chlorid železitý. Používá se v lékařství.

Ferrisloučeniny, sloučeniny trojmocného železa.

Ferrit, čisté železo bez uhlíku, nebo s malým obsahem uhlíku; poznáme je pod drobnohledem na vyleštěném povrchu, který se jeví jemně krystalickým.

Ferritový cement, pojivo připravené z roztoku octanu hořečnatého a pálené magnesie.

Ferrity, 1. soli, v nichž kysličník železitý jest aniontem; 2. krystality (♀), obsahující kysličník železitý.

Ferro (šp. Hierro), nejmenší z ostrovů Kanárských, 275 km², asi 6000 ob.; velký vývoz fíků, hl. m. Valverde. Od r. 1634 první poledník.

Ferro Jean Baptista, malíř a architekt z Padui, kde též † před r. 1560. Byl činným ve službách dvorských v Praze v l. 1539—48. Pracoval na Hradě pražském, ale jeho návrh na výzdobu velkého sálu podobiznami českých panovníků a členů rodiny Ferdinanda II. nebyl proveden.

Ferrokyan $[Fe^{II}(CN)_6]^{IIII}$, ve volném stavu neznámý čtyřmocný komplex, v němž železo obyčejnými metodami nelze dokázati a v němž kyanová skupina mění jedovatá. Jest aniontem kyseliny ferrokyanovodíkové $H_4Fe(CN)_6$, s kovy tvoří ferrokyanidy.

Ferrokyanidy, sloučeniny kyseliny ferrokyanovodíkové, $H_4Fe(CN)_6$. Lze ji získati, jestliže k nasycenému roztoku žluté krevní soli přidáme dvojnásobný objem konc. kyseliny solné. Jest to bílá ssedlina, na vzduchu modrající, používaná někdy na přípravu některých ferrokyanidů přímým slučováním se zásadami (ferrokyanid amonný, vápenatý atd.). Vedle ferrokyanidů jednoduchých známe také f. smíšené o dvou různých kationtech, na př. f. vápenatodraselný a pod. Ve vodě rozpouštějí se jen f. alkalické a žíravých zemin. Ferrokyanidy těžkých kovů jsou ve vodě nerozpustné a proto se připravují srážením (f. železitý, měďnatý a j.). Oxydací chlorem a j. látkami mění se na ferrikyanidy. Nejdůležitější jest: ferrokyanid draselný, žlutá krevní sůl, Kalium ferrocyanatum, $K_4Fe(CN)_6 . 3H_2O$. Tvoří se varem roztoku kyanidu draselného se solemi železnatými nebo i s kovovým žele-

zem. Dříve vyráběla se ve velkém tavením různých odpadků jatečných (rohy, kůže, krev, vlna) s potaší a železnými pilinami. Tavenina se pak vyloužila vodou a z roztoku po sfiltrování vyloučily se velké žluté krystaly trihydrátu. Dnes vyrábí se hlavně z upotřebené čisticí hmoty plynárenské. Tato nejprve vyluhuje se vodou, aby se odstranily soli amonné a pak vysušená hmota zahřívá se s práškovým vápnem na 40—100°. Vzniklý ferrokyanid vápenatý vylouží se vodou a převede se působením chloridu draselného na špatně rozpustný ferrokyanid vápenatodraselný $K_2 Ca Fe (CN)_6$. Ten se oddělí a varem s uhličitanem draselným dává žlutou krevní sůl. Tato tvoří velké, citronově žluté krystaly, ve vodě dobře rozpustné (1 d. ve 4 d. vody), v alkoholu nerozpustné. Není jedovatá, ale musí s ní býti velmi opatrně zacházeno, ježto velmi snadno lze z ní získati prudce jedovatý kyanid draselný. Užívá se jí v barvířství a tiskařství, na výrobu kyanidu draselného, berlínské modři, třaskavin, k povrchovému ocelení kujnoželezných předmětů, ve fotografii a v analytické chemii jako zkoumadla na sloučeniny železité, s nimiž dává modrou ssedlinu ferrokyanidu železitého (Berlínské modři).

Ferrokyanid měďnatý, $Cu_2Fe(CN)_6$, vylučuje se z roztoku žluté krevní soli přidáním solí měďnatých v podobě červenohnědé ssedliny, zv. Hatchetovou hnědí. Této reakce používá se jednak v analytické chemii k dokazování sloučenin měďnatých, jednak přímo na výrobu hnědé barvy.

Ferrolaktát (Ferrum lacticum) $Fe (C_3H_5O_3)_2 . 3H_2O$, mléčnan železitý, nazelenalý prášek, ve vodě rozpustný, s obsahem as 19% Fe. Vyrábí se ze syrovátky, která se za přídavku cukru a želez. pilin nechá kysati po delší dobu v teplém místě. Vytvořená kyselina mléčná se při tom slučuje s přítomným železem na mléčnan železitý. Používá se ho stejně jako jiných preparátů železitých v lékařství.

Ferrol El, m. ve šp. prov. La Coruña, 30.350 ob., jeden ze tří špaň. vál. přístavů, arsenál, doky, rybolov a pobřežní obchod.

Ferronière, kovová čelenka jako dámská ozdoba, nazvaná po choti železníka nebo advokáta Ferrona v Paříži, milence cís. Františka I. (La belle F., obraz od Leonarda da Vinci v Louvru).

Ferrosoli, soli dvojmocného železa, ♂ soli železa.

Ferruci Francesco di Giovanni, nazv. del Tadda (1497—1585), it. sochař. Jeho porfýr. hlava Kristova v praž. galerii.

Ferrum, ♂ železo.

Ferry Jules (1832—1893), franc. státník. Vystoupil na veřejnost svým spisem Comptes fantastiques d'Haussmann (1865), ve kterém káral špatné obecní hospodářství pařížské. R. 1870 vstoupil do vlády a v Nár. shromáždění 1871 připojil se republ. levici. R. 1879 jako min. vyučování prosadil protiklerikální zákony a vypuzení jezuitů. 1880—1885 byl třikráte premierem a věnoval se hl. rozšíření franc. kolonií. Pro svoje germanofilské smýšlení a neúspěchy v Tong-Kingu ale svržen a žil v ústraní až do r. 1891, kdy zvolen senátorem a 1893 presidentem senátu. Sp.: Lettres (1914).

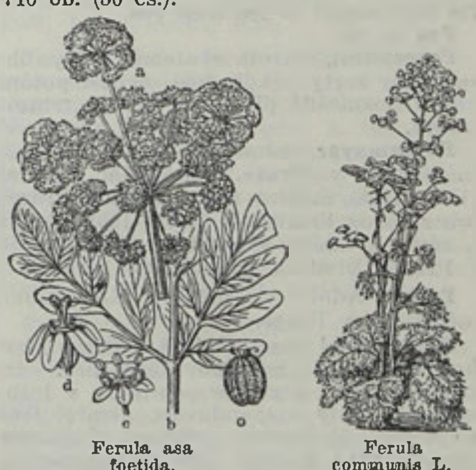
Fersen Frederik Axel, hrabě (1719—1794), švédský politik a důstojník. Byl vůdcem polit. strany „klobouků", později říšským radou, ale 1773 odstoupil a vedl pak oposici na říšském sněmu. Jeho Historiska skrifter jsou ale příliš stranická.

Fersen Hans Axel, hrabě (1755—1840), syn předešlého, švédský diplomat. Byl zapleten do útěku franc. rodiny král. do Varennes a podnikal později vše, aby ji osvobodil. Vrátil se pak do vlasti, byl říšským maršálkem, obviněn ale z otrávení kor. prince Karla Augusta a lidem zavražděn.

Feršman Jan (1826—89), zemský poslanec a starosta v Benešově.

Feršman Václav (1853—1927), prof. hospod. akad. v Táboře a odb. spisovatel. Sp.: O krmivech a jich upravování. Základy chovu a užitku zvířectva hospodářského.

Fertešalmáš, o. v P. R., okr. Sevljuš, 710 ob. (50 čs.).

Ferula asa foetida. — Ferula communis L.

Ferula L. (ločidlo), rod č. Umbelliferae, více let perennující rostlina s lodyhou 2—3 m vysokou, se zpeřenými li-

sty a četnými okolíky v horní části lodyhy až přeslenovitě nahloučenými, zelenavě žlutými. Asi 60 druhů. F. asa foetida L., l. čertovo lejno, tvoří na kamenitých a slaných stepích v Persii porosty. Po naříznutí vytéká z kořene i z lodyhy bělavá, tuhnoucí šťáva, klejopryskyřice česnekového zápachu, zvaná asant (asa foetida, ⌕), známá droga. Z F. galbaniflua Brs., l. galbanové (Persie, Afganistan), vytéká zelenohnědá, voskovitá klejopryskyřice galbanum, používaná jako medicinální droga a na tmely. F. tingutana L. (sev. Afrika, Orient) poskytuje drogu marocké amoniacum, F. Sumbul Hock. (Buchara), kořen sumbul, mošusový kořen, užívaný pro mošusově vonnou silici.

Ferule, rychtářské právo, z pevných šlach upletené a koží potažené, řemínky ozdobené, asi 6 dm dl. žezlo, jež rychtář při úř. výkonu v ruce třímal a ev. rozvaděné strany jím přetáhl, bíti jich ale nesměl. Také cechmistři měli svoje f. jako odznak úřadu; bývaly dřevěné, vysoustruhované a pestře omalované.

Ferulová kyselina, $C_{10}H_{10}O_4$, organická kyselina, vyskytující se v některých pryskyřicích, na př. v pryskyřici opopanax, asantu (asa foetida) a v pryskyřici, vytékající při poranění modřínů.

Ferus Jan, ⌕ Jiří Plachý.

Fervin, masový výtažek, obsahující železo, podává se jako výživný a železitý přípravek.

Fes (ital., Fa, bemolle, franc. Fa, bémol, angl. F. flat), o půl tónu snížené F (zn. b). Fes-dur-akord = fes, as, ces; fes-moll-akord = fes asas ces.

Fes ⌕ fez.

Fescennini, staroit. svatební zpěvy, obsahovaly žerty někdy dosti hrubé, potom vůbec posměšné písně, na př. na triumfátora.

Fesenmayer Antonín (* 1804 v Čáslavi), mědirytec v Praze. Jeho otec Ondřej (1777—1838), měšť. a mistr krejčí v Praze; bratr téhož František (1815—1861), malíř a učitel kreslení; syn tohoto Josef (* 1842 v Praze), úředník Krasoumné jednoty.

Feska Adolf (* 1821 v Karlsruhe), mědirytec v Praze.

Fesl Michal Josef (* 1788 v Praze), bohoslovec směru bolzanovského, prof. církevních dějin a rektor semináře v Litoměřicích, 1819 suspendován, zemřel 1863 ve Vídni. Knihovnu odkázal Českému Museu. Lit.: Kordač, Die theologischen Studien in Oesterreich.

Festetics de Tolua Josef, bar. (1694—1757), rak. generál; bojoval pod Eugenem Savojským, hájil 1737 hrdinně Smederevo, 1742 obléhal Francouze v Praze, 1744 porazil u Berouna prus. gen. Haake, pronásledoval ustupujícího Fridricha II. do Slezska, 1745 zvítězil tam v boji u Vladislavě (Loslau).

Festetics de Tolna Tassilo (1813—66), rak. pol. podmarš.; účastnil se pruského vpádu r. 1866.

Festina lente, lat. přísloví: spěchej pomalu, t. j. s rozumem.

Festival, hudební slavnost většího rozměru.

Festivo (ital.), v hudbě: slavně, slavnostně.

Feston (fr.), závěs z květin, listí, mušlí atd., který buď skutečně visí, nebo je napodoben v sádře a kameni jako dekorační náplň. F. se objevuje již v pozdním řeckém a řím. umění stavitelském a byly hlavně oblíbeny v ital. renesanci k výzdobě fasád a vnitřních prostor.

Festubert, os. v depart. Pas-de-Calais; blíže Bethune; v angl. ofensivě v Artois (květen 1915) se ho zmocnili Angličané po krvavé bitvě 23. V., v níž se ukázal velký nedostatek střeliva; to vedlo k interpelacím v angl. parlamentě a zřízení ministerstva pro výzbroj (Lloyd George).

Festuca L. (kostřava), rod č. Gramineae, tráva vytrvalá s vícekvětými klásky v latách nebo hroznech; pérovité čnělky vyrůstají z vrcholku semeníku a pochvy dolejších listů stébelnatých jsou otevřené. Obsahuje 17 druhů značně podobných. Lučním porostům patří z nich jen statné druhy s plochými listy: F. pratensis Huds. (= elatior L.), k. luční a F. arundinacea Schr., k. rákosovitá. Ostatní jsou suchomilné (na př. F. ovina L. a j.); na vápenitých skalách roste F. glauca L.

Festuca, hůl, kterou dotýkal se římský praetor otroka, jenž měl býti propuštěn na svobodu. Ve středověku v právu německém užíváno f. při přenášení majetku a při prohlašování za dospělé jako symbolu.

Festus Porcius, 60—62 po Kr. prokurátor v Palestině.

Festus Sextus Pompeius, lat. gramatik z 2. st. po Kr.; učinil výpis z díla Verria Flacca: De verborum significatu.

Fet Afanasij Afanasjevič, vlastně Šenišin (1820—1892), ruský básník. Jeden z nejlepších ruských lyriků; působil hlavně na básníky moderní.

Fête (franc., fét), svátek.

Féthi bej, tur. státník a důstojník. Súčastnil se hnutí mladotureckého a působil r. 1911 jako voj. ataché v Paříži, později jako vyslanec v Sofii. R. 1922

zvolen předsedou Národ. shromáždění v Ankaře a r. 1924 jmenován min. předsedou.

Fetialové (lat., fetiales), starořímské kněžké kolegium, skládající se ze 20 členů, pův. patricijských, jejichž úkolem bylo: žádání a dávání zadostiučinění, vyhlášení války a uzavření míru. Válku vyhlašoval jeden z nich, zvaný pater patratus.

Fetišismus, uctívání fetišů (od port. feitiço [fetišu], kouzelník). Od De Brossova Du culte des dieux fétiches (1760) nazývány tak všechny předměty uctívání v náboženství přírodním, u národů, stojících na nízkém stupni kultury (animismus). Fetišem bývají někdy předměty jako: jehla, ovinutá přízí, červená papoušcí péra, lidské vlasy, hrnec hlíny, do něhož se vstrčí kohoutí péro, atd. Přinášejí se jim různé oběti. Vlastnímu fetišismu se blíží uctívání zvířat, květin. F. je velmi rozšířen v Záp. Africe a Severní Asii. — V psychiatrickém smyslu rozumíme pod fetišismem sexuelní lásku a to jen k určité části milované osoby; nejčastěji jsou to vlasy.

Fett Ondřej (* 1668 ve Vratislavi, † 1741 v Praze), básník a homiletik jesuitský. Lit.: Pelcl, Jesuiten 1786, 147.

Fettauer Jan (* 1613 v Jihlavě, † 1668 v Zaháni), bohoslovec jesuitský. Lit.: Pelcl, Jesuiten 1786, 38.

Fetter Jan, MUDr. (1847—1884, lékař v Brandýse n. L. a hygien. sokolský pracovník.

Fettersch Josef (1806—1870), litograf v Praze.

Fetvá (arab.), v mohamedánských zemích výrok muftiho ve sporných otázkách soukromých, soudních i politických, hl. v náboženských.

Feudalismus, feudální systém; politický směr, který dává přednost rodové aristokracii a hlavně šlechtě, která drží pozemky.

Feudalista, přívrženec feudalismu.

Feudální (od feudum), lenní; patřící středověkému lennímu stavu. Nazývají se tak jisté stavovské výsady, které stojí v příkrém odporu k moderní demokracii. Feudální strana, reakční šlechtická strana; feudální systém, systém lenní; f. stát, stát lenní; f. stav, lenníci, podřízení lennímu pánu. ↪ léno.

Feuerbach Ludwig Andreas (1804—72), něm. materialistický filosof hegelovského směru. Vyšel z mystického panteismu, na němž založil spis Gedanken über Tod und Unsterblichkeit (1830), kt. byl zabaven pro protiteologický radikalismus. Přiklonil se od Heglova idealismu k materialismu a ateismu, na němž založil dílo Das Wesen des Christentums (1841). Prohlásil, že není možné víry a vědy a „přeměnil teologii v antropologii". Já je tělo a tělo je sama bytost člověka, člověk je, co jí (der Mensch ist, was er isst). Co člověk jmenuje bohem, jest jen zidealisovaný člověk. Jiné spisy F-ovy jsou: Das Wesen der Religion, přel. Icha (1845), Grundsätze der Philosophie der Zukunft (1843), Vorlesungen über das Wesen der Religion (1851), Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit vom Standpunkt der Anthropologie (1866). F., jemuž bylo zamezeno učiti na universitě a jenž proto žil jako soukromník u Ansbachu, měl veliký vliv na protiteologický radikalismus a na marxistické pojetí náboženství.

Feuerstein Bedřich (* 15. ledna 1892 v Dobrovici), čes. architekt a malíř. Byl stoupencem směru futuristického a kubistického a jedním ze zakladatelů umělecké skupiny Devětsil a revue Stavba. Pracoval na divadelních návrzích v Paříži (1921) a navrhl dekorace pro Národní divadlo a Městské divadlo v Praze. Jeho stavba krematoria v Nymburce a Vojensko-zeměpisného ústavu v Praze jsou architektury puristické. S arch. Aug. Perretem pracoval v Paříži (1924—25) na divadle pro mezinár. výstavu mod. dekorativního umění. Potom se odebral jako architekt do Tokia.

Feucht Jakub (1540—1580), něm. bohoslovec, do češtiny přeložil Václav Brosius „Pět kázání na dvadceti neslušných příčin a zjevných klamův od Pikhartův proti katolickým smýšlených" (Litomyšl 1589). Lit.: Jireček, Ruk. I. 103.

Feuillet (föje) Octave (1821—90), franc. spisovatel. Realistický povídkář a romanopisec. Nejvýznač. z jeho románů jsou: Monsieur de Camors (přel. A. Hansgirg), Roman d'un jeune homme pauvre (přeložili E. Züngl a F. Knínský), Julia de Trecoeur (přel. A. Cerman), Historie d'une Parisienne (přel. J. J. Benešovský-Veselý) a drobné povídky (výběr přel. P. Projsa). Z dramat: Montjoie (přel. J. E. Šlechta), Dalila, le Village (přel. A. Pulda).

Feuilleton (franc., föjton), pův. příloha, nyní technický název pro onu část novin, která obsahuje nepolitické zprávy a kritiky z kult. života. Takové nepolitické zprávy přinášely už nejstarší noviny. Pod tlakem Napoléonových výnosů o tisku pěstován ve Francii stále hojněji feuilleton. Jméno pochází od Geoffroye, který tak nazval 22. ledna 1800 část divadelně-kritickou Journal des Débats. Nynější bohatá forma povstala asi r. 1840. U nás

nejvíce vynikal jako pisatel feuilletonů Jan Neruda.

Féval Paul (1817—87), franc. spisovatel, oblíbený romanopisec. Největší slávu zjednal mu jeho román Mystères de Londres (přel. do č. Koupil 1926), nejlepším jeho dílem jest Bossu (přel. Studnička 1919). Mnoho jeho románů bylo zdramatisováno. Ke sklonku svého života stal se horlivým katolíkem a napsal četné romány nábož. obsahu. (Les merveilles du Mont St. Michel — 1880).

Feydeau Ernest Aimé (1821—73), franc. spisovatel. Jméno zjednal mu jeho román Fanny (1858), který přeložil do č. O. Auředníček (Šílená vášeň, 1894). M. j. napsal ještě: Sylvie (1861), Un début à l'opéra (1863), La comtesse de Chalis (1867), většinou pikantního obsahu.

Feydeau Georges (1862—1921), franc. spis., syn předešl.; napsal mnoho popul. veseloher a frašek, z nichž nejznámější: La Dame de chez Maxim (1899), Occupetoi d'Amélie (1908), On purge bébé (1910).

Feyerabend Sigismund (1518—1592), frankfurtský knihtiskař a nakladatel. Svoje díla ozdoboval krásnými dřevoryty Vydal mimo četné klasiky r. 1560 Lutherovu bibli v pěkné typogr. úpravě.

Feyerer Jiří, akademický malíř žijící ve Vídni; zdržoval se se svou rodinou v Praze v letech 1837—1851.

Feyerfeil Čeněk (1845—1920), čes. právník, notář v Karlíně; výborný pracovník komunální a stavovský.

Feyfar Matěj Maria (1821—88), český homiletik, kanovník v Mikulově. Lit.: Podlaha, Bibl. 2178.

Fez (domněle po městu Fez nazváno), v předním Orientu pokrývka hlavy, čepice z červeného sukna, třapcem zdobená, v podobě nízkého komolého kužele. 1925 zakázáno v Turecku nositi fez. Strakonický fezový průmysl vyvinul se z punčochářství a stávkařství, kterážto odvětví byla v rozkvětu v polovici 18. st., zvláště za velkopřevora Václava Joachima Čejky z Olbramovic. První fezy začal ve Strakonicích vyráběti r. 1807 punčochář Jan Petráš pro obchodníka Brauna v Linci. Když pak r. 1828 byla zřízena ve Strakonicích první továrna na výrobu fezů, zatlačil tovární průmysl rukodělnou výrobu, která od té doby živořila až zanikla docela.

Fez, hl. sev. město Marokka, 70.540 ob., 350 m n. m., v úrodné rovině, středisko evropského dovozu pro celou sev. Afriku až k Timbuktu. Ze 785 mešit je jen 130 zachováno, mezi nimi největší a nejslavnější Džamia Karubin (mešita Cherubim). Průmysl: vlněné pokrývky, safián, hedvábné šátky, koberce atd. Původně samostatná říše, 1550 spojila se s Marokkem.

Fezán, skupina menších oás na Saharře, patřící od r. 1911 italskému Tripolsku, 350—400.000 km², asi se 40.000 ob. Podnebí je horké a velmi suché; z rostlinstva divoce rostoucí tamaryškové křoví, ze zvířeny hyeny, šakal, divoká liška, gazelly, pštros. Obyvatelstvo se skládá z míšenců, domorodých Tuaregů, Berberů a Arabů. Převládajícím náboženstvím je islám.

ff, v hudbě: fortissimo, velmi silně.

Fiakr (franc. fiacre), nájemný vozka; nazváni tak podle sv. Fiacria, mnicha ze

Fiakr ve staré době.

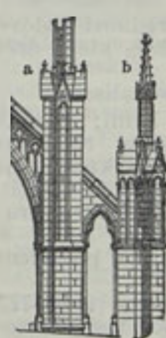
6. st., jehož obraz byl vývěšním štítem na domě v Rue Saint-Martin v Paříži, kde

Faeton.

bydlel první z nájemných vozků, Sauvage, ke konci 17. st.

Fiala, ⚲ Cheiranthus.

Fialy.

Fiala (ř.), v gotickém slohu štíhlá vížka, která se buď nachází po stranách oken, nebo stojí na vrcholu pilířů. Skládá se z části spodní (tělo) a pyramidální; konec je ozdoben růžicí křížovou.

Fiala Antonín, malíř v Praze kol 1837—60.

Fiala Bohusl., MUDr. (1871—94), český lékař. Psal lékařské stati zvl. do Časopisu lékařů čes. Vydal O příčinách t. zv. spontánní luxace čočky (1894), O chování se indich-síranu sodnatého ku chromogenům orgánů (1892).

Fiala Ctibor (* 21. II. 1885), vrch. odb. rada min. železnic, docent č. vys. školy techn., asesor Mezinár. soud. dvora spravedlnosti v Haagu. Hlavní díla: Ekonomie železní dopravy (1927, poctěna cenou Masaryk. akad. práce), Doprava železniční (Technický průvodce X., 1929), Železniční návěštění (1922).

Fiala Eduard, inž., PhDr. h. c. (* 9. IV. 1855, † 7. X. 1924), vynikající čes. numismatik, kterémužto odboru se od r. 1895 úplně věnoval a o jehož organisaci v Čechách získal si velké zásluhy. Byl dlouhá léta ředitelem král. hanoverského musea mincí, které jedinečným způsobem uspořádal tak, že stojí za vzor všem podobným ústavům. Hlavní pozornost věnoval vždy mincím českým, z kteréhožto oboru uveřejnil mnoho prací, z nichž nejcennější jest jeho celoživotní dílo České denáry (1895—1898). Zakladatel Č. numism. společnosti a čestný doktor fil. fak. Karlovy university v Praze.

Fiala František, → Ferenc Futurista.

Fiala František (* 1817 v Čáslavi, † 1905), kanovník hradecký a vyšehradský, český bohoslovec a pedagog. Lit.: Krška, ČKD 1880, 326.

Fiala František Salesius (* 1883 v Novém Městě na Moravě), literární a kulturní historik, pseudonym „F. S. Horák", profesor reálky v Nov. Městě n. M. Lit.: Obzor rodinný 1920, 123.

Fiala František, inž., Dr. techn. (* 12. I. 1883), prof. čes. vysoké školy technické v Praze. Jeho díla: Úvod do nomografie (1917), Volba zobrazení pro stát českosl. s úvodem do kartografie (1921), Nomografie (1928), Kartografické zobrazování (1929) a mnoho odb. článků ve věd. časopisech českých, rakouských, německých a francouzských.

Fiala Hubert (* 1855), středošk. prof. v Brně, lektor franc. jazyka na čes. technice brněnské a překladatel z franštiny. Napsal také mluvnici jazyka franc. a četné učebnice.

Fiala Jan (* 1773 v Janovicích, † 1842), měšťan a stavitel v Praze.

Fiala Jaromír, PhDr. (* 1892), hudeb. kritik a překladatel z francouzštiny.

Fiala Jeroným Zikmund (* kol 1600 v Budyni nad Ohří), český bohoslovec, vydal „Dvanáctero rytířův Božích obojího pohlaví" (Praha 1630). Lit.: Jungmann 1849, 553.

Fiala Josef (1751—1816), č. skladatel a znam. hoboista, jeden z posl. virtuosů na gambu. Četné skladby z oboru hudby komorní, jež byly svého času velmi oblíbeny. Dvorní hudebník kníž. Fürstenberka v Donau-Eschinkách.

Fiala Josef (* 1811), měditiskař v Praze.

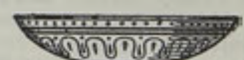
Fiala Josef (* 31. VII. 1882 v Praze), malíř. Žák Hynaisův. Je krajinářem i figuralistou.

Fiala Kamil, MUDr. (* 31. VII. 1880 v Praze), český spisovatel, odb. lékař chorob pohlavních a kožních. Sepsal: Případ onemocnění maz. žlaz kožn., vedoucí k jizvám (1910), Studie o therapii sněhem kysličn. uhličit. v dermatologii (1910). Byl hudeb. a liter. kritikem v Moderní Revui a překládal z francouzštiny (Remy de Gourmonta, Al. Bertranda, D'Aurevilly, Quinceye, Alfr. Jarryho a Balzaca).

Fiala Ladislav (1864—1906), povídkář a bohoslovec, pseudonym J. L. Brázda, 1898 doktor bohosloví, 1903 prof. gymnasia v Příbrami. Lit.: Bambas, Program gymnasia, Příbram 1906.

Fiala Mořic, šlechtic (* 30. X. 1809, † 13. VI. 1869), čes. spisovatel, rakouský plukovník. Byl učitelem českého jazyka na vojenské akademii vídeňské v letech 1838—1844. Psal hojně do českých časopisů; kromě toho překládal z němčiny a angličtiny. Lit.: Čenský: Z dob našeho probuzení.

Fiala Oskar (1860—1918), český malíř. Maloval hojně pražské pohledy a zabýval se drobnou grafikou.

Fiale.

Fiale, plochá, bez nožky, míska, užívaná v starověku na nápoje.

Fialka, → violka.

Fialka Jindřich (1855—1920), č. inženýr, stavitel a architekt, ředitel st. prům. školy v Pardubicích. Vynikající projektant četných staveb a autor různých odb. studií a článků. Pocházejí od něho návrhy: divadla v Pardubicích a v Slaném, Starom. tržnice, Olivovna v Říčanech, prům. škola v Pardubicích, vodárna na Letné a č. j.

Fialka Jindřich (* 1894), předseda a pozd. ředitel Akad. domu. Vynik. soc. pracovník hlavně v otázkách studentských.

Fialka Zdeněk (1850—1926), profesor v Brodech (Halič). Jako pensista účastnil se činnosti Maffie a vyznamenán revol. medalií.

Fialkový kámen, → treutopohlia.

Fialová A., pseud. Anny Beranové.

Fialová Marie (* 1860), česká malířka.

Fialová Marie (* 1889 v Boskovicích na Mor.), česká operní pěvkyně, od 1911 přední člen opery Nár. div. v Brně.

Fiammingo (it., Vlám), název nizozem. umělců, kteří žili v Italii a byli tak nazýváni podle své původní vlasti.

Fiasco (it., sklenice, plur. fiaschi, fiaski), starší vinná míra v Toskánsku = 2·279 l. — F. udělati (it. far f.), míti úplný nezdar, propadnouti.

Fiat (lat.), staň se! Fiat lux, budiž světlo!; f. iustitia, pereat mundus! spravedlnosti musí býti učiněno zadost, třeba by se tím i svět zničil (heslo císaře Ferdinanda I.). — F. lege artis (na receptech), ať se připraví přiměřeně.

Fiat, značka it. továrny na automobily v Turině.

Fiber zibethicum, hlodavec obecně známý pod jménem ondatra nebo také dlakoš; pochází ze Sev. Ameriky, kde byla vždy lovena pro svou pěknou kožišinu.

Fiber zibethicum.

Od r. 1906 nasazena v několika kusech v Dobříši u Prahy, odkud se rychle rozšířila po celých Čechách a stala se mnohde nevítaným hostem.

Fibiger Augustin, Msgre (* 1868), konsistoriální rada v Litoměřicích, významný menšinový pracovník; spolu s dr. Lešerem docílili, že Litoměřice po převratu byly obsazeny českosl. vojskem bez krveprolití. Od r. 1923 člen městské rady a všech sociál. korporací litoměřických.

Fibiger Jan Emanuel (1796—1861), čes. pedagog. Lit.: Podlaha, Bibl. 2178.

Fibiger Michael Josef (1657—1712), básník duchovní, velmistr řádu Křižovníků s červenou hvězdou. Lit.: Podlaha, Bibl. 2178.

Fibich Antonín (* 1732), hudebník v Praze r. 1770.

Fibich Richard, MUDr. (* 1876), báňský lékař, docent vys. školy báňské v Příbrami. Vynikl jako lékař-spisovatel.

Fibich Vilém (* 1888), evang. reform. farář v Zelově (Volyň). Od r. 1921 farářem největš. č. exulant. sboru v Polsku.

Fibich Zdeněk (* 21. 12. 1850 v Šebořicích v Čechách, † 15. 10. 1900 v Praze), čes. hud. skladatel. Nabyl pečlivého hud. vzdělání v Praze (i ve Smetanově hud. škole), v Lipsku (1865—67), v Paříži (1868) a v Mannheimu (1869—70). Od svého návratu 1871 žil trvale v Praze s výjimkou ročního pobytu ve Vilně (1873—74), věnuje se vedle soukromého vyučování hudbě výhradně hub. skladbě a jen přechodně také hud. kritice (Dalibor), dirigentství divadelnímu (1875—78) a v pravoslav. chrámu (1878—81), a divad. dramaturgii (1899). Hudba Fibichova jeví se posluchači na první poslech jako výron duše na výsost básnické. F. byl romantik, v jehož díle příroda a její kouzlo dovedly vyvolat nejhlubší odezvu; tak hlavně nálady lesa, jež chápat naučilo ho jeho mládí, které prožil v myslivně (Šárka), hory (Z hor, Novella) a poesie večera mají v něm svého mistra. Pro erotické city našel v hudbě celou stupnici bohatých odstínů od jemných záchvěvů až k plné intensitě vášně (Hedy, Šárka, Nálady); rovněž měl jemný smysl pro nadreálnost fantastickou (pohádkové zjevy v Bouři) i metafysickou (osudovost v balladách, v Helze). Jeho romantism má blízko k Weberovi, hlavně však k Schumannovi, tvůrci drobných hudebních básní jemných nálad (klavírní skladby). Umění F. je aristokratické. F. jako umělec stačil si sám, nehledal vnějšího úspěchu. S aristokratismem souvisí i intimita jeho drobných klavírních skladeb, dále to, že k lidové hudbě přiblížil se jen výjimkou a vždy s distancí, a konečně i subjektivism posledního jeho období. Byl skvělý portretista se schopností konkrétní a jasné kresby (opery, Nálady). Přesto, že byl mistrem hudební drobnomalby a přesto, že hudební nápady přicházely mu ve velmi rychlém sledu a zcela spontanně, měl vzácně vyvinutý smysl pro architekturu skladby, pro odvážení vzájemného poměru témat i pro volbu formy hudební (volba mezi melodramatem a symf. básní) a pro uspořádání celkové výstavby díla. Architektoničnost, umění charakteristiky, schopnost ekonomicky vyzvednout z námětu to nejdůležitější, učinily z něho dramatika; tytéž vlastnosti, spojené s chápáním osudovosti, visící nad dějem, a se sklonem k náladové lícni předurčily jej pro komposici ballad. Veden vzorem Smetanovým, jenž mu byl mistrem nad jiné drahým, postavil se F. jako duch pokrokový hned od počátku s plnou rozhodností za Wagnera a Liszta, jichž snahy byly tehdy ještě málo pochopeny. Hlavní výrazovou složkou F. hudby je melodie, navazující své periody v široké

Zdeněk Fibich.

klenby, bez zvlášť pregnantního či zdůrazněného rytmického podkladu, a schopná líčit detailní psychické zachvěvy; i kontrapunktik Bach má v něm svého obdivovatele. Vývojově bývají lišena v jeho díle dvě po př. tři období; poslední, zabírající léta devadesátá, je pak charakterisováno subjektivismem, jenž ony romantické rysy přetavuje individualismem a vnáší do nich citovou intensitu, zabarvenou odlesky krisí osobních a laděnou místy silně eroticky. F. měl vzácné u hudebníků pochopení i pro umění ostatní (literatura, malířství); hud. teorii a hud. literaturu ovládal jedinečně. Snad nejsilněji projevil se F. v melodramatu a v opeře. K melodramatu koncertnímu přivedlo ho jeho vzácné umění koncisnosti a stručnosti hudebního výrazu, pocházející i z jeho dramatického instinktu, jeho sklon k balladičnosti, a možnost uplatnit detail básně a hudební drobnokresbu. Tak vytvořil zde řadu vynikajících děl, jako Štědrý den (Erben, 1875), Pomsta květin (1877), Věčnost (1878), Vodník (1883, Erben, zde po prvé nahrazen v doprovodu klavír orchestrem), Královna Emma (1883), Hakon (1888, vrchol). Scénická díla F. náležejí vesměs k nejlepšímu, co po Smetanovi bylo u nás v tomto oboru vytvořeno. První zralou operou je Blaník (1877), kde F. staví již zcela samostatně na základech daných Smetanovými Branibory a Daliborem. Messinská nevěsta, mohutná tragedie drtivého účinku (1883, O. Hostinský), stojí úplně avšak neodvisle na půdě Wagnerova hud. dramatu (přízn. motiv, kresba v orchestru, vyloučení hud. uzavřených čísel, deklamační princip). Deklam. princip vedl F. důsledně za teoret. podpory O. Hostinského ke scénickému melodramatu, které se pak jeví jako domyšlení Wagnera. Je to Hippodamie (Vrchlický, tři večery, Námluvy Pelopovy, 1889, Smír Tantalův, 1890, Smrt H., 1891), dílo i ve světové literatuře jedinečné uměleckým a vývojovým významem. F. zde bylo předem rozluštit i řadu zcela techn. otázek (na př. poměr slova k orchestr. barvě). Subjektivní období přináší opery Bouře (1894, pohádka krásných nálad), Hedy (1895), Šárka (1897, nejpopulárnější, erotika), Pád Arkuna (1898, část. odklon od subjekt., předehra Helga a vlastní opera Dargun). Z orchestrálních skladeb našly v něm svého mistra symfonické básně: Orchestr. fantasie (1871), Othello (1873), Záboj, Slavoj a Luděk (1873), Toman a lesní panna (1874, ballad. ráz), Vesna (1881, líceň filipojakubské noci), dvě Vigilie (1883), V podvečer (1893, nadýchnutý obraz Žofína s řadou portretů osob F. blízkých, velmi populární), Dojmy z venkova (1898); ouvertury k Pražskému židu (1871), Veseloherní ouvertura (1873, napsána za den), Noc na Karlštejně (skvělá kresba dvorského a náladového ovzduší Vrchlického veselohry, 1886), Oldřich a Božena (lidová idylla, 1898), Komenský (1892, slavnostní). Symfonie napsal F. tři: F-dur (1883), Es-dur (1893), e-mol (1898), z nichž ona Es-dur je jednou z nejkrásnějších a při tom nejsubjektivnějších českých symfonií vůbec. Mistrem nad jiné je F. ve tvorbě klavírní. Vedle Maličkostí (čtyřruč.), sonaty B-dur (čtyřruč.), cyklu Z hor, Malířských studií a j. je to sbírka 376 Nálad, dojmů a upomínek (1894 a násl., 4 řady, 2. pod názvem Novella); tento soubor je vzácně krásným a i ve světové literatuře ojedinělým přepisem přírodních vjemů i osobně intimních zážitků, spojených s postavou jeho libretistky A. Schulzové (libreta Hedy počínaje). Hudebního materiálu Nálad použil F. i v jiných svých skladbách (v Bouři, Hedy, Šárce, symf. Es-dur, V podvečer a j.), což dává možnost nahlédnout do čistě subjektivního ladění některých míst v těchto skladbách a činí je posluchači dvojnásob drahými. Dále nutno uvést díla komorní kvintet D-dur (1894), klavírní kvartet e-moll, smyčcový kvartet G-dur (1878), trio F-moll, kantáty Melusina, Jarní romance (1880), řadu písní, díla instruktivní. Žáky F. byli: K. Kovařovic († 1920), O. Ostrčil. — Lit.: Spisy Zd. Nejedlého, J. Bartoše (m. j. monografie ve Zlatorohu), vzpomínky O. Hostinského, A. Schulzové, Fibichův Památník a j.

Fibichová Betty, roz. Hanušová (* 1846 v Jilemnici), operní pěvkyně; vytvořila postavy Martinky, Rózy, Radmily a Záviše v operách Smetanových, vynikla i v repertoiru světovém. 1875 stala se druhou chotí skladatele Zdeňka Fibicha.

Fibing Christian (* 1750), malíř. Od něho oltářní obraz sv. Matouše v Ctíněvsi z r. 1822.

Fibing Jan Karel, malíř v Praze v letech 1729—71 v domě čp. 638-II. Syn vojáka.

Fibrilly (od lat. fibra), velmi jemná vlákna vazivového tkaniva, svalů a nervů.

Fibrin (krevní f.), bezbarvá bílkovitá látka, která se tvoří při srážení krve nebo krevního plasmatu z fibrogenu, ihned jak krev opustí tělo. F. vzniká při některých onemocněních již přímo

v systému krevním (ↄ krev). Mění se kyselinami pomalu v acidalbumin, rychle rozpouští se žaludečními šťavami a trypsinem.

Fibroin, bílkovina, tvořící hl. součást surového hedvábného vlákna (až 68%).

Fibrolysin, sloučenina thiosinaminnatriumsalicylátu, používá se při vstřikování ku změkčení jizvy na kůži.

Fibrom (lat.), lehký nádor, skládající se ze samého vaziva, někdy měkký, někdy tuhý. Při měkkých formách (sliznicové polypy nosu, fibromy zevní kůže) jsou vazivové tkáně volně mezi sebou propleteny, a ty, které převážně ze šlach, fascií a okostice vycházejí, jsou hustě k sobě přitisknuty. Když přistoupí k vazivovému bujení sarkomatosní, povstává fibrosarkom zlé povahy. Vazivové nádory břišních pokrývek nazývají se též desmoidy.

Fibula, spona, brož, z bronzu, zlata, stříbra nebo ze železa, již od doby bronzov époužíváno jako ozdoby. Její tvar se mění podle místa a doby. Povstala z obyčejné jehly, která se na jednom konci ohnula, aby se mohla lépe připevniti. Anatomicky: kost lýtková, tenčí z obou kostí bércových, ↄ noha.

Fickelscher Václav Jan (* v druhé polovici XVII. věku v Praze, † po 1720 v Plzni), český místopisec města Plzně. Lit.: Jireček, Ruk. I. 193.

Fický Jan Norbert, pražský knihtiskař, držel od 1720 arcibiskupskou tiskárnu ve „dvoře králové". Lit.: Jireček, Ruk. I. 193.

Fický Jan Norbert mladší, pražský knihtiskař, od 1760 správce tiskáren otcovy a Hladkého. Lit.: Jireček, Ruk. I. 193.

Ficoronská cista, antická cista z bronzu, 1738 u Palestriny Ficoroniem nalezená. Na desce víka se čte nápis, že ji zhotovil Novius Plaucius v Římě.

Fictum z Fictumu, starobylý rod německý, který se usadil v 15. stol. v Čechách a zde se počeštil. V 17. st. rod vymřel. Z nich známý v č. dějinách Bosso F., který byl r. 1426 velitelem míšeňského vojska, jež vtrhlo do Čech, ale u Ústí n. L. poraženo. Apl (Opl) F. z F. koupil r. 1453 hrad Nový Šumperk, odkud česká větev rodu pochází. Z nich nejznám. Kryštof (1465—86), maršálek dvoru král. Vladislava a Kryštof († 1620), který byl jedním z direktorů a sepsal s Myllnerem druhou apologii odbojných stavů; hájil pravo stavů na novou volbu královskou a sesazení Ferdinanda II., za to (po své smrti) zbaven cti a statků.

Ficus L. (fíkovník, smokvoň), z čeledi Moraceae. Jsou to buď mohutné stromy, keře neb liany. Ve svém pletivu obsahují hojně mléčnic, s mléčným sekretem. Listy jsou buď celokrajné, zubaté, nebo laločnaté. Květy jsou nepatrné a stojí četně ve vysokém kulovitém až hruškovitém receptakulu, opatřeném úzkým

Fíkovník.

krajem (kališním). Vše dozrává v masitý fík. Mnohé druhy vytvářejí vzdušné kořeny, které někdy slouží mohutné koruně jako opora. Vzdušné kořeny epifytických druhů tvoří často kolem podpůrného kmene síťovitý obal, který jej sešněruje, až udusí. (Škrtiči.) Zajímavé jest dále, že některé druhy žijí v mládí jako liany a teprve později vyhánějí kolmý kmen; tento nese obyčejně jiné listy než plazivé větve. Rod obsahuje asi 600 druhů, ro-

Ficus indica L.

stoucích v teplejších krajinách celého světa; nejvíce ve Vých. Asii, v okrsku Indickém a Malajském, v Africe, ve Středozemí a j. Ficus carica L. (smokvoň ob.), až 9 m vys. strom nebo keř s listy srdčitými, dlanitými, 3—5laločnými, neb nedělenými. Drobné květy jsou ponořeny do dužniny receptakula, která vzniká zdužnatěním osy, jež se pohárkovitě vyklene a uzavře kvítky do své dutiny. Na vrcholu

je malý otvůrek, chráněný šupinami. Květy jsou samčí i samičí a jsou rozmanitě uspořádány. Buď jsou promíchány, neb rozděleny na určité partie, takže při ústí jsou samčí, na basi samičí a pod. Samčí květy mají 3 okvětní lístky a 3 tyčinky samičí, nepatrné okvětí a semeník se čnělkou a 2 bliznami. Plod jest nažka, uzavřená v dutině receptakula. Oplodnění květů jest velmi zajímavé a bylo předmětem čet. pozorov. Jest zprostředkováno žlabatkami z čeledi Cynipidae, jež kladou vajíčka do semeníků a tak přenášejí pyl ze samčích květů na samičí a způsobují zúrodnění. U Ficus carica jsou již ode dávna známy 2 formy: divoký fík (caprificus) a pěstovaný, plodný ficus. Divoký vytváří hlavně jen samčí květy, pěstěný naopak hlavně samičí. Toho se prakticky používá k t. zv. kaprifikaci fíků. Větévky s květy z divokého fíku se zavěšují v zahradách, na kulturní stromy. Hmyz poprášený pylem přeleze ze schnoucích květů do receptakul pravých fíků, aby nakladl vajíčka, a způsobí oplodnění. Kaprifikace však ztrácí na důležitosti vypěstováním druhů, které bez oplodnění a tvoření klíčení schopných semen poskytují dobré fíky. Zralé fíky se pojídají jednak syrové, jednak se suší, pak buď lisují, neb navlékají na stébla a tak vyvážejí. Nejlepší jsou smyrenské, nejméně cenné dalmatské. — Ficus sycomorus L. (smokvoň egyptská), rostoucí v Egyptě a celém Orientě; má 12—15 m vysoký, až 10 m tlustý kmen, velkou korunu, vejčitě-srdčité listy a malé plody, stojící v chocholíku. Dřevo trvanlivé, téměř nepomíjející a sloužilo ke zhotovování rakví egyptských mumií. F. religiosa, smokvoň posvátná č. pipal, vysoký strom indický, s listy dlouze řapíkatými a malými, jedlými plody. Je vysazován kolem chrámů jako posvátný strom, neboť Indové věří, že pod ním dosáhl Buddha pravého poznání víry. Velmi silný kmen končí bohatě košatou korunou, z jejíchž horizontálních větví jdou vzdušné kořeny, které se v zemi zakořeňují. Takovýmto způsobem vytváří celé háje. Podobně se rozrůstá také Ficus indica L. (smokvoň indická), F. laceifera L. (sm. lakonosná) a F. bengalensis L. (sm. bengálská). Rostou v tropické Asii a na Malajských ostrovech. Poskytují kaučuk, lýko, šelak a také jedlé plody. F. ceriflua Jungh. z Jávy a Sumatry, dává vosk. F. elastica (sm. pružnoklejná), domovem v Indii, poskytuje kaučuk. V Evropě se pěstuje jako ozdobná pokojská rostlina. F. australis W., F. macrophylla Roxb. z Vých. Indie, F. stipulata Thunb. z Číny a Japanu, jsou pěstovány jako ozdobné rostliny. Listy F. domestica Roxb. se v Indii pojídají.

Fíčky, ⚲ příjice.

Fideikomis (lat. fidei commissum), v římském právu každý bezforemný projev vůle pro případ smrti, jehož splnění bylo přenecháno svědomí (fidei) dědicově a jehož provedení nebylo vynutitelné. Podle práva obecného rozumělo se f. projev vůle zůstavitelovy, podle níž zavazuje tento svého dědice, aby poskytl určené třetí osobě (fideikomisář) nějakou majetkově právní výhodu. — Podstata rodinného f., nazývaného svěřenství, pozůstává v tom, že souhrn majetku, zvl. pozemkového, je podroben ustanovením o omezení prodatelnosti i zatížení a sestavením zvl. řádu nástupnického má se dosíci toho, aby bylo zachováno rodině hospodářsky jisté postavení v osobě dočasného majitele f. Nástupce nastupuje v dědictví „ex pacto et providentia maiorum“, t. j. neodvozuje svého práva od svého předchůdce, nýbrž od zakladatele f. Zák. z 3. července 1924, č. 179 Sb. z. a n., byla svěřenství (rodinné f.) všeho druhu zrušena a nová svěřenství nemohou býti zakládána.

Fideikomisní korunní fondy, v Prusku fondy, z nichž byly hrazeny výlohy královy a královského domu.

Fideles (lat., věřící), 1. označení křesťanů v protikladu k nevěřícím (infideles), ve staré církvi, též pokřtění v protivě ke katechumenům; 2. (lat., věrní), poddaní, vasalové.

Fidelio, titul jediné Beethovenovy opery (⚲).

Fidelissimus (lat.), nejvěrnější, t. j. nejvěrnější syn církve. Název portug. krále.

Fidelis sigmarinský, vlastně Marcus Roy (* 1577 v Sigmaringách), křesťanský svatý (1746), kapucín, jako misionář byl v Rhaetii povstalými sedláky zabit.

Fidelitas (lat., věrnost), tolik jako fidelita; f. feudalis, poddanská věrnost.

Fidélní (lat., fidelis), čilý, veselý. Fidélnost, čilost, veselost, uvolněnost.

Fides (lat.), věrnost, víra; u Římanů bohyně věrnosti, jež byla jako f. publica nebo populi Romani v chrámu na Kapitolu uctívána. Na mincích se zobrazuje jako matrona s košem na plody a klasy. Jejím symbolem jsou dvě spojené ruce. F. publica, od státu daný slib ochrany, bezpečnosti osobní, za což od státu se vyžadoval bezpečnější průchod, pak vůbec veřejná důvěra, která státu, podřízeným a úředníkům bude dána. F. punica, panská věrnost, ironicky pro nedodržení slova.

Fide, sed cui, vide! Latinské přísloví: Věř, hleď však, komu!

Fides implicita (lat., zabalená věrnost), víra, jež vše věří, co církev předpisuje, byť i článků věroučných nezná. Reformace tuto zásadu popírá.

Fidias (Feidias), attický sochař v V. stol. př. Kr. Za starověku byl pokládán za největšího mistra plastiky. Byl prý pro machinace se zlatem, které bylo určeno pro sochu Athény v Parthenónu, odsouzen do žaláře, ve kterém zemřel. Podle jiných pramenů však uprchl do Olympie, kde vytvořil proslavenou sochu Diovu. Vlastnoruční jeho díla se nedochovala; známe pouze napodobeniny a kopie, proto si o jeho slohu nemůžeme učiniti dobrou představu. Jako tvůrce ideálních typů božských, spojoval pravdivost a přirozenost s nejjemnější formální propracovaností a s pečlivou technikou. Socha Athénina na Parthenonu, 12 m vys., zmizela koncem 4. stol. po Kr.; hlava, paže a nohy byly zhotoveny ze slonové kosti, úbor a zbroj ze zlata. Stejnou technikou byl vytvořen Zeus v Olympii, v sedminásobné životní velikosti, který byl počítán k 7 divům světa. V V. stol. byl zničen požárem. Obrovským dílem byla také Athéna Promachos, kovová socha stojící na Athénském hradě, jejíž pozlacená výzbroj zářila do veliké dálky. Přičítají se mu dále sochy: Demétér, Apollo v Římě a Kasselu, Athéna Medici. Jak dalece byl F. zúčastněn na výzdobě Parthenónu není jisto. I když značná část starších soch a třeba i celkový plán snad od něho pocházejí, přece jen značná část díla ukazuje na mladší školu sochařskou.

Fidibus, papír k zapalování dýmky atd., zkratka podle jedněch z fid[elibus frat]ibus, veselým bratřím, nápis pozvánky ke kuřáckému kroužku, kteréž pak bylo použito jako zapalovadla, podle jiných zkr. z fil de bois, tříska, louč.

Fidler Fedor Fedorovič (* 1859), ruský spisovatel a překladatel hl. do něm. jaz.

Fidlovačka, 1. dřev. nástroj obuvnický, kterým se kůže hladí („fidlujc"); 2. jarní slavnost cechu obuvnického, konaná každoročně v Praze, v údolí nuselském, ve středu po Velikonocích. Cech vystrojoval vždy velkou máji, stromek, opatřený fábory, na jehož vrcholu připevněna slavnostně ozdobená f. a velké ševcovské kopyto a za slavnostního průvodu odnesen stromek na místo slavnosti; je to vl. slavnost na uvítání jara a konala se již za dob Josefa II.; 3. divadelní hra J. K. Tyla, napsaná r. 1834, ve které se po prvé zpívala píseň Kde domov můj, pozdější nár. hymna česká. Pro svoji vlasteneckou tendenci byla často hrána, hl. v době světové války.

Fidrmucová Anna Olga (* 30. 3. 1896 ve Vrbici u Král. Městce), česká spisovatelka. Vydala prósu: Žena mezi ženami (1920) a slovníček cizích slov: Čtenářova příručka (1923).

Fiduc (lat.), pevná důvěra. Fiduciární dědictví, podle dřívějšího práva dědictví, jemuž se ukládá svěřenský statek.

Fiducia (lat., důvěřivost), právní smlouva, která fiduciáře proti třetímu zplnomocňuje, s právem druhého volně naložiti, však jen v jeho zájmu a podle jeho stvrzení. Ujednání, jimiž se taková právní smlouva stane, nazývají se fiduciární obchody.

Fieber Franz X. (1807—1872), ředitel pomocných úřadů u krajského soudu v Chrudimi a známý entomolog i botanik. V Král. č. společnosti nauk uveřejnil četná odb. pojednání.

Fiebig Ignác († 1725), ředitel kůru a varhaník v Ústí n. Lab.; zanechal řadu skladeb hudby církevní. Lit.: Dlabač I. 395.

Fiebig Jan Kryštof († 1714 v Ústí nad Labem), pedagog a hudební skladatel. Lit.: Dlabač I. 396.

Fiebiger Ignác, český hudebník XVIII. věku, jehož oratorium „Filius prodigus ad patrem" provedeno bylo 1769 v dominikánském kostele sv. Jiljí v Praze. Lit.: Dlabač I. 396.

Fiebich Antonín Bedřich († 1800 v Praze), český hudebník XVIII. věku, člen orchestru při svatovítském dómu; jeho oratorium Ave Maria provedeno 1764 v servitském kostele sv. Michala. Lit.: Dlabač I. 397.

Fiebich Jan (* v Ronově u Žleb, † 1785), malíř fresek. Po studiích na vídeň. akademii vrátil se do Čech. Jeho díla jsou na zámcích ve Slatiňanech a v Uhrách.

Fiedler Alois Václav (1705—1752) čes. kreslíř, strahov. premonstrát; v knihovně strahovské zanechal rukopis díla Secreta artis pictoriae. Lit.: Dlabač I. 397.

Fiedler František, JUDr. (1858—1925), profesor správní vědy a rak. správního práva na universitě Karlově a český politik. 1901—1918 byl říšským poslancem, ministrem obchodu v koal. kabinetě Beckově (1907—08); zastánce positivní politiky, jíž zůstal i za války věren. Sp: Zemědělská politika (1899), Rak-uh. vyrovnání po r. 1878 (1903), Socialismus před válkou a po válce (1920), Pozemková reforma (1924) a č. j.

Fiedler Frant. Karel, MUDr. († 1808), prof. teor. a prakt. porodnictví v Praze. Byl 12 let lékařem zaopatřovacích ústavů pro chudé; r. 1803 stal se skutečným prof.

teor. a prakt. porodnictví. Přednášel česky.

Fiedler Jan (1841—1881), knihkupecký účetní; pracoval u Šimáčka, vydal Stručnou nauku o účetnictví (1875), Lit.: Urbánek, VB 1881, 323.

Fiedler Korla August (1835—1917), učitel ev. semináře v Budyšíně a hornolužický spisovatel. Vydal sbírku hornolužických písní nár. r. 1878 a redigoval 1866—73 čas. Lužičan, pozd. týdeník Pomhaj Bóh.

Fiedler Otto Wilhelm (1832—1912), prof. matematiky na něm. technice pražské a curyšské. Pracoval hl. v deskript. geometrii.

Fiedler Restitutus, český hudebník, žák Bohuslava Černohorského, varhaník řádu Minoritů v Litoměřicích, kde v druhé polovici XVIII. věku zemřel. Lit.: Dlabač I. 397.

Fiedlerit, nerost, démantově lesklý, jednoklonně krystalující oxychlorid olova, podobá se penfielditu.

Fiedlerová Marie (1872—1897), čes. herečka a zpěv., v r. 1892—93 členem Nár. div. v Praze. Zpívala partie subretní.

Fiegner Petr (* 1782, † 10. X. 1863), měšťan a obchodník v Praze, otec Jindřicha Fügnera.

Field Eugène (1850—1895), amer. básník a žurnalista; psal hojně lyrické a balladické básně.

Field John (1782—1837), angl. pianista a hud. skladatel.

Field (fild) Nathaniel (1587—1632), angl. dramatik a herec.

Fielding Henry (1707—1754), angl. romanopisec; studoval v Londýně za těžkých poměrů, získal si však svými hrami a romány značnou popularitu. Nejznámější je Tom Jones, do češtiny přel. P. Sobotka (1872); Vypravování o dobrodružstvích J. Andrewse (V. Čenek, 1910).

Fierabras (fièrabra), rytířský román 16. st.; jedná podle franc. pramenu o pohanském obrovi F. z okruhu bájí o Karlu Velikém.

Fieramente (ital.), hudební označení; pyšně, vzpupně; fierezza, pýcha.

Fierich Franciszek Ksavery (* 1860), profesor univ. krakovské a polský právník, hl. v oboru práva soukromého.

Fierlinger Zdeněk (* 1891), českoslov. diplomat. R. 1914 organisoval rostovský oddíl České družiny na Rusi a zúčastnil se bojů u Zborova. R. 1917 poslán Nár. radou do Sev. Ameriky, aby organisoval dobrovolníky pro čsl. armádu ve Francii. Od roku 1918 byl zaměstnán v českoslov. kanceláři v Paříži. Po převratu sjednal s amer. ministrem Hooverem zásobování naší republiky a organisoval celou tuto velkorysou akci. R. 1920 jmenován vyslancem v Haagu, 1924 v Bukurešti, 1925 ve Washingtonu a r. 1928 ve Švýcarech.

Fiesco de Fieschi, zn. patricijský rod janovský, z něhož pocházeli papežové Innocenc IV. a Hadrián V. Nyní franc. rod Fiesque. F. de F. Giov. Luigi (1523—47), byl znám svým nezdařeným pokusem spiknutí proti Doriovi (↷), přívrženci Španělů v Janově, čehož použil Schiller ke svoji tragedii.

Fiesole, ital. město s.-v. od Florencie, jako obec asi 10.430 ob., s Florencií spojené drahou; sídlo biskupa, kathedrála, kostel sv. Alexandra, starověké museum.

Fiesole, 1. Fra Giovanni da, též Fra Beato Angelico zvaný, vlastně Quido di Pietro (1387—1455), italský malíř; 1446 povolán papežem Evženem IV. do Říma, 1436—42 maloval ve florentském klášteře sv. Marka fresky a mnoho jiných maleb.

Fiesole Mino da, vlastně Mino di Giovanni di Mino (1431—1484), it. sochař.

Fiess Karel (* 1841 v Rastattě), kamenotiskař v Praze; 1870 přijat do Prahy, přiženil se na závod Loviszaachův, oženiv se s jeho vdovou Antonií, roz. 1j37.

Fife (fajf), skotský šlechtický rod, jehož předek Than Macduff, protivník Macbethův, byl povýšen králem Malcolmem na šlechtice.

Fiferna Jakub (* 1820), kamenotiskař v Praze.

Fifka Jan (* 29. IX. 1889 v Kolíně n. L.), čes. oper. pěvec (baryton), od r. 1915 člen opery Nár. div. v Praze.

Fifth Avenue (fif ĕvenjū), známá ulice v New Yorku.

Figar Jan, JUDr. (1845—1905), advokát v Chrudimi a okr. starosta. Získal si velké zásluhy o organisaci čes. hasičstva

Figar (Hofer) Richard (* 19. VII. 1866 v Bílé Třemošné, † 1921 v Praze), český operní pěvec (tenorista)); působil po několik let u německých divadel. 1894—1900 v Záhřebě a od r. 1901—08 u opery Nár. div. v Praze, kde zpíval první partie lyr. i hrdinné.

Figaro (obměna špan. picaro, ↷), dramatický typ, byl stvořen na jevišti Beaumarchaisem a jest nyní typem zchytralosti, intriky a obratnosti.

Figaro, Le, pařížský deník, vedoucí protisocialistický bulvární tisk se silným sklonem ke konservativně-klerikální politice; založ. 1854.

Figig, saharská velmi úrodná osada j. od Oránu, asi s 15.000 berberskými a židovskými ob.

Fígl (slov.), veselý kousek, žert. Figliar, čtverák, šelma.

Figněrova Věra Nikolajevna (* 1852), ruská lékařka a nihilistka. 1883 zatčena, odsouzena k smrti, cestou milosti proměněn jí tento trest v doživotní žalář. R. 1904 amnestována a žila pak v cizině; po převratu se navrátila do Ruska.

Figuli Ondřej (* v Rokycanech, † kol 1540), zvaný „Hrnčířův", český filolog 16. věku, farář v Zerčicích, přepisoval knihy Starého zákona a zajímal se o písemnictví hlaholské (1534). Lit.: Dobrovský LG 218.

Figulus, pseud. Fr. Hrnčíře.

Figulus Jiří Victor (* 23. I. 1858 ve Frankensteinu, † 28. VII. 1927 v Praze), inženýr, obchod. a průmysl. jednatel v jižní Africe; ke konci svého života odborný konsulent čs. minist. obchodu. Poslední mužský potomek J. A. Komenského. Syn lékaře ve Frankensteinu v Pruském Sleszku; vystěhoval se do jižní Afriky, kde působil v různých podnicích, posléze v Johannisburgu v Transvaalu. Roku 1899 bojoval v řadách transvaalských; za světové války bojoval v anglické armádě proti Němcům. Horlivě se zúčastnil národního hnutí mezi našimi krajany v již. Africe. Po světové válce přijel do Čech se svou dceruškou Gertou a od r. 1922 trvale usadil se v Praze. Napsal a uveřejnil v Zlaté Praze (1927) své vzpomínky na svůj pobyt v jižní Africe.

Jiří Viktor Figulus.

Figura (lat.), v užším smyslu čarami se všech stran ohraničená část roviny, v širším smyslu geometrický tvar. Ve stylistice a retorice figury jsou útvary subjektivního vnitřního stylu: 1. v počítání přehnané výrazy (hyperboly), 2. při opakování určitá slova, 3. v určitých formách větné a slovní spojitosti (na př. asyndeton a polysyndeton), 4. retorské otázky. V hudbě ⤷ figurace.

Figurace (lat.), v hudbě výzdobení jednoduchého postupu hlasu melodicko-rytmickými vedlejšími motivy.

Figurální čísla, členy aritmetické řady libovolného pořádku, jejichž počáteční člen jest 1. Ve druhé a každé další řadě jest onen člen roven součtu všech před ním stojících členů jedné řady nad ním nebo roven součtu předcházejícího členu jedné řady a nad ní stojící.

1. příklad:

1	2	3	4	5	6...	
	1	3	6	10	15	21...
		1	4	10	20	35 56...

2. příklad:

1	4	7	10	13	16...	
	1	5	12	22	35	51...
		1	6	18	40	75 126...

Figurální hudba, nástrojová hudba v protivě k chorálu jdoucímu ve stejných notách, též mešní hudba: figurální zpěv (cantus figuratus).

Figuranti (lat.), na jevišti němé osoby; v baletu sborové a sólové tanečnice.

Figurina (fr.), figurka, malá (obyčejně antická) socha, vedlejší postava v pozadí krajinářské malby. — V divadelnictví malířem navržená kostýmová výzdoba.

Figurovati (lat.), představovati, tvořiti, hráti roli, skupinu vyplniti.

Figuš-Bystrý Wiliam (* 1875), prof. a hud. skladatel na učitel. ústavě v Báňské Bystřici. Složil četné klavírní skladby, komponoval operu Detvan a slovenskou Kantátu. Rovněž sebral a vydal sbírku slovenských lidových písní.

Fichte Johann Gottlieb (1762—1814), filosof. Od r. 1780 studoval v Jeně teologii, pak byl domácím učitelem v Curychu, v Lipsku, i ve Varšavě a 1792 odešel do Královce, kdež se uvedl u Kanta v jeho duchu sepsaným pojednáním Versuch einer Kritik aller Offenbarung. Poněvadž spis vyšel anonymně, byl přičítán Kantovi a Fichte se k němu přihlásil, až se stal slavným. V dalších anonymních spisech: Beitrag zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution (1793), Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europas, die sie bisher unterdrückten (1793) hájil Fichte právo revoluce ve smyslu svobodného chápání Kantova. 1794 byl F. povolán do Jeny. Zde napsal řadu spisů. 1799 byl vyšetřován pro atheismus a zažádav si o propuštění, odešel do Berlína, kdež se dostal do středu romantiků a napsal více filosofických knih. Při založení berlínské university měl významnou řeč a působil na ní od r. 1810 jako profesor. F. se chlubí tím, že první a jediný Kantovu filosofii v jádře pochopil a rozvedl. Jako takové platilo pro něho učení Kantovo o volnosti, autonomii rozumu nebo rozumovém charakteru člověka, jenž si dává sám zákon mravní, v rozdílu od empirického charakteru, jenž podléhá přirozenému zákonu a jest nesvobodný. Buď se dá Já z přirozenosti a věci na sebe vyvozovati, nebo přirozenost a věc dají se na sebe z Já odvozovati. Z jednajícího

Já vychází Fichte. Výrok „jsem skutečně svoboden" jest první článek víry, který razí cestu idealismu. Úkolem vědeckého učení jest, z toho Já tak pojímaného vyvoditi filosofický systém. Povstává praktická filosofie nebo mravouka, jež spočívá na čistém instinktu. Úkolem pozemského života lidstva jest, aby všechny svoje svody v něm podle rozumu řídilo. Tu pak nastává pět epoch: doba nepodmíněné vlády skrze instinkt, doba, kdy rozumový instinkt se rozšiřuje na autoritu na venek působící (středověk), epocha osvobození a absolutní rovnoprávnosti vůči pravdě (osvícenství), doba čistě rozumového badání a konečně doba, jež leží ještě v budoucnu, kdy se lidstvo propracuje samo s jistější a nechybující rukou k předsevzatému obrazu rozumu. Nyní platí tedy nebe na zemi uskutečniti a věčně „trvající" v pozemskou práci obrátiti. — Jeho sebrané spisy vydal jeho syn J. H. Fichte (1845—46, 11 sv.; nové vyd. 1925). Výbor v 6 sv. od F. Medica.

Fichte Immanuel Hermann, syn F. J. G. (1796—1879), filosof. Ve filosofii stál na spekulativním stanovisku theismu proti Hegelovu pantheismu. Důležitější z jeho spisů jsou: Spekulatieve Theologie a Theistischer Weltansicht.

Fichtelberg (Smrčník), druhá nejvyšší hora Krušných hor v Sasku (1214 m), složená ze slídové břidlice.

Fichtelit, vzácný nerost, uhlovodík $C_{18}H_{32}$, tvoří tabulkovité krystaly a povlaky na kusech dřeva; bílý, perleťově lesklý, taje při 46°, jest blízký hartitu.

Fichu (franc., fišy), třírohý šátek na krk nebo přes prsa, asi kol 1790 módní.

Fijałek Jan Nep., ThDr. (* 1864), polský círk. dějepisec a profesor krakovské univ. Sp.: Śmierć św. Wacława (1893), Uchrześcijanienie Litwy przes Polskę a j.

Fijałkowski Mieczysław (* 1888), pol. dramat. spisovatel. Hry: Gorąca krew (1918), Pan Poseł (1919), Czarodziejka (1920), Wierna kochanka (1921).

Fijan Andrij (* 1851, † 26. IX. 1911), největší chorvatský herec a tragéd. Hostoval též na Nár. div. v Praze.

Fiji Islands (fidži islands), ↷ Fidžiské ostrovy.

Fík, ↷ ficus.

Fikar Jakub z Vratu (* koncem XV. věku v Praze), český politik, 1524 radní písař, pak městský rada a primátor pražský, dvorský sudí měst královských, jeden ze čtyř nešťastníků, kteří byli 22. srpna 1547 na Pohořelci stati o tak zv. „krvavém sněmě" po válce Šmalkaldské.

Fikar z Vratu, písař obce královéhradecké, přepsal v krásném kodexu pro obec „práva konšelská", „běh městských výpovědí" a celé dílo Všehrdovo (1531). Lit.: Jireček, Ruk. I. 193.

Fikce (z lat. fingere, vymýšleti), vědomě klamný předpoklad k dosažení určit. prakt. cíle. — V práv. terminologii představa skutečnosti neexistující jako existující nebo naopak. F. zakládá se většinou na předpisu zákona (fictio iuris), pokud tento nařizuje, že za jistých okolností má se předpokládati, že určitá událost se stala, kdežto tato se nepřihodila. F. se liší od právnické presumpce (praesumptio iuris, právní domněnka), t. j. právního předpisu, že určitá skutečnost, jež má v zápětí právní důsledky, musí se pokládati za jistých okolností za neotřesitelnou, ač není prokázána.

Fikh (arabsky, úsudek, rozumovost), schopnost, na vlastním mínění založené právní rozhodnutí učiniti, když při daných otázkách zákona náboženská tradice islámu schází a případy precedence chyběly. Od rozhodnutí velkého právního systému označuje f. právní vědu všeobecně. Právní zpravodaj se jmenuje fakîh.

Fikl Antonín (1800—1882), český buditel, měšťan a kupec pražský, osmačtyřicátník a horlitel pro práva češtiny v Praze. Lit.: Urbánek VB 1882, 377.

Fíkový list. Mrav, aby se pohlavní ústrojí obnažených antických soch pokrývalo fíkovými listy (z plechu) povstal, jak se zdá, v Římě a nikoliv před polovicí 18. st. (předtím oblékány sochy celé) a zaveden byl na církevní popud. Sáhá zpět k biblickému vypravování o prvním hříchu.

Fikrle Jaroslav (* 1879), současný český historik školy Gollovy, badatel v otázkách husitských.

Fiktionalismus, označení pro filosofický směr, vzniklý Vaihingerovou filosofií.

Fiktivní (lat.), na fikci spočívající vymyšlený, vylhaný.

Fiala (řec.), plochá nádoba k pití, bez uch a podstavce. ↷ fiale.

Fiala Ant. (* 1796 v Lounech, † 6. IV. 1869 v Praze), malíř podobizen. Od něho jsou olejomalby (podobizna arcibiskupa Schrenka z r. 1839 ve Strahov. klášteře) i akvarely (podobizna Anny Zimmermannové z r. 1840).

Fiala Václav Matěj (* 11. V. 1843 v Praze), člen divad. společnosti a zpěvák.

Filadelfia, ↷ Philadelphia.

Filadelfus Martin Zámrský (* 1550 v Zámrsku, † 1592), český bohoslovec augšpurského vyznání, 1581 duchovní správce v Novém Jičíně, 1584 v Opavě;

vydal „Postilla evangelitská" (Bruntál 1592). Lit.: Jireček II. 108.

Filadelfus Nikodém, českobratrský bohoslovec XVI. věku, napsal „Odpověď" na spis Viléma Slavaty, v němž vyložil příčiny svého přestoupení k církvi katolické (1597); rukopis je v Herrnhutě. Lit.: Jireček, Ruk. II. 110.

Filago L. (bělolist), z čel. Compositae, malá, plstnatá bylina s drobnými kvítky v úbory směstnanými. Z dvanácti druhů na severní polokouli jsou čtyři v Německu, zvl. F. germanica a F. arvensis Fries. jsou plevel.

Filai (egypt. Pilak), nilský ostrov u Assuanu, zasvěcený Isidě. Na ostrově mnohé zříceniny chrámové.

Chrám na ostrově Filai.

Fiľakovo, o. na Slov., okr. Lučenec, 3219 ob. (806 čs.).

Fiľakovské Kováče, o. na Slov., okr. Lučenec, 542 ob. (21 čs.).

Filamenti (lat.), nitkové přívěsky; v botanice tolik jako tyčinky.

Filanda (ital.), spřádání, místnost k odmotávání hedvábných kokonů.

Filanśkyj Mykola (* 1873), ukrajinský básník. Hl. sbírka básní: Liryka (1906), Calendarium (1911).

Filantrop (řec.), přítel lidí, opak misantrop, čestný název mužů o společnost zasloužilých (v 18. stol.). Dále pak přívrženci pedagogických teorií J. B. Basedowa (filantropisté).

Filantropinum (řec.-lat.), škola společenských citů, založená 1774 J. B. Basedowem v Dessavě. Udržela se do 1793 a byla vzorem podobných učilišť.

Filantropismus (philanthropismus), vychovatelský systém J. B. Basedowa, vycházející z Rousseaua a zdůrazňující přirozenost a laskavost vyučování, které má směřovati k nacvičení sociálních ctností a humanitě. — Lit.: Pinloche: La réforme de l'éducation en Allemagne au 18e siècle. Basedow et la Philantropisme (1889). Kádner: Dějiny pedagogiky II.

Filaret, tři ruští církevní hodnostáři. 1. F., 1778—1858, metropolita kijevský. Obíral se studiemi církevního zpěvu. — 2 F. (dříve Vasilij Drosdov) 1782—1867, arcibiskup moskevský, znamenitý řečník. — 3. F., 1805—1866 arcibiskup v Černigovu, konal studia historická.

Filariidae, ↘ vlasovci.

Filatelie (řec.), nauka o poštovních známkách. Filatelista, sběratel poštovních známek. ↘ sběratelství.

Filatov Nil Fedorovič (1842—1902), ruský lékař a prof. dětského lékařství v Moskvě. Byl též ředitelem univ. kliniky pro dětské nemoci a předsedou Spolku dětských lékařů. Napsal mnoho věd. prací, z nichž některé přelož. do č. (Dětské nemoci, přel. dr. Preininger r. 1893).

Filatova nemoc, dětská nemoc, podob. spále, lehčího průběhu.

Filcík Jan (* 1785 v Kopidlně, † 1837), český pedagog, štěpař a včelař, učitel v Chrasti. — Lit.: Jungmann, 1849, 553.

Fildan Jan (* 5. III. 1896 v Oplocanech na Mor.), politický žurnalista a básník. Před válkou vydával beletristický měsíčník Zora, později se zesnulým Bartošem-Vlčkem založil lit. revui Host v Přerově.

Filek Jiljí Augustin (* 1717 v Třeboni, † 1842), český pedagog, 1802 děkan v Chýnově, pak spoluředitel gymnasia v Čes. Budějovicích. — Lit.: Podlaha, Bibl. 2179.

Filelfo (lat. Philelphus) Francesco (1398—1481), it. humanista.

Filémón a Baukis (Baucis), staří manželé ve Frygii, kteří, ač chudí, pohostinně přijali Dia a Herma, začež byli ušetřeni povodně. Jejich chatrč stala se chrámem. Oni sami si vyprosili současnou smrt. Byli proměněni v dub a lípu.

Filémón, 1. řecký básník nové attické komedie, 361—263 př. Kr. Žil v Athénách, kde několikráte zvítězil nad Menandrem. Z jeho her zachovaly se Kupec a Poklad ve zpracování Plautově. Zlomky u Kocka: Comicorum atticorum fragmenta sv. 2. (1884). — Lit.: Dietze: De Philemone comico (1901), 2. křesťanský světec v Kolosseji, žák sv. Pavla, v jehož domě se scházela křesťanská obec. Jest mu určen list sv. Pavla v N. zákoně Památka jeho jest 22. listopadu.

Filet (fr., filé, síťkování), ↘ ženské ruční práce. — Též přímočaré ozdobení knižního hřbetu. — V umění kuchařském ledvina (ledvinová pečeně), obzvláště z hovězího, vepřového, jeleního masa. Kusy masa z drůbeže bez kostí, masové řezy z rybího hřbetu atd.

Filevič Ivan Porfirěvič (1856—1913), prof. univ. varšavské a ruský historik.

Fayence.

1. Mísa z Gubbio (it. práce z r. 1519). 2. Delftská vása (18. stol.). 3. Kachlík německý (16. stol.). 4. Džbán maurský (14. stol.). 5. Miska starojaponská. 6. Vása z času Jindřicha II. (16. stol.). 7. Mísa z Urbino (it. práce 16. stol.). 8. Džbán kodaňský (1700—1750). 9. a 10. Novodobé fayence (továrna Aluminia).

Sp.: Istorija Karp. Rusi 1772—1090, Čechija i Čechi (1893). Upřímný přítel Čechů a slavjanofil.

Filey (faili), námořní lázně v Yorkshire (Anglie), 4549 ob., j.-v. od Scarborough.

Filharmonie (řec.), záliba v hudbě; filharmonický, hudbu milující. F. společnosti, hudeb. spolky, konc. instituce.

Filhelleni (řec., přátelé Řecka), v hellenistické době mužové, kteří se zasloužili o řeckou zemi. Za časů osvobozenských válek řeckých Evropané, kteří Řeky hmotně i morálně podporovali, jako Byron, Eynard, Müller, Ludvík I. Bavorský, Thiersch a j.

Filhellenismus, polit.-romantické hnutí, vzniklé v Německu a ve Švýcarsku, pracující k osvobození Řecka; směs zbožňování antiky, křesťanského nepřátelství k Turkům, moderního liberalismu a romantiky. Nadšení však velmi brzo vyprchalo.

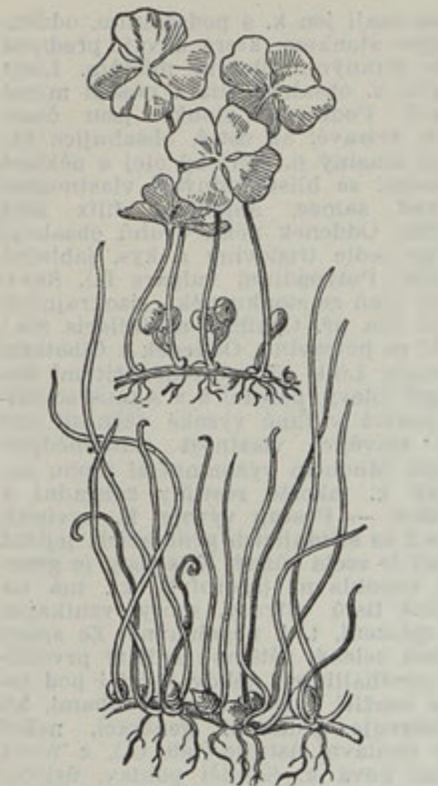
Filiace (lat.), synovství nebo dcerství; odtud v duchovním řádovém životě závislost a poslušnost členů řádu na představeném řádu. Filiační žaloba, žaloba na přiznání otcovství a alimentace dítěte. Franc. právu byla podobná žaloba neznámá, až zákonem ze dne 16. listop. 1912 byla ponechána v obmezeném rozsahu. — Filiační zkouška jest část zkoušky k určení předků, k ní připojené listinné zprávy nazývají se filiační text.

Filiálka, odbočka závodu, banky a j.

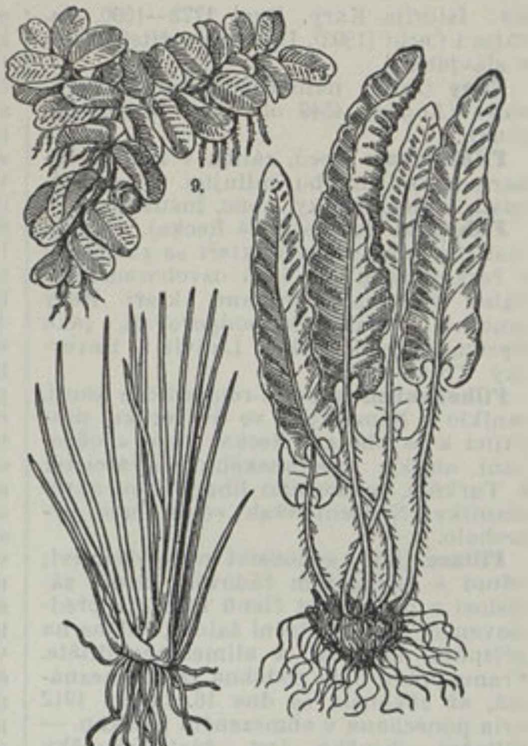
Filiální (středolat., býti v oblibě u dětí), poměr dcery k matce; t. zv. filiální ústavy musejí při obchodním soudu býti přímo oznámeny a do příručního zařazovače zanešeny. — Filiální kostely jsou obstarávány duchovními jiného kostela.

Filibert z Montjeu, církevní politik XV. věku, * koncem XIV. v Montjeu ve Francii, 1433 přišel do Prahy jako legát basilejského koncilu, po druhé až po bitvě u Lipan, vyjednávaje s Husity o kompaktáta a bojuje s Rokycanou o primát duchovní v Praze, kde 1439 †. Lit.: Neumann, Z dějin bohoslužeb v době husitské (Hradec 1922). Palacký, Staří letopisové čeští (1829).

Filicales (kapradiny, Filices; k tomu 2 tab.), řád tajnosnubných cévnatých ze třídy kapradinovitých (Filicineae), bylinné, řidčeji stromovité rostliny, s málo rozvětveným pněm a velk. listy krás. tvarů (vějíře), v mládí na konci dovnitř svinutými, na jejichž spodní straně vznikají výtrusnice. Z asi 4500 známých druhů patří 3600 k horkému pásmu. Velikostí, krásou a rozmanitostí tvarů jsou tyto tropické k. s k. stromovitými a epifytickými na prvém místě. Mírná a studená pásma mají jen k. s podzemním, oddenkovitým stonkem, které dávají přednost i zde stinným, vlhkým místům. Listy četných k. obsahují sliz a působí mírně svíravě. Podzemní stonky jsou často hořké, svíravé, až ostré, obsahujíce částečně mastný n. éterický olej a některé vyznačují se hlístopudnými vlastnostmi (kapraď samec, Aspidium filix mas Swartz). Oddenek někt. druhů obsahuje i cukr vedle třísloviny a kys. jablečné (osladič, Polypodium vulgare L.). Škrobovitá dřeň ze stonku někt. cizokrajných druhů (na př. Cyathea medullaris Sw.) slouží za potravinu. Oddenek z Cibotium barometz Link se suchomázdřitými šupinami (plevy, paleae) a z Agnus scythicus požívá v Číně vysoké vážnosti pro krev stavějící vlastnost zlatohnědých chlupů. Mnohem významnější úlohu zastávají k. jakožto rostliny zahradní a ozdobné. — Postup vývoje. K. vyvinují se ve 2 se střídajících generacích, jejichž vzhled je zcela různý. K. s listy je generace nepohlavní (sporofyt), kt. má na spodině listů výtrusy, spory, vznikající bez oplození, t. j. nepohlavně. Ze spory vyrůstá zelený, většinou srdčitý prvoklíček (prothallium), někdy žijící i pod zemí v soužití s vláknitými houbami, kt. představuje pohlavní generaci, neboť nese pohlavní ústroje (tab. II.), z nichž vzniká nová k. Samičí pohlav. ústroje (zárodečníky, archegonie, II.) jsou láhvovité útvary tak vkleslé do tkáně prvoklíčku, že vyčnívá pouze poněkud zakřivená část krčku, kdežto spodní část s buňkou vaječnou (oosféra) leží pod povrchem. Kanálek v krčku oplození schopného zárodečníku otevře se rozestoupením se horních buněk krčku, takže mužské pohlav. buňky (spermatozoidy n. spermie), opatřené pohyblivými brvami, mohou vniknouti k oplození. Samčí pohlav. ústroje (pelatky, antheridie) jsou polokulovitá vyklenutí prvoklíčku, obsahující „spermatogenní tkáň", z jejíchž buněk vznikají spermatozoidy (II.), šroubovitě vinuté to buňky s brvami. Oplození je možné jen tehdy, je-li prvoklíček zvlhčen vodou; spermia pohybují se pak přivábeny chem. odměšky (kyselina jablečná) slízové kapky (II.) k zárodečníkům, vniknou do kanálku v krčku a spojí se s vaječ. buňkami. Z oplozeného vajíčka vznikne zase generace nepohlavní. V anat. stavbě k. přicházejí vedle parenchymatických tkání typické cévní svazky, spojené ve stonku četných druhů ve válcovitou rouru (stele). Provázejí je silné ploténky sklerenchymu, tvořící se sklerenchymovou rourou, uloženou na obvodě lodyhy, velmi silnou sousta-

Nahoře: Marsilia quadrifolia, dole Pilularia globulifera.

Nahoře v levo: Salvinia natans, dole v levo: Isoëtes lacustris, v pravo: Scolopendrium vulgare

Polypodium vulgare.

Pteridium aquilinum.

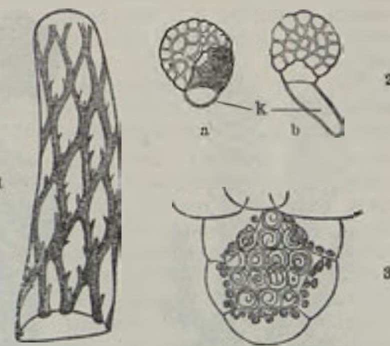
Lycopodium selago.

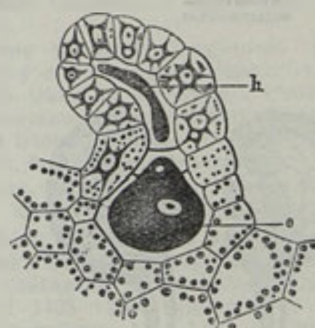
Ophioglossum vulgare.

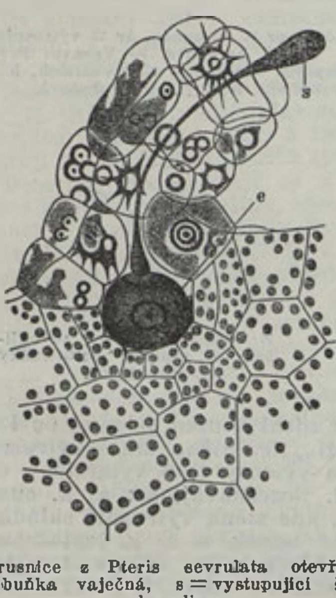
Alsophila armata.

Soustava cevních svazků ze stonku Aspidia. — Klíčící výtrusy Polypodia: a) = mladší, b) něco starší období, k = první kořenový chlup. — Pelatka (antheridium) zavřená.

Výtrusnice (archegonium), uzavřená: h = buňka z kanálku v krčku, e = buňka vaječná.

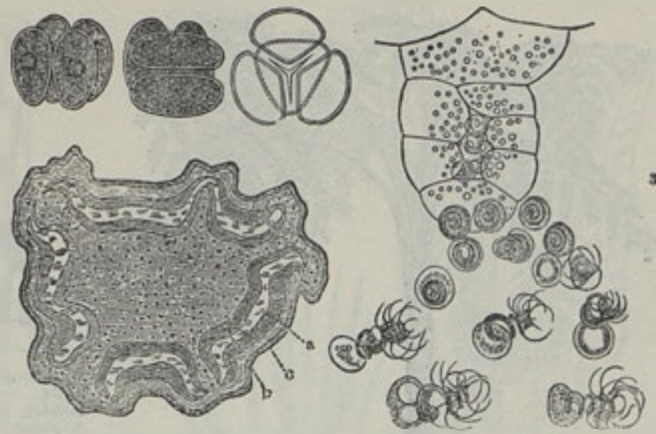
Výtrusnice z Pteris serrulata otevřená: e = buňka vaječná, s = vystupující kapka slizu.

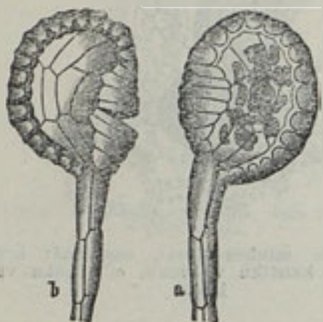
Aspidium (Nephrodium) filix mas.

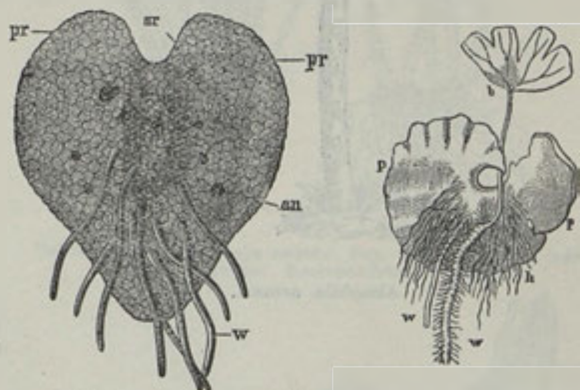
Selaginella selaginoides.

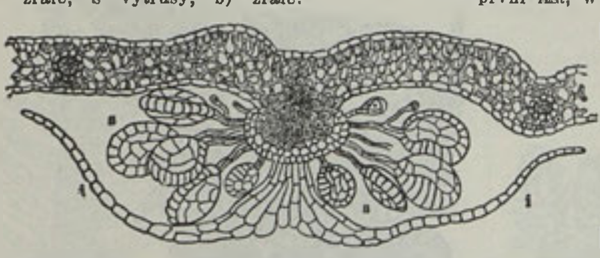
1. Výtrusy z Aspidium filix mas. — 2. Průřez stromovitého kmene kapradiny: a) b) = sklerenchym, c) = svazky fibrovasální. — 3. Pelatka (antheridium), vypuzující spermatozoa.

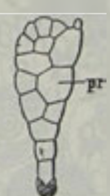
Výtrusnice z Aspidium filix mas (kapraď samec): a) nezralé, s výtrusy, b) zralé.

Vlevo: Starší prvoklíček: pr = ze spodu, ar = výtrusnice, an = pelatka, w = chlupy kořenové. — Vpravo: Prvoklíček z Adiantum capillus veneris: p = prvoklíček, b = první list, w = kořeny, h = chlupy kořenové.

Průřez plodní kupky kapradí samce: s = výtrusnice, i = ostěra.

Z výtrusu vzniklý prvoklíček u Aspidia: pr = buňky prvoklíčku.

vu skeletní. Pokožka je hustě posázena hnědavými plevami (paleae), chránícími pučící listy. Tvar listů je velmi rozmanitý. Slouží jako ústroje asimilační a nosiči výtrusů, kt. vznikají ve výtrusnicích (II., 4), umístěných ve shlucích na spodině listu (kupky plodní, sori) a obsahujících skupinu mateřských buněk výtrusů, z nichž vzniká dělením po 4 výtrusech (II., 13). Stěna zralé výtrusnice praskne a výtrusy jsou vymrštěny ven. Rozdělení. Rozeznávají se: a) k. eusporangiátní, kde stěna výtrusnic skládá se z více řad buněk, a b) k. leptosporangiátní, u nichž stěna výtrusnic sestává z jediné buněčné vrstvy. K prvním patří:

1. Marattiaceae, většinou statné k. s velmi velikými listy, rostoucími v tropech, k nimž patří druhy Marattia, Angiopteris, Archangiopteris, Danaea a Kaulfussia. 2. Ophioglossaceae (vratičkovité), malé rostliny s krátkým podzemním stvolem, z kt. v každém vegetačním období vznikne jen jeden list. Prvoklíček žije pod zemí. Sem patří druhy: Ophioglossum (str. 104) a Botrychium, rozšířené v málo odrůdách v horkém a mírném pásmu. U leptosporangiátních rozeznáváme dva řády: I. Pravé k. (filices) s výtrusy pouze jednoho druhu a II. plavuně (Hydropterides), které mají spory dvojí, jiný tvar listů a jiný způsob života. I. řád Filices čítá 6 rodů: 3. Hymenophyllaceae, malé, něžné k. tropických lesů s jednoduchými listy a tenkým, obyč. plazivým stonkem. Druhy: Hymenophyllum a Trichomanes. 4. Cyatheaceae, většinou veliké, z části stromovité k. s mnohonásobně rozčleněnými listy. Patří sem druhy převážně tropické: Cyathea, Alsophila (str. 104—5) a Dicksonia. 5. Polypodiaceae, rod bohatý druhy, k nimž patří většina evr. k.: Acrostichum, Platycerium, Polypodium (104), Pleopeltis, Niphobolus, Gymnogramme, Pteris (105), Hemionitis, Adiantum, Cheilanthes, Asplenium, Blechnum, Scolopendirum (104), Aspidium (105), Phegopteris, Cystopteris, Onoclea, Woodsia, Oleandra, Davallia. 6. Gleicheniaceae, rostlinovité k. s plazivým oddenkem hl. náležející již. polokouli. Druhy: Platyzoma, Gleichenia. 7. Schizaeaceae. Sem patří zvláštní druhy, částečně tropické, částečně v Australii přicházející: Schizaca, Aneimia, Mohria a Lygodium. 8. Osmundaceae, druhy: Todea a Osmunda. II. Různovýtrusné plavuně (Hydropterides) jsou malé tvary s velmi rozlič. ústroji na listech, na jejichž spodině jsou výtrusnice. Rozeznávají se 2 rody: 1. Marsiliaceae, malé byliny, rostoucí v bažinách s plazivým stvolem. Druhy: Marsilia (104) a Pilularia (104). 2. Salviniaceae, které z části volně plovou na vodě jako velmi malé rostlinky, s druhy Salvinia (104) a Azolla. Zkamenělé kapradiny. V dřívějších obdobích země tvořily k. převážnou součást rostlinstva. Již z kanadského devonu popsány zbytky typických k. Z kamenouhelného útvaru pochází asi 300 druhů, z permu 130, útvar jurský poskytl asi 200, křídový 60 a vrstvy třetihorní asi 120 druhů (↘ jednotl. geol. útvary). Zbytky podobné k., přicházejí od karbonu až do permu (souborné jméno Cycadofilices) tvoří přechodné tvary mezi k. a Cycadaceae.

Filicinová kyselina, $C_{36}H_{42}O_{13}$ (Acidum filicicum), obsažena je v oddenku kapradinovém (Aspidium filix mas). Tvoří bezbarvý prášek, bez chuti a zápachu, v alkoholu rozpustný, tající při 125° C. Užívá se jí v dávkách 0.5—1.0 g podobně jako oddenku kapradinového v lékařství.

Filier, o. na Sl., okr. Revúca, 487 ob. čs.

Filigrán (ital. filigrana, fr. filigrane [filigraň], z lat. filium granum, zrnovlákno, filigránová práce), ozdoby, umělecké předměty z jemných, spolu slitých stříbrných, postříbřených a železných drátů, jež představují různé arabesky. Největšího umění dosáhl f. v Číně a v Indii. Nyní se provádí v mnohých krajích jako domácí řemeslo (Turecko, Norvéžsko, Švédsko a Maďarsko). ↘ vodní tisk v papíře.

Filigránové sklo, ↘ sklo pletené.

Filimonov Georgij D. (1826—1898), rus. archeolog.

Filimonov Vladimir Sergějovič (1787—1857), ruský spis. a přítel Puškinův.

Filioque (lat.), „i ze Syna“. Podle vyznání nicejsko-cařihradského Duch sv. vychází z Otce i ze Syna (f.), kterýžto doplněk jest dosud předmětem sporu mezi vých. a záp. církví. Po prvé se vyskytuje r. 589 a uznán později římskou církví.

Filip I., syn Jindřicha I. (1052—1108), francouzský král. Nastoupil na trůn 1060, bojoval nešťastně s hrabětem flanderským. Od 1105 vládl společně se svým synem Ludvíkem VI. Lit. Fliche: Le régne de P. I. (1912).

Filip II. Augustus (1165—1223), franc, král, syn Ludvíka VII., nastoupil 1180. Podrobil si mnoho vasalů. 1190 podnikl s Richardem Lví srdce křižovou výpravu, vrátil se však brzy. Dobyl Normandie, Anjou, Maine, Tourainne a Poitou. Když vnikl císař Otto IV. s Janem Anglickým do Francie, porazil je 1214 u Bouvines. Získané území svěřil úředníkům. Lit.: Cartellieri: P. II. (1899—1922, 4 sv.).

Filip III. Smělý (1245—1285), král francouzský, syn sv. Ludvíka. Získal Toulouse 1271, bojoval s neúspěchem proti Kastilii a Aragonii (1276, 1285). Byl oddán s Isabellou Aragonskou a Marií Brabantskou, kterou dal popraviti, poněvadž prý dala zavražditi jeho syna Ludvíka. Lit.: Langlois: Le régne de P. III., le Hardi (1887).

Filip IV. Krásný, syn F. III. (1268—1314). Nastoupil 1284. Oženil se s Johanou Navarrskou, válčil 1291 pro Aragonii, 1297—1299 proti Anglii, získal 1300 Flandry, kterých však již 1302 pozbyl. Získal dále Lyon a Champagni. Ve vnitřní správě zavedl úřady, které svěřil občanským právníkům. Peníze pro úřednictvo získal da-

němi, které rozvrhl pravidelně. Z toho vznikl spor s papežem Bonifácem XIII., kterého však zajal v Anagni. Papež Klemens V. musil se usídliti v Avignoně. F. ze ziskuchtivosti dal podnět k strašlivému procesu s Templáři (1312). Velmistr řádu Molay, který byl 1313 upálen, vyzval krále na Boží soud do roka, což se také splnilo. Lit.: Renan: Étude sur la politique de P. le Bel (1911). Wenck: P. der Schöne (1905).

Filip Solnohradský, český politik církevní, * v první polovici XIII. věku z Jitky Přemyslovny, vychován s Přemyslem Otakarem II., 1240 probošt vyšehradský a kancléř český. 1247 arcibiskup v Solnohradě, pracoval proti plánům Otakara II. až do 1279, kdy † v Kremži. Lit.: Palacký, DNČ I. 520.

Filip VI. z Valois (1293—1350), král fr., synovec Filipa IV., založil 1328 dynastii Valois, získal Champagni a Brie, porazil Vlámy 1328 u Casselu. Vpádem do Guyenny započal 100letou válku s Anglií; loďstvo jeho bylo poraženo 1340 u Sluys, armáda 1346 u Crécy. Získal Anjou, Maine a Dauphiné. Jeho manželkami byly Jana Burgundská a Blanca z Navarry. Po něm nastoupil jeho syn Jan Dobrý. Lit.: Déprez: Les préliminaires de la guerre de cent ans (1902).

Filip, malíř v Praze-I. R. 1391 dostal právo městské, † před r. 1410.

Filip, malíř a pozlacovač v Praze-I. v l. 1523—27.

Filip Alois, MUDr. (* 1875), lékař v Jaroměři a spisovatel hyg. i sportovní.

Filip Brněnský, český stavitel varhan, 1389 převor eremit. řádu Augustiniánů v Brně, kde 1398 †; varhany stavěl po celé Evropě. Lit.: Janeček, Das Augustiner Eremitenstift (Brno 1898).

Filip Dominik (* 18. 8. 1879 v Jičíně), čes. spisov., profesor české státní reálky v Praze. Prosa: Mezi skřítky (1914), Zlatá studánka (1919), Trpasličí robinsonáda (1920), Jak se čerti ženili (1923). Dramatické práce: České dušičky (1921), Zelené oči (1922).

Filip Dominik (* 1827 v Jamném, † 1902 v Meránu), český lidumil, dvorní kaplan a prelát, za životní cíl obral sobě zříditi sanatorium pro kněze v Gorici a v Meránu. Lit.: Krška, ČKD 1800, 327.

Filip de Novavilla, církevní politik XV. věku, * v italské Novaville, 1499 biskup sidonský, kterého čeští kališníci získali k svěcení svých žáků. 1504 došel do Tábora a do Prahy, kde se počal psáti „Boemorum episcopus", ale pro různice s utrakvistickou konsistoří odešel 1506 do Kutné Hory, kde † 1507. Lit.: Neumann, Z dějin bohoslužeb (Hradec 1922).

Filip Jaroslav (* 1877), malíř v Mladé Boleslavi, žák prof. Maška.

Filip Neri, křesťanský světec (1515—1595), kanonisován 1622. Založil 1558 kongregaci Oratoriánů. Zabýval se historickými studiemi a byl rádcem papeže a kardinálů. Svátek jeho jest 26. května.

Filip Otakar (* 1. 7. 1874), žurnalista a spisovatel. Byl členem red. Hlas Národa (1897), Nár. Politiky (1898) a v r. 1919 vstoupil do Pražských novin, nynější Českosl. Republiky. Napsal romány: Duchcovský literát, Červená kamelie, Otroci sobectví. Články jeho jsou z oboru literár. a politicko-historického. Je umějl. ref. Českosl. Republiky.

Filipec Jan, čes. politik církevní, * r. 1431 v Prostějově, 1469 vstoupil do služeb krále uherského Matyáše, 1478 kancléř Uher, 1482 správce biskupství v Olomouci, 1490 vzdal se v Uhrách všech hodností a 1492 vstoupil do řádu Františkánů, 1503 zvolen definitorem a † 1509 v Uh. Hradišti. V politice české i uherské měl veliký vliv, vykonal mnoho pro kulturní povznesení Moravy a pro udržení českého živlu. Lit.: Palacký, DNČ 5, 1895, 557.

Filípek Václav (29. VIII. 1811 ve Veselí n Luž., † 27. V. 1863 v Praze), čes. spisovatel, žurnalista. Započal svou činnost ve veřejnosti jako herec. Pozdějij překládal divadelní hry a povídky (Kotzebue, Sue). Napsal též původní hry: Ženich v tisícerých ouzkostech, Duchové sedmi šedivých bratrů na besedě a j. Humor. povídky: Paměti kocourkovské, Turek na mostě pražském, Masopustní láska. S Rubešem a Hajnišem vydával Palečka. R. 1859 napsal studii o Jos. K. Tylovi.

Filipendula L. (tužebník), z čeledi Rosaceae, s listy zpeřeně rozeklanými a malými bílými květy, které jsou směstnány v husté květenství; asi 8—9 druhů v mírném severním pásmu, v Německu domovem. F. ulmaria Maximowicz (t. jilmový), roste na kraji potoků a vlhkých lukách. F. hexapetala Gilib. (Spirea filipendula J. Hill, t. obecný) má jedlé hlízovité kořeny velikosti hrachu a oba druhy uvedené byly užívány dříve v lékařství.

Filipescu Nikolaus (1862—1916), rumun. politik, studoval v Paříži a v Ženevě; výborný řečník. Jako ministr vojenství od r. 1910 zmodernisoval rum. armádu.

Filipi Josef (* 1876), spis. o spiritismu, farář v Janově u Litomyšle, psal do časopisů Museum, Hlídka, Vlast. — Lit.: Podlaha, Bibl. 2179.

Filipi Josef (* 1812 v Heralci), český včelař, 1845 farář ve Volfířově, od 1842

psal do časopisu „Včela". Lit.: Podlaha, Bibl. 2179.

Filipinos, špaň. označení pro obyvatele Filipin, obzvláště pro ↗ Tagaly.

Filipov, o. v Č., okr. Děčín, 247 ob. (2 čs.); ženský klášter redempt. koleg.

Filipov, o. v Č., okr. Šluknov, 1970 ob. (72 čs.); tov. uměl. květin, kartáčů, výroba plet. zboží, koleg. redemptoristů s poutn. chrámem.

Filipova Huť, o. v Č., okr. Sušice, 337 ob. (1 čs.).

Filipović Franjo (* 12. 10. 1820 v Gospiću, † 8. 6. 1903 ve Vídni), rakouský generál dělostřelecký, velící generál v různých krajích Rakousko-Uherska. R. 1859 zúčastnil se války v Italii, r. 1878 operací za okupace Bosny a Hercegoviny pod vrchním velením svého bratra Josipa. Za zásluhy byl jmenován baronem. Dobrý vlastenec.

Filipović Ivan (* 24. 6. 1823 ve Veliké Kopanici, † 28. 10. 1895 v Záhřebě), učitel, pak do pensionování r. 1887 inspektor obecných škol v záhřebské županii. Byl r. 1852 uvězněn pro nacinální báseň, uveř. v Nevenu. Spolu s Deželićem, Motcem a Šimončićem sestavil Novi rječnik hrvatskoga i nemačkoga jezika, 2 díly, 1869—1875. Zkrácené vyd. Žepni rječnik hrvatskoga i nemačkoga jezika, 1878 a pozd. Jiné spisy: Kratka povijest književnosti hrvatske i srpske (1875), Kratka stilistika (1876), Kraljević Marko u narodnim pesmama (1880). — Lit.: D. Trstenjak Život i rad Ivana Filipovića (1897).

Filipović Josip (* 28. 4. 1819 v Gospiću, † 6. 8. 1889 v Praze), rakouský generál, nakonec velitel v Praze. Účastnil se r. 1848 bojů u Vídně, r. 1859 v Italii, 1866 pruské války. R. 1851—53 byl adjutantem bana Jelačiće. V r. 1878 vedl okupační vojska do Bosny a Hercegoviny a organisoval tam též provisorní vládu. Hlásil se vždy ke své národnosti.

Filipović Jovan (* 1819 v Karlovcích, † 28. 2. 1876 v Bělehradě), začal úřednickou kariérou a byl pozd. ministrem. R. 1864 odsouzen jako předseda kasačního soudu pro osvobození obžalovaných v aféře Majstrovićově, r. následujícího byl amnestován. V l. 1846—47 vydával zábavný časopis Avalu. Sám napsal spisy: Filosofija prava (1839) a Filosofija prava kao nauke o istraživanju izvora umnoga prava (1863). Překládal z němčiny a francouzštiny.

Filipovský Oldřich (* 1890), prof. a virtuos na klavír v Plzni. Absolvent mistr. školy při státní konservatoři v Praze (oddělení Hofmeistrovo) a žák prof. V. Kurze v Brně. Výborný pedagog. Napsal četné hudební referáty.

Filippi Giovanni Maria (* asi 1540), dvorní stavitel Rudolfa II. Navrhl západní část hradu Pražského a též provedl.

Filippino a **Filippo Lippo** ↗ Lippi.

Filippiny (špaň. Islas Filipinas, angl. Philippine Islands), souostroví v indickém archipelu, majetek USA., sestávající z ostrovů: Luzón, Mindanao, Sámar, Panay, Palawan, Negros, Mindoro, Milaran, Zebú, Bohol, Másbate a 7083 malých ostrůvků, 296.296 km², 11,568.994 obyv. (1926). — Geologicky podobají se Borneu a Celebesu. Základy jsou složeny z krystalických břidlic a z terciérních sedimentů. Soustrovím táhnou se dva paralelní horské pásy, které dosahují v Mont Halcónu výše 2585 m. Mimo ně existují pohoří z paleozoika sopečného původu. Činné sopky jsou: Taal u Manily, Malaspina, Camiguin. Zemětřesení jsou častá. Pobřeží je velmi členité, a obklopené korálovými ostrovy. Větší řeky jsou jen na Luzónu a Mindanau: Rio de Cagayan, Pampagna, Agusan. — Podnebím patří F. do oblasti monsumů. Léto jest tropické, zima suchá. Rostlinstvo patří do malajské skupiny, převládá savanna, palmy (Areca, Cocos), Tectona grandis, banánovník. — Fauna tvoří samostatný okruh. Endemické jsou druhy Bubalus mindorensis, chrotomys, xeromys, četné druhy myší, opic a poloopic, tygrovitých koček. — Obyvatelstvo se skládá z Číňanů, Japonců, Američanů, Španělů a Britů. Domorodců je přes 10,000.000. Podle vyznání jest 9 mil. katolíků, 200.000 protestantů, 540.000 pohanů, 400.000 mohamedánů. Domorodci se dělí na starší obyvatele Igorroty a Ilongoty, Manoby, Subany, Manday, a na mladší přistěhovalé kmeny: Tagaly, Ilocany, Vicoly. Číňané tvoří obyvatele přístavů. 1926 bylo 7280 škol, 10 škol normálních, 21 obchodních, 4 university v Manile. — Časopisů bylo: 28 španělských, 33 anglických, 11 dvoujazyčných, 34 filippinských, 4 čínské. Četné listy jsou dvojjazyčné a trojjazyčné. Úhrnem je listů 142. — Pod americkou správou učinilo zemědělství veliké pokroky. Z celkové plochy jest 64% pralesa, 4% neprozkoumané plochy, 19% travnaté půdy, 12% vzdělávané plochy. Pěstuje se rýže, kukuřice, kokosový ořech, cukrová třtina, banány. Upadlo pěstování kávy, kakaa a tabáku. Chov dobytka se omezuje na skot a vepře. Těží se železná ruda, zlato a něco stříbra a platiny. Průmysl se omezuje na zpracování bavlny, hedvábí, olejů a tabáku. — Vyváží se cukr, oleje, tabák, koření (1927: 303 mil. pesos), dováží se bavlna, kovové zboží,

rýže, mouka (235 mil. pesos). V přístavech kotvilo 1927: 1136 lodí. Železnic je 1308 km, poštovních úřadů 935, telegrafních linek 14.188 km. Kabely vedou do USA. a Hong-kongu. 11 bank podporuje obchod. Metrický systém jest úředně zaveden. Měna: Jednotkou je 1 filippinský peso, nebo manilský dolar, který má 50 centavů. Má hodnotu asi 16 Kč. — Podle ústavy ze 29. srpna 1916 jest generální guvernér jmenován presidentem USA. 5 ministrů jsou Filipiňané. Národní shromáždění se skládá ze senátu 24členného a poslanecké sněmovny 93členné. Státní radě předsedá guvernér. Hl. m. jest Manila. F. jsou rozděleny na 37 provincií, a 9 provincií vyhrazených pohanským domorodcům. Státní příjmy činily 1926: 79 mil. pesos, výdaje 78 mil. p. — Vojsko má 12.120 mužů (placených), 613 amerických, 27 filippinských důstojníků. Dějiny: F. byly objeveny 1521 Magelhaensem, který je pojmenoval „Ostrovy sv. Lazara". 1543 byly nazvány podle krále Filipa II. „Islas Filipinas". Od 1569 byly ve španělském majetku, jen 1762—64 byly britské. Od 18. stol. zavedli Španělé hospodářství v plantážích a horlivě obraceli domorodce na katolicism. Od 1876 následovala serie povstání proti jejich panství, která sice neměla trvalého úspěchu, stála však značné oběti na životech a majetku, čímž se ostrovy staly málo výnosné. Proti režimu se postavil Aguinaldo, který za války španělsko-americké potíral španělské panství. Manila se vzdala 13. srpna americkému admirálu Dewymu, ale ve vnitrozemí vládly španělské úřady až do pařížského míru 10. prosince 1898, ve kterém Španělé podstoupili Filippiny USA. za 20 mil. dolarů. Naděje ob., že bude uznána 23. června 1898 prohlášená republika, se neuskutečnily. Proto Aguinaldo vznítil nové vzbouření, které bylo americkou armádou potlačeno až 1901, kdy byl Aguinaldo zradou zajat. Hnutí za samostatnost však pracuje dále. Lit.: Roosevelt: The Philippines (1927). Mapu vydal Hodgson.

Filipponové, ruská sekta, nazvaná po mnichu Filipovi zemř. 1675, ponurého názoru životního, stupňovaného až k fanatismu. V Rusku byli pronásledováni. Usazovali se tudíž v Bukovině, kde se nazývají Lippované.

Filippos (řec., milovník koní), řecké osobní jméno.

Filippos II. (383—336 př. Kr.), král macedonský, zakladatel veliké Macedonie, syn Amynty II., stal se 359 králem, zavedl ve vojsku falanx, porazil 358 Paeony, 357—6 dobyl Amfipolie, Pydny a Poteidai, zlatých dolů Pangajských, kde založil město Filippi, ostrovů Imra a Lemna. V t. zv. svaté válce zmocnil se Řecka. 352 porazil Fóky, 348 dobyl Olynthu, 339—8 zničil Amfissu, Athéňany porazil u Chaironeie. F. jednal s proraženými velmi mírně a svolal sněm do Korinthu, na kterém byl 337 zvolen spolkovým velitelem proti Peršanům. Za zbrojení byl však svým těles. strážcem Pausaniem v Aigách zavražděn (336). Následoval po něm Alexandr Veliký.

Filippos III., syn Demetria II. (238—179 př. Kr.), král macedonský, 215—205 vedl jako spojenec Hannibalův válku proti Římu, později proti Egyptu. Ve druhé válce proti Římanům (200—197) byl u Kynoskefal v Thessalii poražen, a musil se zřeknouti hegemonie nad Řeckem. Ve válce s Antiochem bojoval (191—189) nešťastně.

Filippov Alexandr Nikitič (* 1853), prof. university jurjevské a ruský právn. historik.

Filippov Michajl Michajlovič (1858—1903), ruský spis. filosof.

Filippov Těrtij Ivanovič (1825—1899), ruský spisovatel; dal podnět ke sbírání nár. písní ruských.

Filippus, učedník Kristův, z Betsaidy, žil v Samaří. Byl zaměňován s evangelistou F., který kázal v Caesarei v Palestině a v Malé Asii. Svátek: apoštola 1. května (atributy: kříž, had), evangelisty 6. června.

Filippus Benitius (Benizzi) (1233—1285), křesť. světec, generál Servitů, zcestovalý řečník, rádce Rudolfa Habsburského. Za svatého prohlášen 1671. Svátek: 23. srpna.

Filirovati (fr.), hedvábí soukati; při zpěvu (ital. filara il tuono, tón napnouti): tón trvale rovnoměrně nechati vyzněti.

Filistaiové ☞ Filištínští.

Filistr (šosák), něm. přezdívka, vznikla kolem r. 1800, značí pedantického, omezeného, úzkoprsého měšťáka.

Filištín Petr, pseud. Ant. Koukla.

Filištínští, kananejský kmen, přistěhovalý asi 1200 př. Kr. V historické době židovské bydleli na pobřeží záp. Judska. Hl. města jejich byla Ekron, Asdod, Askalon a Gaza (Pentapolis). Bojovali často se Židy. David je donutil, aby se omezili jen na úzký pobřežní pruh.

Filius (lat.), syn, f. legitimus, vlastní syn.

Filius Sancti Petri (lat., Syn sv. Petra), čestný titul, který udělovali papežové oněm knížatům, kteří apoštolské stolici prokazovali obzvláštní oddanost.

Filke Max (* 1855 v slezském Steubendorfu), hudební skladatel; skládal mše a motetta, vynikl svým Te deum.

Filkuka Vladimír, Ing. (* 1884), em. profesor vys. škol v Záhřebě, úř. aut. geometr v Brně. Byl činným při založení svazu Čechoslováků v Jugoslavii.

Filla Emil (* 3. 4. 1882 v Chropyni na Mor., čes. malíř. Studoval v l. 1903—1905 na praž. akademii. Cestoval po Francii, Italii, Německu a Holandsku. Je též spisovatelem v oboru estetiky a umění. Z obrazů jeho zejména: Matka, Milosrdný samaritán, Spáči ve III. tř. vlaku, Čtenář Dostojevského, Zátiší s eidamským sýrem. Zúčastnil se čes. odboje v Holandsku. R. 1920 vrátil se do Prahy. Český modernista, čl. Osmy, S. V. U. Mánes, představitel kubismu. Své studie o výtvarném umění uveřejnil v Uměl. měsíčníku a ve Volných směrech. Od r. 1906 vystavoval s úspěchem na četných výstavách domácích i za hranicemi, zvl. ve Francii.

Filleborn Seweryn (1820—47), pol. básník. Sp.: Poezje (1847).

Fille de France (fr., fij de frans, dcera Francie), dříve označení pro královskou francouzskou princeznu.

Filler Josef (* 1869 v Hostenicích), čes. dramatik lidový, farář v Příchovicích, vydal dram. legendu Svatá Julie a oratorium Svatá Alžběta (Brno, 1913).

Fillér, maďar. označení pro haléř = $^1/_{100}$ koruny.

Film, celuloidový pás s fotografiemi, které lze promítati. ☞ filmový průmysl.

Film abstraktní, je vlastně pohyblivý obraz ☞ absolutního malířství. Obohacuje abstraktní hru optických tvarů o nový prvek, o pohybový rytmus. Průkopníky a-ho f-u, který je prozatím uměním velmi málo známým, jsou: † V. Eggeling, H. Richter, Man Ray.

Filme (angl., blána), poddajná, průhledná blána acetylceluloidy.

Filmová produkce česká. Čechy byly první zemí a Praha prvním městem býv. Rak.-Uherska, kde se počalo s film. výrobou. Archit. Kříženecký přivezl z Paříže první přijímací aparát a film do Prahy v r. 1907 a s počátku filmovalo se jen zcela bez programu (Praha, pražské ulice, skupiny osob a j.). Teprve r. 1909 na výstavišti (Výstava arch. a inž.) natáčen ruch na výstavišti a film hned reklamně promítán na výst. kinu Oezerovč. V r. 1910 sestavena arch. Urbanem první čes. film. spol. Fotokinema-Praha, později přezvaná Asum. V r. 1911 alož. druhá čes. film. spol. Kinofa (řed. Pech), jež natáčela první čes. film (as 250 m) „Pět smyslů člověka“ s populárním J. Švábem-Malostranským v hl. roli. Kinofa pak pokračovala výhradně ve výrobě přír. snímků a s pěkným úspěchem (na mezinár. film. výstavě v Miláně r. 1912 obdržela I. cenu za nejkrásnější fotografii). Kinofa likvid. 1913 pro nedostatek kapitálu. Firma Asum v období 1910—14 vyrobila řadu filmových her a veseloher (Falešný hráč, Esterela, Dáma s barzojem, Amer. souboj a j.), z nichž některé prodány též do Vídně a Pešti. — And. Sedláčková, Alois a Jára Sedláček, Jiří Steimar, akad. malíř Štáfl, Ella Laušmanová byli hl. herci těchto filmů a jich prvním přijím. operat. Münzberger. Za války byla činnost Asumu ochromena. V r. 1914 založil A. Jalovec, řed. bia Illusion, film. spol. Illusion-Film, jež vyrobila též několik čes. filmů (Cholera v Praze, Zkažená krev a j.), ale narukování řed. Jalovce zastavilo její činnost. Za války utichla výroba čes. filmů až do r. 1917, kdy založena ing. Havlem výrobna Lucerna-Film (řed. J. Baláš), jež vyrobila r. 1918 první českou šestiaktovou veselohru Pražští Adamité (rež. A. Fencl, v hl. rolích E. Švandová, R. Kadlec a J. Vošahlík), pak vesel. Zlaté srdíčko, rovněž za režie A. Fencla. V r. 1918 zahájily činnost 4 nové výrobny: Excelsior-Film (bři. Zavřelové a J. Baláš), Praga-Film (Česká banka, řed. A. Fencl), Weteb-Film (W. T. Binovec) a film. spol. Bratři Déglové. Excelsior-Film vyrobil filmy: Utrpením k slávě a Československý Ježíšek. Bři Déglové: O děvčicu a Stavitel chrámu. Z význačnějších výrobků Praga-Filmu byly: Macocha, Šestnáctiletá a Noc na Karlštejně. Weteb-Film docílil prvního pronik. úspěchu filmem: Za svobodu národa a dále filmy: Irča a Lexa, Irča v pensionátě, Plameny života, Poslední radost, Černí myslivci atd. V r. 1919 vešla v život další film. výrobna Poja-Film (maj. A. Jalovec, rež. Vlad. Slavínský), jejíž filmy: Divoká Maryna, Láska je utrpení, Sněženky, Zlatá žena, Děvče ze stříbrné hranice, O velkou cenu a j. doznaly mimořádných úspěchů. V r. 1920 založily film. půjčovny Biografie a American-Film první čes. akc. filmovou továrnu A-B. s prvním čes. filmovým atelierem. Hned první filmy tam vyrobené byly úspěšné: Tam na horách, rež. S. Goldin, Ukřižovaná, rež. J. Orlický, Moderní Magdalena, rež. J. Orlický, a již pronikavého úspěchu dosáhly filmy: Cikáni, rež. K. Anton, Děti osudu, rež. J. Rovenský a Kříž u potoka, rež. J. S. Kolár. Současně v r. 1920 založ. spol. Rex-Film (maj. bři. Škorpilové), jež zhotovila celkem dva

filmy: Zpěv zlata, rež. K. Lamač, a Příchozí z temnot, režie J. S. Kolár, oba úspěšné filmy pozoruhodné uměl. úrovně. Vedle jmenovaných založeno bylo v těch letech ještě několik film. společ., jež po zhotovení 1—2 filmů zanikly a nepřispěly zvlášť významně k historii čes. filmu. V r. 1921 založen Atropos Film (maj. B. Klaner, rež. Sv. Innemann) s řadou úspěšných filmů: Komptoiristka, Zelený automobil a j. Všeobecnou hospodářskou krisi r. 1922 pocítil i čsl. film velice tíživě a rozvrat německé marky zbavil čsl. film nejbližšího a nejlepšího zákazníka. V letech 1922—25 čsl. film vlastně jen živořil. Několik málo vyrobených filmů ročně bylo v nepoměru k dřívějšímu počtu. Teprve ve druhé pol. r. 1925 dík hospodář. konsolidaci středoevrop. a hlavně po upevnění něm. marky začala opět čilejší výroba čsl. filmů. Nebyly sice již zakládány nové výrobny, ale při rostoucím zájmu a poptávce po čsl. filmu samy půjčovny filmů financovaly výrobu čes. filmů, zvláště po mimořádném úspěchu morálním i finančním, jehož docílil podnikatel J. Špelina filmem Vdavky Nanynky Kulichovy, podle rom. Ign. Hermanna, za rež. M. Krňanského. Od té doby také počíná vzestup čsl. filmové výroby. Od r. 1925 do 1928 vyrobena celá řada úspěšných čes. filmů: Do panského stavu, rež. K. Anton, Syn hor, r. Vl. Slavínský, Lucerna, r. K. Lamač, Šest mušketýrů a Pražský flamendr, rež. Přem. Pražský, Werther, rež. E. Hajský, Dobrý voják Švejk, 1. a 2. ep. rež. K. Lamač, 3. ep. Sv. Innemann, J. K. Tyl, rež. Sv. Innemann, Karel Havlíček-Borovský, rež. K. Lamač, Pohádka máje, rež. K. Anton, Falešná kočička, Lásky Kačenky Strnadové, rež. Sv. Innemann, Velbloud uchem jehly, rež. K. Lamač, Batalion, rež. Přem. Pražský, Dům ztraceného štěstí, r. J. Rovenský, Sextánka, rež. J. Medeotti-Boháč, Otec Kondelík a ženich Vejvara, rež. K. Anton, Z lásky, rež. Vl. Slavínský, Filosofka Maja, rež. O. Kmínek, Pohorská vesnice, rež. M. Krňanský, Kreutzerova sonata, rež. G. Machatý, Páter Vojtěch, rež. Mac Frič, atd., jakož i filmy, vytvořené českými umělci v berlínských atelierech: Saxofon-Suzi, Vezmi mne s sebou, Bibi, Anny, pozor, policajt!, rež. K. Lamač. Rok 1929 zastihl český film v plné činnosti. Vyrobeno celkem přes 30 filmů, z nichž zvláště zasluhují zmínky: Erotikon, rež. G. Machatý, Boží mlýny, rež. Medeotti-Boháč, Hříchy lásky, rež. Kar. Lamač, Podskalák, Pražské švadlenky, rež. Př. Pražský, Varhaník u sv. Víta a Chudá holka, rež. M. Frič, Kainovo znamení, rež. O. Kmínek, Její pastorkyňa, rež. R. Měšťák, jež prokázaly znatelný umělecký i technický vzestup čsl. filmu. V r. 1929 natočeny též dva první české velkofilmy, a to: Plukovník Švec, rež. Sv. Innemann, a Svatý Václav, rež. Dr. J. S. Kolár, jež jako kult.-vých. filmy zproštěny povinnosti placení dávky ze zábav, a konečně natočen i první český zvukový a mluvící film Tonka Šibenice, rež. K. Anton. Do počtu úspěš. filmů toho roku patří opět i řada těch, jež vyrobeny v Berlíně s našimi umělci v hl. rolích, jako: Kaviárová princezna a Děvče z USA., rež. K. Lamač. Pro další prosperitu čsl. filmu jsou prozatím nepříznivé podmínky, pokud stále ještě tu není moderně vybavený atelier a pokud také financování filmové výroby setrvává na účastenství kapitálovém více méně náhodovém, stále ještě bez programu velkorysého podnikání. Přistoupí-li pak také ještě s porozuměním stát se svou podporou, může čsl. film vytvořiti umělecko-průmyslovou výrobu takového rozsahu, že při velkém počtu biografických divadel v republice čsl. bude míti jistě též svůj význam národohospodářský.

Filmový průmysl (kinematografie), soubor produkce světelných filmů a spojených s ní výrobních odvětví, a to: tov. výr. celul. filmů, strojů přijímacích, předváděcích, vyvolávání negativů a hotovení positivů (kopií). F. p. datuje se vlastně teprve od 1890; do té doby byl jedině výhradou fy Bratří Pathé v Paříži. F. p. přiveden na nejvyšší stupeň dokonalosti v Americe (Los Angeles, Hollywood). V čelných státech evrop. stávají mocné koncerny f. p., těšící se všestr. podpoře veřejnosti a států; ve SSSR. f. p. je dokonce ve správě státní. — Ve všech státech podléhají v zemi vyrobené a dovážené filmy předchozí censuře, a to z ohledů mravnostních a veř. pořádku; rovněž stávají zápovědi přístupnosti mládeže do 16 let. Zkušební komise sestává z orgánů stát. admin., kruhů uměl. a vychovat. — Rozvoji domácího f. p. je na závadu ostrá konkurence amer., která podepřena jsouc ohromným kapitálem a vybavena všemi soudobými vymoženostmi techn. zatlačuje nízkými cenami evrop. produkci do pozadí, jež ke své záchraně je nucena dovolávati se ochrany a sdružuje se k opatřením před ovládnutím svět. trhu Amerikou. ⚲ kinematografie.

Filmové právo, souhrn právních předpisů, týkajících se filmu a jeho zužitkování v kinematografech. F. p. dotýká se rozličných právních oblastí: právo autorského, zhotovovacího, pracovního (filmových výroben, atelierů), smluvního (koupě, prodej a půjčování filmů); na

kinematograf vztahují se předpisy o koupi, nájmu, smlouvě služební a o dílo. Ku f-ému p-u jest počítati též předpisy o filmové censuře (☞ filmový průmysl). Souhrnná kodifikace f-ého p-a neexistuje, podle rozh. ze 24. 11. 1913 pokládá se film, zvlášť autorem sestrojený, za dílo literární, dramatické ve smyslu zákona z 26. 12. 1895 o ochraně práva autorského.

Film zvukový a mluvící. Snahy oživiti „němý" film zvukem předváděného děje jsou tak staré, jako výroba filmu sama, ba s hlediska fotografického pokusy „fotografovati" zvuk jsou starší nežli film. Již v r. 1862 vídeňský učenec Szemark snažil se fotograficky zachytiti zpěv významných zpěváků, ale bez valných výsledků. R. 1878 prof. Black v Americe fotografoval zvuk pomocí systému, v němž chvění a kývání diafragmy se přenášelo na zrcadlo, odrážející světelný paprsek na foto-plastickou desku (asi jako gramofon. deska s polocitlivým povrchem), uváděnou v pohyb hodinovým mechanismem. Belgický profesor Hermann chtěl zachytiti zvuk pomocí kývajícího zrcadla, jehož paprsky zapisovaly zvuk na fotocitlivý papír, kterýžto princip jest dosud velmi důležitou součástí některých fonofotografických přístrojů, jako na př. u fotofonu dra Hoxa. R. 1892 předváděn v Paříži Chronofotofon Demenyho, jednoho ze zakladatelů a průkopníků kinematografie vůbec. 1894 předváděl T. A. Edison jím vynalezenou kombinaci kinetoskopu a fonografu, již nazval kinetofon. Roku následujícího používáno tohoto přístroje v Gaumontově kinu Kinetoskop Parlor, ale s nevalným úspěchem, neboť synchronisace zvuku a obrazu byla nedokonalá a nesoučasná. V r. 1910 předváděl Edison nový vynález, spojiv fonograf pomocí převodního řemenu s projektorem, čímž dosáhl současné shody zvuku i děje filmu, ale ani tento způsob neměl trvalý úspěch. Zdokonaleným vynálezem Edisonovým byl kamerafon Američana Whitmanna z r. 1905, při němž docílena shoda zvuku a obrazu synchronisací motorů, uvádějících v pohyb fonograf i projekční aparát filmový. V téže době uplatnil se i Gaumontův chronofon na podobném podkladě reprodukčním. Značným pokrokem byl a vlastně začátkem rozvoje zvukové kinematografie jest fotocinématofon anglického inženýra E. A. Lausta, patentovaný 1906, který první zavedl do fotoelektrické kamery selen, měnící elektrovodivost působením světelných paprsků. Princip jest tento: Mikrofon přijímá zvukové vlny a převádí je přes elektrozep, v němž byly zapjaty baterie, do přijimače, filmové komory, který obsahuje elektromagnet, jehož póly spolupůsobí s pružinou kontaktu, na němž je upevněna jedna diafragma. Elektrický proud, vyvolaný chvěním zvukových vln, rozechvěje diafragmu, upevněnou na pružném péru kontaktu mezi zdrojem světla a druhou, nehybnou diafragmou. Obě d. mají podélné průřezy, jimiž proniká na film světlo ze světelného zdroje. Chvění prvé d. (pohyblivé), souhlasné se zvukovými vlnami, mění velikost světelných průřezů d. prvé i druhé, souhlasně měníc intensitu světelného paprsku, dopadajícího na fotocitlivý pás. Záznam zvuku pak jeví se jako klikatá, vlastně vlnitá linie, jejíž šířka závisí na síle zachycovaného zvuku. V r. 1925 Madeler prováděl záznam zvuku diamantovou jehlou, reagující velmi citlivě na chvění membrány mikrofonu. De Forestův fonofilm z r. 1923 byl značným zdokonalením dřívějších poznatků. Výroba a předvádění zvukových filmů došla horečného tempa v Americe, a to v trojí formě: 1. Zvukový film mluvící All talking, t. j. film, provázený veskrze dialogy, event. hudeb. vložkami, tedy úprava, blížící se divadelní hře. 2. Filmy synchronisované se zvukovými efekty, které kromě hudebního doprovodu děje doplněny vložkami písní, recitací, znázornění hluku, uličního šumu, odjezdu vlaků, vlnobití, vřavy bitevní atd. 3. Pouze synchronisované filmy, kde dřívější doprovod hudební jest nyní reprodukován mechanicky (ať již deskami, nebo fotogr. zvukem na filmu), a to doprovodem, který se přimyká k ději, tedy hudbou pro film zvlášť komponovanou. Systémů výrobních i reprodukčních jest celá řada a z nejvýznačnějších jsou: 1. Vitafon a jemu podobné, kde film je provázen deskou gramofonu, a výroba i předvádění sestává zde ze dvou rozdílných procesů. Ve chvíli, kdy se natáčí scéna ve studiu, jest spuštěna gramofonová deska, zachycující zvuky. Odchylka časová však zde nesmí dosáhnouti ⅛ vteřiny, pak jest rozdíl již rušivý. Při předvádění jsou pak též dva rozdílné aparáty, jejichž synchronisace musí býti naprosto přesná. Oba přístroje pracují společně a stane-li se, že film se přetrhne, přestane i zvukový aparát pracovati, jak při výrobě, tak i při předvádění filmu. 2. Movieton přináší fotografovaný zvuk po délce filmu (šířka zvukového pole jest 2 mm a zvuky se registrují v horizontálních liniích, silnější tóny jsou označeny

temněji). Movieton působí pomocí intensity paprsků světelných při závislosti na paprscích gamma. 3. Fotofon má zvukové znaky umístěné po šířce filmu. Rozdíl mezi m. a f. záleží v různosti zvukových znaků na polích filmu. Zvukové políčko fotofonu měří asi 3 mm a zvuky se registrují zubatou, pilovitě křivou linií, zůstavující na filmu s jedné strany světlejší a s druhé strany temnější prostor, měnící své velikosti. V tomto systému jsou gamma paprsky označeny právě onou velikostí bílých plošek, ohraničujících zubatou čáru a působí pomocí světla, procházejícího světlými ploškami. Výroba i předvádění movieton. a fotofon. filmů sestává jen z jednoho procesu, kdy totiž vlastně dva procesy procházejí společně a současně: negativ fixuje zobrazované v té chvíli, kdy políčko zvukové přijímá zvuk. A stejně se děje i reprodukce. Vitafon i movieton používají k zachycení zvuků diafragmy, fotofon zvlášť konstruovaných papírových kuželů. Na samostatný film jest zachycován zvuk při systému Gaumontova cinéfonu. Tím jest možno, stejně jako při vitafonu, reprodukovati film se zvuky i bez nich. Jiné systémy jsou Marconiho, německý multiton, spočívající na elektromagnetických účincích, Tri-Ergon, kde zvuk jest zachycován na políčkách fonografickými znaky atd. Povšechně možno rozděliti systémy na 2 skupiny: 1. Zvuk se zaznamenává fotograficky buď po straně vlastního filmu (fotofon, movieton, fonofilm a j.), nebo na zvláštní film (cinéfon). 2. Zvuk se zaznamenává fonograficky na desku, podobnou gramofonové, synchronisovanou pomocí synchronního motoru, uvádějícího v pohyb projekční film. přístroj i reproduktor zvukového filmu (vitafon, chronofon, kamerafon a j.), nebo fonograficky na filmu (Tri-Ergon). Řada systémů a patentů zjednodušena koncentrací a koncernováním elektroprůmyslu a výroby strojů přijímacích i předváděcích. V Americe jest to Western-Electric Co., v Evropě Küchenmeister-Tobis se svými podniky Ultraphon-Tobis, Tobis-Klangfilm, se svojí mateřskou firmou A. E. G., Siemens, a Telefunken. Samozřejmě, že přístroje zvukových filmů podléhají stále ještě změnám a zdokonalování, podle dosavadních poznatků, zkušeností a připojením nových vynálezů v tomto oboru, na jejichž prostudování a zlepšení zvláště americký průmysl filmový věnuje ročně milionové sumy. Rozšíření zvukových biografů ovšem znamená též přeorientování výroby filmů z němých na zvukové. Tak Western-Electric Co. dodala od srpna 1926 (kdy umístila první stroje svého systému) do června 1930 celkem 6000 reprodukčních aparátů svého systému kinodivadlům celého světa. V přítomné době jediný český atelier filmový A. B. na Vinohradech vybudoval vlastní zvukový atelier s přijímacími aparáty systému Tobis-Klangfilm, a současně blíží se k uskutečnění vybudování velkého film. atelieru v Brně (ve výstavním paláci) pro výrobu filmů jak zvukových tak i němých. Amerika však snaží se podchytiti odbyt svých zvukových filmů ve stejné výši jako až dosud bylo při filmech němých, a proto organisuje na velkém podkladě výrobu svých zvuk. filmů současně v několikajazyčných versích, a tak i řada herců divadelních i filmových českých angažována pro natáčení českých versí. (Prameny a literatura: „Filmový kurýr“, III. a IV. roč.).

Filodémos, řecký filosof z Gadar v Syrii. Žil v 1. stol. př. Kr. Napsal epigramy a četná filosofická díla, z nichž některá byla nalezena v troskách Herkulánea. Vydány byly: O bozích (1917), O zbožnosti (1866), O smrti (1886), O správě domu (1906), O řečnictví (1892—96), O hudbě (1884).

Filochowska Helena (* 1889), pol. spisovatelka. Ukončivši ruské gymn., studovala na Univ. Jagiellonském a v Paříži. Sp.: Nasz Kruk (1910), Czarne łabędzie (1912), Kobieta w masce (1913), Macierzyństwo (1914), Sztylet (1922) a celou řadu novel, cestopisů uveřejnila v souč. časopisech.

Filochowski Wacław (* 1890), pol. novelista. Sp.: Chińskie Cienie (1920), Czarci młyn (1921), Znak (1922), Amulet Ozirisa (1922) a j.

Fiola.

Fiola, hruškovitá láhev, s úzkým hrdlem, používaná v lékárnách.

Filoselle (franc., filosel), odpadky při spřádání hedvábných vláken na hedvábí floretové.

Filoktétés (řec. hrdina), zdědil Hérakleův meč a jedovaté šípy. Při tažení do Troje byl na ostrově Lémnu uštknut hadem. Pro zápach, z rány vycházející, byl ponechán na Lémnu. Když však bylo za 10 let věštěno, že bez jeho šípů nebude Troje dobyto, byl přivezen do ležení a tam Machaonem vyléčen. Když pak usmrtil Parida, padlo město. Jeho osud líčí Sofoklova tragedie F.

Filolaos, řecký filosof, žák Pythagorův; uprchl při pronásledování P. žáků do Lukanie. Podal první nauku P. ve spise „O přírodě“.

Filologie (řec., filein — milovati, logos — slovo), u Platona sdílnost, radost z řeči; pojem f. se však brzo omezuje na literární nebo vědecké snahy a vzdělání. Od renesance označuje se slovem f. věda o řeckém a římském starověku, zračícím se v literatuře a umění. Od konce 18. stol. pak i věda o literatuře a řeči i národů moderních. Dělí se na f. klasickou (řeckou a římskou), a na f. moderní (německou n. germanistiku, anglickou n. anglistiku, románskou n. romanistiku, slovanskou n. slavistiku atd.), dále f. orientální atd. Moderní f. v užším smyslu rozumí se anglistika a romanistika. — I. Klasická filologie. Předmět k. f. jest řecko-římská kultura ve své podstatě a ve svých projevech. Pomocné vědy k. f. jsou: archeologie, starověké dějiny, epigrafika, numismatika, nauka o papyrech. V užším smyslu zabývá se k. f. studiem literatury antické. Snaží se zrekonstruovati originelní znění textů pomocí paleografie, textové kritiky, gramatiky a rétoriky, mluvnickým i věcným rozborem, texty zrevidované vysvětluje a literárně hodnotí. K. f. počala již ve starověku a dosáhla nejvyššího stupně v Alexandrii (Zenodotos, Kallimachos, Eratosthenes, Aristofanes, Aristarchos), a Pergamu (Krates). Kol 100 př. Kr. složil Dionysios Thrax Základy gramatiky, kol 150 po Kr. Apollonios Dyskolos skladbu. Římané napodobovali Řeky i na poli f. Hl. zástupci této vědy jsou: L. Aelius Stilo, M. Terentius Varro, M. Verrius Flaccus, M. Valerius Probus. V Byzanci zabývali se f. studiemi řečtiny Fotios, Suidas, Eustathios, Tzetzes. V záp. Evropě udržela se latina vlivem církve, kdežto řečtina upadla v zapomenutí. Teprve v renesanci vzniká nová věda o antice. V Italii věnují se f. Petrarca, Boccaccio, Chrysoloras, Bessarion, Laskaris, Lorenzo della Valle, Angelo Poliziano, v Německu Reuchlin, Desiderius Erasmus, Melanchthon, Camerarius, ve Francii Budé, Turnèbe, Lambin, Scaliger, Casaubon, Claude de Saumaise, Montfaucon, v Nizozemí Lipsius, Vossius, Grotius, Heinsius, Gronov, Grävius, Hemsterhuis, Valckenaer, Ruhnken, Wyttenbach, v Anglii Bentley, Dawes, Musgrave, Porzon. V nové době byla k. fil. pěstována hlav. v Německu s velmi přesným vědeckým aparátem. Zasloužili se o ni: Wolf, Winkkelmann, Hermann, Böckh, v moderní pak době: Diels, Heinze, Leo, Mommsen, Norden, Robert, Wilamowitz-Moellendorff. K. f. v ČSR: Čsl. věda. Lit.: Böckh: Enzyklopädie und Methodologie d. philolog. Wissenschaften (1886); Kroll: Geschichte d. klass. Ph. (1919). — II. Moderní filologie v užším smyslu. A. Anglistika. Počátek její tvoří prostudování archivů a knihoven zrušených klášterů 1539, kterého se podjali: Leland, Bale, Parker, Cotton. Po předchozích pracích W. Lambardeho napsal Spelman první staroanglický slovník (1626). Whelock a Sommer vydávali staré památky, Junius otiskl staroangl. básně. Hickes vydal 1703—05 první vědeckou mluvnici staroanglickou. Vlivem romantistiky orientovala se i anglistika novějšími metodami, zdůrazňujícími dějiny řeči. Tímto směrem zabývali se Grimms, Bopps, Bosworth, Furnicall, Grein, Zupitza, Wülker, Sievers, Sweet, Skeat. Souběžně rostl zájem i o novou angličtinu, studium dialektů a dějiny nové literatury. Na tomto poli pracovali: Morsbach, Wright, Murray, Brandley, Luick, Wharton, Taine, Legouis Cazamian. — B. Romanistika. a) Filologie italská vzniká již v 15. a 16. stol. zásluhou autorů: P. Bembo, Barbieri Giammaria, Castelvetro Ludovico, Jacopo Corbinelli. Moderní epocha začíná pracemi Dielsovými, Ascoliho a Meyer-Lübkeho. Jejich žáci jsou moderní filologové: Mussafia, Monaci, Parodi, Salvioli, Gorra, Goidanich, Merlo, Battisti, Terracini, Bartoli. Dílo Croceho vytýčilo f. nové obzory. V nejnovější době zabývají se i. f. Vossler, Bertoni, Cannello, Stoppato, Caix. — b) Španělská filologie, počíná Don Enrique de Aragónem, Alonsem se Palencia, Antoniem de Lebrija. Ze starších badatelů vynikají Juan de Valdés, Bernardo Aldrete, Covarrubias, Nicolás Antonio, L. Velásquez, Antonio Sánchez, Bouterwek, Aribau. Staré texty vydávali: Böhl de Faber, Hartzenbusch, Durán, Gayangos, Depping, Wolf, Ticknor. V 19. stol. pracovali o š. f. Delius, Wolf, Hofmann, Schack, Clarus, Amador de los Ríoz, Milá y Fontanals, v cizině pak Gessner, Munthc, Schuchardt, Hanssen, Cuervo, Fitzmaurice-Kelly, Morel-Fatio, Foulché-Delbosc. Moderní vědu zastupují ve Španělsku Menéndez y Pelayo, Menéndez Pidal, Américo Castro, T. Navarro Tomás. Časopis pro š. f. je Revista de Filologia española (od 1914). — c) Franc. filologie vznikla poměrně pozdě, až v 18. století pracemi Raynouardovými, Roquefortovými. V 19. a 20. stol. zabývali se f. f.: Orelli, Fauriel, Uhland, Bekker, Diez, Brunot, Nyrop, Herzog, Vossler, Lerch, Lorck, Spitzer, Salverda de Grave, Dauzat, Raynouard, Fallot, Burguy, Lücking, Gilliéron, Morf, Jud, Jaberg. Vydávání pramenů obstarávali: Foerster, Paris, Meyer, Gautier, Bédier, Stengel, Stimming, Gröber, Suchier, Winckler, lexiko-

grafii: La Curne de Sainte Palaye, Godefroy. Dějiny franc. literatury pěstovali: Petit de Julleville, Lanson, Bédier-Hazard, Darmesteter-Hatzfeld, Morf, Guy, Hettner, Klemperer, Lalous, Brunetiére, Fauquet, Lemaitre, Sainte-Beuve, Taine. — Německou f. ↪: Germanistika, nordickou f. ↪: Nordické jazyky, orientální f. ↪: Orientalistika, slovanskou f. ↪: Slavistika. Čeští filologové jsou uvedeni v článku: Věda v Československu.

Filomates Matouš Dačický z Valkenberka (* v polovině XVI. věku v Dačicích, † kol 1600 v Praze), český přírodovědec a hymnolog, 1573 bakalář, vychovatel v panských rodinách. — Lit.: Jireček, Ruk. 2, 1876, 110.

Filomusus Martin, latinský básník příležitostný, žil koncem XVI. věku v Praze, proslul verši Epithalamium k svatbě Václava Dobřenského (1583). Lit.: Jireček: Ruk. 2, 1876, 111.

Filón, 1. řecký stavitel za času Alexandra Velikého; vystavěl loděnice v Piraeu, zasvěcující chrám v Eleusině se sloup. předsíní. — 2. F. z Byzance, řec. matematik ve III. st. př. Kr. Napsal dílo o mechanice (Mechanica syntaxis). Zachovala se 4. kniha o ohradách, stavbě pevností, válečných stavbách. Jemu přičítaný spis O sedmi divech pochází až ze VI. st. — 3. F. (Judaeus) (* 20 př. Kr., † 50 po Kr.), židovsko-řecký filosof z Alexandrie; přišel 40 po Kr. do Říma jako vůdce poselstva alexandrinských Židů ke Caligulovi. Zprávu o tom podává ve spise Legatio ad Gaium. F. je tvůrce alegorického výkladu bible, kterou pokládal za Hieros Logos sv. knihy, zjevené zasvěcenci Mojžíšovi a prorokům. Dílo jeho obsahuje mystickou hloubku platonské a stoické filosofie. Názory jeho jsou: Biblické stvoření jest totéž, jaké líčí Platon v Timaiu. Židovský zákon jest dán celému lidstvu, jest zákon přírodní, který musí lidstvo naplniti. Židovští patriarchové Abraham, Jakub a Izák jsou personifikací tří cest, které vedou ke ctnosti, a to cesty poznání, cvičení (askese) a přirozeného nadání. Boha pojímá imanantně ve světě, i transcendentně, mimo svět. Vlastnosti Boží, které bible popisuje, jsou jen alegoriemi. Boží andělé jsou síly a ideje, soustředěné v božském Logu. Účelem člověka jest vymaniti se z pout hmoty, následovati Logos a přizpůsobiti se Bohu. Doporučuje extasi, která je osvobození duše z tělesnosti, takže může i v pozemském bytí vznésti se ku hvězdám. Řecky psané dílo bylo vydáno od Cohna, Wendlanda, Reitera v 7 sv. (1896—1928). — 4. Herennios F. z Byblu (Fénicie), řec. gramatik v I. st. po Kr. Napsal mezi 64—140 dílo: O městech a slavných mužích, z nich pocházejících. Zdá se, že je to přepracování díla Sanchuniathonova.

Filonomus Matouš (* 1550 v Benešově), 1582 opat v Emauzích, 1590 vypověděn a † v cizině; katolický bohoslovec a filolog. Vydal Epištoly Svatého Ignácia (1575), Grammatica bohemica (1577) s časoměrným překladem osmi žalmů a Knížka slov českých (1587). Lit.: Jireček, Ruk. 1, 1875, 60.

Filosemité (řec., přátelé Semitů), označení pro odpůrce antisemitismu.

Filosofie (řec., „láska k moudrosti"). Slovo filosof vyskytuje se po prvé u Herakléita, výraz filosofovati u Herodota. Oba výrazy znamenají zde snahu po duševním vzdělání. Pojem filosofie zavedl první Pythagoras, který moudrost připisoval jen bohům, kdežto lidem jen lásku k moudrosti, kterou vyrozumíval znalost všech věcí na nebi i na zemi mimo nás. Platón rozuměl filosofií nejenom lásku k moudrosti, filosofický éros, leč snahu po povznesení života, lidského konání, hodnotě, dobru, účelu a ctnosti, systematické vědění o projevech věčně bytujících ideí. U Aristotela obsahuje filosofie všechny vědy, ona sama jest však vědění o prvních příčinách a principech všeho dění; v metafysice snoubí se v ladný celek výtěžky věd specielních. V antice nebyla však filosofie jen teorie, byla i prožívána v praktickém životě. Tuto její praktickou stránku zdůrazňovali hl. kynikové, stoikové a epikurejci. Podle Cicerona jest filosofie učitelkou života, vynálezkyní zákonů, průvodkyní všeliké ctnosti, podle Epikura „rozumová snaha po životě blaženém". Řekové dělili filosofii ve tři disciplíny: logiku, fysiku a ethiku, ke kterým později přistoupila metafysika, kterou později scholastikové dělili na ontologii a teologii. Stejně tak rozdělila se fysika na kosmogonii a psychologii. 1750 byla do filosofie Baumgartenem uvedena estetika, jakožto nauka o krásnu a jeho projevu v umění. (Srovnej hesla: logika, ethika atd.) Zatím co scholastika prohlubovala principy Aristotelovy filosofie, oddělila se v renesanci filosofie od teologie a jednotlivých věd a osamostatnila se. Od Descartesa nabývá vrchu otázka poměru myšlení k vnějšímu světu, čímž vzniká teorie poznání, neboli noetika, která stává se předběžnou disciplinou každé filosofie, a které Kant zasvětil celý svůj život. Poněvadž noetika vedla k poznání, že veškeré poznání a myšlení jest vázáno na pochody vědomí, stala se psychologie

odvětvím velmi důležitým, ano i základním, neboť vnější svět byl zkoumán jednotlivými vědami odbornými, které však měly rozdílné metody. Následkem toho každá věda snažila se obor svého poznaného materiálu prohloubiti filosoficky, noeticky a své metody podrobiti logickými zkouškami. Tak vznikly disciplíny, pěstované více odbornými učenci než filosofy: přírodní filosofie, filosofie dějin, kultury, řeči, práva, ekonomie, náboženství, umění atd. Není snad vědy a techniky, která by byla nezbudovala svou filosofii, dokonce také byla napsána „filosofie filmu" (R. Harms, 1926). Dnes stojí proti sobě tyto dva názory o podstatě filosofie. Podle jedněch jest filosofie nauka o principiích jednotlivých věd, jejichž metody a základní pojmy stanoví, a systematicky zpracovává. Podle druhých jest světovým názorem (⚲ metafysika, idealismus, materialismus atd.)) a hledá rozřešení základních otázek světa a života, při čemž obrací zrak na celek, hledajíc smysl všeho bytí a dění. Lit.: Drtina: Úvod do filosofie (1929), kde další literatura. — Dějiny filosofie. Obecné dějiny filosofie jednají o světových názorech všech národů pokud nejsou jen náboženskými mythy a dogmaty (Indie, Čína), ale vznikly logickým myšlením a vědeckým badáním. Dějiny filosofie v užším smyslu počínají filosofií řeckou (⚲ řecká literatura). Tato dělí se na dobu předsokratické filosofie přírodní (Thalés, Anaximandros, Anaximenés, Herakleitós, Pythagoras, Xenofanes, Parmenides, Empedokles, Anaxagoras, Demokritós), na dobu sofistiky (Protagoras, Gorgias, Prodikos, Kritias), na dobu klasické filosofie, která počíná Sokratem a vrcholí Platonem a Aristotelem. Pak následuje hellenisticko-římská filosofie, ovládaná školou stoickou (Zenon, Kleanthes, Chrysippos, Panaetios, Poseidonios, Seneca, Epiktet, Mark—Aurel) a epikurejskou (Epikuros, Lucretius) a konečně školou novoplatonskou (Plotin, Iamblichos, Julian Apostata, Proklos). V patristice mísí se vlivy křesťanské s platonismem. Scholastika buduje křesťansko-katolický světový názor pomocí nauky Aristotelovy a Platonovy. Filosofie novověká počíná renesancí (Mikuláš Cuzánský, Giordano Bruno) a brzo stává se majetkem jednotlivých národů. Ve Francii zakládá Descartes moderní rationalismus, v Anglii Bacon Verulamský moderní empirismus. V Německu vycházejí Leibnitz a Kant z anglicko-francouzské filosofie, kterou prohloubili, čímž vznikl kriticismus, na jehož podkladě vyrostl německý idealismus (Fichte, Scheling a Hegel). V přítomné době vládne ve filosofii spor mezi logicismem a psychologismem. Proti positivismu, který ovládl v 19. stol. světovou filosofii (Comte, Spencer), vzniká reakce v idealismu Bergsonově, pragmatismu Jamesově, vitalismu Drieschově. Problémy noetické nabývají vrchu nad problémy metafysickými. Četní filosofové vracejí se k starým myslitelům, takže moderní filosofii můžeme nazvati jako eklektickou. (Driesch k Aristotelovi, Croce k Hegelovi, němečtí novokantovci, katoličtí aristotelo-thomisté a pod.) Lit.: Drtina: Myšlenkový vývoj evropského lidstva; Drtina-Kozák: Úvod do filosofie (1926—29); Krejčí: Filosofie přítomnosti; Filosofie posledních let před válkou (1918).

Filosofie kultury, pojem zavedený H. Rickertem pro označení filosofie duchovních věd (na rozdíl od filosofie přírodní) a duchovních hodnot, do které patří pak i filosofie dějin. U nás se f. k. zabývá dr. Trnka (Člověk a jeho dílo, 1928).

Filostratos, jméno čtyř řeckých sofistů z ostrova Lemnu. 1. F., syn Verův, kterému se připisuje dialog „Nero". 2. Flavius F., 170—250 po Kr. Napsal životopis Apollónia z Tyany, Životy sofistů, Spis o gymnastice, Dopisy, různé erotické hříčky. 3. F., zeť předešlého, napsal spis o psaní dopisů a přičítají se mu Heroikos, dějiny trojských hrdinů, Eikones, popis obrazů. Syn jeho 4. F., napsal rovněž Eikones, ale ne tak zdařile. Lit.: Münscher, Die Philostrate (1907).

Filothea, slavný spis sv. Františka Saleského z r. 1608, psaný klasickou francštinou, přeložený do všech jazyků evr.; do češtiny uvedl jej Jiří Konstanc (1657) Vincenc Žák (1844), Jan Krbec (1843), Fr. Poimon (1865), Jan Desolda (1873) a Kar. Vrátný (1916).

Filou (frc., filů), darebák, šejdíř, filuta, úskočný člověk.

Filous František (* 1799 v Plzni), stavitel v Praze, vyučený zedník, absolvent stavitelského kursu na technice, venkovským stavitelem od r. 1822, zejména u hr. Nostice, vystavěl mnoho staveb v Plzni, Písku, Falknově, Kraslicích a j. Stavitelem v Praze od r. 1840. Byl též přísežným zeměměřičem. R. 1852 nevykonával více živnost, zdržuje se ve Velharticích na Šumavě.

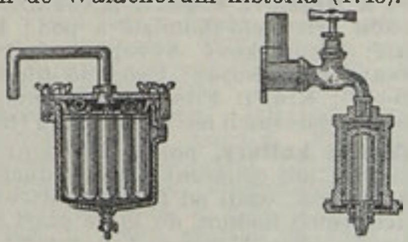
Filoxenos (435—380 př. Kr.), 1. řecký básník dithyrambů. Žil na dvoře Dionysia, od kterého byl na čas poslán z trestu do lomů. Zemřel v Efesu. — 2. (Xenai, Axenaia) (450—522), syrský teolog, vůdce monofysitů. Přeložil bibli a psal kázání a dogmat. pojednání. Spisy jeho vyd. White, Beemstein a Gwynn.

Fils (frc., fís), syn; F. ainé de l'Église (fís éné deleglíz), prvorozený syn církve, titul franc. králů; F. de l'homme (fíz delom), ozn. pro Napoléona II., vévodu zákupského.

Fils Antonín (1730—1760), č. hud. skladatel v Mannheimu a violoncellista.

Filsl Jan, čes. skladatel mší a kontrapunktik, žil v druhé pol. XVIII. věku v Praze. Lit.: Dlabač I. 397.

Filstich Jan (1689—1743), sedmihradský dějepisec. Sp.: Schediasma historicum de Walachorum historia (1743).

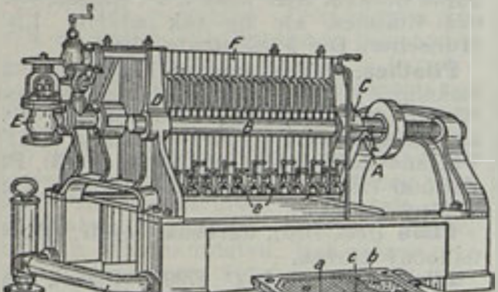

Filtr Berkefeldův.

Filtr Berkefeldův, slouží k čištění vody od bakterií.

Filtrační látka, tlustá tkanina keprovaná, používaná do lisů filtračních.

Filtrační lis, zařízení k oddělení pevných práškovitých látek od kapalin, při kterých se směs lisuje v uzavřeném prostoru, naplněném filtračními látkami. U komorových lisů (↘ obr.) se hmota

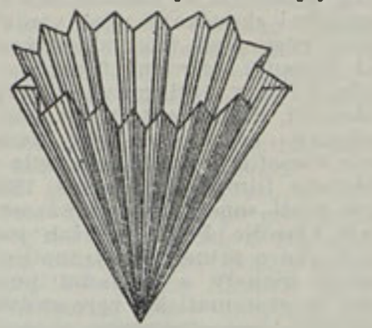

Filtrační lis.

nachází mezi dvěma skříňovitě vybranými deskami. Filtrační látky se upevňují vždy mezi dvě dírkované desky a tvoří takto sadu filtračních komor. Komory se přitlačí šroubem a matkou (A) k protiložisku (D).

Filtrát, kapalina filtrovaná, ↘ filtrace.

Filtrování, rozdělení kapaliny a pevné hmoty pomocí porésní hmoty, která propouští pouze kapalinu. Tvoří-li tuto porésní hmotu tkanivo, nazývá se filtrování též cezením. Porésní těleso se nazývá filtr, filtrum, kolatorium, cedicí látka, propuštěná kapalina je filtrát, kolatura a pevné hmoty tvoří filtrační zbytek. Obyčejně se používá trychtýře z pijavého papíru, který se vkládá do skleněného trychtýře. K rychlejší práci slouží t. zv. hvězdicový filtr. Nejrychleji

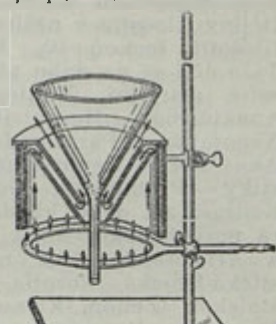

Filtr z pijavého papiru.

pracuje t. zv. ssací filtr, který se vzduchotěsně nasazuje do korkové zátky dvouhrdlové láhve, na jejíž druhé hrdlo se nasazuje vývěva. V obr. 2. je znázorněn porculánový filtr, ze kterého se odssává vzduch. Kapaliny, které papír rozrušují, se filtrují přes asbest, skleněnou vlnu, střelnou bavlnu atd. Nesmí-li filtrát vychladnouti, používá se horko-

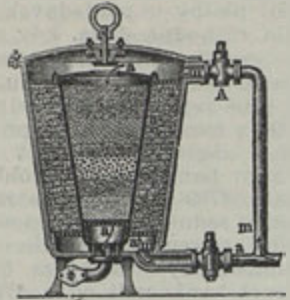
Porculánový filtr.

Horkovzdušný filtr.

vzdušných filtrů (obr. 3.). Též se používají filtrační sáčky, ve kterých zůstává zbytek jako filtrační koláč. Sáčky se věší na dřevěné rámy. V technických závodech se používají filtrační přístroje, sestrojené na principech uvedených laboratorních přístrojů. U filtračních bubnů je cedicí plocha na obvodu bubnu, který se otáčí kol vodorovné osy. Kapalina přichází od obvodu ke středu. Opačnou cestu vykonává kapalina při odstředivkách, kde se centrifugální silou vrhá proti stěnám bubnu. K filtrování vody

slouží t. zv. nerostné filtry. Jsou to obyčejně duté válce, naplněné pískem, porculánem atd. Položíme-li do vody polokouli z lisovaného uhlí, můžeme gumo-

Vodní filtr.

vou hadicí, upevněnou na vrchu uhlu, filtrovanou vodu přímo odebírati. V obr. je znázorněn filtr vodní, ve kterém voda postupně prochází vrstvou vlny, písku, uhlu a oblázků.

Filtry světelné, barevná skla, obarvené vrstvičky želatiny nebo kollodia (suché filtry), nebo v skleněných trubičkách s rovinnými, rovnoběžnými dny uzavřené barevné roztoky (kapalné filtry), které z bílého světla absorbují ke své barvě komplementární složky. Používá se jich ve fysiologické optice, astronomii, hlavně však ve fotografii k utlumení příliš silného světla a k potlačení některých barevných odstínů, na př. při zhotovování snímků v dvoj- a trojbarevné fotografii (↘ fotografie).

Fily (egypt. Pilak), ostrov v Nilu u Asvánu v Hor. Egyptě, 384 m dl., 135 m šir.; nacházejí se na něm četné zříceniny chrámů. Byla tu ctěna Isis. Její chrám byl ozdoben Nektanedem II. (358—345 př. Kr.) sloupovím, pylony a nástěnnými malbami. Nyní jsou F. následkem přehrady u Asvánu každoročně delší čas zatopeny, takže zříceniny velmi trpí. Lit.: Bénédite, Description et histoire de l'île de P. (1893); Lyons, Report on the Island and Temples of P. (1900).

Filzbauer Tadeáš Josef (1786—1834), č. bohoslovec, klas. filolog a censor knih, 1804 premonstrát strahovský. Lit.: ČKD 1836, 161.

Filzig Jan (* 1806 v Pelhřimově), stavitel v Praze r. 1869.

Fimosa (fimosis), vrozené nebo zánětem, rakovinou atd. získané zúžení předkožky pyje, která se nedá vůbec nebo jen velmi nesnadno stáhnouti přes žalud. Následky f. jsou poruchy při močení a místní záněty z nečistoty tím vznikající. Odstranění předkožky u dětí je snadné, u dospělých však jen operací.

Final (z lat.), na konci (finis) jsoucí, závěrečný, konečná uzávěrka v účtárenství a správě pokladní, závěrečné výkazy ročních příjmů a vydání.

Finale (z it., konec), v hudbě poslední věta hudeb. díla (sonaty, symfonie atd.), též konec jednání ve zpěvohře.

Finalis (z lat.), závěrečný tón, ke kterému směřují všecky tóny círk. tóniky.

Finance ↘ peněžní hospodářství.

Finance státní ↘ ČSR.: Čsl. st. hospodářství fin.

Finanční aristokracie (franc. Haute-Finance), peněžní ústavy, prostředkující při uzavírání státních půjček.

Finanční kontrola mezinárodní, dozor nad státy s rozvráceným finančním hospodářstvím, smíšenou mezinár. komisí věřitelských států k odvrácení státního úpadku. Do dob novějších stávaly jedině vnitrostát. fin. kontr. komise jako trvalé výbory (dříve kontr. kom. stát. dluhu, jejíž působnost přešla na Nejv. účetní kontrol. úřad v ČSR.). Podstatným a nejobtížnějším úkolem f. k. m. bylo dbáti toho, aby tímto opatřením státní suverenita ani trvání dotyč. státu neutrpěly. Proto f. k. m. vybudována jest na smlouvách mezinárodních a přísluší jí zkoušeti hosp. plán, činiti proti němu námitky, bdíti nad jeho dodržováním, obstarávati příjmy stát., příp. stát. majetek prodávati neb zastavovati. Tak za egypt. stát. dluh 1876 převzaly sv. č. záruku: Anglie, Francie, Německo, Italie, Rakousko a Rusko. V Turecku 1878: Anglie, Italie, Francie, Rakousko a Německo. V Recku 1897: Anglie, Francie, Německo, Italie, Rakousko a Rusko. V Číně příjmy celní jsou spravov. správou námoř. cel. V Rakousku byla za účelem sanace tamních financí Spol. národů dosazena f. k. m., jejíž správa svěřena do rukou starosty rotterdamského, Zimmermanna, s garantovanou půjčkou 650 mil. zl. korun.

Finanční ministerstvo, jest nejvyšší úřad pro správu financí státních. ↘ fin. úřady čsl.

Finanční patent (úpadkový) z 20. II. 1811, publikovaný 15. III. 1811, vyhlásil v býv. Rakousku zákonnou devalvaci papírových peněz, zvaných bankocetle, jichž velikým převýdajem při nuceném oběhu a nesměnitelnosti za drahý kov byla měna nadobro rozvrácena. Bankocetlí, jichž původně bylo vydáno za 12 milionů zl. a které měly tehdá ažio, obíhalo v r. 1806 za 250 mil. zl. a rok nato již za 500 mil. zl., rok 1809 (válka s Napoléonem) přinesl další zvětšení jich oběhu na 729 mil. zl. a koncem r. 1810 bylo jich v oběhu za 1.060,982.235 zl. Pokračovala inflace tedy rychlým krokem a stej-

ným znehodnocení papírových peněz. Disažio jejich proti kovovým penězům koncem r. 1810 dostoupilo po několik dnů na 1200 (za 100 zl. ve stříbře platilo se 1200 zl. v bankocetlích). K prohlášení oficielní devalvace za tehdejšího presidenta dvorské komory hr. Wallise došlo, když méně radikální plán O'Donellův k ozdravění měny, obsažený v patentu císaře Františka z 26. II. 1810, konvertovati část bankocetlí za směnné listy (Einlösungsscheine) v konvenční měně 100 zl. za 300 zl. v bankocetlích a stáhnouti větší část bankocetlí z oběhu vyplacením hotovými penězi, jež měly býti opatřeny zahraniční výpůjčkou, zajištěnou hypotékárně na státních a církevních statcích, se nezdařil. V úvodu odůvodňoval finanční patent nevyhnutelnost devalvace bankocetlí a v „blahootcovské“ péči vyzvedal naléhavost stabilisace měny; aby bylo zachráněno hospodářství a jmění poddaných, k tomu cíli že je nutno ihned zmenšiti oběh papírových peněz na míru potřebnou k obchodu a zbylé peníze papírové náležitě podložiti. Finanční patent pak obsahoval v hlavních rysech tato ustanovení: Jmenovitá hodnota bankocetlí byla zredukována na pětinu (jeden zlatý o 60 kr. platil pak 12 kr.). Bankocetle byly přeměněny na směnné listy u nás zvané šajny, kterých nemělo býti vydáno více nežli bylo třeba k výměně bankocetlí. Nucený oběh bankocetlí byl koncem ledna 1812 zrušen. Od 15. března 1811 byly šajny jakožto nová vídeňská měna výhradními papírovými penězi. Státní dluh měl zůstati co do kapitálu neztenčený, jenom míra úroková ze státních půjček a obligací byla redukována na polovici. Daně a jiné státní dávky splatné po 15. březnu 1811 bylo platiti buď v šajnech aneb pateronásobným obnosem v bankocetlích. Služné a pense, jakož i jiná správní vydání bylo vypláceti také tak, naproti tomu však všecky příplatky a drahotní přídavky odpadly. Od 15. března 1811 počínaje musily všecky smlouvy mezi rakouskými poddanými pod neplatností jich býti uzavírány ve vídeňské měně; při zápůjčkách poskytnutých v určitém druhu mincí mohlo se však vymíniti zaplacení dluhu v penězích téhož druhu; smlouvy o zápůjčkách a o zboží z ciziny mohly býti uzavírány v kovové měně. Pokud se týkalo splacení dluhů, rozlišoval patent mezi pohledávkami vzniklými před 15. březnem 1811 trojí druh, jednak ty, které měly býti podle smlouvy splaceny určitými penězi, pak ty, jichž zaplacení slíbeno bylo v kovové měně, a konečně všechny ostatní. První bylo zaplatiti podle úmluvy stran, druhé buď v kovové měně aneb plnou hodnotou v šajnech, aneb pateronásobně v bankocetlích. Pro míru (výši) platby u pohledávek třetího druhu byla rozhodna doba, kdy vznikly. Ty, které vznikly před 1. lednem 1799, bylo zaplatiti jak co do kapitálu, tak co do úroků plně (vypůjčil-li si tedy někdo před r. 1799 v bankocetlích na př. 100 zl., byl povinen zaplatiti 100 zl. v šajnech nebo 500 zl. v bankocetlích). Pohledávky z doby od r. 1799 až do konce září 1810 bylo platiti v redukovaném obnosu podle průměrného kursu bankocetlí v době vzniku pohledávky (důvodem toho byl fakt, že kurs bankocetlí od r. 1799 počínaje až do vyhlášení patentu [tedy po 12 let] stále klesal). Patent obsahoval škálu udávající průměrný kurs bankocetlí v jednotlivých měsících od ledna 1799 až do března 1811 včetně. Pohledávky z doby od října 1810 až do března 1811 výjimečně bylo splatiti nikoli podle skutečného průměrného kursu bankocetlí, který se tehdy pohyboval mezi 552—960, nýbrž podle kursu patentem na 500 fixovaného, kterýžto kurs odpovídal zákonné devalvaci. Zde byla tedy řítící se měna podchycena. Příklady přepočtu pohledávek vzniklých v kritické době (od r. 1799—1811) podle fin. patentu: Za nezaplacenou pohledávku 100 zl., vzniklou: v r. 1799, bylo zaplatiti 97 zl. v šajnech nebo 485 zl. v bankocetlích, v r. 1803 77 zl. v šajnech nebo 385 zl. v bankocetlích, v r. 1808 49 zl. v šajnech nebo 245 zl. v bankocetlích, v r. 1810 21 zl. v šajnech nebo 105 zl. v bankocetlích, v r. 1811 20 zl. v šajnech nebo 100 zl. v bankocetlích. Pohledávky splatné již před 15. březnem 1811, které bylo v době splatnosti zaplatiti v bankocetlích podle jejich jmenovité hodnoty, měly se podle jmenovité hodnoty zaplatiti tehdy, nebyly-li včas zaplaceny pro překážku nastalou v osobě věřitelově. Od 10% daně umořovací ze jmění, zavedené dvěma patenty z 8. září 1810 (pozůstatek to sanačního plánu O'Donella) bylo upuštěno a nařízeno, aby daň, pokud byla vybrána, byla poplatníkům vrácena. (Byly to peníze hlavně z Čech.) K finančnímu patentu byly v letech následujících vydány četné doplňující a vysvětlující dekrety a nařízení. Redukcí jmenovité hodnoty bankocetlí na pětinu měla býti zjednána pro papírové peníze parita s mincí stříbrnou; uzákonil tedy finanční patent to, co již dříve vytvořily poměry samy, jím byla dána toliko norma, aby devalvace provedena byla spořádaně. Nejdůležitější

ustanovení fin. patentu o splácení pohledávek odpovídalo tehdá výlučně panující měnové teorii kvantitní, při čemž dlužno uznati, že autoři patentu v tak velice bědné době poctivě se vynasnažili požadavky spravedlnosti prosaditi a co možná staré věřitele chrániti. Hospodářské účinky státního úpadku byly: Zotavila se měna (disažio šajnů v r. 1812 činilo pouze 137); placením daní a dávek plnou hodnotou a redukcí úroků ze státního dluhu zlepšily se státní finance; hmotné poměry státních zaměstnanců, kteří za válek drahotou nejvíce trpěli, se rázem příznivě upravily; stoupnutím kupní ceny peněz zlepšily se poměry soukromých zaměstnanců a dělnictva; majetek reální (pozemkový a domovní), pak výroba a obchod nebyly tím valně dotčeny; ti, kdo v poslední (kritické) době před vyhlášením patentu zaplatili znehodnocenými penězi dobré dluhy ze staré doby, dobře pochodili; nejhůře postiženi byli ti, kdo měli v době vyhlášení státního úpadku bankocetle ve velkém množství doma, pak ti, kdo je v poslední době rozpůjčili neb v peněžních ústavech uložili. Vyhlášení finančního patentu působilo zejména ve Vídni a velikých městech katastrofálně; obyvatelstvo bylo státním bankrotem nanejvýše překvapeno, důvěřovaloť opětovnému konejšení s nejvyšších míst, že k něčemu podobnému nedojde. Scény, které se v Čechách odehrály, líčí Jirásek v románu F. L. Věk. Dodati dlužno, že ustanovení fin. patentu, že má býti šajnů vydáno jen omezené množství, nebylo dodrženo. Rakousko pod neodolatelným tlakem poměrů pomáhalo si i po bankrotu v r. 1811 k penězům jejich tiskem. Do r. 1820 stoupl obnos obíhajících šajnů na 600 milionů zl. Jmenovitá hodnota jejich byla pak oficielně snížena na $^2/_5$, takže nakonec bankocetle poklesly na $^2/_{25}$ jejich jmenovité hodnoty. — Literatura: Dr. Brdlík: Zemědělský majetek a peníze, v Zemědělském archivu r. IX.; v. Mensi: Finanzpatent, Mischler-Ulbrich, österr. Staatswörterbuch; Dr. Stiassný: Der österr. Staatsbankerott vom J. 1811; Beer: Finanzen Österreichs im XIX. Jahrhundert.

Finanční úřady československé, jsou státní orgány povolané podle ústavy spravovati státní finance. Vrcholným místem je ministerstvo financí. Jemu přísluší nejvyšší správa všech finančních záležitostí státu; sem náleží zvláště veřejné dávky, státní úvěr, měna, peněžnictví, zcizování státního majetku, státní dluh, státní rozpočet a osobní věci vyšších finančních úředníků. O právních prostředcích proti rozhodnutím a opatřením nižších finančních úřadů je ministerstvo financí zpravidla poslední instancí. V čele ministerstva financí je ministr financí. Toto ministerstvo (ústřední správa) je rozděleno na více odborů (nyní 9) a presidiální kancelář. Jednotlivé odbory vedou odboroví přednostové. Každý odbor má několik správních oddělení s ministerskými rady jako vedoucími. Příděl agend odborům a správním oddělením se podle potřeby mění. Ministerstvu financí jsou přičleněny revisní odbor a ústřední správa evidence katastru daně pozemkové. Dále je tu zřízena vrchní kvalifikační komise pro stížnosti do kvalifikace finančních úředníků a vrchní disciplinární komise k rozhodování stížností finančních úředníků do rozhodnutí a opatření kárných. Pro službu účetní jest účtárna s mnohými účetními odděleními. Manipulaci obstarávají oddělení kancelářská a pomocné úřady (podatelna, výpravna, spisovna, hospodářský úřad a litografie). V odborech i správních odděleních jsou úředníci konceptní, v účtárně a jejich odděleních úředníci účetní, v manipulaci úředníci kancelářští s pomocnými silami kancelářskými (oficianti, kanc. pomocníci) a zřízenci. Pro obvod každé země je zřízen a ministerstvu financí bezprostředně podřízen zemský finanční úřad s názvem zemské finanční ředitelství v Praze a v Brně, generální finanční ředitelství v Bratislavě a hlavní finanční ředitelství v Užhorodě. Těmto administrativním úřadům II. stolice přísluší obzvláště osobní správa všech kategorií finančních úředníků, kancelářského personálu a zřízenců; pensijní věci všech resortů; dozor na úřadování podřízených úřadů; věci správní a organisační; správa státních budov; správa veřejných dávek ve druhé instanci; rozhodování o odvoláních a stížnostech do rozhodnutí a opatření finančních úřadů I. stolice; sečkávání veřejných dávek; poskytování úlev daňových; vrácení přeplatků; křestní agenda důchodková a j. V čele jmenovaných ředitelstev je president, jehož zástupcem je vicepresident. Agenda je rozvržena podobně jako u ministerstva financí na skupiny a administrativní oddělení. Přednostou skupiny je vládní rada, přednostou administrativního oddělení vládní nebo vrchní finanční rada. Ve správních odděleních ustanoveni jsou úředníci konceptní. Službu účetní obstarávají účtárny s příslušnými odděleními, tu konají službu úředníci účetní. Pro službu manipulační jsou pomocné úřady (podatelna, výpravna, spisovna, hospodářský úřad a tiskárna) a

kancelářská oddělení, kde pracují úředníci kancelářští s potřebným počtem kancelářských sil pomocných a zřizeneckých. U zemských finančních úřadů jsou zřízeny pro finanční úředníky kvalifikační komise a pro všecky finanční zaměstnance komise disciplinární. Zemským finančním úřadům podřízeny jsou vyměřovací úřady I. stolice; v zemích historických jsou to berní správy a okresní finanční ředitelství, na Slovensku a Podkarpatské Rusi finanční ředitelství. Berním správám přísluší vyměřování a správa daní přímých a daně z obratu a přepychové. Jsou zřízeny jakožto správní finanční úřady I. stolice v sídlech okresních (politických) úřadů. Přednostou berní správy je vládní nebo vrchní finanční rada, u menších berních správ konceptní úředník nižší hodnosti. Okresní finanční ředitelství spravují v I. instanci daně nepřímé, poplatky a jiné státní důchodky vyjma daně vyměřované berními správami. Jsou zřízeny vždy pro větší počet soudních okresů. Pro vyměřování poplatků jsou tu zvláštní, dosti samostatná poplatková oddělení, v Praze je agendou tou pověřen samostatný úřad zvaný Úřad pro vyměřování poplatků. Přednostou okresního finančního ředitelství jest okresní finanční ředitel v hodnosti vládního rady nebo vrchního finančního rady. Finanční ředitelství na Slovensku a Podkarpatské Rusi obstarávají v I. instanci jak správu přímých tak nepřímých daní a veškerých státních důchodků. Personál berních správ a okresních finančních ředitelství (finančních ředitelství) sestává z úředníků konceptních, účetních, berních a kancelářských s pomocnými silami kancelářskými a zřízenci. Výkonnými úřady okresních finančních ředitelství (finančních ředitelství) jsou úřady celní, důchodková kontrola (kontrola nepřímých daní uvnitř země) a inspektoráty finanční stráže (kontrola na hranicích). Pro vyměřování daně pozemkové, lehčích poplatků, úroků z prodlení, exekučních poplatků, repartici autonomních přirážek, súčtování plateb, prodej směnečných blanketů, kolků a nákladních listů a vymáhání nedoplatků na veřejných dávkách, jsou zřízeny v sídlech okresních soudů berní úřady, které jsou zároveň soudními depositními a sirotčími pokladnami. Podřízeny jsou ve věcech přímých daní a osobních příslušné berní správě, ve věcech daní nepřímých okresnímu finančnímu ředitelství (finančnímu ředitelství); pokud jde o agendu peněžní a účtovací podléhají v celém státě bezprostředně zemským finančním úřadům, v působnosti jako sirotčí a soudní depositní úřady, podléhají soudům. Z důvodů úsporných se berní úřady postupně zrušují, agenda jejich přechází na resortní úřady. Ve vnitřní Praze zastává súčtování daňových plateb súčtovací oddělení berní správy. Berním úřadům a súčtovacím oddělením přiděleni jsou úředníci berní s pomocnými kancelářskými silami a zřízenci, k nimž náležejí též berní vykonavatelé. Speciálními úřady (orgány) finanční správy jsou finanční prokuratury zastupující erár ve sporech, ústř. státní pokladna, zemské finanční pokladny, ředitelství státního dluhu a hlavní puncovní úřad (tyto všecky podléhají přímo ministerstvu financí); dále technická finanční kontrola konající dozorčí službu v oboru spotřebních daní v příslušných průmyslových podnicích, katastrální měřičské úřady udržující evidenci katastru daně pozemkové, archiv map katastrálních pověřený uschováním katastrálních operátů a prováděním větších prací katastrálních, oddělení pro nové měření pozemků, úřady potravní daně na čáře, chemicko-technické zkušebny finanční správy a kolkovní úřady (tyto všecky jsou přímo podřízeny zemským finančním úřadům). Ministerstvu financí podřízeny jsou též přímo ředitelství tabákové režie a mincovny, v těchto případech jde však o státní podniky. U finančních státních pokladen konají službu úředníci pokladniční. Pro nalézání práva v příčině deliktů důchodkových jsou v zemích historických trestní soudy důchodkové. Na Slovensku a v Podkarpatské Rusi je agenda ta přikázána řádným soudům. Pokud se týče vzdělání úřednictva finančního požaduje se pro službu konceptní u finančních úřadů administrativních absolvování studií právnických a státovědeckých se všemi teoretickými (3) státními zkouškami (které pouhý doktorát práv nenahrazuje) a praktická zkouška u vrchního soudu důchodkového. Konceptní úředníci u finančních prokuratur musí býti doktory práv a musí se podrobiti zkouškám fiskální a advokátní. Úředníci technické finanční kontroly jsou absolventy vysoké školy technické jakožto inženýři chemie. Měřičtí úředníci musí vykázati absolvování střední školy, pak zeměměřický kurs na vysoké škole technické se stát. zkouškami. Úředníci účetní, pokladniční, celní a berní jsou středoškoláci s odbornými praktickými zkouškami. Pro službu u důchodkové kontroly je nyní předepsáno absolvování 6 tříd střední školy a pak zkouška praktická. Úředníci finanční stráže berou se z mužstva finanční stráže

po úspěšném výkonu odborné zkoušky. Pro mužstvo finanční stráže a pro kancelářské pomocné síly (kanc. oficianty a kanc. pomocníky) není předepsáno určité školní vzdělání; taktéž pro zřízence, t. j. osoby, které konají zpravidla jen práce manuální.

Finanční věda, nauka o zásadách podmiňujících hospodářství veřejných těles pokud se týkají opatřování a spravování potřeb. prostředků. Ve f. v. především přihlížeti jest k stát. výdajům a poté k úhradě, ježto míra příjmů je závislá na způsobu a míře výdajů. Výdaje lze rozděliti na výdaje řádné a mimořádné. K oněm náležejí pravidelně se opětující výdaje, k těmto však výdaje neperiodické, mnohdy jen ojedinělé. Rovněž u příjmů dlužno rozeznávati příjmy řádné a mimořádné (ojedinělé). Domácí zdroje příjmů jsou z domén a budov, stát. dolů a hutí, drah, jiných stát. podn., monopolů, regálů (loterní, poštovní, mincovní), daní, cel, tax a poplatků. Lit. Jos. Kaizl, Finanční věda (Praha, 1892).

Finančnictví státní (z lat. finatio, zakončování). Původní význ. „rozhodnutí", poté „dávka". Později výhradně přijato pro příjmy a výdaje státní a obecní ve Francii. K uhájení svého trvání a řešení úkolů fin.-hosp. potřebuje stát hmotných statků a úkonů osobních „státní potřeby". Úkolem fin. správy jest opatřovati, spravovati a upotřebiti prostřed. státu potřebných; „úhrada" (opatření prostředků). Toto hosp. příjmové a výdajové v určitém období slove finančním hospodářstvím. Výsledky této činnosti vykazují dějiny fin. hospodářství a fin. statistika, zvl. k účelům srovnávacím. Souhrnem všech řádů k právní ochraně a pravidel. vývoji financí jednotl. zemí jest právo finanční, které upravuje docílení hosp. plánu, vyměřuje pole působení úřadů a poskytuje občanům právní pomoc při zákrocích (žalobách a stížnostech). Ve věcech soukromoprávních rozhodují ustanovení práva občanského.

Finančnictví fiskální, souhrn zařízení, směřujících k působení na příjmy a vydání státu, obcí a jiných veřejných korporací. Až do začátku 19. stol. byl založen pro každé vydání určitý fond a pro každý fond vlastní pokladna. Pak se uplatnila zásada, aby všechny příjmy státní plynuly (aspoň účetně) do jedné pokladny a aby všechna vydání děla se prostřednictvím této pokladny. Podle stupně centralismu fiskálního finančnictví rozeznáváme: 1. systém jednotné pokladny, při níž jedna pokladna obstarává příjmy a vydání pro všechny úřady (Velká Britanie: všechny úřady mají účet u Bank of England, jež je ústřední pokladnou); 2. systém pokladních správních poboček, kde každá správa (pošty, železnice atd.) má zvláštní účetní úřad; 3. systém úředních pokladen, kdy každý úřad má vlastní pokladnu, i když tento úřad zahrnuje více správních jednotek.

Finančník (franc. financier), úředník, též zaměstnanec fin. správy neb stráže, osoba zabývající se peněžnictvím, finančně silný jedinec.

z Finberka Václav Jan (Svoboda) (* 6. VI. 1869 ve Skutči), ředitel škol a spisovatel. Autor mnoha románů, novel, divad. her, článků liter., národop., cestopis. a přírodop. Překladatel z polštiny a francouzštiny. Napsal také životopis Fr. Jar. Rubeše. Vydal: Zašlé děje (1894 a 1919), Stíny života (1900), Rudé jeřabiny (1903), Hrdá radost (1921), Svatá pravda (1929) a j. Některé práce jeho byly přeloženy.

Finck Heinrich (1445—1527), něm. hud. skladatel; žil v l. 1492—1510 v Krakově.

Finda Josef (* 1874 v Mor. Jemnici), círk. historik, farář v Lípovci, psal o dějinách biskupství olomouckého (Museum 1896, 1898). Lit.: Podlaha, Bibl. 2179.

Findějzen Nikolaj Fedorovič (* 1868), ruský hud. spisovatel a zakladatel čas. Rus. Muzykalnaja Gazeta (1894).

Findel Josef Gabriel (1828—1905), něm. spisovatel, napsal Geschichte der Freimauerei 1861—62 (1900 7. vyd.) a založil časop. Die Bauhütte.

Fin de siècle (franc., fén de siékl, konec století), pařížské modní heslo, titul veselohry F. de Jouvenota a H. Micarda (1888) a označuje zavrhování vztahů k dřívějším stabilním formám a vytvoření nových, v nichž jsou vyjádřeny zjevy zevní úpadku západní kultury na sklonku století.

Findhorn (findhórn), prudká rybnatá ř. v Skotsku, 130 km dl., vzniká v poh. Monadhliadh, protéká romantic. údolím F-ským a vlévá se u vsi F. do Moray Firthu.

Findžán (arab.-pers.), orientální čišky na č. kávu.

Fine (z it.), konec, v hudbě konec díla, zvl. v skladbách Da capo s označením místa, kde končí opakování.

Fines-herbes (frc., finzerb, jemné byliny), v kuchařství zeleninová směs kozalce, petržilky, pažitky, šalotek, pečarek atd., drobně kráj. do jídel.

Finessa (frc.), jemnost, důvtipná elegance, přiléhavá nadhozená chytrost.

Fingal (st. irsky Find-gail, rusovlasý cizinec), titulní rek Mackphersonova eposu, nastolený na král. stolec j.-záp. Skotska, otec pěvce Ossiana.

Fingal Petr, pseud. Frant. Fingla.

Fingalova jeskyně, na j.-záp. pobř. ostr. hebridského Staffa, 113 m dl., 16 m š., 21—36 m vys. Sloupce větš. z šestibok. 17 m vys. čedič. pilířů. Podle bájesloví obry vystavěna za palác reku Fingalovi.

Finger G. V., Ing. (1855—1919), propagátor č. letectví a red. čas. Epocha. Sp.: Aeronaut. studie (1895).

Finger Jakub, stavitel varhan a zhotovitel klavírů v Praze od r. 1843; odešel z Prahy 1844.

Fingerhut Antonín (* v Praze 1775), měšťan a sládek pražský, ᴏ Náprstek.

Fingerhutová Žofie (* 1801 v Hořovicích), majitelka vyučovacího a vychovávacího ústavu pro dívky, zal. 1847.

Fingl František (pseud. Fingal Petr), (* 13. VI. 1889 v Radnicích), redaktor Venkova. Od r. 1908 psal lit. posudky do Dne, Hlasu Národa, redigoval Vzlet a Rozkvět. Měst. divadlo v Plzni vypravilo jeho renesanční komedii Při luně měnivé (1912), drama Hrany (1916), selské drama Branského Frantina (1928) a j. Uranie pak vesel. Klub rozvedených (1921) a j. Romány: Noemi, z r. 1848 (1923), Putifarka (1926), Za károu Tylovou (1927), Pro nová hesla (1926—27), množ. novel a povídek.

Fingované adresy (něm. Deckadressen), při styku telegr. se zámořím (kabelogramech) vznikly snahou společ. kabelových získati svým linkám co nejvíce depeší. Od 1919 z nařízení svět. pošt. unie vyloučeny z dopravy depeše zahr. s fingovanými adresami, ignorující oficielní telegr. sazby.

Fingované směnky, směnky fiktivní na vymyšlené osoby neb na oko opatřené jejich podpisy; ᴏ směnka.

Fingové (hol. Fingoe, fingú, chuďasové), kmen kaferský v kolonii kapské při Ind. oceánu, 1834 pod angl. protektor., osídleni v území zv. Finguland, 2841 km², 75.000 ob.

Finiguerra Maso, vlastně Tommaso di Fini-Guerra (1426—1464), italský zlatník a ciselér. Vasari ho pokládá za prvního mědirytce.

Finis (lat.), konec, účel.

Finish (angl.), zakonční závodů.

Finis Poloniae (lat., konec Polsky), Kościuszkovo domnělé zvolání při jeho zajetí po bitvě u Maciejovic 10. X. 1794; toto rčení jest pozdějšího data a sám K. je popíral. Polští legionáři na znamení protestu proti tomu zpívali: Jeszcze Polska nie zginęla.

Finissage (franc., -áž), poslední úprava předm. zvl. hodin (finisování). Finisseur (-sér), osoba zakončující kresbu v detailech podle předložené skizzy.

Finistère (-tér, Finis terrae), dep. franc. v nejzáp. části Bretaně, 7029 km², 762.514 ob. Hl. m. Quimper.

Finisterre, mys (Finis terrae, lat. konec země), mys s předhořím v s.-záp. Španělsku, tvořící úzký poloostrov F., provincie Coruña. Osada F. (1920) 5883 ob., živících se lovem sardelí. Zde zvítězilo 3. V. 1747 angl. loďstvo pod velením Ansona nad Francouzi pod La Jonquièrem.

Finitor ᴏ Mikuláš Konáč z Hodištkova.

Fink Antonín (1830—1883), č. národohospodář, 1855 advokát v Praze; založil se Sladkovským polit. deník Hlas (1862), zúčastnil se všech národních podniků akciových, v nichž ztratil větší část svého jmění. Lit.: Nekrolog, Nár. L. 1883, 189.

Fink Otto (* 1859), slezský bohoslovec katolický, farář ve Střelíně; psal o portretech Krista v umění výtvarném, některé stati přeloženy do češtiny. Lit.: Podlaha, Bibl. 2179.

Fink Pavel (* 1. VI. 1891 v Zaječově), žurnalista. Za svět. války válečný zpravodaj a red. Českosl. Deníku, listu sibiřské armády. Od 1921 člen redakce Času, později red. Nár. Osvobození. Člen Morav. kola spisov. a Svatoboru. Napsal: Bílý admirál (III. v., nákl. Družstva Morav. kola spis.), Zajetí Babylonské, A tak lidé žili, nežli umírali (drobná prósa), Návrat vítězů, román, a j. Překladatel ruštiny a lotyštiny.

Fink Petr (* 28. VI. 1867 v Horním Hradišti), čes. spisovatel, řídící učitel. Z jeho próz: Přes vlastní krev, román (1922), Na strunách humoru (1922), Z lidské šachovnice (1923).

Fink Vavřinec, malíř v Praze I. v letech 1603—1606.

Finke, jedna z periodicky suchých řek (creeks) austral. vnitrozemí. S řekou Macumba a Warburton-Diamantina-Creek tvoří jezero Eyre.

Finke Fidelio (* 1891), česko-něm. hud. skladatel a od. r. 1919 prof. něm. akad. hud. v Praze. Žák Vít. Nováka a autor četných skladeb orchestr., komorních i klavírních.

Finkel Ludwik (* 1858), prof. university ve Lvově, historik. Sp.: Bibljografia historji polskiej (1891—1914).

Finomanové, finská strana v Rusku od r. 1810, která s počátku jen rovnoprávnost finského jazyka se švédským měla cílem, ale pak se obrátila vůbec proti Švédům (opačná strana byla Svecomanové). Porušťovací politika ruské vlády vedla k rozštěpení této strany na Mladofiny (pokrokové) a Starofiny (konser-

vativní). Na podzim 1918 splynuli Starofinové s germanofilskou částí Mladofinů, ale druhá strana, ententofilští (Dohodě přející) Mladofinové, pokrokoví, určují vnitřní i zahraniční politiku svob. státu finského.

Finové (Suomalaiset), větev finsko-ugrijské jazykové skupiny, obývající sev. a vých. pobřeží Baltského moře, až po jezero Onežské a j.-záp. pobřeží poloostr. Kola. Dělí se na Tawasty a Karely, odlišující se vzrůstem, tvarem obličeje a barvou vlasů. Stykům s živly germánským, ruským, s Lotyši a Litevci nasvědčují názvy nářadí a množství cizích slov. Švédský vliv uplatňoval se od 12. st. po zavedení křesťanství. F. žijí ve dvorech selských mezi polnostmi a lukami, budovy jsou roubené a každá jest opatřena sousedící koupelnou (sauna). Hl. zaměstnáním jest vedle zemědělství dobytkářství a rybolov. Vyznáním jsou F. luterány vedle pravoslavných Karelů.

Finsko (Suomi, švéd. Finland), svob. stát mezi 6—70° s. š. a mezi 19½—32½° v. d., hraničící na s. s Norvéžskem a mořem Severním, na z. se Švédskem, na v. se SSSR. Starým hist. územím je vlastní F. (j.-z. část): Aaland, Satakunta, Österbotten a Nyland na j. a z., dále na vých. Karelie, ve vnitrozemí Tawastland a Sawolaks a Laponsko na sev.

Finský znak.

Povrch a geolog. složení. Celá krajina se svými 35.000 jezery, geolog. a pobřežním složením podobá se východní Skandinavii a pobřeží rovněž je vroubeno nesčetnými ostrůvky (⚲ Finský záliv). Na j. z. ostrovy Aalandské tvoří most do Švédska. F. vzniklo z krystalických břidlic a vyvřelin, vytvořilo 150—200 m vys. štít; diluviální doba ledová pak nesčetná jezera a naplaveniny. Vyšší pahorkatiny jsou řídké, na východ dostupuje povrch 300 m při rozvodí východokarelském. Pobřeží Botnického zálivu je ploché a bohato přírodními přístavy, proto většina větších měst leží při pobřeží.

Vodstvo a podnebí. Největší řeky (většinou odtoky jezer) jsou: Tornea (jež tvoří hranici proti Švédsku) s přítokem Muonio, Kemi, Ulea, Kymmene a do Ladožského jezera vtékající Wuoksen se znamenitými peřejemi Imaterskými. Pro četné peřeje a slapy hodí se jen pro voroplavbu. Síla těchto proudů odhadovaná na 2.6 mil. k. s. je jen z části využita. Z jezer na severu Enari, na vých. jezero Ladožské, dále velký centrální vodní systém, rozdělený na východní (karelský), střední a menší západní. Vodstvo tvoří plochu o 44.286 km². — Podnebí F. jest většinou mírně studené. Na záp. a jižním přímoří převládá vliv východomořský, na sev. podnebí má ráz nordický. Srážek 750—850 mm a dále k sev. ubývají až na 400—450 mm.

Květena a zvířena. Rostlinstvo na krajn. sev. v tundře skytý pouze mechy a lišejníky, k jihu v lesní oblasti objevuje se bříza. V jižnějších polohách mezi břízou, smrkem a borovicí vyvinula se četná rašeliniště. Středoevrop. květeně náleží krajní jižní lem Finska dubem, kdežto lípa, olše, jilm a javor pronikly trochu severněji. — Zvířena. V lesích ojediněle vyskytuje se los; jelenů a srn není. Zajíc žije jen na j.-v., zato hojně je bílých alpských zajíců po celém F. Sever hostí vlky, sovy, tetřevy, tetřívky, jeřábky, bekasiny, sluky, divoké kachny a sovy sněžné. Řeky a jezera jsou rybná (losos, pstruh, moréna, okoun, štika, candát, lešť), na pobřeží sleď, šproty, treska (kabeljau), kambala atd. V Saimě a jezeru Ladožském ostnatý tuleň.

Obyvatelstvo F. (1923): 3,469.402 (na 1 km² pevniny průměrně 10 ob.), 1922: 1,679.430 mužů, 1,723.163 žen. 1924 vystěhovalo se 9899 ob. Podle národnosti 89% Finů, 10% Švédů, něco Němců, Rusů a Loparů. Vyznání 1921: luteránů 98%, pravoslavných 1.6%, řím.-kat. 0.1%. Školství veřejné vykazuje značné pokroky. Universita v Helsinkách měla v r. 1924: 272 učit. a 2946 posluch., polytechnika tamní 86 prof., 705 posl., tamtéž stávají též dvě vys. školy obchodní. V Abo švédská akademie a fin. nár. universita. V 1923 bylo 107 gymn., 14 učit. ústavů a 46 nár. vys. škol. Obecných škol 1923: 4158, odb. škol 218; v r. 1920 bylo pouze 0.7% dospělých analfabetů. Z vědeckých korporací finská a švédská akademie věd, fin. společnost starých památek, zeměpisná společnost. Novinářství 1925: 469, z toho 81 švéd., 323 fin. a 58 dvoujazyčných.

Hospodářské poměry. R. 1920 živilo se 65.1% ob. zemědělstvím, 14.8% průmyslem, 7.2% obchodem. Hospodářství polní ustupuje daleko do pozadí za lesním a dobytkářstvím (pouze 8% plochy) a je odkázáno na dovoz chlebovin. Pěstuje se oves, žito, ječmen, brambory a len, na jihu též konopí a zelenina. Lesy, převážně v majetku státním, kryjí as 60% půdy; většina lesů je jehličnatých. Těží se dříví stavební, palivové a papírovina. Chov dobytka činí značné pokroky. 1923 chováno 400.200 koní, 1,864.000 hov.

dobytka. Máslařství pracovalo pro vývoz. Sobů jest kol 630.000. Též rybářství je značné.

H o r n i c t v í je málo vyvinuto. Těží se něco rudy železné a měděného kyzu. Zlatonosné rýže řeky Ivalojoky upadají a činí se pokusy o jejich vybudování. Významnější jsou lomy výborné žuly a dioritu.

P r ů m y s l mohutní zužitkováním vodní síly a lesního bohatství, zvláště na papírovinu a buničinu. Zasluhuje zmínky též kovoprůmysl a textilnictví v Tampere (Tammerforse).

O b c h o d a d o p r a v a. Dovoz (obilí, mouka, tkaniny, stroje, kovy a uhlí) převyšuje z části vývoz (dříví, dřevovina, papír, máslo, kůže atd.). Námořní dopravu obstarávalo (1925) 324 lodí; hl. přístavy: Helsinki, Hangö, Kotka, Wiborg, Abo, Björneborg, Wasa, Uleaborg. — Železnice: 1924: délka sítě 4583 km (státní) s přípojkou na švédskou síť z Uleaborgu přes Tornea z dob svět. války. 1924: 2603 pošt. úřadů, 5749 km linek telegr., 2971 km telefonu. — Zlatá měna: 39.70 markka = 1 am. dolar.

Ú s t a v a a s t á t n í p o m ě r y. V čele svob. státu podle ústavy ze 17. 7. 1919 stojí na 6 let volený president (od 1925 Lauri Relander). Sněmovna čítá 200 na 3 léta volených poslanců, kabinet tvoří 11 ministrů s kancléřem justičním, jemuž se svolením sněmovny přísluší právo obžaloby presidenta k nejvyššímu soudu. Říšský soud soudí justič. kancléře a nejvyšší hodnostáře. Nejnižšími soud. instancemi jsou na venkově soudy okresní, ve městech pak radniční. — Církev luter. má arcibiskupství v Abo a 4 biskupství. — F. je polit. rozděleno na 9 provincií, z nichž Aaland má samosprávu. — Finance. Podle hosp. plánu 1925 tvořily výdaje 3360 mil. a příjmy 3131 mil. fin. M. — ČSR. je zastoupena konsulátem v Helsinkách a hon. kons. ve Wiipuri (Wiborgu).

O b r a n a z e m ě. Všeob. branná povinnost od 17—52 let (s 12 a 15 měs. akt. službou). Nár. obrana v míru čítá 21.000 mužů a ochrana občanská 100.000 dobře vycvičených dobrovolců. Námořní loďstvo tvoří 6 dělových člunů, 4 stráž. lodi a 3 ponorky.

Z n a k je červený štít, na něm zl. korunovaný lev, držící v přední tlapě obnažený meč a zadní levou tlapou stoupající na šavli. Kolem něho 9 stříbrných růží. — Státní vlajka, modrý položený kříž v bílém poli se znakem. — Řád bílé růže (od r. 1919).

D ě j i n y. F. osídleno zprvu Lopary, poté Finy a v dobách předhistor. předky Švédů. Po třech křižáckých taženích (1157, 1249, 1293) Švédy zavedeno křesťanství a patřilo ke Švédsku do 1809. Dne 29. března 1809 finští stavové holdovali caru Alexandru I. jako svému velkoknížeti, čímž F. spojeno personální unií s Ruskem. Zemi ponechány dřívější výsady a bývalá ústava. Při zavedení vlády sovětů prohlásilo 6. 12. 1917 F. státní samostatnost. Pokus zavedení „rudé" vlády ztroskotal rozhodnou bitvou 2. V. 1918 u Lahti. Mírem s Ruskem 14. X. 1920 uznána státní nezávislost. F. postoupeno bylo území Pečeňgy a slíbena byla Východokarelům vnitřní samospráva. Nato 24. VI. 1921 rozhodnutím Společ. národů (jejíž F. je členem) připadly ostrovy Aalandské k F. bez práva na jejich opevnění se závazkem široké samosprávy.

Finsko-ugrijská jazyková větev v sev.-záp. Asii a sev. Evropě. K ní počítají se Ugriové, Vogulové a na j.-záp. vystěhovalí Maďaři a Finové, tito pak dělí se na větev východní: Syrjäni, Permové, Čeremisové,i Mordvinové, a západní: vlastní Finové, Lopaři, Estonci, Livoni a Čudové. Dosavad pokládán byl záp. Altaj a Urál za jich pravlasť, avšak podle novějších badání jest jí stř. oblasť Volžská. Pro spřízněnost s větví Samojedů obě větve shrnují se v pojem uralský (jazyků uralsko-altajských).

Finská literatura. Jako obyvatelstvo Finska tak i liter. vykazuje dvě skupiny jazykové: švédskou a finskou. Ona spadá až do doby polit. emancipace 1809 a kulminovala v tvorbách Runeberga 1804—77 a Topelia 1818—98. Rozmachem znárodněné lit. v polov. 19. stol. ustupuje švédská do pozadí, ač vytvořila významná díla (⚲ švédská lit.). Finská lit. vznikla v reformaci první f. jaz. tištěnou knihou biskupa Mikaele Agricoly (1508—57), žáka Melanchthonova, který napsal knihy obs. nábož., první čítanku (1542) a překl. Nov. zákona. To byla jazyková studnice k slovnímu obohacení rodícího se spisov. jazyka finského. Poněvadž však živel švédský po tři stol. byl dominujícím, byl jaz. fin. zanedbáván a probouzí se koncem 18. stol. k životu přičiněním biskupa D. Juslenia (1676—1752) a geniálního historika H. G. Porthana (1739—1804). Romantické hnutí ve sbírání nár. jazyk. památek, zachvátivší s poč. 19. stol. celou Evropu, povzbudilo i nadšence finské odkrývati poklady vlastní nár. kultury. Soubor starých lid. písní v národní epos Kalevala (1835, ⚲ Kalevala) E. Lönnrotem byla práce mravenčí píle, neúmorné

vytrvalosti a lásky, prvním i největším činem v tomto oboru a podnítila veliké jazykové a lit. hnutí v zemi. Družina, seskupená v kroužku Runebergově (1831) umožnila Lönnrotovi uveřejniti ohromný badatelský materiál v knize Kanteletar (500 starých písní a 50 balad, 1840) a bohaté sbírce přísloví, hádanek a zaříkání. On vytvořil kolem sebe školu, z níž Eero Salmelaine obstaral 4 sv. fin. pohádek a bájek (1852), kterou dále doplnil a zpracoval Kaarle Krohn (1886). Tím vřadila e l. f. do literatur světových a položila základ tvorbě básnické a vědě národopisné. — V básnictví vynikli: Oksanen (Ahlquist, ↷), Suomio, Aleksis Kivi; v lyrice J. H. Erkko, K. Kramsu, Larin Kyösti, Eino Leino, A. V. Koskenniemi; v prose: P. Päivärinta, Kauppis-Heikki, S. Alkio, Juhami Aho, Teuvo Pakkala, Joh. Linnankoski, F. S. Silanpää. V oboru dramat. vynikli: Minna Cauth, J. H. Erkko, Teuvo Pakkala, Maria Jotuni, z mladých Lauri Haarla 1890 svým úspěšným soc. dramatem Hřích (1924). — Ve vědecké a odborné literatuře stojí v čele zaklad. finské vědy národop. prof. akad. v Abo H. G. Porthan, E. Lönnrot, proslulý vyd. nár. eposu Kalevala, duchaplný filosof-hegelián a státník, J. W. Shellman (1806—1881) a vynikající jazykovědec M. A. Castrén (1813—1842). Zvláště bohatá je finská literatura v oboru jazykozpytu a národopisu.

Finská výprava 1918. Když Svinhufvud (↷) prohlásil 4. XII. 1917 nezávislost Finska, působily tamní bolševické živly proti Finům a bolševici pak 1918 okupovali Finsko. Gen. bar. Mannerheim (↷) organisoval finský odpor a požádal Německo o zakročení. Německo vysadilo na břeh divisi pod gen. v. d. Goltzem, jež dobyla 5. IV. Hango a porazila bolševiky u Karis 6. IV. a osvobodila 13. IV. Helsinki. Od obou vojsk pak poraženi bolševici u Lahti-Tavastehusu 30. IV. a přinuceni ke kapitulaci u Koski (2. V.). Mannerheim mimo to 29. IV. dobyl Viborgu, čímž Finsko úplně osvobozeno.

Finský jazyk, jest vedle jazyka maďarského nejvybudovanějším článkem v jazykové skupině finsko-ugrijské, která náleží k rodině jazyků uralských. F. j. dělí se v nářečí západo- a východofinské (s mnohými dialekty). Řeč spisovná vznikla na podkladě západofinském a je blízka zvučnějšímu vých. dialektu. Oplývá bohatstvím samohlásek podléhajících zákonům vokálové harmonie a nemiluje skupinu souhlásek. Přízvuk je vždy na první slabice. Jako jiné agglutinující řeči, tak i ve f. j. flexe dějí se pouze suffixy. Každou modifikaci vztahů řídí 15 pádů (Helsinki = Helsingfors, Helsinkiin = do H., Helsinkissä = v H.). Jména podstatná nemají ani členů ani rodů. Přisvojov. náměstka tvoří se suffixy (Suomi = Finsko, Suomeni = mé F.). Odvozovacími suffixy může býti vyjadřován význam slovesa, což dodává řeči zvukové barvitosti a výrazné krátkosti, k čemuž přispívá i tvoření zvláštních infinitivních i participiálních tvarů. Bohatství starých slov ukazuje na příbuznost s jazyky indoiránskými, příp. indoevropskými a na slovní obohacení jazyky germ. a ruským.

Finský záliv, nejvýchodnější cíp Baltského moře hraničí na sev. s Finskem, na j. s Estonskem a na vých. s gub. leningradskou, 410 km dl., 50—120 km šir. a 121 m hlub. V jeho středu leží skalní ostrovy Lavansaari a Hogland (Suursaari). Nejvýchodnějším jeho výběžkem je záliv Kronstadtský, spojující ústí Něvy s ostrovem Narova atd. Plavba v pobřežních vodách (šchérách) pro četné skalnaté ostrůvky, žulové útesy a písečné nánosy je nebezpečná, což je z jara zvyšováno ledovou tříští ústících řek. Nejdůležit. přístavy jsou Petrohrad (Leningrad), Wiborg, Kotka, Helsinski, Hangö, Reval, Baltský port.

Finsteraarhorn, nejvyšší vrchol Bernských Alp, 4275 m. F. tvoří středisko skupiny f-ské, nejmohutnější vyvýšeniny švýc. Alp. Tato skupina jest hl. cílem alpské turistiky.

Finstermünz, opevněná soutěska tyrolská, kterou protéká ř. Inn při silnici ze švýcar. dolního Engadinu a směřující k Landecku.

Finta (it. finta, franc. feinte, fént), v šermu a v rohovn. sportu předstíraný výpad (útok, úder); také záminka, úskok.

Fintice, o. na Sl., okr. Prešov, 720 ob. (697 čsl.).

Finžgar Fran Sal. (* 1871), slovinský kněz, povídkář a dramatik. Počal psáti již na gymnasiu a později byl hlavním spolupracovníkem předního listu Dom in svet, kam psal básně, selské povídky, novely ze společenského života a serii povídek a obrázků v moderním stylu. Již v mládí napsal drama Mladi tat, populární hru Divji lovec, v r. 1912 drama Naša kri, r. 1914 selské drama Veriga a Razvalina življenja z r. 1921. Romány: Iz modernega sveta (1904), dvoudílný román z byzant.-jihosl. historie Pod svobodnim solncem (1906—1907). Osud selského děvčete vylíčil v díle Dekla Ančka (1913). Psal i pedagogické črty v Mentoru, kritiky do Zvonu. Za

svět. války uveřejnil serii obrazů a povídek, do nichž uložil tuchu vzkříšení Jugoslavie.

Fiol Świętopełk († 1525 v Levoči), polský tiskař. Tiskl první knihy polské v Krakově v l. 1483—91.

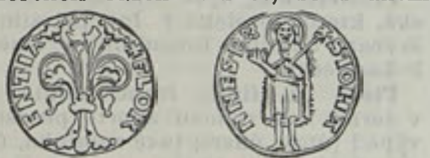
Fiola (řec.), zvl. skleněná nádobka podlouhlého tvaru se zatavenými konci; fiol používá se k uschování sterilisovaných látek, určených k podkožním injekcím, aby jejich sterilnost byla uchována.

Fiorelli Giuseppe (1823—1896), prof. archeologie v Neapoli a od r. 1875 gener. ředitel uměl. památek it. Řídil od r. 1860 vykopávky v Pompejích, kde založil archeol. školu (1868). Sp.: Pompeianarum antiquit. historia (1860—64), Descrizione di Pompei (1875), Gli scavi di Pompei (1861—1872) a j.

Fiorenzo di Lorenzo (* kolem 1445 v Perugii, † kol 1525), malíř, předchůdce Pinturicchiův a Peruginův.

Fioretti di San Francesco, slavná knížka italské literatury, soubor lidových pověstí o světci Františku z Assisi, sebraných v první třetině 14. st. do spisu Actus beati Francisci (1328) a odtud přeložených do lidové italštiny před rokem 1350; dílko veliké svěžesti, přeložené do všech evropských jazyků, do novočeštiny již Sušilem (1853), Lutinovem a Almou Gelatou (1902), nejúplněji Karlem Vrátným u Kuncíře (1921). Lit.: Bitnar, Lid. Listy, 1930.

Fiorino (franc. florin [florén]), r. 1252 ve Florencii ražená mince, se znakem

Florentský fiorino.

lilie a nápisem Florentia na jedné straně a s postavou Jana Křtitele na druhé straně.

Firan, oasa na poloostrově Sinaiském, se zříceninou biskupského sídla. Od 4. stol. stalo se toto místo střediskem klášterního a poustevnického života.

Firbas Josef († kolem 1830 ve Strakonicích), český lékárník a přírodovědec, psal do Vídeň. listů (1815). Lit.: Jungmann 1849, 553.

Firdúsí Hasan Abu-el-Kasim (* kolem 935, † 1020), největší epický básník perský; napsal národní epos Šáh-náme a Júsuf u Zuleichá, kde líčí poměr Josefův k ženě Putifarově. U nás přel. J. Borecký.

Firenze ↷ Florencie.

Fire-test (angl., fajr), zápalný bod oleje.

Firište, vlastně Mohamed Kásim Hindušah (* 1552, † kolem 1623), spisovatel perský, sepsal dějiny indické dynastie Gaznavovců.

Firkin (angl., ferkin), míra = 9 galonů = 40.89 l v USA. a v britských koloniích: 8 galonů = 36.35 l; také váha másla a sýra neb mýdla.

Firkušný Ruda (* 12. II. 1912 v Napajedlích), český pianista. V 6 letech na brněnské konservatoři, kde studuje klavír a mistrovskou školu. Komposici studoval nejprve v Brně u Leoše Janáčka a prof. Jar. Kvapila, pak v Praze u prof. R. Karla a Jos. Suka. Koncertuje již od svého 10. r. v ČSR i v zahraničí (Francie, Německo, Rakousko, Italie, Polsko, Lotyšsko). Jako skladatel vystoupil na veřejnost klavírním Concertinem s orch. a několika písněmi, mimo řadu klavírních skladeb.

Firle, pseud. Emila Pacovského.

Firlefanz (ze starofranc. virelai), píseň k tanci, jarní tanec vesničanů, šibřinky.

Firlejów, p. město ve vých. Haliči, okr. Rohatyn, 1300 ob. Ve svět. válce svedeny tu úporné boje, které skončily ústupem rak.-uher. armády ke Lvovu (20. 8. 1914).

Firm (angl.), pevný, jistý, stálý; cvičený.

Firma (z lat. firmare, upevniti, podepsati, angl. firm), jméno, pod nímž obchodník provozuje svou živnost. Předpisy, jak má býti firma vedena, napsána a o všem, co se jí týká, určuje obchodní zákoník. Seznam firem jest v rejstříku obchodním u obchodních soudů.

Firmus Jiří (1635—1683), český filosof a básník, 1654 jesuita, vydal Philosophia peripathetica (1673) a básně hagiografické (1673). Lit.: Pelcl, Jesuiten 1786, 80.

Firmus (San Fermo), křesťan. svatý, měšťan z Bergamo, byl r. 304 ve Veroně popraven. Svátek 9. srpna.

Firn, věčný sníh; ztvrdlý, zmrzlý sníh, z něhož se časem stane ledovec.

Firth (ferts), ve Skotsku jméno pro mořské zálivy, hluboko do pevniny vnikající; jako fjordy.

Fis (ital. Fa diesis, franc. Fa dièse, angl. F sharp [šárp]), f povýšené ♯ na fis; Fis-dur akord = fis ais cis; Fis-mol akord = fis a cis.

Fiscalini, přistěhovalí a zpola volní služebníci za vlády franckých králů.

Fiscus, ↷ fiskus.

Fisher, baron of Kilverstone, John Arbuthnot (1841—1920), britský velký admirál; sloužil od 1854 a prodělal celý vývoj obrněných lodí, jehož poslední etapa, dreadnought (↷) z r. 1906, je

z velké části jeho ideou. Účastnil se jako velitel „Inflexible" bombardování Alexandrie 1882, od 1886 do 1891 ředitel námořního dělostřelectva a torpéd, 1897 vrchní velitel sev.-amer. stanice, 1899 ve Středomoří, 1903—1909 první námořní lord. V této funkci upozornil na sebe drastickými reformami a autokratickými metodami, jež však v mnohých věcech zlepšily stav loďstva, hl. po stránce materiálu a vedly po různých diskusích ke zřízení admirálního štábu (1912). V té době F. už nebyl členem admirality, reaktivován však za svět. války v říjnu 1914 a vedl s Churchillem energicky tažení proti německým křižníkům; včasné vyslání silné eskádry Sturdeeovy k Falklanským ostrovům (Q↘) jest jeho dílem. Později přišel do sporu s Churchillem, jsa proti výpravě dardanelské, resignoval 15. V., což mělo za následek krisi vlády a zřízení koaličního ministerstva. Byl pak ještě předsedou Výboru pro vynálezy. V stáří velmi radikální, předpovídal úplné změny námořní války vlivem letectva. — Sp.: Memories (1919) a Records (1919) rázu velmi osobního.

Fischart Johann (* kolem 1545—51 ve Štrasburku, † 1590), satirik; protestantský hlasatel protireformace. Ve svých spisech vysmívá se papežské moci, jesuitům a mnišským řádům.

Fischel Jakob, MUDr. (1813—1892), pražský psychiatr a řed. ústavu choromyslných v Praze. Sp.: Prag's Irrenanstalt und ihr Wirken bis incl. 1850 (1853).

Fischer Adam (* r. 1680 v Broumově), malíř miniatur. Na poč. XVIII. stol. žil v Praze.

Fischer Antonín (* 1820 v Praze), hudebník a učitel klavíru v Praze.

Fischer Augustin Colbrie (1863—1925), filosof a unionista; 1907 biskup v Košicích, vyd. De philosophia culturae (1903), studoval podrobně otázky unionistické, 1924 předsedal sjezdu na Velehradě. Lit.: Tumpach, ČKD 1899.

Fischer Augustin Rybařický (1835—1896), pěstitel styků se Srby lužickými a básník, katecheta gymnasia v Plzni; psal o Lužici (Hvězda Olomoucká), vydal Církevní zpěvy (1875). Lit.: Ježek, Zásluhy, 1880, 185.

Fischer Bohumil (* 1864), majitel knihařství v Praze a význ. pracovník v org. živnostenských. Již r. 1896 zvolen starostou společenstva knihařů a r. 1905 povolán do Obch. a živn. komory. Byl také členem rev. N. S., kdež se uplatnil hl. v otázkách živnostenských. Člen Národohosp. ústavu Č. Akademie, člen presidia Zemské živnostenské rady pro Čechy, předseda Svazu knihařů v ČSR. atd.

Fischer Edvard (* 1846), místopisec a homiletik; stal se jesuitou, působil ve Vídni, vydal spis o poutním místě Skoky v Čechách (1908).

Fischer Frant., mědirytec v Praze kolem r. 1663.

Fischer František Maternus, český hudebník a skladatel, 1737 varhaník u sv. Víta v Praze, kde † 1748; zanechal řadu skladeb svatojanských. Lit.: Podlaha, Catalogus mus., 1926, 80.

Fischer Frant. X. (1819—1890), profesor a později ředitel královéhradeckého a litomyšlského gymnasia a vyn. čes. pedagog. Již r. 1864 vydal Nerostopis pro vyš. gymnasia a později četné učebnice aritmetiky, první to české uč. pomůcky pro gymnasia.

Fischer Jakub (* 1798), měšťan pražský (od r. 1838) a obch. s uměleckými předměty a hudebninami.

Fischer Jan Frant. († 1740 v Praze), mědirytec, činný od r. 1712. Od něho jsou rytiny obsahu náboženského, zvláště mariánské (P. M. Bělohorská podle C. Luny), podobizny (arcibisk. Khünburga), architektury, titul. listy knih a j.

Fischer Jan, JUDr., Ing. mont. (* 1871), odb. přednosta min. veř. prací a známý odborník hornický. Napsal četné spisy odb.; doc. horn. práva na vys. škole báňské v Příbrami a předseda Uhelné rady čsl.

Fischer Jindřich (1841—1913), vyn. čes. cukrovarník a člen Mezin. cukerní komise, kdež zastupoval český cukrovarnický průmysl (od r. 1903).

Fischer Jiří, malíř v Praze ok. r. 1748.

Fischer Johann Nep., MUDr. (1797—1847), vyn. pražský lékař oční a profesor očního lékařství na univ. pražské od r. 1830; první ředitel léčebného ústavu pro choroby oční v Praze. Sp.: Lehrbuch der organ. Krankheiten des menschl. Auges (1832).

Fischer Josef (* 23. září 1816 v Praze), ředitel kůru v Loretě na Hradčanech, majitel domu.

Fischer Josef (* 1874 v Zábrzí), slezský bohoslovec, profesor ve Vidnavě; psal o teorii kázání (1908) a o biblistice.

Fischer Josef (1769—1822), vídeňský krajinář a mědirytec, od r. 1793 dvorní mědirytec, od r. 1815 člen Akademie pro výtv. umění a profesor krajinářství. Z jeho obrazů nejznám.: Pohled na Vídeň a Malebná cesta v Pováží.

Fischer Josef Ludvík, PhDr. (* 6. 11. 1894), soukr. docent Masarykovy univ. v Brně, český filosof, knihovník v Olomouci. Díla: Schopenhauer (1921), O vě-

domí (1921), Filosofie, její podstata a problémy (1922), Hovory a zpovědi (1922), St. Simon a A. Comte (1925), Glossy k české otázce (1926), O pravdách a filosofech (1926), Über die Zukunft der europäischen Kultur (1929).

Fischer Josef Mořic (1786—1839), ředitel registratury apelačního soudu v Praze.

Fischer Josef, PhDr. (* 1891), středošk. profesor a český filosof, spoluzakladatel Studentského časop. od r. 1922 a autor četných spisů odbor. Spolupracoval na středoškolské reformě 1925—26.

Fischer Josef Vladislav, JUDr. (* 1785, † po r. 1835), moravský přírodopisec, historik a statistik, advokát v Olomouci. Sp.: Geschichte der K. Hauptstadt Olmütz (1802), Reisen durch Österreich 1801—03 (1803).

Fischer Julius (* 2. 8. 1869 v Jenči), čes. malíř, studoval na pražské akademii u prof. M. Pirnera. Maluje fresky; nejznámější na stropě kostela v Čermísku, vnitřek radnice v Josefově, výzdoba hradu Kokořína a j. Historický malíř, portretista i krajinář.

Fischer Karel (* 1801 v Buchdorfu v Bavorsku, † 1846), výrobce fortepian v Praze od r. 1831.

Fischer Karel Boromejský František (* 1762 v Žatci, † 1833 v Praze), klasický filolog a biblista, rektor Karlovy university, 1833 probošt kapituly svatovítské. Lit.: Podlaha, Series 1, 1912, 306.

Fischer Karel (* 1757), skriptor knihovny v Praze.

Fischer Karel (1844—1908), zn. český stavitel a zakladatel továrny v Letkách. Specialisoval se hl. na stavbu komínů továrních a postavil trestnici pankráckou, pražskou um.-prům. školu a j.

Fischer Karel (1859—1906), mag. úředník pražský, česko-žid. spisovatel a red. Česko-žid. kalendáře a Česko-žid. listů. Má velké zásluhy o rozvoj česko-žid. hnutí.

Fischer Kryštof (1611—1680), český dramatik jesuitský; vyučoval v Praze poesii, napsal několik divad. her a vydal cenné dílo hospodářské De oeconomia suburbana (Praha, 1679). Lit.: Pelcl, Jesuiten, 1786, 37.

Fischer Kryštof (* na poč. 16. st. v Jáchymově, † 1579), luterský bohoslovec a dvorní kazatel v Celle; jeho Postillu dítek přeložil Tomáš Soběslavský Řešátko (1578). Lit.: Jireček, Ruk. 2, 1876, 176.

Fischer Lebrecht (* 1772 v Hanoveru), hudební umělec; jeho syn Karel Vilém herec ve Stavovském divadle v letech 60.

Fischer Ludvík, MUDr. (* 1880), generál zdrav. služby. Po studiích provozoval lékař. praxi v Chicagu. Po vypuknutí svět. války organisoval čes. Národ. sdružení, jež dalo podnět k založení Národní rady českoamerické. R. 1918 organisoval zdravotní dohled čsl. vojsk ve Francii.

Fischer Ludvík, MUDr. (* 1863), předseda Zem. zdrav. rady české, zem. zdrav. referent, oční lékař a vyn. odb. zdrav. zákonodárství. Sp.: O lékařích při stát. úřadech (1901), K otázce o zaopatřování obcí, zvl. venk., nezávadnou vodou (1910).

Fischer Max Heinrich, MUDr. (* 25. 5. 1892), prof. na něm. technice v Praze a soukromý docent něm. univ. v Praze. Spisy: Die Regulationsfunktionen des menschlichen Labyrinthes und die Zusammenhänge mit verwandten Funktionen (1928, Mnichov) a j. Četné články vědecké v něm. odb. listech.

Fischer Michael, malíř, který byl v družině vyslance Bedř. Krekvice, vezoucího dary do Cařihradu r. 1591, aby pro něho kreslil obrazy z cesty.

Fischer Oskar, MUDr. (* 1876, Slaný), prof. psychiatrie a neurologie na něm. univ. pražské, maj. sanatoria ve Veleslavíně a autor četných prací z oboru metapsychologie a psychiatrie.

Fischer Otokar, PhDr. (* 20. V. 1883 v Kolíně n. Lab.), čes. spisovatel. Pseudonymy: O. Frey (v debutech lyriky), bratr Morf — Pavel Horák (v epigramech). Universitní profesor (1909 habilit. na Karlově univers. pro dějiny něm. liter.; 1926 na universitě v Gentu). 1911—12 dramaturg Nár. div. v Praze. Divadel. referent Nár. Listů (za války), poté Práva Lidu. Básník klasický čistého verše a formy, vyškolený zejména německou klasickou literaturou. Svědomitý, zručný překladatel. Napsal: Verše: Království světa (1911), Ozářená okna (1916), Hořící keř (1918), Léto (1920), Kruhy (1921), Hlasy (1923); dramatické práce: Karlštejn (libreto, 1916), Přemyslovci (1918), Herakles (1919), Orloj světa (1921), Otroci (1925). Vědecké práce a essaye: H. v. Kleist a jeho dílo (1912), Friedrich Nietzsche (1913), Otázky literární psychologie (1916), K dramatu (1919), Heine (1924) a j. Překlady: Hofmannsthal: Člověk a smrt; Wedekind: Lulu; Nietzsche: Zarathustra, Zrození tragedie a jiná díla; Kleist: Penthesilea; Schiller: Loupežníci, Z Goethova odkazu; Goethe: Elegie a epigramy, Angelus Silesius; Corneille: Polyeucte; Molière: Sganarelle; Verhaeren: Filip II.; Shakespeare: Makbeth; Shelley: Cenci; Marlowe: Eduard II.; Villon: Balady; Goethe: Faust.

Fischer Pavel, hudebník a skladatel sonát, žil v 2. pol. 18. stol. v Praze jako

kaplan hraběte Hartiga. — Lit.: Dlabač, I., 405.

Fischer Petr, majitel vyuč. ústavu českému jazyku a literatuře v Praze v r. 1848.

Fischer Petr (1809—1892), vyn. odb. lesnický a maj. dřev. závodu na Smíchově; od r. 1867 starostou m. Smíchova. R. 1866 zvolen po Fügnerovi starostou Sokola, r. 1875 starostou Českého klubu a r. 1876 star. okr. zastup. Založil vyšehradský Slavín.

Fischer Richard, JUDr. (* 1872), advokát, národ. a politický pracovník na Olomoucku. R. 1919 zvolen starostou m. Olomouce. Byl též poslancem za stranu pokrokovou v r. 1905—1906 na sněmu moravském a po převratě členem Nár. shromáždění.

Fischer Štěpán, současný překladatel dějepisných spisů, rada vrchního soudu v Praze; vydal Pius VII. a Napoléon (1904).

Fischer Václav (* 1814 ve Vranovicích, † 1862), měditiskař v Praze; jeho otec Antonín (* 1757 ve Vysokém Mýtě, † 1822), býv. důlní šichtář; jeho bratr Antonín (* 1802), knihtiskař.

Fischer Vincenc, malíř v Praze kolem r. 1783.

Fischer Vladimír, Ing. (1870), prof. čes. vys. školy technické v Brně. Projektoval mnoho veřejných budov a r. 1918 organisoval na Slovensku státní službu technickou.

Fischer von Erlach Johann Bernard (* 1656 ve Štyr. Hradci, † 1723), stavitel. Je nejznámější mistr baroka. Navrhl řadu staveb v Praze a ve Vídni. V Praze palác Clam-Gallasův, ve Vídni palác české kanceláře a kostel Karla Borr. Jeho syn a žák Josef Emanuel dokončil započaté stavby a plány. Náhrobky sv. Jana a hr. Šlika u sv. Víta v Praze.

Fischerit, nerost, zelený, vodnatý fosforečňan hlinitý, tv. = 5, nachází se v malých, kosočtverečných krystalech nebo v průhledných kůrách na Uréle a na Slovensku.

Fischern u Karl. Varů, ⚲ Rybáře.

Fischerová Frant., manželka Ignáce F., učitele řečí, majitelka vychovávacího ústavu pro dívky r. 1848.

Fischerová Josefa Frant. Louisa (* 1784), býv. herečka, vlast. jménem Votrubová.

Fischerová Kateřina (* 24. 2. 1830 v Praze), nevl. dcera Martina Mošovského, herečka, provd. 1858 za kupce Basila Juga v Temešváru.

Fischerová-Kvěchová Marie (* 24. 3. 1894 v Kutné Hoře), čes. malířka dětských portretů. Díla: Umělecká výprava dětských knih. Knihy: Našim dětem, Denní život batolátka, Obžinky, Skřivánčí písně, Obrázky do dětských pokojů atd.

Fischl Rudolf, MUDr. (* 12. 2. 1862 ve Vys. Mýtě), prof. dět. nemocí na něm. universitě v Praze a přednosta II. dětské kliniky. Napsal množství odb. publikací, na př.: Lehrbuch der Kinderheilkunde, Therapie der Kinderkrankheiten a j.

Fischol, náhražka jaterního tuku z kvasnic a kysličitého glycero-fosforového vápna.

Fisis, f zvýšené o dva tóny dvojitým křížkem a splývající s g.

Fiskalismus, upřílišené snažení zvětšiti příjmy fisku (eráru).

Fiskální (fiskalista), ten, kdo osvědčuje fiskalismus činem, jmenovitě takový úředník, který vyměřuje daně a dávky, který v pochybnostech rozhoduje téměř vždy pro erár, často na škodu poplatníků.

Fiskální úřad neboli komorní prokuratura byl v českých zemích úřad, určený k ochraně právních zájmů státu a některých veřejných fondů, jakož i k zastupování jich před soudy. V roce 1850 byly tyto úřady přeměněny ve finanční prokuratury.

Fiskální zkouška, praktická zkouška, předepsaná pro mladé právní úředníky u finančních prokuratur k dosažení vyšší neb definitivní služební hodnosti (adjunkta, komisaře). Kromě této zkoušky musí se právní úředníci finančních prokuratur podrobiti zkoušce advokátní.

Fiskus (lat. fiscus), znamenal původně koš. Za římského císařství označovány byly tím slovem důchody císařovy snad proto, že byly vybírány v koších, později císařské pokladny pro důchody z císař. provincií na rozdíl jednak od pokladen státních (aerarium publicum a patrimonium populi publicum), jednak od soukromého jmění císařova (patrimonium privatum). Ve středověku užívalo se pojmenování fiskus jak pro pokladnu státní, tak pro jmění panovníkovo. Dnes má slovo fiskus ustálený význam, značí totéž jako erár neb státní pokladna. Fiskus je stát v jeho majetkoprávních vztazích k jiným majetkovým subjektům jako nositel práv a závazků. Po stránce materiálně-právní je zejména vlastníkem, věřitelem a dlužníkem; po stránce formálně-právní stranou v procesu civilním, v řízení konkursním a nesporném, žalobcem neb soukromým účastníkem jakožto poškozený v procesu trestním. V jednotném státě, jako je Československo, může býti fiskus (erár) jen jeden. Je-li řeč o fisku (eráru) berním, poštovním, železničním, justičním, vojenském atd., míní

se tím orgány, oprávněné pro stát peníze přijímati a vydávati. Tyto nemohou mezi sebou právní jednání uzavírati, poněvadž nejsou osobami ve smyslu právním a tudíž právními subjekty a jestliže na př. ve státní budově, vystavěné pro poštu, jest také umístěn finanční úřad anebo soud a přispívá-li za to poštovnímu eráru erár finanční nebo justiční příspěvkem na udržování, správu a amortisaci té budovy stanovený obyčejně podle plošné výměry užívaných místností, děje se tak z důvodů státního rozpočtu, který u nás sdělává se podle jednotlivých správních odvětví. Ve státu složeném (spolkový stát, spolek států) dlužno rozeznávati samostatný fiskus říšský od samostatných fisků jednotlivých připojených států. Fisku (eráru) příslušejí některá zvláštní práva, jako právo na odúmrtí a jiné kaducity (stará deposita), právo na peněžní pokuty a j., pak některá přednostní práva jako zákonné zástavní právo k zajištění daní, poplatků a dávek, privilegované postavení v konkursu a výhody jako mimořádné 40leté vydržení a promlčení a j. Ve sporech eráru je podle zákona povolána k jeho zastupování v zemích historických finanční prokuratura, na Slovensku a v Podkarpatské Rusi zvláštní oddělení zemského finančního úřadu. — Lit.: Ulbrich: Staatswörterbuch.

Fismann František (1722—1774), skladatel a virtuos na housle, 1742 Milosrdný bratr, žák mistra Tůmy. Lit.: Dlabač, I., 406.

Fissura, štěpné oddělení tkáně, obzvlášť na kostech; liší se od zlomeniny tím, že rozdělené části kostí nejsou ani posunuty, ani odděleny od sebe.

Fistula, ☞ píštěl.

Fistularia, ☞ lulanka.

Fistule, ☞ hlas.

Fistulina, houba, patřící k chorošům (Polyporaceae), plodnice jazykovitá, ma-

Fistulina.

sitá, přirostlá bokem, červená, vespod rourky s výtrusonosným rouškem, roní červenou šťávu; roste na dubech.

Fiš, o. na Slovensku, okr. Vráble, 1492 ob. (1387 čs.).

Fiš, o. na Slov., okr. Komárno, 714 ob. (2 čs.).

Fišar, o. na Sl., okr. Michalovce, 309 ob. (257 čs.).

Fišara Karel (* 25. 10. 1867 v Příkopích na Moravě), ředitel č. státní obch. akademie a docent zeměpisu na Zemědělské a technické vys. škole v Brně, dlouholetý předseda brněnské Matice školské, zakladatel četných hospodářských, národních a kultur. korporací moravských.

Fišer František (* 15. 11. 1889 v Radnicích u Rokycan), malíř histor. a krajinář.

Fišer Jan (1843—1893), čes. spisovatel a učitel v Heřm. Městci. Napsal několik knih pro mládež.

Fišer Josef (* 1885 v Č. Brodě), čes. herec, od 16 let u venk. společ., krátce na Smíchově. 1907 u Měst. div. na Vinohradech, 1909 v Brně, rok u slov. nár. div. v Lublani, od r. 1913 u měst. div. v Plzni, 1919—22, kdy bylo divadlo v obecní správě, artist. ředitelem, od 1922 šéfrežisérem činohry. V r. 1929 vyznamenán stát. cenou za režii. Herec charakt. rolí, režis. moderních směrů.

Fišer Josef, obrozenský spisovatel modliteb; vydal Sebrané modlitby (Jindřichův Hradec, 1846).

Fišera Karel (* 19. II. 1876 v Ml. Vožici), odb. učitel, malíř-krajinář. Jest členem Syndikátu výtvar. umělců a vystavoval svoje práce v Praze i na venkově. Maluje zátiší a hlavně náladové krajiny, též práce grafické a dekorativní.

Fišerová Antonie (* 5. V. 1889 v Plzni), česká herečka, žačka M. Hübnerové, od 1908—16 členem Měst. div. v Plzni.

Fiškus, medik, zaměstnaný na klinikách k pomocným pracím lékařským.

Fisz Zenon (pseud. Padalica Tadeusz) (1820—1870), zn. polský spisovatel a zakladatel petrohrad. časopisu Gwiazda.

Fit (angl., hotový, schopný), při dostizích označení pro schopného koně; též označení dobré formy atletů a sportovců.

Fitingof-Šelj (Vietinghof-Scheel) Boris Alexandrovič (1829—1901), ruský hud. skladatel; složil opery: Mazepa (1859), Tamara (1886), Juan de Tenorio (1888), četná oratoria a skladby komorní. Napsal též svoje Vzpomínky z r. 1848—98.

Fitsche Frant. (* 1779), malíř v Praze, měšťanem pražským od r. 1803.

Fittelberg Grzegorz (* 1879), polský hudební skladatel, 1919—21 kapelník opery v Leningradě. Složil symf. básně: Píseň o sokolu, V hloubi moře, Protesilaos a Laodamia, četné skladby komorní, ouvertury a symfonie.

Fittings (angl.), kolínko, předmět, jenž spojuje při plynovém osvětlení plynovou rouru s hořáky nebo s lampami.

Fittri (Bulala), území ve středním Sudánu. Říše, jež byla mocná za dob Leo Africana, jest pojmenována podle laguny F., zbytku to přítoku Čadského jezera.

Fitz (staronormanské fiz, z lat. filius, syn), označuje potomka a dává se před jméno, na př. Fitzwilliam. Někdy znamená také nemanželský původ, jako u přirozených synů králů anglických, na př. Fitzjames.

Fitzgerald (-džereld) Edward, lord (1763—1798), bojoval v anglickém vojsku v Americe. Měl v úmyslu odtrhnout Irsko od Anglie s franc. pomocí.

Fitzgerald Edward (1809—1883), angl. spisovatel; byl činný hlavně jako překladatel. Napsal: Six Drames of Calderon, Freely Translated, napodobeninu perského díla Rubáiyat.

Fitzmaurice George (* 1882 v Paříži), malíř, pak scenárista a filmový režisér v Hollywoodu.

Fitzmaurice-Kelly James (1857—1923), angl. hispanolog a prof. španělštiny na univ. v Liverpoolu. Sp.: A story of Spanish Literature (přel. do č. Zd. Foustkovou a J. Borovičkou, 1912).

Fitzroya patagonica.

Fitzroya Hook fil., z čeledi Cypressaceae se 2 druhy: F. patagonica Hook. fil. (viz obr.), 30 m vysoký strom, nejčastěji s trojčetnými přesleny, s úzkými, 6—8 mm dlouhými jehlicemi, roste v jižní Chile, pěstována také v Evropě; skýtá červené, pevné dřevo. F. archeri Benth. jest keř v Tasmanii.

Bývalý znak Fiume.

Fiume (chorv. Rjeka), it. město s (1925) 46.845 ob., leží u skalnatého úpatí Krasu, skládá se ze starého města s křivými uličkami a z nového se širokými třídami a nádhernými budovami. Má chráněný přístav, techniku, divadlo, museum a j. Původně svobodný přístav, byla F. Marií Teresií přivtělena k Uhrám jako corpus separatum. Maďaři učinili mnoho pro stavbu přístavu a pro vývoj města. Roku 1919 byla obsazena násilně d'Annunziem a smlouvou z r. 1924 připadla definitivně Italii.

Five-o'clock-tea (angl., fajv-oklok-tí), čaj o páté; často pouze five-o'clock, odpolední společnost.

Fix, stálý, pevný, též obratný, čilý.

Fix, pseud. Xavera Menharda-Litoměřického.

Fixace v bakteriologii, ustálení zkoumané látky na krycím sklíčku buď horkem neb methylalkoholem a j.

Fixace (lat.), v drobnohledném zkoumání umrtvení tkáně živ. individuí tak rychle, aby jejich histolog. stavba byla zachována. Obyčejně se tak děje vys. teplem neb tekutinami, na př. alkoholem, sublimátem, formalinem, kyselinou octovou atd.

Fixace, zdaňovací metoda obzvláště při přepychových daních, při níž se výnos paušalisuje v těch případech, kde by se kontrola pro malý rozsah podniku nevyplácela.

Fixage, ustálení, upevnění, na př. v barvířství ustálení barviva na látku; ve fotografii ustálení vyvolaného obrazu na citlivé desce fotograf. neb na filmu, též na papíru při vyvolávacích procesech, aby se působením světla a vzduchu obraz neměnil. Obyčejně se používá jako ustalovače roztoku sirnatanu sodného v poměru 1:5 až 1:10. ⤷ fotografie.

Fixativ, prostředek k ustálení křídových maleb, aby byly uchráněny od smazání. Kresba se postříká pomocí rozprašovače mlékem a roztokem šelaku. Přístroj k tomu fixatér.

Fixa vincta (lat.), pevné předměty přibité, přinýtované, připevněné na zemi atd., t. j. všechno to, co je trvale připevněno na budově nebo uvnitř.

Fixní (lat.), pevný, připevněný; v chemii stálý v žáru, netěkavý (hydroxyd sodný a draselný na rozdíl od amonného).

Fixní idea, laické označení pro utkvělé představy a domnělé představy.

Fixní obchod, při němž jest smluveno, že výkon děje se během určitého období nebo v určitém termínu (kup s fixním dodáním). Uzavřít obchod per ultimo fixně a na den značí, že se stanoví odběr nebo dodání efektů na určitý den.

Fixovati (lat.), upevniti, stanoviti, určiti; ostře pozorovati.

Fixovati (in bianco nebo à découvert, a dekuvér, prodat), bursovní výraz pro prodej v určitém údobí, aniž by dotyčný měl papír v držení; spekulovat na baisse.

Fixum (lat.), něco určitého, jmenovitě pevný roční plat (fixum salarium) proti vedlejším požitkům, také paušální obnos, jejž jest zapraviti místo jednotlivých dá-

vek a úkonů, nebo náhrada za pravidelná vydání.

Fiz (angl., fis), chlazený nápoj z citronu, pálenky a vejce.

Fizírek Ondřej Bartoloměj (* koncem 16. st. v Hradci Jindř.), český hudební buditel, 1631 děkan na Mělníce, 1642 probošt jindřichohradecký; vydal Auřad povinnosti duchovní mělnickému bratrstvu literátskému (1631). Lit.: Podlaha, ČČM., 1891, 307.

Fjodorovič Lev Vasiljevič (* 1854), rus. národohospodář, prof. university novorosijské. Sp.: Istoria polit. ekonomii (1900), Teoria polit. ekon. (1901).

Fjord Olaf (* 12. VIII. 1897 v Oslo). Studoval bohosloví, jehož zanechal, a stal se učitelem zpěvu, nyní populární herec filmový.

Fjordy, dlouhé, úzké a hluboké zátoky, zarývající se hluboko do vnitrozemí; nalézají se ponejvíce na poloostrově Skandinávském, Novém Zeelandě, v Severní a v Jižní Americe, obzvláště pak v krajinách polárních. Vznikly z erosí utvořených údolí, kde v době ledové byly ledovce a klesnutím země se zalily mořem.

Fl. (nebo F), chemické označení pro 1 atom fluoru.

F. l. a., dříve na receptech: fiat lege artis (lat.), umělá příprava.

Flacius Matyáš, vlastně Vlašič, zvaný Illyricus (* 1520 v Labině v Istrii), luterský učenec, odpůrce katolické církve, proti níž vydal Ecclesiae historia secundum singulas..., krátce zvané Magdeburské centurie (1559—1574), jež vzbudily i u českých katolíků prudký odpor; † 1575 ve Frankfurtě nad Mohanem, nedočkav se ukončení celého souboru.

Flacourtia Inss., z čeledi Flacourtieae, níz. stromky nebo keře, asi 15 druhů, nejvíce v Asii, méně v Africe. F. ramontchi L'Hérit. (slivouch), batako neb madagaskarské švestky zvaný, pěstován je v již. Asii, Egyptě a jižní Africe pro velké, kulaté, jedlé plody. Pro plody ve velikosti třešně se pěstuje F. jagomas Miq., F. rukam Zoll. et Mor. v jižní Africe a na Malajském souostroví. Tvrdého dřeva se používá jako stavebního materiálu.

Flacourtia ramontchi L'Hérit. (b—c plod.)

Flagellanti (mrskači), společnosti v 13.—15. st., jež snažily se dosíci odpuštění hříchů bičováním. Bylo církevně zakázáno papežem Klementem VI.

Flagellata, ♃ bičíkovci.

Flagellomanie, snaha nahradit nebo stupňovat pohlavní požitek aktivním nebo pasivním bičováním. Tato vášeň rozmohla se zvlášť ve starověku ve spojitosti s flagelantstvím. Kořeny flagellomanie tkví v náboženských a erotických citech.

Flagellum (lat.), důtky. — V botanice výhonek. — Ve středověkém válečnictví jest f. údernou zbraní.

Flageolett (franc., flažolet), 1. malý dechový nástroj, používaný v Belgii a ve Francii, o jednu oktávu výše laděný než obyčejná flétna; 2. u smyčcových nástrojů flétnové, měkké tóny, vzniklé jemným dotekem struny na uzlu chvění.

Flagrantní (lat.), hořící, žhavý, ležící před očima. Crimen (delictum) flagrans, zločin, při němž byl pachatel dopaden při činu (in flagranti).

Flach Józef (* 1873), pol. kritik a publicista. Sp.: Studja nad współczesnym dramatem niemieckim, G. Hauptmann (1898). St. Wyspiański (1908), Sprawa Muzeum Narodowego w Rapperswylu (1912).

Flache Julius (* 7. XI. 1892 v Budapešti), slov. malíř. Uvedl v život Jednotu výtvarných umělců na Slovensku, kterou řídí. Studoval v Budapešti a ve Vídni. Po svět. válce se usadil v Báň. Bystřici. Je malíř moder. směrů neoklasických.

Fláje, o. v Č., okr. Duchcov, 1099 ob. (6 čs.).

Flajšhans Václav (* 1866 v Praze), český filolog a literární historik, profesor gymnasia, 1900 člen Čes. Akademie, žák Gebauerův; věnoval se zprvu studiu novočeské literatury, psal o Počátcích literární činnosti Josefa Dobrovského (1895), Spory Dobrovského s Thámem (1896) a Modrý abbé (1923), přispěl k otázkám máchovským diplomatickým otiskem Máje (1905) s cenným úvodem a vydáním faksimile Máje (1916), vydal první větší monografii o Svatopluku Čechovi, dílo a člověk (1906) a Tři kritiky (1901). Záhy však obrátil všechen zřetel k literatuře staročeské, do níž v odporu ke Gebauerovi zařazoval i básně podvrhů, vydal Boj o Rukopisy (1896) a Podrobný seznam slov Rukopisu Královédvorského (1897), zajímal se o Knihy české v knihovnách švédských a ruských (1897), od roku 1898 počal soustavně badati v otázkách husovských, učiniv mnoho cenných objevů; vydal Literární činnost Mistra Jana Husi (1900) a k ní se pojící Odpověď Listům Filologickým (1900), současně počal otiskovati řadu podnětných statí:

K literární činnosti Mistra Jana Husi ve Věstníku Čes. Akademie (od 1900), vydal novočesky a s obrazy Postillu Husovu (1900), doprovodiv ji studií v Osvětě (1900), vydal latinsky osm svazků Mag. Joannis Hus opera omnia (1903—1908), současně i český soubor o šesti svazcích Mistra Jana Husi Sebrané spisy (od 1903), obšírně vyložil život i práci ve spise Mistr Jan řečený Hus z Husince (1901—1904), specielní otázky objasnil v statích Předchůdcové Husovi (Věstník ČAk. 1904), Hus a Wiklif (ČMMor. 1904), Pražští theologové kolem roku 1400 (ČČMus. 1905), populárně napsal Hus, jeho život a dílo (1905), k jubileu vydal Mistr Jan Hus (Matice Lidu, 1915), podle pramenů tři svazky Listů Husových (1915), tři svazky Obran Husových (1916) a dvaadvacet dokumentů Mistr Jan Hus a národ český (1918). Do jiných oblastí zasáhl vydáním Milionu Marka Pola (společně s Práškem, 1902), průpravným souborem Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého (prolegomena a texty, 1903), objevitelským souhrnem staročeského příslovnictví Česká přísloví (1911—1913), vědecky založeným vydáním Hájkovy Kroniky (dosud tři díly, 1918—1929), Dalimilovy Kroniky (1920) a edicí O mučednících českých knihy patery (1917). Starou i novou literaturu zachytil v látkově bohatém Písemnictví českém slovem i obrazem (1901). Do oboru mluvnického zasáhl svou rukovětí českého pravopisu, mluvnice a fraseologie Slovník český (1902), dějinami češtiny a slovenštiny Náš jazyk mateřský (1924), částečně i svou bohatou sbírkou aforismů Živá slova (1915). — Lit.: Noha, Lid. Noviny 1924. Topičův Sborník III. 522. Zvon XVI. 575.

Flajšhansová Jindřiška (* 1868), starostka Ženského Výrobního spolku od r. 1910 a místopředsedkyně Čes. svazu slepců. Získala si velké zásluhy o reorganisaci obch. a prům. školství dívčího.

Flajšhansová Jindřiška, provdaná Hušková, PhDr. (12. II. 1898), filolog románský; sestavila podrob. bibliografii díla Svatopluka Čecha pro monografii Flajšhansovu (Q), věnovala se literatuře rumunské, otiskla Počátky rumunské literatury za vlivu husitského, (Č. M. Filol. VIII. 91), Rumuni, jich kulturní minulost a přítomnost se zvláštním zřetelem ke stykům se Slovany (Prúdy 1922).

Flajšhansová (roz. Hingstová) Vilma (* 12. X. 1879), česká operní pěvkyně, od r. 1903—6 první altistka opery Měst. div. v Plzni.

Flakes (angl., fleks, cerealin, frumentum), bílé tvrdé deštičky z rozmělněné kukuřice, vyrobené za vlhka mezi horkými válci; používají se v angl. a amer. pivovarnictví místo sladu.

Flakon (franc. flacon), lahvička z broušeného skla; slouží k úschově vonných esencí.

Fláma, flamendr, přezdívka darmošlapů, hýřilů, pijáků. Jméno povstalo od četných Vlámů, kteří v Praze po válce třicetileté hýřili.

Flamborough Head (flemböro-hed), úbočí na pobřeží Yorkshire (Anglie) s majákem.

Flamboyant (franc., flãboajã), forma pozdně gotického slohu, používaná v 15. a 16. st. ve Francii a Anglii s ornamenty ve formě plamenů.

Flamen Albert, vlám. mědirytec; pracoval v polovici 17. st. v Paříži. Jeho díla (přes 600) představují hl. výjevy bitev, krajiny, ptáky a ryby.

Flamines, v Římě 15 kněží určitých bohů: 3 vyšší (f. maiores), patricijského původu, sloužili Jupiterovi, Martovi a Quirinovi, a 12 nižších (f. minores) menším bohům. Za císařství byli také f., sloužící císaři. Jejich odznakem byl kuželovitý klobouk z bílé kožišiny. F. Jupiterův měl právo na liktora a na sella curulis, členství v senátu. Jeho úřad vypršel úmrtím manželky, jež byla vždycky kněžkou Junony.

Fläming, pískovité, neplodné území na hranicích Braniborska a Saska, 100 km dlouhé a 40 km široké, dosahuje u Bělska (Belzig) výšky 201 m n. m.

Flaming Antonín, zvaný i „Flaminko", církevní politik český, 1586 opat cisterciáků na Zbraslavi, důvěrník císaře Rudolfa II., † 1611 na Zbraslavi.

Flaming Antonín († 1611), opat kláštera zbraslavského (1599—1608) a censor kacířských knih.

Flaminia Via, starořímská vojenská silnice, zbudovaná censorem Gajem Flaminiem 220 př. Kr.; byla obnovena Augustem a Hadriánem a vedla od Porta Ratumena v Římě přes Etrurii a Umbrii do Ariminia.

Flamininus Titus Quinctius (* kol 225 — kol 175), řím. patricij a přítel Řeků; porazil r. 197 Filipa Macedonského u Kynoskephaleae a prohlásil za isthmijských her Řeky za svobodné. Jeho životopis napsal Plutarch.

Flaminius Gajus, řím. státník; prosadil 232 př. Kr. jako tribun lidu proti optimátům rozdělení území odtrhnutého od Gallie mezi plebeje, porazil jako konsul 223 Insubry a slavil proti vůli senátu

triumf; byl 220 censorem a postavil Circus Flaminius a Via Flaminia. Stav se 217 opět konsulem, byl u Trasimenského jezera Hannibalem obklíčen a zabit.

Flamm Filip (1826—95), pol. právník. Interpretoval obč. zákoník a psal národohospodářská pojednání.

Flammarion Camille (* 25. II. 1842 v Montigny le Roi, † 4. VI. 1925), populární franc. astronom a spisov., jenž ve svých studiích obíral se hlavně mlhovinami, dvojhvězdami, studiem Marse a našeho měsíce. Roku 1878 vydal katalog 14.600 dvojhvězd. Po něm nazván na měsíci též jeden kráter Cirque Flammarion. Flammarion byl průkopníkem vědeckého okultismu a spiritismu a literátem velikého kulturního niveau, jakými může se chlubiti skoro jen Francie. Jeho díla: Neznámé síly přírodní a hlavně La mort et son mystére (Před smrtí, Při smrti a Po smrti), do češtiny přeložená inž. Frantou Štěpánkem, a Konec světa jsou nečtenější.

Flammberg (šoršoun), obouručný, až 1·8 m dlouhý meč s rovným nebo vlnitým čepelem a jilcem ohnutým stranou; byl používán v 15. st. ve Francii a Nizozemsku a nošen obyčejně bez pochvy na rameni; používali ho až do 16. st. většinou žoldnéři.

Flammon, amoniumfluorid v tabletkách; v kvasných živnostech slouží jako desinfekční prostředek.

Flámové (Vlámové, Flamingové), dolnofrancké obyvatelstvo v severní Belgii a ve franc. Flandrech.

Flámská řeč a literatura, ⤷ holandská řeč a literatura.

Flámské malířství, ⤷ holandské malířství.

Flandera Antonín (* 1834 v Blatné, † 1883), český básník a spisovatel humoresek pod pseudonymem „F. Ander", profesor gymnasia jičínského.

Flanderské bitvy za svět. války slují bitvy mezi Angl. a Němci v sev. Belgii od října 1914 do konce války. Jsou to jmenovitě: za německ. ofensivy bitva na Yseře (říjen 1914) a 1. bitva u Ypres (list. 1914); 2. bitva u Ypres (angl. ofensiva, dub.—červen 1915); velká spojenecká ofensiva r. 1917, dělící se na bitvu u Wytschaete a Messines (konec května—červenec), u Passchendaele (srpen—říjen) a Cambrai (20. list.—pros.); německá ofensiva r. 1918, obsahující bitvu u Lysu (břez.—duben) a u Kemmelu (konec dubna); a konečné spojenecké útoky: 3. bitva u Ypres (konec září) a bitva u Courtrai (2. pol. října 1918). Bližší ⤷ jednotlivá jména.

Flandrin Jean Hyppolyte (1809—1864), franc. malíř, žák Ingrův; věnoval se v Paříži církevní malbě; maloval též fresky.

Flandry (vlám. Vlaanderen), dříve hol. hrabství u Sev. moře, patří nyní z části k Belgii, z části k Holandsku a z části k Francii. Belg. se dělí na prov. Vých F. (3000 km², as 1,114.200 ob., většinou vlám.) a Záp. F. (3.234 km², as 859.400 ob., větš. vlám.), hl. městem v prvé je Gent, v druhé Bruggy. — F. byly původně obydleny Kelty a od 843 patřily z Záp. Frankům; hrab. rod byl zal. Balduinem I. Po vymření tohoto rodu (po 1241) následoval rod Dampière a zároveň se spojily F. s Francií. Po r. 1320 byla větší část germánská; pak byly spojeny s Burgundskem (1385), od 1477 habsburské, 1512 burgundské, 1526 zbaveny franc. nadvlády, 1555 španělské, jichž části dobyla po roce 1648 Francie a Holandsko, 1830 připadla část nově zřízené Belgii. Záp. F. byly za svět. války dějištěm bojů Britů s Němci.

Flanel, nepřistřižená, hrubá látka vlněná, polovlněná nebo bavlněná.

Flankovati, voj., tolik, co působiti s boku (posicí) nebo na bok nepřátelský (palbou). Flankovací zařízení v příkopě pevnosti mají postřelovati po délce (enfilovati) příkop a tak brániti nepříteli, aby ho nepřekročil.

Flaschner Jan (1711—1761), český přírodovědec, 1728 jesuita, promov. na doktora kanonického práva v Praze, vydal De elemento aeris tractatus physico experimentalis (1748). Lit.: Pelcl, Jesuiten 1768, 217.

Flašinet (fr. flageolet), ⤷ kolovrátek.

Flaška Smil z Pardubic a Rychmburka (* asi 1350—1403), r. 1396 místopísař desk zemských a r. 1403 hejtman kraje čáslavského. Napsal Rada otce synovi, didaktickou báseň o životosprávě. R. 1394 napsal Novou radu, kde pojednává o dobré vládě a formou alegorickou zvířata králi lvu (českému) dávají rady. Též sestavil první sbírku přísloví. Novou radu vydal J. Gebauer r. 1876.

Flašmon (Fleišmon, Fleyšman) Pavel, malíř v Praze před r. 1620.

Flath Fr. (1750—1834), malíř ve službách knížete Schwarzenberka. Restauroval obrazy z legendy o sv. Augustinu v kostele třeboňském.

Flatterie (fr.), lichocení.

Flattery, 1. mys na východní straně yorského poloostrova v Australii; 2. mys na záp. pobř. Sev. Ameriky, nejvíce na s.-z. položené místo USA.

Flaubert Gustave (1821—80), franc. romanopisec; první díla byla silně osobní:

Les mémoires d'un fou (1883); Novembre (1842). Slávu získaly mu romány Madame Bovary (1857), Salambo (1862), L'éducation sentimentale (1869) a Tentation de Saint Antoine (1874). Psal též povídky a polit. hru Le candidat (1874). Důsledným realismem svých pozdějších spisů stal se prvým představitelem naturalismu. Jsa přívržencem hesla L'art pour l'art, snažil se o krajní formální dokonalost. Byl největším umělcem francouzské literatury 19. st. — Čes. překl.: Bibliomanie (A. Procházka, 1924), Bouvard a Pécuchet (J. Vobrubová-Veselá, 1919), Listopad (J. Chvojan, b. r. E. Naske, 1924), Madame Bovary (K. Vít, Flos, Sellner), Paměti bláznovy (A. Procházka, 1912), Pokušení sv. Antonína (J. Borecký, M. Malá, 1921), Prosté srdce (M. Majerová, 1911), Salambo (F. V. Krejčí, 1896), Výchova sentimentální (St. Mašek, 1898).

Flauta (it.), ↷ flétna; f. piccolo, pikola; f. traverso, příčná flétna; f. dolce, zobáková flétna.

Flautando (it., též flautato), označení přednesu při hře na housle; značí, že má být hráno více na středu struny, čímž dostane tón měkčí, klarinetové zabarvení.

Flauto dolce (dolče, fr. flute douce, flüt dús), ↷ flétna.

Flavickij Konstantin Dmitrijevič (1830—1866), rus. malíř a profesor akad. Mal. histor. obrazy (Kněžna Tarakanova u vězení).

Flavindulin, azinové barvivo z phenanthrenchinonu a phenyl-o-phenylendiaminu; barví bavlnu žlutohnědě.

Flavius, plebejský rod ve starořím. republice; 1. Gnaeus F. (* 304 př. Kr.), autor Jus Flavianum; 2. Gajus F. Fimbria, přívrženec Mariův; za obč. války legát konsula L. Valeria Flaccca; zabil se 84 př. Kr.

Flavius Josephus, ↷ Josephus.

Flavon, složením β-fenylchromon, mateční látka přirozených flavonových barviv, jako chrysinu, luteolinu, fisetinu, quercetinu, morinu, rhamnetinu, které s barvivy xanthonovými tvoří skupinu pyronových barviv. Všechny deriváty jsou žluté.

Flavopurpurin, složením 1, 2, 6-trioxyantrachinon; používá se podobně jako alizarin GI k barvení na červeno.

Flavus, bratr cheruského knížete Arminia; sloužil v řím. vojsku za Tiberia a Germanica.

Flaxius Josef († 1741), malíř v Praze.

Flaxius z Čenkova Bartoloměj (1550—1601), český bohoslovec katol., 1595 kanovník kapituly svatovítské v Praze, vydal řadu polemik s luterány a spisů asketických. Lit.: Podlaha, Series 1912, 147.

Flaxius z Čenkova Jan, český bohoslovec utrakvistický, * v druhé pol. XVI. věku v Plzni, 1618 farář v Záhoří, kde † kol 1630; vydal kázání o postu (1618) a o Ježíši. Lit.: Jireček, Ruk. 1. 1875, 196.

Flebile (it.), označení hudebního přednesu: žalostivě, plačtivě.

Flec, ↷ sloj uhelná.

Fleet John Faithful (1847—1917), angl. indolog; napsal: Pali, Sanskrit and Old-Canarese Inscriptions (1878) a j.

Fleet in being (angl., tolik, co: loďstvo, působící svou existencí), výraz, jehož užil admirál Herbert lord Torrington po porážce anglického loďstva u Bantry Bay (11. V. 1689) o své další strategii; chtěl tím vyznačiti, že angl. loďstvo je stále ještě dosti silné, aby pouhou svou existencí (bez boje) neutralisovalo silnější eskádry franc. adm. Tourvilla. Provozuje-li jedna strana strategii f. i. b., nemá druhá zaručené nadvlády na moři, dokud loďstvo protivníkovo nevyřadí z možnosti boje. Tak španělské loďstvo Cerverovo ve válce s Amerikou 1898 bylo pro Amer. f. i. b.; dokud bylo ukryto v St. Jagu na Kubě, neměli Američané volnosti v operacích; rovněž angl. loďstvo („Grand Fleet"), číhající za svět. války ve Scapa Flow, bylo f. i. b. proti německému, jež jím bylo poutáno.

Fleetwood Charles († 1692), angl. gen.; sloužil v parlamentním vojsku na straně „independentů" (↷), bojoval proti králi ve Skotsku a Worcestershire, 1652 pojal za choť dceru Cromwellovu; stal se po jeho smrti vůdcem vojenské strany a způsobil s jeho pomocí rozpuštění parlamentu 1659. Později málo vystupoval v politice.

Flegel Jiří (* 1563 v Olomouci, † 1638 ve Frankfurtě n. M.). Vynikl jako malíř zátiší. V obrazárně v Darmstadtě jest od něho i mužská podobizna.

Flegel Robert (1855—1886), afr. cestovatel. Procestoval Kamerun a krajiny kol Nigeru. Sp.: Briefe aus Afrika (1890).

Flegerić Božidar (1841—1907), básník slovinský. Studoval filologii, professury však nedokončil a žil bohémským životem. Psal do různých časopisů lyrické básně vlastenecké (miloval srbský národ) a oslavné básně příležitostné na své přátele a vynikající muže. Vydal též brožuru o Modrinjaku (1881) a o Dru Štefanu Kočevaru (1900).

Flegerská rovina, bájeslovné místo bojů Gigantů, asi v dnešní Makedonii.

Flegethón, řeka v podsvětí.

Flegma (řec.), vlhký, klidný.

Flegmatik, klidný člověk, často bez zájmu.

Flegmony (řec.), záněty měkkých částí těla, velmi rychle se šířící, vznikající vniknutím bakterií zánětoplodných do tkáně. Jest nutná rychlá chirurg. operace, aby se zabránilo vážným funkcionelním poruchám a obecné otravě krve.

Flégr Jaroslav (* 1852 ve Slaném, † 1883), divadelní pracovník, horlivě organisoval a hrál divadlo. Lit.: Urbánek VB 1883, 225.

Fléchier Valentin Esprit (1632—1710), franc. kazatel, biskup, zakladatel akademie v Nîmes, autor Oraisons funèbres.

Flechtner Jakub, malíř ze Žitavy. 1563 maloval u Berky z Dubé a byl povolán do Prahy k práci pro královský dvůr.

Fleischauer Josef (* 1718 v Olomouci), český zeměvědec, 1733 jesuita, 1748 misionář v Paraguayi, o níž psal zprávy do Weltbote. Lit.: Huonder, Jesuitenmissionäre.

Fleischer Antonín, MUDr. (* 1850), čes. entomolog. Sp.: Koleopterologické výzkumy (1906), Rozprava o lýkožroutech (1875) a j.

Fleischer Benjamin (1820—94), ev. farář v Rovečíně. Buditel směru Štúrova a Kollárova.

Fleischer Bohumil (* 1847), farář v Sloupnici u Litomyšle, botanik a entomolog.

Fleischer Fr., malíř v Praze v letech 1774—75.

Fleischer Jan (* 1802 v Košici, † 1881), český bohoslovec, děkan kapituly vyšehradské.

Fleischer Josef (* 1826 v Libiši, † 1882), český filolog, 1865 prof. reálky v Písku, vydal prakt. mluvnice němčiny a frančtiny (1852).

Fleischer Karel Mořic (* 1809 v Broumově), majitel jezdecké školy v Praze v letech 1840—1846.

Fleischer Viktor, PhDr. (* 1882 v Chomutově), něm. uměl. historik a spisovatel románů a povídek.

Fleischmann Leopold (* 1814 v Praze), soukromý účetní, herec a zpěvák.

Fleischner Jindřich, Ing. (1879—1922), min. rada v min. veř. prací a odb. spisovatel. Psal hospodářsko-technická pojednání a socialistické studie. Sp.: Dělník a průmyslová výroba (1921), Chrám práce (1919), Socialisace v praksi (1920), Výchova k práci (1921), Technická kultura (1922). Hojně též překládal.

Flekáček Josef (* 1857 v Uhlířských Janovicích, † 1906), básník a publicista katol., učitel na Žižkově, spolupracovník Vlasti; vydal vánoční hry Čarovná noc (1898), Pouť sirotka (1900) a spisy pro mládež. Lit.: Nekrolog, Vlast 23, 1907, 43.

Flekser Akim Lvović (* 1863), rus. lit. historik, píšící pod pseud. A. Volynskij. Sp.: Leonardo da Vinci, Borba za iděalizm.

Flektující jazyky, ☞ flexe.

Fleky, o. v Č., okr. Klatovy, 560 ob. (5 čs.).

Flemal (Flemael, Flémalle) Bartholet (1614—75), belgický malíř, vzdělán podle staroital. mistrů, maloval histor. obrazy.

Flémalle, mistr Z., neznámý, vynikající holand. malíř 15. st., pojmenovaný podle svého hl. díla v proboštství F. u Lutychu. Maloval církevní obrazy.

Znak města Flensburgu.

Flensburg, příst. m. ve Šlesviku, as 63.600 ob., na vnitřní zátoce Flensburské fördy; má svob. přístav, loděnice, tov. na stroje a j. průmysl, obchod obilím, dřívím a kožemi.

Flerov Sergěj Vasiljevič (1841—1901), ruský spis., feuilletonista Rus. Věstnika. Pseudon. S. Vasiljev. Sp.: Těatralnaja Chronika.

Flesar Ant. (* 1828 v Sirákově u Polné, † 1898), český archeolog, 1848 účastník pražských bouří, 1886 děkan v Dobrušce, vydal Popis historický i archeologický okresu opočenského (1895). Lit.: Vlast 14, 1898, 1190.

Fleschier Kristián Josef (1730—1792), čes. bohoslovec, 1772 administrátor v Dohaličkách, vydal Diversitas linguarum imperii et status Austriaci in unitate fidei congregata (1769). Lit.: Podlaha, ČKD 1916, 498.

Fleškyn Mikuláš z Auersbachu, český kronikář, hejtman hradu Pernštejnu; sepsal deník jeho obležení v r. 1645, rukopis ve sbírce hrabat Mitrovských z Nemyšle. Lit.: Jireček, Ruk. 1, 1875, 196.

Flétna (it. flauta), nejstarší snad hud. nástroj dechový. Dnes se používá již jenom f. příčné, t. zv. německé. Obsáhne tři oktávy (od $h—c^4$). Moderní f. má 14 klapkami uzavřených tónových otvorů. Dříve se používalo mnoha různě velikých druhů f. (fá lásky, f. diskantová, altová atd.), moderní hudba zná jen f. altovou, basovou a tenorovou a vedle nich ještě t. zv. malou f., o jednu oktávu vyšší. Pouze ve Francii a Belgii se udržel flageolet (flažole, ☞), poslední odrůda zobákové f.

18. st. U varhan nazývají se často flétnami všechny hlasy retné a jich sestavy.

Flétňák (Gymnorhina Gray), rod čeledi havranů (Corvideae). G. tibicen Lath., velikosti havrana, je bílý a černý, obývá Australii, dobře zpívá a naučí se hvízdat písničky.

Flétnové varhany (it. Organo di legno, leňo), malé varhany (positiv), obsahující pouze píšťaly retné, na rozdíl od varhan jazýčkových, trubkových (regal), které sestávají z píšťal jazýčkových.

Flettner Anton (* 1885), fysik a inž.; zabývá se dálkovým řízením pomocí Hertzových vln. Vynalezl tank s dálkovým řízením, F. veslici a F. rotorovou loď.

Fleur (franc.), květina, květ; ve voňavkářství tolik jako odstín vůně.

Fleuret (franc.), ↗ šerm.

Fleury André Hercule de (1653—1743), franc. kardinál a politik; provedl daňové reformy, zachránil Evropu od všeobecné války za bojů o polské následnictví.

Flexe (lat.), ohýbání, v gramatice skloňování a časování.

Flibustýr (z hol. vrijbuiter, Freibeuter, franc. flibustier, angl. filibuster, buccaneer), člen společnosti, jež se utvořila ve 20. letech XVII. stol. na ostr. Tortuga u Haiti z námořníků a dobrodruhů franc., později též angl. a holand., a dělila se na 3 třídy: habitants, živící se rolnictvím, boucaniers, živící se prodejem masa a kůže zdivočilého skotu, a f., kteří provozovali pirátství. Jejich panství, druh vojenské republiky, se rozšířilo i na jiné ostrovy a území (Haiti, Kuba, Panama atd.) a byli často bez výsledku pronásledováni, až poč. XVIII. stol. zanikli. Jejich nejznámější vůdcové byli: Mansfield, Morgan, Nau, Gradmont, de Graff, van der Hoorn. Později f. znamená tolik, co námořní loupežník vůbec.

Flieder Robert, JUDr. (* 1883 v Pacově), vyslanec a zplnomocněný ministr v Bělehradě. Po ukončení právn. studií vstoupil do služeb města Prahy. Za svět. války byl členem Maffie a po převratu působil při organisačních pracích zastup. úřadů ČSR. ve Vídni. Byl nejdříve mimoř. vyslancem ve Švýcarech, r. 1924 vyslancem ve Varšavě, pozd. ve Stockholmu. Dříve též literárně činný, hl. v oboru zemské samosprávy.

Fliedner Theodor (1800—1864), něm. pastor, zakladatel četných humánních ústavů v Německu.

Fliegende Blätter, humorist. týdeník, zal. 1844, od r. 1848 nepolitický. Mnozí výtvarní spolupracovníci byli Češi, na př. Mukařovský, Marold, Loukota, Doubek a jiní.

z Fliku rytíř Max Jan (* 1780 v Starém Hobzí na Moravě), kolorista v Praze.

Flims, láz. místo ve švýcar. kantonu Graubünden, as 900 ob., 1070 m n. m., poblíže je láz. kolonie Waldhaus (1103 m n. m.).

Flins, domnělá modla Lužičanů.

Flinta, střelná zbraň s ručním zapalováním, od něm. Flintgewehr.

Flintové sklo, ↗ sklo olovnaté.

Flip (angl.), nápoj z piva, pálenky a cukru.

Flirt (angl.), milkování; flirtovati, dvořiti se.

Flobertka, ručnice nazvaná podle vynálezce Floberta († 1894). ↗ střelné zbraně.

Flodin Karl (* 1858), fin. hud. skladatel; psal orchestrální a chórové skladby, spisy o finské hudbě a hudebnících.

Flögel Arnold (* 10. VI. 1885 v Kroměříži), čes. oper. pěvec (basista), od r. 1912 členem opery Nár. divadla v Praze, 1920 členem opery v Záhřebě a od r. 1924 u Nár. div. v Brně.

Floky, hřebíky z březového nebo jasanového dřeva k upevnění podešví.

Flor, průhledná tkanina, většinou černé barvy. Používá se jí na označení smutku.

Flora, staroit. bohyně rozkvětu a zdaru, zvl. též žen.

Flora (lat.), název všeho rostlinstva nějakého území, resp. období.

Flore a Blancheflur (flör, blanšeflür), středověká pověst východního původu, líčící lásku rozloučených milenců, pohanského kraleviče a křesťanské otrokyně. Kralevič najde ztracenou milenku konečně v Babyloně a vnikne k ní lstí. Milenci jsou však prozrazeni a pokusí se o společnou smrt. Jest jim však odpuštěno a rodiče dovolí sňatek. Jejich dcera Berta zrodí Karla Velikého. Pověst došla hojného rozšíření ve Francii, Německu, Nizozemsku, Anglii a j. zemích. Použil jí i Boccaccio pro svůj román Filocolo.

Floréal (franc. měsíc květů), osmý měsíc ve franc. revol. kalendáři.

Floreat! nechť rozkvétá, daří se!

Florencie, it. prov. v sev. Toskánsku, 4843 km^2, as 1,029.000 ob. Hl. m. je F. (it. Firenze), as 207.600 ob. (obec as 253.600 ob.), leží v údolí řeky Arno, obklopena vrchy; umělecký průmysl, obchod uměl. předměty, pletení slámy, tabákový průmysl. — F. si získala slavné jméno v dějinách umění. Pod jménem Municipium Florentia založena kolem 200 př. Kr., byla pak za Langobardů hl. městem

vévodství, za investitur. sporů byla oporou papežské strany, 1197 přistoupila ke svazu tuscickému; zatím vzrůstaly průmysl a obchod. Ve 13. st. se zmocnily vlády cechy a tato oligarchická demokracie se změnami udržela do 1434, kdy se zmocnil vlády Cosimo de Medici. Medicijské období znamenalo rozkvět města. 1494 dostalo se městu znovu demokrat. správy (↗ Savonarola), 1512 se vrátili Mediciové. 1569 stal se Cosimo I. velkovévodou toskánským; útisk znamenal pokles umění a věd. Čilejší život nastal za Lothringů (koncem 18. st.). 1801 byla F. hl. městem král. etruského. 1860 byla připojena ke král. it., jehož hl. městem byla 1864—71. Lit.: N. Tarchini: Firenze (1915).

Znak města Florencie.

z Florentina Marek, ↗ Bydžovský.

Florentinská láhev, s širokým hrdlem a po straně připojenou výtokovou trubicí, sahající až k hrdlu. F. l. je destilační pomůcka. Při směsi dvou kapalin je těžší kapalina vytlačovaná trubicí.

Florentský koncil, konaný 1439 ve Florencii, známý dohodou mezi řec. a řím. církví, svolán papežem Evženem IV. jako protiváha basilejského koncilu. Dohoda se týkala sv. Trojice a j. sporných bodů. Na východě byla odmítnuta.

Florentýn, druh rasy holubí, též slaměný dámský klobouk.

Flores (lat.), květiny, květy; f. arnicae, květy arniky; f. aurantii, květy pomerančovníku; f. chamomillae, heřmánek; f. lavandulae, levandulový květ; f. malvae, květ malvy, f. rosae, růže; f. sambuci, šeříkový květ; f. tiliae, lipový květ, atd. — V chemii označovaly se dříve jako f. různé preparáty vyráběné sublimací.

Flores, 1. jeden z malých holand. Sundských ostrovů, 14.273 km², as 50.000 ob.; na pobř. rybolov a těžba soli, ve vnitrozemí zemědělství (kukuřice, rýže a j.). Záp. menší část patří ke gub. Celebes, vých. k residentství Timor. Hornaté a hustě zalesněné vnitrozemí je málo známo. Přírodní bohatství: měď, síra, ledek, santalové dřevo, skořice, želvovina, jedlá ptačí hnízda. F. byl objeven Portugalci poč. 16. stol., v 17. stol. podroben Holanďany. — 2. Nejzáp. ostrov Azorů.

Florian(us), křesť. svatý, národní světec hornorakouský a ochránce v nebezpečí vody, ohně a války, byl kol 304 za Diokleciána v Ennsu umučen. Svátek: 4. května. Znamení: oheň, vědro, voda.

Florian, malíř v Praze II., v l. 1529—69. R. 1529—32 učil se u mistra J. Vrtilky z Loun, r. 1533 stal se mistrem.

Florian Čeněk (* 1884), prof. v Chrudimi. Obírá se dějinami selského poddanství a publikuje hojné články v Agr. archivu.

Florian Jan, MUDr. (* 24. 11. 1897 v Brně), soukromý docent Masarykovy univ. v Brně. Spisy: Uspořádání částic v hladkém svalu cév pupečního provazce (1923, Spisy lék. fak. Masaryk. univ.). Pákový mikromanipulátor (1928, Spisy lék. fak. Masaryk. univ.). Grafická rekonstrukce velmi mladých lidských zárodků (1928, Spisy lék. fak. Masar. univ.).

Florian Josef (* 1873 ve Staré Říši na Moravě), horlitel katolický, překladatel a vydavatel. Vyšel z obrodného hnutí družiny Nového Života, zúčastnil se almanachu Pod jedním praporem (1895), d r. 1903 počal se osamotňovati k realisaci svého kulturního programu „povznášení úcty k absolutnu", který po prvé projevil ve sborníčku Léon Bloy (Hladov 1903). Odtud počíná se kol něho soustřeďovati první družina staroříšské edice Studium, z níž vynikl Jakub Deml jako spoluvydavatel; 1910 stal se pořadatelem Studia Antonín Ludvík Stříž, s nímž vstoupila do Staré Říše druhá generace, v červnu 1911 vyšel poslední svazeček Studia, kterým se skončila první perioda činnosti literární, 1912 počal vydávati se Střížem velký soubor Dobré Dílo, vycházející podnes péčí dcery Marty Florianové, a vykazující přes 100 svazků překladů i děl původních, vedle něho pak menší soubor Nova et Vetera (1912—1922). Vedle bibliografické sbírky orientačních lístků Prameny vydával drobnou knižnici Kurs (od 1922). Celkem vydal podnes na 250 svazků. Vynikl jako překladatel díla Léona Bloye, Arnošta Hella, Barbeye d'Aurevilly, Villierse de l'Isle Adam, Schwoba, Rachildy i Demoldera. Specialitou jsou jeho „dopisy současníkům", obsahující materiál kulturní, rovněž jeho aforisticky zhuštěná kritika literární, nesmlouvavě charakterisující současnou tvorbu slovesnou. Lit.: Durych, Archa 1923 a Rozmach 1924. Bitnar, Lid. Listy 1923. Vyskočil, Rozmach 1925.

Florian Josef (1857—1922), čes. spisovatel a redaktor v Nymburce. Vyd. Občanské listy.

Floriani Frant. z Udine. Dvorní malíř a stavitel cís. Maxmiliána II. Totožný patrně s malířem Floriánem, který rýso-

val štíty a stěny na paláci rožmberském v Praze IV. v l. 1546—56.

Florianopolis (dř. Desterro [—rū], též Santa Catharina), hl. m. brasil. státu Santa Catharina na záp. pobřeží stejnojmenného úrodného ostrova.

Floricin, floridzin, $C_{21}H_{24}O_{10}$, náleží mezi heteroglykosidy, t. j. mezi sloučeniny, štěpící se hydrolysou na cukr a nějakou složku necukernou. Obsažen jest v kůře našich ovocných stromů a získává se hlavně z kůry kořenové extrakcí 60%ním alkoholem. Tvoří jemné, lesklé krystalky, hořce chutnající, tající při 170° C za rozkladu. Ve vroucí vodě a alkoholu se snadno rozpouští, v éteru se nerozpouští. Varem se zředěnými kyselinami štěpí se na cukr hroznový (d-glukosu) a floretin $C_{15}H_{14}O_5$. Slouží v lékařství jako náhražka za chinin.

Florid (lat.), kvetoucí, květnatý, v plném rozvití (též o nemocech); floridita, kvetoucí stav, bohatost květů.

Florida (zkr. Fla.), nejjihovýchodnější stát USA. Rozloha 151.939 km² (z toho 9855 km² tekoucích vod a jezer). Poloostrov, dlouhý 650 km a široký asi 150 km, jest omýván Atlantickým oceánem, Floridským průlivem a Mexickým zálivem. Na pobřeží leží řada přístavů (Jacksonville, Fernandina, Hollywood, Miami, Tampa, Pensacola). Korálové přístavy na jihu F-y (Keys, Portugas) tvoří pilíře mostů Mořské dráhy do Key West (obr.), (36 mostů v úhrnné délce 120 km). Na třetihorním vápenci leží f. rovina, jež se zvlňuje jen na západě. Je pokryta rozsáhlými hustými bažinami a četnými jezery, z nichž největší je Okeechobee (2600 km²). Léto je vlhké, zima mírná; podnebí je však jen polotropické, neboť někdy proniknou poloostrovem chladné severské vlny. Nechybí ani hurikány. Malarie je vzácná, žlutá zimnice zanikla od r. 1905. Ve zvířeně a květeně vyskytují se vedle sebe tvary mírného i tropického záp.-indického pásma. Na jižním pobřeží dozrává již mangrovník a kokosová palma. — Počet obyvatelstva činil v r. 1926 asi 1,125.000 (6.4 na km²). Z toho bylo 37.5% Negrů, kdežto praobyvatelů, seminolských Indiánů zbylo již jen asi 300, kteří se živí sladkovodním rybářstvím. Školství jest na vysokém stupni, v Sainesvillu je státní universita, v De Land universita baptistická. Plocha obdělávané půdy činí 9308 km². Vedle kukuřice, tabáku a bavlny pěstuje se zejména ovoce tropického i mírného podnebí. Dobytkářství je přes velké množství skotu, bravu, oslů, dobytka vepřového atd. jakostně na nízkém stupni. 58% půdy je pokryto lesy. Rybolov dává ryby, ústřice, houby a želvy. Z Fernandiny se vyvážejí fosfáty. Průmysl je dosud nepatrný, omezuje se na několik pil a tabákových továren. Hlavní přístavy jsou spojeny vzájemně s vnitrozemím a zázemím železnicemi (8500 km délky). Hlavním městem je Talahassee. Podle ústavy z r. 1868 volí se guvernér, senát a dolní sněmovna. — Dějiny. Fla. byla v r. 1513 přičleněna Ponce de Leonem k Španělsku a nazvána podle dne objevení Pascua florida (Květná neděle). Boje Španělů s Indiány a Angličany rozhodly se však teprve v 17. stol. ve prospěch Španělska. Ale pařížský mír (1763) připojil Flu. k anglické Americe a teprve mírem versaillským (1783) byla zase vrácena Španělsku, které ji prodalo v r. 1819 Unii; 1882 teritorium a 1845 stát. V občanské válce stála na straně jihu.

Florilegium, květobraní, antologie v literatuře.

Florina, macedon. město řecké, 12.500 ob., sídlo biskupství. Bylo zde bojováno ve válce balkánské, kdy město obsazeno 21. XI. 1912 Řeky, a ve světové, kdy dobyto 14. VIII. 1916 Bulhary.

Florinskij Timofej Dmitrievič (1854—1919), prof. univ. kijevské a ruský slavista. Zabit bolševiky.

Florinskij Vasilij Markovič (1833—1889), prof. porodnictví a ruský odborný spisovatel.

Florovskij Antonij Vasiljevič (* 1884), prof. univ. novorossijské a ruský dějepisec.

Florovskij Georgij Vasiljevič (* 1893), ruský filosof a od r. 1922 prof. právnické fakulty v Praze.

Floris Frans, vlastně de Vriend (1516—1570), nizozemský malíř, rytec a řezbář, vzdělal se v Italii a stal se po svém návratu domů hlavou velké nizozemské školy malířské. Byl zván „nizozemský Raffael".

Florjanskij Vladislav (Floryan Kolman) (* 1855 ve Lvově, † 12. 4. 1911 v Praze), operní pěvec (tenorista), byl členem opery ve Lvově (vrchní rež. opery) a ve Varšavě, od 1. 5. 1887 do 26. 6. 1900 u Nár. div. v Praze, kde vynikl zvláště v partiích hrdinných (skvělý Dalibor).

Floroglucin, $C_6H_3(OH)_3$, 1, 3, 5-trihydroxybenzen, vzniká tavením různých pryskyřic, tříslovin, resorcinu a j. látek s hydroxydem draselným nebo sodným. Tvoří velké, bezbarvé, sladké krystalky, sublimující bez rozkladu a tající při 219° C. V alkoholu a éteru se snadno rozpouští, chloridem železitým barví se tmavěfialově. Roztok floroglucinu, okyse-

lený kyselinou solnou, slouží jako reagens na dřevovinu v papíře; způsobuje červenofialové zbarvení, tím intensivnější, čím více dřevoviny v papíře jest obsaženo.

Florus Publius Annaeus (Annius), římský dějepisec. R. 120 po Kr. napsal dějiny Říma až po smrt Augustovu.

Flos František (* 27. 7. 1864 v Přelouči), okr. školní inspektor v. v. v Týnci n. L. Napsal romány a povídky: Galerie dobráků (povíd., 1905), Šibraváček (hum. životopis, 1909), Souborný Šibraváček (1920), Zkažený anděl (román, 1928), Supové atlasu (dobrodruž. román, 1929), Spisy pro mládež: Lovci orchidejí, Pod sluncem rovníkovým (1920—22) a j. Též divadelní hry, překlady z francouzštiny a angličtiny.

Floskule (lat., řečnická květina), ozdobná fráze řečnická bez obsahu.

Flotila, tolik, co malá flota (malé loďstvo); značí loďstvo neb eskádru malých jednotek, zejm. torpédovek a ponorek. Skládá se pravidelně z 8—16 lodic, rozdělených na poloflotily a tyto na divise; vůdčí lodicí je loď zvl. typu neb malý křižník. Velitelem je kapitán; několika flotilám dohromady velí komodor.

Flötner Florian (kol 1485—1546), řezáč a kreslíř v Norimberce. Ryl předlohy pro

Značka Flötnerova.

zlatníky, navrhoval nábytek, tepané nádobí. Užíval značky s letopočtem (Q obrázek).

Flötner Petr (1485—1546 v Norimberce), řezbář a kreslič, byl umělec velmi plodný a jest jedním z vůdčích zjevů německé renesance. Jeho díla, jež byla často pracována jako vzory pro zlatotepce a jiné řemeslníky, nalezneme většinou v Norimberce.

Flotow Friedrich v. (1812—1883), hud. skladatel a intendant ve Schwerinu. Z jeho četných oper nejzn.: Alessandro Stradella (1844) a Marta (1847).

Flourens Marie Jean Pierre (1794—1867), franc. fysiolog.

Floxin náleží mezi barviva trifenylmethanová. Jest to draselná sůl dichloreosinu (dichlortetrabromfluoresceinu). Tvoří žlutohnědý prášek, ve vodě rozpustný třešňově červenou barvou. Roztok fluoreskuje žlutozeleně. Barví vlnu v kyselé lázni modravě červeně.

Fluctuat nec mergitur, potácí se, ale netone. Heslo ve znaku pařížském.

Fludd Robert (1574—1637), anglický lékař a okultista. Snažil se přizpůsobiti nauky novoplatonismu a kabaly ke křesťanství. Je počítán k rosikrucianům. Pracoval v přírod. vědách a v některých svých vynálezech byl předchůdcem novověkých objevů (barometr, nauka o záření). Napsal také několik spisů okultních a vědeckých. O Fluddovi Q ve spise Em. Lešehrad: Pokus o historii bratrstva Růže a kříže (1921).

Flüelen, ves, lázeňské místo a přístav ve švýc. kantonu Uri, (1920) 1060 ob., 438 m n. m. F. leží u Čtyřkantonského jezera a je konečným přístavem parníků.

Fluente (lat.), tekoucí, u Newtona stále proměnná veličina; od toho odvozeno: fluxe a fluxní počet.

Flüggen Gisbert (1811—1859), malíř. Znázorňoval konflikty a kontrasty sociálního života. Jeho syn Josef (1842—1906), žák svého otce a Pilotyho, byl genrovým malířem.

Fluidum (lat.), něco tekutého. Dříve se pohlíželo na elektrické fluidum jako na podstatu elektřiny a mluvilo se o nervovém fluidu jako o podstatě nervové činnosti. Dnes se mluví ještě o duchovním fluidu, které přechází uměleckými díly nebo řečí s jednoho na druhého.

Fluktuace (z lat.), proudění sem a tam, šplíchání; v lékařství zjev nahromadění tekutiny pod pružným povrchem. — V nauce o dědičnosti a v teorii o potomcích druh proměnlivosti (variabilita), při níž se potomci málo různí od předků a jednotlivá individua se zdají vzhledem k pozměněným příznakům přechody navzájem a s předchůdci býti spojeni (nepřetržitá variabilita), takže se dají seřaditi v plynulou řadu. Opak: mutace (Q). Darwinismus připisuje fluktuaci velký význam pro vznik plemen.

Fluktuovati (z lat.), vlniti se, sem a tam kolísati; fluktující zalidnění, nestálé zalidnění; fluktující, vlnící se, kolísající.

Fluor, F, jednomocný prvek, atomová váha 19, v přírodě nachází se pouze ve svých sloučeninách, z nichž nejdůležitější je kazivec čili fluorit CaF_2 a kryolith Na_3AlF_6, mimo tyto nachází se f. v některých vzácných nerostech jako vedlejší součást, na př. v amfibolu, topasu, apatitu, fosforitu a j. V malém množství nacházejí se jeho sloučeniny v rostlinném popelu a v kosti. F. vzniká elektrolysou roztoku kyselého fluoridu draselného v bezvodém fluorovodíku jako slabě nazelenalý plyn nepříjemného, chlorového zápachu. Silným ochlazením

kondensuje se v nažloutlou kapalinu o spec. v. 1.14 (při —200°), která vře při 187°, tuhne při —200°. Fluor je prvkem velmi reaktivním. Ve vodíku se samovolně zapaluje a hoří velmi horkým plamenem, zapaluje svítiplyn, chlorovodík rozkládá za explose, neslučuje se pouze s kyslíkem, dusíkem, chlorem a netečnými plyny. Patří ke skupině halogenů. Ampère poukázal r. 1810 na to, že kyselina fluorovodíková jest sloučeninou vodíku s dosud neznámým prvkem. Volný fluor po prvé připravil Moissan roku 1886. — Lit.: Missan, Le fluor et ses composés (1900).

Fluor albus (lat., bělotok), hlenitý výtok z ženské pochvy.

Fluorantren, $C_{15}H_{10}$, uhlovodík, jest obsažen v kamenouhelném dehtu, tvoří bezbarvé krystaly.

Fluorescein, $C_{22}H_{12}O_5$, flateinové barvivo, připravuje se zahříváním resorcinu s anhydridem kysel. ftalové, v alkaliích rozpouští se s barvou žlutočervenou, fluoreskující nádhernou barvou zelenou, která je patrná i ve velkém zředění. Používá se ho proto k sledování podzemních řek. Jeho sodná sůl uranin barví hedvábí zeleně fluoreskující barvou žlutou. Tetrabromfluorescein, eosin, připravovaný bromováním fluoresceinu, barví vlnu a hedvábí žlutočerveně fluoreskující barvou červenou, s olovem, cínem a hliníkem tvoří červené laky. Erythrosin, dianthin (jodfluoresceiny) mají poněkud modravější odstíny než bromfluoresceiny. Bromnitrofluorescein (eosinový šarlach, císařská červeň, safrosin) připravuje se nitrováním dibromfluoresceinu, methyltetrabromfluorescein (methyleosin) připravuje se methylací eosinu. Ethylderivát přichází do obcholu jako primerosa. Z kyseliny chloroftalové lze připraviti di- a tetrachlorfluoresceiny, které bromováním poskytují tetrabromdichlorfluorescein (floxin). Jodováním di- nebo tetrachlorfluoresceinu vzniká tetrajoddi- nebo tetrachlorfluorescein. Eosinová barviva byla objevena Baeyerem r. 1873, jejich složení dokázal A. W. Hofmann r. 1875.

Fluorescence, u mnoha těles vlivem ozáření světlem, mocněji ještě ultrafialovými, katodovými, Röntgenovými a radiovými paprsky vznikající zvláštní světélkování. Fluorescence, nazývaná Brevsterem vnitřní nebo epipolickou dispersí, dostala nynější svůj název od Stokesa, který ji zkoumal na kazivci (fluoritu); některé kousky tohoto minerálu, v probíhajícím světle zelenavé, vysílají při tom modré světlo. Fluorescence se jeví u petroleje (slabě žlutě, fluorescence ve slunečním světle modrá), u alkoholického roztoku chlorofylu (listově zeleně, vlastní barva zelená, fluoresc. krvavě červená); u vodního výtažku z maďálové kůry (aeskulin, fluoresc. světle modře) a roztoků mnoha dehtových látek, jako naftalinová červeň, fluorescein, eosin, atd. Fluorescence mnohých organických sloučenin jest vázána podle R. Meyera přítomností určitých, většinou kruhovitých atomových skupin (fluorofory) v dotyčných molekulách. F. se také vyskytuje u plynů a par. Z pevných látek fluoreskují, hlavně vlivem ultrafialových a Röntgenových paprsků, sirník cínový a kyanid bario-platinový; tím obložené papíry se používají jako fluorescenční stínítka k radioskopii (☞). Vzbuzení f. jest spiato s pohlcováním a jediné takové paprsky, které látka pohlcuje, mohou v ní způsobit fluorescenci. Vrhneme-li na f. schopnou látku spektrum, ukáže se, že jeho viditelná část až k modré není schopna vzbuditi f. Světélkování počíná nejprve ve fialovém a rozprostře se ještě dále; činí viditelným utrafialový spektrální obor a dává poznati jemu příslušející Fraunhoferovy čáry slunečního spektra (☞ spektrální analyse). Světlo vysílané fluoreskujícím tělesem se dá hranolem rozložiti v různé barvy, jest tudíž složené i tehdy, když se vzbuzení děje jednoduchým zářením. F. světlo dvojlomných krystalů jest polarisované (☞ polarisace světla), světlo plynů a úplně čistých kapalin je stále nepolarisované a tím odlišné od kalným prostředím rozptýleného světla, od něhož se jinak těžce rozeznává.

Fluorescenční vyšetřování, postup, jímž se má učiniti čitelným ze starých pergamenů vyškrabané písmo (palimpseat); záloží v tom, že vlivem ultrafialového ozáření počnou fluoreskovati, t. j. světélkovati svého času nepopsaná místa pergamenu, kdežto popsaná, vlivem inkoustu chemicky změněná místa, zůstávají tmavá; na fotografickém snímku se pak jeví tmavé písmo na světlém podkladu.

Fluoridy chromu, slouč. chromu s fluorem, jsou většinou zelené; na př. fluorid chromnatý (chromo-fluorid) CrF_2 a bezvodý fluorid chromitý (chromi-fluorid) CrF_3, jakož i některé jeho hydráty. Z posledních slouží $CrF_3+4\ H_2O$, vznikající rozpouštěním hydroxydu chromitého v kys. fluorovodíkové, jako mořidlo. $CrF_3+9\ H_2O$ je fialový. Oxyfluorid chromový (chromylchlorid, chromoxychlorid) CrO_2F_2, vzniká při destilaci dvoj-

chromanu draselného a kazivce s dýmavou kys. sírovou v podobě červených par.

Fluorkalcium (fluorid vápenatý), ↘ kazivec a vápenaté soli.

Fluorové sloučeniny. Fluor slučuje se s většinou prvků. Kyselina fluorovodíková (fluorovodík) HF (H_2F_2) vzniká zahříváním křemene prostého kazivce s konc. kys. sírovou v platinové, olověné nebo litinové nádobě, čistý získá se zahříváním kyselého fluoridu draselného v platinovém kelímku. Uniká bezbarvý, jedovatý, na vzduchu silně dýmající plyn, který na kůži způsobuje bolestné vředy. Ochlazením kondensuje se na dýmavou, silně leptající kapalinu, která vře při 19·5°, tuhne při —92·3°. Vodný roztok fluorovodíku, kyselina fluorovodíková, připravuje se v olověných nádobách a přechovává se v nádobách olověných, gutaperčových nebo vystlaných parafinem, jelikož kyselina fluorovodíková sklo silně leptá. Na vzduchu silně dýmá, rozpouští většinu kovů (kromě platiny, zlata a olova), rozpouští kysličník křemičitý, rozkládá křemičitany. Při výrobě lihu slouží k potlačování divokých kvasinek. V nečistém stavu fluorovodík po prvé připravil Scheele r. 1771. Normální fluoridy, MeF, vznikají působením fluorovodíku na kovy nebo rozpouštěním kovu, kysličníku a solí v kyselině fluorovodíkové. Podobají se chloridům, tají snadno a snášejí bez rozkladu vysokou teplotu. Snadno se rozpouštějí ve vodě pouze fluoridy alkalických kovů, ostatní jsou málo nebo vůbec nerozpustné. Mimo normální jsou známy ještě kyselé fluoridy $MeHF_2$. Z fluoridů v přírodě se vyskytujících nejdůležitější je kazivec čili fluorit, fluorid vápenatý CaF_2 a kryolith, fluorohlinitan sodný Na_3AlF_6. Alkalických kyselých fluoridů používá se proti molům.

Fluory (difenylenmetan),

$C_6H_4 . CH_2 . C_6H_4$,

nacházejí se v kamenouhelném dehtu v podobě lesklých lístků.

Flürscheim Michael (1844—1912), něm. pozemkový reformátor; od 1892 v Castagnola u Lugana, kde se téměř výhradně věnoval literární činnosti a rozšíření svých ideí o pozemkové reformě. Napsal: Deutschland in 100 Jahren (1890), Der einzige Rettungsweg (1890), Währung und Weltkrise (1895).

Flusek Tomáš (1867—1910), český učitel hluchoněmých; katecheta ústavu hluchoněmých v Praze; vydal řadu spisů o výchově hluchoněmých. Lit.: Podlaha, Bibl. 2179.

Flushing (flešing), ↘ Vlissingen.

Fluviometr, ↘ dešťoměr.

Flygaré-Carlén Emilie, roz. Smith (1807—1892), švédská spisovatelka společenských románů, hojně překládaných a oblíbených. Česky vyšlo: Arkýřové světničky (Kosterka) 1900. Do 6 neděl (Petrů) 1893. Gustav Lindorm (Kosterka) 1898. Hrdinka románu (Petrů) 1890. Jeden rok (Kosterka) 1898. Komoří Lassman (Klika) 1909. Nevěsta z Omské hory (Nový) 1926. Noc na jezeru Bularském (Chorušická) 1875—77. Obchodní dům v mořských skaliskách (Klika) 1910—13, 1925. Panenská věž (Kosterka) 1898—99, 1926. Pavel Vernyng, 1873, 1905. Poručník (Klika) 1925. Skjutský berh (Nový) 1913. Poustevník, 1870, 1899. Pověst (Petrů) 1889—90. Profesor, 1888. Rozmarná žena (Kosterka) 1897. Růže Tistelönská (Kosterka) 1902, 1927. Soukojenci (Kosterka) 1900. Stínová hra (Petrů) 1890—92. Svěřenský statek, 1873, (Klika) 1904. Valdemar Klein (Kosterka) 1902. Zasvěcení chrámu v Hamarbě, 1888.

Flyš, vrstvy pískovcové, břidlicové a vápencové, bez zkamenělin, různého geol. stáří. Hl. v Karpatech, Alpách a Apeninách.

F-moll (it., Fa minore, franc. Fa mineur, minér, angl. F minor, -mainer), F s malou tercií. F-mollový akord = f as c, ↘ tonina.

Fo, čínský výraz pro Buddhu.

Fobos (řec.), hrůza, v mytologii bohyně hrůzy, jdoucí za Areem.

Focşani, rum. pevnost a město, sev. od Galace, 25.000 ob. Ve svět. válce centrum rum. obranné čáry, kterou Němci 7. I. 1917 prorazili. 9. XII. 1917 zde uzavřeno příměří s Rumunskem.

Fodor Štěpán, šl. (1856—1929), znamen. maď. elektrotechnik. Započal jako učeň v tiskárně bratislavské, záhy ale věnoval se elektrotechnice a stal se jako dlouholetý vědecký spolupracovník ↘ Edisonův vůdčí autoritou v elektrotechnice. Po vynalezení žárovky jmenován ředitelem evropské spol. Continental Edison.

Foedisch Antonín Bartoloměj (1725—1772), český homiletik, 1746 jesuita; vydal Chvalořeč na den posvěcení chrámu (1769). Lit.: Jireček, Ruk. I., 196.

Foeniculum L. (fenykl), z čeledi Umbelliferae, lysá bylina s rozvětvenou lodyhou. Listy má mnohonásobně rozděleny v nitkovité úkrojky, okolíky žlutavých květů jsou bez obalů a obalíčků, plody jsou vejčité, na příčném průřezu skoro okrouhlé (viz obr.); tři druhy v oblasti středomořské. Fenykl obecný (foeniculum vulgare), vytrvalá bylina, s 1—2 m vysokou lodyhou, s plody 8 mm dlouhými, nahnědlými, dlouho zrajícími,

domovem od Azor až do Persie; pěstuje se v Evropě, Indii, Číně a Japonsku. Semena mají chuť sladce kořeněnou a příjemně voní. Používá se jich jako koření do chleba a v lékařství (fructus foeniculi, aqua foeniculi). Z fenyklu se též připravuje silice (oleum foeniculi). Fenykl sladký (foeniculum dulce D. C.) má 12 milimetrů dlouhá semena a často silně smáčknutá, která jsou trochu sladší a jemnější. Mladé sladké růžice listů dávají zvláště v Italii chutnou zeleninu. Plody fenyklu hořkého (f. piperitum Sweet.), který je rozšířen z Kréty až do Assyrie, jsou ostře aromatické a používají se v jižní Italii jako koření. Halucha vodní náleží do čeledi Oenanthe (↘).

Foeniculum vulgare Mill.

Foerster Antonín (1837—1926), čes. hudební skladatel; žil v Lublani, kde napsal první slovinskou operu Gevrenjski slavček (1901) a teoretická díla.

Foerster Ignác († 1827), č. hudebník a učitel.

Foerster Josef (1804—1890), č. učitel a skladatel duchovní hudby.

Foerster Josef (1833—1907), řed. kůru u sv. Víta, skladatel círk. hudby, autor známé Nauky o harmonii. Od 1866 prof. harmonie na konservatoři.

Foerster Josef Bohuslav (* 20. XII. 1859 v Praze), český hudební skladatel a spisovatel. Pochází ze staré hudebnické rodiny, je žákem Blažka a Skuherského. Se svou chotí, zn. zpěvačkou, žil v Berlíně, Hamburku a Vídni, kde byl 1901—1918 prof. konservatoře. Od 1918 je lektorem na universitě a profesorem skladby na mistrovské škole konservatoře v Praze. Spojil tradice Smetanovy a Dvořákovy v polyfonní moderní sloh; je tvůrcem tragické vesnické opery, moderního českého sboru a písně. F. jest hudebník velmi kultivovaný a ušlechtilý, dílo jeho je naplněno hlubokou mystikou. Z hudebních děl vynikají: opery: Debora, Eva, Jessika, Nepřemožení, Srdce; 4 symfonie, symfonické básně: Mé mládí, Legenda o štěstí, Jaro a touha; suity: Cyrano, ze Shakespeara, Jičínska; ouvertury: tragické a slavnostní, 2 klav. tria, 4 kvartety, sonáty pro violoncello a housle, veliké skladby vokální s orchestrem: Hymnus andělů, Stabat mater, Mrtvým bratřím. Mimo to napsal četná melodramata (Amarus, Faustulus a j.), sbory (Oráč, Velké, širé rodné lány, Z osudu rukou, Labutě, Fialy, Legenda, Píseň klasů), písně (Láska, Sen jarní noci a j.), klavírní, houslové skladby, scénické hudby a j. Z literárních děl vynikají mimo četná libreta k vlastním skladbám: E. H. Grieg (1890), Poutník (1929), Stopy v písku času (1928), Stůl života (1920), Zápisník hudebníkův (1929). Lit.: Zd. Nejedlý: J. B. F. (1910). Josef Bartoš: J. B. F. (1923).

Jos. Boh. Foerster.

Foerster Tomáš († 1817), č. hudebník a učitel v Osenicích.

Foerster Viktor (1868—1915), č. malíř, bratr skladatele J. B. F. Hl. dílo: Křížová cesta na Strahově a v Pelhřimově, mosaiky v Praze a Č. Budějovicích.

Foersterová Berta, roz. Lautererová (* 11. I. 1869), choť skladatele J. B. F., výtečná operní pěvkyně. Byla primadonou v Praze, Hamburku a ve Vídni při dvorní opeře.

Fofanov Konstantin Michajlovič (* 1862 —1911), ruský básník-lyrik a jemný impresionista.

Fogaraš, o. na Podk. Rusi, okr. Mukačevo, 391 ob.

Fogaraš, rum. město v Sedmihradsku, 7000 ob. Pěstuje se zde hl. tabák. Ve svět. válce obsazeno rumun. vojskem 16. IX. 1916, ale spojenci brzy nato dobyto.

Fogarašsko, lenní území kol města F.

Fogazzaro Antonio (1842—1911), italský básník; zaváděl do svých spisů prvky náboženské. První jeho dílo jest báseň Miranda (1874), jiná Valsolda (1876), Malombra (1881), Il mistero del poeta (1888) a j. Nejznámější Piccolo mondo antico (1896). V češt. přelož. Děti (R. Klement, 1905), Miranda (K. Vrátný, 1907), Obrození (I. Husička, 1905), Rodiče (R. Klement, 1904), Světec (R. Klement, 1911).

Foglietta (foljetta), dřívější ital. míra pro víno: v Římě 0,456, v Bologni 0,327 l.

Lucioperca sandra.

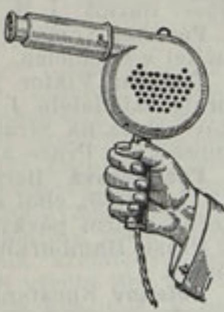
Fogoš, druh candáta, oblíbená ryba v Uhrách a též hojně pěstovaná u nás. ↘ candát.

Fogta Antonín, zvaný i Foyta (1750—1808), český historik církevní, 1780 farář v Solopiskách; napsal Pořádní příbě-

ňové hildebranství, rukopis v universitní knihovně. Lit.: Truhlář, Katalog čes. ruk. 33, 34.

Föhn, shora sestupující, prudký, teplý, suchý vítr v alpských údolích, zvaný na sev. úbočích „jižní föhn" a na již. „sev. föhn". Často se též vytvořují mraky a nastávají srážky na straně, odkud vítr vane, kdežto na druhé straně hory fouká prudký, horký vítr — föhn. Působí znepokojivě na lidi a zvířata. V některých krajinách bez f. nezrají plodiny víc tepla potřebující. Ve Švýcarech vane, f. nejčast. na jaře, nejřidčeji v létě.

Föhnův vysušovač, elektr. přístroj, kterým zahřátý vzduch jest hnán proti nemocné části těla. Používá se hl. při neuralgických a reumatických bolestech.

Föhnův vysušovač.

Föhr, sev. fríský ostrov s mořskými lázněmi před západ. pobřežím Šlesviku, 9 km od pevniny, obýván Severofrísy, zabývajícími se plavectvím, rybolovem a p. Hlavní osada Wyk.

Foch Ferd. (1851—1929), maršál franc.; vystudoval École polytechnique, od 1873 důstojník, 1894 profesor a 1907—1911 generál a velitel Válečné školy, kde pěstoval klasickou doktrinu Napoléonovu; v té době vstoupil ve styk s generálem Wilsonem, tehdy velitelem anglické Staff college, což velmi přispělo k spřátelení obou armád. 1913 velit. XX. sboru, jejž vedl do svět. války; koncem srpna velit. nově utvořené 9. armády, s níž odolal v bitvě na Marně němec. útoku u Fère Champenoise a přispěl tak k porážce německého pravého křídla. Poč. října velit. sev. skupiny armád, zadržel spolu s arm. angl., jejíhož velitele Frenche nepřestal podporovati, něm. pokusy o průlom ve Flandrech (Ypres). Tím přinutil Němce definitivně přejíti k posiční válce. V létě 1916 velel franc. střední skupině armád v bitvě na Sommě, která však zklamala ve svém výsledku; za to na podzim (spolu s Joffrem), odvolán z fronty a byl na čas bez velitelství; v květnu, po nezdaru Nivellově, jmenován šéfem štábu nového velitele Pétaina a po ital. porážce u Kobaridu vyslán min. předsedou Clémenceauem do Italie (list. 1917), aby zařídil, čeho potřebí pro posílení ital. fronty. Počátkem 1918 předsedou výkonného výboru nově zřízené Nejvyšší válečné rady; ježto však nedošlo k utvoření ústřední reservy spojenců, jíž měl veleti, neuplatnil se zprvu při německé jarní ofensivě; teprve v okamžiku krise byl na schůzce dohodových politiků v Doullensu (26. III.) pověřen, „aby koordinoval činnost spojeneckých armád na západní frontě a dohodl se k tomu konci s jednotlivými vrchními veliteli". Tím bylo konečně uskutečněno vrchní velitelství spojenců; 14. IV. F. výslovně vrchním velitelem jmenován a stal se 7. VIII. franc. maršálem. Vzornými direktivami, jimiž řídil pak operace spojenců, uměje neobyčejně šťastně řešiti všecky nesrovnalosti, jež se naskytaly v otázkách strategických a velitelských, jakož i znamenitým využitím reserv, zastavil další němec. útoky a zpozorovav vhodný psychologický okamžik, přešel 18. VII. sám k ofensivě a zatlačoval od té doby němec. armádu, vyčerpávaje jejich bojovnou schopnost tak, že při konečné kapitulaci (11. XI. 1918) němečtí plnomocníci podepsali veškeré jeho podmínky. — Po válce jako předseda mezispojenecké voj. komise přál si zabezpečit Francii posunutím její hranice na Rýn, ale setkal se s odporem politiků. Svému mínění dal průchod v Mémorialu, uveřejněném po jeho smrti, což mělo za následek prudkou, rovněž posmrtnou, odpověď stařičkého Clémenceaua (1930). F. zvolen členem Académie française i Académie des sciences; jmenován maršálem britským a polským (po vítězství nad bolševiky 1920, k němuž přispěl Fochův pomocník gen. Weygand). F. jako člověk dovedl velmi dobře lidem rozuměti, což vysvětluje mnohé jeho konečné úspěchy; jako myslitel byl založen intelektuálně přímočaře a hluboce náboženský; jako vojevůdce zdůrazňoval vždy v teorii i praxi význam vůle („vítězství = vůli", „vyhraná bitva je ta, kde se nechceme přiznati k porážce", „vítězná vojska byla vždycky vyčerpána", „umění chtít znamená už charakter"). — Sp.: De la conduite de la guerre (1897) a Des principes de la guerre (1899), jež jsou výsledkem jeho přednášek a vyšly od té doby v mnoha vydáních.

Focht Emil (* 31. X. 1864 v Praze), čes. herec, od r. 1890—1914 členem činohry Nár. divadla v Praze, význačný činitel v herec. korporacích (Organisaci i Jednotě).

Fochtová (roz. Faltysová) Marie (* 25. XI. 1864, † 1927), čes. herečka ze známé rodiny Faltysů, dlouho u div. spol. svého otce a u venk. společ., od r. 1891—1909 členem smíchovských divadel.

Foinikie (řec. Foiniké), ve starověku říše na pobřeží Syrie od Dóru až k Gabale, velmi úrodná, bohatá na lesy a ložiska rud. V nejstarších dobách patřila Hethitům, Babyloňanům a Egypťanům. Dělila se na četné státy, království, které byly identické s přístavy, jako Arvad, Gebal (Byblos), Sidon, středisko Astartina kultu, Tyros. Kolem r. 1400 př. Kr. byla tato města ještě pod egyptskou svrchovaností. Teprve kolem 1000 př. Kr. počali Foeničané obsazovati Kypr, čímž se setkali po prvé s Řeky. Nejstarší jejich kolonie v Středozemí Sicilie, Utica, Karthago, jižní Španěly, pocházejí ze st. 9. a 8. F. prostředkovali mezi Orientem a Řeckem. F. zobecnili plavbu námořní na daleké vzdálenosti. Hiram I. snažil se i na Rudém moři vybudovati foenické loďstvo, ale pokus se nezdařil a obchod se dále bral po souši Arabií. Okolo r. 1000 dala bezmocnost bývalých světových říší F. příležitost, aby se osamostatnili. Tyrus stal se střediskem a jeho vliv na Židy byl značný. Avšak svoboda netrvala dlouho. V 8. st. jsou hl. čtyři města opět asyrskými vasaly. 677 byl Sidon od Asarhaddona zpustošen; Tyrus vydržel obležení po 5 let. Po zániku Asyrie připadla F. Babylonii, ale teprve 573 donutil Nebukadnezar po 13letém obležení Tyros, aby jej uznal. Perskému králi Kyrovi podrobila se všechna f. města a tvořila svým loďstvem jádro perské námořní moci; ve vnitřní své politice byla města svobodná. Přece však byl Sidon pro vzbouření 351 zničen. Tyros měl nyní svrchovanost v námořním obchodu až do r. 332, kdy byl Alexandrem po 7měsíčním obležení dobyt; od té doby se již nevzpamatoval, zatím co městům, která se dobrovolně podrobila, vedlo se mnohem lépe. Foenické náboženství patřilo k velkému asyrsko-babylonskému systému (☞) Babylonie). Každé město mělo svého boha (v Tyru byl to Melkart). Foinická řeč byla podobná hebrejštině, jak vidno z nápisů zachovaných na Kypru, u býv. Sidonu, a na mincích. Z f. literatury zachovaly se jen zlomky a to ještě v řeckých překladech. Foiničtina zachovala se asi do křesťanské éry, v Kartagu se mluvilo punsky ještě ve 2. st. po Kr. Nejstarší forma abecedy zachovala se na královském náhrobku v Byblu z r. 1400 př. Kr.

Foit Bohuslav (* 11. III. 1870 v Praze), prokurista fy. Zeměděl. knihkupectví A. Neubert v Praze a redaktor Naší knihy. Studoval na akad. gymnasiu v Praze. Už v letech student. byl liter. činný, psal verše, liter. histor. články do různých časopisů, jako Nár. Listů, Samostatnosti, Athenea atd. Později věnoval se hlavně bibliografii a hospodářské literatuře. Vydal obsáhlý přehled Literatury hospodářské, rediguje i přehledy Literatury z jiných oborů, vydávané nakladatelstvím A. Neubert. Je redaktorem bibliograf. a liter. čtrnáctideníku Naše kniha od 1920 (s přestávkou 1929). V r. 1925—28 redigoval též Hudební zprávy. Uspořádal a vydal celé liter. dílo Ivana Klicpery a Berty Mühlsteinové. Vykonal četné přednášky o zapomínaných literátech. Společně s M. Fulínem redigoval časopis Česká flora, od r. 1920—22 Ženské listy. Vydal pod pseud. B. F. Růžinský knihy: Pěstitel růží, Rychlení zeleniny, Pěstování žampionů, Pěstování myrty, Zahradářství. Je dlouholetým členem a nyní starostou pěveckého spolku „Tovačovský“ a horlivým pracovníkem v otázce česko-lužické.

Foit Frant. V. (* 2. XI. 1900 v Táboře), sochař. Žák Bourdellův. Hlavní práce: Mulatská tanečnice, Bůh dvacátého století, Egyptský zajatec a několik portretů (Sedláčková a j.).

Fojnica, okr. město v Bosně, na řece Fojnici, 2000 ob. Staré obchodní a hornické středisko, vzpomínané již od 15. století. Naleziště železa, stříbra i zlata (ještě v 17. stol.) i pyritu. Teplý pramen. Starý františkánský kostel s bohatou bibliotekou a archivem.

Fojnica, řeka v Bosně, na níž leží stejnojmenné město. Sbírá se z mnoha pramenných potoků různých jmen. Vlévá se zleva do Bosny u městečka Visoko. Délka křivolakého toku 46·4 km. Je na ní na 30 mlýnů.

Fojnička banja (lázně) v sarajevském okresu, primitivní lázně s indiferentní vodou 29·5° C u stanice Visoko. Indikace: reumatism, nemoci dnavé, ženské, kožní a neuralgie.

Fojt, název, používaný ve středověku pro osobu, která jménem svého pána vykonávala v určitém místním obvodě soudní pravomoc. S počátku jim náležela soudní moc jen v nepatrných věcech, ale časem se okruh jejich moci rozšířil, takže f. byl velmi důležitou osobou obce nebo kraje. Protože měli právo ponechati si třetinu ze všech soudních poplatků, které odváděli svému pánu, vedla tato okolnost velmi často jednak k zneužívání jejich pravomoci a zvláště k ukládání vysokých pokut, proti čemuž v tehdejších poměrech nebývala pravidelně možnost nápravy. Královské statky, roztroušené v různých částech státu, bývaly vyňaty z pravomoci místního hraběte a byly spravovány říšskými f-y, kteří pak vykonávali pravomoc skoro v témž rozsahu jako jinde hrabě. Z úřadu říšského

f-a vytvořila se základna pro správní a soudní úřady v určitém kraji. Zemský f. spravoval korunní statky, spojené během doby ve velké okrsky. Asi od poloviny století byl ve městech zřizován rychtář, nazývaný dědičným f-em, poněvadž tento starostenský úřad dědil syn po otci. Zde k pravomoci soudcovské přistupovala hlavně i správa města. — Zřizováním soudních a správních úřadů klesal význam f-a a zvolna vymizelo i používání tohoto názvu, udrželo se však v příjmeních; v některých krajích se však udržel název f. pro osobu starosty obce až do doby hodně pozdní. Na př. na Moravě na Valašsku jest dodnes leckde označováno stavení, v němž f. bydlíval, slovem fojtství.

Fojta František (* 1739), hudebník v Praze 1770.

Fojta Ignác (* 1746 v Roudnici, syn ředitele kůru), hudebník v Praze r. 1770.

Fojtík Josef (* 1890), čes. sochař, žák B. Kavky. Vytvořil řadu pomníků v Poličce, Mor. Ostravě, Duchcově, Rakovníce. Od r. 1921 vede sochař. odbor na Uměl.-prům. škole v Praze.

Fojtov, o. v Č., okr. Nýdek, 918 ob. n.; tov. na dřevoviny.

Fojtovice, o. v Č., okr. Teplice-Šanov, 799 ob. (4 čs.).

Fojtství, název pro úřad fojta (↘), nebo název pro soudní obvod, spadající do pravomoci jednoho fojta. Mnohde se pod slovem f. rozumělo i stavení, kde fojt přebýval (pravidelně to byl rozsáhlý statek s velikými polnostmi, protože za fojta bývala vybírána osoba z vrstev zámožnějších).

Fokas, byzantský císař, 602—610. Dal se provolati jako centurio proti Mauriklu za císaře, kterého dal i s rodinou popraviti. Pro svou ukrutnost a neúspěšný boj proti Persii byl nenáviděn. Vojevůdce Heraklios ho svrhl s trůnu, načež byl od lidu mučen až k smrti.

Fókión (402—318 př. Kr.), athénský vojevůdce, odpůrce demokracie, žák Platonův a Xenofontův; velel u Naxu (376) levému vítěznému křídlu athén. loďstva, zprostředkoval (338) mír po bitvě u Chaironeje. Po smrti Alexandra Velikého stál na straně Kassandra, syna Antipatrova, proti Polysperchonu. Byv obžalován z velezrady, musil vypíti pohár s jedem. Teprve později byl ospravedlněn a byl mu 304 postaven pomník. Životopis jeho napsali Nepos a Plutarch.

Fókis, země ve středním Řecku, 2260 km², velmi hornatá, s jedinou úrodnou rovinou na Kefisu, avšak velmi významná pro věštírnu v Delfech. Hl. pohoří byl Parnassos. Fokové náleželi k aeolskému kmeni. (↘ Delfy, Svatá válka.) Hl. města mimo Delfy byla: Elateia, Amfissa a Krissa. V dnešním Řecku tvoří F. s Fthiotou nomos (5837 km², 183.874 ob.). Hl. m. Lamia.

Fokker Antoni Herman Gerard (* 1890), hol. letecký konstruktér; založil továrnu na letouny v Johannesthalu u Berlína (1912), pak druhou ve Zvěříně (1913), jež pracovala hl. pro válku, zejm. jeho dvouplošníky, spolu s jeho zbrojovkou v Reinickendorfu. Od 1919 majetník továrny Fokker-virke v Amsterodámě. Je nyní též podílníkem Atlantic Aircraft Corporation v USA. a továrny svého jména v Madridě. Sestrojil též trojplošníky a větroně.

Fokoš.

Fokos (fokoš), v minulých dobách v Uhrách používaná sekyrka, podobná těm, jakých ještě nyní používají horníci.

Fokus, ↘ ohnisko.

Fókylidés, řecký básník z Milétu v VI. stol. př. Kr. Psal mravní naučení v hexametrech. Zlomky uveřejnil Diehl: Anthologia lyrica graeca I. (1925). Mravoličná báseň, jemu připisovaná, vznikla až v I. stol. po Kr.

Folberger Jan (1811—1871), varhaník u sv. Víta a na Strahově a skladatel.

Folia, listy; v lékárnictví: F. Althaeae, ibišku; F. Belladonnae; rulíku; F. Digitalis, náprstníku; F. Juglandis, ořechu vlašského- F. Laurocerasi, střemchy bobkové; F. Malvae, slezu; F. Menthae piperitae, máty peprné; F. Millefolii, žebříčku; F. Rosmarini, rozmariny; F. Salviae, šalvěje; F. Sennae, kassie; F. Stramonii, durmanu; F. Uvae ursi, medvědice.

Folia (follia, bláznovství), starý port. tanec ve ¾ taktu, hojně používán pro variace, jedna z nejstarších forem Ostinata (↘); známá byla f. pro solo housle s basem od Corelliho.

Foliant, ↘ folio.

Folie (z lat. folium, list), 1. do tenkých lístků vytažené vzácné kovy (pravé f.: zlatá neb stříbrná f.) neb obyč. kovy (nepravé f.: olověná, cínová, měděná neb tombaková f.). Nepravé f. používá se ať zbarvené neb jako podkladu pro skla a kameny, cínové f. (staniol, ↘), k podkladům zrcadel, balení zboží a p.; — 2. pozadí (od kterého se něco odlišuje).

Folies-Bergères (foli-beržär), variétní a taneční kabaret v Paříži.

Folies-Dramatiques, les (le-foli-dramatik), pařížské divadlo, založené 1831, které se specialisovalo od 1867 zvláště na operety a féerie, nynější Opéra populaire.

Foligno, it. m. v provincii Perugia, 26.500 ob., s mnohými stavit. a malířskými památkami. R. 1918 byl zde zajatecký tábor, kde vl. povstala organisace čsl. revol. vojsk. Čsl. pěší pluk č. 35 nese též jméno F.

Folikl (lat. folliculus), epitheliální váček (míšek) na konci žláz a ve vaječníku (→); v botanice měchýřek (→ plod). Folikulární, f. se týkající. Epithel folikulární, vrstva epithelu obklopující vajíčko ve vaječníku, u ssavců tvoří Graafův folikl (→ vaječník).

Folio (ital., lat. folium, list), velikost knihy, při které se arch jen ve dva listy ohne a obsahuje čtyři tiskové stránky. Kniha této velikosti: foliant. — V obchodu tolik co stránka, resp. obě k sobě patřící stránky obchodní knihy nebo též jednoduchá, čísly opatřená stránka (též pagina zvaná).

Foliotisk, tisk, podobný ražení kovovými lístky, při kterém se používají tenké lístky barev (barevné folie), aby se mohlo tisknouti jasně na tmavém podkladě.

Folium (lat., množ. číslo folia), list, obyč. list v knize.

Folkestone (fokst'n), město v hr. Kent (Anglie), 33.500 ob., vyšší školy, mořské lázně, živá lodní doprava. Výb., r. 1845 vybudovaný přístav.

Folketing (dán., —teng), druhá komora dán. říš. sněmu; → Dánsko.

Folkevise (dán., švéd. folkvisa), lidová taneční balada, v celé Skandinavii rozšířená. Obsah: dějinný neb pověst. Charakteristické: opakující se rým, který zpívá celé tančící posluchačstvo. Povstala z básnictví, pěstovaného na šlechtických dvorech ve 13. stol.

Folkhyrde Kvintin, skotský rytíř a vůdce Lollardů koncem XIV. věku; jeho čtyři listy proti zkaženému kněžstvu dostaly se do Čech 1410. Lit.: Sedlák, Hus 1915, 197.

Folklor (angl., foklor, věda o lidu), → národopis.

Folklor, Dr. Čeněk, pseud. J. S. Machara.

Folkman Josef Erwein (* 1816), knihovník knížat Kinských r. 1863.

Folkman Hanuš (* 30. 12. 1876 v Praze), prof. čes. techniky a přednosta ústavu architektonického sochařství. Jeho hlavní díla: Pieta, monumentální dílo, bronz (Vyšehrad, 1929), Poprsí prof. dra K. Vrby, bronz (Národní museum, 1927), Spravedlnost a právo (okresní soud, Slez. Těšín, 1928), Poprsí prof. MUDra Pavlíka, mramor (gynaekol. odd. všeob. nemocnice) a j.

Folliculitis, zánět váčku vlasového.

Folmava, o. v Č., okr. Domažlice, 1203 ob. (43 čs.); továrna na prádlo, 2 mlýny, pila, cihelna.

Folnegović Fran (1848—1903), chorvat. publicista a politik, výborný organisátor a skvělý řečník, poslanec na chorv. sněmu za Stranku prava, do níž vnesl kulturního, pokrokového a slovanského ducha. Literárně začal pracovati již jako právník. Psal do různých časopisů články odborné, feuilletony, liter. portrety významných politiků.

Folprecht Josef (* 1879), č. spisovatel, min. rada min. školství a liter. kritik. Četné překlady z ruštiny.

Foltýn, pseud. Josefa Stivína.

Foltýn František (* 1892), čes. malíř, od r. 1924 v Paříži, grafik.

Foltynovský Josef, ThDr. (* 9. 3. 1880 ve Frýdlantě n. Ostravicí). Byl kaplanem v Uher. Hradišti, pak docentem dogmatiky, nyní profesor pastorálky na teolog. fakultě v Olomouci. Od r. 1925 apošt. visitátor slovenských klášterů. Autor četných článků v Hlídce a Čas. katol. duchovenstva. Hl. díla: Bl. Jan Sarkander (1920); Duchovní řečnictví (1927).

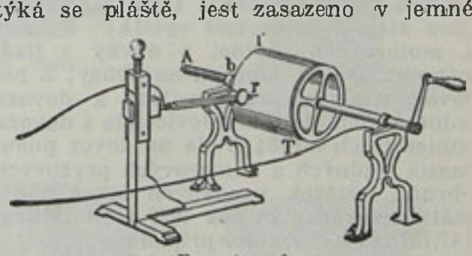
Folvark, o. na Sl., okr. Spiš. Stará Ves, 474 ob.

Fomeš, → choroš.

Fomeš Norbert pseud. Arnošta Procházky.

Fomin Alexander Ivanovič (1713—1802), rus. geograf. Sp.: Opisanje Bělago morja (1797).

Fonautograf (řec.), přístroj k zaznamenávání zvukových záchvěvů. Skládá se z válce TT, jehož osa A jest připevněna maticí b na nosiči. Pisadlo r dotýká se pláště, jest zasazeno v jemné

Fonautograf.

vidlici, která reaguje na chvění. Točí-li se válcem, vyrývá pisadlo na něm křivky, značící záchvěvy. Záznam děje se někdy i elektrickou jiskrou. Přístroj na tento způsob zařízený nazývá se vibračním chronografem.

Fond (fr.), základ, půda; zadní sedadlo ve voze; pozadí, na př. malby, jeviště;

přeneseno: hlavní věc, podklad. — F. veřejný, určité jmění, uložené k účelům veřejným. V přeneseném smyslu pak vklad, základní kapitál, účet zmenšující peníze, z toho umořovací fondy, reservní fondy atd. Poněvadž tu není žádná suma peněz úplně po ruce, mluvíme také o nepravých fondech. V Anglii se dříve nazývaly f. státní příjmy, plynoucí ze zúročování a splácení půjček, které 1715—86 byly sjednoceny v consolidated fund. Výměna f-ů v stát. hospodářství poukázkou příjmu (následek: zesílení fondu), nebo výdeje (následek: zeslabení fondu), na nějaký původně tímto neurčený státní f., jehož knihovní řízení se nazývá fondovým vyrovnáním. Na doživotní důchod uložený „železný" kapitál a zpět nevyplatitelné příplatky na nevýnosný podnik nazýváme à f. perdu. — V přeneseném smyslu: duševní zásoba, duševní schopnosti, poklad vědomostí, vnitřní, jistý obsah atd.

Fond silniční státní byl zřízen v Československu zákonem ze dne 14. 7. 1927, č. 115 Sb. z. a n. při ministerstvu veřej. prací. Organisován je jako právnická osoba, která může samostatně nabývati práv a podstupovati závazky. Navenek je zastupován ministerstvem veřej. prací a pokud jde o zápůjčky spolu s ministerstvem financí. Účelem fondu jest opatřiti prostředky na zlepšení silnic státních a na poskytování příspěvků na zlepšení těch tratí silnic zemských a okresních, které mají mimořádný význam pro dopravu, zvláště dálkovou; dále na zlepšení silnic obecních v obvodu měst, v nichž je sídlo zemské politické správy. K dosažení účelu opatřuje si silniční fond potřebné peněžní prostředky jednak z běžných příjmů, jednak úvěrem. Běžnými příjmy jsou státem přikázané výtěžky: 1. daně z motorových vozidel a dávky z jízdného za osobní dopravu autobusy; 2. polovice poplatků za povolení k dovozu minerálních olejů a polovice cla z dovozu minerálních olejů; 3. cla na dovoz pneumatik a plných a komorových pryžových obručí. Výtěžek uvedených dávek podle státní uzávěrky za rok 1929 činil celkem 147,787.283 Kč. Z toho připadá:

na daň z motorových vozidel	70,400.000 Kč,
na dávku z jízdného . . .	8,400.000 Kč,
½ cla z dovozu min. olejů	14,300.000 Kč,
½ poplatku za povolení k dovozu min. olejů	26,500.000 Kč,
clo z dovozu pneumatik a obručí	28,187.283 Kč.

Úvěr silničnímu fondu poskytuje podle zákona Ústřední sociální pojišťovna na mírný úrok a na úmor, které se hradí z běžných příjmů a kdyby tyto nestačily, doplní scházející stát. Správu silničního fondu vede ministr veřej. prací, který je povinen podávati každoročně Národnímu shromáždění zprávu o hospodaření s fondovými prostředky v uplynulém roce a o stavu fondu k 31. prosinci každého roku. Při správě je ministerstvu veřejných prací k ruce poradní sbor (silniční rada), který složen je kromě předsedy z 28 členů a stejného počtu náhradníků a kterému přísluší podávati posudek o všeobecném i každoročním podrobném programu ministerstva veřej. prací na zlepšení silnic a posudek, jak má býti rozdělena podpora z běžných fondů na zlepšení silnic nestátních, jakož i podávati příslušné návrhy.

Fondaco (it.), kupecký dům. F. dei Turchi, palác v Benátkách, pův. turecký hostinec. F. dei Tedeschi, palác v Benátkách z 12. stol.

Fondant (fr.), měkké, plněné cukrovinky.

Fondation Thiers (franc., fondasio tiär, Thiersovo nadání), pařížský domov učenců, v němž obdrží způsobilí mladí mužové, kteří se chtějí věnovati vědě, na 1—3 roky zdarma byt, stravu a roční podporu v penězích.

Fonduk (zecchine Fondukli), starší turecká zlatá mince ryzosti 0.802 = Kč 63.65. Egyptský měl ryzost pouze 0.690 = Kč 39.30.

Fonetika (řec.), věda zabývající se fysiologickým vznikem řeči a teorií správného užívání hlasu. Metoda její jest experimentální, jako pomůcky používá psychologie, fysiky a linguistiky. Lit.: Frinta, Novočeská výslovnost (1909). Olaf Brok, Očerk fiziologii slavjanskoj reči (1910). Sivers, Grundzüge der Phonetik (1922).

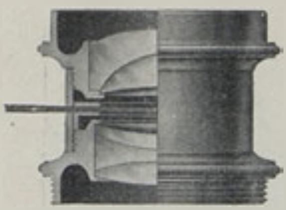
Fönns Olaf (* 17. X. 1882 v Kodani), herec dánských, švédských a německých divadel, od r. 1913 hercem filmovým. Nejznámější z filmů Homunkulus a Indický hrob, Sirotek lowoodský a j.

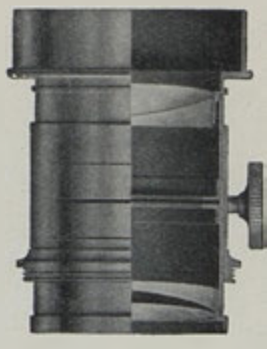
Fonograf (řec., zapisovač zvuku), přístroj vynalezený 1877 Edisonem, který zapisuje lidskou řeč a tóny a umožňuje opětnou reprodukci. Základ stroje jest jehla, která chvěním přivedena v pohyb, vbodává do voskové desky sledy zvuků. Opětným zasazením jehly v body vzniká reprodukce. Dnes je f. zatlačen gramofonem. Používá se ještě jako přístroje k zaznamenání diktátu.

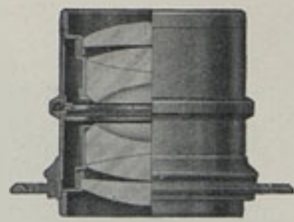
Fonogram, 1. záznam telefonické depeše; 2. zvuk, zachycený fonografem na desce.

Fonolit, ☞ znělec.

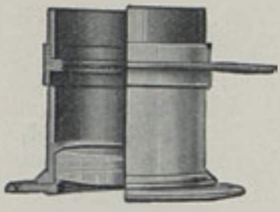
Fotografie I.

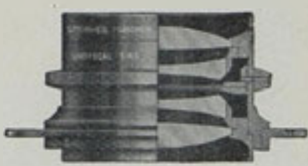

Zeissův protar.

Petzvalův portraitní objektiv.

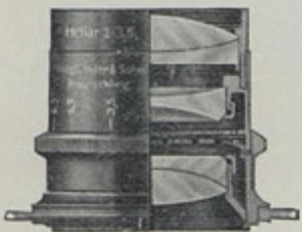

Zeissův planar.

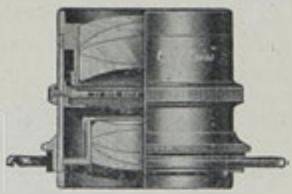

Steinheilův širokoúhlý ortostigmat.

Krajinářská čočka.

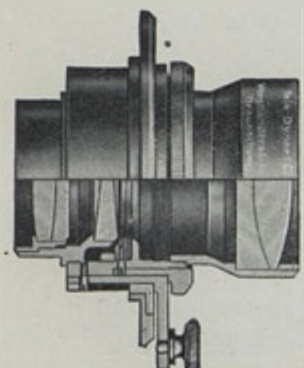

Steinheilův dvojitý anastigmat „Unofocal“.

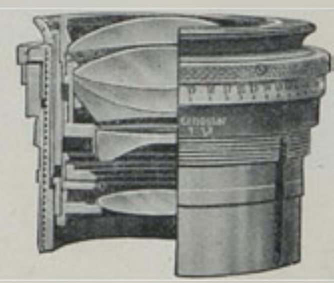

Zeissův tessar.

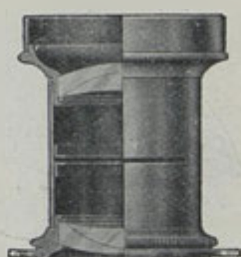

Voigtländrův heliar.

Zeissův dvojitý protar.

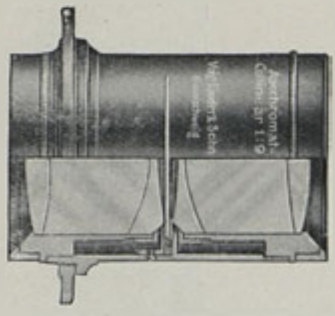

Voigtländrovo prisma.

Voigtländrův teledynar

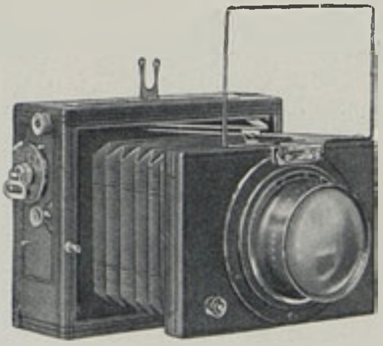

Ernemannův ernostar.

Steinheilův aplanat.

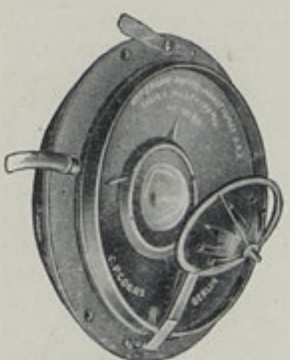
Fotografie II.

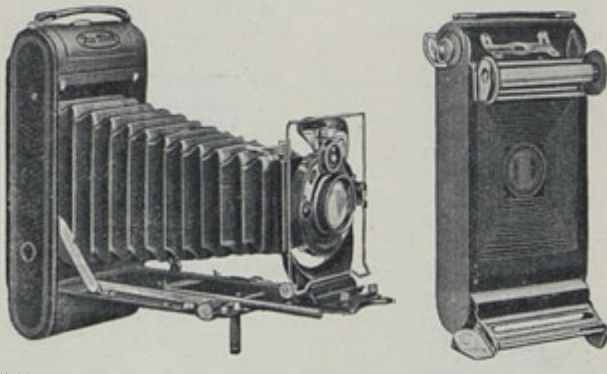
Voigtländrův apochromat-collinear.

Sklopná komora Zeiss-Ikon se štěrbin. uzávěrkou.

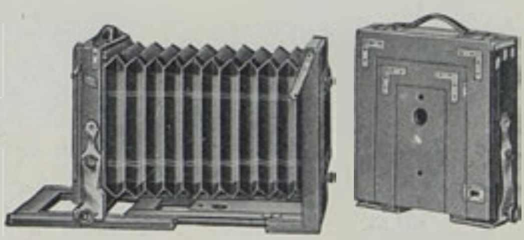
Goerzův hypergon.

Sklápěcí komora na filmy, otevřená; táž ze zadu po odejmutí zadního příklopu.

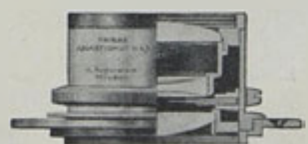
Čočky k Voigtländrovu apochromatu.

Cestovní komora, otevřená a uzavřená.

Voigtländrův apochromat se zrcadlem.

Rodenstockův trinar-anastigmat.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

Fonometr, přístroj, kterým lze přesně zjistiti časové diference, v nichž detonace vznikla, jakož i okamžik, kdy vlny zvukové dojdou na určité místo. Má význam zvláště pro vojenství, neboť lze jím s naprostou přesností zjistiti místo, kde se nacházejí děla.

Fons, řím. bůh pramenů. Jemu zasvěcen byl svátek Fontinalie (13. října), kdy se věnčily prameny a házely květiny do vody.

Fontaine Karel, de la (* 1828 ve Vevey ve Švýcarsku), majitel ústavu pro vyučování frančtiny, založ. 1861.

Fontainebleau (fontän'blo), hl. m. ve franc. departem. Seine-et-Marne, (1921) 16.070 ob., nedaleko levého břehu Seiny, na trati Paříž—Lyon, má collège, dělostřelecké a ženijní školy, knihovnu a divadlo, vinice a továrnu na porculán. Proslulý jest letohrádek (13.—18. stol.) se skvěle vypravenými vnitřními prostorami. Kolem zámku a města se táhne pahorkovitý vysoký les (170 km²), hojně Pařížany navštěvovaný. U něho vesnice Barbizon. — F. bylo r. 998 Robertem Pobožným vystavěno jako lovecký zámek, Ludvíkem VII. r. 1169 obnoveno, Františkem I., Jindřichem IV. a Napoléonem I. zlepšeno. Tu bydlely Mme Montespan a Mme Dubarry, dále Kristiana Švédská a 1812—14 jako zajatec papež Pius VII., který tu uzavřel 25. ledna 1813 konkordát fontainebleauský. Ve F. se Napoléon I. vzdal 1814 trůnu. Od 1870 jest F. letním sídlem franc. presidenta.

Fontána (fr. fontaine), kašna, vodotrysk, studna; zřídlo.

Fontana Carlo (1634—1714), ital. stavitel, žák Berniniho. Vystavěl v Římě chrámy San Michele a Ripa grande, San Marcello na Corsu, portál Santy Marie v Trastevere, knihovnu Minervinu, katedrálu v Montefiasconě, palác a vilu Visconti ve Frascati. Také návrh letohrádku Buchlov na Moravě jest prý jeho dílem.

Fontana Domenico (1543—1607), it. stavitel, vystavěl v Římě chrám Santa Maria Maggiore a villu Negroni, Lateran, vatikánskou knihovnu, Quirinal. Patří k hl. zástupcům ital. baroka.

Fontana di Trevi, velmi nádherná barokní kašna v Římě (1735—62), mistrovské dílo Nik. Salva; v ní končí r. 19 před Kr. Agrippou z okolí Collatia (nyní Salone) sem svedená Aqua Virgo (ital. Acqua Vergine).

Fontana Prospero (1512—1597), italský malíř; žil na dvoře papeže Julia III. a maloval oltářní obrazy.

Fontane Theodor (1819—1898), něm. básník; přednosta vojen. soudu, v říjnu 1870 v Domremy zajat Francouzi. Jako divadelní kritik měl velký význam. Jako básník vystoupil již r. 1851 svými Gedichten, ale větších úspěchů dosáhl teprve později jako povíkář.

Fontanely (lat., lupínky), mezery mezi kostmi lebky u novorozenců, které během prvních měsíců srostou (švy). Pohyblivost jednotlivých kostí lebky dovoluje při porodu určité přizpůsobení (konfiguraci) dětské lebky pánvi matčině. Poloha F. má velkou důležitost pro určení polohy hlavičky v pánvi: veliká f., v níž setkávají se čtyři švy, vyznačuje temeno, malá f., se třemi švy, záhlaví.

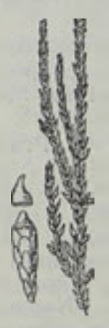
Fontanes (fõtã) Louis, Marquis de (1757—1821), franc. básník a státník. Za revoluce pronásledován, pozd. byl členem zákonod. sborů a za Ludvíka XVIII. se stal členem státní rady. Významné jsou jeho příspěvky v Mercure de France.

Fontange.

Fontange (fr., fõtãnž), dámský čepec, jenž byl v módě kolem r. 1700. Za původce jeho byla považována vévodkyně de Fontanges, podle níž byl nazván. Tvořil nad čelem stupňovitě několik řad paprsků a stuh.

Fontenelle Bernard Bovyer de (1657—1757), franc. spisovatel, od 1691 člen Akademie. Snažil se popularisovati vědu. Byl předchůdce osvícenství. Napsal: Dialogues des morts (1683), Entretiens sur la pluralité des mondes (1686), Histoire des oracles (1687) a j. Sebrané spisy vyšly 1758—61 v 11 sv. Lit.: Maigrom, F. (1906).

Fontes rerum bohemicarum, též Prameny dějin českých, soubor nejstarších kronik a legend, vycházejících v letech 1873—1893 v Praze redakcí Jos. Emlera (↷), díl šestý pak 1907 redakcí Šimákovou (↷). Lit.: Šusta, Posledních padesát let české práce dějepisné, 1926, 203.

Fontinalis. antipyretica.

Fontinalis L. (zdrojovka), mech z řádu Bryales; rostlina vytrvalá, pod vodou rostoucí. F. antipyretica L., má až 2.5 m dlouhou větevnatou lodyhu a tmavozelené, kýlnaté listy, které jsou sestaveny do 3 řad; v potocích a řekách, dříve prostředek proti horečce.

Foenum graecum, lékařská a výživná rostlina, ↷ Trigonella.

Foot (fut, mn. č. feet, fít), angl. délková míra ⅓ yardu = 304,79449 mm = 12 palcům (inches).

Football, hra v ↗ kopanou.

Foramen (lat.), anatomicky: díra, otvor, na př. f. occipitale magnum, velký otvor týlní (↗ lebka), atd.

Foraminifera, řád kořenonožců, Rhizopodů, vesměs formy mořské, opatřené skořápkou. Tato může býti buď jednokomůrková (Monothalamnia), nebo vícekomůrková (Polythalamnia). Stěny její mívají otvory (Perforata), nebo jsou plné (Imperforata). Skořápka sestává z uhličitanu vápenatého, nebo z látek pseudochitinosních, případně ze zrníček písku. Z předního otvoru nebo z direk ve stěnách vysílá plasma četné vláknité panožky (filopodie) formy jedno- i vícejaderné. Množí se mnohonásobně rozpadem ve velké množství individuí. U rodu Polystomella pozorujeme dvojí generaci: mikrosférickou, množící se nepohlavně rozpadem v jednotlivé jedince, kteří dorůstají v generaci makrosférickou, která se rozpadá v pohlavní rejdivé jedince (gamety), kteří dva a dva vždy z různého mateřského individua kopulují a dávají tak vznik nové generaci mikrosférické. Chytají panožkami drobné mořské řasy, Protozoa. Mrtvé F. klesají na dno moře a vytvořily tam během geologických dob ohromné vrstvy hornin, jako křídu, nummulitový a fusulinový vápenec. Obyčejně lezou po dně, jen Globigeriny jsou planktonické. Skořápka mívá nejrůznější tvar: tyčovitý, stromečkový, kulatý, deskovitý, hlemýžďovitý, atd.; patří sem recentní rody: Nodulina, Nodosarie, Lagena, Miliolina, Calcituba, Peneroplis a Orbitolites s mnoha komůrkami, Textularia, Rotalia, planktonická Globigerina, Polystomella; fosilní druhy jsou: Fusulina a obrovský Nummulites (skořápky 1—2 cm v průměru, ploché, spirálně vinuté).

Forbasy, o. na Slovensku, okr. Stará Ľubovňa, 294 ob. (268 čs.).

Forbelský Ladislav (* 1875), čs. plukovník, velitel čs. domobran. praporu č. 2 v Italii, se kterým bojoval na Slovensku u Nových Zámků.

Forberger Augustin, malíř v Praze kolem r. 1784.

Forbes, hrací automat.

Forbes Archibald (1838—1900), angl. novinář. Byl váleč. zpravodajem listu Daily News a prožil válku německo-francouzskou, rusko-tureckou, španělskou, afgánskou a zulskou. Napsal: Drawn from Life (1870); My Experiences of the War between France and Germany (1871); The Afghan Wars (1892); Memoires and Studies of War and Peace (1895).

Forbes Nevill (* 1883), prof. slavistiky na univ. oxfordské, zabývající se hl. ruskou literaturou. Vydav. Oxford Russian Plain Texts.

Forbes Ralph (* 30. 9. 1904 v Londýně), amer. film. herec (Reveillé, Pevnost mrtvých a j.).

Force (fr., fors), síla, silná strana; násilí, moc; f. majeure (fors mažér), vyšší moc, nepředvídané okolnosti.

Forcellini Egidio (1688—1768), ital. filolog. Napsal: Lexicon totius latinitatis (1771); Totius latinitatis onomasticon (1859—87). Lit.: Ferrari, Vita A. F. (1792).

Ford Henry (* 30. června 1863 u Deabornu, Mich.), amer. velkoprůmyslník a hospodář. politik, zakladatel Ford Motor Comp. Proslul tím, že zavedl do svých podniků vědecké řízení práce, vyvolal jako pacifista stockholmskou konferenci (1916). Napsal: Mezinárodní žid (1921—1922); Můj život a dílo (1923).

Foreign Affairs (forin-eférs), pacifistou J. D. Morelem 1918 založený angl. týdeník, obrací se proti tajné diplomacii.

Foreign office (angl.), zahraniční ministerstvo v Anglii.

Foresters (angl., foresters, lesníci), angl. dobročinný spolek, podobný řádu Odd Fellows.

Forestova jehla, jehlovitý platinový kontakt k výrobě netlumených, vysokofrekvenčních proudů. Tímto přístrojem možno porušovati tkanivo bez krvácení a používá se pro odstraňování různých vad pokožky (bradavky).

Foret Alois (1856—1909), český homiletik, psal do „Blahověstu" a „Posvátné kazatelny". Podlaha, Bibl. 2179.

Forgács Antal (1819—85), místodržitel v Čechách r. 1860—61, později maď. dvorský kancléř.

Forgoláň, o. na P. R., okr. Sevljuš, 681 ob. (8 čs.).

Forcheim Karel (* 1777 v Drážďanech, † 1858 v Praze), tchán Josefa Kajetána Tyla, býv. poručík a polní válečný kancelista.

Forchheimová-Rajská Anna (* 16. II. 1824 v Praze, † 3. XII. 1903 na Vyšehradě), čes. herečka, v letech 1841—51 hrála v čes. představ. Stögrova div. v Růžové ulici a Stavov. div. do r. 1856, pak byla u společ. Kulasovy s J. K. Tylem, poté u venk. společ. (Zöllner, Švanda, Šmíd) do 1860, kdy provdala se za spis. J. L. Turnovského, pak krátce u Prozatím. div. a v letech 1866—72 opět u spol. Muškovy a Libické; zanechavši pak divadla žila v Praze v soukromí. Její divadelní

vzpomínky, z dob J. K. Tyla, sebral J. L. Turnovský.

Forchheimová-Skalná Magdalena (* 12. IV. 1803 v Praze, † 18. II. 1870 v Praze), sestra předešl., čes. herečka z dob počátků čes. divadla a čes. předst. ve Stavov. div. (1822—24), krátce na venkově u společ. Hilmerovy, s J. K. Tylem, 1830—51 u Stavov. div., 1839 provdala se za J. K. Tyla, s nímž 1851 odešla spolu se sestrou Annou (Rajskou) ke společ. Kulasově, kdež setrvala až do r. 1860, žila pak v Praze v soukromí, podporována Svatoborem.

Förchtgott Arnošt, český hudební skladatel, ↗ Tovačovský.

Fork V. At., pseud. V. Krofty.

Forlana (také furlana), živý tanec Friaulů a Slovinců, zvaný i sagra, v šestiosminovém taktu.

Forma, v technickém smyslu prostředek, jímž lze utvořiti žádaný tvar vlitím nebo vtlačením hmoty na zformované plochy, odtud v kovolitectví duté těleso k pojmutí tekutého kovu (↗ kovolitectví). V barvířství značí forma dřevěný špalíček, určený k tisknutí tkanin, na němž jsou vypukle vyřezány figury (vzorek). V knihtisk. sazba uzavřená rámcem.

Forma, ve sportu značí stupeň dočasné výkonnosti sportovce, koně a pod. Mluví se o velké, dobré či špatné f-ě.

Formace (lat.), utváření, útvar. Vojenský výraz: 1. organické složení oddílu, válečná a mírová f., na př. nějaké polní baterie, vojenského tělesa; 2. taktické útvary, na př. pochodové, pohybové a bitevní formace. Změna formace je přechod z jednoho útvaru do druhého. V námořním válečnictví: taktické seřazení oddílu válečných lodí. V botanice: rostliny, divoce rostoucí, s určitými vlastními vzrůstovými tvary a s užším přizpůsobením na místní podmínky vzrůstu. Formace se může objeviti v různých asociacích. Rozmanité asociace, jako bukový les, dubový, březový, smíšený listnatý les atd. tvoří příklady pro formaci: letní zelený listnatý les. Různé formace se spojují v útvarové čeledi, útvarové třídy, vegetační typy atd.

Formace geologické, ↗ geolog. útvary.

Formaldehyd (methylaldehyd), H . COH, vzniká oxydací methylalkoholu, vedou-li se jeho páry se vzduchem smíšeny přes rozžhavenou měď, oxydací methylalkoholu chlorem nebo bromem, zahříváním methylalu $CH_2(OCH_3)_2$ s kyselinou sírovou, oxydací ethylenu kyslíkem při 400°. Formaldehyd je pichlavě páchnoucí, ve velkém množství jedovatý plyn, jehož vodný roztok na vzduchu oxyduje se v kyselinu mravenčí. Ochlazením kondensuje se na bezbarvou kapalinu, vroucí při —21°. Kapalný formaldehyd při —20° mění se pomalu, za obyčejné teploty rychle v trioxymethylen čili metaformaldehyd $(CH_2O)_3$, který ve vodě, alkoholu a éteru se nerozpouští, zahříváním rozkládá se ve formaldehyd. Koncentrovaný vodný roztok formaldehydu obsahuje mimo těkavý CH_2O pravděpodobně ještě hydrát $CH_2(OH)_2$, t. j. hypotetický methylenglykol, a netěkavé polyhydráty. Úplným odpařením roztoku zbývá paraformaldehyd $(CH_2O)n$, krystalická látka, která za horka páchne dráždivě, sublimuje pod 100° a mění se zahříváním se stopami kys. sírové v isomérní trioxymethylen. Za přítomnosti žíravého vápna kondensuje se v cukr akrosu nebo fruktosu, za přítomnosti acetaldehydu a vápna na pentaerythrit $C(CH_2OH)_4$. Účinkem vápenné vody na trioxymethylen vzniká methylenitan, první synteticky připravený cukr. Formaldehydu používá se pro jeho značnou reaktivnost k četným syntesám. 30% roztok formaldehydu ve vodě slouží jako desinfekční a antiseptický prostředek (formol, formalin), který se může též rozprašovati. Aby bylo možno použíti tohoto roztoku jako zásypového prášku, absorbuje se v křemencové pěně (formalith). Podobným přípravkem je autan, nažloutlý, slabě formaldehydem vonící prášek, z něhož voda uvolňuje formaldehyd. Formaldehydu se používá často k chránění rostlin před parasity, na př. v podobě mořidla k zasetí určeného obilí.

Formalie, formality, zevnější stránka určitých úř. výkonů, která je v mnohých případech zákonem předepsána. Též určité zdvořilostní neb zvykové náležitosti.

Formalin (formol), desinfekční prostředek, 35% vodný roztok formaldehydu s 10—15% methylalkoholu.

Formalinová lampa, proměňující formalin v páry, které místnosti desinfikují.

Formalismus, v umění směr, který klade důraz na formu (technické zpracování) díla proti jeho obsahu. V estetice metoda studující díla podle jejich nejzákladnějších forem, jako opak proti studiu obsahovému. ↗ forma.

Formamint, formaldehyd obsahující tabletky pro desinfekci dutiny ústní a hltanové.

Forman (chlormethylmenthyléter), derivát mentholu, prostředek proti rýmě.

Forman Bohumil (1857—1921), pokladník Národ. divadla a skladatel sujetů k baletům. Sp.: Sny a touhy.

Forman Stanislav (* 1864), český spisovatel, mag. úředník v Praze. Žil delší dobu v Bulharsku a překládal později z bulharštiny.

Formandl Antonín (* 1882 v Hodoníně), továrník v Brodku u Přerova, místopředseda Obchodní a živnosten. komory v Olomouci. Kromě toho jest předsedou skupiny Olomouc Ústř. svazu čs. průmyslníků a členem Čsl. ústřed. rady železniční.

Formánek Eduard (1845—1900), botanik mor. a profesor v Brně. Sp.: Květena mor.-sl. (1887).

Formánek Emanuel, MUDr. (* 1869), prof. lék. chemie na Karlově universitě a městský chemik pražský, ve kteréžto funkci založil ústav pro zkoumání potravin města Prahy. 1911—1918 poslancem na radě říšské. Četné spisy odborné.

Formánek Jan (Čechomil) (1809—1878), český spisovatel a učitel v Táboře. Vydal několik českých učebnic a spisů pro mládež.

Formánek Jaroslav, Ing. Dr. (* 9. 2. 1864 v Táboře, † 1928), prof. čes. vys. šk. technické. Autor mnoha vědeckých spisů, požívajících světového jména, v jazyce čes., něm. a anglickém z oboru spektrální analyse. Hl. spisy: Kvalitativní rozbor spektrálních látek minerálních i organických (vydáno podporou Akademie 1901), Rukověť analytické chemie, díl I.: Rozbor kvalitativní, díl II.: Rozbor vážkový, díl III.: Rozbor odměrný (1909, 1910), Stručný nástin chemie anorganické (I. v. 1919, II. v. 1921), Stručný nástin chemie organické (I. vyd. 1919, II. vyd. 1921), Paliva, oleje, tuky pro motorová vozidla a j.

Formánek Josef (1844—1928), č. hud. skladatel, říd. učitel, zn. virtuos na dudy. Sp.: Dudy ve službě písně nár. (1894).

Formanty (lat.), zvuky ústního prostoru, které se přiměšují při dechovém pohybu vzduchu ústní dutinou k tónu a propůjčují mu povahu vokálu, ⟶ vokál.

Formarini, malíř, r. 1647 maloval obrazy pro zámek v Náchodě.

Formát (lat.), velikost papírového archu (⟶ normální formát), pak též velikost rozřezaného archu (knižní formát); rozeznává se podle stran, kolik jich možno získati z archu: folio (4), kvart (8), oktáv (16), duodez (24), sedez (32). Označuje se podle počtu listů, vzniklých z jednoho archu: 2^0, 4^0, 8^0, 12^0 a 16^0. Knihtiskaři nazývají formátem výplňky, které na potištěném archu tvoří bílou plochu mezi jednotlivými stránkami. — Klášterní f. ve stavitelství velký tvar cihel.

Formica, ⟶ mravenci.

Formica, it. ostrov na západě Sicilie, maják.

Formicarridae, ⟶ mravkodavi.

Formol, ⟶ formalin.

Formolage (—láž), při operaci echinokoka usmrcení parasitů plněním cysterka 1% formalinem po několik minut.

Formosa, argentin. teritorium, 107.227 km², 24.136 ob. (z toho 8000 Indiánů). Skládá se z Chaco Central a Teuco-Berneja. Podnebí je vlhké, kraj většinou lesnatý. Obyv. se živí chovem dobytka a pěstováním obilí, tabáku, bavlny. Železnic má jen 288 km. Hl. m. jest Formosa, poblíž Paraguaye.

Formulář (novolat.), písemná předloha, nyní často též úředně nahrazována tiskopisem, t. zv. předtiskem, jež obdrží svůj skutečný obsah nebo platnost teprve vyplněním, na př. list objednací, směnka a pod.

Formule (lat. formula), slova, způsoby řeči či obraty, buď výslovně předepsané či užíváním zavedené pro zvláštní případy, na př. modlitební, právní formule. V matematice značí znázornění vět znaménky, na př. pro Pythagorovu poučku je formule: $a^2 + b^2 = c^2$.

Formule Lambertova, slouží k výpočtu středního směru, kterým se budou pohybovati vzduchové vrstvy, působením všech větrů, nad určitým místem. Vypočtou se obě k sobě kolmé složky směrové: A a B podle vzorců:

$A = (V - Z) + [(SV + JV) - (JZ + SZ)] \sin 45^0$,
$B = (S - J) + [(SV + SZ) - (JV + JZ)] \cos 45^0$.

Je-li α-úhel mezi výslednicí a směrem severním (od S na V, J a Z), je tang α = A : B. Střední směr má jen teoretickou cenu, nelze podle něho určiti místní a časové povětrnostní poměry; nahrazuje se proto L. f. u klimatických výzkumů větrnou růží (⟶), nebo tabulkou.

Formulovati (lat.), uvésti do správné formy, složiti.

Formurol, nový lék proti dně a k desinfekci moče. Chem slož.: hexamethylentetraminnatron.

Formyl, HCO, jednomocný radikál, který se skupinou hydroxylovou tvoří kyselinu mravenčí HCO . OH.

Fornarina (it., pekařka), známý model Raffaelův, vl. jm. Margherita.

Fornet Jan (* 1762 v Levoči, † počátkem XIX. věku), slovenský homiletik a kazatel augšpurského vyznání; vydal kázání (1791). — Lit.: Jungmann, 1849, 554.

Fornet Josef (* 1732 v trenčanské stolici, † 1809 na Štrbě, kde byl ev. farářem),

potomek rodiny hugenotské, slov. církevní spisovatel. Napsal několik náboženských knih a sestavil katechismus.

Fornoš, o. na P. R., okr. Mukačevo, 767 ob.

Fornošek, o. na Sl., okr. Hlohovec, 343 ob. čs.

Fors (lat.), náhoda, též římská bohyně náhody, ⚲ Fortuna.

Förschan Jan (1688—1740), přísedící bisk. konsistoře v Litoměřicích. Pseudon. Jan Fromm. Napsal lat. četné spisy rázu většinou polemického.

Forsovati (fr.), nutiti, donucovati.

Forst, 1. m. v Dolní Lužici, kterýmžto jménem se nazývá i okolní kraj s hnědouhelnými pánvemi; — 2. F. Baden, lázeňské místo na okraji rýnské roviny.

Znak města Forstu.

Forst Augustin (1828—1907), český homiletik; tiskl v Posvátné kazatelně. — Lit.: Podlaha, Bibl. 2179.

Forst Jan Bernard (1660—1709), kapelník u sv. Václava a Všech Svatých v Praze. Znamenitý zpěvák. Též jeho syn Václav byl výbor. hudebník a zjednal si zásluhy o pěstění jazyka staročeského.

Forsten Georgij Vasiljevič (* 1857), rusko-finský historik a univ. profesor; studoval hl. baltické oblasti a svoje práce vydal rusky.

Forsterit, nerost, olivinu podobný křemičitan hořečnatý, Mg_2SiO_4, tvoří bezbarvé až nazelenalé, kosočtverečné krystaly ve vápenci a v serpentinu, též v sopečných mínách.

Förster Jos. Šimon, mědirytec na Moravě v 1. pol. XVIII. stol. Ryl portrét papeže Benedikta XIII. a obraz sv. Jiří.

Försterová-Nitzschová Elisabeth (1846—1889), sestra Friedricha Nietzsche, ošetřovala ve Výmaru svého chorého bratra, vydala jeho díla a založila Nietzscheův archiv. Napsala Das Leben Friedrich Nietzsches, Der junge N., Der einsame N., Wagner und N. a Der werdende N.

Försterova operace, protětí zadních (sensitivních) kořenů nervových při jejich výstupu z míchy. Tento zákrok, vymyšlený Otfriedem Försterem, provádí se u velmi těžkých neuralgií, u gastrických krisí, při tabes a spastických obrnách. Operace však ve vysokém procentu končívá smrtí.

Forš Olga Dmitrjevna, roz. Komarova (* 1875), ruská spisovatelka. Sp.: Tajemný vězeň Alexějevské pevnosti (přel. B. Mužík 1929).

Foršt Krištof Jan, kat. kněz a farář v Kácově 1742—51. Vydal tiskem dvoje kázání: o sv. Scholastice a o sv. Mikuláši.

Forsythia suspensa.

Forsythia (čeleď Oleaceae), listy jednoduché nebo trojčetné, květy žluté, zvonečkovité, podle čísla 4, rozvíjejí se časně z jara, plod podlouhlá tobolka, 3 druhy: F. suspensa s větvemi převislými, F. virilissima s větvemi přímými; kříženec obou se označuje jako F. intermedia. Oba druhy pocházejí z Číny a hojně se u nás pěstují. V Albanii roste divoce třetí druh F. europaea. Geografické rozšíření tohoto rodu souvisí s glaciální dobou. F. europaea řadí se k reliktům balkánské flory.

Fort (franc., for, pevný), malá, samostatná pevnost. Rozeznává se několik druhů podle možnosti hájení: některé lze hájiti se všech stran, jiné se chrání pancéřovými bateriemi nebo věžemi a pod.; ⚲ pevnost.

Fort, tvrz, pevné místo, tvořící obyčejně část pevnostního pásu, zařízené buď jen pro pěchotu, nebo kombinovaně pro pěchotu a dělostřelectvo, neb jen pro obranu dělostřelectvem. Samostatné tvrze, hájící soutěsku neb přechod přes vodní tok, slovou závírky. Moderní f-y mají kryty betonové nebo pancéřové, ⚲ pevnost.

Fort Paul (* 1. 2. 1872 v Remeši), franc. básník. 1890 založil Umělecké divadlo, které potrvalo do 1893. Spolupracovník Mercure de France, Ermitage a j. Napsal: Ballades françaises (1894—1896); Montagne (1898); Le Roman de Louis XI. (1899), Les Idylles antiques (1900), L'Amour marin (1900), Paris sentimental ou le Roman de nos vingt ans (1902), Les Hymnes de feu (1903), Ile-de-France (1909), Mortcerf (1910), La tristesse de l'homme (1910). R. 1905 založil revui Vers et Prose, jež spojovala několik roků symbolistické básníky (1905—1914). Do češtiny překládali jeho básně: Em. z Lešehradu, St. K. Neumann, K. Čapek.

Forte (it., zkráceně f), hudební označení (po prvé kolem r. 1600): silně; fortissimo (ff), velmi silně; mezzoforte (mf), prostředně silně; meno f, méně s.; più f.,

silněji; f. tenuto, zdržené s.; fortepiano (fp), silně a hned zase slabě.

Fortepiano (it.), ☞ klavír.

Fortes fortuna adjuvat, lat. přísloví: odvážnému štěstí přeje.

Fortezza, ☞ Franzensfeste.

Forth (fortz), skotská řeka, pro malé lodi splavná. Její údolí, k němuž se připínají dějinné vzpomínky, je střediskem Skotska.

Fortier František (* 1834), herec v Praze.

Fortifikace (lat.), umění opevňovací; také úřad pevnostní, jemuž přísluší správa pevnosti, týkající se opevňovacích staveb.

Fortin, stará turecká míra dutá, hl. pro měření obilí = 141.064 l.

Fortin Jan (* 7. 10. 1821 v Radnici u Plzně), učitel fortepiana.

Fortin Otakar, PhDr. (* 2. 12. 1886 v Inšpruku), knihovník musejní. Německý překlad díla Jana Amose Komenského Angelus Pacis (1926).

Fortinskij Feodor I. (1846—1903), rus. historik a univ. profesor.

Fortissimo (ital.), ☞ forte.

Fortiter in re, suaviter in modo (lat.), rázně ve věci, jemně ve způsobu. Za původce tohoto rčení považuje se jesuitský generál Aquaviva.

Fortius Jan, vl. jm. Chyba Jan (1517—1590), mistr univ. pražské, kdež přednášel hebrejštinu. Přel. do č. Výklad výborný na žalm 127 (1543).

Fortius Joachimus Ringelbergius, vl. jm. Joachim von Sterk (1499—1536), nizozem. humanista, jehož traktát De ratione studii vydal J. A. Komenský.

Fortius redivivus, lat. pedag. spis Komenského, vyd. r. 1652, pojednávající o ideálu školní výchovy podle Komenského.

Fortna, brány nebo dveře v klášteřích.

Fortner Ludv. (* 1797 v Praze, † 1872 ve Vídni). Studoval na pražské akademii, ale pak věnoval se zlatnictví jako jeho otec a práce jeho byly velmi ceněny.

Fortník, strážce brány, vrátný.

Fortuna, staroital. bohyně osudu; byla uctívána pod různými jmény, podle toho, zdali jednala dobře nebo špatně. V chrámech jí zasvěcených u Praenesta a Antia byly konány věštby.

Fortunatae Insulae (lat.), pojmenování Kanárských ostrovů u starých Římanů.

Fortunatov Filip Feodorovič (1848—1914), ruský jazykozpytec, prof. v Moskvě. Věnoval se srovnávacím studiím filologickým.

Fortunatus, titul něm. lidového románu ze 16. st. od neznámého autora. Popisuje příběhy muže, který měl zázračný sáček vždy plný zlata a klobouk, který ho zanesl na kterékoliv místo. Nejstarší tisk F. je z Augsburku 1509. Moderně tuto látku zpracovali Tieck, Chamisso, Uhland, Bauernfeld, Kilian, Hardung, Crosse, Bonn.

Fortune de mer (franc.), lodní majetek (lodní podíl) loďaře na rozdíl od jeho majetku soukromého nebo majetku pozemského (fortune de terre). Lodní majetek zahrnuje v sobě loď s příslušenstvím, veškerým nákladem a převozné. Lodní majetek kryje pak věřitelům loďařovým jejich pohledávky.

Fortuny Mariano (1838—1874), špan. malíř, genrista skvělého koloritu; měl veliký vliv na mod. franc., ital. a špan. školu.

Forum (lat.), u starých Římanů veřejné místo. Rozeznáváme fora civilia, kde se konala shromáždění lidu a soudní jednání, a f. venalia pro trhový obchod. Za časů republiky Forum Romanum bylo střediskem stát. života. V ležení f. znamenalo místo před stanem vojevůdcovým, kde se konal soud. Nyní znamená f. soudní dvůr; f. supremum, nejvyšší soudní dvůr.

Forza (ital.), síla; tutta la f., hudební označení přednesu: vší silou.

Fořt, o. v Č., okr. Vrchlabí, 188 ob. (8 č.).

JUDr. Jos. Fořt.

Fořt Josef, JUDr. (* 1850 ve Klích, † 1929), em. rak. ministr obchodu v Praze. Vstoupil do služeb Obch. a živn. komory v Praze, kde se stal brzy sekretářem. R. 1892 zvolen poslancem do říšské rady. V r. 1905 vstoupil do státní služby jako odb. přednosta min. železnic. V roce 1906 povolán do kabinetu barona Becka za min. obchodu a v r. 1916 stal se doživotním členem panské sněmovny. Po převratu zabýval se otázkami nárohohospodářskými, studiem měny a svými vědomostmi přispěl značně ke konsolidaci našeho státu.

Fořt Karel (* 7. VII. 1868), český herec a spisovatel, režisér Lidového divadla na Kladně, autor div. her lidových i frašek se zpěvy a zdramat. románů (Z čes. mlýnů, Na pomoc Rusům, Zkáza Herkulanea a Pompeje, Anna Karenina a j.).

Fořt Ludvík, JUDr. (* 1884), advokát a spisovatel. Vydával a redigoval několik časopisů, jako byly: Čsl. domov a Čsl. ob-

čan. Napsal Nouze bytová, jak ji řešíme a jak bychom ji řešiti měli (1921). Řešení bytové krise (1926). O poválečné otázce bytové (1926).

Fořtel Josef (* 1890 ve Spáleném Poříčí), povídkář a publicista, kaplan v Plzenci, člen staroříšské družiny Florianovy; překládal z Chestertona, vydal fantastický román Odpadlík (1923), utopistický román Pád světové komuny (1923), román z husitské revoluce Čas pomsty (1924), píše humoresky do Švandy Dudáka.

Forward, útočná řada ve hře kopané, sestávající z 5 hráčů a to: pravého a levého křídla, pravé a levé spojky a středního útočníka, ↘ kopaná.

Foscolo Ugo (1778—1827), ital. básník a vlastenec. Známým se stal svými Ultime lettere di Jacopo Ortis, pendant k Wertheru Goethovu, kde však důvodem k sebevraždě je porobení vlasti.

Fosfáty, ↘ fosfor.

Fosfin, fosforovodík plynný, PH_3, vyrábí se nejlépe rozkladem fosfoniumjodidu louhem draselným nebo působením vody na fosfid hliníku. Jest to bezbarvý, pronikavě nepříjemně páchnoucí plyn, jedovatý. Silným ochlazením a stlačením kondensuje se na bezbarvou kapalinu. Jest hořlavý a je-li pomíšen fosforovodíkem kapalným, zapaluje se na vzduchu samovolně. Působí-li fosfin na některé kovy, slučuje se s nimi na kovové fosfidy a uniká vodík.

Fosfin, žluť na kůži, náleží mezi barviva akridinová. Tvoří se při t. zv. fuchsinovém tavení a získává se z odpadků při výrobě. Svým chemickým složením jest to směs různých solí homologických sloučenin, v níž převládá dusičnan diaminofenylakridinu čili chrysanilinu. Jest to oranžově žlutý prášek, ve vodě rozpustný červenožlutou barvou se zelenavou fluorescencí. Používá se k barvení bavlny a hlavně k barvení kůží.

Fosfonium $(PH_4)^I$, jednomocný radikál, obdobný amoniu. Jeho soli tvoří se z fosfinu addicí chlorovodíku, bromovodíku a jodovodíku. Fosfoniumchlorid, PH_4Cl, jest za obyčejných podmínek velmi nestálý. Fosfoniumbromid, PH_4Br, jest již stálejší, při teplotě 30° C přechází v páry úplně disociované na fosfin a bromovodík. Fosfoniumjodid, PH_4J, jest nejstálejší z těchto sloučenin. Tvoří bílou krystalickou hmotu nebo průhledné lesklé krystalky, při 80° C sublimující. Fosfoniumsulfát $(PH_4)_2SO_4$ tvoří se uváděním plynného fosforovodíku (fosfinu) do silně chlazené kyseliny sírové. Vylučuje se v podobě rozplývavých krystalků. Všechny sloučeniny fosfoniové jsou poměrně málo stálé a také málo důležité. Jejich vodné roztoky se snadno rozkládají (hydrolysují) na roztok příslušné kyseliny a fosfin, který uniká.

Fosfor, kostík (Phosphorus), atomová váha 31.024, nepřichází v přírodě volný, nýbrž pouze ve sloučeninách. Z těchto nejdůležitější jest fosforečnan vápenatý, $Ca_3(PO_4)_2$, minerál fosforit, vyskytující se v ohromném množství, dále minerál apatit $3\,Ca_3(PO_4)_2 . CaCl_2(CaF_2)$, wawelit (zásaditý fosforečnan hlinitý) a vivianit (fosforečnan železitý) $Fe_3(PO_4)_2 . 8\,H_2O$. Fosforečnan vápenatý jest také podstatnou součástí kostí. Původně připravoval se fosfor z popele kostního, dnes připravuje se podobně hlavně z nerostných fosfátů. Fosforečnan vápenatý převede se nejprve kyselinou sírovou na kyselý fosforečnan vápenatý, ve vodě rozpustný. Jeho roztok se odpaří do sucha a smísí s uhelným práškem a žíhá se v hliněných retortách při světle červeném žáru. Vyredukovaný fosfor uniká v podobě par a zachycuje se v kameninových rourách pod vodou. Největší množství fosforu vyrábí se dnes tavením směsi fosforečnanu vápenatého, křemičitého písku a uhlí v elektrické peci při 1300—1450° C. Nastává tu reakce:

$$2\,Ca_3(PO_4)_2 + 10\,C + 6\,SiO_2 = \\ = 6\,CaSiO_3 + 10\,CO + P_4.$$

Fosfor destiluje a jímá se pod vodou. Těmito způsoby vyrobený fosfor obsahuje ještě různé nečistoty a proto se obyčejně ještě přečišťuje destilací vodní parou v atmosféře kysličníku uhličitého nebo se roztavený filtruje pod vodou koží nebo přes dřevěné uhlí. Čistý fosfor se pak odlévá do roubíků. Fosfor je za obyčejné teploty pevný, hrubě krystalický a je-li čerstvý, úplně bezbarvý. Za studena je křehký, při teplotách nad 15° C měkne a při 44° taje na bezbarvou tekutinu. Vře při 280° C. Na slunečním světle žloutne a pokrývá se napovrchu červenobílou vrstvou. Ve vodě se nerozpouští, málo se rozpouští v alkoholu a éteru, dobře v sirouhlíku. Jest velmi jedovatý. Při teplotě 60° C se zapaluje a shoří za značného vývoje světla a tepla na kysličník fosforečný P_2O_5. Pro svoji snadnou zápalnost musí se přechovávati pod vodou a také veškerá práce s ním se provádí pod vodou. Také vdechování fosforových par jest velmi nebezpečné a z tohoto důvodu jest ve všech státech zakázána výroba fosforových sirek (z bílého fosforu). Jako protijedu při otravách používá se silice terpentinové nebo roztoku skalice modré.

Zahřívá-li se obyčejný fosfor, t. zv. bílý, žlutý nebo krystalický za nepřístupu vzduchu v železných nádobách na 250—300° C, mění se na červenohnědý prášek, t. zv. fosfor červený či beztvarý. Aby se odstranil případně nezměněný fosfor bílý, extrahuje se tavenina sirouhlíkem. Fosfor červený jest nejedovatý, na vzduchu se jen velmi zvolna oxyduje, v sirouhlíku se nerozpouští. Zapaluje se teprve při teplotě 260° C. Destilací a rychlým ochlazením dá se přeměniti opět na fosfor bílý. Zahříváním červeného fosforu po delší dobu na teplotu 250—360° C tvoří se třetí modifikace fosforu, t. zv. černý či kovový fosfor. Tvoří kovově lesklé krystalky spec. váhy 2.34. — Použití fosforu: bílého fosforu používá se k otravování myší a krys, na výrobu červeného fosforu, kyseliny fosforečné, fosforové bronze, různých sloučenin fosforových a při výrobě některých dehtových barviv. Červeného fosforu používá se při výrobě zápalek na třecí plochy krabiček. T. zv. světle červený fosfor (pevný roztok bílého fosforu v bromidu fosforitém PBr_3) užívá se na hlavičky zápalek, které se zapalují třením o jakoukoliv plochu. Je taktéž nejedovatý. — Sloučeniny fosforu: kysličník fosforečný P_2O_5 tvoří se hořením fosforu v proudu suchého vzduchu nebo kyslíku v podobě bílé sněhovité hmoty, která je velmi hygroskopická. Ve styku s vodou dává kyselinu metafosforečnou HPO_3. Užívá se ho jako prostředku vodu odnímajícího k vysušování plynů a v analytické chemii. Kyselina fosforečná známa je ve třech formách:

HPO_3 kyselina metafosforečná,
H_3PO_4 „ ortofosforečná,
$H_4P_2O_7$ „ pyrofosforečná.

Nejdůležitější jest kyselina ortofosforečná. Připravuje se v malém oxydací fosforu kyselinou dusičnou nebo rozkladem fosforečnanu vápenatého zředěného kyselinou sírovou. Tvoří bezbarvé krystalky, tající při 42° C, ve vodě snadno rozpustné. Zahříváním na teplotu 213° C přechází na kyselinu pyrofosforečnou, dalším zahříváním této tvoří se kyselina metafosforečná. Do obchodu přichází kyselina fosforečná v různé koncentraci, jako ledová či sklovitá, pevná, pak v podobě syrupovité (85%, hutn. 1.71), a v podobě zředěných roztoků. Používá se v lékařství, při výrobě ovocných limonád místo kyseliny citronové, při výrobě cukrovinek, v barvířství, na výrobu fosforečnanů atd. Soli kyseliny fosforečné jsou fosforečnany čili fosfáty. Značný význam mají přirozené fosfáty, vyskytující se ve velkém množství v USA. (Florida), v severní Africe (Marokko, Alžír a Tunis), v Belgii a ve Francii (Somme) a na ostrovech tichomořských (Nauru, Tahiti, Macatea) a j. — Fosforečná hnojiva: Sem náleží superfosfát a Thomasova moučka. Superfosfát vyrábí se z minerálních fosfátů, z guana nebo z kostí. Působením kyseliny sírové převede se ve vodě nerozpustný fosforečnan vápenatý $Ca_3(PO_4)_2$ na kyselý fosforečnan $Ca(H_2PO_4)_2$, který je ve vodě rozpustný. Jako vedlejší produkt tvoří se síran vápenatý (sádra), který váže vzniklou vodu a způsobuje, že se získá pevná hmota, směs kyselého fosforečnanu vápenatého a sádry. Ta se rozemílá a přímo používá jako hnojivo. Někdy se superfosfát mísí s jinými hnojivy a dává pak hnojiva smíšená. Cena závisí na obsahu ve vodě rozpustné kyseliny fosforečné, které bývá kol 20%. Druhým hnojivem fosforečným je Thomasova moučka, která se získává přímo rozemíláním Thomasovy strusky, odpadající při výrobě kujného železa ze surového železa způsobem Thomasovým. Aby se ze železa odstranil fosfor, přidává se do konvertoru při oduhelňování vápno, které váže přítomný fosfor na fosforečnan vápenatý $Ca_4P_2O_9$. Thomasova moučka obsahuje obyčejně 11—23% kyseliny fosforečné. — Fosforečnany. F. amonný $(NH_4)_3PO_4 . 3 H_2O$, získá se nasycením kyseliny fosforečné čpavkem za chladu. Fosforečnan draselný KH_2PO_4. Z různých draselných solí má význam jedině primární sůl. Vyrábí se neutralisací kyseliny fosforečné uhličitanem draselným a přídavkem stejného množství kyseliny fosforečné. Tvoří bezbarvé, ve vodě rozpustné krystaly, kyselé chuti a barvící lakmus na červeno. Používá se v lékařství a jako hnojivo na květiny. Fosforečnan sodný $Na_2HPO_4 . 12 H_2O$ vyrábí se buď z popele kostního nebo z přirozených fosfátů rozkladem kyselinou sírovou nebo neutralisací kyseliny fosforečné uhličitanem sodným. Z vodního roztoku krystaluje s 12 mol. vody. Na vzduchu poněkud větrá. Žíháním přechází v pyrofosforečnan sodný. Užívá se jako mořidlo v tiskařství a barvířství, při cínování a spájení, na výrobu glazur, na výrobu ostatních solí fosforečných a v lékařství. Fosforová sůl $NaNH_4HPO_4 . 4 H_2O$ jest v podstatě střední fosforečnan sodnoamonný. Získá se působením salmiaku na roztok středního fosforečnanu sodného. Žíháním mění se na sklovitý metafosforečnan sodný, t. zv. perličku fosforečnou, která se barví kyslič-

níky různých kovů. Používá se hlavně v analytické chemii.

Fosforescence (světélkování), zjev, který jeví některé látky, zvláště sirníky žíravých zemin (vápenatý, strontnatý a barnatý). Po prvé pozorován byl tento zjev na sirníku barnatém, připraveném redukcí barytu uhlím Casciorolem v Bologni a proto nazýván tento preparát „světlonošem boloňským". Sirník vápenatý fosforeskuje ve tmě, byl-li předtím vystaven působení světla denního nebo i umělého, které je bohaté na ultrafialové paprsky (světlo plynové punčošky, rtuťové lampy nebo hořícího hořčíku). Podle posledních výzkumů Vaninových a Zumbuschových stačí při výrobě těchto svítících látek přidati ku kysličníkům žíravých zemin malé množství sirníku, aby se světélkování podnítilo. Tak na př. získá se hmota světélkující modrozeleně, taví-li se směs: 20 g kysličníku vápenatého, 20 g kysličníku strontnatého, 6 g síry, 1 g síranu draselného, 1 g síranu sodného, 2 g uhličitanu lithnatého, 2 g škrobu, 2 cm^3 ½%ního alkoholického roztoku dusičnanu vizmutitého a 2 cm^3 1½ního roztoku dusičnanu rubidného po ¾ hodiny v Rösslerově peci. Těchto svítících hmot používá se v praxi na nátěry a nápisy, jež mají býti ve tmě viditelné. Zvláště vynikne světélkování, jestliže předmět trochu nahřejeme (rukou), nebo když vhodíme malé množství látky do horké vody nebo do kyseliny sírové.

Fosforit, odrůda zemitá apatitu, fosforečnanu vápenatého, obsahujícího určité množství fluoru nebo chloru: $Ca_5F\ (PO_4)_3$ nebo $Ca_5Cl(PO_4)_3$. Jest to nejdůležitější surovina vedle Thomasovy strusky na výrobu fosforečných hnojiv. Vyskytuje se v ohromném množství v samostatných ložiskách v křídovém a třetihorním útvaru ve Vých. Alžíru a na Floridě v USA., v poříčí Somme ve Francii a již. Belgii a v již. Rusku mezi Volhou a Dněprem. Spolu s vápencem a dolomitem vyskytuje se v provincii Estremadura ve Španělsku, na ostr. Záp. Indie (zde vznikl přeměnou guana) a j.

Fosgen, karbonylchlorid (Phosgen), $COCl_2$, vzniká, vystaví-li se směs kysličníku uhelnatého a chloru působení slunečního světla. Dnes vyrábí se vedením stejných objemů kysličníku uhelnatého a chloru přes kostní uhlí zahřáté na 200° C nebo rozkladem chloridu uhličitého kyselinou sírovou. Jest to bezbarvý, prudce jedovatý plyn, který lze snadno zkapalniti. Jest těžší vzduchu (h = 3·46), ve studené vodě velmi špatně rozpustný, snadno rozpustný v led. kyselině octové, benzenu, xylenu a j. Zahříván na vyšší teplotu rozkládá se zpět na chlor a kysličník uhelnatý. Do obchodu přichází stlačený v bombách. Byl velmi často používán ve svět. válce jako otravný plyn. K jeho zachycování nejčastěji se používalo aktivního uhlí, které jej rychle pohlcuje, pak hexamethylentetraminu, preparované pemzy, sirnatanu sodného a j. látek. Používá se ho hlavně na výrobu některých dehtových barviv (krystalová violeť, ethylová violeť, helindonová žluť, hněď a oranž a j.), na výrobu léčiv (duotal, euchinin, uretan a j.), chloridu uhličitého a esterů kyseliny uhličité a chlorouhličité.

Fosite (Fosete), podle Alkuina hlavní bůh Frísů, jehož svatyně byla na jednom západofríském ostrově. V pozdní island. mytologii jako Forseti (bůh soudu).

Foss Alexander (1857—1925), dánský státník a průmyslník, člen mírové konference pařížské za Dánsko. Vůdce konservativní strany dánské.

Fossilní (lat.), vykopaný ze země, fossilia, nerosty a kamení, obzvláště původu organ. (uhlí, hořlavá fossilia), také zkameněliny zvířat a rostlin. Fossilní charakteristické zkameněliny, jichž lze použíti k stanovení geologického stáří vrstev, v nichž se vyskytují. Je nutno, aby se daly rozeznati od příbuzných forem; jich výskyt musí být omezen na nepříliš mocnou soustavu vrstev a v této vyskytovati se pravidelně. Vůdčí fossilie poskytuje říše rostlinná i živočišná, z poslední jsou to zvláště měkkýši. Celé řády mohou býti omezeny na určité vrstvy (Graptoliti, ↘, v siluru), anebo vůdčí fossilií může býti některý rod s různými druhy. Tak Ceratiti přicházejí pouze v triasu (↘), Hippuriti (↘) pouze v křídě, Belemniti ve vrstvách od liasu nahoru (↘ jurský útvar). Většinou vůdčí fossilií jest nějaký druh, na př. pro nejníže položené vrstvy liasu je to Gryphaea arcuata. ↘ přehled geolog. útvarů.

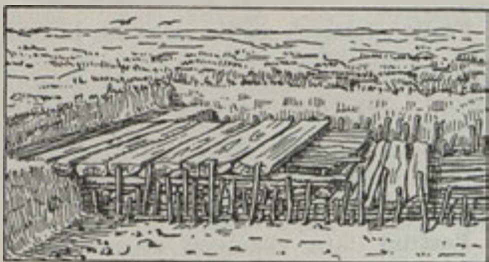
Fossilní rostliny, ponejvíce rostliny dřívějších geolog. období, jejichž zbytky zkameněly, zuhelnatěly nebo se zachovaly v otiscích. Nejstarší f. se nám zachovaly z devonu. Bohatá na ně je také doba kamenouhelná. F. zbytky většiny ještě dnes existujících druhů zachovaly se nám v nejml. geolog. vrstvách, jako hnědé uhlí a rašelina. Podle výskytu fos. rostl. můžeme usuzovati také na vývoj rozšíření květny na zemi.

Fossilní zvířata, vyhynulá zvířata, jejichž zbytky zkameněly. K f. zv. zahrnujeme také zvířata mumifikovaná a kon-

servovaná (na př. mamut v sibiř. ledu). Pro poznání stáří jednotlivých geolog. vrstev a pro srovnání s geolog. vrstvami jiných zemí mají velikou důležitost. Také nemalé důležitosti jsou pro teorii vývojovou, ježto obsahují některé chybějící spojující členy mezi druhy, rody a třídami.

Fossores (lat., hrobníci, řec. kopiatai), v církvi prvotní hrobníci, kteří byli jako strážci hrobů svatých a míst bohoslužebných zařazováni mezi duchovní stav.

Fošna (něm.), řezané dřevo tloušťky 5 až 10 cm na rozdíl od desek a prken, jichž tloušťka je pod 5 cm.

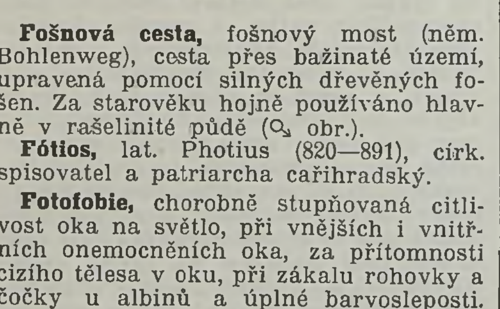
Fošnová cesta.

Fošnová cesta, fošnový most (něm. Bohlenweg), cesta přes bažinaté území, upravená pomocí silných dřevěných fošen. Za starověku hojně používáno hlavně v rašelinité půdě (☞ obr.).

Fótios, lat. Photius (820—891), círk. spisovatel a patriarcha cařihradský.

Fotofobie, chorobně stupňovaná citlivost oka na světlo, při vnějších i vnitřních onemocněních oka, za přítomnosti cizího tělesa v oku, při zákalu rohovky a čočky u albinů a úplné barvoslepostí. Provází často nachlazení, spalničky, neštovice. Léčení: zatemnění pokoje; barevné ochranné brýle.

Fotofon, přístroj vynalezený roku 1878 Bellem a zprostředkující zvuk řeči na kratší vzdálenosti pomocí světelných paprsků, působících na selenová tělíska. Čočkou a dopadají světelné paprsky na

Fotofon.

postříbřenou destičku, u úst se nalézající, od níž se odrážejí a čočkou c a zrcátkem e přicházejí na selenové tělísko d. Vzbudí tím v baterii f pohyby proudu, které způsobí v telefonu g zvuk, který se ozve jako vycházející z úst (b). Fotofon působí na vzdálenost až 200 m, s tělísky selénovými podle Ruhmera až 1—3 km.

Fotogalvanografie ☞ galvanografie.

Fotografická kopie, fotografická reprodukce listiny. Používá se často jen negativu.

Fotografická mapa, mapa velikého měřítka, zhotovená z leteckých fotografických snímků. Vyznamenává se přesností, které nemohou docíliti kartografické metody. K vojenským účelům zhotovuje se i f. m. v ČSR.

Fotografický lept vzniká přeměnou fotograf. polotónového snímku v lept. Na negativ se nanese asfaltový lak a do něho se obraz vyleptá. Po fotografickém přenesení na kovovou desku dá se obraz grafickou metodou uzpůsobiti pro tisk s výše nebo z hloubky.

Fotografie (řec.), tvoření obrazů (fotografií) pomocí chemických pochodů, vyvolaných světlem. Tyto pochody vedou k tomu, že nejsvětlejší plochy objektu jeví se na obraze nejtemnější, čímž vzniká negativ, ze kterého kopírováním obdržíme positiv. V základě jest f. použití optického fenovů i komor. Fotografie však nikdy nepodá skutečnost, zkresluje perspektivu, světlo a stín. Postup při přijímání. Tak jako v camera obscura, vrhá se v přijímacím fotografickém aparátu pomocí sběrné čočky, objektivu, na zadní stěnu přístroje obraz, který jest závislý na poměru objektivu k přijímací rovině. Na zadní stěně aparátu jest umístěna deska z matného skla, sloužící ku pozorování a ke kontrole zobrazovaného předmětu; před exposicí zasune se na její místo kaseta, do které nemůže světlo vniknouti, která obsahuje negativní materiál, při čemž jest objektiv zakryt clonkou. Zaostření jest závislé jen na velikosti exposičního otvoru. Světlost objektivu jest dána poměrem čoček ke vzdálenosti ohniska d, světlost dvou objektivů jest dána čtvercem těchto čísel. Fotografování děje se odkrytím clonky, čímž vrhá se paprsek na citlivou desku. Ostrost obrazu závisí na kvalitě čočky. První dobrý objektiv pochází od Petzvala (1840), který slouží dodnes pro zhotovení portretů. Zdokonalený pochází od Steinheila (1866). Ostré obrazy při veliké světlosti umožnil vynález Abbeho a Schotta, anastigmat pochází od P. Rudolpha

(1890). Přijímací aparát (kamera) skládá se z přední stěny, do které jest zasazen objektiv, a zadní stěny s matnou deskou a se zařízením pro vsunutí desek. Do přístroje nesmí vnikati světlo. Podle účelu rozeznávají se aparáty příruční, cestovní, reprodukční a atelierové. Příruční stroje jsou zařízeny pro momentní snímky, buď na desky nebo filmy. Jsou zařízeny na exposici až na 1/1000 vteřiny, normální formát snímků jest 4.5×6 až 13 × 18 cm. Cestovní přístroje jsou přenosné, dají se skládati, nutno však používati stativu. Přístroje pro atelier jsou určeny k zhotovení portretu, mají snadno regulovatelný stativ rozmanitých sklonění. Reprodukční stroje jsou připevněny k stěnám pro originál, takže je posunutí nebo zkreslení zabráněno. Stereoskopické aparáty mají dva objektivy, vzdálené od sebe jako lidské oči; lze jimi poříditi dva obrazy současně. Reprodukční snímky pořizují se při umělém osvětlení; stejně jest tomu v atelierech filmových. Používá se většinou obloukové, rtuťové lampy, magnesiového světla a pod. Mimo účely umělecké a amatérské používá se fotografie pro účely fotochemické, pedagogické, vojenské, policejní, badatelské, k průzkumu objektů, které se pro svou jemnost, slabé osvětlení nebo krátké trvání vymykají bezprostřednímu pozorování. (Mikrofotografie, astronomické f., momentní snímky atd.)

P ř í p r a v a s u c h ý c h d e s e k. Některé sloučeniny stříbrné, a to hl. chlorid, bromid a jodid, jsou citlivé vůči světlu. Prvá z těchto sloučenin, chlorid stříbrný, jest poměrně málo citlivý a proto se nepoužívá na výrobu desek, ale zato používá se ho na výrobu t. zv. denních fotografických papírů a částečně také na papíry vyvolávací. Naproti tomu jodid stříbrný a zvláště bromid stříbrný jsou mnohem citlivější a proto se jich používá na výrobu fotografických desek. Citlivost těchto sloučenin možno vyjádřiti těmito čísly:

Chlorid stříbrný bez vyvolávání	1
Chlorid stříbrný s chem. vyvoláváním	500
Jodid stříbrný s fysikálním vyvoláváním . .	10.000—12.500
Bromid stříbrný s chem. vyvoláváním	50.000

Pro výrobu desek používá se t. zv. bromostříbrné emulse, která vznikne smíšením želatinového rozotku s přísadou bromidu draselného s roztokem dusičnanu stříbrného při červeném světle. Vzniklá velmi jemná sraženina bromidu stříbrného nechá se při teplotě 40—55° C zráti po delší dobu, aby se zrno poněkud zvětšilo, neboť čím jest zrno větší, tím také jest citlivější vůči světlu. Pak nechá se emulse ztuhnouti, protlačuje se sítem na tenké proužky, které se po několik hodin vypírají obyčejnou vodou, aby se odstranily přebytečné soli (dusičnan draselný, bromid draselný a pod.). Po vypírání proužky se rozehřejí a po druhé vyhřívají na určitou teplotu, pak filtruje se emulse hustým filtrem, aby se odstranila vlákénka, mísí se s různými přísadami, jako alkohol, kamenec, barvivo (pro ortochromatické desky erythrosin) a při teplotě 35° C se pravideně rozprostře na zvláštních strojích polévacích na desky skleněné, po př. na filmy. Skleněné desky ze zvláštního specielního skla fotografického musí býti naprosto rovinné, tenké a prosté kazů. Ty se nejprve na zvláštních strojích mycích omyjí, pak se osuší a nato se preparují, t. j. potáhnou se tenkou vrstvičkou zředěného roztoku chromované želatiny, která tvoří pojidlo mezi sklem a vlastní citlivou emulsí, aby tato neodplavala v alkalické vývojce. Preparované desky se pak suší. Na takto připravené desky se na strojích polévacích nanáší citlivá emulse v libovolně regulovatelné tloušťce. Polité desky běží pak dále na chladicí transportér, kde nanesená emulse ztuhne, a pak se dopravují do sušárny, kde se při teplotě as 30° C během 5—6 hodin dokonale vysuší uváděním filtrovaného předehřátého vzduchu. Po usušení se zboží třídí, prohlíží, řeže na formáty a balí. Veškeré práce počínaje poléváním desek emulsí musí se díti při tlumeném červeném světle.

Druhy fotografických desek: Desky normální, o citlivosti as 15° Sch. pro skupinové, architekturní a krajinářské snímky.

Desky extrarapidní, 17—18° Sch. citlivější deska, jinak stejných vlastností s předešlou.

Desky ortochromatické, 16—18° Sch., obsahují ve vrstvě červené barvivo (na př. erythrosin) a proto jsou citlivější k zeleni a žluti, takže fotografie krajin lépe odpovídá skutečnosti. Používají se někdy ještě ve spojení se žlutým filtrem.

Desky isolární, 17—18° Sch., obyčejně též ortochromatické, jsou desky, obsahující hnědou isolační vrstvu pod vlastní citlivou vrstvou, aby se zamezilo tvoření světelných kruhů (halace). Jest to nejlepší deska krajinářská, vhodná zvláště při fotografii proti světlu, snímků na vysokých horách, sněhu, vody a pod.

Desky ultrarapidní, 20—21° Sch., jsou desky poměrně vysoké citlivosti, kterých se používá hlavně pro snímky portrétní. Mohou ovšem býti současně i ortochromatické nebo isolární.

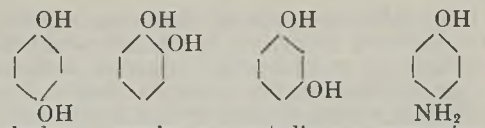
Desky panchromatické, 16—17° Sch., jsou desky obsahující ve vrstvě barviva, která způsobují, že deska je citlivá vůči všem barvám. Používá se jich pro reprodukci barevných obrazů (barevný tisk), leteckou fotografii, mikrofotografii a p.

Desky reprodukční, 13—14° Sch., jsou desky vhodné pro zhotovování štočků.

Desky diapositivní, 3—4° Sch., málo citlivá jemnozrnná deska, hodící se pro diapositivy projekční i okenní.

Vedle těchto druhů přichází v obchodě ovšem ještě značné množství jiných kombinací desek, na př. deska Izo Opus jest isolární, ortochromatická a ultrarapidní deska o citlivosti 22° Sch. U nás nejpoužívanější formáty desek jsou: 4.5×6, 6×9, 6.5×9, 8.5×8.5 (diapositivy), 9×12, 10×15 (pohlednice), 13×18 a pro stereoskopické komory: 4.5×10.7, 6×13, 8.5×17 cm. Z domácích továren fotografických desek nejznámější jsou: Fotochema v Hradci Král., René v Kutné Hoře a Ako v Neštěmicích u Ústí n. L.

V y v o l á v á n í. Ve fotografickém aparátě osvětlená deska nejeví při prohlídce žádných viditelných změn. Jestliže však dáme tuto desku při červeném světle do t. zv. vývojky, t. j. do roztoku, obsahujícího některé redukující látky, nastává na desce změna a na osvětlených místech vyredukuje se černé stříbro, a to v tím větším množství, čím bylo osvětlení v dotyčném místě intensivnější. Tím obdržíme obraz, který na místech, kde předmět byl nejsvětlejší, jest nejtmavší a podobně na místech, kde předmět byl nejtmavší, jest obraz světlý, ježto tam žádné stříbro se nevyredukovalo. Jakožto vývojky používalo se nejprve roztoku skalice zelené se šťovanem draselným (vývojka fysikální), dnes se používá vývojek organických, jako metol, hydrochinon, pyrogalol, pyrokatechin, rodinal, adurol, glycin, neol, edinol a j. Jsou to organické sloučeniny řady benzolové, kde jsou nejméně 2 vodíky nahraženy hydroxyly nebo aminoskupinami v polohách orto nebo para, kdežto sloučeniny obsahující hydroxyly nebo aminoskupiny v poloze meta nejsou vývojkami (pravidlo Andresenovo). Tak na př. paradioxybenzol (hydrochinon) a ortodioxybenzol (pyrokatechin) jsou vývojkami, kdežto metadioxybenzol není vývojkou:

hydrochinon, pyrokatechin — vývojky; metadioxybenzol; paraaminofenol (rodinal)

Poněvadž většina těchto organických sloučenin je velmi málo trvanlivá, přidává se do vývojky roztok siřičitanu sodného, aby se trvanlivost zvýšila. Dále obsahuje vývojka alkalie a to buď uhličitan sodný nebo draselný nebo hydroxyd sodný nebo draselný. Tak na př. metolhydrochinonová vývojka ve dvou roztocích (Hauff) má složení: roztok A: 5 g metolu, 5 g hydrochinonu, 120 g siřičitanu sodného, krystal., 1000 cm vody. Metol a hydrochinon musí se rozpustiti před přidáním siřičitanu. Roztok B: 75 g potaše (uhličitanu draselného), 1000 cm vody. K použití se mísí: 1 díl roztoku A, 1 díl roztoku B a 1 díl vody. Vedle toho přidáme na 100 cm vývojky 5—10 kapek bromidu draselného (10% roztok). Vyvolává se při teplotě max. 19° C po 3—4 minuty. Přídavek bromidu draselného k vývojce má za účel, aby se vyvolávání zpomalilo, a jest důležito zvláště pro přeexponované snímky, neboť obraz jest jasnější ve stínech. Poněvadž kontrola vyvolávání při červeném světle je dosti obtížná, zavádí se v poslední době vyvolávání při žlutém světle, po př. při světle svíčky. Fotografická deska se nejprve při červeném světle desensibiluje, t. j. koupe se v roztoku, který zbavuje emulsi citlivosti, a pak se dá teprve do vývojky, takže vyvolávání možno kontrolovati. Někdy bývá desensibilační roztok přidán přímo do vývojky, takže vyvolávání s počátku děje se při světle červeném, pak při světle žlutém. Jako desensibilisátorů používá se fenosafraninu, pinakryptolové zeleni a j. Musí se jich používati při deskách panchromatických, které jsou citlivé i k červenému světlu. Doba vyvolávání závisí na exposici, použité vývojce, množství bromidu, stáří vývojky a j. Postup kontroluje se v průhledu, vyvolává se tak dlouho, až se objeví podrobnosti i ve stínech, nebo se vyvolává určitou dobu, 3—4 minuty.

U s t a l o v á n í. Deska po vyvolání se opláchne ve vodě, po př. ve zředěné kyselině octové a dá se do t. zv. lázně ustalovací čili fixační, aby se odstranil neosvětlený bromid stříbrný a aby deska byla stálá na světle. Deska tím zároveň nabývá průhlednosti na místech neosvětlených (na předmětu tmavých). Postup fixace dá se dobře kontrolovati na rubu

desky, kde vidíme, jak nažloutlý bromid stříbrný postupně mizí. Jakmile zmizí poslední stopy jeho, musíme desku ještě po stejnou dobu ponechati v ustalovači, aby deska byla dostatečně trvanlivá. Ustalovací lázeň může býti přímo roztok sirnatanu sodného (1 díl sirnatanu na 4 díly vody), ale nejčastěji se používá kyselých lázní ustalovacích, které se tak snadno nerozkládají jako lázeň neokyselená. Obsahují vedle sirnatanu ještě kyselý siřičitan sodný, po př. siřičitan sodný a kyselinu sírovou, solnou nebo lépe vinnou. Pro desky isolární musíme použíti čerstvou kyselou ustalovací lázeň, nebo lázeň, která obsahuje místo kyselého siřičitanu sodného metasiřičitan draselný (kaliummetabisulfit), aby se dokonale odstranila hnědá isolační mezivrstva. Při ustalování desek v létě třeba někdy přidati do ustalovací lázně kamenec, aby se okraje vrstvy neodchlipovaly. Desky po dokonalém ustálení dají se do čisté vody, která se musí 8—10kráte vyměniti, nebo se perou po dobu as půl hodiny v tekoucí vodě, aby se sirnatan dokonale odstranil. Pak se očistí chomáčkem vlhké vaty a dají se sušiti.

P o s i t i v. Z negativu na skle nebo na př. na filmu získáme obraz, t. zv. positiv, kopírováním (osvětlením na citlivý fotografický papír. Dříve užívalo se k tomu papírů s vrstvou chloridu stříbrného a osvětlovalo se po delší dobu nejlépe na slunci (t. zv. papíry na denní světlo čili přímo kopírující). Výhodou tohoto způsobu kopírovacího bylo, že postup při kopírování bylo lze dobře kontrolovati, ježto obraz byl viditelný. K těmto papírům, dnes již v malém měřítku používaným, náleží t. zv. papíry albuminové, aristové a celloidinové. Celkem se liší jedině pojivem, jímž jsou soli stříbrné na papír naneseny. V prvém případě jest to bílek vaječný (albumin), v druhém případě želatina a u papírů celloidinových kolodium. Jako stříbrné soli užívá se hlavně chloridu stříbrného a malého množství citranu stříbrného. Tento papír dá se pod negativ v t. zv. kopírovacím rámečku a osvětluje se při tvrdých (kontrastních) negativech na slunci, při měkkých (málo kontrastních, chabých) negativech při rozptýleném denním světle tak, aby vzniklý obraz, který prohlížíme odklopením jedné poloviny víčka rámečku, byl o něco silnější než má býti hotová kopie. Vykopírovaný obraz by po odstranění neosvětleného chloridu stříbrného v roztoku sirnatanu sodného (fixáži) byl již dosti trvanlivým, avšak nabývá tím nepříjemné žluté barvy. Z toho důvodu se tónuje, t. j. koupe v roztoku, obsahujícím zlato nebo platinu (tónovací lázni), aby nabyl příjemného fotografického modrofialového nebo hnědočerného tónu. Někdy se tónuje před ustalováním, jindy po, někdy současně s ustalováním (tónfixační lázeň). Vytónované kopie se promyjí vodou a usuší. — Mnohem větší význam mají dnes papíry vyvolávací, k nimž náleží papíry chlorobromostříbrné (plynové) a papíry bromostříbrné, užívané hlavně při zvětšování. V citlivé vrstvě těchto papírů obsažen jest bromid stříbrný a proto papíry jsou mnohem citlivější vůči světlu. Pracuje se na nich podobně jako na deskách, t. j. papír se osvětluje pod negativem při umělém světle v temné komoře, pak ve vývojce se vlastní obraz teprve vytvoří a pak v ustalovací lázni ustálí. Pracuje se tu nezávisle na denním, po př. slunečním světle a proces kopírovací trvá pouze několik vteřin proti 5—10 min. i více při papírech na denní světlo. S papíry plynovými, jež jsou méně citlivé, lze pracovati při žlutém světle nebo i ve stínu obyčejného světla plynového a j. Doba ku kopírování potřebná zjistí se nejlépe kopírováním na proužek papíru, při čemž každou část proužku osvětlujeme po různou dobu, posouváním černého papíru po proužku vždy za určitou dobu. Papírů bromostříbrných, jež jsou citlivější a proto se musí zpracovat jen při červeném světle, užívá se hlavně při zvětšování. Hotové kopie na vyvolávacích papírech jsou velmi trvanlivé, tónu černého. Proto se někdy ještě tónují, t. j. černé stříbro převádí se v různé barevné sloučeniny, obyčejně ale méně trvanlivé. Nejčastěji používaným tónováním, které jest také velmi trvanlivým, je tónování sirné, při němž se převede stříbro v hnědý sirník stříbrný. — Fotografické papíry vyrábějí u nás: pražská továrna Aktinofot (papíry Aktinosa) a brněnská továrna Neobrom (papíry bromostříbrné Neobrom a Sametin, plynové Neogaz, Neolux a Neodur a pro denní světlo papíry Neo-celloidin a Illas, samotónující celloidinový papír).

D i a p o s i t i v. Jedná-li se o zhotovení obrazů k účelům projekčním, případně k ozdobě oken, zhotovujeme z negativu t. zv. diapositiv. Užíváme k tomu málo citlivých desek diapositivních, které zpracujeme podobně jako papíry vyvolávací. Po vyvolání a ustálení se dokonale vysuší a pak obyčejně spojí s tenkou skleněnou deskou stejné velikosti, aby vrstva byla chráněna před eventuel-

ním poškrábáním a pod. Někdy se také kolorují t. zv. lasurovými (průhlednými) barvami. Dají se také tónovati obdobným způsobem jako papíry vyvolávací. Diapositivů se užívá také ke zhotovování duplikátů negativů.

Jedná-li se o výrobu velkého počtu otisků z jednoho negativu, používá se kopírovacích strojů. Při rozmnožování pohlednic, používá se někdy rotační fotografie, při níž fotografický papír, sbalený ve štůčku, jde do stroje kopírovacího, vykopírovaný papír se samočinně vyvolává, ustaluje a pere ve vodě.

Barevná fotografie. Z různých způsobů barev. fotografie největšího rozšíření dosáhl způsob rastrový. Nejdůležitější a také nejrozšířenější jest fotografie na francouzských deskách Lumièrových t. zv. autochromových. Deska tato jest upravena takto: Na silném, dobře hlazeném skle, nanesen jest nejprve t. zv. rastr čili síťka, obsahující škrobová zrna, zbarvená třemi základními barvami: žlutozelenou, modrou a rumělkově červenou. Nejlépe se hodí drobná zrnka škrobu z obilovin velikosti 10—12 μ (1 μ = 0.001 mm). Na 1 mm² jest asi 7000 zrnéček, na desce velikosti 9×12 cm asi 75 milionů zrnéček škrobových. Prášek škrobový, obsahující zrna přibližně stejné velikosti, se barví umělými barvivy dehtovými, vzdorujícími co nejvíce účinku světla. Stejné díly zrnéček červeně, žlutozeleně a modře zbarvených se smísí a tato směs nanese se na sklo, opatřené vrstvou kaučukového lepidla. Zrnéčka nepřiléhají těsně k sobě a proto mezery mezi nimi se po rozválcování zrnéček vyplní sazovým nebo tuhovým práškem, který se přilepí pouze tam, kde jest nepokryté lepidlo. Takto přesně upravený rastr se natře opět kaučukovým roztokem, aby byl chráněn před účinkem chemikalií, při vyvolávání používaných. Na tento povlak nanáší se teprve citlivá vrstva fotografická, lišící se od vrstvy obyčejných desek svou tenkostí, jemností zrna a citlivostí pro paprsky všech barev (vrstva panchromatická). Poněvadž však citlivost pro paprsky červené je mnohem menší než pro nejúčinnější paprsky modrofialové, užívá se při fotografování ještě žlutého autochromového filtru. Desky, majíce velmi jemné zrno, jsou také mnohem méně citlivé proti deskám obyčejným. — Deska autochromová vkládá se do kasety sklem nahoru, a aby se citlivá vrstva nepoškrábala od zadní stěny kasety, jest chráněna černým kartonkem. Při exposici prochází světlo nejprve autochromovým filtrem a objektivem aparátu, pak sklem, barevným rastrem a teprve pak přichází na citlivou vrstvu. Doba osvětlení jest asi 100kráte delší než exposice pro obyčejné desky citlivosti 14° Sch. Po zaostření třeba vzíti také zřetel k tomu, že deska je v kasetě sklem navrch a posunouti objektiv o tloušťku desky dozadu (asi o 1⅔ mm). Exponovaná deska oddělí se od kartonu a vyvolává v metol-hydrochinonové vývojce, obsahující místo potaše čpavek, po dobu přesně 2½ minuty. Vyvolaný obrázek dáme do t. zv. lázně obracecí čili inversní, obsahující okyselený roztok manganistanu draselného. Veškeré práce až do této doby dály se v temné komoře při temně zeleném světle. Nyní vyjdeme s negativem na denní světlo. V inversní lázni se negativní obraz, t. j. vyredukované stříbro, rozpustí za 3 až 4 minuty, čímž obrázek nabývá průhlednosti a barvitosti. Na neosvětlených místech zůstává nezměněný bromid stříbrný. Obrázek se pak znovu opere a vnoří se nejlépe u okna do původní vývojky. Neosvětlený bromid stříbrný při tom zčerná. Pak obraz as po 5 min. pereme v tekoucí vodě a sušíme. Barevný obraz vytvoří se na desce následovně: Světlo, dopadající na citlivou vrstvu, musí nejprve projíti trojbarevným rastrem. Máme-li na př. předmět červeně zbarvený, procházejí paprsky pouze zrnéčky červenými, neprocházejí zrnky zelenými a modrými. Po vyvolání dostaneme černé stříbro pod zrnky červenými, bromid stříbrný pod zrnky zelenými a modrými. Kdybychom tento obraz ustálili, obdrželi bychom autochromový negativ barvy modrozelené. Vnořením do inversní lázně rozpustí se černé stříbro pod zrnky červenými a vyvoláním desky ve vývojce na světle vyredukuje se stříbro pod zrnky zelenými a modrými, t. j. deska stane se tam neprůhlednou, takže obdržíme autochromový diapositiv, jehož zbarvení odpovídá zbarvení předmětu, v našem případě tedy jest v průhledu červený. Podobně jako tato vznikají ostatní barvy jednoduché a také barvy složené. Vedle desek autochromových přicházejí u nás v obchodě ještě barevné desky Agfa a anglické desky fy. Paget.

Fotografie dálková, přenášení hotových obrazů na velké vzdálenosti pomocí elektr. proudu (☞ telegrafie).

Fotografie umělecká, jest pěstována jak fotografy-amatéry, tak profesionály; záleží ve zkušenostech kopírovacích, při kterých jest možno záměrně ovlivniti po-

chod procesu. Mezi hl. způsoby náleží gumotisk a bromolejotisk (⚲ fotografování).

Fotografon (řec.), mluvicí přístroj, vynalezený Švédem S. Berlundem. Jest podobný gramofonu, odstraňuje však rušící zvuky. F. píše pomocí světelného paprsku na citlivou desku. Světelné paprsky, čočkou seskupené, dopadají na zrcadélko, umístěné na zadní straně membrány, chvějící se zvukovými vlnami, lámou se a jsou vrhány na točící se citlivou desku, na kterou zapisují chvění membrány. Fotografickým vyvoláním objeví se křivky, jejichž obraz se přenáší fotochemickou cestou na pevné gumové desky.

Fotogram jest výtvor moderního optického tvoření. Podle zásad ⚲ absolutního malířství, ačkoliv úzce souvisí s fotografií, nechce znázorňovati nějaký výsek skutečnosti, nýbrž svojí vlastní hrou a rytmem světla a stínu má působiti na diváka. Vzniká cestou mechanickou, obyčejně tím, že na citlivý fotograf. papír nebo desku dáváme dopadat světlu v různé intensitě skrze rozmanitě průsvitné předměty. Tvůrci nejlepších f. ⚲ Man Ray, L. Moholy-Nagy, R. Richter, J. Rössler.

Fotogrammetrie, používání fotografických snímků k určení předmětů na nich zobrazených a poměrů mezi nimi, hl. k účelům topografickým. Již před vynalezením fotografie hotovil hydrograf Beautemps Beaupré na svých cestách (1791—93) mapy pomocí perspektivních skizz. K tomuto účelu po prvé užil fotografie A. Laussedat (1852—59). Veliký pokrok dostavil se zavedením stereoskopického měření. Ve světové válce dosáhla f. netušeného rozkvětu, hl. pomocí letecké fotografie. Z jednoduché letecké komory vyvinul se přístroj, který přijímal na točící se film souvislé obrazy krajin, nad kterými aeroplan letěl. — F. se provádí pomocí fotogrammetrů (fototheodolitů) rozmanitého druhu. Nejdůležitější jest Universální-fototheodolit od G. Heydeho. Přístroj jest v zásadě theodolitem, u kterého jest dalekohled nahrazen kamerou. — K měření obrazu vynalezl J. Porro tuto metodu: Deska po zhotovení negativu se vloží znovu do kamery a prosvítí se zezadu. Paprsky vycházející z objektivu se zachycují do dalekohledu, kde spojené kruhy kreslí body obrazu na negativu tak, jako by krajina byla přijímána theodolitem. Obrázek 2. ukazuje snímek jezera 2a, jehož mapka jest na obr. 2b. Snímek jest pokryt myšlenou sítí, která se podle perspektivních zákonů sbíhá v bodě H. Převedeme-li úhly sítě na pravé vznikne přesná mapka. — Pro stereoskopické snímky sestrojil Orel (1911 a 1913) stereoautograf, pro účely fotografie letecké Bauersfeld (1923) stereoplanigraf. Hugershoffův a Heydeho autokartograf, vytváří dva stereoskopické obrazy; přístroj dá se nařídíti tak, aby kreslil stejné výšky, nebo profil a pod. Tento aparát byl dále zdokonalen 1927 na aerokartograf. — Fotogrammetrické metody doplňují staré topografické. Letecké snímky f. rovnají se přesností f. pozemní. V některých oborech, na př. při měření velehor, jen jimi jest možná přesná práce. Viz příloha.

Fotolitografie, ⚲ litografie, mapy.

Fotomechanický tisk, grafická metoda, zhotovující desky k tisku pomocí chemického působení světla, přizpůsobené tisku z hloubky, plochy a výše. ⚲ tiskařství.

Fotometrie, měření síly paprsku a výše teploty fotochemickou cestou.

Fotomikrografie, ⚲ mikrofotografie.

Fotomontáž je nový výtvor moderní optické tvorby. Seskupením několika výseků z obyčejných fotografií dochází se k obrazu, působícímu zcela novým a silným dojmem. První f-e nacházíme u dadaistů a futuristů. Dnes se f-e používá hlavně v reklamě a na obálkách knih.

Fotosynthesa, ⚲ asimilace.

Fototypografie, zhotovení desek pro tisk fotochemigrafickou cestou.

Fotoxylografie, technika dřevorytectví pomocí fotografie na dřevo, ⚲ xylografie.

Foucault Léon (1819—1868), franc. fysik, zdokonalil astronomické přístroje.

Foudre (franc., fůdr), míra pro víno v Belgii = 7.801 hl.

Fouché (fuše) Josef, vévoda z Otrantu (1759—1820), franc. státník, přívrženec revoluce, hlasoval pro popravení Ludvíka XVI., spolupůsobil při pádu Robespierrově a vyšvihl se až na polic. ministra Ludvíka XVIII.; napsal Mémoiry.

Fouillée Alfred (1838—1912), franc. filosof. Založil idealistický evolutionismus ve spisech: L'avenir de la metaphysique, fondée l'expérience (1889); L'évolutionisme des idées-forces (1890); La psychologie des idées-forces (1893); Morale des idées-forces (1908). Mimo četné studie historicko-filosofické věnoval pozornost i současným otázkám: Psychologie du peuple français (1898); Nietsche et l'immoralisme (1909); Le socialisme et la sociologie réformiste (1909). Lit.: Guyau: La philosophie et la sociologie de F. (1913). — Krejčí: Filosofie posledních let před válkou (1918).

Foujita (fužita) Tsigouharu (* 1855), jap. malíř, žij. v Paříži. Vyniká hl. akvarelly a scénami z pařížských předměstí, malov. jap. technikou v moderním slohu.

Foul (angl., faul), sport. výraz proti každému nedovolenému porušení pravidel hry. Též hrubá, surová hra.

Foulard (franc., fulār), jemná, hedvábná tkanina vazby dykytové, potištěná květinovými vzory.

Foul riding (angl., faul-rajdyng), zakázaný zásah jezdce při dostizích, trestaný ztrátou ceny a diskvalifikací.

Foule (fr.), množství, en foule, hromadně.

Fouquieria, suchomilná rostlina ze Střední Ameriky, náležející do příbuzenstva tamaryškovitých (Tamaricaceae).

Fouquieria splendens.

Fourcroya longaeva K. Z.

Four (franc., fūr), kamna; au f. (o —, při chuti), pečeno na rožni.

Fourcroya (z příbuzenstva amarylkovitých), statná rostlina, rostoucí asi v 15 druzích v tropické Americe. Příkl.: F. longaeva K. Z.

Fourgon (frc., furgõ), nákladní vůz, ve voj. sanitní vůz k převážení nemocných neb raněných.

Fourchette (franc., fūršet), vidlička; déjeuner â la f. (dežöné), masitá snídaně.

Fourier François Marie Charles (1772—1835), franc. socialista, tvůrce socialistického systému-fourierismu. Doufal docíliti jiné hospodářské struktury přeorganisováním společnosti. Stát dělí na falangy vždy po 1000 lidech, kteří by žili v konsumech, zařízených jako hotely, a sdružovali by se k výrobním podnikům. Tím by byl každý účasten prací, majetkem a talentem. Hl. díla: Traité de l'association domestique agricole (1822); Théorie de quatre mouvements (1808); Nouveau monde industriel (1829); Sebrané spisy vyšly 1841—45 v 6 sv. ↘ socialismus.

Fourierova řada, rozvoj funkce v nekonečnou řadu podle sinů a cosinů vícenásobných úhlů v tvar

$$f(x) = a_0 + a_1 \cos \alpha + b_1 \sin \alpha + a_2 \cos 2\alpha + b_2 \sin 2\alpha + \dots$$

Počet integrální učí, jak určit konstantní faktory $a_0, a_1, b_1, a_2, b_2 \dots$, jež jsou na α nezávislé. F. řady mají pro teoretickou (matematickou) fysiku velikou důležitost.

Fournière Eugène (1857—1914), franc. soc. politik, pův. zlatnický dělník. Jeden z největších sociál. teoretiků franc., často pro svoje názory vězněný, zaklad. Revue socialiste. Sp.: L'âme de demain, L'idéalisme social a j.

Fourniture (franc., furnitýr), zásoba, dodávka, příslušenství.

Fournol Etienne, franc. dějepisec, spolupracovník Denisův a místopředseda Institut d'Études slaves, redaktor Le monde slave.

Fourragère (franc.), voj. šňůra, pův. k svazování píce, nyní vyznamenání za několikanásobné citování v rozkaze; má různé barvy podle stupně zásluh; poskytuje se ve franc. arm. souboru voj. tělesa (pluku, praporu) a též jeho odznaku (korouhvi, praporu).

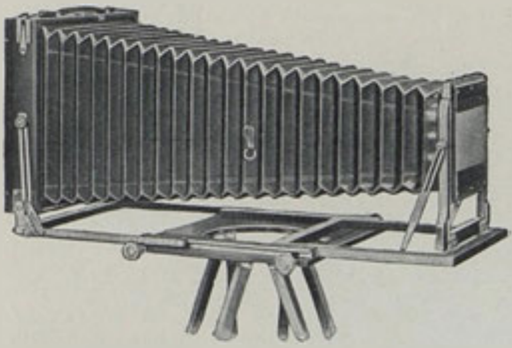
Fourrageur, picovník, též jezdec v rozptýleném pořádku (charge en fourrageurs = ataka v pořádku rozptýleném, rus. lava).

Fousek Čeněk (* 1894 v Kutné Hoře), malíř, žák pražské akademie u prof. Krattnera.

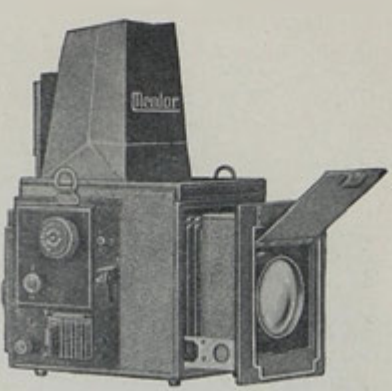
Fousek František, JUDr. (1. VII. 1889 v Rosochatci u Chotěboře), český národohospodář, šéf národohosp. rubriky Nár. listů a vydav. „Hospodářské politiky", advokát v Praze. Sp : Příručka ku čtení kurs. a obch. zpráv (1922).

Foustka Břetislav, PhDr. (* 5. 2. 1862 v Trpíně), český filosof a sociolog, prof. Karlovy university v Praze, předseda Masarykovy sociol. spol., ř. člen Institut international de Sociologie v Paříži. Odborná studia konal v Praze, Berlíně, Paříži a USA. Svými vědeckými pracemi, překlady a organisační činností náleží mezi první a hlavní budovatele moderní české sociologie. Uvádí k nám americkou sociologii, buduje sociologický seminář, zakládá Masarykovu sociol. spol., popularisuje jako výborný přednašeč sociologické, etické a eugenické discipliny.

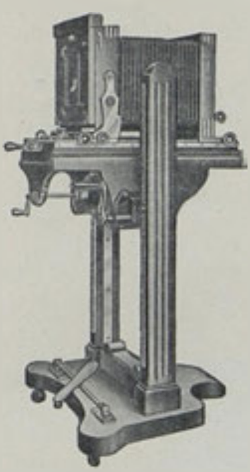
Fotografie III.

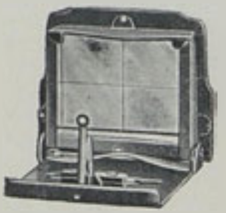
Cestovní aparát s trojnásobným výtahem.

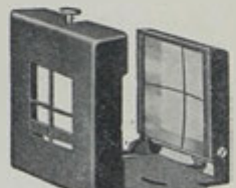
Zrcadlová komora „Mentor".

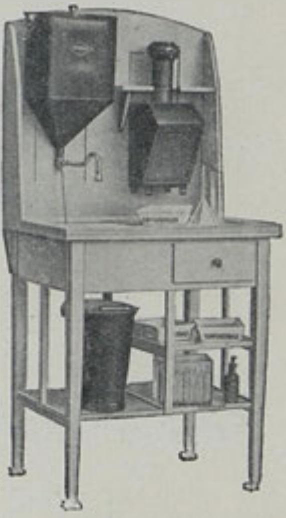
Atelierová komora.

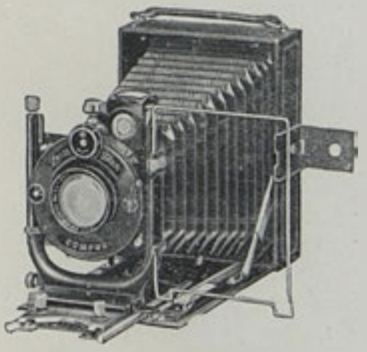
Hledáček Newtonův.

Automatický hledáček.

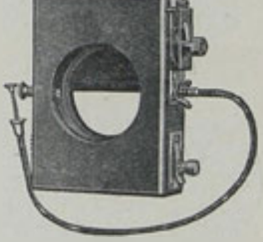
Pracovní stůl
pro temnou komoru.

Sklápěcí komora pro desky
i ploché filmy.

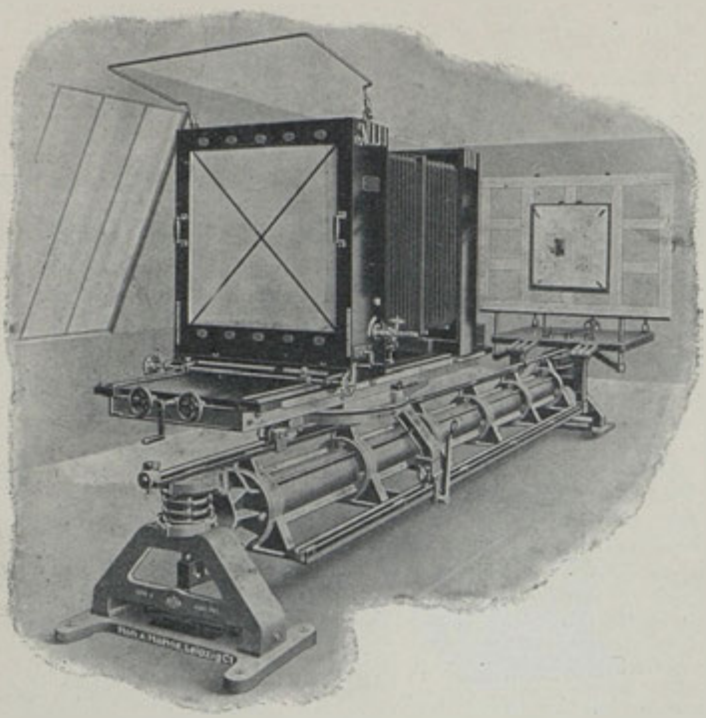

Skříňková komora
pro filmy.

Momentní uzávěrka
pro cestovní komoru.

Fotografie IV.

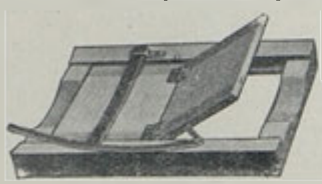

Baňka z rubinového skla pro temnou komoru.

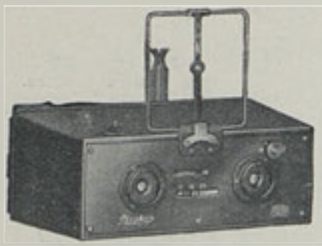

Reprodukční aparát na železném stojanu.

Compurová uzávěrka.

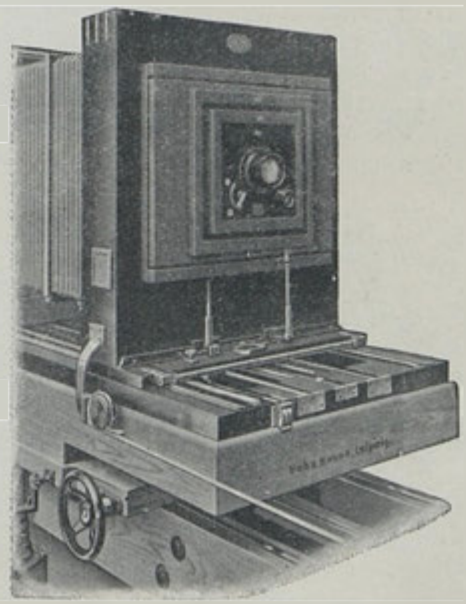
Kopírovací rám.

Stereoskopická komora.

Stereoskop.

Reprodukční aparát ze předu.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

F. usiluje o uskutečnění zásad čistého lidství, obrážejícího se ve společnosti plemeně zdatné, střízlivé, duchovně vyspělé, duševně zharmonisované, sjednocené v demokratických útvarech. Ideové prvky své sociálně-etické koncepce nachází v Platonově sociální filosofii, v zásadách humanitismu a solidarismu. Empirickým východiskem jeho vědeckých prací jsou problémy národa, mezinárodnosti, demokracie, pacifismu, emancipace žen a sociálně-biologické a etické otázky lidské bídy, slabosti, prostituce, péče o dítě. Napsal: Slabí v lidské společnosti; Ideály humanitní a degenerace národů (1904); Sociální otázka; Socialismus a sociální hnutí (Čes. Politika, IV., 1912); Ochrana dětství a mládí (1913); Turgot sociolog (1891); O studiu sociologie (1901—1902, Almanach Slavie); Zásady ženské otázky (1904); Nezaměstnanost (1906); Socialismus a náboženství (1909); Moderní člověk a mírové hnutí (1914); Hus, česká reformace a nový člověk (1915); Demokratismus, jeho význam a problémy (1918); Duše Ameriky (1926); O významu sociologie pro moderního člověka (1929). Překlady: Janet: Dějiny vědy politické (1896); Giddings: Základy sociologie (1896); Quick: Vychovatelští reformátoři (1897); Keim: Řím a křesťanství (1898); Jellinek: Státověda (1906). — Z četných prací sociálně etických a biologických jsou v popředí: Student a sexuální otázka (1905); Sociální péče o mládež (1909); Péče o dítě (1915); Alkoholismus a ideály národa (1922). Praktické úsilí o tělesné zdraví a mravní vyspělost národa přivedly ho v čelo našeho abstinentního hnutí, jemuž věnoval mnoho sil.

Foustka Otokar, MUDr. (1875—1925), č. lékař a býv. asistent fysiol. na české univ. Karlově. Sp.: Untersuchungen über die Auslösungsreiz der Atembewegungen (spol. s prof. Dr. Babákem).

Foustka Vilém (1836—1880), č. spisovatel, a žurnalista, obětavý nár. pracovník moravský.

Foustka Zdeněk, MUDr. (* 1873), syn předešl., železn. lékař na Kladně, plukovník ruských legií a odb. spisovatel.

Fowler John (1826—1864), angl. mechanik. Vynalezl parní pluh, parní válec, lokomobilu a růz. druhy parních strojů.

Fox William (* 1879 v Tulchvě v Uhrách), byl v Americe managerem, později majitelem zábavních podniků. 1908 zakoupil biograf a zorganisoval společnost pro distribuci filmů. 1914 založil Fox Film Corporation, jejímž se stal presidentem a zůstal jím i po převzetí jeho akcií společností Western Electric. FFC. má jedny z největších a nejlépe vybavených filmových atelierů v Hollywoodu.

Foxterrier, angl. druh krátko- nebo dlouhosrstých psů, barvy bílé s černými skvrnami na hlavě. Výb. k chytání myší. ⚲ pes.

Foxtrott, taneční rytmus na způsob synkopovaného pochodu; 1912 v Sev. Americe po prvé.

Foyer (franc., fuājé), ohniště, v přenes. slova smyslu krb domácí; v divadle n. v koncertním domě pak chodba, určená k procházkám a k zábavě obecenstva. Také místo zápalné u podkopu.

Foyta, Foita, František (1776—1840), řed. orchestru Nosticova divadla v Praze a znam. houslista.

FPT, zkr. Federace proletářské tělovýchovy.

Fr., zkr. pro frank.

Fra (ital., z frate), bratr; žebravý mnich.

Fra Angelico (āndžēlikō), Fra Beato Angelico (⚲ Fiesole).

Frabša František Salesius (* 1887 v Unhošti, český básník a redaktor; byl redaktorem Českého slova a přísedícím Zemského výboru v Praze, kde žije jako spisovatel; vydal šest sbírek lyriky, z níž výbor pořídil Jan Reichman Síla touhy (1920); napsal řadu drobných monografií o českých i cizích spisovatelích, vydal slovník Čeští spisovatelé dnešní doby (1923), vydával Literární listy, Divadelní knihovnu, redigoval almanach Jaro (1917), Husův Sborník (1918) a beletristický měsíčník Ve stínu lípy; napsal kronikářsky Persekuci strany národně sociální za války (1920). Lit.: Česká lyra 1918, 603.

Fra Diavolo (ital., bratr ďábel), dobrodruh, náčelník loupežníků, pravým jménem Michele Pezza; r. 1799 vstoupil do služeb krále Ferdinanda Neapol. a stal se plukovníkem. Později upadl do rukou Francouzů, kteří ho 12. 11. 1806 v Neapoli popravili. Stal se hrdinou národních pověstí, písní i Auberovy opery F. D.

Fra di Valle, pseud. Frant. Odvalila.

Fragaria L., rod z řádů růžovitých (Rosaceae), vytrvalá bylina, s dlouhými šlahouny, s trojčetnými listy, bílými květy, obojetnými, s kalichem pěticípým, na kuželovitém lůžku. Plody uzrávají na

zdužnatělém lůžku. Rozeznáváme osm druhů v severním pásmu, jeden v Chile. Nejznámější jsou F. vesce, jahodník obecný, roste v jasných lesích Evropy a Asie. F. collina, trávnice, roste na

Fragaria vesca L.

mokrých, suchých, kamenitých stráních. F. elatior, truskavec, roste na mýtinách. Pěstěním docíleno řady druhů s velikými plody.

Fragarides, pseud. Matěje Jahody.

Fragilní, křehký, lomivý.

Fragmit, získává se z uhlohydráty a bílkovinami bohatých odenků třtinových; velmi výživná a snadno stravitelná látka.

Fragner Benjamin (* 1824 v Plzni), lékárník v Praze od r. 1861.

Frágner Benjamin, MUDr. (* 20. 11. 1897). První sbírku lyrických básní Jiný svět vydal r. 1920, napsal dále Vzpoura nosičů a Tulák Jeroným. Vydal také romány Divoška Jája a Brody. Dále nákl. Družstevní práce tragikomické romanetto O muži, který chtěl A, B, C, D, E a vzpomínkový román Generace.

Fragner Jaroslav (* 1900), moderní č. architekt a autor četných návrhů.

Fragner Karel, PhDr. a PhMr. (1861—1926), lékárník v Praze. Na jeho popud r. 1896 byla uspořádána mezinárodní lékárnická výstava. Publikoval č. vědecká pojednání.

Fragonard (fragonár) Honoré (1732—1806), franc. malíř a rytec, žák F. Boucherův, náleží mezi nejlepší francouzské umělce. Maloval hlavně galantní sujety.

Frait Václav (* 1882 v Mladoticích), český sociolog, kaplan v Příboře, vydal Kritický rozbor základů Marxovy a Engelsovy sociál. demokratické soustavy (Museum 1904). Lit.: Podlaha, Bibl. 2180.

Fraitag Šebestián z Čepirohu, čes. mecenáš umění, žil v XVI. věku, jako člen rytířského řádu Maltézského 1572 bojoval u Lepanta, jako důvěrník Rudolfa II. stal se opatem kláštera v Louce u Znojma, kde † 1585. Lit.: Peřinka, ČMMor. 1900.

Frajdenrajh, ⚲ Freudenreich.

Frajmark, frejmark, výměna, směna nemovitostí.

Frak (franc. frac), pánský kabát, jenž se začal nositi ve Francii v 2. pol. 18. stol. s šosy více méně ustřiženými; v polovici 19. stol. ještě byl všedním oblekem a byl zhotovován z barevné látky, nyní se však nosí obyčejně jen jako černý společenský úbor.

Frakce (z lat.), odštěpená strana; v politice míní se tím určité skupiny v politických stranách.

Frakcionovaná destilace slouží k dělení látek, nemajících týž bod varu. Používá se hojně v chem. průmyslu.

Fraktura, v tisku znamená „lomené" německé písmo; po prvé se objevilo r. 1523 a zapudilo ⚲ švabach, zvítězivši nad gotickým písmem. — F. zove se též kancelářské písmo.

Fram (norsky, kupředu), loď, s níž Nansen podnikl r. 1893—96 výpravu k severnímu pólu a r. 1911—12 Amundsen k jižnímu pólu.

Framea (lat.), kopí s krátkým, úzkým železem; podle Tacita germánská národní zbraň.

Frana, iluminátor v Praze od r. 1402, † v l. 1414—16. Ozdobil ještě s jinými drobnomalbami 2. svazek něm. překladu šestidílné bible, kterou pořídil Martin Rotlev pro krále Václava IV. Totožný snad s iluminátorem královským Františkem, připomínaným r. 1397.

Franc, ⚲ frank.

Franc z Králové Hory Jan († 1541), doktor práv a měšťan pražský. Odkázal 1000 českých kop pražské univ., aby vydržovala lektora, který by mládeži četl Homéra.

France Anatole, vlast. jménem François Anatole Thibault (* 1844 v Paříži, † 1924 tamže), franc. básník, romanopisec, kritik. Impresionista a bystrý analytik; mistr stylistický. Ve svých beletristických pracích oblíbil si umělecký hedonism a rozkošný diletantism. Hlavní představitel impresionistické kritiky. Napsal: Poèmes dorés (1873); Les Noces Co-

rinthiennes (1876); Jocaste et le Chat maigre (1879); Le Crime de Sylvestre Bonnard (1881); Les Désirs de Jean Servien; Le Livre de mon ami (1886); La Vie littéraire (1898—1892); Balthazar, Thais (1890); L'Etui de nacre; La Rôtisserie de la reine Pédanque (1893); Le Lys rouge (1894); Le Jardin d'Epicure (1895); Le Puits de Sainte-Claire (1895); Histoire contemporaine (1897); L'Anneau d'améthyste (1899); L'Affaire Crainquebille (1901); Opinions sociales (1902); Sur la Pierre blanche; Pour le prolétariat (1906), L'Ile de Pingonius (1908), Vers les Temps meilleurs. Les Sept femmes de Barbe-Bleue; Vie de Jeanne d'Arc (1908); Les Dieux ont soif (1912); Le Génie latin (1913); La Révolte des Anges; Le Petit Pierre; La Vie en fleur a j. Do češtiny přelož.: Z novel An. France (F. M., 1895); Zahrada Epikurova (V. Ertl, 1898); Červená lilie (J. Vrchlický, 1902); Judský vladař (V. Rovinský); Novely (Benešovský-Veselý, 1905); Na bílé skále (K. Lobčová, 1906); Thais (Velhartický, 1908); Různé prózy (Em. Lešehrad, 1910); Komická historie (F. V. Krejčí, 1911); Kosile (Jiřina, 1911); Perleťové pouzdro (Muťovský, 1912); Studně sv. Kláry (Velhartický, 1912); Sedm žen Modrovousových (V. Žďárský, 1913, A. Procházka, 1920); Hubená kočka (Blahovec, 1913); Ostrov tučňáků (J. Hájek, 1914, K. Neumann, 1928); Bohové žíznějí (J. Fleischner, 1914), Zločin Sylvestra Bonnarda (Holdanová, 1919); Traktér U královny Pedanky (A. Procházka, 1920); Crainquebille a jiné (M. Sedláčková, 1920); Vzpoura andělů (B. Pacáková-Pašovská, 1920); Zásady p. Jéroma Coignarda (L. Rašín, 1921); Proutěná panna (M. Smíchovský, 1921); Povídky Jakuba Kuchtíka (J. Pospíšilová, 1922); Místodržitel judský (Dyrynk, 1923), Pod jilmem (Velhartický, 1925); Ametystový prsten (Velhartický, 1925); Tři legendy (Dyrynk, 1925), Pan Bergert v Paříži (St. Jílovská, 1926); Baltazar a jiné (Úlehlová-Tilschová, 1926); Touhy Jana Serviena (Votrubová-Koutecká, 1927). Z literatury o Anat. Franceovi: R. Cor: Anatole France et la poésie contemporaine (1909); Nicolas Segur: Conversations avec Anatole France (1925), Gabr. de Hons; An. France et Jean Racine (1925), Paul Gsell: Les matinées de la villa Saïd (1921); Michaut: An. France (1913), 5. vydání 1922), Gonz. Truc: A. France (1924), Maurras: A. F., politique et poète (1924), J. Brousson: A. F. en pantoufles (1924).

Francek, pseud. Fr. Jar. Kubíčka.

Francesca da Rimini (frančeska), dcera Guidona da Polenta, pána z Ravenny, provdaná za Gianciotto da Rimini a zavražděná svým chotěm pro nevěru. Od Danteho až po D'Annunzia je F. da R. hlavní postavou v četných literárních pracích. (U nás J. Neruda.)

Franceschi (frančeski) Piero, též della Francesca (*kolem 1416, † 1492), italský malíř, žák Venezianův; napsal De prospettiva pingendi; rukopis je v Miláně.

Franceschini Baldassare (1611—1689), ital. malíř; věnoval se výhradně freskám. Hlavní díla jsou zachov. ve Florencii.

Franceschini Marc Antonio (1648—1729), ital. malíř, žák Cignaniho.

Vl. Andr. Francev.

Francev Vladimír Andrejevič (* 1867), rus. literární historik. Původně univ. profesor ve Varšavě, za války v Rostově, nyní na Karlově univ. v Praze. Všímá si hl. styků čes.-ruských a jest horlivým propagátorem slovan. vzájemnosti na poli kulturním. — Sp.: Cesta J. Dobrovského a hr. J. Šternberka do Ruska (1923), Korespondence J. Dobrovského (1906), Korespondence P. J. Šafaříka (1927), Bibliografija polskaho slavjanověděnija (1912), N. V. Gogol v českoi literaturě (1902), Deržavin u Slavjan (1924), Karty Cholmskoi Rusi (1909), Očerki po istorii češkaho vozrožděnija (1902), Pisma k V. Hankě (1905), I. I. Sreznevskii i Slavjanstvo (1914), Češkija dramatičeskija proizveděnija XVI.—XVIII. v. (1903).

Francia, ve středověku jméno krajiny kolem města Paříže, od r. 987 jméno celé říše. Prvním vévodou byl Robert Silný, bojující r. 866 proti Normanům. Syn jeho Eudo (Odo) byl králem franc. R. 1435 založil Hugo Capet vládu Isle de France.

Francia (franča), vlastním jménem Francesco di Marco di Giacomo Raibolini (* kolem 1450, † 1517), býv. kovář, počal malovati v pozd. letech, nadchnut pracemi Lorenze Costy, Peruginiho a Raffaela; jeho synové Giacomo a Giulio byli rovněž malíři.

Franciade (franc., fraňsiád), 1. v kalendáři francouz. revoluce perioda čtyř let (zvláště pak její poslední den); — 2. titul hrdinné pověsti o říši francké (od Rousarda a Vienneta atd.).

Francialugio (frančaludžo), vlast. jm. Francesco di Cristofano (1482—1525), ital. malíř, žák Albertinelliho, přítel Andrea del Sarto.

FRANCIE

(franc. La France [la frans]), republika v záp. Evropě, 550.986 km², 39,870.000 ob. (72 na 1 km²).

Přehled:

Poloha a hranice.
Povrch.
Geologie.
Řeky a jezera.
Podnebí.
Rostlinstvo.
Zvířena.
Obyvatelstvo:
 a) etnograficky,
 b) podle vyznání,
 c) vzdělanost,
 d) časopisectvo.
Odvětví výdělečná:
 a) zemědělství,
 b) chov dobytka,
 c) lesnictví,
 d) rybářství,
 e) hornictví,
 f) průmysl,
 g) obchod a doprava,
 h) bankovnictví,
 ch) míry, váhy a měna.
Státní zřízení.
Veřejná správa.
Soudnictví.
Finance.
Vojenství.
Námořnictví.
Kolonie.
Zemské barvy.
Vlajky.
Znak.
Řády.
Literatura zeměpisná.
Dějiny.
Literatura dějepisná.

Poloha a hranice. Francie leží velmi příznivě mezi Středozemním mořem a Atlantickým oceánem, mezi 51° 5′ a 42° 20′ sev. šíř. a 4° 48′ záp. dél. a 8° 12′ vých. dél. Pobřeží jest 3120 km dlouhé, z čehož připadá 615 km na moře Středozemní, 1385 km na Atlantický oceán, 1120 km na kanál La Manche. Hranice na souši jsou vesměs přirozené: proti Španělsku tvoří je Pyreneje, proti Italii, Švýcarsku a Německu Alpy, Jura a Vogésy, od nichž k moři jsou však již hranice umělé, dané dějinným vývojem. — Největší délka činí 950 km, šířka 540 km (La Rerbele—Ženeva). Od moře nejvzdálenější místo jest 470 km (u Štrasburku). — Pobřeží středomořské dělí se na pobřeží provençalské, členité, s množstvím dobrých přístavů, a ploché, nečlenité pobřeží languedocské. Pobřeží Atlantického oceánu od španělských hranic až k ústí Girondy je ploché a na přístavy chudé; dále však až k ústí Vilainy vykazuje již mnoho dobrých přístavů, přes to, že plochost trvá. Pobřeží Bretagne připomíná břehy norské; dále však až k ústí Sommy jest opět nečlenité. Pobřeží jižního Severního moře jest ploché a pokryté dunami; přístavy vděčí za svůj význam jen své poloze, neboť leží na nejužším místě kanálu.

Povrch vykazuje příznivé střídání nížin, pahorků a hor. Na jihovýchodě a jihu vystupují velehory, které se rychle sklánějí do vnitrozemí. Jádro Francie tvoří centrální plateau, které obsahuje 1/7 celého povrchu země (80.000 km²) a zaujímá historické krajiny: Auvergne, Lyonnais, Guienne, Bourbonnais, Marche, Limousin. Tam také pramení hlavní franc. řeky. Údolím Rhônu a Saônu jest odděleno od Alp a Jury, nížinou Castelnaudarskou (189 m) od Pyrenejí; pouze na severovýchodě souvisí se sousedním útvarem. Východní okraj jeho tvoří Cevenny, Côte d'Or, které tvoří přechod mezi údolím Seiny a Saônu. Západní část plateau tvoří vysočina Auvergne se starými vulkány, z nichž vyniká Puy-de-Sancy (1886 m) ve skupině Mont Dore, nejvyšší hora vnitřní Francie. — Široká údolní nížina Saôny a Rhôny jest na severu uzavřena Burgundskou branou, která na východě přechází do vysočiny Jurské. Jižně od Lyonu jest levý břeh Rhônu ještě plochý, ale od ústí Isaru vystupují již předhoří Alp. Na jihu rozkládá se nížina Provençalská a Languedocská, které se jak podnebím, tak vegetací zásadně liší od ostatní Francie. Poslednější jest nížinou Castelnaudary spojena s pánví Garronnskou. Údolí Charentské mezi Poitiers a Angoulême dosahuje veliké severofrancouzské nížiny v pánvi Loiry a Seiny. Poslednější jest z přirozených oblastí Francie hospodářsky nejdůležitější, poněvadž skrovná pahorkatina dovoluje odevšad výhodný přístup a poněvadž náleží k nejúrodnějším krajinám; proto zde také vyrostlo hl. m. země. Severozápad, Bretagne a Cotentin, jest nízká pahorkatina (Montagne d'Arrée, 391 m). Kotlinu Seiny ohraničuje na severu jen 200 m vysoké pásmo Artois. Území, kde pramení Šelda a Sambre, uzavírají Ardenny, ve kterých Maas a přítoky jeho (Chiers, Semoy) vyryly podivuhodná údolí. Nejvyšší výšky dosahují na západní hranici Lotrinska. Jižně od Burgundské brány zdvihá se

Jura, která tvoří hranici země až k Ženevskému jezeru, kde ji vystřídají Alpy. Tyto začínají velehorským masivem Mont Blanc (4807 m, podle nových měření); na něho navazují Alpy Grajské (Grande Casse, 3862 m), ledovcovité Alpy Dauphinské (Les Ecrins, 4103 m), Kottské (Monte Viso, 3843 m) a Přímořské (Mont Pelat, 3053 m). Na jihu zdvihá se pohoří Estérel (616 m) a Montagne des Maures (779 m). Pyreneje tvoří nepřekročitelnější hranici než Alpy. Dosahují v nepřerušeném pásmu výše 2500 m. Nejvyšší hora francouzských Pyrenejí jest Vignomale (3290 m).

Geologie. Z archaických břidlic a z granitových útvarů skládá se: Centrální plateau, Armorikánské Alpy, území Vendée, Bretagne a Normandie. Na nich leží kambrické usazeniny, které vnikají i do krystalických břidlic a granitu Pyrenejí a Ardenn. Silurské útvary nalezneme v Normandii, Bretagni, Anjou a Maine (zde dosti porušené), dále v Languedocu a Pyrenejích. Devonské, karbonské a permské formace pokrývají jen nepatrnou část Francie. Kamenouhelná formace nachází se v sev. Francii, vnikajíc do Belgie, a v pánvi Loirské. Méně významná jest v Morvanu, Aveyronu, Corrèze a pánvi Alaisské. Trias vystupuje ve Vogesách, Juře, Morvanu, Lyonnais, v Provençi, v Languedocu, Pyrenejích, Centrálním plateau, Flandrech, Artois, Boulonnais, a také v Alpách. Velmi rozšířena je Jura, hl. v Alpách, Juře, Lotrinsku, Ardennách, v Pařížské kotlině, a na břehu Atlantiku. Křídu nacházíme v sev. Francii, Champagni. Tercier tvoří vnitřní pánev pařížskou a úvodí Garonny, a vyznamenává se množstvím zkamenělin. Čtvrtohorní usazeniny nacházíme v ledovcovitém okraji Alp, v Pyrenejích, Vogesách, Juře. Četné vyhaslé sopky v Auvergne, Velay a Vivarais oplývají mladšími vyvřelinami jako trachytem, basaltem, andesitem a j.

Řeky a jezera. Z 5 velikých toků: Garonne, Loire, Seine, Rýn s Mosou a Šelda a Rhône, patří jen 3 první výhradně Francii. Všechny jsou spojeny 12 průplavy (1923: 5252 km), jichž počátky možno sledovati již v 17. stol., ale které již dnes dopravě nepostačují. Řeky mají velmi kolísavé množství vod, takže Garonne i Loire nemají velkého významu; postranní průplavy musí napomáhati hl. toku, někde pískem zanesenému. Seine, na které leží hl. m., je nejdůležitější. Z pobřežních řek do Kanálu ústí: Somme, Orne; do Atlantiku: Aulne, Blavet, Vilaine, Sèvre-Niortaise, Charente, Adour; do Středozemního moře: Têt, Aude, Hérault a Var. — Jezera: Alpy, Pyreneje, Jura a Centrální plateau skrývají mnoho horských jezírek, vzniklých ledovci. Největší z alpských jezer jest (kromě Ženevského) Lac du Bourget (44 km^2), Lac d'Annecy (27 km^2); v ostatních pohořích nedosahují 1 km^2, ač vykazují veliké hloubky (Lac Bleu v Pyrenejích 121 m). Mnohá z nich jsou využitkována hospodářsky, poskytují okolním městům pitnou vodu a vodní sílu. Na břehu moří vznikla pobřežní jezera, etangs. Vláda hodlá v nich upraviti přístavy. Jižně od Nantes rozkládá se největší jezero Grandlieuské, 70 km^2 veliké. Rybnikářství kvete v Dombes, Sologni a Brenne.

Podnebí. Cevenny dělí Francii na území podnebí středozemského a atlantického. V prvním jižně od Alp na Riviéře jest zima tak teplá, že jižním rostlinám se dobře daří; zato v dolním údolí Rhônu vane často studený, ze severu přicházející vítr (mistral). Prší hlavně na podzim, roční množství činí 670 mm. — Druhé území má podnebí přímořské, které se mírně mění na kontinentální; zima je mírná, léto chladné; nebe je oblačné, prší mnoho a bouřky jsou časté. — Vysloveně přímořské podnebí má Bretagne. Teplota v zimě se rovná teplotě v Janově a Rjece, prší hl. od září do ledna. Množství srážek činí 600—780 mm. Velmi drsné podnebí má Centrální plateau. Bezsněžnou zimu má jen jižní pobřeží; v Montpellieru pokrývá sníh zemi průměrně 2 dni v roce, zato však v Barèges v Pyrenejích 5 měsíců.

Přehled:

Meteorologická stanice	Výška nad mořem	Teplota			
		Leden	Červenec	Roční průměr	Rozdíl
Nizza	20	8,0	23,2	15,0	15,2
Montpellier	35	5,0	22,7	13,4	17,7
Bordeaux	75	4,8	20,1	12,3	15,3
Lyon	175	2,4	21,2	11,7	18,8
Roscoff (u Brestu)	10	7,1	16,7	11,4	9,6
Paříž	50	2,5	18,6	10,3	16,1
Besançon	310	0,4	18,8	9,8	18,4
Lille	20	2,2	17,5	9,7	15,3
Puy-de-Dôme	1470	-2,2	11,1	3,7	13,3

Rostlinstvo. Pobřeží Atlantického oceánu a Kanálu patří k atlantsko-západobaltickému území, vyznačujícímu se rozličnými druhy erik, Ulex europaeus L., Ilex aquifolium L. a j. Na určitých místech atlantského pobřeží a na ostrovech

nalézáme řadu jižních rostlin, na dynách v Gaskoňsku některé endemické druhy. Jih Francie, pokud je nížinou neb pahorkatinou, má středomořskou floru; oliva a réva vystupují do výše 350 m; první dosahuje v údolí Rhônu své severní hranice. V Alpách, Pyrenejích, v Auvergne a Cevennách vládne středoevrop. alpská flora, která se objevuje i ve Vogesách. V Auvergne počíná i Alpinská oblast horských lučin při 1500 m, v Alpách při 1900 m. Ostatní pahorkatina od 350 m, patří k evropsko-asijskému pásmu listnatých lesů, které ve Francii vykazuje jedlý kaštan a buk.

Zvířena. Faunu možno počítati i do evropské i do středomořské oblasti. Pro Francii jest význačná krátkouchá myš, na jihu krysa pižmová, bobr v deltě Rhônu, vlk v Pyrenejích, Vogesách a Ardennách, medvěd v Pyrenejích. Na Korsice žije mufloň. Na jihu nalézáme četné druhy jižních ještěrek. Velmi bohatá jest Francie na obojživelníky a ryby; rozšířen je hl. Molge marmorata a Pelobates fluscus.

Obyvatelstvo. Mírem versaillským (1919) vzrostla plocha o 14.522 km² a ob. o 1,709.749 na 550.986 km² s 39,870.000 ob. Ob. přibývá velmi pomalu, ba někdy ho dokonce i ubývá. Po svět. válce vzrůstá i počet cizinců (1911: 1,132.696, 1921: 1,550.459 hl. Italů a Belgičanů). 1924 připadalo na 1000 ob. 19 porodů, 17 úmrtí a 9 svateb. Z 1000 bylo: 336 svobodných, 627 manželů, 37 vdovců (vdov) neb rozvedených. Na 1000 mužů připadá 1036 žen. Vystěhovalectví je bezvýznamné.

Přehled departementů.

Departement	Plocha v km²	Obyvatelstvo 1921	Obyvatelstvo 1911	Na 1 km²	Rozdíl v %
Ain	5.826	315.575	342.482	54	— 8
Aisne	7.428	421.515	530.226	57	—20
Allier	7.382	370.950	406.291	50	— 9
Alpes, Basses	6.988	91.882	107.231	3	—14
Alpes, Hautes	5.643	89.275	105.083	6	—15
Alpes-Maritimes	3.736	357.759	356.338	96	+ 0.4
Ardèche	5.556	294.308	331.801	53	—11
Ardennes	5.253	277.811	318.896	53	—13
Ariège	4.903	172,851	198.775	35	—13
Aube	6.026	227.839	240.755	38	— 5
Aude	6.342	287.052	300.537	45	— 4
Aveyron	8.771	332.940	369.448	38	—10
Belfort	608	94.338	101.386	155	— 7
Bouches-du-Rhône	5.248	841.996	805.532	160	+ 4.5
Calvados	5.693	384.730	396.318	68	— 3
Cantal	5.779	99.402	223.361	35	—11
Charente	7.232	316.279	316.279	53	— 9
Charente-Inférieure	5.972	418.310	450.871	58	— 7
Cher	7.305	304.800	337.810	42	—10
Corrèze	5.888	273.808	309.646	47	—12
Côte-d'Or	8.787	321.088	350.044	37	— 8
Côtes-du-Nord	7.218	557.824	605.523	77	— 8
Creuse	5.606	228.244	266.188	41	—14
Doubs	5.260	285.509	299.935	54	— 5
Dordogne	9.224	396.742	437.432	43	— 9
Drôme	6.561	263.509	290.894	40	— 9
Eure	6.037	303.159	323.651	50	— 6
Eure-et-Loir	5.940	251.255	272.255	42	— 8
Finistère	7.029	762.514	809.771	108	— 6
Gard	5.881	396.169	413.458	67	— 4
Garonne, Haute	6.367	424.582	432.126	67	— 2
Gers	6.291	194.406	221.994	31	—12
Gironde	10.726	819.404	829.095	76	— 1
Hérault	6.224	488.215	480.484	78	+ 1.6
Ille-et-Vilaine	6.992	558.574	608.098	80	— 8
Indre	6.906	260.535	287.673	38	— 9
Indre-et-Loire	6.158	327.743	341.205	53	— 4

Departement	Plocha v km²	Obyvatelstvo 1921	1911	Na 1 km²	Rozdíl v %
Isère	8.237	525.522	555.911	64	— 5
Jura	6.055	229.062	252.713	45	— 9
Korsika	8.722	281.959	288.820	32	— 2
Landes	9.364	263.937	288.902	28	— 9
Loir-et-Cher	6.422	251.528	271.231	39	— 7
Loire	4.799	637.130	640.549	133	— 0.5
Loire-Haute	5.001	268.910	303.838	54	—11
Loire-Inférieure	6.980	649.723	669.920	93	— 3
Loiret	6.812	337.224	364.061	50	— 7
Lot	5.226	176.889	205.769	34	—14
Lot-et-Garonne	5.385	238.972	268.083	45	—10
Lozère	5.180	108.822	122.738	21	—11
Maine-et-Loire	7.218	474.786	508.149	66	— 6
Manche	6.412	425.512	476.119	66	—11
Marne	8.205	366.734	436.310	45	—16
Marne-Haute	6.257	198.865	214.765	32	— 7
Mayenne	5.212	262.447	297.732	50	—11
Meurthe-et-Moselle	5.280	503.810	564.730	95	—11
Meuse	6.241	207.309	277.955	33	—25
Morbihan	7.093	546.047	578.400	77	— 5
Moselle	6.228	589.120	655.221	95	—10
Nièvre	6.888	270.148	299.312	39	—10
Nord	5.774	1,787.918	1,961.780	310	— 9
Oise	5.887	387.760	411.028	66	— 6
Orne	6.144	274.814	307.433	45	—11
Pas-de-Calais	6.752	989.967	1,068.155	147	— 7
Puy-de-Dôme	8.016	490.560	525.916	61	— 7
Pyrénées, Basses	7.712	402.981	433.318	52	— 7
Pyrénées, Hautes	4.534	185.760	206.105	41	—10
Pyrénées-Orientales	4.145	217.503	212.896	52	+ 2
Rhin, Bas.	4.786	651.686	700.936	136	— 7
Rhin, Haut.	3.508	468.943	517.865	134	— 9
Rhône	2.859	956.566	915.581	335	+ 4.4
Saône, Haute	5.375	228.348	257.606	42	—11
Saône-et-Loire	8.627	554.816	604.446	64	— 8
Sarthe	6.245	389.235	419.370	62	— 7
Savoie	6.188	224.874	247.890	36	— 9
Savoie-Haute	4.598	235.668	255.137	51	— 8
Seine	480	4,411.691	4,154.042	9200	+ 6
Seine-Inférieure	6,342	880.671	877.383	139	+ 0.4
Seine-et-Marne	5.931	349.234	363.561	59	— 4
Seine-et-Oise	5.659	921.673	817.617	163	+13
Sévres, Deux-	6.054	310.060	337.627	51	— 9
Somme	6.277	452.624	520.161	72	—13
Tarn	5.780	295.588	324.090	51	— 9
Tarn-et-Garonne	3.731	159.559	182.537	43	—13
Var	6.023	322.945	330.755	54	— 3
Vaucluse	3.578	219.602	238.656	61	— 8
Vendée	7.016	397.292	438.520	57	— 9
Vienne	7.044	306.248	332.276	43	— 8
Vienne, Haute	5.555	250.235	384.736	63	— 9
Vosges	5.903	383.684	433.914	65	—12
Yonne	7.461	273.118	303.889	37	—10

Proti 1911 přibylo ob. jen v 8 dep. Od 1872 ztratilo 46 dep. víc než 10% obyv. Francie má 15 velkoměst.

Paris	2,906.472
Marseille	586.341
Lyon	561.592
Bordeaux	267.409
Lille	200.952
Nantes	183.704
Toulouse	175.434

Saint-Etienne	167.967
Strassbourg	166.767
Le Hâvre	163.374
Nizza	155.839
Rouen	123.712
Roubaix	113.265
Nancy	113.226
Toulon	106.331

Na Paříž připadá 7% ob. celé země. V městech bydlí 46% ob., na venkově 54% ob.

Etnograficky jest francouz. národ původu převážně keltického se silnou směsí italské a germánské krve. Jihofrancouzi jsou malí, živí, temné pleti, severní Francouzi větší postavy, vážnější, vlasů světlých a svěží pleti. Tento rozdíl mezi severem a jihem je dán i jazykově a kulturně. Již v nejstarších dobách přidružili se ke keltickému obyvatelstvu Iberové a Ligurové na jihu, na severu pak Belgové. Méně významné již jsou prvky normanské a saracénské. Kromě většiny francouzské žijí ve Francii tito národové: v Bretagni na 1·5 mil. Keltů, 165.000 Vlamů, 100.000 Basků, 600.000 Italů (Korsika a jihovýchod), 1,600.000 Němců (Alsasko-Lotrinsko). V Roussilonu žije něco Katalánců, v Ardennách něco Valonů. Na 2 mil. ob. nezná francouzsky. — Na venkově se zachovalo dosti svérázu. Tak jest rozšířen jednotný typ obydlí: byt a kuchyň, vše v jediné místnosti, se stodolou a chlévy pod jednou střechou. Nářadí má na jihu středomořské, na severu středoevropské formy. Kroje se zachovaly jen málokde (Bretagne, Normandie, Savojsko). V představách náboženských zanechala stopy keltická minulost (ctění kamenů a pramenů, víra v duchy vodní a lesní a pod.).

Náboženství. Od 1905 (kdy nastala odluka státu od církve) není náb. předmětem statistiky. Protestantů jest asi 1 milion, židů 100.000. Kolik ze zbývajících 38 mil. ob. jest katolíků a bez vyznání, jest neznámo. Katolická církev má 17 arcibiskupů, 71 biskupů, 47.000 duchovních. 850 náb. obcí protestantských jest sdruženo na základě systému synodálního a presbyteriálního v církev luterskou a reformovanou.

Školství a osvěta. Povinná docházka do školy byla uzákoněna až 28. III. 1882 a vztahuje se na děti 6—13leté. Při odvodech činil počet analfabetů r. 1865 27%, r. 1922 2%. Každá obec o 500 ob. musí udržovati národní školu (chlapeckou a dívčí), každý departement 2 školy normální ku vzdělání učitelů. Vliv kněží na lidové školství byl omezen zákony z r. 1886 a 1902; dnes dochází do stát. škol 75% žactva: protivy mezi školami církevními a světskými trvají na západě a v Alsasku. Státní rozpočet 1924 stanovil na lidové školství 1588 mil. fr. Veřejné školství spravuje ministr, který má k ruce radu školní (Conseil supérieur de l'instruction publique), které jsou podřízeni generální inspektoři. Správa se rozděluje na 17 okresů (akademií), kterým v čele stojí rektor. Mateřských škol bylo 1923 3746 s 315.632 dětmi, lidových škol 81.441 (z toho 12.250 soukromých) s 3,973.033 dětmi, dále 264 středních škol chlapeckých s 35.342 žáky, 187 středních škol dívčích s 30.297 žákyněmi. — Z vyšších učebných ústavů jsou lycea státní, koleje (Collěge) městské, Écoles libres soukromé. Pro dívky jsou zřízeny Cours secondaires. 1923 bylo ve Francii a Alžírsku 125 lyceí se 76.689 žáky, 244 kolejí s 40.550 žáky; pro dívky bylo 68 lyceí (29.785 ž.), 92 kolejí (14.792 ž.), 43 cours secondaires (4658 ž.). Ku vzdělání učitelů bylo 86 seminářů (4538 ž.), učitelek 85 sem. (5093 ž.); pro vyšší učitele existuje École normale supérieure v Paříži, pro učitelky podobná škola v Sèvres. Učitelstvo je sdruženo v Syndicat des Instituteurs et Institutrices publics de France.

Vysokými školami jsou ve Francii fakulty: právnické, lékařské, přírodovědecké (sciences) a filosofické (lettres); dále se k nim počítá 8 farmaceutických škol a 15 přípravek pro lékařské a farmaceutické studium. Ze 17 vys. škol mají všechny fakulty: Paříž, Bordeaux, Lille, Lyon, Montpellier, Nancy, Strassbourg, Toulouse, Alger, bez právnické fakulty jsou: Besançon a Clermont, jen s právnickou, filosofickou a přírodovědeckou jsou university: Caen, Dijon, Grenoble, Poitiers, Rennes, s právnickou a filosofickou fakultou je univ. v Aix. — Počet studentů činil 1924: 50.891 (6421 cizinců), 213 studovalo teologii (Strassbourg), 16.883 práva, 11.830 lékařství, 10.595 přírodní, 9042 duchové vědy. 1890 bylo studujících jedna třetina; kromě toho existují svobodné katolické university: Paříž, Angers, Lille, Lyon, Marseille, Nantes a Toulouse. K vysokým školám počítají se ještě: Collège de France (zal. 1530) a École pratique des hautes études, pak 4 vysoké školy technické: École polytechnique, École nationale des ponts et chaussées, École centrale des arts et des manufactures, École spéciale d'architecture, všechny v Paříži. Z odborných a speciálních jsou nejdůležitější: kněžské semináře, speciální škola orientálních jazyků, École des chartes,

Conservatoire national des arts et métiers, 117 obchodních a průmyslových škol, 13 živnostenských, četné odborné školy v jednotlivých departementech, 14 vyšších obchodních škol, 2 hodinářské školy (Besançon a Clures), 6 elektrotechnických, 4 radiotelegrafické, 7 agrikulturních, 590 hospodářských, 3 zvěrolékařské (Maison-Alfort, Lyon a Toulouse), 8 koloniálních, 11 plaveckých, 12 vojenských, 12 námořnických škol; agronomický institut v Paříži, 2 školy hornické (Paříž, Saint-Etienne), 6 národních škol krásných a 1 dekorativních umění, národní konservatoř, 41 hudebních škol. — Učené společnosti, z nichž nejdůležitější je Institut de France in Paris, jsou ve všech větších městech. Kromě nich je 17 hvězdáren, přírodovědecké museum, Jardin des Plantes, Bureau des Longitudes v Paříži. Musea a knihovny jsou vybudovány centralisticky v Paříži (Bibliothèque Nationale). Museí je ve Francii 350, divadel 515; knižní produkce byla 1913: 11.460, 1925: 15.056 knih.

Časopisectvo. První list ve Francii Gazette de France byl založen 1631 Théophrastem Renaudot a vycházel týdně. První deník byl Journal de Paris, založ. 1770. Kolem 1770 bylo ve Francii 20 časopisů. Po zrušení censury 1789 stoupl počet na 1000. Důležité listy byly Mirabeaův Courier de Provences a Desmoulinsův Révolutions de France et de Brabant. Ale již 1792 byla censura obnovena, Napoléon zakázal 1800 49 pařížských listů. Od té doby byl tisk jak politicky tak hospodářsky závislý až do 1848. V této době vyvinula se nepolitická, zábavná část novin (feuilleton). Dnes má Francie 2800 novin (250 v Paříži). Nejdůležitější z deníků jsou: Figaro, Gaulois (pravičácký), L'Univers, La Croix (katol.), Matin, Temps (republ.), Intrasigeant, La Lanterne (radikální), Humanité (soc.). Nejvyššího čísla nákladu dociluje pařížský bulvární Petit Parisien. Úřední list je Journal Officiel. Nejvýznamnější zpravodajství je Agence Havas. Počátky časopisectví jdou rovněž k Th. Renaudotovi, který vydával mimo noviny, ještě měsíční Relations. 1665 založil Denis de Sallo Journal des Savants, první revui světa. 1672 začal vycházeti Mercure galant, red. Donneau de Visé. Dnes vychází ve Francii na 6000 časopisů a revuí, z nichž vynikají: Revue des Deux Mondes, Mercur de France, L'Opinion (všeobecné), Les annales politiques et littéraires (polit.), L'économiste Européen a L'économiste Français (národohospodář.).

Odvětví výdělečná. Zemědělství. Rolnictvím zaměstnává se na 40% ob. Půda jest většinou velmi úrodná (nejúrodnější: dep. Nord, Somme, Seine, údolí Rhônu, Loiry, Garonny, nejneúrodnější: ostrovy Camargue, La Crau, dep. Loir-et-Cher). Z plochy celkové připadlo: na nevyužitou půdu 14,7%, les 19%, zemi plodnou 66,3%, z čehož na ornou půdu 41,2%, vinice 3%, zahrady 2,1½, louky a pastviny 20%. Zemědělství je dík ochranným clům velmi výnosné. Přesto se musí dovážeti maso a obilí. Vyváží se víno, ovoce, zelenina, máslo a sýry. Nejobecnější plodinou jest pšenice, žito, oves, ječmen, kukuřice, brambory.

	Vzdělávaná plocha v 1000 ha, 1925	Výnos v mil. ca 1925
Pšenice . .	5.566	89.561
Žito . . .	800	11.371
Ječmen . .	717	10.655
Oves . . .	3.501	47.946
Kukuřice .	331	5.164
Brambory .	1.455	146.546
Řepa . . .	195	47.990
Tabák . .	13	196

Vinařství. 1924 tvořil výnos 73 mil. hl, v ceně 5 miliard. Réva se pěstuje na 16.000 km². Francie poskytuje hl. laciné druhy. Dováží se ještě 7 mil. hl a vyváží pouze 1 mil. hl.

Chov dobytka nedostačí spotřebě, pročež se mnoho dováží. Stav dobytka:

	koní	skotu	ovcí	vepřů	koz
1913	3,230.900	14,807.300	16,213.000	7,047.750	1,453.230
1923	2,848.000	13,749.000	9,925.000	5,406.000	1,353.000

Velmi významný jest chov králíků (lapins), včel a bource morušového.

Lesnictví. Nejlesnatější dep. jsou. Landes 55%, Var 49%, Gironde 46½, Vosges 37%, Jura 37%. Dvě třetiny jsou majetkem státu. Hlavní stromy jsou dub a borovice, na jihu kaštan. Výnos lesů se odhadoval 1913 na 500—600 mil. fr. Dřevo se však ještě musí dovážeti hl. ze Švédska a Finska. Honba jest hospodářsky bezvýznamná.

Rybářstvím zaměstnávalo se 112.000 osob s 25.000 loďmi (1920). Výnos je velmi kolísavý. Říční rybářství se omezuje na kapry, pstruhy a bělice.

Těžba. Hl. produktem je železo. Francie vlastní na dvě třetiny evropských ložisek. Hlavní území železa jsou v Lotrinkách mezi Nancy a Luxemburkem, v Normandii a Vých. Pyrenejích. 1925 vytěžilo se 35 mil. t rudy, zpracované na 8,5 mil. t železa a 7,4 mil. t ocele. Ostatní rudy jsou zastoupeny nepatrně a ani zdaleka nekryjí domácí potřebu. — Kamen. uhlí se vytěžilo 1925:

74 mil. t, hnědého 1 mil., 1925 získalo se vodní silou 1,8 mil. kW. Pokračuje elektrisace venkova (10.000 vesnic) a železnic. Vodní silou ušetří se na 20 mil. t. — Dalším významným produktem je sůl a fosfát. — Minerálních pramenů jest jen v Pyrenejích přes 600. — Na drahé kameny a zeminy jest F. velmi bohatá (granit, syenit, porfyr, basalt, mramor, vápenec, pískovec, břidlice, litografický kámen, kaolin). V lomech bylo zaměstnáno na čtvrt milionu osob.

Průmysl. Průmysl kvete již od 17. a 18. st. hl. zásluhou Colbertovou. 1923 bylo 55.679 továren. V depart. Meurthe-et-Moselle, Nord, Saône-et-Loire jest rozšířen kovoprůmysl. Paříž, Lille, Saint-Etienne, Lyon, Rouen jsou sídla strojařství. Významný je vývoz motorových vozidel. Vědecké a hudební nástroje vyrábějí se v Paříži, Marseille, v Lyoně a v Rouenu; hodiny v Paříži a Besançonu. Veliký počet továren se věnuje výrobě porculánu a skla. Nábytkářství kvete v Paříži a Bordeaux, koželužství v Paříži, výroba papíru v Paříži, Lyonu, Marseille, chemický průmysl, mydlářství, voňavkářství v Paříži a Marseille. Velmi významný jest průmysl hedvábnický, lněný, bavlnářský, tkalcovský, barvířský, tisk látek, krajkářství. Paříž je sídlem klenotnictví, bijouterie a zlatnictví. Velmi četné jsou dále továrny na poživatiny, cukrovary, vinopalny, pivovary (1923: 12 mil. hl). Stát vlastní tabákový monopol (1924 zpracováno 53 mil. kg).

Obchod a doprava. Obchod vděčí za rozkvět výhodné poloze Francie mezi třemi moři, dobrým spojům vnitrozemským a četným koloniím, jeichž produkty stávají se jádrem zahraničního francouzského obchodu.

Přehled obchodu 1924.

Dovoz:	mil. fr.
Surová bavlna	3.860
Uhlí a koks	3.742
Vlna	3.056
Obilí	1.911
Hedvábí	1.888
Olivy	1.760
Káva	1.342
Oleje	1.212
Cukr	998
Víno	905
Stroje	871
Měď	866
Železo a ocel	630
Chemikálie	599
Vývoz:	mil. fr.
Oděvy	3.255
Hedvábné zboží	3.020
Bavlněné zboží	2.533
Vlněné zboží	2.440
Perleťové zboží	1.786
Železo a ocel	1.775
Automobily	1.513
Víno	885
Kožené zboží	875
Kaučukové zboží	815
Chemikálie	802
Mýdlo a voňavky	513
Jemné ovoce	500
Surové hedvábí	305

Zahraniční obchod 1926.

V miliardách fr.:

V miliardách frs.	Dovoz	Vývoz	Celkem
V. Britanie	6,5	10,7	17,2
Belgie-Lucemburk	4,5	9,4	13,9
USA.	7,9	3,9	11,8
Německo	4,9	4,4	9,3
Alžír	2,6	3,4	6,0
Italie	2,3	2,6	4,9
Švýcarsko	1,0	3,7	4,7
Nizozemí	1,8	1,8	3,6
Argentina	2,2	1,2	3,4
Španělsko	1,1	1,8	2,9

Dovoz z kolonií měl 1923 cenu 3528 mil. fr., vývoz 4030 mil. fr. — Podle tonáže lodí následovaly za sebou 1924 přístavy: Rouen (7,79 mil. t), Marseille (7,2), Le Havre (5.23), Bordeaux (4,81), podle ceny zboží vylodily a nalodily: Marseille (za 15,14 miliard fr.), Le Havre (13,25), Bordeaux (5,4), Rouen (3,2). — Obchodní loďstvo čítalo 1925: 1527 parníků s 3,319.645 reg. t, 301 plachetních lodí s 192.239 reg. t, dohromady 1828 lodí s 3,511.984 reg. t. Kromě toho má Francie velmi významnou pobřežní plavbu (29.694 lodí s 3,732 mil. reg. t). — K podpoře obchodu konají se veletrhy v Lyoně, Paříži a Bordeaux. Státních silnic bylo 1923: 395.534 km, z toho 39.350 km národních, t. j. vedoucích z Paříže ke hranicím, vodních drah 12.033 km. — Železniční síť čítala 1923 okrouhle 41.900 km; z toho patřilo státu 9011 km, společnosti Paris—Lyon—Méditerranée 9781 km, Paris—Orléans 7469, Východní dráze 5027, Jižní dráze 4117, Severní 3820, Alsasko-Lotrinským drahám 2254; 1220 km bylo ve stavbě, 1100 km v plánech. Kromě toho existuje 10.700 km místních a 10.200 silničních drah; soukromé dráhy měly 1911 investováno 1530 mil. fr., 1922 bylo dopraveno 646 mil. osob. — 1922 bylo: 16.110 poštovních, 27.635 telegrafních, 14.485 telefonních úřadů. F. má 98 státních podmořských kabelů s 31.354 km a 37 s 57.140 km sou-

kromých, telegrafních linek je 248.000 km, jiskrových stanic 32. — Paříž a Lyon jsou uzly vzdušné dopravy.

Peněžnictví. Národ. jmění se odhadovalo 1853 na 125, 1872 na 195, 1892 na 243, 1912 na 304, 1921 na 129 miliard zl. franků. 1923 bylo 558 soukromých spořitelen s jměním 8286 mil. fr., znějícím na 8,828.000 knížek; poštovní spořitelna měla vkladů na 3272 mil. fr. Nemocenské pojišťovny měly 3,7 mil. členů, starobní přes 7 mil. Renta invalidní počíná 65. rokem; stát přispívá ročně 49 mil. fr., zbytek doplácejí departementy a obce.

Míry, váhy, peníze. Míry a váhy jsou od 18. st. převedeny na soustavu metrickou. Tonneau métrique má 10 Quintaux métr. po 100 kg. Pro klenoty jest mírou karát po 4 grains, 205,9 mg; unce má 144 karátů. — Základní mince jest frank (zákon z 28. března 1803), který má 100 centimů. Platidlo jsou bankovky Francouzské banky. Poměr mezi papírovým a zlatým frankem byl: 1913: 100:100, 1920: 36:100, 1921: 38:100, 1922: 42:100, 1925: 24:100.

Ústava jest po svržení císařství (1870) representativně-republikánská a spočívá na zákonech z 24. února 1875 a 13. června 1919. Moc zákonodárná jest rozdělena mezi dvě komory: poslanecká sněmovna má 582 členů (z toho 6 za Alžírsko a 10 za kolonie), 1 na 75.000 ob. Aktivní všeobecné právo počíná 21. rokem, pasivní 25. rokem. Poslanci jsou voleni na 4 roky. Senát má 314 členů, volených na 9 let. Každé 3 roky vystupuje ⅓ senátorů. President republiky je volen prostou většinou senátem a sněmovnou, tvořících Nár. shromáždění, na 7 let; dělí se o iniciativu s Nár. shrom., uveřejňuje zákony, bdí nad jejich plněním a má právo milosti; bdí nad vojskem, nemá však právo vypověděti válku. Odpovídá senátu jen za velezradu. — Departementu stojí v čele generální rada, volená na 6 let. Mimo to existují v 385 arrondissementech ar. rady. V každé obci je volena municipální rada, maire (starosta) s adjunkty. V městech nad 20.000 ob. jsou potvrzováni vládou.

Veřejnou správu vede 14 ministrů, tvořících ministerskou radu, které předsedá president republiky. Samostatné postavení má účetní úřad a státní rada ke zkoumání zákonů a správních řádů. V 90 departementech stojí v čele prefekti ve 385 arrondissementech podprefekti, v 37.963 obcích mairové.

Soudnictví spočívá na organisaci, dané zákonem 24. srpna 1790, který odděluje soudcovskou a zákonodárnou moc, stanoví dvě instance a veřejnost líčení. Nejvyšší jest kasační dvůr, jemuž podléhá 27 apelačních, 90 přísežných, 225 obchodních, 3019 smírčích soudů a 362 tribunálů. Zákonodárství spočívá dodnes v občanském a trestním právu a procese na kodifikacích Napoleona I.

Finance. Nejdůležitějším příjmem v rozpočtu jsou nepřímé daně, vynášející 6141 mil. fr. K nim počítají se i monopoly (tabák, střelný prach, zápalky). Státní majetek není příliš aktivní. 1925 byly příjmy státu 35.500 mil. fr., výdaje rovněž tolik. Ve výdajích jest hl. položkou zúročení státního druhu, který 1800 činil jen 700 mil. fr., 1871 stoupl na 12.500 mil. fr., 1914 na 34.180 fr.; 1. ledna 1918 byl státní dluh 115.166 mil. fr., v lednu 1925 277.850 mil., t. j. 73.550 mil. zl. franků.

Vojsko. Dějiny. Ludvík XIV. založil stálé vojsko, které obsahovalo gardy, žoldnéře, kavalerii a doplňovalo se verbováním. 1789 byla zřízena Národní garda, 1791 byla ustavena armáda dobrovolníků. 1793 byla uzákoněna všeobecná branná povinnost. Bonaparte zavedl cvičení v táborech a dělil armádu na brigády, divise, armádní a jezdecké sbory. Restaurace zostřila vojenskou povinnost, Napoleon III. rozšířil roční počet branců, a armádu podřídil ministerstvu války. Ve světové válce postavila Francie 8 milionů bílých a ½ milionu černých mužů; koloniální vojsko mělo 216 batalionů s ½ mil. barevných vojáků. — Organisace. President je šéfem armády a jmenuje důstojníky, řídí válku; v míru však nemá přímého vlivu, prostředkuje ministr války. V poválečné době změnila F. organisaci. Povinnost branná jest mezi 21.—48. rokem. Aktivní služba byla snížena na 18 měsíců, 1930 dokonce na 1 rok, 18 roků v záloze, 8 let v domobraně. Vojenská výchova jest předepsána pro hochy od 6 let. — Mírový stav vojska obnáší okrouhle 35.000 důstojníků, 447.000 Francouzů, 17.000 legionářů-cizinců, 30.000 četníků, 211.000 barevných, org. v 16 armádních sborech, 5 lehkých divisích a 2 leteckých divisích. Dohromady je: 138 pluků pěchoty, 30 bat. myslivců, 22 bat. stroj. pušek, 5 cyklistických, 23 pluků vozatajstva, 71 jezdeckých pluků, 20 pluků pancéřových vozů, 34 dělostřeleckých pluků, 13 automobilních, 13 pluků těžkého dělostřelectva, 19 leteckých pluků (1615 létadel) 2 balonové pluky, 84 kompanií trénu a j. Válečný stav: 1½ mil. Francouzů, 750.000 barevných, 2 mil. mužů k ochraně vnitrozemí. Náklad na armádu činil 1925 3785 mil. franků.

Námořnictvo. 1926 měla F.: 6 velkých bitevních lodí, 1 letadlovou loď, 7 křižníků, 49 malých křižníků, 30 torpédových člunů (82 ve stavbě), 6 vůdců flotil, 12 podmořských člunů (23 ve stavbě). Personál se doplňuje pomocí Inscription maritime. Služba trvá 18 měsíců. Službou povinni jsou rybáři a lodníci. Stav 1925: 2700 důstojníků, inženýrů atd., 587 lékařů, 55.000 mužstva. — Pobřežní obrana jest organisována ve 4 okresy: Kanál, Atlantik, francouzské a severoafrické pobřeží. Válečné přístavy I. třídy: Cherbourg, Brest, Toulon; II. třídy: Lorient, Rochefort, Alger, Bizerta, Dakar. Saigon. Organisace. V čele stojí ministr námořnictví a generální šéf mariny. Rozdělení 1926 bylo: divise středomořská, atlantická, cizozemská. 1925 bylo na marinu věnováno 1384 mil. fr. — Dějiny. První řádné loďstvo postavil Richelieu. Colbert učinil z Francie námořní velmoc. Obrat nastal ve válce o falcké dědictví 1688—97, kdy bylo franc. loďstvo Angličany zničeno. V dalších válkách bylo vždy nadále již v defensivě. Ve válce o svobodu USA. zasáhlo francouzské loďstvo s úspěchem, ale za revoluce poklesla marina tak, že následovala porážka za porážkou. V 19. stol. zdokonalili Francouzové své loďstvo technicky (první pancéřový křižník 1858, torpédoborec 1880, podmořský člun 1900). Ve 20. stol. trpěla marina stálými změnami ministrů, takže byla předstižena marinou Velké Britanie, Německo, USA. a Japonska. Do světové války nijak zvlášť nezasáhla. Její operace zůstaly omezeny na Středozemní moře.

Kolonie. První pokusy francouzské získati zámořská území podařily se v 16. st. v Kanadě. Uprostřed 18. stol. nabyl franc. vliv značné síly na dolním Mississippi (Louisiana). Ale mírem utrechtským a pařížským byly ztraceny americké kolonie. Stejně se dělo s koloniemi indickými. 1790 obdržely zbylé kolonie samosprávu. Doba Napoléonova nerozšířila osadního panství. Byl ztracen Egypt, 1815 Mauritius. Francie stala se zemí bez osad. Ale 1830 podařilo se dobýti Alžírska, 1842—43 byla získána Záp. Afrika, 1842—47 Oceánie (Tahiti, Nová Kaledonie a j.). R. 1862 podařily se výboje v Zadní Indii. 1881 byl vyhlášen protektorát nad Tunisem, odkud se šířil franc. vliv do Sudánu. Četné badatelské výpravy připravily půdu kolonisační politice. 1892 bylo získáno jižní pobřeží Záp. Afriky, Senegambie, Pobřeží slovoviny, Dahomé, francouzské Konžsko, 1903 podrobila se Vadai, 1886 byl zřízen ve Vých. Africe protektorát nad Komory, 1896 byl získán Madagaskar a přilehlé ostrovy, 1911 dohled nad Marokkem. Mírem versaillským (1920) připadly Francii mandáty: Kamerun, Togo, Syrie a Libanon. Ve světové válce prospěly kolonie své mateřské zemi jak materiálem tak i vojenskou mocí.

Přehled francouzských osad:

Jméno	Plocha v km²	Obyvatel (1921) v 1000	Na km² připadalo
Afrika	**10,431.369**	**35.221**	**3,5**
Alžírsko	575.432	5.806	10
Tunis	125.130	2.094	17
Marokko	420.000	4.411	10
Sahara	2,394.000	495	0,2
Franc. Západní Afrika	3,519.200	12.283	3,5
Togo	54.600	698	13
Franc. Rovníková Afrika	2,255.870	2,851	1,2
Kamerun	431.400	2.963	6,9
Madagaskar	627.327	3.382	5
Ostrovy v Indickém oceánu	4.010	—	—
Réunion	2.400	173	69
Franc. Somálské pobřeží	22.000	65	2,9
Asie	**860.176**	**21.392**	**25**
Syrie a Libanon	148.821	2.139	14
Indické osady	513	270	128
Indočína	710.842	18.983	26
Amerika	**91.248**	**522**	**6**
Saint-Pierre a Miquellon	241	4	17
Guadeloupe	1.780	230	128
Martinique	987	244	249

Jméno	Plocha v km²	Obyvatel (1921) v 1000	Na km² připadalo
Franc. Guayana	88.240	44	0,5
Oceanie	**34.749**	**44**	**0,5**
Nová Kaledonie	18.443	48	2,6
Tahiti	4.006	31	8
Nové Hebridy	12.300	59	5

Zemské barvy, vlajky, znak, řády. Zemské barvy a vlajka jsou: modrá, bílá a červená (trikolora). Starý bourbonský znak tvořily dva štíty; na pravém byly tři zlaté lilie v modrém poli, ve druhém zlaté řetězovité mřížoví v červeném poli (Navarra). Za revoluce ustoupil tento znak kohoutu (v přír. barvách) v modrém poli, za Napoléona orlu v modrém poli. V restauraci vrátily se opět lilie. Napoléon přijal opět orla jako znak. 1906 byl přijat tento znak: v modrém poli fascis, před kterou se kříží zlatá dubová větev s olivovou legendou: Liberté, Égalité, Fraternité. Pod štítem jest umístěn znak čestné legie. — Jediným řádem jest řád čestné legie.

Literatura. Reclus: La France (1877, 1892); Martonne: Les régions geogr. de la Fr. (1921); Scheu: Frankreich (1923); Launay: Géologie de la France (1921); Bigourdan: Le climat de la Fr. (1915); Rouy: Flore de Fr. (1893—1911); Acloque: Faune de Fr. (1895—99); Longnon: Origine et formation de la nationalité français (1912); Villeneuve: Élements de Droit constitutionel français (1892); Théry: Conséquences économiques de la guerre pour la Fr. (1922); Chevalier: Histoire de la marine française (1877); cestovní příručky: Guides-Joanne (20 sv.), Baedecker (4 sv.), Guides bleus de France (4 sv.).

Dějiny.

Přehled francouzských panovníků a presidentů.

Karlovci.

843—877. Karel II.
877—879. Ludvík II.
879—882. Ludvík III.
882—884. Karloman.
884—887. Karel Tlustý.
887—898. Hrabě Odo.
898—923. Karel III. Hloupý.
923—936. Rudolf Burgundský.
936—954. Ludvík IV.
954—986. Lotar II.
986—987. Ludvík V. Líný.

Kapetovci.

987— 996. Hugo Capet.
996—1031. Robert.
1031—1060. Jindřich I.
1060—1108. Filip I.
1108—1137. Ludvík VI.
1137—1180. Ludvík VII.
1180—1223. Filip August.
1223—1226. Ludvík VIII.
1226—1270. Ludvík IX. Svatý.
1270—1285. Filip III.
1285—1314. Filip IV. Krásný.
1314—1316. Ludvík X.
1316—1322. Filip V.
1322—1328. Karel IV.

Rod Valois.

1328—1350. Filip VI.
1350—1364. Jan Dobrý.
1364—1380. Karel V. Moudrý.
1380—1422. Karel VI.
1422—1461. Karel VII.
1461—1483. Ludvík XI.
1483—1498. Karel VIII.

Rod Orléans a Angoulême.

1498—1515. Ludvík XII.
1515—1547. František I.
1547—1559. Jindřich II.
1559—1560. František II.
1560—1574. Karel IX.
1574—1589. Jindřich III.

Bourboni.

1589—1610. Jindřich IV.
1610—1643. Ludvík XIII.
1643—1715. Ludvík XIV.
1715—1774. Ludvík XV.
1774—1792. Ludvík XVI.
1789—1792. Revoluce.

Republika.

1792—1795. Národní Konvent.
1795—1799. Direktorium.
1799—1804. Konsulát.

I. Císařství.

1804—1814 (1815). Napoléon I.

Restaurace.

1814—1824. Ludvík XVIII.
1824—1830. Karel X.

Mladší rod Orléans.

1830—1848. Ludvík Filip.

II. Republika.

1848—1852. President Ludvík Napoléon.

II. Císařství.

1852—1870. Napoléon III.

III. Republika. Presidenti.

1871—1873. Thiers.
1873—1879. Mac Mahon.
1879—1887. Grévy.
1887—1894. Carnot.
1894—1895. Casimir-Périer.
1895—1899. Faure.
1899—1906. Loubet.
1906—1913. Falliéres.
1913—1920. Poincaré.
1920. Deschanel.
1920—1924. Millerand.
1924— Doumergue.

Dějiny. Francie nazývala se za starověku Gallie a od výbojů Chlodvíkových tvořila hlavní část francké říše. Po dělení 843 vystupuje jako samostatná říše.

I. Francie pod Karlovci (843—987).

První panovník nové říše, sáhající západně od Rhonu a Šeldy, byl bezmocen proti mocným vasalům. Za jeho nástupců Ludvíka II., Ludvíka III. a Karlomana trpěla země nájezdy Normanů, a z jihu byla pustošena Saracény. Po smrti Karlomana dosedl na trůn východofrancký král Karel Tlustý a po něm hrabě Odo z Paříže. Karel Hloupý 896 rozdělil si zemi s Odonem, po jehož smrti 898 stal se jediným vládcem Francie. Nájezdům normanským učinil konec, uděliv normanskému vůdci Rollovi 911 Normandii. 923 byl svržen Odonovým bratrem Robertem a zemřel 929 v žaláři. Jeho syn však zmocnil se trůnu. Po krátké vládě Rudolfa Burgundského 936 stal se králem Ludvík IV. Ani on, ani jeho nástupci Lothar a Ludvík V. nepozvedli královské moci, která stále více a více upadala; země se nemohla vzpamatovati z domácích bouří.

II. Francie pod přímou linií Kapetovců (987—1328).

Hugo Capet, hrabě pařížský a orléanský, vévoda francouzský stal se králem 3. července 987. Za něho a jeho nástupců trvala moc vasalů. Ludvík VII. nešťastnou politikou ztratil Aquitanii, která připadla Anglii. Filip II. August (1180—1223), podrobil si vasaly a dobyl Normandie, Bretagne, Maine, Touraine, Anjou a Poitou na Janu Bezzemkovi, zvítězil u Bouvines (1214) nad císařem Ottou IV. Zvelebil zemi a získal jí pevného postavení. V jeho stopách pokračoval Ludvík VIII. Ludvík IX. Svatý (1226—1270) získal Albigenskými válkami Provenci a Languedocu, potlačil moc šlechty, pozdvihl venkov a města, ustanovil právo a správu, upravil daně, zřídil stav úřednický, a pragmatickou sankcí (1266) upravil francouzskou církev. Filip IV. Krásný bojoval vítězně s papežstvím a docílil, že papež se usídlil v Avignoně. 1302 zavedl třetí stav a dal mu právo uplatnění. Za jeho nástupců Ludvíka X., Filipa V. a Karla IV. vzrostla opět moc šlechty, čímž se stalo, že Francie upadla opět do bídných poměrů.

III. Francie pod rodem Valois (1328—1589).

Filip VI. nastoupil podle salického zákona z postranní linie Valois. Tím počaly nástupnické války Francie s Anglií. Eduard III. dobyl vítězstvím u Crécy Calaisu. Jan I. Dobrý byl poražen a zajat v bitvě u Maupertuis (19. září 1356) a musil se zříci staré Aquitanie. Zatím vzrostla na úkor jeho moci linie burgundská, čímž byla země uvržena do velikých zmatků. 1358 vypuklo selské vzbouření (jacquerie). Karel V. Moudrý (1364—80) zničil anglickou moc ve Francii a obnovil královskou moc. Za Karla VI. (1380—1422) utrpěla země opět mnoho škod. Rody Orléans a Burgundský krvavě proti sobě bojovali, čehož využil anglický král Jindřich V. a zvítězil u Azincourtu, spojil se s vévodou burgundským, 1417 dobyl Paříže a dal korunovati svého syna Jindřicha VI. za krále francouzského. Dauphin Karel VII. (1422—1461) utekl za Loiru a vedl dlouhé války o své právo. Za pomoci Jeanny d'Arc a nadšeného lidu, ve kterém se probudilo národní vědomí, byl korunován v Remeši a vytlačil Angličany ze země až na Calais. Ludvík XI. (1461—83) zlomil moc šlechty a mírem v Arrasu (1482) získal Burgundsko. Karel VIII. (1483—98) dobyl Bretagne, podnikl výpravu do Neapolska, čímž se Francie zapletla do dlouholeté války. František I. (1515—47) snažil se povznésti vnitřní správu. Veld 4 války s Karlem V. o Burgundsko a Italii, podlehl však 1525 u Pavie; obdržel sice Burgundsko, musil se však zříci panství v Italii. Francie stávala se více a více absolutní monarchií, klerus byl konkordátem z 1516 učiněn zcela závislým na koruně. Jindřich II. (1547—59) získal Mety, Toul, Verdun a uzavřel s Anglií a Španělskem mír v Chateau-Cambrésis (1559), kterým znovu získal Calais. Za Františka II. (1559—60) strhli na sebe moc katoličtí princové Lotrinští (Guise); jejich odpůrci Borbouni vedli reformační hnutí. Za slabého krále Karla IX. a Jindřicha III. (1574—1589), kteří byli ovládáni svojí matkou Kateřinou z Me-

Navrhl a zpracoval Dr. Fr. Machát.

FRANCIE.

V NEUBERT A SYNOVÉ SMÍCHOV.

dici, zuřily hugenotské války (1562—94), které přivedly říši na pokraj úpadku. Bartolomějskou nocí stupňovalo se vzájemné nepřátelství tak, že Jindřich III. musil uprchnouti do tábora Jindřicha Navarrského, kde byl fanatickým mnichem zavražděn. Jím vyhynul rod Valois.

IV. Francie pod Bourbony.

Jindřich IV. (1589—1610) ediktem Nantským zjednal náboženský mír, s pomocí Sullyho uspořádal finance a ustavil stálé vojsko. Za slabého Ludvíka XIII. upadla královská moc, kterou pozvedl opět Richelieu (od 1624), jehož cílem bylo: pevná královská moc, jednotná říše, oslabení Habsburků. Proti šlechtě vystupoval velmi přísně. Zrušil náboženskou svobodu, potlačil odboj protestantů a šlechty. Hlavní stavy říše nebyly již svolány. Pomocí úřednictva, intendantů s mocí policejní, soudní a finanční soustředil státní moc ve svých rukou. Po jeho smrti 4. 12. 1642 vedl správu říše za nezletilého Ludvíka XIV. kardinál Mazarin. Povstání šlechty a Frondy byla potlačena. Francie získala mírem vestfálským Elsasko, pyrenejským mírem (1659) část Nizozemí a Roussillon. Po smrti Mazarinově (1661) vzal Ludvík XIV. s pomocí ministrů Colberta, Louvoise a Lionnea vládu do svých rukou. Vedl mnoho válek o Španělsko a Nizozemí. Mírem v Nimwegen (1678) získal Franche-Comté a část Flanderska. Moc královská dostoupila svého vrcholu. Dvůr ve Versailles skvěl se nejenom leskem a přepychem, ale i uměním a vědou. Země však byla vysílena 9letou válkou proti Německu, Hollandsku, Anglii, Španělsku a Savojsku (1688—97) a válkou o dědictví španělské (1701—14). Mimo to se vystěhovalo ze země přes 400.000 protestantů. Státní dluh vystoupil na 2 miliardy livrů. Za Ludvíka XV. pokračoval vnitřní rozvrat, u dvora vzmáhala se demoralisace, mírem pařížským ztratila Francie téměř všechny kolonie. Ludvík XVI. (1774—92) povolal za finančního ministra Neckera, který odvrátil sice státní bankrot, ale musil 1781 odstoupiti. Nástupce jeho Calonne vyčerpal lehkomyslnými výpůjčkami státní úvěr. Když se 1787 sešlo Shromáždění notáblů, byl povolán znovu Necker. 5. 5. 1789 bylo zahájeno sněmování stavů, které se 20. 6. na návrh Sieyésa prohlásilo Národním shromážděním, čímž vznikla revoluce.

V. Francie za Revoluce (1789—1799).

Stahování vojska do Paříže a zajetí Neckerovo způsobily, že lid 14. 7. dobyl Bastilly. 4. 8. zrušilo Nár. shromáždění veškeré výsady šlechty. Král pod nátlakem ulice přesídlil do Paříže a Nár. shromáždění ho následovalo. Jednání pokračovalo, zatím co se v Nár. shrom. uplatňovaly více a více revoluční elementy. Poněvadž král byl slabý, ztroskotal Mirabeauův sen, silná konstituční monarchie. Nová ústava omezila moc královskou ve prospěch úřednictva a poslanců, zřídila departementy, odstranila šlechtu, zavedla náboženskou svobodu. Statky církevní byly konfiskovány a na jejich hodnotu byly vydány assignáty (papírové oběživo), duchovenstvo bylo donuceno přisahati věrnost ústavě. Demagogové podněcovali v lidu nedůvěru ke dvoru, a ta byla ještě více stupňována nešťastným pokusem krále o útěk (20. 6. 1791); nepomohla ani přísaha krále na ústavu. V září 1791 sešlo se zákonodárné shromáždění národní, ve kterém měli převahu Girondisté a umírnění republikáni. Bylo více radikální než konstituelní. Brzy se dostalo do sporu s králem pro dekrety proti emigrantům a přísahu odpírajícímu kněžstvu, kterým král odepřel souhlas. Girondisté donutili krále, aby vypověděl válku Rakousku (20. 4. 1792). Počáteční neúspěchy rozhořčily pařížský lid tak dalece, že král musil hledati ochranu u Národ. shromáždění, které ho suspendovalo. Nejvyšší moc přešla na Pařížskou radu a radikální stranu, kteří hromadnými popravami royalisty zastrašili a 21. 9. prohlásili republiku. Nár. shromáždění bylo rozpuštěno a místo něho sešel se Národní konvent, ve kterém rozhodovali Jakobíni, podporováni ozbrojenými tlupami pařížského lidu. Jakobíni prosadili odsouzení a popravení krále (21. 1. 1793), svrhli Girondisty. Nastala hrůzovláda. Revoluční tribunál, zřízený 9. 3. 1793, poslal tisíce lidí, kteří byli podezřelí z nepřátelství proti vládnoucí třídě, na guillotinu. 6. 4. ustavil se Výbor pro obecné blaho, který potlačil povstání v provinciích, pokusil se o zrušení křesťanských církví, zavedl nový kalendář, potlačoval každou připomínku na staré časy a vyzval obyvatelstvo zbraně schopné, aby se postavilo proti cizím tyranům. Válka 1792 měla pro Francii příznivý výsledek: Prusové byli zatlačeni za Rýn, bylo dobyto Belgie, Trevíru, Mohuče, Frankfurtu. 1793 utvořila se I. koalice proti Francii a Rakušané dobyli Belgie, Prusové Mohuče. Tu však Carnot postavil 14 armád. Bylo znovu dobyto Belgie a Nizozemí obsazeno. Mezi koalicí vznikly spory a Prusko se Španělskem uzavřelo mír

v Basileji (1795). Mezitím bojovali proti sobě vůdcové revoluce. Robespierre dal popraviti Dantona, sám ale byl popraven 9. thermidoru (27. července). Umírnění dosáhli většiny a dosadili 27. října 1795 vládu direktoria o 5 členech, kteří vládli s radou starších a s radou 500. Vítězství Bonapartova v Italii byla zakončena mírem v Campo Formiu, ve kterém Francie obdržela Belgii a levý břeh Rýna. Když Bonaparte meškal v Egyptě, utvořila se II. koalice proti Francii, proti které direktorium válčilo s neúspěchem. Bonaparte, vrátiv se z Egypta, svrhl vojenskou mocí direktorium 18. brumaire (9. 11. 1799).

VI. Francie za konsulátu (1799—1804).

Nová ústava, vypracovaná Sieyèsem, ze dne 7. 2. 1800, přenesla moc na 3 konsuly, z nichž vlastně první měl opravdovou moc. Bonaparte byl jmenován prvním konsulem na 10 let. Jako takový ukončil občanskou válku ve Vendée, upravil finance, posílil vládu dobře organisovanou policií, uspořádal zákonodárství a vítězstvím u Marenga porazil koalici. Moreauovo vítězství u Hohenlenden mělo v zápětí mír v Lüneville (9. únor 1801), který ustanovil za pevnou hranici Francie tok Rýna. 27. 3. 1802 byl uzavřen mír s Anglií v Amiensu. Konkordát z 15. 6. 1801 obnovil katolickou církev ve Francii. 2. 8. 1802 byl Bonaparte prohlášen doživotně konsulem a 18. 5. 1804 dědičným císařem francouzským, Napoleonem I. To bylo potvrzeno plebiscitem, který císařství schválil 3,572.329 hlasy z 3,574.498. Moc císaře byla neomezená, poněvadž se opírala o všeobecný souhlas.

VII. První císařství.

2. 12. 1804 byl Napoléon korunován. Vyhrál válku proti III. koalici a připojil Benátsko a Dalmácii k Italii, kde zřídil vasalská království. V Německu ustavil Rýnský Svaz pod svým protektorátem. Po porážce Pruska obsadil Portugalsko, svrhl 1808 ve Španělsku Bourbony a přemohl po čtvrté Rakousko. Téměř celý evrop. kontinent byl mu poddán (kromě Ruska a Turecka). Francie rozšířila se o Holandsko, severní německé pobřeží až k Lübecku, severní a střední Italii, Illyrii, Jonské ostrovy a čítala 130 departementů. Řím a Amsterodam byla francouzská města. Námořní moc Francie však byla zničena porážkou u Trafalgaru, obchod též byl značně oslaben. Ve vnitřní správě se vládlo despoticky, lid začínal býti nespokojen stálými válkami a roztržkou mezi císařem a papežem.

Nenasytná dychtivost výbojů přivedla Napoléonův pád. Ve válce proti Rusku zahynula celá armáda, čítající na 600.000 mužů. 1813 ustavil se nový svaz států proti Napoléonovi (Rakousko, Rusko, Švédsko, Prusko, Anglie), kterému se podařilo v bitvě u Lipska (16.—19. 10. 1813) zvítěziti. Počátkem 1814 přešli spojenci přes Rýn. Senát prohlásil 2. 4. Napoléona za zbavena trůnu a povolal nazpět Bourbony. Napoléon se 11. IV. zřekl trůnu a odebral se na ostrov Elbu. 3. 5. 1814 vtáhl Ludvík XVIII. do Paříže.

VIII. Francie za první restaurace (3. 5. 1814 — 19. 3. 1815).

Ludvík XVIII. vydal 4. 6. novou chartu. Francie byla prvním mírem pařížským omezena na hranice z r. 1792, podržela však Avignon a Venaissin, polovinu Savojska. Anglie vrátila jí zabrané kolonie, kromě ostrovů Tabagu, Ste. Lucie a Ile de France. Reakční duch vlády, zavedení censury, zvýšená moc policie, omezení samostatnosti soudů, odzbrojení, učinily Bourbony neoblíbené. Napoléon opustil Elbu a přistál ve Francii.

IX. Francie za 100 dní (20. 3. — 21. 6. 1815).

20. 3. vrátil se Napoléon do Paříže a vydal novou svobodomyslnou ústavu. Spojenci vyhlásili mu však okamžitě válku. Napoléon zvítězil u Ligny (16. 6.), byl však u Waterloo (18. 6.) poražen, poděkoval se v Blois 21. 6. ve prospěch svého syna a utekl se na anglickou loď. 9. 7. vrátil se Ludvík XVIII. Ve druhém pařížském míru byla Francie omezena na hranice z r. 1790 (ztratila Philippeville, Saarlouis, vévodství Bouillon, Gex a Savojsko), musila vrátiti ukořistěná umělecká díla a zaplatiti 700 mil. franků válečné kontribuce. 17 pevností bylo na dobu 5 let obsazeno spojeneckými vojsky.

X. Francie za druhé restaurace (1815—1830).

Ludvík XVIII. se svými ministry Richelieuem a Decazesem pokusili se o mírnou vládu. Ale protirevoluční proudy v národě způsobily na jihu krvavé řeže protestantů a bonapartistů, a ultraroyalistická sněmovna podnítila krále k zavedení reakčního režimu. Od nastoupení Karla X. (1824—30), který se dal slavnostně v Remeši korunovati, vzrostl vliv kléru. Nedůvěru ke vládě nemohly potlačiti úspěšně výboje v Alžírsku. Když byla zvolena oposiční komora, vydal král nová nařízení. V červenci (27.—29.) vypukla revoluce, vláda byla svěřena Ludvíku Filipu Orléanskému. Král se 2. 8. zřekl trůnu ve prospěch vévody z Bordeaux a odplul do Anglie.

Nová charta prohlásila národ za pramen moci, inciativu svěřila komorám, jejichž volba byla řízena tak vysokým censem, že ji volilo jen 200.000 voličů. Tuto ústavu odpřisáhl vévoda Orléanský, který 9. 8. stal se králem jako Ludvík Filip I.

XI. Francie za Ludvíka Filipa (1830—1848).

Ludvík Filip snažil se, aby z velmocí učinil své přátele, a proto nepodporoval revoluční snahy v Italii a Polsku. Ve vnitřní politice protežoval měšťácké vrstvy (buržoasii), zatím co republikáni, bonapartisté a legitimisté byli jeho odpůrci. Opakované atentáty a neustálé vření vynutily si potlačení tisku, přísežných soudů, což vše odcizilo panovníkovi národ, zvláště když jeho vláda zatěžovala příliš státní finance. Válka s velmocemi pro egyptskou otázku byla zažehnána, ale Francie byla isolována. Proti nespokojenosti národa vystupoval král zvýšenou persekucí, což vedlo k vypuknutí únorové revoluce (1848), ve které zvítězil lid. Poděkování krále ve prospěch svého vnuka přišlo již pozdě. Král uprchl a prozatímní vláda za předsednictví Lamartina prohlásila republiku.

XII. Francie za II. republiky (1848—52).

Ústavodárné shromáždění se sešlo 4. 5. 1848. Červencovou revoluci potlačil krvavě generál Cavaignac. Teprve 4. 11. bylo skončeno jednání. Stát spravovala sněmovna o 750 členech, moc měl míti v rukou president, volený na 4 leta. Za presidenta byl národem zvolen princ Ludvík Napoléon, který na sebe soustředil 5,434.226 hlasů ze 7,327.345 odevzdaných. Nový president však připravoval převrat. Cestou do Říma si naklonil klerus. Sněmovna vydávala stále reakčnější zákony, čímž vzbudila nespokojenost. Proto mohl Napoléon rozpustiti sněmovnu a dáti se voliti presidentem na 10 let. 7. 11. 1852 byl senátem zvolen dědičným císařem Francie, což bylo plebiscitem schváleno. (7,801.321 hlasů pro, 251.781 proti.) 2. prosince bylo prohlášeno císařství. Ústava dávala císaři neomezenou moc, senát byl složen jen z hodnostářů císaři oddaných beze všeho vlivu.

XIII. Druhé císařství (1852—70).

Císař Napoléon III. aby odškodnil národ za ztracenou svobodu, věnoval se politice materielní, podporoval obchod a průmysl, školství svěřil církvi, prováděl nákladné stavby veřejné. V zahraniční politice chtěl pozdvihnouti význam Francie. Proto se zúčastnil Krimské války, ve které se franc. vojsko vyznamenalo. Pařížským mírem stala se Francie velmocí a rozhodčím v Evropě. Císařství stálo na vrcholu popularity a zdálo se býti zabezpečeno narozením následníka. V italské válce nedocílil císař úspěchu, jakého si přál. Nezabránil konfiskaci papežského státu a nemohl zabrániti, aby se neutvořilo království italské. S touto válkou však národ nesouhlasil a ani anexe Savoyska a Nizzy, ani výhodná smlouva s Anglií neutišila nespokojenost. Otázka mexická a účast Francie v otázce německé, pro císaře bezúspěšné, jen zvýšily nespokojenost. Poměry vnitřní byly neutěšené, finanční zatížení značné, zvláště když císař snažil se vytvořiti silnou armádu; jeho pokusy o získání Luxemburku byly marné. Císař musil svolati zákonodárné shromáždění, do kterého byla zvolena většina oposice. Dvorní strana skončila porážkou. Aby získal vojsko a národ, chtěl císař vésti vítěznou válku. Příležitost k ní se naskytla, když na španělský trůn kandidoval Hohenzollern. 19. července byla vyhlášena válka Prusku. Bitvami u Met a Sedanu byla zničena francouzská armáda, císař sám upadl do zajetí a 4. září byl svržen s trůnu. Pařížský lid vyhlásil opět republiku.

XIV. Francie za III. republiky. (Od 1870—1930.)

Republikánská vláda za předsednictví Trochuse rozhodla se pokračovati ve válce, leč Paříž musila 28. ledna kapitulovati a vláda byla nucena žádati o příměří. Národní shromáždění zasedalo v Bordeaux. Toto jmenovalo Thierse šéfem exekutivní moci. Mír versaillský stanovil, že Francie ztratila 3 departementy (Alsasko-Lotrinsko) a musila zaplatiti 5 miliard franků válečné náhrady. 18. března vypukla v Paříži komunistická revoluce, která však byla potlačena. Zatím určitá část národa chtěla prosaditi monarchii bourbonskou, ale sněmovna zvolila Thierse na 3 roky presidentem. Tento se vynasnažil uzavříti výhodné půjčky, aby válečná náhrada byla co nejdříve zaplacena, a zreorganisoval armádu. 24. května 1873 byl zvolen presidentem Mac Mahon, jehož reakční vláda usilovala o monarchistický převrat. 25. února 1875 byla vydána ústava, která definitivně zavedla republiku. Senát a poslanecká sněmovna tvořily Národní shromáždění. President byl volen na 7 let. Ve dvou po sobě následujících volbách 1876 a 1877 zvítězili rozhodnou převahou republikáni, zatím co monarchistické pikle byly s úspěchem potlačeny. 30. ledna 1879 byl zvolen presidentem Grévy. Zvolením jeho započal kulturní boj proti církvi, který měl politické pozadí, neboť

většina duchovenstva byla vyslovenými monarchisty. Na venek provozovala Francie koloniální politiku. Minist. předseda Gambetta povolil výpravu do Tunisu. Po jeho smrti nastoupil Ferry, který pokračoval v jeho zásadách, a založil francouzský imperialismus. Byl získán Tongking. Po neúspěchu u Langsonu vynutila si oposice nové volby, ve kterých byli liberálové poraženi, takže nemohli bez radikálů vládnouti. Tito pod vedením Clémenceauovým znemožnili pevnou linii politiky a vlády se velmi rychle střídaly. Za presid. Sadi Carnota uklidnily se poněkud poměry. Úspěchy v koloniích, rovnováha rozpočtu způsobila, že světová výstava 1889 skončila s velikým morálním úspěchem. Byl uzavřen spolek s Ruskem, který měl čeliti trojspolku. Avšak radikálové způsobili nové zmatky. Posice liberálů ve vládě byla velmi nesnadná, neboť museli zachovávati střed mezi pravicí a levicí. Panamský skandál způsobil, že při volbách 1893 nebyla polovina dosavadních poslanců znovuzvolena. Zatím se utvořila silná socialist. skupina. Dupuy seskupil pravé republikány, t. j. liberály a radikály, ve dvou vládách. Mezi Anglií a Francií vznikla řevnivost v koloniálních otázkách. Po zavraždění Carnotově nastoupil konservativní Casimir-Périer. Válka o Madagaskar vzbudila nepřátelství Anglie. Po několika krátkodobých vládách udržela se vláda liberalistická, která seskupila veškeré státotvorné proudy a vykazovala četné úspěchy, jak ve vnitřní, tak zahraniční politice. Madagaskar stal se francouzskou kolonií 1896 a úředně byl uznán spolek s carem Mikulášem II. Případ Dreyfusův vzbudil massovou nenávist proti republikánům, takže v l. 1895—1900 hrozila téměř občanská válka. Smrt Faurova způsobila, že nový president Loubet vyrovnal rozpory, prohlásiv Dreyfusův případ za justiční omyl. V nové vládě Waldeck-Rousseauově měli většinu radikálové, kteří zavedli ostré pronásledování církve. V zahraniční politice sblížila se Francie s Anglií a snažila se Italii ústupky v koloniální politice odciziti trojspolku. Za ministerstva Combesova vyvrcholil kulturní boj, bylo získáno Marokko a byly vydány četné sociální zákony. Vláda Rouvierova pokračovala v kulturním boji, který skončil odlukou státu a církve. Konference velmocí v Algecirasu skončila diplomatickým vítězstvím Francie, která se zcela sblížila s Anglií. 1906 stal se presidentem Fallières, za něhož se vlády opět velmi rychle střídaly. Sociální otázky stály v popředí vnitřní politiky. Caillauxovo ministerstvo propagovali smířlivou politiku vůči Německu, které za Marokko bylo odškodněno územím na Kongu; proto také byl Clémenceauem svržen, a nastoupilo ministerstvo Poincaréovo, které vládlo ve znamení stoupajícího nacionalismu, zbrojení a morálních úspěchů zahraniční politiky. Když byl Poincaré zvolen presidentem, vedl vládu Briand a po něm Barthou. Nastalo pilné zbrojení v dohodě s Ruskem. 1913 nabyli opět převahy radikálové. V červenci 1914 meškal Poincaré v Rusku, 1. srpna byla vyhlášena mobilisace a 3. srpna v 8 hod. 45 min. večer byla vyhlášena Německem Francii válka, která způsobila, že se strany dohodly. Po vniknutí Němců do sev. Francie rozšířil min. předseda Viviani kabinet, přibrav do něho zástupce všech stran. Vláda přesídlila do Bordeaux. Po celou válku však trval boj o moc mezi vládou a vojenským vedením. 1915 byl kabinet svržen, neboť mu bylo vytýkáno, že nedostatečně podporoval Soluňské tažení. Nové ministerstvo Briandovo bojovalo s mírovými snahami některých vrstev. Když Rusko a Rumunsko odpadlo, vzdalo se Briandovo ministerstvo vlády. Vláda Ribotova snažila se o separátní mír s Rakouskem. Kabinet Painlevéův potlačil mírové snahy a prohlásil znovudobytí Alsaska za cíl války, avšak udržel se jen 2 měsíce. Na podzim 1917 nastala vládní krise, způsobená značným zadlužením, neboť mnoho peněz bylo vydáno na získání nových spojenců a za suroviny, dovážené z Ameriky a z Anglie. V této době povolal president Clémenceaua za předsedu kabinetu, který měl oživiti klesající bojechtivost. Tento omezil občanskou svobodu, tisk a obžaloval soudně přívržence dorozumění. Po shroucení se ústředních mocností nebyla v míru versaillském Francie uspokojena tak, jak si přála, neboť přesto, že obdržela Alsasko-Lotrinsko, Syrii, Kilikii, Togo a Kamerun, právo na 15leté obsazení Saarské pánve a značné reparace, stála po světové válce před hospodářským úpadkem. Ve válce ztratila na 3 a půl milionu lidí, státní dluh stoupl ze 40 miliard na 200, majetek její v Rusku, Turecku a na Balkáně v hodnotě 60 miliard byl rovněž ztracen. Oběživo stouplo ze 6 miliard 1914 na 30 miliard 1918. Při volbách 1919 zvítězil národní blok. Za presidenta 1920 byl zvolen Deschanel. Millerand jako ministerský předseda dokončil mírová jednání, podporoval Polsko proti Rusku, chtěje docíliti pád sovětů, což se nezda-

řilo. Přece však se mu podařilo získati Francii pevné mezinárodní postavení na úkor Německa. Když Deschanel odstoupil, byl zvolen M. presidentem. Vládu vedl Leygues, ale již po 4 měsících byl vystřídán Briandem, který provozoval nacionální politiku, snažil se dohodami oslabiti Německo, bojuje ostře proti odzbrojení, na četných konferencích vyžadovanému (Q mírové konference), souhlasil však s odzbrojením námořním, čímž vzbudil značnou nespokojenost. Když pak v Cannes vyšel Německu poněkud vstříc, byl nahrazen Poincaréem, jehož kabinet trval na přísném dodržení versailleského míru. Nemohoucnost Německa a spor s V. Britanií způsobily, že musil mnoho ze svých požadavků sleviti. Neshoda mezi V. Britanií a Francií se jasně ukázala v otázce reparační, která vedla k obsazení Poruří 1923, které však se neukázalo příliš šťastným. Finanční politika učinila kabinet neoblíbeným, neboť státní dluh vzrostl z 200 miliard na 400 (1924), zvýšení daní o 20% nestačilo, aby posílilo špatnou hodnotu franku. Proto levice útočila na jeho vládu a volby 11. května 1924 rozhodly ve prospěch levice. Na místo politiky výbojné nastoupila politika smířlivá. Vedení vlády ujal se Herriot. Francie se značně sblížila s V. Britanií a s Ruskem. Presidentem byl zvolen Doumergue. Herriot osvobodil politické vězně a nadržoval komunistům. Proti němu vznikly fašistické Jeunesses patriotiques a Milerandova Ligue Républicaine Nationale. Herriot pokusil se o kulturní boj, čímž však vzbudil odpor alsaského obyvatelstva a cílevědomou reakci biskupů, takže musil brzy ustati. V dubnu 1925 musil odstoupiti. Ministerstvo Painlevéovo změnilo orientaci. Locarno způsobilo, že bylo Poruří a Porýní vyklizeno. Odboj v Marokku a Syrii byl jen nesnadno potlačen. Vzrůstající finanční krise způsobila rapidní pokles franku, který jen pomalu se zotavoval. 10. března 1926 sestavil Briand nový kabinet. Současná politika Francie jest ve znamení propagace mírových snah, sblížení s Německem, které bylo dokumentováno úplným vyklizením okupovaných území 1930. Hospodářská situace se poněkud zlepšuje, ale stav její jest závislým na krisi evropské. Zato mezi Italií a Francií vzniká značná rivalita pro koloniální otázky a námořní paritu. Postavení Francie na evropském kontinentě není však tím nijak otřeseno.

Literatura. Bouquet: Rerum gallicarum et francicarum scriptores (1738); Collection complète des mémoires rélatifs à l'histoire de France; (Petitot); Collection de documents inédits sur l'histoire de France (1835); Monod: Bibliographie de l'histoire de France (1888); Caron-Stein: Repertoire bibliographique de l'histoire de France (1923); Martin: Histoire de France (1856—60); Hanotuax: Histoire de la Nation franc. (1920); Watson: The Story of France (1919); Sternfeld: Franz. Geschichte (1911); Longnon: Atlas historique de la France (1889—1907); O soudobém dějepise viz díla autorů: Zevort, Acht, Gaffarel, Sorel, Cellte, Kühn, Coubertin, Millerand, Ebray, Martin, Longuon.

Francigenum opus (lat.), středověký způsob stavby; cihlová zeď obložená kamennými deskami; v širším sl. smyslu označení rané franc. gotiky.

Francíř, malíř v Praze v l. 1410—40.

Francis Alec (* 2. 12. 1868 v Londýně), původně řeholník, pak voják a konečně herec divadelní a filmový v rolích starých gentlemanů, známý z filmů Učitel hudby, Evangelina, Návrat Petra Grimma a mn. j.

Francisca, ženské křestní jméno od lat. mužsk. Franciscus.

Francisci Jan (* 1. 6. 1822 v Hnúšti, † 7. 3. 1905 v Turčan. Sv. Martině), spisovatel a politik slovenský. Studoval v Ožďanech, Levoči a Bratislavě, kde nadšen učením Štúrovým vstoupil mezi jeho oddané žáky, s nimiž po násilném odstranění Štúra z katedry odešel do Levoče, kde založil slovenskou společnost. R. 1847 přešel na práva do Prešova a vstoupil do služeb gemerského podžupana Faya. Za revoluce byl zvolen kapitánem národní gardy, byl lapen spolu s Bakulinim a Daxnerem a odsouzen k smrti, ale po dobytí Pešti osvobozen a navrátil se k slov. dobrovolníkům, kde se stal záhy velitelem praporu. Po revoluci byl jmenován tajemníkem komisariátu ve Zvoleni, pak v Debrecíně, r. 1859 místodržitelským radou ve Varadíně a za rok nato v Pešti. R. 1863 byl povýšen na skutečného radu uherského náměstnictva. Už od mladosti byl literárně činný pod pseudonymem Janko Rimavský. Zasloužil se hlavně v Matici Slovenské a největší význam má jako zakladatel Pešť-budínských Vedomostí, prvého to časopisu politického na Slovensku. Spolupůsobil také při vyhlášení památného Memoranda r. 1861. Velmi cenný je jeho vlastní životopis, vydaný r. 1909. Jako lyrický básník hlásí se ke škole Štúrově, hojně také překládal divadelní kusy. Vedle Hurbana a Moysesa je jedním

z nejzasloužilejších veřejných pracovníků slovenských matiční éry.

Franciscus, svatý, ↷ Frant. z Assisi.

Franck César (1822—1890), franc. hud. skladatel; nejznámější opery jsou Hulda a Ghiselle; skládal symfonie, oratoria, variace pro klavír a orchestr atd.

Franck Filip J., mědirytec v Praze kolem r. 1696. Pocházel z Augšpurka.

Franck Frant. Xav. (* v Brně, syn tamního měšťana), herec v Praze 1770.

Franck Melchior (* kolem 1573, † 1639), něm. hudeb. skladatel, dvorní kapelník v Koburku; složil kostelní skladby, ale i tance.

Franck Sebestian (1499—1542), spisovatel, nejprve katol., pozd. protest. duchov.

Franck z Frankenštejna Michal Ad. (1657—1728), č. historik.

Francká vína, ponejvíce bílá vína, proslulá svou ohnivostí a sladkostí. Nejlepší jsou: leistské a steinské; rozvážejí se ve zvláštních lahvích, zvaných „Bocksbeutel".

Francke, mistr, hamburský malíř, žil v 15. stol.; r. 1424 započal své hlavní dílo: oltář sv. Tomáše; mnoho jeho obrazů je zachov. v museu lipském a hamburském.

Francke August Hermann (1663—1727), něm. pedagog; je zakladatelem výchovného ústavu zv. Pedagogium, školy měšťanské, semináře a nadací. Ve svých pedagog. zásadách se řídil názory Lockeho a Fénelonovými. Založil vydavatelský ústav, kdež tištěny i české bible (Hallské).

Franckeit, nerost, obsahuje až 1 proc. stříbra a 0,1 proc. germania, barva temně černá, tvoří lesklé, paprskovité nebo lístkovité kuličky, tv. 2,5, spec. v. 5,5, nachází se na stříbrných a cínových žilách u Chocaya v Bolivii.

Francken, nizozemská malířská rodina. 1. Frant. F., starší (1542—1616), žák Frant. Florise, maloval kostelní obrazy, pozd. historické. — 2. Frant. F., mladší, syn předchozího (1581—1642), jeho díla jsou zachována v museích: antverpském, vídeňském a v Mnichově. — 3. Frant. F., syn předchozího (1607—1667), připomíná silně Rubense.

Franckovice, o. na Mor., okr. Holešov, 275 č. ob.

Franc maçon (fr.), svobodný zednář.

Franco (ital., zkr. fr.), na poštovních zásilkách zn. porto zaplacené, frankovati, zásilku vyplatiti.

Franco Giovanni Battista (1498—1561), ital. malíř; dělal též lepty.

François (fraňsoa), francouzské křestní jméno František; Françoise (Fransoáz), Františka.

François Hermann von (* 1856), němec. generál, byl na počátku svět. války velit. I. sboru ve Vých. Prusku; neuposlechnutím rozkazu Prittwitzova způsobil bitvu u Gumbinnen s arm. Rennenkampfovou, v níž sice zvítězil, nicméně zavdal Prittwitzovi příčinu k ústupu; to mělo za následek odvolání Prittwitzovo a jmenování Hindenburga velit. 8. armády. F. se vyznamenal pak v bitvě u Tannenbergu 1914 a v průlomu u Gorlice 1915. Sp.: Der Feldverpflegungsdienst bei den höheren Kommandobehörden (1913), Zusammenbruch großer Heere (1918), Marneschlacht und Tannenberg (1920), Gorlice 1915 (1922).

Francois Jan (* z Verdunu), učitel řečí v Praze 1770.

François-Marsal Bedřich (* 1874 v Paříži), franc. finančník a politik, 1920 ministr financí; od r. 1924 vůdce oposice.

Franconia, od r. 1050 jméno východní části vévodství franckého.

Francouzská Afrika Rovníková (Afrique Équatoriale Française), franc. koloniální území spravované generálním guvernérem, 2,255.870 km², 2,850.868 ob. (1932 Evropani) mezi Kamerunem, Atlantickým oceánem, Nigerií, anglo-egyptským Súdánem, Franc. Záp. Afrikou, Belgickým Konžskem, Libyí a Kabindou. Hl. přístavy jsou: Libreville, Port Gentil a Loango. Paralelně s pobřežím vypíná se pohoří Igumbi Andele (1060 m), východněji pak Západoafrické břidlicové pohoří (1200 m). Hl. řeky jsou Ogowe a Schari, Sanga a Alima, z valné části splavné. Klima pobřežních krajů jest velmi nezdravé. (Vysoká teplota, vlhká země a močály.) Střední teplota jest 25°. Veliká doba dešťů trvá od února do dubna, malá pak od září do listopadu. Flora jest tropická, faunu vyznačují: leopard, buvol, černá zvěř, hroch a krokodil, gorila a šimpanz. Obyvatelstvo tvoří: trpasličí národ Abongo, Fangové a Bakelaiové. V sever. pásech sídlí kmeny Balumbo, Bateke, vých. od Konga Ubangi (Bapsuru) a Baloi. O vzdělání pečuje 45 škol misionářských a 94 veřejných škol. Země je z valné části porostlá pralesy, které ukrývají ložiska mědi, cínu, olova. Domorodci, mezi kterými zuří spavá nemoc, pěstují kukuřici, proso, banány, cukrovou třtinu, tabák. V okolí Čadského jezera chová se hojně dobytek. Hl. m. je Brazzaville, odkud se staví železnice do Pointe Noire na pobřeží. 1921 bylo: 79 poštovních, 13 telegrafních úřadů, 9 radiových a 117 telefonních stanic. Správu řídí generální guvernér a správní výbor sídlící v Brazzaville. Správní distrikty jsou: Gabun (hl. m. Libreville), Střední Kongo (Brazzaville),

Ubangi-Schari (Bangi), Čad (Fort-Lamy). Správní výdaje činily 1924: 14 mil. fr., které byly hrazeny hl. daní z hlavy. — Dějiny: 1470 byl objeven Gabun a Portugalci zřídili zde stanici pro obchod otroky, který zrušila Francie 1842 a vystavěla pevnost Fort d'Aumale, nestarala se však o kolonii. Teprve 1880 nastává expanse, která brzo dostihla Čadského jezera. Vojenskými výpravami byly dobyty nové kraje (1912 Vadai, 1913 Borku, 1914 Tibesti) a přičleněny ke stávajícím koloniím. Území, která Francie odstoupila za Marokko Německu, obdržela versaillským mírem zpět a mimo to získala značnou část Kamerunu. Povstání domorodců 1916 bylo potlačeno. — ꝗ Senegambie, Fad-el-Allah, Rabeh. Lit.: Stahl: Franz. Kongo (1911); Servel: L'organisation administrative et financiére de l'Afrique Équatoriale Française (1912); Migeol: Across Equatorial Africa (1923); Mapa: Afrique Equatorial Française, 1:500.000 (9 listů) 1910.

Francouzská banka, Banque de France, franc. cedulová banka se sídlem v Paříži, založ. r. 1800 jako akc. společnost. Vydává bankovky, jichž kovové krytí jest předepsáno zákonem. Zásoby zlata koncem června 1930: 44 miliard fr. (1.725 mil. dol.), devisy a pohledávky v cizině: 25 miliard fr. (1.008 mil. dol.), oběh bankovek v červnu 1930: 72.593 miliony fr. (na hlavu 1.772 fr.), oficielní diskontní sazba: 2½ %.

Francouzská Guinea (Guinée Française), část kolonie Francouzské Západní Afriky, nachází se ve franc. majetku od 1891 (před tím se jmenovala Riviéres du Sud), 231.700 km² 2,026.321 oh. (1885 Evropanů, 1083 Francouzů). Obsahuje pobřežní území mezi Portugalskou Guineou a Sierra Leone, Futa Džallon a zázemí při horním Nigeru. Pobřeží je protkáno četnými řekami a v pobřežních vodách jest archipel ostrůvků. Půda od břehu rychle stoupá. Svahy jsou porostlé lesy a skrývají ložiska železa a mědi. Řeky obsahují zlato. Hl. část ob. tvoří Sudánští Negři a Fulbové. Hl. produkty jsou kaučuk, bavlna, proso, rýže, ořechy. Futa Džallon oplývá dobytkem. 1923 činil dovoz 57 mil. fr., vývoz 34 mil. fr. Správní výdaje činily 16 mil. fr. Kolonie jest spojena kabelem s Francií, Pernambukem, Freetownem a Monrovií. Guinejská dráha (662 km) z Konakry do Kurussy na Nigeru a do Kankanu. Hl. m. je Konakry. Jiná důl. m.: Kankan, Kurussa, Kumbia, Sigiri. — Jméno F. G. vzniklo 1893, kdy bylo spojeno území Riviéres de Sud s Futa Džallonem. Lit.: Machat: La Guinée française. Les Riviéres de Sud et le Fouta-Diallon (1905).

Francouzská Indie (Etablissements Français de l'Inde), francouzské osady Pondičeri, Čandernagar, Karikal, Mahé a Janaon v Přední Indii, dohromady 513 km² a 288.336 ob., z čehož 1000 Evropanů; 1924 činil dovoz 37,423.978, vývoz 44,274.164 franků. Rozpočet správní činil 1925: 2,806.230 rupií. Guvernér sídlí v Pondičeri.

Francouzská Indočína (L'Indochine Française), celek franc. území v Asii, jež přišla 1887—88 pod jednotnou správu; jsou domorodé státy Tongking, Annam, Laos, Kambodža (franc. protektorát) a kolonie Kočinčina, k nimž přistoupily 1898 Kuangčuvan, 1907 siamská krajina Battambang. Celkem 710.842 km², 18 mil. 983.203 ob. (17.447 Evropanů mimo vojsko). Hospodářsky rozlišují se tři území podle hl. přístavů: 1. Zázemí Heifongu (Tongking, Přední Annam), které vykazuje mimo zemědělství i rušné hornictví, hutnictví a průmysl, 2. Zázemí Saigonu (Kočinčina, Kambodža, Jižní Laos a Annam), hl. území rýžových polí. 3. Střední Annam (hl. přístav Turan), který produkuje čaj, skořici, cukrovou třtinu. Stav dobytka 1915: 1,158.000 kusů hovězího dobytka, 1,250.000 buvolů, 2,663.000 vepřů. Hl. produkty: zemědělské: cukrová třtina, čaj, kaučuk, cukrová palma, rýže; nerostné: uhlí, cín, zinek. Průmysl ovládnutý Číňany jest skrovný (mlýny, zpracování dřeva a bavlny). Železnic je 2075 km, telegrafních vedení 20.276 km, 16 jiskrových stanic, silnic 11.200 km. Dovoz (papír, železo, bavlněné zboží) činil 1923: 1094 mil. fr., vývoz (rýže, kaučuk, ryby, pepř, uhlí) 1155 mil. fr. 1922 kotvilo v přístavech 2775 lodí o 3,527.377 reg. tonáže (545.870 japonských, 1,166.887 francouzských, 793.651 brit.). Správu vede generální guvernér (v Hanoi), v každém protektorátu sídlí vrchní resident, v Kočinčině guvernér. Vojsko činí 25.500 mužů. Pro bělochy platí francouzské právo, pro domorodce domácí zákony jednotlivých států. Pro domorodce jsou zřízeny zvláštní soudy. 1924 činily správní náklady 76 mil. fr., veř. dluh 426 mil. fr. Indočínská banka v Hanoi razí vlastní mince (stříbrné piastry a bronz. oběživo). Lit.: Doumer: L'Indochine Française (1915), Baudesson: Indo-China andits Primitive Peoples (1919); Atlas indochinoise (1920). Revue: Revue indochinoise, Bulletin de l'Ecole française d'Extréme-Orient (Hanoi).

Francouzská literatura. Třikráte ovlivnilo franc. liter. tvoření evropskou kulturu. Ve 12. a 13. st., kdy dodávalo látky

téměř všemu písemnictví, pak v 17. a 18. st. klasickým dramatem, a v pol. 19. st. svým naturalismem. (O liter. v Provenci, Belgii a Švýcarsku viz samostatné články.)

Středověk. Nejstarší památkou francouzské řeči jest Štrasburská přísaha z r. 842, nejstarší básní sekvence Sv. Eulalie z r. 878. V 10. st. vznikly duchovní básně Utrpení Kristovo a Život Leodegarův, v 11. stol. Život sv. Alexia (1040 v Rouenu). Ve 12. st. vzniká lidová lyrika (Chanson d'histoire, Chanson à toile, Raverdie), která však brzy byla vystřídána poesií umělou. Souběžně vyvíjí se hrdinný epos. Známe autory: Turolda (Píseň o Rolandovi) a Laona (Rail de Cambrai), Bertranda z Bar-sur-Aube, Jeana Bodela a Adeneta le Roi. Většina těchto eposů jest anonymní (Píseň o Vilémovi, Cesta Karla Velikého do Jerusaléma a Cařihradu, Isembart a Gormund, Aliscans, Ogier, Renaut de Montauban, Girart de Roussillon). V době křížových válek vznikly: Chansons d'Antioche, Chanson de Jérusalem, prameny Torquata Tassa. Mimo to byly psány bajky, realistické humoresky, satyry na měšťácký život; zvířecí pohádky byly sebrány v cyklus Roman de Renart. — V pol. 12. st. rozkvetla literatura dvorská a román, jehož pěstiteli byli: Alexandre de Bernai (Roman d'Alexandre), Benoit (Roman de Thébes, Énéas, Roman de Troie), de Sainte-More, Raol de Houdan, Crestien de Troyes, Robert de Borron (cyklus o sv. Gralu), Gautier z Arrasu (Eracles), Gui de Cambrai (Floire et Blancheflor, Athis et Prophilias, Roman des sept sages). Později došel veliké obliby román alegorický, jehož hl. zástupce Roman de la Rose od Guillaume de Lorris a Jeana de Meung, který byl napodobován ve všech literaturách až do renesance. Současně byla pěstována novela (Aucassin a Nicoleta, Chastelaine de Vergi). Ve 13. st. byly látky bájeslovné a motivy předešlých eposů a románů zpracovávány prosou. — Ve 12. st. objevuje se i umělá lyrika. Projevuje se formou ballaty, rondelu, pastorely; jest závislá na truverské poesii provencské. Nejslavnější lyričtí básníci této doby jsou: Crestien de Troyes, Mořic z Craonu, Conon de Béthume, Gace Brulé, Perrin z Angecortu. Tata poesie udržela se až do st. 15. Mimo to zdárně se vyvíjí básnictví didaktické a duchovní, závislé na latinských předlohách. V tomto oboru vynikli: Ambroise (Dějiny III. křížové výpravy), Robert z Clari (Dějiny IV. křížové výpravy), Villehardouin, Joinville (Dějiny VI. křížové výpravy). Z četných legend vyniká Zázrak Panny Marie od Gautiera de Coincy. Do lyriky 14. st. uvedl Guillaume de Machaut nové formy básnické: balladu, chant royal, rondeau, virelai, ketré se udržely po staletí. Jako básníci balad vynikli: Eustache Deschamps, Froissart, Christine de Pisan, Chartier. Nejslavnější básník 15. st. jest Francois Villon, mistr formy. Jinak ovládalo toto století básnění přeplněné učeností a retorikou, vzniklé ve Flandřích na burgundském dvoře. Zástupci této École pédantesque — Grands rhétoriqueurs jsou Georges Chastellain, Olivier de la Marche, Jean Molinet. Přesto však udržel se přirozenější sloh v lyrice zásluhou Martiala d'Auvergne, Henriho Baude, Jeana Marota. — Poesii epickou zastupují Giullaume de Digulleville, Allain Chartier, Antoine de la Sale a sbírka Cent nouvelles nouvelles. Velmi obsažné jest básnictví didaktické, které se dotýká téměř všech oborů lidské činnosti. Hl. zástupci jsou Christine de Pisan, Martin Le Franc (Champion des dames, 1442), Jean Le Bel, Jean Froissart, Philippe de le Clite de Comines. Současně vzmáhá se překladová literatura. Tak Oresme překládá Aristotela, Bersuire Livia, Laurent de Premierfait Dekamerona (1414). V 14. a 15. st. vzniká drama, které se vyvinulo z her chrámových, připomínaných již ve 12. st., ze kterého se zachovaly Hra o Adamavi, Hra o sv. Mikuláši. První světské hry a dokonce i pokusy o operu psal Adam de la Halle. První dramata byla mysteriemi, legendami čerpajícími z bible a ze životů svatých, světské drama počalo mravoličnými šprýmy. Kol 1450 objevují se Soties, frašky. Největší básníci mysterií byli bratří Arnoul a Simon Grebanové, veseloher Pierre Gringore (nejlepší jest dodnes hraná Maistre Pathelin). O provozování her se staraly zvláštní společnosti (Confrérie de la Passion, Enfants sans souci). Renesance zasadila středověkému divadlu ránu smrtelnou. Humanismus hlásí se na počátku 16. st. Započal četnými překlady z antických literatur. Nádherný dvůr Františka I. a jeho sestry Margarety z Navarry (skladatelky Heptameronu) soustředil soudobé učence i umělce. V literatuře byly napodobovány antické a italské vzory. Vyniká Jean Lemaire, Clément Marot, Mallin de Saint-Gelais, Lyonská škola básnická (Scéve, Labé, Olivier de Magny) soustředila výkvět století. Na poli prosy vyniká kromě Margarety z Navarry a Despérierse především Fr. Rabelais svým satirickým románem Gargantua et Pantagruel (1532),

projevující nový proud myšlenkový, způsobený humanismem.

Nová doba. Novověk ve franc. literatuře zahajuje družina Plejade, jejíž člen Joachim du Belay napsal manifest Deffence et illustration de la langue française (1549). Projevuje se vniknutím italských a antických prvků do franc. kultury. Básníci této doby opouštějí domácí formy a píší ody, eklogy, elegie, sonety, terciny. Hlav. representantem této školy jest François de Ronsard. Podle antických vzorů vzniká tragedie (Robert Garnier) a tragikomedie. Veselohra snaží se napodobiti vlašskou commedia dell' arte. Drama zastupují Jean de la Taille a Pierre de Larivey, lyriku Desportes, Jean Bertaut, epiku Du Bartas a Agrippa d'Aubigné. Román jest pod vlivem španělským, svérázná jest jen satira a humoristika. (Satire Ménippée, 1593.)

17. století. Literatura pokračuje v tradicích 16. st. Richelieuem založená Académie française působí blahodárně na zdárný její vývoj. Vzniká literatura memoirová, teorie literární (Malherbe). Nastává zlatá doba franc. dramatu (Maarets, Corneille, Rotrou, Du Ryer, Tristen l'Hermite), pastýřská poesie (Honoré d'Urfé) románu galantního (La Calprenéde a Madeleine de Scudéry) a realistického (Sorel, Scarron, Furetiére). Vlivem filosofie vniká do literatury stále více a více racionalism a tím vzniká koncem 17. st. klasicismus, který se projevuje v dramatě Racinem, v epice Boileauem, La Fontainem, v lyrice, jejíž formou jest sonet, madrigal, rondeau, stance, epigram Voiturem, Boisrobertem. Veselohru přivedl na vrchol Moliére. Literární teorii klasicismu zpracoval Boileau v slavném díle Art poétique (1674). Současně vrcholí i krásná prosa v duchaplných sentencích, které psali La Rochefoucauld (Maximes), La Bruyére (Les caractéres), Pascal (Pensées), dopisech markýzy de Sévigné a v kritických a satirických spisech Saint-Évremondových.

18. století. Literatura jest ve znamení převahy filosofie a přírodovědy, která se projevuje jednak u encyklopedistů a v historicko-filosofických dílech Montesquieua a Rousseaua, kteří svými myšlenkami připravovali revoluci. V krásné literatuře vládne t. zv. pseudoklasicismus jehož zástupci jsou: Voltaire, Crébillon, Regnard, Destouches, Marivaux, Piron, Beaumarchais, Diderot, Gresset, Gilbert, André Chenier. Krásná literatura upadá, udržuje se galantní poesie a romanopisectví (Chaulieu, La Fare, Grécourt, Bernard, Boufflers, Parny). Originelním plodem století jest jen román, a to: mravoličný (Lesage, Marivaux, Marmontel), dobrodružný (Lesage, Prévost d'Exiles Marmontel, Florian), filosofický (Montesquieu, Voltaire, Diderot), sentimentální (Rousseau, Bernardin de Saint Pierre, hraběnka de Genlis). Z moralistů vynikli Vauvenargues a Duclos.

19. století. I. Klasicismus. (1800—1830.) Svobodomyslná literatura 18. st. nemohla se v 19. st. zdárně vyvíjeti, neboť Napoléonem zřízená censura tomu zabraňovala. Zato však kvete klasická tragedie (Lemercier, Raynouard, Delavigne) a veselohra (Picard, Duval, Etienne). Lyrikou se zaměstnávají Désaugiers, Béranger, Lamartine, Vigny, Hugo. Zato však román mění svůj styl. Chateaubriand zakládá román psychologický, kterému se věnovali i jeho následovníci Sénancour, Constant, paní de Stael. Stejně s ním vyvíjí se román fantastický a historický, jehož pěstiteli jsou Nodier, Vigny, Hugo, kteří již připravují romantismus. Historický román mění se v román dobrodružný, jehož tvůrci jsou Dumas starší a P. Lacroix.

II. Romantismus (1830—50). Romantismus vzniká jako reakce proti klasicismu. Zdůrazňuje volnost tvoření, fantasii, cit. Formuloval jej Hugo, otec romantického dramatu, jehož dalšími pěstiteli byli Dumas st., Vigny, Musset, Delavigne, Augier, Scribe. Lyričtí básníci tohoto období jsou Hugo, Musset, Deschamps, Sainte-Beuve, Marceline Desbordes-Valmore, Barbier, Gautier. Zástupci eposu jsou Lamartine (Josselyn) a Hugo (Légende des siècles). Román jest ve znamení psychologicko- subjektivního stylu, který uvedl Vigny, Musset, Stendhal. Brzo se vyvíjí román exoticko-fantastický (Nerval, Borel, Gautier), idealistický (Sand, Tillier, Souvestre, Sandeau), feuilletonový (Dumas st., Kock, Houssaye, Sue, Féval). Nový směr realismu vzniká vlivem positivistické filosofie, zásluhou Balzacovou, Mériméovou a Stendhalovou.

III. Realismus a naturalismus. Z románu vniká realismus nejdříve do dramatu, kde Dumas ml. a Augier založili novou formu výrazu, t. zv. comédie de moeurs, kterou dále pěstovali Sardou, Barriére, Pailleron, Meilhac a Halévy, Feuillet a která po desetiletí ovládala francouzská divadla. Veršované drama, které se vyvinulo z dramatu romantického, má již méně pěstitelů. (Bouilhet, Sardou, Bornier, Parodi.) Zato však mnoho autorů se věnuje veselohře (Labiche, Meilhac, Halévy, Sardou, Bor-

nier, Hennequin). V lyrice vynikli Th. Gautier, Th. de Banville, Baudelaire, Leconte de Lisle, pod jehož vedením vznikla škola parnasistů, jejíž hlavními členy jsou: Heredig, Sully-Prudhomme, Coppée, Dierx, Silvestre, paní Ackermannová. Zvláštní skupinu tvoří pěstitelé domácí poesie: Brizeux, Autran, Theuriet, Fabié, Aicard. Jen málo lyriků si zachovalo tvůrčí nezávislost. Jsou to jen Verlaine, Mallarmé a Rimbaud. V románě zračí se realismus v dílech ml. Dumase, Malota, Droza, Feydeua, Erckmanna-Chatriana, Fabreho, Theurieta. Někteří spisovatelé stupňují realismus v naturalismus. První dílo tohoto směru jest Flaubertova Madame Bovary (1857); podobně tvoří bratří Goncourtové, Daudet, Zola, Maupassant. Slabě zastoupen jest idealistický román (Feuillet, About, Cherbuliez). Stranou vývoje stojí román dobrodružný (Verne, Assolant), jakož i romanticky zabarvené romány Barbey d'Aurevillyho.

IV. Reakce proti naturalismu (1885—1900). Kol 1885 překročil naturalismus již svůj zenit. Když 1887 vydal Zola svou La Terre, odpadla část jeho žáků. Přece však udržel se naturalismus u několika Zolových žáků (Alexis, Céard, Lemonnier, Mirbeau, Gyp). Na jevišti udržel se díly Anceye, Météniera a Julienna jen několik let. Příklonem k tradicím Verlainovým a Mallarméovým vznikla v lyrice škola symbolistů pod vedením Moréase. Proti objektivnímu umění parnasistů zdůrazňovala duchovní hodnoty, nálady, sny, proti ztrnulé přísné formě kladla volnost řeči a verše. Z přívrženců této školy (zv. také dekadentní) vynikli: Kahn, Laforgue, Ghil, Régnier, Vielé-Griffin; také Belgičan Verhaeren jest ovlivněn symbolismem. Samostatné postavení zaujímá Jean Richepin. Také do dramatu vniká symbolismus, jak ukazují hry Maeterlinckovy. Vlastní protivahou realismu a naturalismu na jevišti byl však psychologismus, který zastupují de Curel, Porto-Riche, Lemaitre. Přesto však udržel se realismus (Levedan, Capus), někdy i tendenční (Hervieu, Brieux). K novoromantismu se hlásí Rostand. Ve veselohře úspěšně pracovali Bisson a Courteline. Do románu uvedli psychologismus Bourget, Rod, Prévost. Brzy potom vzniká román sociální, ke kterému se přiklonili Zola, Rod, Lemonnier, bratři Margueritte. Zvláštní místo zaujímá fantastický Villiers de l'Isle-Adam, idealistický Anatole France, individualistický Huysmans, exotický Loti. Nejproslulejší kritikové 19. stol. jsou: Sainte-Beuve, Taine, Sarcey, Brunetiére, Lemaitre.

20. století. Počátkem 20. stol. vzniká nový proud, který proti soudobému tradicionalismu a nacionalismu zdůrazňuje revolučnost a internacionálnost. Konservativní směr zastupují Bourget, Péguy, Barrés, Maurras, svobodomyslný a pokrokový France, Jaurés, Rolland. Posledníjším blíží se za světové války humanitáři Duhamel, Dorgelés, Barbusse. Tradicionalismus vedl k obnovení klasicismu téměř ve všech literárních oborech. V lyrice patří k novoklasicismu Régnier, Gasquet, Valéry; katolický Claudel stojí stranou. Škola t. zv. fantasistů (Toulet, Carco) snaží se o vnější i vnitřní originalitu. Symbolismus dále zastupují Jammes, Fort, Fargue, novoromantismus hraběnka de Noailles, Delarue-Mardrus, unanimismus Romains, Vildrac, expresionismus Apollinaire, Jacob, Salmon, Larbaud, konečně dadaismus Tzara. — Na poli dramatu žije společenská hra dále, jsou zastoupena jmény: Fabre, Mirbeau, Donnay, Bernstein, Bataille; veselohru a frašku pěstují de Flers, de Caillavet, Feydeau, Bernard. Symbolická dramata píše Claudel. — V románě se objevuje několik směrů. Sociální román pěstují Renard, bratři Margueritte, Frapié, Hamp; psychologický román Régnier, Boylesve, Estaunié, pak tři hlav. representanti franc. románu novodobého Rolland, Proust, Gide; společenský román Prévost, Adam, Ohnet, Hermant, Carco, Bazin, Bordeaux, Barrés, Bertrand, Hémon; katolický román Bourget, Baumann, Montherlant; exotický a dobrodružný román Farrère, Benoit, Bourges, Rosny; expressionistické romány píší Apollinaire, Jacob, Salmon. Nejznámější spisovatelky jsou Colette, Rachilde, Noailles. Směr novoklasický možno v románě pozorovati u Prousta, Gideho a j. Nejznámější kritikové přítomnosti jsou Maurras, Gourmont, Suarěs, Gide, Péguy, Thibaudet. — Literatura: Petit de Julleville: Histoire de la langue et de la littérature française (1896—99, 8 sv.); Bédier-Hazard: Histoire de la littérature française (1923—24, 2 sv.; Federn: Repertoire bibliogr. de la litt. franç. (1913); Lanson: Manuel bibliogr. de la litt. franç. moderne (1921). Časopis: Revue d'histoire littéraire de la France (od 1894).

Vědecká literatura. Filosofie. Ve středověku měla Francie prvenství ve filosofii. Na pařížské Schola palatina působil Jan Scotus Eriugena, který uvedl do Evropy západní mysticko-novoplatonský směr. Z Francie pocházeli ra-

cionalisté a dialektikové Berengar de Tours, Petr Abaelard, mystik Bernard z Clairveaux. Do 14. stol. není význačnějšího filosofa, který by nepůsobil na pařížské universitě, odkud vyšel známý středověký filosofický spor o nominalismus a realismus. Tomáš Aquinský a Duns Scotus, sloupové scholastiky, působili v Paříži. Z domácích filosofů vynikli Vilém z Champeaux, Roscellin z Compiégne, Pierre d'Ailly, Jan Gerson V renesanci vynikli: Jacques Lefévre, Charles Bouillé, Pierre de la Ramée, Montaigne, Charron, Sanchez. Jean Bodin založil filosofii dějin a postavil teorii přirozeného náboženství. René Descartes platí za otce moderní filosofie, neboť zavrhl veškeré dosavadní metody, vycházeje od lidského vědomí a zavedl matematickou metodu do filosofie, čímž založil francouzský racionalismus. Jeho přívrženci byli okasionalisté Mersenne a Malebranche, odpůrce pak Pascal, který sice vyšel od matematiky Descartesovy, leč dospěl k náboženské filosofii jansenistů a sv. Augustina, a Pierre Gassendi, který vyšel z antického atomismu a zdůrazňoval empirismus proti racionalismu. Na dvoře Ludvíka XIV. pod rouškou přísného katolicismu vládla skepse, které dali výraz Fénelon, La Rochefoucauld, La Bruyére. Výjimku tvoří teolog Bossuet, tvůrce křesťanské filosofie dějin. Osvícenství připravoval cestu Pierre Bayelle, Montesquieu, Maupertuis. Voltaire zžíravou kritikou všeho stávajícího hlásal deismus a liberalismus. Condillac přenesl do Francie anglický empirismus, zatím co Helvetius se pokoušel o materialistickou morálku. 1751 počala vycházeti na 35 sv. rozpočtená Encyklopedie věd, umění a řemesel, soustavné dílo všech osvícenských myšlenek. Úvod napsal fysik a matematik d'Alembert, vůdčí duch však byl Diderot, který sám napsal přes 1000 článků. Přírodovědou zaměstnával se Buffon. Materialismus pěstovali La Mettrie, Holbach, Cabanis. V dílech Rousseauových hlásí se k slovu již romantismus. Concordet napsal filosoficko-historické základy revoluce. Za času prvního císařství panoval směr zv. ideologie, který se snažil z duchovní i hmotné skutečnosti vyvoditi filosofii praktickou v mravní, pedagogická a politická pravidla. Proti tomu vznikla nábožensko-politická reakce, kterou hlásali paní de Satel, Chateaubriand, de Maistre, de Bonald, de Lamennais. Za restaurace ovládla myšlení eklektická filosofie Cousinova, Biranova. V téže době jest propagován positivismus A. Comtem a socialismus Saint-Simonem, Fourierem, Lerouxem, Reynaudem a Proudhonem. Za času II. císařství vládla akademická filosofie, blížící se eklektickému spiritualismu (Vacherot, Ravaisson, Janet), zatím co Renan a Taine zastupovali směr positivistický, každé metafysice nepřátelský. Největší systém té doby napsal kantovec Renouvier, na který navázali Lachelier, Boutroux. Moderní francouzská filosofie počíná idealistickým evolucionismem A. Fouilléovým a J. M. Guyauem, který je zván francouzským Nietzschem. Praktická životní filosofie vrcholí v Bergsonovi. Logikou a noetikou se zabývali Poincaré a Couturat. Psychologii, jakožto samostatnou vědu, pěstovali Ribot, Binet, Le Bon, Delacroix, Tarde, Baudouin, Bernheim, Coué. Sociologii zastupují Lapouge, Durkheim, Lacombe, Lévy-Bruhl. Významnou složkou moderní franc. filosofie je novoscholastika. Protestantskou náboženskou filosofií se zabývali Sabatier, Bois; stojí však pod vlivem německého idealismu.

T e o l o g i e. Reformační hnutí projevilo se ve Francii jansenismem, který zastupují Arnaulg, Nicole, Pascal. Naproti tomu katoličtí teologové zabývají se patristikou (Sirmond, Petavius, Labbé, Montfaucon, Tillemont, Fleury). V porevoluční době našel zmodernisovaný katolicismus výrazu v dílech Bonaldových, Maistreových, Lamennaisových. Constant pokoušel se o filosofii náboženství. V pol. 19. stol. vystoupili Montalembert, Gerbet, Ozanam. Ultramontánní směr zastával Veuillot, odpůrci jeho byli pak Quinet a Michelet. Protestantismus snažil se ve své teologii zavésti vědecké metody, omezili ji však jen na studium dějin křesťanství (Renan, Réville, Sabatier, Ménégoz). Neobyčejně však rozkvetlo duchovní řečnictví v t. zv. konferenčních řečech. Tak vynikl Bossuet opravdovým líčením a duchaplností, Fénelon jednoduchostí a přirozeností, Bourdaloue racionalismem, Massilon vkusem, Fléchier retorikou. Protestanté měli skvělého řečníka v Saurinovi. V 19. stol. vynikli jako řečníci katolíci Lacordaire, Dupanloup, Loyson, protestanté Monod, Wagner.

H i s t o r i e. První historické dílo francouzské napsal Villehardouin (Dějiny IV. křížové výpravy). Joinvilles zavedl do literatury memoiry; jeho příkladu následovali de la Marche a Filip de Commines. Froissart se věnoval letopisectví. Nejdůležitější autoři 17. stol. jsou: de Thou, d'Aubigne, Tillemont, Bouquet, Mézeray. Bossuet v díle Discours sur l'histoire universelle první uvedl do hi-

storie dějinně-filosofické hledisko. V 18. stol. počíná epocha filosofického pragmatismu. Moderní, systematické metody používal Voltaire, Montesquieu. Dějiny filosoficky hodnotili v 19. stol. Guizot, Michelet, Sismondi, Simon. V restauraci však vniká do dějin i politické hledisko u Mignetta, Thierse, Louis Blanca, kterým nejde ani tak o líčení událostí, jako o obhajobu vlastního politického přesvědčení. Voltairem započatý směr systematický byl doplněn prostudováním archivů, započatým 1830. Zatím co Tocqueville pátral analyticky po určení historických příčin, hájili jeho současníci pomocí jednotlivostí z dějinného toku vytrhávaných své vlastní ideje (Renan, Taine, Fustelde, Coulanges). Zábavně podávali historii Capefigue, Lacretelle a j. Od 1850 vniká do Francie vliv německé historické školy. Historikové odvracejí se od středověku a národních dějin k archeologii, prehistorii, a podrobují prameny historické kritice. Zástupci tohoto směru jsou Duruy, Broglie, Belot. Nová škola zabývá se převážně vydáváním pramenů a časopisů (Monod, Molinier, Langlois). V poslední době věnuje se mnoho badatelů dějinám světovým a současným (Geffroy, Funck-Brentano, Waddington, Sorel, Girard, Sée, Bourgeois, Sagnac, Seignobos, Julian, Luchaire, Crémieux, Aulard, Vandal), speciálním oborům a otázkám (Lavisse, Rambaud, Hanotaux, Glotz) a dějinné sociologii (Hauser, Gide, Lacombe).

Dějiny literatury ostatních věd ↘ pod hesly: Přírodní vědy, Právní vědy atd.

Francouzská literatura v Belgii. Území dnešní Belgie dalo již ve středověku Francii dobré literáty. Přesto však o belgické literatuře možno mluviti až po odtrhnutí Belgie 1815. Dalšího rozkvětu nabyla literatura odtrhnutím od Holandska (1830). Na poli románu kvetl román historický pod vlivem V. Scotta. Zástupci jsou: Saint-Genois, De Coster, Coomans. De Coster, Greyson pěstovali i román realistický, jehož dalšími tvůrci jsou Leclerq a de Reul. Lyrika váže se na romantiku; věnovali se jí: Wacken, Mathieu, van Hasselt, Pirmez, Benoit-Quinet. 1830—40 vzniklo národní drama. Hl. zástupci belgické dramatiky jsou: Wacken, Potvin, Labarre, Delmotte. Podle vzoru pařížských parnasistů seskupili se kol listu La Jeune Belgique význační básníci: Warlomont, Gilkin, Giraud, Séverin, Gille. Proti nim založil Mockel 1884 symbolickou školu, která se seskupila kol listu La Wallonie. K této škole náležejí: Rodenbach, Letberrghe, Le Roy, Fontainas, Elskamp. Nejvýznačnější z belgických lyriků jest E. Verhaeren. V letech 80. vystoupili realističtí romanopisci Lemonnier, Eekhoud, Demolder, Delattre, Glesener, Courouble. Významní dramatikové jsou Picard, Maeterlinck a G. van Zype. Ve 20. stol. objevují se v Belgii stejné směry jako ve Francii. V románě zastupuje realismus Frans Hellens, H. van Offel, lyrika vyznačuje se přísnou novoklasickou tendencí (Léonard, Christophe, Boumal); volněji tvoří Roidot, Nothomb, Collin a napodobovači Verhaerena Cammaerts, Delacre, Wyseur. Na jevišti dosáhli úspěchu Paul Spaak a F. Crommelynck. Někteří význační básníci belgičtí aklimatisovali ve Francii, jako J. K. Huysmans a bři. Rosny. Belgická literatura si zachovala určitý svéráz proti liter. francouzské, který se jeví v individualismu, větší hloubce pojetí, fantasii a v svěžesti jazykové. Literatura: Chot-Dethier: Hist. des lettres françaises de Belgique (1910); Bithell: Contemporary Belgian Literature (1915); Gauchez: Hist des lettres franç. de B. (1922).

Francouzská literatura ve Švýcarsku. Franc. Švýcarsko obsahuje kantony Ženeva, Waadt, Neuchatel, Wallis a Freiburg; Bern je franc. z 16%. Přesto, že se nářečí velmi liší od spisovné franštiny, vzniká literatura již ve stol. 13. Reformace zarazila však její rozkvět. Před 19. stol. vynikli: překladatel bible J. F. Osterwald, moralista Béat de Muralt, romanopisatelka Madame de Charriére. V 19. st. vynikli v románě Benjamin Constant, novelisté Töpffer, Monnier, Cherbuliez, Rod, Cornut a Ramuz, v lyrice došel uznání romantik Petit-Senn, vlastenecký J. Olivier, filosofický Amiel, Chambrierová, Godet, Fuster. Další význační autoři jsou: teolog Binet, essayista Rambert, kulturní historik Monnier. Přesto, že francouzská literatura ve Švýcarsku jest pod vlivem Francie, přece jen si uchovala nejeden původní rys. Velmi důležitou úlohu hraje jako zprostředkovatelka mezi Francií a Německem, neboť četná díla německá ve Švýcarsku byla přeložena do franštiny a francouzská do němčiny. Literatura: Rossel: Hist. littéraire de la Suisse romande (1889—91); Kohler: La litt. d'aujourd'hui dans la Suisse romande (1923).

Francouzská řeč. Hl. její oblastí jest Francie, vniká však na belgický jih, do západního Švýcarska a na Normanské ostrovy, Korsiku a do kolonií. Dělí se na četné dialekty. Na jihu však tvoří provençálština samostat. románskou řeč; v západní Bretagni vládne bretoňština, v dep. Nord flámština, v Alsasku němčina, v dep. Hautes-Pyrénées baskičtina; na

Korsice mluví se italským dialektem. Důležitá nářečí jsou: frankoprovençálské a wallonské v Belgii. Ve středověku byla rozšířena anglonormanština. Franština vznikla z latinské lidové řeči, kterou římské vojsko rozšířilo po provinciích. Tato vulgární latina smísila se s domácími nářečími (na jihu s iberštinou, na severu s keltštinou), čímž vznikla galloromänština. Franckými invasemi vnikly do jazyka četné germánské výrazy. Stará Gallie se změnila ve Francii, řeč její pak na francisca (starofranc. françois, novofranc. français). Franština se vyznačuje: nedostatkem flexe, malou možností tvoření slov, pravidelností při stavbě věty, jasným, přesným a přirozeným výrazem. Vzor správné mluvy jest jazyk vzdělaných Pařížanů. Již ve starofrancouzštině 10. stol. objevují se četné dialekty; převahy však nabylo nářečí, kterým se mluvilo a psalo v Isle de France a které se stalo v 15. stol. jediným spisovným jazykem. Hranici mezi staro- a novofranštinou tvoří 15. stol. Způsob mluvy ve stol. 14., 15. a 16. zove se střední franštinou. Studium latiny v renesanci vedlo k přizpůsobení jazyka latinskému duchu a trvá vlastně až dodnes. V 16. stol. působila na vývoj jazyka i italština (hl. v názvosloví vojenském, lodnickém a obchodním). V 17. a 18. stol. vyvinula se franština ve vytříbený jazyk dvorní, honosící se precisními obraty a výrazy, zladěnou gramatikou. Francouzská revoluce přinesla však značné zhrubnutí jazyka. 19. stol. ovlivnila řeč angličtina, jejíž vliv byl světovou válkou ještě více stupňován. Od 17. stol. působí však frančtina na ostatní kulturní řeči evropské, španělštinu, portugalštinu, holandštinu a němčinu. Vědecky začal zkoumati řeč Fr. Diez a G. Paris. Literatura: Girault-Duvivier: Grammaire des grammaires (1879); Strohmeyer: Franz. Gramm. (1921); Brunot: La pensée et la langue (1922); Schwan-Behrens: Gramm. d. Altfranz. (1921); Foulet: Petite syntaxe de l'ancien français (1923); Nyrop: Grammaire historique de la langue française (1908—25, 4. sv.); Passy: Les sons du français (1913); Michaelis-Passy: Dictionnaire phonétique de la langue française (1914). Slovníky: Dictionnaire de l'Académie française (1694, posl. vydání 1878); Littré: Dict. de la langue franç. (1878—79); Dict. historique de la langue franç. (1881—1902); Godestroy: Dict. de l'ancienne langue franç. (1858—94); Lafaye: Dict. des synonymes (1903); Brunot: Histoire de la langue franç. (1905—1925, 6 sv.); Strohmayer: Der Stil der franz. Sprache (1924).

Francouzská vojenská misse v ČSR., vyslána podle ujednání mezi oběma vládami r. 1918 za účelem organisovati moderním způsobem čsl. armádu a dáti jí k disposici bohaté francouz. zkušenosti z války. V jejím čele gen. Pellé (⤷), jenž přibyl do Prahy 11. I. 1919 — 1. I. 1921, po něm gen. Mittelhausser (⤷) (do 1. I. 1926), od té doby gen. Faucher (⤷). Zprvu její členové drželi mnohá důležitá místa velitelská (na Slovensku, Moravě), i organisační a výcviková (gen. Pellé byl náčelníkem hlav. štábu), později po návratu legií a povýšení domácích důstojníků s vysokoškolským vzděláním vojenským (Válečná škola v Paříži) byla místa ta obsazována postupně silami domácími a počet členů misse stále redukován. Počet důstojníků r. 1929 činil 2 gen. a 15 jiných; vedle toho jistý počet poddůstoj. a pomocného mužstva.

Francouzská Východoindická společnost, obchodní společnost, zal. 1642 Richelieuem, 1664 obdařena Colbertem obchodním monopolem pro Indii. Společnost zřídila své stanice na Madagaskaru (Ile Dauphine), v Surate, Trinkomali, Saint-Thomas na pobřeží Koromandelském, odkud však brzo byla Holanďany vypuzena. Lawovy spekulace a nešťastné války s Anglií způsobily, že společnost byla 1769 zrušena a její území převzala koruna (⤷ Francouzská Indie).

Francouzská Západní Afrika (Afrique Occidentale Française), veliké správní území franc. koloniálního majetku, bez Toga 3,586.800 km², 12,579.931 ob. Dělí se na 8 území:

	Plocha v km²	Obyvatelstvo 1914	Evropanů	Francouzů
Sénegal	192.000	1,266.116	2751	1966
Franc. Guinea	231.700	2,026.321	1885	1083
Pobřeží slonoviny	315.000	1,301.832	1053	979
Dahomé	107.000	974.597	824	761
Franc. Sudán	923.500	2,561.515	1255	1028
Horní Volta	370.000	3,015.388	331	317
Nigerie	980.000	1,149.564	269	267
Mauretanie	200.000	284.598	199	154
Dohromady:	3,519.200	12,579.931	8567	6555
Togo (mandát)	52.000	762.453	245	156

Území spravuje generální guvernér v Dakaru se správním výborem. Správní výdaje činily 1924: 69 mil. fr. Vojenská moc činí v míru (1500 Evropanů) 1 batalion koloniální pěchoty, 14 bat. senegalských střelců, 1 esk. senegalských spahiů, 6 bat. kolon. dělostřelectva. Policie má 3000 mužů. Vzdělávací ústavy vykazují obchodní školy, lyceum, technické školy, seminář pro domorodé učitele, odborné školy pro jednotlivá povolání a technikum v Gorée (u Dakaru). V obecných školách jest asi 75.000 dětí (z toho 3000 dívek). Dovoz činil 1923 542 mil. fr., vývoz 445 mil. fr. Vyváží se palmový olej, palmová jádra, kaučuk, guma, dřevo (červené a modré dřevo, mahagon), kůže, kakao, bavlna, zlato. 1923 kotvilo v přístavech 10.391 lodí o 7 mil. reg. tun. Hl. přístavy jsou: Dakar (sídlo vlády), Ague, Konakry, Porto Novo, Rufisque, Saint-Louis. Železnic bylo 1923 na 2870 km, telegrafních vedení 23.278 km, poštovních úřadů 219, rad. vys. 12. — F. Z. A. utvořila se 1904 z území: Sénegal, Franc. Guinea, Pobřeží slonoviny, Dahomé. 1920 přistoupil k nim Franc. Sudán, 1919 Horní Volta, 1921 Mauretanie, 1922 Nigeria.

Francouzské Somálsko (Somálské pobřeží, Côte Française des Somalis), název francouzské kolonie, úzkého horkého pruhu v severovýchodní Africe, na pobřeží Adenského zálivu, 22.000 km² a 65.000 ob. Pobřežní vody jsou velmi rybnaté a kolonie jest v živém obchodním styku s Habeší. 1924 činil dovoz (káva, textilie, kůže, uhlí) 293 mil. fr., vývoz (sůl, perle, habešské zboží) 294 mil. fr. Hl. význam země spočívá v její strategicky výhodné poloze při úžině Bab-el-mandeb. Hl. město Džibuti jest spojeno s hl. m. Habeše Addis Abebou železnicí 783 km dlouhou. Džibuti jest živý přístav, kotviště franc., britského a italského loďstva. Do 1890 nazývala se země Obok. 1862 byla obsazena Francií, 1884 byl zřízen protektorát nad Tadžurou a Kubbetem. Zemi spravuje franc. guvernér. — Lit.: Minist. des Colonies; Côte Française des Somalis (1919).

Francouzské tašky, ↗ tašky.

Francouzské umění. Výtvarná umění se vyvinula ve Francii velmi rozmanitě. Ze všech období zachovaly se tam velkolepé památky současných uměleckých snah. Francie vytvořila gotickou katedrálu, imponující barok v Paříži a Versailles, uměleckou kulturu rokoka, která se stala vzorem pro Evropu. V 19. stol. stala se Paříž středem světového umění, vytlačivši tak Řím. Sloh francouzského umění vyznačuje: jistý racionalistický element, jasné a plné proporce staveb, ušlechtilé postavy, jistá klasická uměřenost, ať již se jeví v rokokovém ornamentu či v barevných impresích moderní školy. Italská monumentalita a německá přeplněnost jsou franc. u. cizí. Historický přehled: Nejstaršími památkami franc. umění jsou cenné práce ve zlatě a v emailu a knižní malba. Neobyčejně skvěle vyvinul se v 11. stol. románský sloh ve stavitelství v celé řadě různých škol, které spolu přineslo svérázné malířství a sochařství (akvitanské kopulovité chrámy, plastika katedrál v Moissacu, Carennacu); na severu převládal typ trojlodní basiliky s chorem (Sainte-Trinité a Sainte-Etienne v Caen, Saint-Remy v Remeši a j.). Stojí-li Francie v románském stavitelství na místě předním, stojí ve stavitelství gotickém na místě prvním. První pokus o gotiku v Anglii a Normandii měl v zápětí vyvrcholení stylu v Isle de France (opatství Saint-Denis). Ve 13. stol. vznikají velkolepé pomníky gotické architektury společnou prací všech umění. (Katedrály v Chartres, Laonu, Paříži, Remeši a Amiensu.) Překrásné zámky náležejí stol. 14., nejkrásnější městské stavby (Justiční palác v Rouenu, hotel Jacques Coeus v Bourges) pak 15. stol. Toto a 16. stol. jsou zlatou dobou dřevořezby (chorové stolice v Amiensu), tkaní koberců (Arras a Aubusson), malby na emailu (Limoges) a knižní malby (modlitební kniha vévody de Berry kol 1400). Souběžně vyvíjela se flámsko-burgundská škola sochařská, jejíž hlavou byl Claus Sluter. Nástěnná malba získává prvenství zásluhou Fouqueta a Mistra z Moulinsu). Francouzská renesance kvetla za vlády Františka I., který povolal do Francie mnoho italských umělců (Serlio, Cellini, Leonardo da Vinci), čímž vznikla škola ve Fontainebleau, střed francouzsko-uměleckého umění. Epocha národního uměleckého tvoření nastala za vlády Ludvíka XIV. Starší část Louvru dostaly od Perraulta nádherné fasády. Zámek ve Versaillích a zahrada Lenotrova svědčí o dekoračním umění Lebrunově, pro které pracovali mistři skulptury, uměleckého průmyslu (nábytek, gobeliny). Holandské přírodní malířství předčili Nicolas Poussin a Claude Lorrain, nad současné portretisty vynikli F. de Champaigne a F. Mignard. V rokoku za vlády Ludvíka XV. nabyly barokové formy lehkosti a hravosti, vznikla kultivovaná ornamentika, společenskému a erotickému zjemnění odpovídají něžné barevné nálady, rozkošná témata Boucherova a Fragonardova, jejichž předchůdcem byl geniální Watteau, modní rytinky a sèvreský por-

culán. Zájem o antiku prohloubil se v 2. pol. 18. stol., hl. zásluhou vykopávek v Pompeji a Herculaneu. Jednoduchost nastoupila místo mnohotvárnosti. V malířství vynikli Greuze, Vigée Le Brun, Chardin, v plastice Clodion a Houdon. Koncem 18. stol. stavějí se antické chrámy (Madelaine, Paříž), graciosní formy nábytku a nářadí se změnily ve formy přísné a těžké; za Napoleóna vládl čistý klasicismus, nazvaný empire. Největší malíř franc. klasicismu byl Jacques Louis David, největší sochař Ital Canova. — Romantismus projevil se ve Francii nadšením pro křesťanský středověk, na místě antiky nastoupila gotika, později i sloh románský a renesance. Plodný a živý byl romantismus jen v malířství, kde mnoho malířů, tvořících romantické látky, řešilo zároveň otázky stínu, světla a formy. Proti přísnému Ingresovi stojí Delacroix, proti Rubensovské kultuře vznikají obrazy plné žhavých barev, látek mytologických a orientálních. Vynikli snivý Géricault, Honoré Daumier, výtečný karikaturista a litograf. Pod vlivem Anglie vyvinula se nová krajinka (Barbizonská škola), jejímž mistrem je Corot, Milet, Rousseau, Daubigny a pozd. i realista Courbet. Malířství II. císařství vynikalo brilantní technikou štětce. Jen zvolna pronikal realismus, Manetem hlásaný impresionismus. V této době pracují Renoir, Monet, Sisley, Degas, kteří svými díly ovlivňovali celou Evropu. Stranou vývoje stál malíř fresek Puvis de Chavannes, který podržel monumentalitu a přímou linii. Odklon od impresionismu přinesla díla Paula Cézanna. V krajinách, podobiznách a zátiších vytváří uzavřenou formu a veliké jednoduché barevné komplexy. Na něho navazují t. zv. expresionisté. Paul Gauguin, tropický cestovatel, přinesl do moderního umění exoticko-primitivní směr. Další významní malíři přítomnosti jsou: Henri Matisse, Picasso a Dérain. Architektura a plastika stojí v 19. stol. na místě druhořadém. Významná díla jsou v Paříži Opera od Garniera, Trocadéro od Daviouda, novostavby Louvru od Discontiho a Lefeula. Nejplodnější sochař za Napoleona III. byl J. B. Carpeaux, jehož díla jsou barokní, plnost spojená s životností. Moderní plastika vrcholí v Pomníku mrtvých od Bartholomésa a v mohutných dílech Rodinových, který v portretech i skupinách nalezl nový výraz, při čemž se vyznačuje do té doby neslýchanou pravdivostí. Na vrcholu mladší plastiky stojí A. Maillol, jehož styl jest opakem Rodinova. Literatura: Michel: Hist. de l'Art (1905); Hourticq: Hist. générale de l'Art en France (1911).

Francouzsko-německá válka r. 1870—71 vznikla ze soupeřství Napoléona III., jenž chtěl zůstati na vrcholu své moci, s Pruskem, jež po vítězství z 1866 aspirovalo na hegemonii ve střední Evropě. Podnět zavdala kandidatura prince Leopolda Hohenzollernského na trůn španělský, který sice po protestu Napoléonově ustoupil, ale Prusko se při tom zachovalo odmítavě k franc. vyslanci Benedettimu a Bismarck celý případ schválně vylíčil v horším světle (Emžská depeše, ↗). K Prusku se připojily i Sasko, Bavorsko, Virtembersko a Badensko, naproti tomu Rakousko se nepřipojilo k Francii, jak Napoléon očekával. Napoléon vypověděl válku 19. VII. Jeho armáda nebyla tak připravena, jak mu rádcové namlouvali; měla sice lepší pušku (chassepot), ale horší dělostřelectvo než Němci a zejm. mobilisace se dála pomalu. Naproti tomu Němci mobilisovali rychle přes 500.000 mužů; vedení operací měl Moltke (↗), řízení politiky Bismarck a vrchní velitelství král Vilém. Moltke vytvořil 3 armády: 1. (Steinmetz) mezi Trevírem a Birkenfeldem (VII., VIII. sbor), 2. (princ Fridrich Karel, garda, III., IV., X. sbor) mezi Bingen a Wormsem a 3. (prus. kor. princ, V., XI. sbor a I., II. bav. sbor a 2 divise) mezi Landau a Karlsruhe. Úmysl byl nejsilnější, t. j. 2. armádou, pochodem na hor. Saaru prolomit a pak ze středu a boků obchvátit franc. soustřeďovací sestavu, která koncem července byla ve dvou hlavních skupinách: Štrasburk—Wörth (I., V. sbor) a na Saaře (II., III., IV., VI. sbor); mimo to garda stála u Nancy. Francouzi měli nejvýše 300.000 mužů, Němci, kteří zahájili začátkem srpna všeobecný postup, napadli Francouze dříve, než jejich soustředění bylo dokončeno, takže franc. plán, průlomem k Mohuči odloučiti severní Německo od jižního, nemohl býti proveden. Dne 4. VIII. porazí 3. arm. posunutou divisi franc. u Weissenburgu a VI. sbor Mac Mahonův u Wörthu (Fröschvillers); ztratí však po boji dotyk s nepřítelem, jenž ustoupí na Luneville, pak po dráze do Châlonsu s. M., kde se soustředí franc. I., V., VII. a XII. sbor, jejichž velit. svěřeno Mac Mahonovi (arm. châlonská). Zatím druhá massa franc. sborů (garda, II., III., IV. a VI. sbor), t. zv. armáda rýnská, pod velit. Bazainovým se má soustřediti u Met, ale je zachycena — proti vůli Moltkeově — předčasně vpřed se řítícím Steinmetzem a přinucena k bojům

u Spicheren (6. VIII.), Colombey-Nouilly (Borny) (14. VIII.) a přesto, že takticky se výborně hájila, zadržena tak dlouho, že zatím 2. německá armáda obejde Mety z jihu. Bazaine, který chtěl nyní ustoupiti na Châlons, aby se spojil s Mac Mahonem, je znovu zaskočen oběma armádami u Vionville (Rezonville) 16. VIII. a po boji otočen tak, že stojí zády k Metám na západ od pevnosti. Ve veliké bitvě u Gravelotte (St. Privat) 18. VIII. je po urputném boji, maje zastavenu Němci cestu na západ, zatlačen do Met a tam pak v síle 120.000 mužů obléhán 1. a částí 2. armády, jež doplněna nově přibylými sbory I., II. a IX. Zatím o VI. sbor zesílená 3. armáda a nově utvořená armáda mósská (garda, IV. a XII. sbor) pod kor. princem Albertem Saským, hledají Mac Mahona směrem na Châlons; teprve však za žurnalistických zpráv pařížských a londýnských (proto od té doby přísná censura!) se dovědí 24. VIII., že Mac Mahon táhne od Remeše k Sedanu, aby vyprostil od sev.-záp. Bazainea. Obě něm. armády zabočí tudíž od Verdunu na sev., zastihnou Mac Mahona u Mósy a po bojích u Nouartu (29. VIII.) a Beaumontu (30. VIII.) přitlačí ho od jihu do cípu mezi Mósou a hranicí u Sedanu, kde po krvavém boji 1. IX. celá jeho armáda (ještě 80.000) kapituluje. Císař Napoléon III. se vzdá do rukou Vilémových. Téhož dne odražen Bazaineův pokus o průlom z Met (u Noissevillu). — Zkáza císařské armády nezlomila však odhodlanosti franc. národa. Prohlásiv 4. IX. republiku, ustanovil novou vládu, v níž Gambetta min. vojenství, a připravoval se na všech stranách k obraně proti vetřelcům. V Paříži staženo asi 300.000 mužů pod Trochum, vedle toho na Loiře 250.000, u Arrasu 50.000 (severní armáda, Faidherbe), u Rouenu 40.000 pod Briandem, vedle menších oddílů. Výstroj a výzbroj horečnatě chystány, Gambetta, uniknuv v baloně z Paříže, ujal se v Toursu energicky organisace. Scházelo však vycvičené vojsko a hl. důstojníci; mimo to nebylo dosti trénu, takže armády byly odkázány hl. na dopravu drahou, neměly tedy volnost operací. Němci, kteří po Sedanu dirigovali 3. a 4. (Albertovu) armádu na Paříž, aby oblehli středisko franc. života, byli nuceni vytvořiti z nových a reservních formací ochranné armádní oddíly, aby kryli obléhání Paříže. Dne 11. X. gen. v. d. Tann sice dobyl Orléansu, dále však hrozila veliká loirská armáda (gen. Bourbaki a Chanzy). Pádem pevnosti Toulu (23. IX.) získali aspoň jedinou dráhu ke spojení na Rýn, mohli tudíž zásobovati svoje armády; pádem Met, jež kapitulovaly se 120.000 muži 27. X., se uvolnily 1. a 2. armáda, z nichž 2. poslána na Loiru, 1. (nyní Manteuffel) proti franc. vojskům na sev. od Paříže. Francouzi zvítězili 9. XI. u Coulmiers na sev.-záp. od Orléansu, byli však v řadě bitev (Beaune la Rolande [28. XI.], Loigny-Poupry [2. XII.], Orléans [II. bitva 4.—5. XII.], Beaugency [8.—10. XII.]) kooperací arm. oddílu velkov. Meklenburského a prince Fridricha Karla roztrženi na dvě části, z nichž slabší, pod Bourbakim (100.000 mužů) ustoupí po Loiře na jihovýchod (východní loirská armáda), silnější (západní loirská armáda) pod Chanzym (150.000 mužů) na západ k Le Mans. Současný pokus o výpad z Paříže u Champigny-Villiers (4. XII.) odražen. Chanzy pronásledován 2. němec. armádou a u Le Mans 12. I. 1871 znovu úplně poražen; proti Bourbakimu, jenž táhl na jih k Dijonu a Dôle, aby se spojil se sborem Garibaldiovým (⚲), vypravena později zvl. armáda. Zatím se ztroskotaly i franc. pokusy o vyproštění Paříže na severu. Manteuffel s 1. armádou porazil oba sbory Faidherbovy u Amiensu (29. XI.), táhl pak na Rouen, kde rozprášil sbor Briandův (6. XII.) a obrátil se znovu k Amiensu, kde zatím zesílený Faidherbe zaujal hrozivé postavení na řece Hallue. Poraziv jej 23. XII. postoupil velitelství své armády Goebenovi, jenž bitvami u Bapaume 3. I. 1871 a St. Quentinu 19. I. učinil špatně vystrojenou a zásobovanou sev. franc. armádu definitivně neškodnou. Manteuffel obdržel velitelství nového vojska proti Bourbakimu, jenž táhl od Besançonu, aby se 150.000 muži rozdrtil Werdera, kryjícího obléhání Belfortu s 60.000 muži. Byv však od tohoto odražen na ř. Lisaině (Montbéliard) (15.—17. I.), obrátil se Bourbaki k Pontarlieru, hodlaje se pokusit proniknout podle švýcarské hranice; zaskočen byv Manteufflem jižně od Pontarlieru, přešel v zoufalství do Švýcar, kde jeho vysílená armáda odzbrojena. Bourbaki sám učinil pokus o sebevraždu. Nekoordinované ofensivy republikánských armád konečně se zhroutily. Tím vyřáděny z boje všecky mobilní armády a Gambetta i zahran. min. Thiers pochopili, že není naděje na vyproštění Paříže, tím méně, že poslední výpad posádky pařížské, trpící už hladem a střelbou, 19. I. u Mont Valérien se úplně ztroskotal. A tak 28. I. 1871 uzavřeno příměří na 21 dní; Němci obsadili pařížské tvrze a zásobili město. Nové národní shromáždění, zvolené 8. II. v Bordeaux, se

usneslo vyjednávati ve Versailles, kde byl hlavní stan Vilémův, jenž zatím byl 18. I. proklamován za císaře německého. Předběžný mír potvrzen 1. března a definitivní uzavřen 10. května ve Frankfurtě n. M. Francie vydala Alsasko a Lotrinsko (mimo Belfort) a zaplatila 5 miliard franků válečné náhrady. Německo mobilisovalo celkem 1,120.000 mužů a utrpělo na mrtvých 40.000 ztrát. Francie ztratila 80.000 mrtvých a 700.000 mužů složilo zbraně; z nich 370.000 bylo zajato. V první části války byly německé ztráty v bojích průměrně větší než francouzské, což souvisí s lepší franc. puškou; v druhé, kdy franc. armády byly improvisované, byly jejich ztráty mnohem těžší německých. — Literatura: Der deutsch-französische Krieg (1872—81, 5 sv.), vyd. gen. štáb; Stählin: Der deutsch-franz. Krieg 1870—71 (1912); franc. úřední dílo: La guerre de 1870—71 (od 1901, dosud neukončeno); Palat: Histoire de la guerre de 1870—71 (1901—1908, 7 sv.).

Francouzsko-rakouská válka r. 1859, vznikla ze snah po sjednocení Italie, představovaných sardin. králem Viktorem Emanuelem a podporovaných Napoléonem III., jenž chtěl zeslabiti Rakolsko. Uzavřel tudíž v červenci 1858 spolek se sardin. min. Cavourem v ten smysl, že Horní Italie připadne Sardinsku, Savojsko a Nizza Francii; mimo to dcera Viktora Emanuela si měla vzíti prince Jeronýma Bonaparte. Napoléon již 1. I. 1859 prohlásil styky mezi Rak. a Francií za napjaté a Sardinsko začalo zbrojiti; rakouské ultimatum z 23. IV., aby zbrojení zastavilo, bylo odmítnuto. 26. IV. vypověděna válka. Rak. vrchní velitel hr. Gyulai soustředil v Lomellině (v ohybu řek Pádu a Sesie) 5½ sboru, ale přesto, že franc. armáda teprve se dopravovala přes Mont Cenis a Janov a nebyla spojena ani se Sardy, neodvážil se napadnouti sardské armády (asi 50.000 mužů). Dne 14. V. se Francouzi a Sardové spojí u Alessandrie (6. franc. a 2 sardské sbory), čítajíce asi 165.000 proti Rak. 130.000 m. Po boji u Montebella (blíže Voghery, jižně od Pádu, 20. V.) provedl Napoléon s veškerou armádou boční pochod podél celého rak. postavení na Valenzu, Casale, Vercelli, kde u Palestra 30. V. opět došlo ke srážce se severním krajem rakouské sestavy. Francouzi a Sardové však, nejsouce znepokojováni, dospějí do Novary. Odtamtud pochodují dvěma hlavními proudy k Ticinu, kde zatím Gyulai stáhl svoje vojsko mezi Magentou a Abbiategrassem k bitvě, aby kryl Milán. Severní franc. kolona (Sardové a II. sbor Mac Mahonův) postupuje přes Turbigo, kde hlášena rak. divise, a Cuggione na Magentu od sev.-záp., zatím co garda (St. Jean d'Angely), III. sbor (Canrobert) a IV. sbor (Niel) táhnou přes Trecate; I. sbor (Baragnay d'Hilliers) zůstal pozadu a V. sbor (princ Napoléon), jako boční ochrana již. od Pádu. Gyulai rozvinul 4. VI. svoje sbory I. a II. (Clam Gallas a Liechtenstein) na sev. od Magenty od Marcalla k Buffaloře; držel přechody přes Kanál Naviglio Grande (vých. od Ticina) divisí Reischachovou ze VII. sboru (Zobel). Mac Mahon asi o 9. hod. narazí u Buffalory na silný odpor a přeruší boj, čekaje, až dojdou posily; císař zatím, obávaje se, aby jeho maršál nebyl napaden velkou přesilou, postoupí s gardovou divisí Mellinetovou na Kanál a zahájí boj o přechody. Přesto, že proti Rakušanům byla v boji jen malá menšina, obává se Gyulai, aby nebyl sevřen se dvou front, a povolá i III. sbor (Schwarzenberg) od Abbiategrassa, zrovna do boku Mellinetova. Situaci pro Franc. již nebezpečnou zachránil Mac Mahon, obnoviv útoky na Buffaloru, a divise Vinoy z III. shoru, jež zrychleným pochodem dospěla na bojiště a odrazila obchvat III. rak. sboru. Gyulai ustoupí od Kanálu; zesílený Mac Mahon obsadí Buffaloru a když dojdou k večeru na sev. i Sardové, vezme Gallase do dvojí palby: ze sev. od Marcalla a ze záp. od Buffalory. Gallas považuje se za poražena, ustoupí a hlásí Gyulaiovi, jenž chtěl 5. VI. obnovit boj s nově došlými posilami, že I. a II. sbor nebudou už schopny boje. Gyulai, jemuž jeho šéf štábu Kuhn neradil zrovna dobře, ztratí odvahu a nařídí ústup celé armády až za Mincio (5.—21. VI.) do prostoru pevnostního čtyřúhelníku Peschiera—Mantova—Legnago—Verona. Zbaven za to velitelství; císař Frant. Josef sám (s pol. zbrojmistrem Hessem jako náčelníkem štábu) převezme velitelství; vojsko zesíleno na 300.000 mužů, z nichž na bojišti byly 2 armády: 1. (hr. Wimpffen, sb. III., IX. a XI.) a 2. (hr. Schlick, sb. I., V., VII. a VIII.); sb. II. (Jelačić) ponechán u Mantovy jako ochrana proti V. franc. sb. a ostatní v Tyrolsku a pevnostech. Obě armády po dlouhých úvahách o útoku či obraně postoupí 23. před Mincio, aby se utkaly s Francouzi, a zaujmou 24. v počtu asi 170.000 možů pevné postavení na čáře San Martino (VIII. sb., Benedek), Solferino (V. sb. Stadion), Cavriano (I. sb.), Guidizzolo (III. sb.), Rebecco (IX. sb. Schaffgotsche). Středem postavení bylo Solferino, ležící v hornatině,

kterou měla hájit 2. armáda, zatím co 1., v rovině, měla provésti obchvat od jihu; VII. a XI. sbor stály v druhém sledu. Francouzi přitáhnou však v široké sestavě, na levém křídle Sardové, ve středu I. sbor a garda, napravo II., IV. a část III. sboru; jejich útoky, podporované výborným dělostřelectvem od Medole, na střed rak. postavení jsou tak silné, že Solferino padne a hrozí průlom celého bitevního postavení; levá rak. armáda (Wimpffen) pak nedovede na rovině manévrovat a zasadit včas XI. sbor k obchvatu. Rovněž VII. sbor zůstane nevyužit. Naproti tomu Benedek odrazí všecky sardské útoky u S. Martino. Ježto Wimpffen ke 4. hod. zahájil ústup a umožnil tím nepříteli manévrovati od jihu v rovném terénu, bylo nutno i 2. armádu vzíti zpět. Ústup se dál pak v dobrém pořádku přes Veronu do Benátska. Po porážce solferinské konečně i Prusko se pohnulo a nařídilo všeobecnou mobilisaci. To přimělo Napoléona, že — za zády Viktora Emanuela — navrhl jednati o příměří, jež smluveno 8. VII. a vedlo 11. VII. k předběžnému míru ve Villefranca, jenž pak definitivně uzavřen v Curychu 10. XI. Sardinie získala Lombardsko (mimo Mantovu a Peschieru), Rakousko však podrželo Benátsko; Napoléon nechtěl, aby nová italská říše byla příliš zesílena. — Literatura: Rak. gen. štáb: Der Krieg von 1859 in Italien (1872—76); ital. gen. štáb: La guerra del 1859 per l'indipendenza d'Italia (1910).

Francouzsko-španělská válka r. 1823 Napoléon I. a Rusko (dějiny).

Francouzsko-španělská válka r. 1823 povstala ze zakročení Francie proti liberální revoluci ve Španělsku. Po pádu Napoléonově zrušil Ferdinand VII. konstituci z r. 1812, což však vzbudilo odpor, zejm. v armádě, jenž vyvrcholil v tom, že pluk. Rafael del Riego, ústavu znovu prohlásil v Cadizu 1. I. 1820. Proti tomu se postavilo duchovenstvo (P. Merino) a vznikla občanská válka, v níž liberálové podrželi vrch; Ferdinand žádal tudíž Francii o pomoc k obnově absolutismu. Vévoda Angoulêmský vyslán se 100.000 Francouzi do Španěl (dub. 1823), obsadil 19. V. Madrid a dobyl 29. IX. Cadizu; 1. X. král Ferdinand obnovil absolutismus. Odbojná města se poddala Francouzům.

Francouzský Sudán (Soudan Français), kolonie ve Francouzské Západní Africe, 923.500 km², 2,561.515 ob. (z toho 1255 Evropanů, z nichž 1028 Francouzů). Obsahuje horní poříčí Senegalu, území v oblouku Nigeru. O útvaru země ↗ hesla: Sénegal, Niger, Sahara. Ob. tvoří kmeny berbersky mluvící (Kabylové, Tuaregové), na jihu sudánští negři (Bambara, Mandingo). Domorodci pěstují kukuřici, rýži, bavlnu, sezam, proso, zpracovávají kůže, kovy, jsou dovední tkalci. Dovoz činil 1923: 31 mil. fr., vývoz 4 mil. fr. Vyváží se dobytek, kaučuk, guma, kůže a vlna. Spojení mezi Senegalem a Nigerem obstarává železnice Kayes—Kulikoro. Státní rozpočet činí 20 mil. fr. Hl. m. jest Kuluba. Důležitá města jsou: Bammako, Thiés, Kayes, Segu, Timbuktu a Djenne. — 1904 byla utvořena kolonie Horní Senegal-Niger z býv. territorií Senegambie a Niger. Od 1920 nazývá se F. S. — Lit.: Desplagnes: Le Plateau Central-Nigérien, une mission archéologique et ethnographique au Soudan Français (1907); Augiéras: Le Sahara Occidentale (1919).

Francova Lhota, o. na M., okr. Uherský Brod, 1300 ob. č.; 5 mlýnů.

Francovka, tekutina, mající 50—60% alkoholu a různě aromatisovaná, sloužící v lékařství k mazání svalů a kloubů. Ve Francii z vína připravovaný destilát, hl. v krajině Charente.

Francs-archers (svobodní lučištníci), miliční pěchota, zřízená Karlem VII. ve Francii r. 1448 v obcích, vyzbrojená na obecní útraty a osvobozená od daní (mimo vojenské a dávku ze soli), organisovaná v setniny a za války placená. Ježto se neosvědčili, znovu organisováni Ludvíkem XI., ale s nevalným výsledkem; zanikli koncem XV. stol.

Francqui Lucien (* 1863), belg. cestovatel po Africe. Prozkoumal r. 1885 belg. Kongo a zúčastnil se výpravy do Kotangy.

Francs-tireurs (svobodní střelci), nepravidelná vojska franc., vytvořená ponejprv za Napoléona I. v tažení r. 1814 ve Francii; pak znovu maršálem Nielem 1867. Bylo jich hojně užito ve válce 1870—71, hl. k rušení nepřátelských komunikací; byli též organisováni ve větší celky (Garibaldovci a j.). Celkem se neosvědčili. Mírovou konferencí v Haagu povoleni, ale za podmínek, že musí míti odpovědného velitele, odznak svrchovanosti státu, pro nějž bojují, užívati dovolených zbraní a zachovávati pravidla a zvyklosti válečné. R. 1914 Němci belgické f.-t. považovali často za ozbrojené civilisty a trestali je smrtí.

Francucci, ital. malíř, ↗ Imola.

Franěk Emanuel (* 1828 v Žebráce), knihtiskař v Praze.

Franěk František (1837—1914), český homiletik, farář v Nezabudicích; psal do

Posvátné kazatelny (1866—1893). Literatura: Podlaha, Bibl. 2180.

Franěk Václav (1846—1916), český ped. spisovatel a řed. měšťan. školy v Praze-XII. Autor četných spisů o metodice vyučování.

Frangepan, římská rodina, z níž se odvozuje chorvatský rod šlechticů modruško-senjských. ↘ Frankopan.

Frangeš-Mihanović Robert (* 2. X. 1872 ve Srěmské Mitrovici), chorvatský sochař, žák A. Rodina, profesor záhřebské Umetničke akademije; byl sekretářem Prvního Jihoslov. Uměl. Sdružení Lada, zasloužil se o bělehrad. výstavu chorvatských umělců na oslavu korunovace krále Petra. Vystavoval z Záhřebě, Paříži, Kodani, Petrohradě. Některé plakety a medaile zakoupeny pro pařížský Luxembourg.

Frangeš Otto, PhDr., ing. (* 5. IV. 1870 ve Srěmské Mitrovici); po odb. byrokrat. karieře v Rakousku stal se řádným profesorem na zemědělsko-lesnické fakultě záhřebské university r. 1921. Neustále se zajímal o otázky agrárně politické, napsal v časopisech domácích i cizích mnoho odborných článků a vydal několik samostatných prací chorvatsky i německy. Je odborně činný i veřejně.

Frangipan, Frangepan, ↘ Frankopan.

Frangula ↘ Krušina.

Frangulin, $C_{21}H_{20}O_9$, heteroglykosid, obsažený v kůře krušiny (Frangula alnus). Jeho rozkladem tvoří se emodin (↘).

Franche-Comté (fraňš-koňté), svobodné hrabství burgundské, dříve francouzská provincie s hl. m. Dôle. Za Římanů byla to provincie Maxima Sequanorum, v 5. stol. náležela říši burgundské a později francké, od 887 k nové říši Burgundia transjurana, od 1156 Friedrichu I., od 1248 hrabatům Châlonským, 1316—22 koruně francouzské, 1361 Margaretě Flanderské a 1363 Filipovi Smělému, zakladateli vévodství burgundského; 1493 Maxmilianovi I. a od 1555 španělským Habsburkům; 1674 Ludvíku XIV. a 1678 připojena k Francii.

Franchet d'Esperey Louis Félix Marie François (* 1856), franc. maršál; sloužil u pěchoty v koloniích, od 1908 gen.; bojoval 1913 v Marokku, na poč. světové války velit. I. sboru 5. armády Laurezacovy, jehož vystřídal ve velitelství 29. 8. 1914. Zúčastnil se bitvy na Marně vynikajícím způsobem, přinutiv 2. něm. arm. (Bülowovu) k ústupu, což zavdalo podnět k ústupu všech němec. armád. 1915 velit. severní, 1916 velit. střední skupiny arm., od června 1918 vrchní velit. východní arm. v Soluni. Přejav plán svého předchůdce Guillaumata se zákl. myšlenkou srb. gen. Mišiće, připravil a provedl 15. X. 1918 operaci u Dobropolje, jež skončila ve 14 dnech úplným vítězstvím spojenců proti Bulharsku a koncem října též proti rak.-němec. vojskům v Srbsku, v lednu 1919 zajal v Uhrách maršála Mackensena a velel pak spojencům za okupace Turecka. Po válce členem nejvyšší válečné rady, od 1921 maršál.

Franchise (franšíz), upřímnost, prostomyslnost, zproštění neb osvobození od vydání (při celní prohlídce). Certificat de f. = průkaz osvobození od cla; F. = neodpovědnost za škody námořní. — V Anglii f. (frančíz nebo frančajz) znamená též volební a občanské právo.

Frank, mincovní jednotka měny francouzské, belgické a švýcarské a název zl. mincí již od stol. 14. 1 frank se dělí na 100 centimů. Nynější kurs asi 132 Kč za 100 fr. — Ve Francii byla znovu zavedena r. 1796, resp. minc. zákonem z r. 1803.

Frank Antonín (* 1813), sochař v Praze od r. 1845, žák Platzerův.

Frank August, český evang. spisovatel z počátku 18. stol. Vydal: Cestu víry ev. křesťana a Pět otázek (1722 v Žitavě) od Jindř. Milde, jež i přeložil.

Frank Bruno (* 1887), něm. spisovatel, píše romány, novely a divadelní hry.

Frank Felix, JUDr. (* 1876), rak. politik; za svět. války byl jako auditor pověřen výslechem českých lidí (↘ Machar: Kriminál), po převratu poslancem strany velkoněmecké, vicekancléř v Seipelově kabinetu a od r. 1929 vyslancem v Berlíně. Propagátor připojení Rak. k Německu.

Frank Jakub (vlastně Jankiew Lejkowicz), (1726—1791), zakladatel židovské mystické sekty frankistů; vydával se za znovuzrozeného messiáše.

Frank Josip, JUDr. (1844—1911), chorv. advokát, politik, záhřebský komunální pracovník a poslanec; nejprve politicky nezávislý, pak vůdčí člen „Stranke prava", naoko radikální, ve skutečnosti kompromisně oportunní. Zabýval se hlavně finančními vztahy Chorvatska k Uhrám. Od svého onemocnění r. 1909 ztratil politický vliv.

Frank (Franck) Krištof (* 1787 v Chebu, † 1822 ve Vídni), malíř portretů; studoval na pražské akademii.

Frank Leonhard (* 1882), něm. spisovatel, napsal romány: Die Ursache, Der Bürger a j.

Frank Liborius, rytíř (* 1848), rak.-uh. generál; na počátku svět. války velit. 5. armády, s níž obsadil 2. XII. 1914 Běle-

hrad, musil jej však při srbské protiofensivě 14. XII. zase vykliditi, pročež zbaven velitelství.

Frank Ludwig, JUDr. (* 1874), něm. soc.-dem. politik a vůdce t. zv. revisionistů. Advokát v Mannheimu. R. 1907 zvolen říšským poslancem, kteroužto funkci dosud zastává.

Frank Oskar, pseud. K. H. Hilara.

Franke Emil, PhDr. (* 1880), univ. bibliotékář a český politik. Pracoval hl. v indické filologii a filosofii, jakož i v oboru soc. věd. Spoluredaktor České Demokracie, spolutvůrce nového programu strany čsl. soc. a od r. 1918 poslanec N. S. Byl ministrem železnic ve vládě Tusarově, pak správce min. pošt, od r. 1929 opětně min. pošt.

Fraenkel Ernst, PhDr. (* 1881 v Berlíně), ř. profesor univ. v Kielu. Sp.: Griechische Denominativa (1906), Geschichte der griech. Nomina agentis (1910), Baltoslavica (1921), Syntax der litauischen Kasus (1928), Indogerm. Eigennahmen (1922).

Frankenberger Otakar, JUDr. (* 1884), min. rada v min. zemědělství. Zabýval se otázkami zemědělskými. Sp.: Scelování pozemků (1913) a Agrarismus (1923) a mimo to napsal první velký kritický spis o husitském válečnictví, se správným, moderním oceněním strategie i taktiky husitské pod názvem: Naše velká armáda (1921, 3 díly).

Frankenberger Otakar, MUDr. (1852—1922), prof. čes. univ. v Praze. Dosáhl hodnosti doktorské 1876. R. 1903 jmenován m. prof. laryngologie na č. univ. Karlově a od r. 1906 vedl ústav pro choroby hltanové. Napsal množství pojednání, studií, článků a rozprav atd. v Čas. čes. lékařů, v Rozpravách Č. Ak. a j. Byl horlivě činným v životě vědeckém a spolkovém, zvláště sokolském. R. 1901—4 zvolen presidentem lékař. komory a předsedou její české sekce.

Frankenberger Zdeněk, MUDr. (* 1892), prof. histologie a embryologie na Komen. univ. v Bratislavě. Odborný spisovatel.

Frankenhammer, ob. v Č., okr. Kraslice, 496 ob. n.; výroba hud. nástrojů a krajek.

Znak města Frankfurtu n. Moh.

Frankfurt nad Mohanem, město v záp. Německu, 461.849 ob., ⅔ evangel., 30.000 Židů; 91 m n. m., na 50° 7′ sev. šířky a 8° 41′ vých. délky, po obou březích Mohanu v úrodných rovinách; má příznivé podnebí. Město se skládá ze dvou částí, staré a nové. Město má devět mostů a jeden starý most mohanský ze XIV. stol. Četné pomníky zdobí náměstí. Z kostelů nejcennější je katol. got. dóm s 95 m vys. věží, založ. cís. Ludvíkem r. 870. F. je město průmyslové; vede skvělý obchod s cizinou a je nejznámější evropské bursovní město. Má několik nádraží a dva přístavy, několik gymnasií, universitu a obchodní školy. Velká zoologická a palmová zahrada.

Znak města Frankfurtu n. O.

Frankfurt nad Odrou, město, ležící z větší části na levém břehu Odry, 70.725 ponejvíce katol. obyv., pozůstává ze starého a nového města; má četné kostely, výstavné budovy, musea, knihovny a pomníky. Je městem průmyslovým; vede obchod hlavně vínem a dřívím; má přístav a v jeho blízkosti jsou doly na hnědé uhlí.

Frankfurter Zeitung, něm. demokrat. obchodní časopis, založený r. 1856 Leopoldem Sonnemannem.

Frankfurter gelehrte Anzeigen, kritický časopis, vznikl r. 1772; příspěvky do něho zasílal i Goethe, Merck, Schlosser a j.

Frankfurter Journal (žurnál), jeden z nejstarších německých časopisů; po prvé vyšel r. 1670, ovšem pod jiným titulem (Die holländischen Progressen).

Frankfurtská čerň, vyžíháním hnědého uhlí, dále vinných kvasnic nebo vinného mláta a pod. připravované a v tiskařství používané barvivo. Druhy: jádrová čerň připravuje se z pecek plodů, korková čerň z korkových odpadků.

Frankfurtský parlament, ústavodárný sněm revoluční, sešel se ve Frankfurtě n. Moh. po rozsáhlých a namnoze i bouřlivých přípravách 18. V. 1848. Skládal se z volených zástupců, kteří měli vypracovati ústavu pro nové svobodné Německo, jež mělo zahrnovati i rak. země alpské a země koruny čes. (Proti této myšlence důrazně vystoupil za Čechy ○↘ Palacký svým památným listem do Frankfurtu z 11. IV. 1848, takže čes. okresy nevyslaly svých zástupců.) Parlament především vytvořil zatímní ústřední vládu v čele s říš. správcem (stal se jím rak. arcikníže Jan), který jmenoval min. parlamentu odpovědné. Tím nahrazena stará spolková rada, zřízená r. 1815. Věc ta ovšem byla, třebas se souhlasem spolkových vlád, jen více méně formálním aktem, neboť

zatímní vláda neměla vl. moci výkonné, neměla důchodů ani vojska. Bezmocnost ta se ukázala v otázce šlesvicko-holštýnské. Pokud se týče vlastní práce ústavodárné vypracoval parlament skutečně ústavu přes dosti značné obtíže, jež mu počaly činiti zejm. od poč. r. 1849 spolkové vlády (hlavně Rak. a Prusko), vzpamatovavší se zatím z překvapení způsobeného prvými výbuchy revoluč. Rak. důrazně se vyslovilo proti velkoněmecké myšlence, neboť chtělo si i nadále zachovati vliv ve spolkovém státě něm. jako celek. Tím strana velkoněmecká poražena a po přijetí nové ústavy 27. III. 1849 zvolen za císaře něm. pruský král Fridrich Vilém IV. Tento sice volbu nepřijal, ale Rak. přes to odvolalo své zástupce z Frankfurtu, což následovalo i Prusko a jiné něm. státy. Ve Frankfurtě zůstala skupina demokratů a republikánů, která se pokusila v květnu a červnu o revoluč. bouře, jež však potlačeny, načež německé státy pod tlakem Rak. se vrátily ke staré radě spolkové. Tak snaha po novém Německu ztroskotala, zanechala však v širokých vrstvách požadavek národní jednoty a občan. práv. Lit. Biedermann K.: Das erste deutsche Parlament, Breslau 1898. R. Maršan: Čechové a Němci r. 1848 a boj o Frankfurt, Praha 1898. Tobolka: Čes. otázka v jednáních f-ého p-u 1848, Časopis Matice Mor., 1906.

Franskiljons (franc. Fransquillons), flámský název dřívějš. obyvatelů Flámska; v Alsasku-Lotrinsku tak nazývají přívržence Francouzů.

Franklin (frenklin) Benjamin (* 1706 v Bostonu, † 1790 ve Filadelfii), severoamerický státník, spisovatel a učenec; proslavil se svými objevy ve fysice; zejm. v oboru elektřiny (⚲ hromosvod). Z jeho politických a naučných spisů překládali J. Hýbl, J. Jungmann, Edm. Kaizl.

Franklin-Bouillon (franklén bujón) Henry (* 1870 v Anglii), franc. politik, bývalý žurnalista, později radikál. social. poslanec; r. 1921 uzavřel v Ankaře smlouvu s Kemalem pašou.

Franklin Sir John (1786—1847), angl. mořeplavec; podnikl četné plavby a výpravy k severnímu pobřeží Ameriky. R. 1845 zamrzl s lodí Erebus a Terror na výpravě k sever. pólu. Mnoho záchranných výprav bylo za nezvěstnými vysláno, ale marně.

Franklinit, nerost, podobá se magnetovci, obsahuje však 16—22% kysličníku zinečnatého a až 10% kysličníku manganatého. Železově černý, kovově lesklý, neprůhledný, slabě magnetický, t = 6 až 6.5, krystaluje v osmistěnech; zpracuje se na zinek a železo.

Franklinova deska, skleněná deska, polepená staniolem, který nesahá však úplně na kraj. Slouží jako kondensátor.

Franklinova trubice, ⚲ vření.

Franko ⚲ franco.

Franko, pseud. Frant. Košáka.

Ivan Franko.

Franko Ivan (1856—1916), ukrajinský básník, spisovatel a učenec, býv. člen-dopisovatel Národop. Společnosti českoslov. v Praze. F. má zásluhu na probuzení ukrajinského pracujícího lidu v Haliči. Mnoho beletristických spisů F. přel. jest do č., na př. Boa constrictor, Na dně, Haličské obrázky, Manipulantka a j. novely, Ukradené štěstí. Do ukrajinštiny F. přel. sbírku básní K. Havlíčka-Borovského a věnoval ji prof. T. G. Masarykovi (1901).

Franko, dva často spolu zaměňovaní teoretikové ze 13. stol. v mensurální hudbě; F. pařížský (starší) a F. kolínský.

Frankofil (franc.-řec.), přítel, milovník Francouzů a všeho francouzského.

Frankopan Franjo, arcibiskup, učený františkán a řečník v 16. stol., ministr Jana Zápotockého; vypracoval též jeho smír s Ferdinandem ve Varaždíně 1537. Zanechal lat. dopisy a řeč z r. 1541 v Ratiboru ad caesarem, electores et principes Germaniae.

Frankopan Franjo, kníže slunjský v 16. stol., v letech 1567—1572 bán chorvatsko-dalmatsko-slavonský, bojovník s Turky, zvaný „Mač i štit ostataka Ilirije". † 2. XII. 1572 ve Varaždíně, na cestě na Moravu pro nevěstu.

Frankopan Franjo Krsto (* 1643—1671), syn Vuka Krsta Fr., poslední rodu, bojovník a vlastenec chorvatský. Se Zrinským bojoval proti Turkům u Jurjevih Stijena (1663). Rozhořčen něm. násilím v Chorvatsku, účastnil se Zrinského spiknutí proti Leopoldu II. a byl spolu se Z. popraven 1671 ve Víd. Nov. Městě. Seznal podrobně italskou kulturu a v duchu ital. poesie sestavil svoji pěknou a upřímnou sbírku intimních veršů „Fartlic".

Frankopan Krsto, (* asi 1482, † 27. IX. 1527 raněn u Varaždína), chorvatský šlechtic, syn Bernardina Frankopana Modružského, slavný chorvatský bojovník ve službách Maxmilianových, císaře Karla (od něhož obdržel titul kapitána z Raspa a Krasu). 1524 nabídl své služby Ludvíku II. proti Turkům a na jaře příštího roku osvobodil pevnost Jajce v Bosně. Po katastrofě u Mohače postavila si ho chorvatská a slavonská šlechta v čelo

na sněmu v Koprivnici. Frankopan se přidal v nastalých bojích k Janu Zapolskému a v tažení proti Ferdinandovi byl raněn smrtelně u Varaždína.

Krsto Frankopan.

Frankopan Nikola (konec 14.—15. stol.), bán chorvatsko-dalmatský (1426—1432), bohatý, mocný šlechtic, spřízněný i s králem Zikmundem. Jako přivrženec jeho měl mnohé nepříjemnosti s Ladislavem Neapolským a Benátčany na svých statcích. 1430 navštívil papeže Martina V., který mu potvrdil původ od římských Frangepanů a dal mu erb s dvěma zlatými lvy, lámajícími dva chleby.

Frankopan Nikola (1584—1647), kníže tržačský, bán chorvatsko-dalmatsko-slavonský (1617—22), syn Gašpara Frankopana. Držel Boziljev a Novi ve Vinodolu. 1617 jmenován bánem chorvatským, ale vzdal se úřadu 18. VIII. 1622 pro neshody se šlechtou. Podporoval štědře kulturní snahy a podniky. Z odkazu založeno „Frangepaneum" pro studenty.

Frankopan Vuk Krsto Tržački (* asi 1578, † 1652), generál chorvatské krajiny. Od mlada dělal vojenskou kariéru pod Ferdinandem II. R. 1626 stal se generálem a velitelem celé chorvatské a přímořské krajiny, jediný z Chorvatů. V té hodnosti se vyznamenal v bojích s Turky, spolu se syny Gašparem a Jurajem, i zetěm (chotěm Kateřiny) Zrinjským.

Franková měna zavedena byla v zemích t. zv. latinské mincovní jednoty (1865), a sice ve Francii, Švýcarech a Belgii, r. 1868 přistoupilo Řecko. Týž měnový systém zavedla pak Italie, Rumunsko, Španěly a Srbsko, kde ovšem se minc. jednotka různě nazývá (lira, pesetta, lev, drachma, dinár). ☞ latinská mincovní unie.

Frankovati (z ital.), znamená vyplatiti předem; při zasílání pošt. zásilky zaplatiti porto, aby příjemce ho již neplatil.

Frankové, germánský národní kmen, usazený ve 3. stol. při dolním a středním toku Rýna. Založili v 5. stol. říši franckou, která pod vedením Chlodviga velmi zkvétala; pak rodinnými nesváry mezi vládnoucími poněkud upadala, ale r. 613 Chlotarem byla opět zachráněna. Největšího rozsahu nabyla říše za panování Karolingů, a to zvláště za syna Pippina Krátkého, Karla Velikého. Po smrti Ludvíka Zbožného r. 843 byla uzavřena smlouva verdunská, jíž říše francká se rozdělila na dva díly: západní — Francii, a východní — Německo.

Frankovská (Kubíčková) Anna (1845—1906), čes. herečka, choť násled., v letech 1868—73 členem Prozatím. divadla, předtím od r. 1862 u venk. společností (Zöllnerovy a Švandovy).

Frankovský (Franěk) Josef (1840—1901), čes. herec, po řadu let (1860—69) u venk. společ., pak až do r. 1889 členem Prozatímního, později Nár. div. v Praze. Spolu s F. F. Šamberkem a J. Mošnou patřil k trojici komiků velké popularity a obliby v době rozkvětu franc. klas. operety a frašky.

Frankowski Eugenjusz (1884), etnolog, profesor univers. v Poznani. Pracoval hl. o národopise španělském. Sp.: Los signos quemados y esquilados sobre los animales de y palafitos (1918), Estelas discoideas de la Peninsula Iberica (1920) a j.

Frankowski Karol (1795—1846), pol. spisovatel. Sp.: Paris de juillet à mars 1837. Moje wędrówki po obczyźnie.

Frankštát, o. na M., okr. Šumperk; 2306 ob. (161 čs.); továrna na hliněné zboží, kamna, cívky, plet. zboží, pila, cihelna, cementárna, mlýn.

Fransecky Eduard Friedrich von (1807—1890), něm. gen., od r. 1844 v gen. štábu; prodělal tažení 1848 v Šlesviku a 1866 v Čechách, kde v čele 7. divise 3. VII. hrdinně hájil Svibského lesa a přispěl tím značně ke konečnému vítězství u Hradce Králové (☞). R. 1870 velitelem II. sboru, s nímž rozhodl 18. VIII. bitvu u Gravelotte—St. Privat, zabránil jako velitel armád. oddílu výpadu z Paříže (2. XII.) a koncem ledna přispěl značně ke kapitulaci Bourbakiho armády. 1879—1882 guvernér Berlína. Sp.: Denkwürdigkeiten, vyd. v. Bremen (1901).

Franta Bohuslav, JUDr. (1861—1928), zemský sekční šéf v. v., Praha. V r. 1911 byl zvolen na říšskou radu do Vídně. Za války byl jedním z prvních, kteří ve Švýcarsku jednali o samostatný český stát. V r. 1917 byl na jeho podnět vydán zákon „lex Franta". Hlavní jeho činnost byla v Maffii. Po válce zvolen Nár. shromážděním předsedou zemského výboru, pak senátorem.

Franta František Josef (1841—98), řed. škol v Suchdole a topograf. spisovatel.

Franta Jan (1705—1742), malíř v Praze.

Franta Jaroslav, MUDr. (* 1865), lékař, odbor. spisovatel v porodnictví.

Franta-Šumavský Josef (1796—1856), český spisovatel. Učil češtině na různých učelištích a školách; napsal četné učebnice jaz. českého, slovníky, různé básně,

satiry, povídky atd. Redig. Časopisy Čechoslav a Posla z Budče. Pseud. Franta Vrantovič nebo Vrantevič.

Franta Václav (* na poč. XVI. věku v Plzni, † 1581), český bohoslovec katolický, 1567 kanovník kapituly Svatovítské v Praze, proslul kázáními, jež vzbuzovala pozornost i u jinověrců. Lit.: Borový, Brus 1873.

Franta Zdeněk (* 1868), zem. šk. insp. a překladatel z angličtiny.

František (lat. Franciscus, franc. François, fraňsoa, ital. Francesco, frančesko, špan. Francisco, franzisko), muž. křestní jméno; knížata tohoto jména: 1. Ve Francii F. I. (1494—1547), král francouz., syn Karla Orléanského a Luisy Savoyské; vedl války s Němci. Za jeho panování vzkvétalo umění; dal vystavěti Louvre a zámek Fontainebleau, je však znám jako krvavý pronasledovatel protestantů (1540 edikt fontainebleauský).

2. F. II. (1544—1560), král francouzský, syn Jindřicha II. a Kateřiny Medičejské. Manžel Marie Stuartovny skotské; války vedené mezi protest. Bourbony a katolickými Guisy vyčerpaly úplně zemi za jeho panování.

3. F. IV. (1779—1846), vévoda modenský, syn arciknížete Ferdinanda.

4. F. V. (1819—1875), vévoda modenský.

5. F. Karel (1802—1878), arcikníže rakouský.

6. F. Josef I. (1830—1916), císař rakouský a král uherský. R. 1848 stal se císařem rakouským a králem uherským i českým; 1854 oženil se s bavorskou princeznou Alžbětou. R. 1867 byl korunován na krále uherského. R. 1879 uzavřel trojspolek s Německem a Italií. Ke konci svého života byl osudem krutě postižen a to jednak smrtí svého syna, korunního prince Rudolfa (30. I. 1889) a zavražděním své ženy Alžběty (10. IX. 1898). K národům slovanským choval se nepřátelsky. Za jeho vlády počala svět. válka.

7. F. Ferdinand d'Este (* 1863 ve Štyrském Hradci, zavražděn 28. června 1914 v Sarajevě). Po smrti korunního prince Rudolfa a svého otce, arciknížete Karla Ludvíka, byl prohlášen následníkem trůnu. R. 1900 vstoupil v morgan. sňatek s hrab. Žofií Chotkovou, pozd. vév. z Hohenbergu, kterýžto titul mají i děti z tohoto manželství. Byl všeobecně znám svojí lakotou, bigotností, rozhodně něm. smýšlením a svým nepřátelstvím k Maďarům.

8. F. Josef Otto (* 1912), arcikníže rak. a uherský, syn posledního rakouského císaře Karla I. a jeho manželky Zity.

9. F. II. Maria Leopold (8136—94), král sicilský, jediný syn z prvého manželství krále Ferdinanda II.

10. F. z Assisi Maria Ferdinand (1822—1902), král španělský, choť královny Isabely II., duševně i tělesně slabý.

11. F. Albert (1598—1642), princ saskolauenburský, důvěrník Albrechta Valdštejna.

František Pražský († kol. r. 1562), kanovník, probošt pražský a kronikář český 14. st. Jest jedním z pokračovatelů Kosmových a zpracoval hlavně dobu krále Jana Lucemburského. Jeho kronika byla vydána mnohokráte, kritické vydání v Pramenech dějin českých IV. (vydal J. Emler 1884). Lit.: Zíbrt, Bibl. Čes. Hist. II. č. 1738.

František z Assisi (* 1182 v Assisi, † 1226), křesť. svatý (svátek 4. října), zakladatel řádu Františkánů; kázal v Egyptě a Syrii; r. 1224 měl na hoře Alvernu vidění ukřižovaného Krista, a na důkaz tohoto zjevení zůstala mu stigmata.

František Saleský (1567—1622), křesť. svatý, biskup ženevský; r. 1618 založil spolu s paní de Chantal ženský řád. Svátek 29. ledna.

Františka Josefa země, skupina arktických ostrovů na severovýchod od Špicberků; mezi 80 a 82° s. š.; má asi 60 větších a menších ostrůvků; podnebí je pro Evropana nepříznivé, země má však velmi bohatou faunu; byla objevena rakousko-uher. výpravou, vedenou Payerem a Weyprechtem; také Nansen tu r. 1895—96 přezimoval.

Františkáni (fratres minores, menší bratří, též serafičtí, bosáci a šedí bratří), nejstarší a nejrozšířenější žebravý řád, pojmenovaný po sv. Frant. z Assisi. Pravidla řehole byla sepsána papežem Honoriem III. Později vznikly v řádě spory mezi stranou mírnější a přísnější. První měla za vůdce Eliáše z Cortony, druhá Antonína z Padovy a Caesarina ze Špýru. Horlivým stoupencem strany přísnější byl Johannes Olivi (lidem nazýváni byli fraticelové); ačkoliv byl proti nim veden urputný boj, nebylo možno je potlačiti. Samotný papež Coelestin V. jim nadržoval. R. 1322 vystoupil proti nim papež Jan XXIII. Od r. 1517 byli rozděleni na observantisty a konventualisty. Druhý řád sv. Frant. jsou Klaristi, a třetí se zovou Terciáři.

Františkánský znak.

Františkov, o. v Č., okr. Liberec, 2388 ob. (488 čs.); chem. tov., výroba kartonáže, mech. tkalcovna.

Františkovy Lázně, m. v Č., okr. Cheb, 3141 ob. (210 čs.); posádkové velitelství, vojenký lázeňský léčebný ústav. Lázně známy od r. 1502. Kyselka rozesílána od r. 1629. V r. 1708 otevřen první lázeňský dům. V r. 1775 zvelebil lázně dr. Adler. Od r. 1850 samostatnou obcí. V r. 1866 staly se lázně městem. V r. 1927 největší návštěva hostů (17.026).

Františkův průplav (Bačský průplav), největší kanál v Jugoslavii, 123 km dlouhý, 18 m široký, 2 m hluboký, spojuje Dunaj s Tisou a zkracuje plavbu o 152 km. Byl postaven 1793—1801.

Františky, o. v Č., okr. Vysoké Mýto, 541 ob. čs.

Frantova práva, zábavné čtení, jež v polovici XVI. věku hojně se čítalo a bylo v Praze Melantrichem přetiskováno. Nově vydal Č. Zíbrt (1894). Lit.: Jireček, Ruk. I. 199.

Franul de Vajsenturn, ↘ Franul de Weissenthurn.

Franul de Weisenthurn Vincenc (1771—1817), slovin. gramatik, advokát terstský, inspektor srbsko-illyrské priv. školy. Pro Italy upravil s pomocí Vodnikovou podle Kopitara Saggio grammaticale italiano-cragnolino, Trieste, 1811 a připojil slovinsko-ital. slovník. Lit.: Briefwechsel Dobrovský-Kopitar (1885) 796 Jereb, Ljublj. Zvon, 1892, 34, 237.

Fraňo Jozef, pseud. Fr. J. Strakoviče.

Franz Julius (1847—1913), ředitel hvězdárny ve Vratislavi.

Franz Karel, MUDr. (* 18. III. 1864 v Rosicích u Brna), gen. zdrav. služby, docent Karlovy univers. a redaktor Voj. zdrav. listů. Sp.: Tuberkulin v diagnostice tuberkulosy, O podstatě evropské chylurie a četné práce z oboru tuberkulosy v Čas. lékařů a Voj. zdrav. listech, Dějiny divisní nemocnice atd. Předseda voj. por. sboru a organisátor boje proti tuberkulose v čsl. armádě.

Franza Petr (* asi 1797, † 1837), mědirytec a obchodník rytinami v Praze I.

Franzén Frans. Mikael (1772—1847), finsko-švédský básník, člen švéd. akademie, pozd. biskup hernösandský. Napsal básně Skaldestycken.

Franzefus, hra v karty ve dvou; každý hráč obdrží devět karet, devatenáctá je trumf; ostatní karty se na ni položí a po každém bodu si vezme každý hráč jednu kartu. Největší trumf je jas = u obyč. karet svršek, u pikových spodek. Kdo docílí první 501 bodů, vyhrává.

Franzensfeste (ital. Fortezza), it. pevnost v již. Tyrolsku, na již. východu „Brixener Klause", vybudována 1833—1838; hájí od jihu příchod k Brenneru; železniční závírka trati Brenner—Verona.

Franzl Karel, JUDr. (* 1881), býv. redaktor Nár. Listů, nyní řed. Českosl. Kompasu.

Frappantní (fr.), překvapující, neočekávaný; nápadný, vystihující, vzbuzující pozornost; frappovati, překvapovati, též zchlazovati víno ledem.

Frascati, m. v ital. provincii Roma, 9736 ob., 322 m n. m. na Albánských horách, sídlo biskupa. Má krásné vily z 16. a 17. stol. s velikými zahradami, pěstování vína a oliv. Nad nynějším F. leží zříceniny starého města (Amfiteatr, antický hrad), odkud je překrásná vyhlídka na Apeniny, Campagnu a Řím. Poblíže klášter Grottaferrata. Za starověku nazývalo se F. Tusculum. Lit.: Wells: The Alban Hills (1878).

Fraser (freser) Alexander Campbell (1819—1914), filosof; vydával North British Review a také filosof. spisy Berkeleyovy.

Fraser River (freser rivr), hlavní řeka britské Columbie, 1200 km dlouhá, částečně splavná; rýžuje se v ní zlato; v jejích bohatých vodách žije mnoho lososů.

Frasila, váha; závaží, používané v Zanzibaru a v Habeši.

Frass Jakub, ↘ Stanko Vraz.

Fraška (fr. farce), groteskní veselohra, obyč. hrubšího rázu, mající za účel pouze rozveseliti diváka. Pěstovali ji Molière, Scribe, Nestroy, z našich Štěpánek, Klicpera, Tyl, Šamberk a j.

Fraštačan pseud. Emila Schwarze.

Frate (ital., bratr), mnich; ↘ fra.

Frater (lat., mn. č. fratres), bratr, a to řádový neb klášterní bratr; fratres arvales, bratří arvalští; fratres minores, minoriti; fratres praedicatores, dominikáni; fratres vitae communis, bratří společného života; fratres militae Christi, bratří mečoví.

Fraticelli (fratičeli), lat. fratres de paupere vita, ital. Fraticelli della apinione, členové řádu sv. Františka, ↘ františkáni.

Fratres gaudentes (lat., veselí bratří); rytířský řád, r. 1261 založený, zaniklý v 18. stol.

Fratria (ř.), bratrstvo.

Fratriagium, též freragium, fraternitas, podíl mladších synů (při právu prvorozenství).

Fraucimor (z něm. Frauenzimmer), ve st. 15. oddělená jizba pro ženy a služebné, od 16. až do 18. st. ženská družina vysoké osobnosti; dnes osoba žen. pohlaví, v pohrdavém smyslu.

Fraudator (lat.), podvodník, lhář; fraudace, podvod.

Frauenhofer Josef (1787—1826), něm. fysik; pracoval ve sklářství a optice, kde učinil některé velmi cenné vynálezy (achromatická čočka, dalekohledy a j.).

Frauenlob (Jindřich Míšeňský) (1250—1318), něm. básník. Žil v Mohuči, kde založil slavnou pěveckou školu. Jeho básně trpí však přílišnou učeností. Vydal je (1843) Ettmüller.

Frauenreuth, o. v Č., okr. Cheb, 616 ob. n.; miner. vody, pila.

Frauenstein (Frauwenstein, Frauensteiner) Jiří († 1644), malíř z Drážďan, v Praze III. od r. 1605.

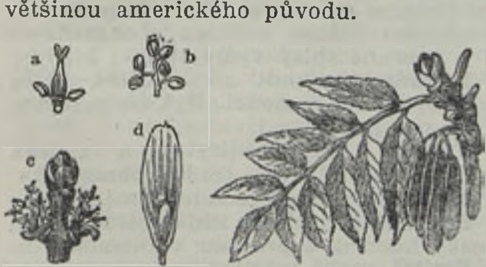
Fraus (lat., lest, oklamání; obejití zákonů; in fraudem legis jednati, obmyslně obejíti zákon; in fraudem creditorum, ke škodě věřitelů, f. optica, optický klam; f. pia, svatá lež.

Fraxinus L., jasan, strom z řádu olivovitých (Oleaceae) s listy vstřícnými, li-

Fraxinus excelsior.

chospeřenými, květy mnohomanželské nebo dvojdomé s plody křídlatými. F. excelsior, strom s bohatou rozložitou korunou, který se u nás pěstuje v sadech a v lesích. Celkem počítáme na 40 druhů většinou amerického původu.

a) květ obojaký, b) samčí květ, c) větévka s květy, d) plod, e) větev s plody.

Fráze (řec.), obrat řeči, způsob řeči; s příhanou věta prázdná, nesmyslná.

Frazeologie, nauka o obratech mluvních některé řeči (česká fr., francouzská fr. atd.). Potom také sbírka podobných obratů.

Frazování, jemný způsob hudebního přednesu, přesně ohraničujícího jednotlivé hudební myšlenky a motivy dynamicky a výrazně.

Frčka Števo, pseud. Ľudovita V. Riznera.

Fredegar Scholasticus (* kolem 600), francký dějepisec; naps. Historica Francorum, až do r. 641.

Fredegunda (franc., fredegond), († 597), francká královna, choť krále Chilpericha I.; dala zavražditi jeho první i druhou manželku, aby se sama stala Ch. ženou.

Fredeman (Vredeman) de Fries, Jan a Pavel. Nizozemští malíři, kteří působili též v Praze za Rudolfa II. Pavel maloval olejovými barvami v l. 1597—99 na stropě letní jizby Jupitera, 4 živly a 12 měsíců a stěny ozdobil ilusivní architekturou tak obratně, že císař několikráte se zmýlil a chtěl projíti namalovaným průchodem. Malby ty byly později zničeny.

Fréderic (frederik) Léon (* 1856 v Bruselu), belg. malíř; hlavní dílo z první periody jeho tvorby je triptychon Les marchands de craie.

Frederikdor, do r. 1873 dánská zlatá mince.

Frederikshavn (dříve Fladstrand), dánské přístavní město v sev. Jutsku, 12.050 ob., na Kattegatu.

Alex. Fredro.

Fredro Alexander, hrabě (1793—1876), polský dramatik, tvůrce polské národní veselohry („Polský Molière“).

Fredro Jan Alexander (1829—1891), syn předchozího, oblíbený polský dramatik.

Fredum (též fredus), v starogermánském právu „smírné“; plat, kterým se zjednával zločinci od obce mír, zločinem pozbytý.

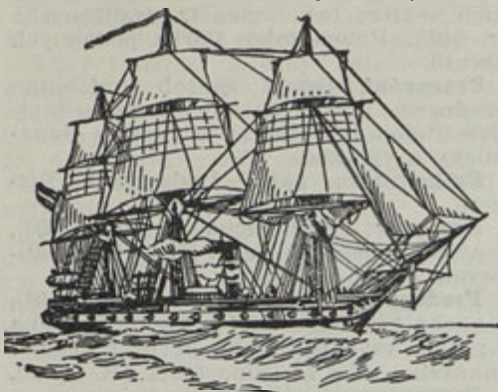
Freeholders (angl., frí hóldrs), v Anglii majitelé svobodných statků; na rozdíl od copyholders, držitelé statků lenních; musili odváděti nejméně 40 sh a měli volební právo.

Free-Church (frí čerč), svobodná církev, ☞ skotská církev.

Free on boord (fré an bórd), zkráceno fob, znamená, že dovozní výdaje za zboží posílané lodí se přičtou na účet zasílatele.

Freesia, ☞ Iridaceae.

Fregata (franc. frégate, angl. frigate), původně každá rychlá loď, i veslová, jíž se hl. užívalo k službě zpravodajské. Za

Fregata.

doby plachet trojstěžňová loď s úplným plachtovím, jednou baterií (26—42 děl), konající službu křižníku, též ve válce proti obchodu. Později parní váleč. loď s děly v kryté palubě (pancéřová f. nebo křižácká f.). Od 1890 se jména f. neužívá.

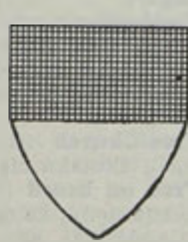
Fregatky (Fregatidae), čeleď a rod (Fregata) veslařů (Steganopodes). Mají opeřený běhák, velmi krátkou plovací blánu, velmi dlouhá špičatá křídla, vidlicovitý ocas a zobák na konci hákovitě sehnutý. Tito ptáci jsou znamenitými letci, zato neplovou. Živí se rybami, na které dorážejí ze vzduchu, hnízdí pospolitě na stromech, skalách nebo na zemi. Jsou dva druhy, fregatka veliká (Fregata aquila L.) a f. malá (F. ariel J. Gd.), rozšířené pouze v trop. mořích.

Fréchette Louis (1839—1908), franc. básník. Sp.: La Voix d'un exile, La légende d'un peuple.

Freiberg, krajské město nad Freiberskou Muldou v Sasku, na dráze Saská Kamenice—Drážďany, 34.519 vesměs ev. ob. Z kostelů vyniká got. dóm z 15. a 16. st. se zlatou fortnou, postavený na místě býv. román. kostela. F. má gymnasium, reálku, školu obch., horní a j. Největší

Znak saského Freibergu.

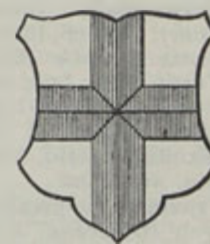
Znak Freiburgského kantonu.

zisk plyne ze stříbrných dolů. F. je město průmyslové; nejrozšířenější je průmysl textilní a chem.

Freiburg, 1. kanton v záp. Švýcarsku, 1675 km², 142.890 ob. (Franc. a Němců); je rozdělen na 7 kantonů; v čele zákonodárného sboru stojí Velká rada a státní rada. Hlav. město je Fribourg (fribúr) při trati Bern—Lausanne; leží z větší části na poloostrově řeky Saony. Má staré visuté mosty. Z kostelů vyniká starý got. kostel sv. Mikuláše, se světoznámými varhanami. Město má univer-

Znak švýcarského Freiburgu.

Znak badenského Freiburgu.

situ, je sídlem biskupa; průmysl i obchod není velký. 2. F. v Badensku leží při trati offenbursko—basilejské. Staré město leží na úpatí Schloßberku. Z kostelů nejcennější je arcibiskup. kathedrála (Münster), z ostatních budov arcivévod. palác, stará radnice a divadlo. F. má universitu, gymnasium a průmyslové školy. Z průmyslu nejrozšířenější je textilní.

Freiburské Alpy, mezi jezerem Ženevským a Thunským, předhoří Alp Bernských; nejv. vrchol Wildhorn, 3264 m.

Freieslebenit, síroantimonitan olova a stříbra, obsahuje 22—24% stříbra, nachází se v ocelově šedých, jednoklonných krystalech, tv. 2,5, u Freiburgu v Sasku, ve Španělsku a j. Jeho amorfní odrůdou jest kosočtverečný diaforit na rudních žilách u Příbramě.

Freifechter von der Feder, ⚲ fedrfechtýři.

Freiligrath Ferdinand (1810—1876), německý básník. Díla jeho vynikají novými látkami a smělým, skvělým podáním. Překládal mnoho z Huga, Longfellowa a j. Sebrané spisy vyšly 1877.

Freindt (Freundt) Ant. (1664—1727), mědirytec v Olomouci. Ryl obrazy svatých pro jesuity a j.

Freindt Jan, mědirytec a zlatník v Olomouci v l. 1727—68. Ryl obrazy svatých, jako sv. Tomáše Aquin. a j.

Freisauf František, PhDr. (1723—1755), český historik a profesor v Olomouci.

Freital, saské město jihozáp. od Drážďan, (1925) 36.206 ob. Je zde obchodní

škola, nemocnice a značně vyvinutý průmysl.

Freiwald Jindřich (* 1890), český architekt. Sp.: Naše stavby.

Frej Jan Zachar (1771—1846), polský malíř. Nejzn. jeho obraz: Bitva u Lipska.

Frejka Bedřich, MUDr. (* 17. II. 1890 v Outěchovicích u Pacova), od 1927 docent ortoped. chirurgie v Bratislavě, od 1928 v Brně, šéflékař ústavu mrzáčků v Brně. Studuje kostní a kloubní tuberkulosu, patologii kostí, vrozené vykloubení kyčelního kloubu. Hl. díla: Problém gibbu a Alberho operace (1922); Proteolytický účinek popudové terapie (1924); Poznámky k léčení vrozeného vykloubení kyčelního kloubu (1929) a j.

Frejka Jiří (* 6. IV. 1904), moderní čes. divadelní režisér. Režíroval několik her v pražském Osvobozeném divadle, později odešel spolu s E. F. Burianem a založil divadélko Dada, dnes také již zaniklé. Napsal knihu: Člověk, který se stal hercem, kde pokouší se vyvodit typ herce ze základů všeobecné psychologie.

Frejka Josef, PhDr. (* 1886), č. chemik z oboru organické chemie, profesor Masarykovy univ. v Brně a přednosta ústavu organ. chemie na této vys. škole. Četné práce odborné.

Frejka Vojtěch Vincenc (* 1860 v Dolech), český místopisec, premonstrát strahovský; vydal popis Svatého Kopečku u Olomouce (1898). Lit.: Podlaha, Bibl. 2180.

Frejlach Josef, PhDr. (* 1867), č. geograf, zakladatel České spol. zeměvědné, profesor v Chrudimi. Četné články geografické.

Fréjus, m. ve franc. dep. Var, 9451 ob., 2 km od Středozemního moře, na dráze Marseille—Nizza, sídlo biskupa. Má katedrálu z XII. stol., řím. zříceniny, pěstování vína a oliv. — M. založil r. 45 př. Kr. Caesar (Forum Julii); 900 po Kr. bylo zničeno Saracény. 1799 přistál zde Napoléon po svém návratu z Egypta. Lit.: Aubenas, Histoire de F. (1882).

Frekvence (lat.), opakování, hojnost, množství; v elektrotechn. při střídavém proudu počet plných period v sekundě. Poněvadž jedna plná perioda obsahuje příchod i odchod proudu, jest f. poloviční počtu změn polu. — Pracovní doba, proud chodců na ulici, školní doba vyučování. Frekventační vysvědčení, průkaz o docházce školní.

Frekventativum (lat.), sloveso, které vyjadřuje opětovací děj: na př. klepati.

Frélichov, o. na M., okr. Mikulov, 1252 ob. (57 čs.).

Frelingk Jan, malíř v Praze II., okolo r. 1607.

Frémiet (fremie) Emanuel (1824—1910), franc. sochař, žák Rudeův. Vytvářel hl. zdařilé plastiky zvířat. Známá je jeho socha Panny Orleánské (1874 Paříž; 1889 Nancy), Condéova a Lessepsova.

Frencel Abraham (1656—1740), lužický filolog, historik a lexikograf.

Frencel Michal (1628—1706), lužický spisovatel, oprávce pravopisu a překladatel evangelií.

Frencelius z Friedenthalu Salomon (1564—1605), lat. básník, žijící na dvoře Rudolfově v Praze, který jej r. 1589 korunoval vavřínem a povýšil do šlecht. stavu. Rodák z Vratislavě.

Frencl Inocenc Antonín (1818—1862), český bohoslovec, 1858 doktor bohosloví v Praze, ředitel a redaktor Dědictví Svatojanského, vydal Postillu (1861), Bibli Českou (1864), Liturgiku (1852) a řadu knih askétických. — Lit.: Košnář, ČKD., 1902.

Frenetický (z řec. frenesie), zběsilý, zuřivý.

French John Denton Pinkstone, hr. z Ypres a High Lake (1852—1925), britský maršál; sloužil zprvu u mariny, pak u milice a od 1874 u husarů; 1899 v již. Africe, bojoval u Elandslaagte jako gen., pak vůdce jezdectva Lorda Robertse, osvobodil Kimberley, zaskočil Cronjeho, obsadil Bloemfontein; po vál. 1902—7 zem. velit. v Aldershotu, 1907—1912 gen. inspektor vojsk, 1912—14 náčelník říšského gen. štábu (od 1913 maršál), 1914—1915 vrch. velit. angl. armády ve Francii; hájil úspěšně Ypres v říjnu—listopadu proti velké němec. ofensivě, řídil operace na jaře a na podzim 1915, byl však nucen pro rozpor s Lordem Kitchenerem v otázce střeliva resignovati. 1915—18 vrchní velit. v Spojeném království; 1918—21 lord-lieutenant v Irsku. — Sp.: 1914 (1919) a Memoires of Forty-Eight Years' Service (1925). Výborný vůdce jezdectva; jako velitel velké armády neměl zkušeností ani zvláštní odvahy.

Frenkiel Mieczysław (* 1861), znam. polský komik, lektor řečnictví na univ. varšavské a od r. 1890 člen div. varšavského. Vl. jm. Paprzyca-Niwieński.

Frenologie (řec.), nauka o mozku a duševních mohutnostech, o souvislosti mezi útvarem lebky a duševních vlastnostech. Zakladatel nauky byl Gall. Odtud Gallova nauka o lebce.

Frenštát pod Radhoštěm, m. na Mor., okr. Místek, 5432 ob. (5344 čes.); 8 mech. tkalcoven, 3 plet. prád., 3 barv., výroba kam. zboží. Poustevna na Radhošti.

Frenštatský Chrudoš, pseud. Frant. Brzobohatého.

Frenštátský Chrúdoš, pseud. M. Bumbaly.

Frenzl Jan (* 1807), stavitel v Praze, syn pražského měšťana truhláře Jindřicha F.; sám stal se měšťanem roku 1840, vystěhoval se s povolením úřadů 1860 do Srbska, kde stal se knížecím srbským inženýrem.

Frenzel Karel, Ing. (* 1871), prof. chemie na něm. technice brněnské a výb. teoretik. Sp.: Die Atomtheorie und ihr heutiger Stand.

Frenzl Tomáš (* 1822), akad. malíř-krajinář v Praze.

Frère (franc., frér), bratr; f. de lait (d'le), soukojenec.

Frére-Orban Hubert (1812—1896), belgický státník, vůdce protiklerikální strany, 1867—70, 1878—84 minister. předseda. Lit.: Hymans: F. (1906—10, 2 sv.).

Frerichsova dětská moučka, vyráběná drem F. Frerichsem v Lipsku. Složení: 29% rozpustných a 44% nerozpustných uhlohydrátů, 12% dusíkatých látek, 6% tuku, 6.5% vody a něco fosfor. kyseliny.

Fréron Elie Catherine (1718—1776), franc. kritik, vydavatel listu L'Année littéraire 1754—1776. — Lit.: Cornou: E. F. (1922).

Frequentia, ⚲ frekvence.

Freska, ⚲ malířství.

Fresl Václav (1868—1915), pův. plynár. dělník, později poslanec strany nár. soc. na radě říš. za V. kurii (Plzeň) od r. 1907 a organisátor této strany na Plzeňsku.

Freslová Libuše (* 1899), česká herečka, žačka dram. umělkyně L. Dostálové, v r. 1917 u div. v Moravské Ostravě, 1918 v Plzni, od r. 1923 na Vinohradech, hlavně v rolích veselohemích a melodramat.

Fresnel Augustin Jean (1788—1827), franc. fysik. Pracoval v teorii o šíření světla, nalezl zákony lomu polarisovaného světla, dvojitého lomu v krystalech a j. V praktické optice zasloužil se vynálezem majákových čoček. Sebrané jeho spisy vyšly 1866—70 ve 3 svazcích.

Fresol, alkaholický extrakt z hnědouhelného dehtu. Jest to černá hustá kapalina spec. váhy 1.01—1.04, obsahující 60—90% kreosotu a 3—6% asfaltu. Výhřevnost jeho činí 8.400—8.500 kalorií.

Fretka, ⚲ Putoris furo.

Fretzer Jan (1760—1832), hudebník v Praze; přišel do Prahy 1798. Jeho syn Josef (1806—65), hudebník u sv. Petra, druhý syn Antonín (1808—36), malíř.

Freud Sigmund (* 6. V. 1856 v Příboře), univ. prof. ve Vídni, něm. psycholog a psychiatr, zakladatel psychoanalyse. Studuje podvědomí, tendence potlačené, z nichž snaží se vyložiti duševní chorobu neb reagování individua. Velikou úlohu v jeho teorii hraje sexualita, jejíž vliv rozšiřuje až nadpříliš. Jest hlasatelem pansexualismu. Hl. díla: Die Traumdeutung (1900); Zur Psychopathologie des Alltagslebens (1904); Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie (1905); Sebrané spisy vycházejí od r. 1925. Do češ. přeloženo: Budoucnost jedné iluse (Schuetz-Navrátil, 1929); Tři úvahy o sexuální teorii (Srdce, 1926).

Freudenberg, o. v Č., I. díl, okr. Děčín; 3 mlýny, tkalc. výroba dřev. zboží.

Freudenreich Dragutin (* 15. IX. 1862 v Záhřebě), vynikající charakterní herec chorvatský. Na jeviště vstoupil ve 20 letech v Záhřebě. Byl členem cestujících společností; v Bělehradě ho objevil Miloš Cvetič. Odtud šel Fr. do Budapešti, Vídně a Št. Hradce a r. 1887 vrátil se do Záhřeba. Vynikal v klasických rolích. Roku 1898 řídil divadlo ve Splitu.

Freudenreich Josip (1827—1881), herec, spoluzakladatel záhřebského divadla Hrvatsko Narodno Kazalište. U divadla od r. 1845, budovatel repertoiru, herec velmi všestranný, s krásným orgánem a skvělou plastikou. R. 1863 byla jeho přičiněním utvořena opereta. Autor populárního dramatu Graničaři, Crna kraljica a j.; překládal a lokalisoval hry z cizích literatur. Otec a zakladatel vynikající herecké rodiny Freudenreichů, o níž napsala monografii Antonija K. Cvijić k oslavě šedesátiletí Dragutinova.

Freudenreich Micika (* 26. VIII. 1863 v Záhřebě), dcera Josipa Fr., operní a operetní zpěvačka i herečka v Záhřebě a Štýrském Hradci.

Freudenreich Zvonimir (1865—1906), bratr Dragutinův, chorv. herec a operetní zpěvák, člen vídeňského Karltheatru.

Freudenthal, ⚲ Bruntál.

Freund (Freindt) Felix (1633—1688), malíř v Praze I. od r. 1670.

Freund Josef (* 1828 v Praze), baletní taneční mistr, pekař a majitel domu.

Freund Ludwig, PhDr. (* 19. II. 1879), prof. zoologie na něm. univ. v Praze. Sp.: Arbeiten über vergleichende Anatomie der Wirbeltiere, Parasitologie, Bibliographie der Fauna Böhmens atd.

Frey Bedřich (* 1821 v Schönau v Badensku), herec v Praze v letech šedesátých.

Frey Ignác Mat. (* 1727 v Jihlavě, † r. 1790 v Brně), malíř miniaturista a rytec. Známa jest jeho rytina arcib. olomouckého Ant. Th. hr. Coloreda. Totožný asi s malířem a mědirytcem stejného jména, který ryl v Praze ok. r. 1751 ně-

kolik listů pro Planetare ad Systema Copernici.

Frey Jakub (* 1820 v Kolodějích), majitel ústavu vyučovacího a vychovávacího pro chlapce v Praze od r. 1852.

Frey Jakub Bernard (1784—1836), režisér Stavov. divadla v Praze; jeho nejstarší dcera Marie Magdalena (* 1812), provd. za herce Bedř. Freye r. 1855.

Frey O., pseud. Otokara Fischera.

Freya, t. j. paní, severonordická bohyně blaha, lásky a plodnosti (také manželství), sestra Freyova. V mnohých pověstech zatlačila Friggu.

Freybor Josef (* 1798 v České Lípě), rytec v Praze od r. 1830.

de Freycinet Charles Louis de Saulces (1828—1923), franc. státník; železniční inženýr, 1870 jako zástupce min. Gambetty organisoval vynikajícím způsobem nové armády, dopravu, spojení a zásobování; navrhoval též operační plány, ale zasahoval někdy nevhodně do provádění operací. Od 1876 senátor levice, 1877—79 jako min. veřej. prací velmi zdokonalil komunikace, 1879—82, 1886 a 1890 min. předseda, 1885 min. zahraničí, 1888—1893 a 1898—99 min. národní obrany; 1915—16 min. bez portefeuillu. — Sp.: La guerre en province pendant le siège de Paris (1872); Essais sur la philosophie de sciences (1895); Souvenirs (1911—13).

Freycinetia.

Freycinetia Gandich, rod z řádu pandánovitých, většinou popínavé keře s listy mečovitými a trnitými. Květy v palicích. ↘ Pandanaceae.

Freyn Václav (1877—1907), čes. spisovatel a profesor v Náchodě. Sp.: Za soumraku a za noci (1907), Pozůstalé spisy (1911).

Freyr (t. j. pán), starý nordický bůh, bůh pokoje a tvůrčí síly; byl ctěn hlavně ve Švédsku. Islandská mytologie uvádí ho jako syna ↘ Njördova.

Freytag František (* 1803), rytec pečetí a měšťan praž.; jeho syn Josef (* 1850), malíř.

Freytag Gustav (1816—1895), něm. spisovatel a dramatický básník, romanopisec, kulturní historik, estetický teoretik. Drama Die Journalisten (1854), román Soll und Haben (1855) a j. Jako estetický teoretik napsal Die Technik des Dramas (1863).

Fréza, nástroj pro obrábění dřeva a opracování kovů, ↘ obráběcí stroje.

Frézování, ↘ obrábění.

Friaul, ↘ Furlansko.

Fric Abraham, malíř v Chrudimi v letech 1645—67. Pocházel z Liberka.

Fricandeau (fr., frikandó), kruhovité řízky špikovaného a dušeného masa.

Fricandelle (fr., frikädel), knedlíky pečeného sekaného masa.

Frič Adalberto Vojtěch (* 8. IX. 1882 v Praze), č. cestovatel a spisovatel, znalec jihoamer. flory, hl. kaktusů. Napsal různé cestopisné obrázky a přispíval do odb. listů cizoz. (Zákon pralesa, 1921; Kalera Marsal, 1921; Bylo, jest a bude, 1918). Záhy po převratu obrátil na sebe pozornost veřejnosti svými letáky „Očista".

MUDr. Ant. Frič.

Frič Antonín, MUDr. (1832-1913), český přírodopisec, ředitel musejních sbírek. Svými pracemi získal si jméno světové. Založil přírodovědeckou školu, která systematicky prozkoumávala českou zvířenu. Hl. díla: Evropské ptactvo (1867); Přírodopis živočišstva (1875); Obratlovci země české (1875); Korýši země české (1875); Studie v oboru křídového útvaru (1897); Studie v oboru českého útvaru permského; Fauna der Gaskohle und Kalksteine der böhmischen Permformation (1907) a j.

Frič Celestýn Liposlav (1856—1886), č. překladatel a publicista, redaktor Slavína a Našich Besed, do nichž psal stati životopisné a divadelní, překládal z polštiny a ruštiny. Lit.: Lit. Listy 1886, 273.

Frič František Václav (* 4. IX. 1881), spisovatel a překladatel. Napsal: Sborník Kunvaldský (1921, monografie), Na Salaši, drama o 1 děj. (1922), Měření a zdaňování vodní síly (1923—25), brožury atd.

Frič (Frytss, Fryč) Jiřík, malíř z Chomutova. V Praze žil od r. 1576—87.

Frič Josef (* 1861 v Paříži), továrník v Praze. Za války využívaje svých styků, z ciziny obstarával pro Maffii potřebné důležité zprávy ze zahraničí. Byl odměněn revoluční medalií.

Frič Josef František (1804—1876), český právník a politik. 1848 stál v čele polit. života 1849 hájil jako advokát Havlíčka před kutnohorskou porotou. Byl zemským poslancem za Prahu.

Frič Josef Václav (* 1829 v Praze, † 1890), český básník a politik, 1848 zúčastnil se bouří politických, 1849 uvězněn, 1854 propuštěn a žil pod policejním dohledem; 1859 odešel do vyhnanství, žil v Paříži, Berlíně, Pešti, Záhřebě, Petrohradů a v Římě, 1879 navrátil se do Prahy, kde pracoval v Umělecké Besedě. Svou lyriku vydal ve Výboru básní (1861), napsal dlouhou řadu tragedií, frašek a libret, přeložil různé hry z franštiny, angličtiny i polštiny, jakož i básně Byronovy. Pro dějiny moderní poesie má význam jeho almanach Lada Niola (1856). Své dílo počal sám vydávati jako Sebrané spisy veršem a prósou (od 1879) a od 1885 vydával své Paměti s bohatstvím zpráv o soudobém životě kulturním, společenském i politickém. Vrchlický vydal výběr jeho poesie v Odkazu Fričově (1898). Lit.: Heidler, ČČHist. 1912; Traub, Naše Doba 1913.

Frič Karel (1834—1915), průmyslník na Rusi a český spisovatel.

Frič Karel, inž. (* 1857 v Novém Městě n. Met.), vrchní báňský inspektor v Doubravě. Po skončení studií a důlní praxe povolán byl r. 1907 za šéfa doubravských kamenouhelných dolů. Byl zakladatelem a členem mnohých tamních národních a kulturních institucí.

Frič Mac (* 29. III. 1902), film. režisér. Řadu let byl členem Burianova divadla, kde působil jako herec a šéf výpravy. Ve filmu pracuje od r. 1920 jako herec, později samostatný režisér. Spolupracovník K. Lamače. Režíroval filmy: Páter Vojtěch, Varhaník u sv. Víta, Chudá holka. Uplatňuje též své nadání malířské v návrzích plakátů, obálek a p.

Frič Milan (* 26. V. 1882), vydavatel a šéfredaktor Národného Hospodára. Přispívá do všech sloven. časopisů odbornými a národohosp. články; redigoval Naše Slovensko, překládal z francouzštiny, polštiny a ruštiny.

Frič Leopold (* 1852 v Křivoklátě), český povídkář a bohoslovec, katecheta v Horním Litvínově; vydal Fialky vroucí zbožnosti (1906), pod pseud. L. F. Budínský psal povídky do různých časopisů a kalendářů. Lit.: Podlaha, Bibl. 2180.

Frič Luděk, pseud. Jana Liera (☞).

Frič Vít, malíř v Praze II., v letech 1536—78.

Frič Vojtěch, JUDr. (1844—1918), pražský advokát, náměstek starosty hl. m. Prahy a zakladatel Pražské městské pojišťovny.

Friče Vladimír Maksimovič (* 1868), ruský lit. historik a kritik, komunist. smýšlení. Sp.: Kapitalismus a socialismus v literatuře.

Fričkovce, o. na Sl., okr. Bardiov, 371 ob. (360 čs.).

Fričová Ella (* 10. III. 1898), česká herečka a zpěvačka (operetní subreta); působí u divadla od roku 1914, řadu let u venk. společností, pak u stálých divadel v Olomouci a Č. Budějovicích, a od r. 1927 u Měst. divadla v Plzni.

Fričová-Kavalírová Anna, choť J. V. Friče, ☞ Sázavská Anna.

Fričová Maryna (* 1895), česká spisovatelka; napsala knihu povídek Hořké milování, román Skleněný vrch a j.

Fričovce, o. na Sl., okr. Prešov, 589 ob. (54 čs.).

Frida Bedřich (* 1855 v Slaném, † 1918 v Praze), překladatel a essayista, profesor dějin na městské Vyšší dívčí škole v Praze, kde od 1896 byl ředitelem, 1892 dramaturg Národ. divadla, mladší bratr Vrchlického, byl jeho spolupracovníkem, stálým přispěvatelem Lumíra, překladatelem asi 60 dramat a několika set povídek z frančtiny i jiných řečí románských, po smrti bratrově ředitel pozůstalostní akce ve Společnosti Jaroslava Vrchlického a s Voborníkem vydavatel jeho díla. Lit.: Strejček, Lumírovci, 1915.

Frida Emil Bohuslav, ☞ J. Vrchlický.

Frida Vladimír, JUDr. a MUDr. (* 1885 v Praze), český básník a publicista, komisař pražského magistrátu; vydal sbírky lyriky a pěstuje kult osobnosti svého strýce Jaroslava Vrchlického.

Friděšovo, o. na P. R., okr. Mukačevo, 314 ob. (158 čs.).

Fridl Jan Vojtěch (* kol pol. XVII. věku, † poč. XVIII. stol. v Trnavě), slov. knihtiskař, vydal Tomašího spis Pravá katolická ruční knížka (1691). Lit.: Jireček, Ruk. I., 199.

Fridolin staročeský, česká báseň z roku 1684, otištěná v Katechismu s novými obrazy (Praha 1684), zajímavá námětem, kterého Schiller později užil v básni Gang in den Eisenhammer. Lit.: ČČMusea 1831.

Fridolín, křesťan. svatý, snad původu keltského, zakladatel kláštera v Säckingách, patron švýc. katonu Glarus. Svátek 6. března.

Fridová Božena (* 1853), česká novelistka, choť Bedřicha Fridy (☞); vydala Květ na úhoru (1909) a kresby perem Taje srdcí (1914).

Fridrich František (* 1856), voj. kapelník, čs. major. Organisátor voj. hudební služby po převratu a skladatel čs. voj. signálů.

Fridrich Miroslav (* 30. VIII. 1884 v Komárně), český malíř, člen K. V. U. Aleš v Brně. Malíř portretů i krajinář. prací z Valašska a okolí Telče.

Fridrichová-Steinzová Olga (* 28. I. 1886 ve Val. Meziříčí), česká malířka, člen Klubu výtv. umělců Aleš v Brně. Maluje hlavně krajiny, okolí staré, malebné Telče, Valašska, Boskovska, z Grada a j.

Fridštatský, pseud. Martina Vyzovicena.

Friebel Antonín (* 1838 v Praze), malíř-profesor v Budějovicích; jeho otec Antonín (* 1811 v Hradišti, okr. Král. Dvůr), malíř pokojů, měšťan pražský od r. 1839.

Friedberg, 1. F. v Bavorsku, okresní m. v horních Bavořích, (1925) 4190 ob. 1796 zvítězil zde Moreau nad Rakušany. 2. F. v Hesensku, (1925) 11.163 ob. Starobylé stavby, vyvinutý průmysl. Hrad stojí na místě býv. římské osady.

z Friedbergů Emanuel Salomon Mírohorský, ⚲ Salomon z Friedbergů.

z Friedberka Desiderius, spisovatel, žijící na počátku XVII. věku, vydal Cíl a praktiky papeženců̂v (1618), spis protijesuitský. Lit.: Lumír 1851, 499.

Friedersreuth, o. v Č., okr. Aš, 778 ob. (3 čs.); 2 mlýny, výroba stávkového zboží, 3 tkalcovny.

Friedjung Heinrich, PhDr. (1851—1920), rakouský dějepisec, zakladatel470 něm. nacionální strany. 1909 způsobil velezrádný proces se Srby, do kterého zasáhl Masaryk, dokazuje, že se jedná o proces uměle vyvolaný na základě falšovaného materiálu. F. vynikal přímo detektivním smyslem při opatřování pramenů. Hlav. díla jeho: Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland (1897); Österreich von 1848—60 (1908—12); Das Zeitalter des Imperialismus 1884—1914 (1919—22).

Friedl Antonín, PhDr. (* 1890), č. uměl. historik. Sp.: Hildebert a Everwin, Codex Gigas v Stockholmu, Iluminace Gumpoldovy legendy o sv. Václavu a j.

Friedl Augustin (* 1825 v Slaném), malíř porculánu v Praze.

Friedl Vratislav, JUDr. (* 1882), č. spisovatel a kritik (pseud. Tristan), rada polit. správy v Praze XII.

Friedland, 1. F. v Meklenbursku, (1925) 7552 ob., zal. 1244. 2. F. slezský, krajské m. v Dolním Slezsku, (1925) 4647 ob. 3. F. v Dolní Lužici, město v prov. Braniborské. 4. F., hraniční město v západ. Prusích, (1925) 2080 ob. 5. F., město v Horním Slezsku, (1925) 1785 ob. 6. F., krajské m. ve vých. Prusích. R. 1807 zvítězil zde Napoléon nad Rusy. 7. F., m. v záp. Prusích, (1925) 3819 ob.

Friedländer Max (1829—1872), něm.-rak. národohospodář, jeden ze zakladatelů víd. Neue Freie Presse (1864).

Friedländer z Malheimu, Bedřich, rytíř (1825—1801), č. malíř histor., žijící ve Vídni. Obrazy v pražské galerii: Vysloužilci v kostele (1876), Přistižený palič (1864).

Friedländrová-Havlová Běla (* 1900 na Král. Vinohradech), řed. tělových. žen. ústavu v Praze. Jako závodnice na lyžích a hlavně v plování získala četná čsl. mistrovství a uplatnila se i v mezin. soutěžích.

Friedlová (roz. Štěpničková) Helena (* 11. XI. 1889), česká herečka, žačka M. Hübnerové, od r. 1907 členem Měst. div. na Král. Vinohradech.

Friedman Josef (1815—1855), malíř porculánu v Praze.

Friedrich, malíř v Praze v 2. pol. 14. st.

Friedrich, ⚲ Bedřich.

Friedrich II., král pruský, byl jedním z velikých vojevůdců světových; jsa cele dítětem své doby, byl mistrem vysilovací strategie, neupadaje však nikdy v její extrém — pouhé manévrování bez boje; zdokonalil lineární taktiku, užívaje svého šikmého šiku (schiefe Schlachtordnung, ordre oblique) tak, že dovedl vítěziti i nad mnohem silnějším protivníkem soustředěním místní převahy na jedno jeho křídlo; reformoval jezdectvo zavedením ataky tryskové ve dvou řadách a zřízením zvl. lehkých pluků (husarů) pro službu přezvědnou; též pozoruhodný jako opevňovatel.

Friedrich (čes. Bedřich, lat. Fridericus, franc. Frédéric), mužské jméno a jméno četných knížat. Římsko-němečtí císařové a králové: 1. F. I., Barbarossa, Rudovous (1123—1190), z rodu Štaufů; zúčastnil se druhého tažení křižáckého, 1152 zvolen něm. králem, podnikl několik tažení do Italie proti městským obcím, pokusil se též zasáhnouti do dějin českých přiznáním říšské bezprostřednosti Moravě (1182), jeden z nejmocnějších panovníků něm. — 2. F. II., vnuk F. I. (1194—1250), 1196 zvolen za krále němec. a sicilského, urovnal spor s Velfy, měl však veliké spory s papežskou stolicí, jejichž výsledek nebyl vždy pro F. příznivý. Svou podstatou byl Italem, psal též básně. — 3. F. Krásný (1286—1330), syn Albrechta Rakouského, vládl od 1308 ve vévodství rakouském, jeho protikrálem v říši byl Ludvík Bavorský. — 4. F. III., jako arcivévoda rakouský F. V. (1415—1493), panoval od 1424, zřekl se usnesení koncilu basilejského (1445), začež byl korunován papežem na císaře;

nadarmo pokoušel se získati Čechy a Uhry svému rodu. Dal základ k sňatkové politice habsburského rodu. — A n h a l t s k o. 5. F. I., vévoda anhaltský (1831—1904). — 6. F. II., vévoda anhaltský (1856 1918). — B á d e n s k o. 7. F. I., markrabí bádenský (1249—1268), byl vytlačen z Rakouska Přemyslem Otakarem II. — 8. F. VI., markrabí bádenský (1617—1677). — 9. F. Vilém Ludvík, velkovévoda bádenský (1826—1907). — 10. F. II., velkovévoda bád., syn F. V. L. (* 1857), vzdal se trůnu 1918. — B r a n i b o r s k o. 11. F. I., kurfirst branib. (1372—1440), syn F. V. z Hohenzollernu, spolupůsobil 1440 při sesazení Václava IV. s něm. trůnu, od Zikmunda Uherského obdržel kurfirstství branib. za to, že dal popud k jeho volbě na něm. krále. — 12. F. II., Železný, kurfirst braniborský, syn F. I. (1413—1471) — 13. F. Vilém, Veliký kurfirst (1620—1688), znamenitý panovník, omezoval stavovská privilegia, zřídil první stálé vojsko, provozoval hospodář. politiku, 1685 kolonisoval svou zemi Hugenoty, uprchlými z Francie; F. je zakladat. pruského státu. — 14. F. III., syn F. Vil., první král pruský, ↗ Friedrich, Prusko. — D á n s k o (králové). 15. F. I. (1471—1533), syn Kristiána I. — 16. F. II., vnuk F. I. (1534—1588), vedl se Švédy bezvýsledně sedmiletou severskou válku (↗). — 17. F. III., vnuk F. II. (1609—1670). — 18. F. IV., vnuk F. III. (1671—1730), panoval od 1699. — 19. F. V., vnuk F. IV. (1723—1766), panoval od 1746 v zásadách osvíceného absolutismu. — 20. F. VI., vnuk F. V. (1768—1839), provedl rozličné reformy (zrušil nevolnictví), vedl nešťastné války s Anglií a Švédskem. — 21. F. VII. (1808—1863), 1849 dal zemi demokrat. základní zákon. — 22. F. VIII. (1843—1912), 1906 povolán na trůn; jeho syn stal se 1905 jako Haakon VII. norským králem. — F a l c (kurfirstství). 23. F. I., Vítězný (1425—1476), syn Ludvíka III. — 24. F. II. (1482—1556), sloužil Habsburkům jako diplomat. — 25. F. III., Zbožný (1515—1576), přiklonil se k reformovanému vyznání. — 26. F. V. (1596—1632), náčelník protestantské unie, stal se 1619 volbou stavů králem českým, ztratil však korunu bitvou na Bílé hoře (8. listopadu 1620) a získal tak přezdívku „zimní král". — H e s e n s k o. 27. F. Vilém I., poslední kurfirst hesenský (* 1802, † 1875 v Praze), 1866 ztratil svou zemi za války proti Prusku a žil v Hořovicích v Čechách. — M í š e ň s k o. 28. F. Smělý, markrabí míšeňský (1257—1323), bojoval se svým bratrem proti svému otci. — 29. F. II., Vážný, syn předešlého (1310—1349). — 30. F. III., Přísný, syn předešl. (1332—1381). — N e a p o l s k o. 31. F. (Frederigo), král neapolský 1496—1501 (1452—1504), vzdal se Neapolska ve prospěch Francie. — N i z o z e m s k o. 32. F. Jindřich, princ oraňský (1584—1647), 1625 správcem republiky spojeného Nizozemí, výborný panovník. — 33. F. Vilém Jiří, princ nizozemský (1774—1799), bojoval úspěšně proti Francouzům. — 34. F. Vilém Karel, princ nizozemský (1797—1881), druhý syn krále Viléma I., nabyl toho titulu za odstoupení nároků na Oraňsko-Nasavsko. — P r u s k o (králové). 35. F. I., jakožto kurfirst braniborský F. III. (1657—1713), syn Velikého kurfirsta, podporoval Viléma Oraňského proti Anglii, korunoval se 1701 za krále Prusů; byl podporovatelem věd a umění. — 36. F. Vilém I., syn F. III. (1688—1740), známý svým praktickým smyslem, vytvořil jednotnou finanční správu, vzorné vojsko (80.000 mužů), uznal též pragmatickou sankci (↗). — 37. F. II., Veliký, též Jediný zvaný, syn F. Vil. I. (1712—1786), činil si nároky na slezská knížetství (Krňovsko, Lehnicko, Břežsko a Volovsko) a dobyl 1741 Slezska, jež si pojistil druhou válkou slezskou (1744—45). Proti němu spojilo se Rakousko, Rusko a Sasko (↗ sedmiletá válka). Zúčastnil se prvého dělení Polska. Byl to panovník znamenitý, názorů osvícenských, sklonů filosofických a literárních (na jeho dvoře Voltaire, Bach a j.). Spisoval vesměs v řeči francouzské. Šetrnost jeho hraničila s lakotou. Lit.: Carlyle, History of F. II. — 38. F. Vilém II. (1744—1797), králem od 1786, odpůrce franc. revoluce, při 2. dělení Polska získal Velkopolsko (1793), při 3. Varšavu (1795). — 39. F. Vilém III., syn předešlého (1770—1840), zrušil náboženský edikt (1797), 1803 získal území, jež 1805 (s jinými) ztratil ve prospěch Napoléonův, připojil se k polit. ruské a rakouské. — 40. F. Vilém IV., syn předešl. (1795—1861), romantik, podporovatel věd a umění, odpůrce liberalismu a konstitucionalismu; březnová revoluce 1848 přivedla ho z rovnováhy; císařskou korunu, nabídnutou mu frankfurtským parlamentem, odmítl a podrobil se 1850 v Olomouci požadavkům Ruska a Rakouska. — 41. F. Vilém jako F. III., král pruský a císař německý (1831—1888), syn Viléma I., nesouhlasil s neústupností Bismarckovou vůči zástupcům lidu, 1866 byl F. vrchním velitelem slezské armády, svedl vítězné bitvy u Náchoda, Trutnova, Skalice, vpadl do Čech a rozhodl vítězství u Hradce Králové. 1870—71 velel armádě proti Franc., ↗ franc.-něm. války. — R a k o u s k o. 42. F. Svárlivý, vévoda ra-

kouský (1211—1246), bojoval s Čechami, Uhrami, jakož i proti šlechtě; jím vymřel rod babenberský, jehož dědictví se zmocnil Přemysl Otokar II. — 43. F. s prázdnou kapsou, vévoda rakouský (1382—1439), dopomohl na koncilu kostnickém papeži Janu XXIII. k útěku, začež byl dán od císaře do klatby. — 44. F. Ferdinand Leopold, arcivévoda rakouský (1821—1847), vrch. velitel námořnictva. — 45. F. Maria Albrecht, arcivévoda rakouský (1856), 1914 stal se polním maršálkem a vrchním velitelem rak.-uh. vojska. Nepřítel čes. národa (markýz Gero ☞) a jeho snah. 1919 byly mu v ČSR. zabaveny jeho statky. — S a s k o (kurfirsti). 46. F. I., Svárlivý (1370—1428), syn markraběte F-a Přísného Míšeňského (☞ F. 30.), přijal v Lipsku posluchače university, z Prahy vypuzené (1409, kutnohorský edikt) a založil tam pro ně universitu. Zúčastnil se též válek husitských, byl poražen 1426 u Ústí. — 47. F. II., Něžný, syn předešlého (1412—1464), svářil se se svým bratrem Vilémem. — 48. F. III., Moudrý, vnuk předešlého (1463—1525), kurfirstem 1486, ochránce Lutherův. — 49. F. August I., jako král polský August II., pro svou tělesnou sílu zvaný August Silný (1670—1733), absolutista, 1697 zvolen králem polským (přestoupil proto k víře katolické), vtáhl Polsko do Severské války (☞). — 50. F. August II., jakožto král polský August III., jediný manželský syn předešlého (1696—1763), měl porozumění pro hudbu a malířství, 1733 zvolen králem polským (po vypuzení Stanislava Leszczyńského) za podpory Rakouska a Ruska. — S a s k o (královéj: 51. F. August I., Spravedlivý (1750—1827), 1806 uzavřel mír s Napoléonem, přijal královský titul a přistoupil k rýnskému spolku; na vídeňském kongresu ztratil polovici své země. — 52. F. August II. (1797—1854), synovec předešlého. — 53. F. August III. (* 1865), syn krále Jiřího, vzdal se 1918 trůnu. — S i c i l i e. 54. F. I. Aragonský, král sicil. († 1337), králem zvolen 1296. — Š v á b s k o. 55. F. II. Jednooký, vévoda švábský (1090—1147), syn F-a I. (1079—1105), prvního vévody z rodu Štaufů; jeho nejstarší syn byl císař F. I. — Š v é d s k o. 56. F. I., švédský král (1676—1751), musil švédské baltické provincie postoupiti Rusku. Od 1730 byl F. též lantkrabím hesensko-kaselským. — V i r t e m b e r s k o. 57. F. I. Vilém Karel, král virtemberský (1754—1816), po bitvě u Lipska připojil se ke spojencům.

Fridrich František (* 27. I. 1879), pracovník Osvětového svazu dolnorakouského ve Vídni, po převratě státní instruktor knihovní, pověřený prováděním zákona o veřej. knihovnách obecních. Napsal četná pojednání o lidovýchově a knihovnictví.

Friedrich František (1818—1867), akad. malíř a malíř pokojů v Praze.

Friedrich František (* 1829), daguerotypista v Praze.

Friedrich Gustav, PhDr. (* 1871), prof. dějin na Karlově univ. a spisov. Z prací jeho vynikají: Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae, Památky umění písařského v Čechách a na Moravě, Acta regni Bohemiae selecta, Codex tišnovský (1897), Učebná kniha paleograf. (lat., 1898) a j. Jest ředitelem státní školy archivní.

Friedrich Jan Josef z Plané, malíř; studoval od r. 1737 na akademii ve Vídni.

Friedrich Jos., malíř v Praze v letech 1793—1803.

Friedrich Josef (* 29. 7. 1875 na Smíchově), malíř, ilustrátor. Studoval u Pirnera a Hynaise. R. 1908 odjel do Argentiny, kde byl stálým ilustrátorem listu Caras y Caretas v Buenos Aires. Později byl ilustrátorem četných jiných listů, jako Fray Mocho a Atlántida (v l. 1917—1926).

Friedrich Karel, Ing. (* 1863), odb. spisovatel a em. řed. Škodových závodů v Praze. Navrhl mnohé mostní konstrukce, mimo jiné žel. krov u sv. Víta.

Friedrich Nicolaus (1825—1882), profesor na univ. v Heidelberce, zn. patolog německý.

Znak města Friedrichshafenu.

Friedrichshafen, m. ve virtemb. kraji dunajském, (1925) 11.718 ob., na sev. břehu Bodamského jezera. Loděnice, hangáry na vzducholodi, přístaviště Zeppelinů.

Friemann-Wolfovy lampy používané u nás v hornictví a mající magnetickou bezpečnostní uzávěrku, která zabraňujt samovolnámu otevření, jež bývá nejčastěji příčinou výbuchu v dolech.

Fries Adrian ☞ Vries.

Fries Jakob Friedrich (1773—1843), filosof, profesor filosofie, matematiky a fysiky v Jeně a Heidelberce. Ve svém hlavním díle Neue oder anthropolog. Kritik der Vernunft (1807), podrobil kritice Kantovu kritiku čistého rozumu. Základem filosofie má býti vnitřní zkušenost. Jen konečné může býti předmě-

tem vědění; o absolutním a nekonečném se nedá badati, dá se jen cítiti.

Friese Leopold Augustin (* 27. 1. 1793 v Nov. Ehrenberku u Šluknova, † 1842), malíř a litograf. Na pražské akademii studoval v l. 1815—1824, později u Führicha. Kreslil zejm. litografické listy pro různá díla historická, jako pro dějiny Čech (vydal V. Hanka 1824), později i viněty a jarmareční obrázky.

Friesova Amalie (* 1829 v Münsteru), herečka a zpěvačka v Praze v letech 60.

Friess Vilém Antonín (* 1827), učitel hudby v Praze.

Frigg (manželka), v nordické mytologii manželka Odinova. V nábož. životě ustupuje Odinovi a Freyi.

Frigidarium (lat.), 1. ve starořímských lázních místo pro studenou koupel; — 2. studený skleník k přezimování rostlin (☞ skleníky).

Frigidita (lat., chlad), snížení nebo nedostatek pohlavních tělesných citů u ženy, jako následek duševního zdržování, zakrnění nebo špatného vyvinutí ženských pohlavních orgánů, nebo nesprávné činnosti t. zv. vnitřních žlaz (vaječníku, štítné žlázy), dá se léčiti duševně nebo tělesně.

Frigorie, jednotka chladu, přiváděného tělesům nebo množství uvolňovaného tepla při výrobě a práci ochlazovacích strojů; má stejnou hodnotu jako kalorie, znaménko je však opačné.

Frikce (lat.), tření; v lékařství vtírání (mastí atd.), roztírání a masáž (☞) třením.

Frimaire (franc., frimér, měsíc jinovatky), třetí měsíc ve franc. revolučním kalendáři; ☞ kalendář.

z Frimburka Jan Škorně, český básník, působící v druhé polovici XVI. věku, 1558 správce panství v Žluticích a v Chýši, působil při pořizování slavného Žlutického kancionálu a vydal Knížku písní a chval božských (1757, 1580 a 1600). — Lit.: Památky arch. 1859, 253.

Friml Rudolf (* 1879 v Praze), populární hudební skladatel v New Yorku. Vystudovav pražskou konservaotř, odebral se před válkou do USA. Složil větší počet operet, z nichž některé staly se světoznámými (Firefly, High Jinks, Katinka, Rose Marie, Král tuláků, I love you a j. Je též autorem populárních Závišových písní. V posl. době věnuje se komposičním pracím pro zvukový film.

Frimmel Theodor (1853—1928), něm. dějepisec umění a hudby. Sp.: Handbuch der Gemäldekunde.

Frind Anton (1823—1881), litoměřický biskup od r. 1879. Zjednal si zn. zásluhy o uspořádání pražského arcib. archivu a knihovny. Napsal důl. spis: Kirchengeschichte Böhmens (1864—78).

Frind Václav, ThDr. (* 1843 v Haňšpachu, círk. právník, 1901 světící biskup pražský, 1907 probošt kapituly svatovítské, psal o otázkách církevně jazykových v Čechách, obíral se studiem svatojanským. — Lit.: Podlaha, Series, 1912, 354.

Fringillidae L., rodina zpěvných ptáků, s malým kuželovitým zobákem, dlouhými křídly a tupě sestřiženým ocasem. Jedí semena, často však mláďata krmí

Pěnkava.

hmyzem. Hnízda mají na větvích uměle spletená. V době hnízdění žijí v párech. Vyjma Australie žijí na celé zeměkouli. Počítáme na 1108 druhů. U nás F. coelebs, pěnkava, pták šedohnědý, na lících červenavý, s bílými pruhy na hrudi. V Čechách v listnatých porostech a sadech hojná.

Frinta Antonín, PhDr. (* 14. VI. 1884 v Novém Městě n. Met.), středoškol. profesor, docent slov. jazykovědy na univ. Karlově, uč. fonetiky na dramat. oddělení stát. konservatoře, místopř. Blahoslavovy společnosti, Kostnické jednoty, člen rady Association Phonétique Intern. Sp.: Novočeská výslovnost (1909), Básně t. zv. Rukopisu Královédvorského a Zelenohorského (novoč. a rytmicky upravil 1917), Nábož. názvosloví čsl. (1918), A Czech Phonetic Reader (London, 1905). Zredigoval sborník Slov. Přehled (1914—1924) a sestavil Jubil. almanach schematismu čsl. evangelictva v ČSR. (1928).

Frisco, amer. zkratka pro San Francisco.

Friseur, ☞ kadeřník, vlásenkář.

Frisia non cantat (lat., Frísko nezpívá), přísloví na Frísy, kteří jsou skoupí na slovo a neoddávají se prý zpěvu, t. j. nejsou hudebně založeni.

Frisinky, krajové město v Hor. Bavořích, (1925) 14.974 ob.; leží na levém břehu Isary; je zde kat. filosof.-teologická vysoká škola. Je sídlo biskupa, založ. bisk. r. 724, r. 1802 biskupství saekularisováno.

Fríské ostrovy, řada ostrovů podél nizozemského a německého pobřeží Sev. moře. F. o. jsou zbytky dřívějšího sev.

pobřeží, které bylo rozerváno bouřemi, hlavně v letech 1277, 1287, 1511 a 1634. Dělí se na ostrovy východofríské a západofríské. Ostrovy západofríské patří Holandsku, východofríské patří s výjimkou oldenburského Wangeroog provincii hanoverské. Ostrovy severofríské, kolem Šlesviku, prov. Šlesvik-Holštýn.

Fríské právo, právní zásady starých Frísů. Nejstarší památkou je t. zv. Lex Frisionum, sbírka právních pramenů. Rukopisy zákona nejsou zachovány. Ve st. 13. a 14. vznikly nové zemské zákony, které buď platily pro celou zemi, nebo jen pro autonomní obce. Nového původu je východofríské právo, zavedené hrabětem Edzardem II.

Frísko, severozáp. provincie král. nizozemského, 3320 km², (1925) 397.029 ob. Půda se skládá z diluviálního písku; veliká rašeliniště a vřesoviště, četná jezera. Obyvatelstvo užívá své vlastní řeči jako řeči obcovací. Zabývá se chovem dobytka a výrobou másla.

Frisková (Mesteková) Frida (* 17. 9. 1898), čes. operní pěvkyně, od r. 1917 členem opery Měst. div. v Plzni, od r. 1926 členem divadla v Olomouci.

Fríský jazyk a literatura. Jazyk f. náleží k západogermánským řečem a stojí asi uprostřed mezi anglosaštinou a starou saštinou. Starý f. jazyk (až do 16. st.) dělí se ve dvě hlavní nářečí: západofríské (v Nizozemsku) a východofríské (kolem ústí Emže a Vesery). Stará frísčina jest známá hlavně z památek právních. Nový jazyk fríský se dělí ve tři skupiny: 1. západofríský j., mluví se jím na ostrovech Schiermonnikoogu a Terchellingu a v nizozem. prov. Frísku; z básníků Gysbert Japicx, Jan Althuysen, R. Posthumus, J. G. van Blom; pak jsou četné výtvory lidové, komedie z 18. stol., lidové zpěvy a j.; 2. východofríský j., jímž se mluví kolem ústí Emže a Vesery. Zatlačen dolní němčinou, uchoval se jen na ostrově Wangeroog; 3. severofríský j., mluví se jím na západ. pobřeží jižního Jutska a Šlesviku, na ostr. Syltu a Föhru. Z děl, psaných tímto dialektem, pěkná je veselohra Di Gidtshals (1809) a j.

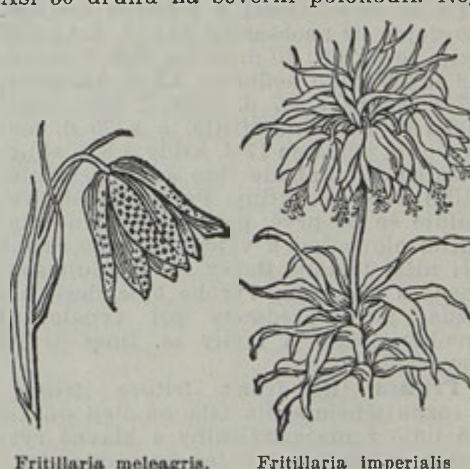
Frisones (lat.), Frísové.

Frísové (fris. Frisan, lat. Frisii, Frisones), germánský kmen v severozáp. Germanii, na pobřeží Severního moře, mezi Rýnem a Emží. Drusus přivedl Frísy pod vládu Říma. Později se vzbouřili a svrhli jho římské. Byli známi jako námořní lupiči, za doby karolinské jako obchodníci. Ve středověku dělila se země Frísů ve tři části: Západní Frísko (nyn. prov. Seeland, sev. Holandsko a část Utrechtu); Střední Frísko (nyn. nizozem. prov. Frísko); Východní Frísko (nyn. prov. Groningen, pruské Vých. Frísko a část Oldenburska). Mimo to žili Frísové na záp. pobřeží Šlesviku, na ostrovech Nordstrand, Föhr, Sylt a j.; nazývali se Frísové severní n. pobřežní. F. žili od 6. st. v bojích s Franky, až nakonec úplně podrobeni Karlem Velikým a museli přijmouti křesťanství. Ze st. 9. jest záznam fríských právních zvyklostí, Leges Frisiorum. Západní Frísko připadlo hrabatům holandským. Arcibiskupství je v Brémách, biskupství v Münsteru. Střední Frísko bylo ještě za císaře Friedricha III. r. 1457 nezávislé, podrobeno vévodou Albechtem Saským r. 1498. Od r. 1524 sdílelo západ. a střední Frísko osud habsburského Nizozemska. Ve východním Frísku došel k vládě rod Cirksenů. Když vymřel r. 1744 vévodou Karlem Edzardem, zmocnili se ho Prusové. Frisové jsou většinou světlovlasí a hubení, prozíraví, málomluvní, ale spolehliví. Způsob jejich bydlení závisí velmi na krajinných poměrech. Dům je typické jednotné stavení. Vzadu je stodola, vpředu místnosti obývací, spojené mezi sebou úzkou stavbou, a vše to je pod jednou střechou. Ženy nosí široce nabírané kabátce, kolem krku šátek; muži nosí krátké kalhoty, střevíce s přeskami, dlouhý kabát a cylindr. Hlavním zaměstnáním je chov dobytka, orba, na pobřeží rybolov a plavba.

Frištenský Gustav (* 1880), čes. zápasník, od r. 1904 profesionál.

Frita, sklovitá tavenina glazur. směsi.

Fritillaria L., rod liliovitých (Liliaceae) s rovnými listy, střídavými nebo přeslenovitě sdruženými. Květ veliký zvoncovitý a plod vícesemenná tobolka. Asi 50 druhů na severní polokouli. Nej-

Fritillaria meleagris. Fritillaria imperialis

známější řebčík královský (Fritillaria imperialis), ozdobná rostlina, roku 1570 přinesena z Cařihradu. F. meleagris roste u nás divoce v jižních Čechách.

Fritování, přetavení glazurových směsí a náhlé jich ochlazení vodou, do které roztavená frita padá, čímž f. popraská a snadněji se mele na hotovou glazuru. Fritují se hl. glazury olovnaté, ↘ glazury.

Fritovací pec, zařízení, kdež se fritování provádí.

Fritsch Jan Kašpar, malíř. Od něho obrazy čtyř evangelistů ve farním chrámě v Mor. Třebové z r. 1808.

Fritsch Karl (1812—1879), něm. meteorolog a klimatolog, nám. ředitele meteorologického ústavu vídeňského a odb. spisovatel.

Fritsch Karel (* 1895), pilotem od r. 1915. Zvítězil v rychlostním závodě o cenu presidenta republiky v Praze 1925 a v mezinár. závodě letadel Coppa d'Italia v Římě 1925.

Fritsche Leopold (* 1838 v Klášterci), sochař v Praze v letech sedmdesátých; byl po otci dělníkem v porculánce.

Fritsch Willy (* 27. I. 1901 v Katovicích), něm. herec filmový od r. 1925, před tím byl hercem Reinhardtova Německého divadla v Berlíně.

Fritta (od it. fritta); práškovitá látka se nahřívá, až změkne, takže jednotlivé části na povrchu splynou, ale nerozpustí se. Frittové barvy, barvy porculánové, na skle.

Frittilaria, ↘ Fritillaria.

Frittový porculán, náleží mezi měkké porculány, jeho složení podobá se mléčnému sklu. Vypaluje se při teplotě 1230—1300° C. Vyráběl se původně v továrnách v St. Cloud a v Sèvres u Paříže. Vyznačuje se průsvitností a bohatou malbou. Obyčejně již neobsahuje kaolin. K výrobě užije se na př.: 70 d. písku, 21.8 d. ledku, 7.2 d. chloridu sodného, 3.7 d. kamence, 3.7 d. sádry a 3.7 d. sody. Z této směsi získá se tavenina (fritte) a k 75 d. této taveniny přidá se 17 d. křídy a 8 d. slínu. Plastičnosti nabude tato směs přidáním klihu nebo klovatiny. Po formování vypaluje se po prvé, pak se povlékne glasurou olovnatou a vypaluje se po druhé při nižší teplotě. Barvy se vypalují současně s glasurou. Výroba byla dosti obtížná, ježto předměty při vypalování snadno měkly a tavily se. Dnes se již nevyrábí.

Fritura (it., franc. friture [fritýr]), v rozpuštěném sádle nebo na oleji smažené jídlo z masa, zeleniny a hlavně ryb; pommes (de terre) frites (pom d'ter frit), brambory, které se syrové rozkrájejí a rychle se pekou. K friturám patří také smažená drůbež.

Fritz (Fritsch) Jan Jiří († 1720), malíř v Praze III. od r. 1711.

Fritz Leopold, MUDr. (1813—1895), jihlavský lékař, český odb. spisovatel a poslanec na sněmu moravském. Získal si znač. zásluhy o české školství jihlavské.

Fritzlar, krajské m. v Hesensko-Nasavsku, (1925) 3888 ob. R. 723 zde postaven kostel, r. 786 přeloženo sem biskupství. Vyvinutý průmysl, hlavně hrnčířský a koželužský.

Frivolní (lat.), lehkomyslný, nemravný; v právní řeči: odvážný, bezpodstatný. Frivolnost, lehkomyslnost; ručně pracované krajky, frivolity. Trest za frivolitu, trest v dřívějším právu na lehkomyslné vedení sporu.

Fröbel Friedrich (1792—1852), pedagog. Pěstoval styky s Pestalozzim. R. 1837 založil v Blankenburku první dětskou zahrádku. Později zřídil na zámku v Marienthalu seminář pro učitelky v dětských zahrádkách. Jeho hlavním spisem je Menschenerziehung (1826). Na jeho zásadách založeny dětské zahrádky v Americe i Evropě.

Fröbel Julius (1805—1893), bratrovec předešlého, švýc. politický spisovatel. Z jeho spisů: System der sozialen Politik.

Froben Johannes (1460—1527), knihtiskař v Basileji.

Frobenius Georg (1849—1917), něm. matematik, 1874 profesorem v Berlíně, 1875 v Curychu.

Frobenius Leo (* 1873), něm. etnolog a africký badatel; 1904 uskutečnil německou badatelskou výpravu do střední Afriky.

Frobisher Sir Martin (1535—1594), angl. plavec a námořní hrdina; hledal 1576 cestu z Atlantického do Tichého oceánu při sev. pobřeží Asie a objevil při tom Baffinovu zemi (zátoka, do níž vnikl, nese jeho jméno); pak průvodce Drakeův na jeho lapačských výpravách do špaň. kolonií, 1588 velel části loďstva proti Nepřemožitelné armádě; 1590—92 blokoval pobřeží špaň.; zemřel od rány, utržené u Brestu.

Frodi (Frotho), jméno více vybájených králů dánských, z nichž jeden se stal nejznámějším t. zv. Frothovým mírem.

Fröhlich Gustav (* 21. V. 1902 v Hannoveru), něm. herec filmový, před tím redaktor, konferencier kina, herec menších divadel a konečně u Piscatora v Berlíně, odkud přešel k filmu.

Fröhlichová Josefa (1804—1868), herečka v Praze v letech 60.

Froissart (froasar) Jean (* 1337, † kol. 1410), franc. básník a kronikář. Začal psáti válečné dějiny své doby a převedl básně vévody Václava Brabantského a Luxemburského do románu Meliador.

Frolka Antoš (* 13. 6. 1877 v Kněždubě u Stránčic na Moravě), malíř. Žák prof. Seitze v Mnichově a prof. Pochwalskiho ve Vídni. Učil se též u Jožky Úprky. Žije v Tasově u Hroz. Lhoty na Moravě. Z jeho děl známa jsou zejména: Svěcení tříkrálové vody, Metlář, Na přástku, Snídaně, Jaro a j.

From Kašpar (* z Dettlbachu ve Francích), sochař v Praze r. 1770.

Frombeck Karel F. (1821—1851), mědirytec ve Vídni, rodem z Bělokostelí na Moravě.

Fromek František (1873—1930), prof. a správce školy pro lid. malbu v Telči. Poslední leta věnuje se národopisnému a výtvarnému studiu Čičman, chtěje v obrazích zachytiti tamní vysokou slovenskou výtvarnou kulturu lidovou.

Froment (fromã) Nicolas, franc. malíř, činný v letech 1450—1490, vytvořil Vzkříšení Lazarovo (1461) a (kol. r. 1475) oltář v Aix. Příznačná pro něho jest hrubá, k drastickému se klonící charakteristika hlavy.

Fromentin (fromãtẽ) Eugène (1820—1876), franc. malíř a umělecký spisovatel. Studoval krajinářství a několikráte byl v Alžíru. Z románů přel. Dominik (Jos. Marek, 1914, Fr. Jelínek, 1929), ze studií Někdejší mistři (V. Zedník, 1908).

Fromm Otakar (* 1877 v Kijevě v Rusku), velkoobchodník v Opavě, kulturní, národní a národohospodářský pracovník ve Slezsku.

Frommerova pistole, samočinná zbraň, s hlavní, pohybující se zpět tlakem plynů, se samočinnou pojistkou a zámkem, podobným Mannlicherovu vz. 1895.

Frömter Fr. (* 4. srpna 1811 v Chrastavě), hudebník v Praze v letech 60.; byl varhaníkem v svém rodišti, od r. 1847 učitelem na Prokšově škole, od r. 1851 majitelem samostatné školy.

Fron (staroněm., frono, od fro, pán), pánu přináležející, pánovité, svaté. Fron bote, svatý posel.

Fronde James Anthony (1818—94), prof. v Oxfordě, historik. Sp.: History of England 1529—80 (1856 a d.).

Fronde (fr., frõd, prak), posměšné jméno strany, jež se v letech 1648—53 za nezletilosti Ludvíka XIV. zvedla proti královské matce Anně a Mazarinovi. Nejprve se postavili vrchní právní dvory proti daňovému ediktu. Když Condé chtěl přeložiti parlament do Montargisu, zvedla se i šlechta, ale po vítězství Condéově nad Pařížany u Charentonu Mazarin zůstal ministrem. Když se Condé s Mazarinem nepohodl, byl s Contim a Longuevillem zatčen. Nato pozvedla se i šlechta jihofrancouzská pod názvem pařížští Frondeurs. Poněvadž mladý král pak nechtěl býti zajatcem Condéovým, postavil silné vojsko a parlament přešel ke králi. Parlament pak se nesměl mísiti do záležitostí králových a přívrženci Condéovi byli z Paříže vypověděni. Condé prchl do Nizozemska. Tím se skončila válka, avšak ve prospěch králův.

Frondeur, člen frondy, všeobecně značí politicky nespokojeného občana.

Frons (lat.), čelo, frontální, čelní.

Fronta, sborník moderní aktivity, vyšlý r. 1927 za redakce Fr. Halasa, Vl. Průši, Zd. Rossmanna a B. Václavka v Brně. Obsahuje články a reprodukce čelných zástupců moderního světového hnutí.

Fronta, nezávislý týdeník za redakce Karla Horkého od r. 1927.

Fronta (franc. front, frõ, od lat. frons, čelo), přední strana budov.

Fronta, čelí (něm. Front, fran. a angl. front), voj., strana šiku, úmyslně obrácená proti nepříteli; v širším smyslu rozvinutá linie voj. nebo části vojska, stojící v dosahu nepřítele (proti týlu); v ruštině též tolik co skupina armád (☞). Běžně se užívá slova f. na rozdíl od boku nebo týlu; služba ve f., t. j. proti nepříteli nebo na cvičišti, na rozdíl od služby u štábu n. v etapě a v zápolí. Za svět. války slulo f. též celé souvislé bojiště jednoho n. více států, na př. f. německá (proti Belgii a Francii), ruská (proti Německu a Rak.-Uhersku) italská, soluňská atd. — Frontální, to, co se takticky vztahuje k frontě, na př. f. útok, jest útok kolmo na frontu nepřítelovu; f. bitva, kde obě strany se srazí svými frontami, neobchvacujíce boku protivníkova; při tom 1. může vésti k zatlačení jednoho z protivníků, v kterémžto případě nemá obyčejně pronikavého výsledku; 2. soustředíme-li převahu proti středu nepřátelské fronty, vede k průlomu, jenž, je-li ho dobře využito, může se změniti v obchvat obou částí, vzniklých průlomem; 3. aneb, útočíme-li převahou na jedno křídlo nepřátelského postavení, vzniká bitva křídelná, která může po porážce a zahnání nepřátelského křídla rovněž vésti k obchvatu zbylé části jeho šiku. Příklady: ad 1. většina bitev svě-

tové války, kde široce rozvinuté armády nedovolovaly obchvatu: ad 2. Gorlice 1914, Kobarid 1917, Dobropolje 1918; ad 3. konečné vítězství angl. v Palestině 1918 (porážka tur. pravého křídla u El Tireh a obchvat obou tur. armád v prostoru Tul—Keram—Samaří—Jordán). Změnou fronty sluje obrácení neb otočení celého šiku směrem k boku; je obtížné a spojeno vždy se značnými ztrátami, děje-li se za boje (příklad: rak. změna fronty v bitvě u Leuthen 1757, jež nemohla už zameziti porážku). Bitva s obrácenými frontami je ta, kde každý z protivníků má frontu obrácenou k nepřátelské komunikační čáře; bývá katastrofální pro stranu poraženou (příklad: Gravelotte 1870).

Frontières, batailles de (angl. battles of the frontiers), pohraniční bitvy, jméno, jež dávají Francouzi a Angl. všem bojům na franc.-belg. území až do bitvy na Marně. Jsou to: boje v Horním Alsasku (7.—28. VIII.), bitvy v Lotrinsku (19.—31. VIII.), bitvy v Ardennách, na Móse a u Signy l'Abbaye (22.—28. VIII.), bitvy u Charleroi a Mons (21.—23. VIII.), bitva u Le Cateau (26. VIII.) a bitva u Guise (29. VIII.), ↷ světová válka.

Frontinus Sextus Julius (40—103), lat. vojevůdce a spisovatel. Bojoval r. 77 proti Britům. Napsal Strategematon, 4 knihy.

Frontispice (fr.), obraz na levé straně knihy proti titulu, obyč. podobizna spisovatelova. — Ve stavitelství průčelní štít na domě, trojúhelníkový neb obloukovitý.

Fröschl Daniel (* 1572 v Augšburku, † 15. X. 1613 v Praze), malíř miniatur, z nichž nejznámější staly se Adama a Evy. Byl povolán již r. 1601 do Prahy Rudolfem II., ale odešel pak do Italie do služeb velkovévody toskánského. Po smrti Oct. Strady r. 1607 stal se dvorním antikvářem Rudolfa II., jehož portret též maloval.

Frossard Charles Auguste (1807—1875), franc. gen.; sloužil v ženij. voj. hl. v koloniích; v krymské válce řídil obléhací práce proti Malachovské redutě; od 1855 gen. a velit. celého ženij. sboru spojenců; 1870 velit. II. sboru, s nímž poražen 6. VIII. u Spicheren, stejně jako 16. VIII. u Mars-la-Tour a 18. VIII. u Gravelotte; zajat v Metách při kapitulaci; od 1871—1874 člen, později předseda výboru pro znovuzřízení pevností. — Sp.: Rapport sur les opérations du IIème corps de l'armée du Rhin (1871).

Frost Václav (1815—1865), pedagog hluchoněmých, 1840 učitel a od 1841 ředitel ústavu hluchoněmých v Praze, 1848 poslanec, 1861 městský rada pražský, vydal brožurku Český Lev (1848), Český Tomáš a německý Michael (1861), pro hluchoněmé obrázkový Orbis pictus, překládal i Pravdu do němčiny. — Lit.: Lumír 1865, 441; Podlaha, Bibl., 2181.

Frostin, roztok 10 d. tannobrominu ve 100 d. kolodia za přísady 10 d. alkoholu a 5 d. tinktury benzoové; t. zv. frostinová mast jest 10%ní bromkollresorcinová mast. Obou těchto látek používá se proti oznobeninám a omrzlinám.

Frottola, ve starší italské literatuře (14.—16. st.) národní básnická forma didaktického a satirického druhu, též motto confetto zvaná.

Frottovati (franc.), tříti hlavu šátkem, prsa, aby se podráždila pokožka. Otužovací a oživovací prostředek.

Frou-frou (fr., fru-fru), šustot hedvábí; přeneseně: světačka.

Frou-Frou, pseud. Ing. Grunerta.

Frozín Antonín (1671—1722), český místopisec, 1699 nastoupil pěšky cestu po Čechách, které prošel do roku 1701, aby se na vlastní oči přesvědčil, že Čechové nejen nehynou, ale že jest jich v zemi dosud mnohem více nežli Němců, jazyk český pak že se udržel zvláště u lidu selského, což podrobně popsal v předmluvě díla Obroviště Mariánského Atlanta (Praha, 1704), zemřel jako kněz. — Lit.: Strnad, Sborník musea v Plzni (1921); Podlaha, Č. Č. Musea, 1924.

Frs., zkr. pro franky.

Frt, zkratka pro freight (angl., frět), nákladní výdaje.

Fructidor (fr., friktidor, měsíc plodů), 12. měsíc ve franc. revoluč. kalendáři.

Fructuosus, křesť. svatý, z východogotského královského rodu, poustevník, pak biskup z Dumy, † asi 670 jako arcibiskup bražský. Svátek 16. dubna.

Fructus (lat.), plod; prospěch, užitek, F. Anisi, anýz; F. Aurantii immaturi, nezralé pomeranče; F. Capsici (Piper hispanicum), španělský pepř; F. Cardamomi, kardamomy; F. Carvi, kmín; F. (Poma) Colocynthidis, kolokvinty; F. Foeniculi, fenykl; F. (Baccae) Juniperi, jalovčinky; F. (Baccae) Lauri, vavřín; F. (Baccae) Myrtilli, myrta; F. (Capita, Capsulae) Papaveris, makovice; F. Rhamni carlhaticae, řešetlákové plody; F. (Siliqua) Vanilae, vanilka.

Frugální (lat.), přiměřený, střídmý, jednoduchý. Frugalita: přiměřenost, střídmost, jednoduchost.

Fruges (lat., množ. č. k frux), plod, ovoce.

Frühbauer Václav (1860—1909), český publicista katolický, 1892 katecheta

v Hradci Král.; psal Do tobolky katechetovy (Almanach 1898) a do novin.

Fruhwirthova puška, opakovačka 11 mm ráže, se závěrem Chassepotovým a trubkovým zásobníkem pod hlavní, z něhož lžicovitý podavač dopravoval náboje do komory. Zbraň zavedena 1874 u tyrol. zem. střelců a rak. četnictva; 1890 nahražena mannlicherovkou.

Fruktosa, cukr ovocný, levulosa, d-fruktosa, ⚲ cukr ovocný.

Frumar Adolf (1840—1913), český pedagog, ředitel dívčí školy svatopetrské v Praze. Pracoval jako stavovský organisátor učitelský, redigoval Rozhledy pedagogické, vydal Zeměpisné a dějepisné obrazy, s Jursou společně Slabikář.

Frumarová Božena (* 1868), básnířka mládeže; vydala verše Malý svět zvířat (1903), Váša na jahodách (1903), Veselá hromádka (1903), Anda a Jenda (1908), Dětský cirkus (1909), Mařenka u královny Zimy (1909), Bylo deset dětiček (1912), Malá společnost (1913), O dětech, o jaru a o květech (1919).

Frundsberg (též Freundsberg, Fronsberg) Georg von (1473—1528), slavný vůdce lancknechtů (⚲); bojoval od mládí proti Švýcarům a Benátkám, porazil velkou přesilu Italů u Creazzo 7. X. 1513 (výrok: Viel Feind, viel Ehr), dobyl 1515 Virtemberska, pomáhal též při boji proti Götzovi v. Berlichingen; od 1521 nejvyšším hejtmanem Karla V., přestoupil však 1522 k protestantismu, porazil Francouze a Švýcary 27. IV. u Bicoccy a účastnli se 24. II. 1525 vítězství u Pavie, poraziv „černou bandu" Richarda Suffolského. Na výpravě r. 1526 se vzbouřilo jeho mužstvo pro zadržení žoldu a ohrozilo jej kopími; F-a ranila mrtvice, z čehož se již nevzpamatoval. — Výborný a oblíbený velitel pěchoty a zručný taktik, neměl však větší vojevůdcovské koncepce; poctivý, hrdinný v boji, založil slávu lancknechtů.

Frunze Michajl Vasiljevič (1885—1925), ruský lidový komisař vojenství; bojoval proti Kornilovu, porazil Kolčaka a Wrangela. 1920—24 velel v Ukrajině.

Frusová Anna, současná povídkářka; vydala Boj srdcí (1918), Jen jednou v roce kvete máj (1920), Jelenčin blud (1922), O kohoutkovi a jeho přátelích (1922), V zákoutích srdcí (1923).

Fruška Gora, planina ve Sremu, jižně od Dunaje, táhne se od záp. k vých., od Šarengrada k Dunaji u Slankamena. 75 km dlouhá, 12—15 km široká, tyčí se uprostřed rovin, nejv. výšina je Crveni Čot (539 m). Je hustě zalesněna. Na F G. je na 60 měst a osad, asi 83.000 obyv., 16 pravoslavných, velikým dílem proslulých klášterů. Schůdná je různými silnicemi a cestami a protata železnicí.

Frutti di mare (ital., mořské plody), mořští živočichové, jež na březích Italie pravidelně pojídá chudé obyvatelstvo; mořští šnekové, z nichž se připravuje polévka. Ústřice, menší krabové atd.

Frutil, lihuprostý nápoj, připravovaný ze šťávy jablečné.

Fruveinové z Podolí, český rytířský rod, usedlý v Praze. Členové jeho Martin a Benjamin stáli v popředí českého revolučního hnutí. Po bitvě na Bílé hoře byly jejich statky konfiskovány, Benjamin však obdržel milost a stal se místosudím českým.

Fry Alice (1780—1845), angl. sociální pracovnice, původu kvakerského. Pracovala hlavně pro zlepšení stavu trestanců.

Fryco Jan Bjedrich (1747—1819), spisovatel dolnolužický, 1778 farář v Golkojcích; přeložil 1796 po prvé Starý zákon do dolnolužičtiny.

Fryco Pomhajbóh Krystalup (1744—1815), spisovatel dolnolužický, farář ev. v Chotěbuzi; vydal lužický překlad katechismu, kázání a modlitby.

Fryč František (1786—1847), básník a homiletik, 1825 farář v Habrech; složil řadu mešních písní a vydal několik svazků kázání. Lit.: Blahověst, 1887, 475.

Fryč František (1867—1925), český místopisec a biblista, 1904 farář v Kolešovicích; vydal Chronologie života Páně (1906), pod pseud. Indignus otiskl řadu prací o eucharistii, pracoval v místopise Žatecka a pod pseud. Miroslav Svobodný vydal monografii Žluticko (1913). Lit.: Podlaha, Bibl. 2181.

Fryčaj Rudolf (* 1866 ve Vsetíně), skladatel, farář v Prusinovicích; otiskl několik církevních skladeb v Cyrilu (1889).

Tomáš Fryčaj.

Fryčaj Tomáš (1759—1839), básník a filolog, 1819 farář v Obřanech; vydal kancionály Písně duchovní (1788, Auplná kniha duchov. písní (1801), v nichž jsou i jeho původní skladby lyrické, psal o Vavákovi Zrcadlo výborného sedlského obcování (1809), obstarával vydávání českého selského kalendáře, vydal básně Galašovy (1813) a podle zásad Jana Nejedlého Ortografii čili pravidla pravopísemnosti moravskoslovan. řeči (1820). Lit.: Ježek, Zásluhy, 1880.

Fryček Kristián (1788—1857), básník, 1845 farář v Lužci; přispíval do obrozenského časopisu Hyllos a vydal Písně a

průpovědi (1834). Lit.: Ježek, Zásluhy, 1880.

Fryček Ladislav (1868—1928), český počtář; vydal tři knížky o praktickém počtářství pro školy.

Fryček Václav (* 1897 v Plzni), básník; psal i pod pseud. Václav Malesický lyriku, dramata a novely, vydal Studentovo veršování (1915), novely Plakety a lepty (1919), komedie Pierot (1919) a Bambulína (1925).

Fryčovice, o. na Moravě, okr. Místek, 1688 ob. čs.

Frýda (Friedl) Antoš J. (1857—1922), český herec a div. ředitel. Od roku 1881 u venkov. společ., 1894—1900 řed. lid. div. v Libni, 1906 řed. Nár. div. v Brně, 1909 řed. div. sdruž. měst východoč., posledně v Mor. Ostravě.

Frýdová (Dohnalová) Milada (* 16. I. 1897), dcera F. A. J., čes. herečka, přední člen čes. divadla v Olomouci.

Frýdberk, m. v Slezsku, okr. Frývaldov, 1231 ob. (5 čs.); poutnické místo, odb. škola pro žulový průmysl, mlýn, pila, 6 žul. závodů, lomy, lihovar, výroba cementového zboží.

Frýdecký František (* 1891 v Slaném), literární historik, profesor a publicista, znalec literatury slovenské, o níž vydal Mladé Slovensko (1918), Čechy a Slovensko v zrcadle literárním (1920), Slovensko literární od doby Bernolákovy (1920), Rukovět slovenského písemnictví (1921), antologie Hlas Tatry (1918), dvojdílnou Slovenskou poesii (1921) a slovníčky, z české literatury Deset kapitolek z literární biologie; vydal díla několika starších autorů.

Frýdek, m. s mag. ve Slezsku, 10.071 ob. (7132 čs.); okr. soud, berní správa, odborná tkalc. škola, tov. miner. olejů, pilníků, kamen, výroba tkalc. a bavln. zboží, likérů, želez. hutě, doly.

Frýdek Alois (1832—1910), pedagog, 1864 profesor biblistiky v Hradci Král., kde 1895 byl děkanem kapituly; vydával ročenku pro učitelstvo národních škol Věstník. Lit.: ČKD., 1869 a 1870.

Frýdland, okr. m. v Č., 6172 ob. (412 čs.), s. o., ber. úř., ber. správa, zám. pivovar. Hrad zal. v 13. st. a podle něho nazván Valdštýn vévodou Frýdlandským.

Frýdlandská akademie v Jičíně, zal. r. 1624 Valštejnem, vév. z Frýdlandu; první rakouská důstojnická škola; zašla po zabití Valdštejnově 1634.

Frýdlant nad Moravicí, městys na M., okr. Rýmařov, 1529 ob. (6 čs.); lomy, přádelna lnu.

Frýdlant nad Ostravicí, městys na M., okr. Místek, 3215 ob. (3030 čs.); továrna na dřevoviny, pila, mlýn.

Frýdnava, o. v Č., okr. Čáslav, 314 č. ob

Frýdnava (Friedenau), o. v Č., okr. N. Brod, 345 ob. (212 č.).

Frýdštejn, o. v Č., okr. Turnov, 1040 ob. čs.; 2 továrny na sklen. zboží, 4 brusírny skla, výroba kartonáže, zřícenina hradu. Naleziště a brusírny čes. granátů.

Frygická čapka.

Frygická čapka, červená, špičatá čapka; byla za franc. revoluce (⚲ jakobínská čapka) charakteristickou pokrývkou hlavy, jako odznak svobody; dříve mohli jen svobodní choditi s pokrytou hlavou.

Fryland Alfons (* 1. V. 1898 ve Štýr. Hradci), německý herec filmový, předtím u divadla, jemuž se věnoval po studiu námořní akademie, a pak dramatické školy v Mnichově.

Frymburk, o. v Č., okr. Sušice, 390 ob. čs.; 2 mlýny.

Frymburk, městys v Č., okr. Kaplice, 1403 ob. (22 čs.); 3 pily, lom.

Frýs Karel, pseud. Emanuela Lešehrada, pod nímž vydal v l. 1911—12 dvě knihy novel.

Fryš Emanuel, inž. (* 1. 12. 1890 ve Vodňanech), major; vstoupil po státním převratu do čsl. armády jako akt. ženijní důstojník. Dříve u generál. štábu, nyní prof. Vysoké školy válečné, honor. docent čes. techniky v Praze.

Fryšava, o. na Mor., okr. Znojmo, 1069 ob. (66 čs.); zámek.

Fryšava, o. na M., okr. Nové Město n. M., 776 ob. čs.

Fryšová Emilie (* 1840 v Praze), česká folkloristka, 1873 učitelka v Plzni, pak ředitelka škol v Soběslavi, sběratelka lidových výšivek v jihočeských Blatech, jež darovala pražskému museu; vydala Ornament jihočeský (1902) a Jihočeská Blata (1913).

Fryštadský Ondřej, český právník 17. věku, primas jaroměřský; vydal Pravidlo konšelské (Hradec Králové, 1620).

Fryšták, městys na Mor., okr. Holešov, 1012 ob. čs.; cihelna, mlýn.

Fryštát, okr. m. ve Slezsku, 7635 ob. (2197 čs.); berní úřad, berní správa, elektrárna, 2 mlýny, 2 pily, cihelna.

Frývald-Trstená, o. na Slov., okr. Žilina, 1498 ob. (1489 čs.).

Frývaldov, okr. m. ve Slezsku, 6722 ob. (348 čs.); 2 pily, továrna likérů, továrna na mýdlo, cihelna, mlýn.

Fryze Feliks de (1843—1907), polský novinář, zakladatel Kurjera Porannébo ve Varšavě. Odb. v hasičství.

Ftalaldehyd, dialdehyd ftalový, o-$C_6H_4(CHO)_2$. Vyrábí se z o-xylenu bromováním a zahříváním vzniklého tetrabromidu s práškovitým šťovanem draselným v olejové lázni po 40 hodin. Pak vylouží se 50% alkoholem, destilujeme část kapaliny a přeháníme znovu vodní parou, která strhuje ssebou aldehyd ftalový. Tvoří nažloutlé, podobně jako benzaldehyd páchnoucí krystalky, tající při 56° C.

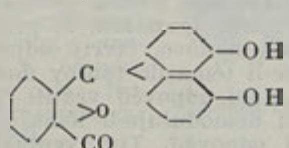
Ftalamid, diamid kyseliny ftalové, o-$C_6H_4(CONH_2)_2$, vyrábí se z anhydridu ftalového, který uváděním plynného amoniaku za tepla přemění se na ftalimid, který pak dalším zahříváním s vodným roztokem čpavku (addicí NH_3) poskytuje ftalamid. Varem s vodou se ftalamid opět rozkládá na ftalimid a amoniak. Tvoří krystalky, tající při 220° C.

Ftalanhydrid, anhydrid ftalový,

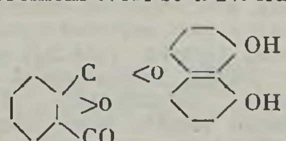
$$o-C_6H_4\begin{cases}C=O\\ \quad >O\\ C=O,\end{cases} ;C_6H_4(CO)_2O,$$

tvoří se delším zahříváním kyseliny ftalové nebo zahříváním směsi kyseliny ftalové s acetylchloridem. Tvoří dlouhé, význačně páchnoucí krystalky, tající při 130.8° C a vroucí při 284.5° C. Při zahřívání sublimuje. Varem s vodou přechází v kyselinu ftalovou. Slouží při výrobě barviv (ftaleiny, indigo) a léčiv.

Ftaleiny, skupina velmi pěkných barviv dehtových, které se vyrábějí zahříváním anhydridu ftalového s fenoly za přídavku vodu odnímajících, po př. také přímým zahříváním. Tak na př. zahříváme-li anhydrid ftalový s fenolem za přítomnosti kyseliny sírové, tvoří se fenolftalein, dihydroxy-difenylftalid,

Podobně zahříváním anhydridu ftalového s resorcinem tvoří se t. zv. fluorescein,

Ftaleiny samy jsou většinou látky bezbarvé, ve vodě špatně, v alkoholu dobře rozpustné, které se rozpouští v roztocích žíravin na kapaliny sytě zbarvené. Užívá se jich k barvení vlny, hedvábí a některých jako indikátorů v analytické chemii. Náleží sem vedle zmíněných: gallein, rhodamin (aminoftalein), eosin (sodná sůl tetrabromfluoresceinu), erythrosin a j.

Ftalimid, o-$C_6H_4(CO)_2NH$, tvoří se vedením plynného čpavku přes zahřátý anhydrid ftalový, po př. ftalylchlorid. Jsou to bezbarvé krystalky, tající při 238° C, ve vodě a v benzolu těžko rozpustné, v ledové kyselině octové za tepla dobře rozpustné. Působením chlornanů alkalických mění se v kyselinu anthranilovou, která jest důležitým meziproduktem při výrobě synthetického indiga.

Ftalová kyselina, o-benzen-dikarbonová kyselina, o-$C_6H_4(CO_2H)_2$, Acidum phtalicum, vyrábí se oxydací naftalenu konc. kyselinou sírovou za přítomnosti solí rtuťnatých, po př. přímo oxydací vzduchem za přítomnosti katalysátorů (kysličník vanadia). Dříve vyráběla se také oxydací alizarinu kyselinou dusičnou. Čistá kyselina tvoří bezbarvé, ve studené vodě těžko rozpustné, v horké vodě, alkoholu a éteru dobře rozpustné krystalky, tající při 191° za rozkladu. Při dalším zahřívání kyselina ftalová sublimuje a současně odštěpuje vodu, takže se mění na anhydrid ftalový (↷ ftalanhydrid). V obchodě vyskytující se kyselina jest většinou anhydrid ftalový. Slouží k výrobě barviv ftaleinových.

Fuad I., král egyptský (* 26. III. 1868 v Gizeh), syn kediva Ismaila paši; nastoupil po svém bratru 9. IX. 1917 jako sultán pod britským ochranným panstvím, přijal po následujícím prohlášení nezávislosti přístavek „majestát" a nazývá se králem egyptským, suverénem Sudánu. Získal si zásluhy o založ. university v Kahýře. — R. 1929 navštívil ČSR.

Fuad paša Mehmed (1814—1869), turecký státník, učenec a básník. Napsal gramatiku osmanské řeči.

Fuad paša, Mehmed, zv. deli F. (šíleně odvážlivý F.), (* 1844), maršál tur.; pocházeje z Egypta přestoupil 1872 do tur. služeb, bojoval 1874 proti Kurdům, 1875 proti Srbům, 4. XII. 1877 zvítězil u Eleny nad rus. kníž. Mirským; 1878 maršálem a vrchním velitelem, upadl však v nemilost, protože za arménských bouří nechtěl dopustiti ukrutností. Vypověděn do Damašku, vrátil se teprve 1908 za mladoturecké revoluce.

Fuang, váha a mince siamská = ⅛ tikalu ↷.

Fucoideae, ↷ chaluhovité.

Fucus, ↷ chaluha.

Fuč (it.), pryč, ztraceno.

Fu-čeu, hl. m. čínské prov. Fu-kien, na řece Mingu, 325.000 ob. Výr. hedvábí, bavlněných látek, papíru a obch. čajem. Arsenál a navigační škola.

Fučík Josef (* 13. VIII. 1890 v Bernarticích u Tábora), český malíř, zakladatel a člen Sdružení výtv. umělců severočeských, portrétista a krajinář. Práce: Sujety krajinářské z Povltaví a Českého středohoří.

Fučík Julius (1827—1916), český hudební skladatel, vojenský kapelník, autor mnoha písní, populárních vojenských pochodů a skladeb sborových pro mužské hlasy.

Fučík Julius (* 23. II. 1903 na Smíchově), publicista, literární a divadelní kritik, vycházející z marxismu. Postupně redaktor Kmene, Dělnického divadla. Rudého Práva, šéfredaktor Tvorby. Člen Devětsilu, jeden ze zakladatelů Levé fronty. Napsal obsáhlou knihu O sovětském svazu (1930), překládá z ruštiny Babel, Rudá jízda, Lenin o Tolstém a j

Fučík Matěj (1794—1858), obrozenský bohoslovec, 1851 děkan v Prachaticích; psal do Časopisu kat. duchovenstva stati z pastorálky. Lit.: Podlaha, Bibl. 2181.

Fučík Milan (* 3. X. 1876), min. r. MNO. v. v. a spis. R. 1897 vydal svoji první knihu básní Utíkám k slunci, dále Cantus Firmus (1899) a j. V prose: Zlatá srdce (1928, román), Štěstí zlatého města (román, 1927) atd. Divadla: veselohru Nahoru a dolů (1920, 1 akt.), Odpovědnost mládí (1917) a j. Dále psal mnoho z oboru vojenství, cestopisné, sokolské, radioamatérské články, divadelní kritiky a j.

Fuči-kašira (jap.), hlavice japon. meče, obyčejně z kovu, často bohatě zdobená. Kašira, hlavice ve formě oválovitého koryta se dvěma pobočními otvory, sedí hladkými stranami na volném konci rukojeti.

Fudji-jama, ↷ Fudži-jama.

Fuegie, ↷ Ohňová země.

Fuego, čínská sopka středoamerická, 4260 m vys., ve státu Guatemala; poslední výbuch r. 1880.

Fueros (špan., z lat. forum, tržiště, soudní místo), ve španělské právní řeči jméno zákoníků a sbírky právních zvyklostí, pak též městské právo. Nejstarší jest Fuero Juzgo, který dal napsati Ferdinand III. (1924) pro město Córdobu, jedna z nejstarších prosaických památek španělské řeči vůbec.

Füessli Jan Kašpar (* 1706 v Curychu, † 6. V. 1782 tamtéž), malíř podobizen a autor několika knih z oboru umění. Největší jeho dílo jest Geschichte der besten Künstler in der Schweiz v 5 sv. Napsal též životopis dvou svých přátel, malířů Rugendase a Kupeckého. Komentovaný český překlad života Jana Kupeckého vydal O. Schiller (1925).

Fuetterer Werner (* 10. I. 1907 ve Stralsundu), něm. herec div. a film.; dětství prožil v Quatemale, 1919 se vrátil do vlasti, 1924 byl žákem Reinhardtovy dram. školy, po roce členem Něm. divadla v Berlíně; hned nato angaž. výrobcem filmů ze Štokholmu pro roli Bludného Holanďana a úspěch jeho trvale ho připoutal k filmu berlínských výrobců.

Fuga (lat., běh, franc. a angl. fugue), nejvyšší umělá forma polyfonního slohu, ve které všechny hlasy jsou stejnoprávně zastoupeny. V 16. st. jest f. neb consequenza jméno pro přísné imitační věty, dnes nazývané kánon. Předchůdkyně pravé fugy v 16. st. (Willaert, Gabrilei) nazývají se v Italii ricercar neb fantasia, ve Španělsku tiento; přinášejí však v provedení nový motiv. Tématickou jednotu přinášejí teprve imitační části italských kanzón a sonát pro více nástrojů (komorní a orchestrální hudba), v 17. st. pak varhanní komposice německé, jejichž umění ukazuje na italské vlivy (Frescobaldi). Nejvyššího svého vytříbení doznala fuga v dílech J. S. Bacha (instrumentální f.) a Händela (vokální f.). Hl. částí a výrazové prostředky fugy jsou: téma (vůdce, dux, subjekt, guida, proposta), které přednáší nejdříve jediný hlas, k němuž se druží v druhé repetici tématu hlas druhý jako odpověď (průvodčí, comes, risposta, conseguente), který transponuje téma o kvintu, zatím co hlas první je veden kontrapunkticky (protivěta, kontrasubjekt). Je-li kontrasubjekt veden po celou fugu jako průvodčí tématu a odpovědi, pak vzniká fuga přísná (obligate). Je-li fuga více než dvojhlasá, tu přináší třetí hlas téma nanovo, čtvrtý odpověď atd. Moduluje-li téma do toniny dominantní, pak se musí odpověď vrátiti do toniny původní; nemoduluje-li téma, musí modulovati odpověď. Tím vznikají změny jednotlivých intervalů odpovědi vůči tématu. Je-li toto beze změn transponováno, pak jest odpověď reální; jsou-li nutné změny, jest odpověď tonální. Mezi provedením tématu vkládají se kratší mezihry, volněji propracované (episody, divertimenti, andamenti). Zvláštním stupňováním tématu jsou: obrat, zkrácení, prodloužení a t. zv. těsna, t. j. kanonické provedení částí tématu ve všech hlasech najednou. Dvojitá fuga má dvě témata, při které nastupuje nejdříve

téma první a potom druhé; v provedení nastupuje však druhé téma jako odpověď tématu prvního. Lit.: Skuherský: Nauka o skladbě hudební; Prout: Fugue (1891); Riemann: Katechismus der Fugenkomposition (1890—93, 3 díly); Müller-Blattau: Geschichte d. F. (1923).

Fugato (ital.), v hudbě skladba nebo její část, jež jest na způsob fugy imitačně zpracována, avšak není to žádná skutečná fuga.

Füger Josef (* 1877), prof. st. konservatoře hudby v Praze. Byl členem orchestru Nár. div. ve Lvově, nyní jest členem Nár. div. v Praze a virtuosem na fagot.

Fuget (Foget) Frant., malíř v Praze I. ok. r. 1754—55.

Fuggerové, obchod. rodina v Augšburce, která zbohatla obchodem textilním. Jakob F. (1459—1525), půjčoval peníze cís. Maximilianovi, Karlu V. a byl povýšen do stavu šlechtického. Pro chudé obyvatele města založil čtvrt Fuggeri a renesanční palác v Augsburce. F. Hans (1531—98) pokračoval v stavbách rodu. F. jsou zakladateli novinového zpravodajství.

Fughette (it., fugete), malá fuga.

Fügner Jindřich (1822—1865), spoluzakladatel Sokola; se svým zetěm Miroslavem Tyršem založil 1862 v Praze první český spolek tělocvičný Sokol, v jehož čelo postaven jako první jeho starosta; stal se představitelem myšlenky sokolské v duchu demokratickém, bratrském a mravně ušlechtilém; r. 1863 postavil v Praze tělocvičnu sokolskou, v níž 1865 pořádány první šibřinky, pracoval i v českém těsnopise. Lit.: Novák, Fügnerova čítanka, 1923.

Jindřich Fügner.

Fu-hi (Fo-hi, P'ao-hi), mystický císař a mudřec čínský; platí jako jeden ze zakladatelů čínské kultury a jako vynálezce zvl. písma.

Führer Der, kulturní měsíčník, 1922 založen v Liberci jako orgán Volksbundu deutsch. Katholiken in der Čechoslov.

Führer Robert (* 2. VII. 1807 v Praze, † 28. XI. 1861 ve Vídni), český skladatel církevní a varhaník; byl r. 1830 první učitel praž. školy varhan., 1839—43 kapelníkem dómu u sv. Víta jako nást. Vitáska, jehož byl žákem; posledně ve Vídni. Složil ke 100 mší, růz. písně a zpěvy církevní a napsal knihy hudebně pedagogické.

Fuhrich Josef, JUDr. (* 1868), advokát, spisovatel a propagátor styků českopolských. Vydal roku 1912 sokolskou brožuru Oszczedność nakazem patryjotyzmu (1913) a Diferenční slovník česko-polský.

Führich Josef (1800—76), malíř a grafik. Malby jeho jsou směru nazarenského a obsahu církevního. Nakreslil obrazy k Goethově Hermann und Dorothea. Napsal Die Kunst und ihre Formen.

Fuhrmann Ludvík (* 1783 ve Vratislavě, † 1829 v Poznani). Od r. 1805 studoval na pražské akademii, odkud odešel na další studie do Drážďan a Vídně. S hr. Edw. Radzyńskim konal cestu do Cařihradu a Malé Asie a zhotovil pro něho mnoho kreseb, které byly později reprodukovány v cestopise, vyšlém polsky a německy.

Fuchs Alfred, pseud. Draf (* 1892 na Král. Vinohradech z české rodiny židovské), publicista, básník, překladatel, katolický konvertita; r. 1915 promován na doktora filosofie, 1921 šéfredaktor Tisk. odboru presidia minist. rady, 1925 šéfredaktor Prager Abendblattu; záhy studoval katol. kulturu literární, hospitoval na bohoslovecké fakultě, 1923 dal se pokřtíti, vstoupil do lidové strany a pracuje všestranně v hnutí českých katolíků. Vedle původních básní vynikl jako překladatel latinských hymnů, vydal soubor Mariánské hymny (1925) a četné překlady z němčiny. Je z předních současných žurnalistů, jehož všestranná erudice a pružná pohotovost uzpůsobuje ho psáti do celé řady listů o církevní politice, o unionismu, o filosofii i estetice, o nichž vydal nejen řadu populárních brožur, ale také vědecká díla, jako Autorita (1930) a Novější papežská politika (1930).

Fuchs Bohuslav (* 24. III. 1895), český architekt, žák Kotěrův. Od r. 1923 v Brně. Z četných jeho prací vyjímáme: Obřadní síň na ústř. hřbitově, Masná bursa, Studentský domov a školy Vesny. Vítězný návrh na regul. Brna spol. s arch. J. Peňázem a inž. F. Sklenářem byl přijat za základ regulace Velkého Brna.

Fuchs Celestýn Antonín (* 1872), církevní historik, cisterciák kláštera Oseckého; vydal osecký rukopis Arcana divina (1912).

Fuchs Egon (* 1886), prof. st. konservatoře hudby a koncertní pěvec. Právnickou fakultu české university absolvoval v Praze, pak navštěvoval vídeňskou konservatoř, pěv. studia konal v Italii.

Füchs Ferdinand (1811—48), houslista Stavov. divadla a skladatel zpěvoher.

Fuchs František Karel Alexius, historik církevní, 1726 probošt kláštera Zderazského v Praze, kde † 1731; zanechal rukopis De praepositura Zderasiensi v knihovně univ. Karlovy.

Fuchs František (1778—1831), měšťan a výrobce pergamenu v Praze.

Fuchs František Xaver (1744—1807), slovenský buditel a bohoslovec, r. 1787 biskup v Nitře, 1804 první arcibiskup jagerský; pečoval o šíření vzdělanosti mezi Slováky knihami náboženskými. Vydal Hollého Zpěvník. Lit.: Vlček, Dějiny 1923, 38.

Fuchs Georgij (1798—1829), rus. spisovatel. Sp.: Istorija kampaniji rossijsko-austrijskoj v 1799 godu (1825—30).

Fuchs Ignác (* 1801 v Liberci), zakladatel firmy; začal jako knihkupecký pomocník.

Fuchs Josef (* 13. I. 1894 v Praze), architekt. Práce: I. veletržní palác, 1925, výstava živnostenská, obytné domy, tovární budovy atd.

Fuchs Petr (1752—1831), čes. houslista, člen dvorní kapely ve Vídni. Hudební skladatel.

Fuchs Petr z Vramholce, český mecenáš 17. věku, apelační rada; 1623 zakoupil statek Sovinky, jejž odkázal s domem na Staroměstském náměstí k účelu obživy dvanácti chudých a schopných jinochů, studujících na školách jesuitských, 1628 nadace tato přikázána arcibiskupskému semináři v Praze. Lit.: Vojtíšek, Nadání Petra Fuchse, 1923.

Fuchs Robert (* 1890), česko-něm. spisovatel, úř. Obchod. a živn. komory v Praze. Přeložil do němč. Bezručovy Slezské písně a vydal Čechische Anthologie.

Fuchs Václav (* 1708, † 26. VI. 1731), malíř v Praze.

Fuchs Vojtěch František (* 1868 v Lanžově na Moravě), historik církevní, opat benediktinského kláštera Kotvíkského; vydal několik monografií o dějinách řádu Benediktinů.

Fuchsberg, o. v Č., okr. Klatovy, 335 ob.

Fuchsie, rod (asi 70 druhů) rostlin pupalkovitých (Oenotheraceae), rostoucí v jižní a střední Americe jako stromky neb keříky, se známými visutými květy. U nás oblíbená květina pokojová s četnými odrůdami.

Fuchsia gracilis.

Fuchsin, rubin, magenta, anilinová červeň, směs chloridů pararosanilinu (parafuchsin) a rosanilinu (obyč. fuchsin). Vyrábí se pro červeň oxydací z anilinu, který je promíšen p- nebo o-toluidinem, a to buď nitrobenzenem nebo kyselinou arseničnou. Obdržíme nejprve surový fuchsin, který se vylouží vodou a z roztoku sráží se kuchyňskou solí. Tvoří tmavě zelené, kovově lesklé krystaly, rozpustné ve vodě i v alkoholu červenou barvou. Nejčistší se označuje jako rubin, magenta, modravý fuchsin; méně čistým jest druh cerise. V roztoku po vyloučení fuchsinu zůstává barvivo, používané k barvení koží, t. zv. juchtová červeň, marron. Působením kyseliny sírové na fuchsin nebo rosanilin vzniká fuchsin kyselý, fuchsin S., který přichází do obchodu ve formě sodné nebo amonné soli. Tvoří kovově lesklý prášek, ve vodě rozpustný modročervenou barvou, v alkoholu skoro nerozpustný. Fuchsin náleží mezi t. zv. barviva trifenylmethanová. Postup při výrobě lze znázorniti následovně:

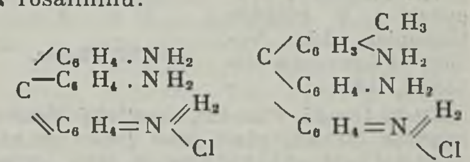
$$C_6H_4\begin{cases}NH_2\\CH_3\end{cases} + 2\,C_6H_5NH_2 + 3\,O =$$

p-toluidin anilin

$$C\begin{cases}C_6H_4NH_2\\C_6H_4NH_2\\C_6H_4NH_2\\OH\end{cases} + 2\,H_2O$$

p-rosanilin (p-triaminotrifenylkarbinol), (bezbarvý).

Fuchsin jest směsí chloridů p-rosalininu a rosalininu:

chlorid p-rosanilinu (para-fuchsin) chlorid rosanilinu (obyč. fuchsin)

Fuchsit, kysličníkem chromovým smaragdově zbarvený muskovit (♀ slída).

Fuchsova Huť, o. v Č., okr. Domažlice, 386 ob. (9 čs.); mlýn, tov. skla.

Fuimus Troës (lat.), „Byli jsme Trojáné!", ve Vergiliově Aeneidě (II., 325) výkřik kněze Pantha při pohledu na ho-

řící Troju; jako přísloví: všechno je ztraceno.

Fujara, dlouhá, nad muže sahající bezová nebo lipová píšťala, oblíbený a nezbytný nástroj pastevců ovcí v Detvě na Slovensku. Fujara je opatřena dole třemi otvory; její vrchní konec je uzavřen a k němu rovnoběžně je přivázána řemínkem asi 30 cm dlouhá píšťalka. Pískati na tomto nástroji je velmi obtížné.

Fujijama (správně Fuji-no-jama nebo Fujisan), nejznámější sopka a druhá nejvyšší hora japonská (3778 m). Pro svou pravidelnost byla F. častokrát od malířů malována a básníky opěvána. Posl. výbuch r. 1708.

Fujuvara (glycinové pole), dědičné japonské rodinné jméno od r. 669, jehož nositelé se častokrát proslavili v dějin. Japonska.

Fuk Kryšpín (1585—1653), český kulturní mecenáš, 1604 premonstrát strahovský, 1640 opat na Strahově; obnovil chrám v Doksanech, řídil přenesení ostatků světce Norberta do Prahy, dokončil stavbu koleje řádové v dnešní Revoluční třídě a usplavnil Vltavu u Svatojanských proudů.

Fukar, stroj na čištění obilí.

Fukoidy. Nereites cambrensis.

Stopa od Purpura lapillus.

Fukoidy, spirálovitě stočené mořské chaluchy, zachované v devonu severoamerickém.

Fukov, o. v Č., okr. Šluknov, 739 ob. (19 čs.); lom, kam. žul. závody.

Fuksa Frant., JUDr. (* 2. II. 1859 v Hor. Lhotkách), řed. Měst. divadel na Vinohradech. Vynik. samospráv. pracovník a odbor. spisovatel. Od 1902 ředitel měst. úřadů na Vinohradech, od r. 1919 řed. Měst. divadla. Napsal řadu odbor. spisů z oboru finanč. samosprávy, o otázkách staveb.

Fuksa Josef, Ing. (* 1893), profesor Čs. obchod. akademie a zakladatel Spolku komerčních inženýrů. Red. Slovníku účetního, bilančního a daňového, Úč. Listů, Prům. Věstníku a Prům. Knihovny. Sp.: Fuse a sanace (1925), Odpisy (1926), Res. fondy (1926) a j.

Fukuoka, m. v Jap. na ostr. Kiu-Šiu, v prov. Čiku-zen. 101.260 ob. Hedvábnictví a tov. na porculán.

Fukusa (japon.), jap. ručně zdobené přikrývky, jež se dávají darem. Vracejí se vždy s poslem odesílateli.

Fukusava Yukichi (* 1834), jap. buditel a zakladatel soukr. univ. tokijské (1866) a vydav. největšího listu jap. Jiji Šimpó od r. 1881.

Fukušima Jasumasa, baron (1853—1919), gen. japonský; studoval v Berlíně a podnikl odtamtud do Vladivostoku 1902—3 distanční jízdu, jež ho proslavila. Pak v gen. štábu, byl za války rus.-jap. 1904—5 operačním důstojníkem marš. Ojamy, 1906 náčelníkem gen. štábu, 1912 gen. guvernérem Kvantungu.

Fulbe, ⚲ Fulové.

Fulda Ludwig (* 1862), něm. dramatik. Vynikl v realistické hře a velmi jemné veselohře. Hl. díla: Die Sklavin, Das verlorene Paradies, Kameraden, Der Talisman, Des Kaisers neue Kleider. Překlady: Blíženka (Kaminský); Divoká honba (Lachmann); Otrokyně (Hübner); Pán a sluha (Kláštersky); Talisman (Kvapil, 1894); Tváří v tvář (Šlechta).

Znak m. Fuldy.

Fulda, starobylé benediktin. opatství (od 1752 též biskupství), na podnět Bonifáce (744) založ., od r. 751 přímo papežské stolici podřízené. Mezi klášterníky bylo mnoho Slovanů, jakož i některé místní názvy ukazují na původní kolonisaci slovanskou. U kláštera vznikla osada, jež byla pak povýšena na město. Mezi městem a opatstvím bývaly časté spory.

Fulda, okr. m. a biskupské sídlo v Hesensko-Nasavsku, 25.958 ob., v úrodném rozšířeném kraji fuldského údolí. Má řadu význačných kostelů a jiné sociální i humanitní budovy.

Fulgentius à Conceptione, malíř v řádu sv. Trojice v Praze v l. 1747—50.

Fulgoridae, ⚲ svítilky.

Fulgurace (lat.), blýskání, světélkování. V lékasřtví metoda Keating-Hartova k léčení rakoviny; používá proudů o vysoké frekvenci a napětí. Vzniklé studené jiskry zamezují vznik bolestného příškvaru, krvácení, bolesti a ničí rakovinnou tkáň, která změkne a odstraní se nožem neb ostrou lžicí. F. je však bolestná a vyžaduje hluboké narkosy; po-

užívá se jí hlavně pro neoperovatelné případy.

Fulgurit, třaskavina z nitroglycerinu a uhličitanu hořečnatého nebo obilní mouky.

Fulham, předměstí londýnské, známé četnými sportovními hřišti. 153.800 obyv.

Fulham pottery (fulem-poteri), kamenné nádoby podle rýnského způsobu, po prvé Johnem Dwightem ve Fulhamu v první polovici XVII. st. zhotovené.

Fulcherius (Fulcard, fylkār), mnich v Chartres; účastník křížové výpravy a kaplan krále Balduina I. Jerusalémského; napsal Gesta Francorum Hierosolymam peregrinantium, dějiny křižáka (1095—1127).

Fulica atra, ♀ lyska.

Fuligula, ♀ kachna.

Fuligulinae, druh potáp. kachen, ♀ kachny.

Fulmargin, 1% vodný roztok kovového stříbra; připravuje se elektr. rozprašováním kovového stříbra a používá se v lékařství při některých infekč. nemocech.

Fulminantní (lat.), zářící, lesknoucí se; fulminace, záření, rozhorlení; fulminovati, zářiti, rozhorlovati se.

Fulín Martin (* 1853 v Praze), český zahradník; 1880 založil vlastní zahradu na Vinohradech, 1891 ve Vršovicích, od 1883 redigoval Floru, pak Časopis českých zahradníků, 1891 Českou Floru, vydal: Domácí zahrada (1891) a Ovocné stromoví (1904). Lit.: Kapesní kalendář zahradnický, 1897.

Fuller John Frederick Charles (* 1878), britský gen., sloužil u pěchoty, za svět. války hlavním štábním důstojníkem u nově zříz. Tank Corps (1917); vypracoval tankovou taktiku, podle níž pak bojováno u Cambrai (20. XI. 1917) a při užití tanků ve velkém měřítku r. 1918. Po válce studoval změnu taktiky a organisace, způsobenou novými technickými vynálezy, a jmen. 1922 prof. na Válečné škole, 1926 voj. asistentem náčelníka říšského gen. štábu. Zabýval se též mnoho indickou a židovskou mystikou a filosofií; všecky jeho spisy projevují originální myšlenky, tak: Tanks in the Great War (1920), The Reformation of War (1923), Sir John Moore's System of Training (1925) a zejm. souhrn váleč. vědy Foundations of a Science of War (1926). Vedle toho vydal monografii: The Generalship of Ulysses S. Grant (1929).

Fullerova hlinka, přirozený vodnatý křemičitan hlinito-hořečnatý. Přichází do obchodu jako prášek, v podobě krupice a užívá se jí jakožto odbarvovacího prostředku pro rostlinné, živočišné i nerostné tuky a oleje. Těží se na př. v Německu u Fraustadtu (Prus. Slezsko).

Fulmarus, ♀ buřňák.

Fulmináty, soli kyseliny třaskavé, fulminové, HCNO. Soli tyto vznikají, působí-li kyselina dusičná a alkohol ethylnatý současně na kov. Náleží sem třaskavé stříbro, látka silně výbušná, užívaná k plnění výbušných hraček. Mnohem důležitější jest třaskavá rtuť, fulminát, $Hg(CNO)_2$. Vyrábí se obecnou metodou (viz dříve) a usazuje se na dně reakční nádoby v podobě žlutých krystalků. Při slabém nárazu prudce vybuchuje a strhuje k výbuchu jiné výbušniny nepřímé (střeliviny, střelnou bavlnu, ekrasit a trhaviny, dynamit a j.). Proto se jí používá k plnění roznětek a rozbušek.

Fulminová kyselina, kyselina třaskavá, HCNO, vzniká z třaskavé rtuti $Hg(CNO)_2$ působením kyseliny sírové a vytřepáním éterem. Jest to nestálá kyselina, malé důležitosti. Značný význam mají její soli, fulmináty (♀).

Fulminovati, vzplanouti, zlobiti se, církevní klatbu slavnostně vyhlásiti.

Fulnek, m. na Mor., 2981 ob. (411 čs.); kapucínský konvent s knihovnou, pivovar, zámek, mlýn. Komenský zde působil 1618—21.

Fulové, africký kmen, jest podle příbuznosti své řeči původem od hamitského kmene Somali. F. jsou pěstiteli dobytka, bydlí pod slaměnými střechami, nosí vlněný šat. Mají vlastní dynastii se sultánem v čele, náležejí však k britské kolonii Nigeria. Řeč F. má vyvinutý suffixový systém, podle něhož se slova skládají ve větší celky

Fulštejn, o. v Slezsku, okr. Krnov. 789 ob. (11 čs.).

Fulton Robert (1765—1815), am. vynálezce. Sestrojil r. 1807 první parník a organisoval paroplavbu v Americe. Vynalezl ponorku.

Fulvia, vznešená Římanka, milenka Quinta Curia, známá zradou katilinského spiknutí proti Ciceronovi (63 př. Kr.).

Fulvius Quintus F. Flaccus, řím. vojevůdce. R. 212 porazil Kartagince a dobyl Capuy.

Fumagalli Adolfo (1828—1856), italský pianista a skladatel.

Fumaria Fourn, zemědým, rod z řádu dymnivkovitých, většinou jednoletá rostlina, s listy peřnatými, květy obojaké v hroznech. Plod jest nažka s jedním

Fumaria, květ.
(Nahoře bez lístku.)

semenem. V listech a lodyze alkaloid fumarin, kterého se používalo v dermatologii.

Fumaria officinalis L.

Fumarin, → Fumaria.

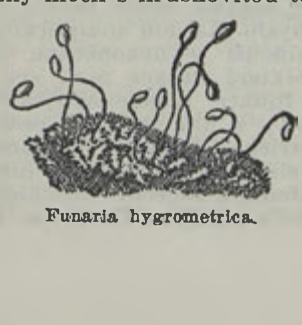
Fumaroly (it., plynné proudy), výrony vodních par neb plynů z kráterů, štěrbin neb jiných otvorů vulkanické krajiny. Na místech, kde teplota obsahuje přes 800°, obsahují chlorovodík a jiné sloučeniny chloru.

Fumarová kyselina,

CH . COOH . CH . COOH,

isomér kyseliny maleinové; vzniká vařením kyseliny jablečné s louhem sodným neb z kyseliny maleinové působením kyseliny solné; její krystaly sublimují při 200°, ve vodě se málo rozpouštějí.

Funaria, zkrutek. Rod listnatých mechů. Nízký mech s hruškovitou tobolkou.

Funaria hygrometrica.

Nejčastější druh zkrutek vlahojevný (F. hygrometrica).

Funda Josef, MUDr. (1834—1900), známý český internista, spisovattel dramat (pseud. J. Pulda) a nár. mecenáš.

Fundace, → fundovati.

Fundament (lat.), základ, podklad, hl. stavby; fundamentum divisionis, → rozdělení; fundamentální, za základ ležící.

Fundamentalismus, církevně-politické hnutí v USA., trvající do poslední písmeny na bibli a proto bojující proti učení o vývoji.

Fundamentální bas (fr. basse fondamentale, bas fondamental), podle J. Ph. Rameaua (Traité d'harmonie, 1722), postup ideálních základních tónů, které se nemusejí shodovati se skutečným basovým hlasem. Tato teorie o významu harmonie byla později od G. Webera, Fétisa, M. Hauptmanna a H. Riemanna vypracována. (→ akord.)

Fundamentální články, t. j. základní, měly tvořiti podklad pro dohodu čes. zemí s Vídní. Byly sjednány za souhlasu panovníkova v srpnu 1870 mezi min. předsedou (→) Hohenwartem a ministrem obchodu a orby (→) Schäfflem za vládu a za Čechy s hr. (→) Clam-Martinicem, (→) dr. Riegrem a (→) dr. Pražákem. F-ními články, jichž bylo 18, přistupovaly země čes. dodatečně k vyrovnání rak.-uh. (z r. 1867), sněmu čes. se mělo dostati jisté moci zákonodárné, spol. věci se měly projednávati na říš. radě, přezvané na kongres delegátů. Místo panské sněmovny měl býti senát jako jakási stát. rada. V ministerstvu měli zasedati zemští ministři zv. kancléři. Místodržitel český měl tvořiti s šéfy zem. úřadů zemskou čes. vládu, odpovědnou sněmu. Úhrada stát. rozpočtu měla se díti podle dohody kvotových deputací zemí. Rovněž otázka národnostní byla řešena články f-ními, které v případě schválení říšskou radou měly býti pojaty do slavného majestátu král. F. čl. byly sice po vyd. král. reskriptu 12. září 1871, jímž panovník slíbil potvrditi práva krále čes. korunovační přísahou, přijaty zem. sněmy čes. a morav., ale v korunní radě (20.—21. října) zvítězil odpor Němců (hr. Beust) a Maďarů (hr. Andrássy). Odpor ten podporovaný (→) Bismarckem zmařil poslední naděje v čes. vyrovnání. Lit.: Schäffle Albert, Aus meinem Leben (t. čes.); Kazbunda K., Pokusy rak. vlády o čes. vyrovnání; Čes. čas. histor. 1921.

Fundamentální hvězdy, stálice; pečlivé označení stálic, pocházející od Argelandra a Auvera, obsahovalo původně 622 hvězd, později bylo rozšířeno na 905.

Funditores (lat.), prakovníci v římském vojsku; ↘ prak.

Fundovati (lat.), založiti; základ k stavbě položiti. Prameny něčeho určiti a pevně stanoviti. Fundovní příjem, příjem z majetku, proti příjmu plynoucímu z práce. Fundace, založení, nadace.

Fundus (lat.), dno, v římské právní řeči též pozemek. F. dotalis, pozemek, daný věnem; F. ventriculli, podklad v žaludku; F. vaginae, vn. část pochvy. Divadelní fundus, celý divadelní aparát s výjimkou domu, jeviště a strojů.

Fundus instructus, příslušenství nemovitého statku, které tvoří veškeré věci, jichž k stálému obhospodařování jest nutně zapotřebí, takže s hlavní věcí tvoří celek, při čemž ovšem věci movité neztrácejí povahy samostatnosti. Bližší ustanovení jsou obsažena v §§ 294, 295 a 296 v. o. z.)

Fundžové (Fundje, jednot. čís. Fungi), africká lidská skupina mezi Bílým a Modrým Nilem, střední velikosti a štíhlí, tmavohnědé barvy kůže, s mírně ohnutým nosem a silně černými vlasy. Od r. 1600 mohamedánští, tvoří království Senaar, jež bylo 1820 Egypťany dobyto.

Funebrál, sbírka pohřebních písní v církvích evangelických, menší výtahy slovou funebrálky.

Funerales (lat.), poplatky za pohřeb.

Funeralia, pohřební obřady.

Fünfkirchen, ↘ Pětikostelí.

Fungus (lat.), houba. V lékařství označení pro nádory zánětlivé (tuberkulosní) nebo zhoubné, měkké a krevnaté. Fungosní, houbovitý, označení pro granulační tkáň, na př. na nemocných kloubech a sliznicích. Fungosita, houbovité bujení.

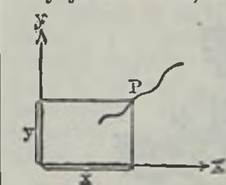
Funchal, hl. m. ostrova Madeiry, 24.200 ob. Vyniká jako klimatická stanice. Zde zemřel poslední cís. rak. Karel.

Funiculus (lat.), provaz; funiculi (it.), lanová dráha.

Funk Karel (1773—1836), portrétista, kreslíř a rytec v Praze. Studoval na pražské akademii v l. 1800—03 a potom stal se úředníkem. Na výstavě akademie v Klementině r. 1826 vystavil kresbu Krista modlícího se na hoře Olivetské. Na jubil. výstavě 1891 byly od něho dvě podobizny a rytiny. Ve Strahovském klášteře mají od něho dvě kresby. Portretoval malíře Vojt. Novotného a jeho choť, arcib. Vil. Florentina (1810) a j.

Funk Vilém (* 14. I. 1875 v Praze), vynikající český právník a univ. prof. v Praze (od r. 1909). 1911—18 byl říšským poslancem nár. str. svobodomyslné. Po státním převratu člen revol. Nár. shromáždění; odborný spisovatel, autor mnoha publikací z oboru práva a vědy finanční. Sp.: Daň z příjmu a amnestie berní (1914), Pokusy o reformu poplatku z převodů majetkových na případ smrti a z darů v Rakousku (1912), Finanční věda (3 v., 1929) a j. Četné články národohospodářské a politické ve Sborníku věd právních a j. Mimoř. člen Č. akademie, předseda dozorčí rady Č. banky atd.

Funkce. Přiřadíme-li každému z čísel $x_1 x_2 \ldots x_n$ určité číslo $y_1 y_2 \ldots y_n$, pravíme, že y je funkcí x, a píšeme: $y = f(x)$. Na př. každé teplotě přísluší určitá výška rtuťového sloupce v teploměru. Hodnoty x nazýváme nezávisle, hodnoty y závisle proměnné. Uvažujeme-li více různých funkcí najednou, užíváme růz. označení, na př. $\varphi(x)$, $g(x)$, $H(x)$, $E(x)$ atd.; x je argument funkce.

Funkce.

Důležité jsou funkce, při nichž neodvisle proměnná může nabýti všech hodnot jistého intervalu (třebas mezi 0 a 1). Jestliže také odvisle proměnná nabývá v tomto případě (jednou nebo i vícekrát) všech hodnot určitého konečného intervalu, je funkce spojitá a dá se znázornit křivkou v systému souřadném (xy), neboť každému x intervalu (ab) je přiřazeno určité y intervalu (cd)). Funkce může být dána buď explicite: $y=2x^3+3$, nebo implicite, na př. $b^2x^2+a^2y^2=a^2b^2$. Řešením této rovnice podle y dostaneme tutéž funkci explicitě ve tvaru $y=\pm\frac{a}{b}\sqrt{a^2-x^2}$; vidíme zároveň, že v tomto případě každému x odpovídají dvě hodnoty y, funkce je dvojznačná. Je-li y funkcí x, je často také x funkcí y, na př. je-li $y=x^2$, je $x=\pm\sqrt{y}$. Funkce druhá je inversní k prvé. Existují i funkce o víceproměnných $y=f(n, v, w \ldots)$, na př. $y = 3u^3+5u^2v+2uw^2$. Rozeznáváme funkce reálné a komplexní podle toho, zda proměnné mohou nabývati reálné nebo i komplexní hodnoty. Z funkcí komplexní proměnné jsou zvláště důležité t. zv. funkce analytické, jimiž se zabývá teorie funkcí v užším slova smyslu. Každou analytickou funkci lze rozvinouti v nekonečnou potenční řadu. Některé funkce mají svá jména, na př. funkce trigonometrické (sin x, cos x atd.), k nim inversní jsou funkce cyklometrické, funkce exponenciální, funkce eliptické atd. Pojem funkce zavedl Leibnitz a zobecnil Dirichlet. Teorie funkcí byla založena Cauchym, Rieman-

nem a Weierstrassem a tvoří dnes nejdůležitější část vědy matematické.

Funke Otto (1828—79), prof. lékařství ve Freiburce, fysiolog. Sp.: Lehrbuch der Physiologie, Atlas der physiologischen Chemie.

Funtek Anton (* 30. X. 1862 v Lublani), slovin. básník dobré formy, prof. učit. ústavu na pensi. Od r. 1881 psal do Ljublj. Zvonu a j. listů. Vydal: Izbrane pesmi (1894), Smrť (epicko-lyr., 1896), Godec (epická báseň, 1889), novely a povídky, črty Luči (1891), drama Tekma (1913) a j.; je též vynikající překladatel. Redigoval různé časopisy.

Funtíček Jan (* 1856), český pedagog, ředitel dívčích škol v Mor. Budějovicích, okresní školdozorce; psal stati literárně historické do Hlídky a Liter. listů, národohospodářské do Obecných novin, vydal Listy vychovatelské (1889 a 1891), Volné listy a úvahy (1897), Vzpomínka na Komenského (1892) a Zrnka (1893). Lit.: Podlaha, Bibl. 2181.

Funus (lat.), pohřeb.

Furage (furaže, franc. fourrage, furáž, odvozeno od něm. Futter), krmivo pro koně: oves, seno, sláma. Furážní dávka, množství krmiva pro jednoho koně na den.

Furaminy, intensivně červené sloučeniny, tvořící se působením furalu na primární arylaminy, zvláště za přítomnosti kyseliny octové. Tak na př. anilin dává s furalem furanilin, červeně zbarvený. Těchto sloučenin užívá se jednak ke kvalitativnímu dokazování furalu a obráceně k dokazování primárních arylaminů (anilinu a pod.).

Furan (furfuran), $(CH = CH)_2O$, vzniká destilací cukru s vápnem a nachází se ve výstřelku jehličnatého dehtu. Bezbarvá, pohyblivá kapalina, svou vůní připomíná chloroform. Složením podobá se pyrrolu a thiofonu.

Furažka, placatá čepise se štítkem, jakou nosili vojíni při službě v konírnách (odtud jméno); velmi oblíbená v rus. a jiných armádách.

Furažovati (z franc. fourrage), pícovati, sbírati píci pro voj. koně.

Furca (lat.), dvojklaná vidlice, také vidlicovité oje u vozu, mučící přístroj.

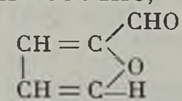
Furdák Janko, pseud. Janko Kopaničara.

Furdek Štěpán (* 1855 v Trstené, † 1915 v Clevelandě), veliký slovenský buditel, kulturní pracovník a farář české osady kat. v Clevelandě. Přistěhoval se do Ameriky roku 1882 a založil roku 1890 I. slov. kat. jednotu, jakož i stejnojmenný časopis i kalendář; byl spoluzakladatelem Slov. ligy, sepsal několik slov. čítanek, jakož i spis Svět a jeho záhady.

Furfur (lat.), otruby.

Furfuralkohol, furylalkohol, furanalkohol, $C_4H_3O.CH_2OH$, vzniká zahříváním furfurolu s alkoholickým draslem. Jest to čirá kapalina význačného zápachu, vroucí při 170.2° C. V čistém stavu je trvanlivý, vodný roztok se snadno rozkládá. Kyselinami již za chladu pryskyřičnatí.

Furfurol, furfural, furol, fural, furanaldehyd, $C_3H_3.CO.CHO$,

vzniká působením kyseliny sírové na uhlohydráty, na př. na arabinosu nebo xylosu. Jest součástí přiboudliny, surového dřevného octa a mnohých silic. Jest to příjemně páchnoucí, bezbarvá, olejovitá kapalina, která na vzduchu hnědne. Vře při 161.7° C. Nemá technického použití. Slouží jedině jako zkoumadlo na margarin (dává s přidaným sezamovým olejem a kyselinou solnou červené zbarvení).

Furch Vincenc (1817—1864), básník, účetní rada ústř. účtárny ve Vídni; vydal dva svazky básní (Olomouc 1843 a 1844), novely Barvy a zvuky (Vídeň 1848), Písně a balady z války uherské (Praha 1850); jeho sebrané spisy básnické obsahují též literární odkaz, dva cykly básní Akkordy a Barvy sepiové, pak Polské dumy a drama Poslední boje baltických Slovanů; byl prvním českým básníkem ghazelu. Lit.: Klášterský, Česká poesie 19. věku, I. 257.

Furiant, český národní tanec, jejž Link zařadil do Besedy.

Furie (lat. Furiae), bohyně pomsty.

Furier (franc. fourrier [furié]), zastaralé pojmenování poddůstojníka, jenž má na starosti záležitosti ubytovací, obstarávání a rozdělení poživatin.

Furiosní (lat.), zuřící, řádící.

Furioso (ital.), v hudbě označení pro bouřlivý, vášnivý přednes.

Furioso Orlando, pseud. Svat. Čecha.

Furlansko (slov. Furlanija, it. Friuli), ital. prov. na rakouské a jihoslovanské hranici, 9885 km², (1921) 966.464 ob. R. 1923 utvořena z provincie Udine (až do r. 1919 patřila Rakousku) a okresů Gorice a Gradišky. Hlavní město je Udine. Obyvatelé jsou většinou Italové, vedle toho i Slovinci a Rhetorománi. F. (Patria del Friuli) má své jméno od řím. města Forum Julii. První obyvatelé

byli Enagenové, po nich Karnové, které Římané podrobili r. 115 př. Kr. R. 558 zřídili zde Langobardi vévodství. Karel Veliký učinil z něho marku. Ve středověku nevystupuje samostatně a je rozdrobena v menší panství. Od r. 1797 až do r. 1866 patřila Rakousku.

Furka, alpský průsmyk mezi kantony Uri a Wallis ve Švýcarsku.

Furman Petr Roman (1816—56), ruský lit. historik.

Furnýr, ↘ dyhy.

Furo, fretka ↘ Iltis.

Furor (lat.), zběsilost, vztek, šílenství; f. amatorius, zuřivost lásky; f. poeticus, básnické nadšení.

Furore (ital.), zuřivý, bouřlivý souhlas; dělat f., vzbudit všeobecnou pozornost.

Furor teutonicus (lat.), německá zuřivost, úsloví, použité po prvé Lucanem ve Pharsaliích. Také Petrarca mluví o tedesco furor.

Furrer Jonas (1805—1861), švýc. státník; navrhl zákon o lidech bez příslušenství.

Fürst Bedřich, Ing. (* 16. 2. 1874), maj. lesnicko-technické kanceláře a úředně autor. civilnj geometr v Benešově u Prahy, předseda Ú. J. Č. L. a Mat. Lesnické. Mimo řadu odb. a zábavných článků do různých časopisů napsal: Obrázky a dojmy z přírody (1917), Lesem a luhem (1920), Vzpomínky ze života čes. lesníka V. Kaliny (1929) a div. hru Facír (1919).

Fürst Josef Vl. (* 20. 11. 1898 v Břežanech), čes. spis., žurnalista. Psal dramatické práce: Mistr Jan Ješina (1917), Rok na vsi východočeské (1922).

Fürst Ladislav (* 1900 v Opavě), št. kap. gen. štábu, předseda Bruslařského svazu v ČSR., vynikající krasobruslař.

Fürst Pavel, mědirytec v 18. stol.; ryl obrazy evangelistů a sv. Ludmily.

Fürstenberg, starý šlechtický rod ve Švábsku, větev rodu hrabat z Urachu. Jindřich († 1284) z Urachu přijal jméno podle zámku F. Později povstaly tři linie: Baarerská, jež vymřela 1596, Heiligenberská, jež nabyla titulu říšských knížat, Kinzigtalerská, jež trvá dodnes. 1. Vilém Egon († 10. 4. 1704), přívrženec Francie, byl ve Vídni odsouzen k smrti, byl omilostněn a stal se později opatem ve Francii; 2. Karel Egon (1729—1787 v Praze), byl přítelem vědy a umění, podporoval zemědělství; nejvyšší český purkrabí.

Fürstenberg Bedřich Egon (1813—1892), arcibiskup olomoucký; od 1853 jako arcibiskup zrestauroval katedrálu sv. Václava, prosadil beatifikaci Jana Sarkandra, vymohl přeložení svátku věrozvěstů Cyrila a Metoděje na den 5. července, 1863 pečoval o mileniové slavnosti na Velehradě. Lit.: Podlaha, Bibl. 1258.

Fürstenberský porculán, byl vyráběn v zámku F. a byl v největším rozvoji koncem 18. století.

Fürstovský Adam, malíř v Olomouci kolem r. 1752.

Fürth, krajské město s (1925) 73.693 ob., jest spojeno pouliční dráhou s Norimberkem (dříve tudy vedla nejstarší dráha v Německu). Jest významným obchodním a průmyslovým městem a závodí v tom ohledu se sousedním Norimberkem.

Znak města Furthu i. W.

Furth in Walde (Brod n. Lesy), něm. město na Šumavě, 5891 obyv., dříve důležitý uzel železniční.

Furtum (lat.), krádež. F. manifestum, krádež, při níž byl pachatel ihned dopaden, v protivě proti f. nec manifestum; f. usus, neoprávěné přisvojení.

Furtwängler Adolf († 1907 v Athénách), německý archeolog; podnikl vykopávky v Olympii, Aegině a Orchomenu.

Furunkl, ↘ nežit.

Furunkulin, suchý preparát kvasničný, smíšený se šrobem. Přichází do obchodu v podobě prášku, tablet, mýdla nebo pasty. Používá se jej proti kožním nemocem.

Furýr (z franc. fourrier), dříve poddůstojník, jenž obstarával ubytování a potravu.

Fusarium, ↘ plíseň.

Fuscamin, m-aminofenol,

$C_6H_4(OH)NH_2$ (m-);

užívá se jej podobně jako anilinové černi k oxydačnímu barvení a to hlavně k nuancování oxydační hnědi, získané stejným způsobem z p-fenylendiaminu (Paraminu).

Oprava: Na str. 109 k heslu Eudiometr omylem připojen nepatřičný štoček.

Konec sedmého svazku.